

СНОУАРН В. АЛЮРАНН
Ар. С.

КОЖМАН ОЧИКАЮЩ
ВІОЕ КАІ ЕРРО

Міжнародний фестиваль мистецтв

I. Θ' 14

ΚΟΣΜΑΣ Ο ΜΕΛΩΔΟΣ
ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΕΡΓΟ

Ι ΘΛΗ

ΑΝΑΛΕΚΤΑ ΒΛΑΤΑΔΩΝ

28

ΘΕΟΧΑΡΗ Ε. ΔΕΤΟΡΑΚΗ
Δρ. Φ.

Εθνικό Λαογραφικό Μουσείο
Επίκλητος Καθηγητής

ΚΟΣΜΑΣ Ο ΜΕΛΩΔΟΣ
ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΕΡΓΟ

10788

ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟΝ ΙΑΡΥΜΑ ΠΑΤΕΡΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
1979

ΑΝΑΛΕΚΤΑ ΒΛΑΤΑΔΩΝ
ΕΚΔΙΟΜΕΝΑ ΥΠΟ
ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ

Στοὺς γονεῖς μου

Επίτημα ο ζανζόρα
επί της Ελλάδος
τοῦ Αριστούργου

68701

ANALECTA VLATADON
EDITED BY
PANAYOTIS C. CHRISTOU

28

Copyright: Patriarchal Institute for Patristic Studies

Thessaloniki 1979

THEOHARIS DETORAKIS, Cosmas Melodos
Life and Work

THEODOROS N. ZISSIS, Gennadios Scholarios.
Life, writings, doctrine

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τὸ ὄγομα τοῦ Κοσμᾶ τοῦ Μελωδοῦ εἶναι μέγα καὶ σεβαστὸ στὴν παράδοση τῆς βυζαντινῆς ύμνογραφίας. Θεωρεῖται δὲ καλύτερος ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς κανονογράφους καὶ ἔνας ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους μελωδοὺς τῆς Ἐκκλησίας, *princeps melodorum*, ὅπως εὔστοχα ἔχει χαρακτηριστεῖ. Εἶναι μάλιστα ὁ μόνος ἀπὸ τοὺς ύμνογράφους, ποὺ ἀξιώθηκε νὰ ὀνομαστεῖ μελωδός, μετὰ τὸν *Ρωμανό*. Συνδέεται μὲ τὴ μεγάλη ποιητικὴ καὶ μουσικὴ μεταφράσιση τοῦ δον αἱ καὶ θεωρεῖται μαζὶ μὲ τὸ θετὸ ἀδελφό του Ἰωάννη Δαμασκηνὸ καὶ τὸν Ἀρδέα Κρήτης εὑρετῆς τοῦ κανόνα ὡς νέον ποιητικοῦ εἴδους.

Παρ’ ὅλα αὐτὰ οἱ εἰδήσεις μας γιὰ τῇ ζωῇ του εἶναι πολὺ περιορισμένες καὶ ἀσαφεῖς. Τὰ ἴστορικὰ στοιχεῖα τῶν πηγῶν εἶναι ἐλάχιστα καὶ χάρονται μέσα σὲ πέλαγος ἀσαφεῖῶν καὶ ἀλληλοσυγκρονόμενων πληροφοριῶν. Σύγχυση πολλαπλὴ στὰ θέματα τῆς καταγωγῆς, τῆς παιδείας, τοῦ χρόνου γεννήσεως καὶ θανάτου, τῶν σχέσεων του μὲ τὸν Δαμασκηνὸ κλπ. ἔχει δημιουργήσει ἀληθινὸ νεφέλωμα καὶ ἡ ἀποκατάσταση τῆς ἴστορικῆς ἀλήθειας ἔξακολονθεῖ νὰ παραμένει πρόβλημα ἀνοικτό. Τὰ ἀρχαιότερα κείμενα ποὺ ἀναφέρονται στὸν Κοσμᾶ χρονολογοῦνται στὸ 10ο ἢ 11ο αἱ., δηλαδὴ τρεῖς αἰώνες καὶ περισσότερο μετὰ τὸ βιογραφούμενο. Στηρίζονται στὴν προφορικὴ παράδοση καὶ ἡ ἀξιοπιστία τους εἶναι ἀμφίβολη. Οἱ βιογράφοι, ἔξαλλον, καὶ δταν ἀκόμη εἶναι λόγιοι, ἀποβλέποντε πάντοτε στὸν ἐγκωμιασμὸ καὶ ἔξαπλονται σὲ ρητορικὲς ἀποστροφὲς καὶ φανταστικὰ ἐφευρήματα, τόσο συνηθισμένα στὴν ἀγιολογικὴ φιλολογία. Πρόπει δμως νὰ σημειωθεῖ καὶ κάτι ἀκόμη. Ἡ σχέση τοῦ Κοσμᾶ μὲ τὸν Δαμασκηνὸ ζημίωσε τελικὰ τὸν πρῶτο, γιατὶ ἐμπόδισε νὰ δημιουργηθεῖ ἀνεξάρτητη καὶ προσωπικὴ ἀγιολογικὴ παράδοση. Ὁ Κοσμᾶς στὰ ἀγιολογικὰ κείμενα ζεῖ σχεδὸν πάντοτε κάτω ἀπὸ τὴ σκιὰ τοῦ Δαμασκηνοῦ.

Εἶναι ἐπίσης περίεργο δτὶ δὲ μεγάλος αὐτὸς ποιητὴς καὶ μελωδὸς δὲν ἔγινε μέχρι σήμερα ἀντικείμενο ἰδιαίτερης σπουδῆς. Οἱ γραμματολόγοι ἐπαναλαμβάνουν δὲν ἔνας τὸν ἄλλο καὶ διαωνίζουν σφάλματα πολλὲς φορὲς ἀσυγχώρητα. Οὐσιαστικὰ δὲν ἔχει προστεθεῖ τίποτε στὶς γνώσεις μας γιὰ τὸν Κοσμᾶ ἀπὸ τὸ 18ο αἱ., δταν δὲ Montfaucon καὶ δὲ Le Quien συνέταξαν τὰ πρῶτα στοιχειώδη βιογραφικὰ σημειώματα. Ἡ δημοσίευση, ἔξαλλον, τῶν διάφορων βίων Κοσμᾶ καὶ Δαμασκηνοῦ τῶν

ποιητῶν συσκότισε, ἀντὶ τὰ διαφωτίσει, τὰ πρόγματα, καθὼς ἥλθαν στὸ φῶς περίεργες καὶ δυσερμήνευτες πληροφορίες. Ἐρωτήματα προβάλλονταν καὶ ἀπαιτοῦνταν λύσεις: Κατάγεται ὁ Κοσμᾶς ἀπὸ τὴν Κορήτη, τὰ Ἱεροσόλυμα ἡ τὴν Δαμασκό; *Elrai* θετὸς ἀδελφός, συνομήλικος καὶ συμμαθητὴς τοῦ Δαμασκηνοῦ ἡ πολὺ μεγαλύτερος καὶ δάσκαλός του; Πέθανε κατὰ τὰ μέσα τοῦ θου αἱ. ἡ εἰναι σύγχρονος καὶ συνομιλητὴς τοῦ πατριάρχη Ταρασίου († 806); Ήπος ἐρμηνεύονται αὐτὲς οἱ ἀντιφάσεις τῶν πηγῶν;

Ἄλλα καὶ αὐτὸς ἀκόμη τὸ ὑμνογραφικὸν ἔργο τοῦ Κοσμᾶ, ἔργο μέγα καὶ ἐπιβλητικό, δὲν ἔχει μελετηθεῖ συστηματικὰ ἀπὸ τὴν ἀποφη τῶν χειρογράφων, τῆς μορφολογίας, τοῦ ἄφους, τῶν πηγῶν καὶ τῶν ἐπιδράσεων. Προπατὸς δὲν ἔχει ἀκόμη ἐξαριθμηθεῖ πόσα καὶ ποιὰ ἔργα, ποὺ παραδίδονται μὲ τὴν ἀδριστὴν ἔρδειξην «Κοσμᾶ μοναχοῦ», ἀνήκουν στὸν Μελωδὸν ἡ εἰναι συνθέματα ἀλλων διάνυμων ὑμνογράφων, ἀν βέβαια ὑπῆρχαν ὑμνογράφοι διάνυμοι. Καὶ ἐδῶ διαιωνίζονται πλάνες πολλές καὶ μάλιστα σὲ ἔργα ἐπισημότατα.

Ήταν λοιπὸν ἀνάγκη τὰ ὑποβληθοῦν οἱ πηγές σὲ νέο κριτικὸν ἐλεγχο καὶ τὰ ἐπιχειρηθεῖ ἡ ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων ἐξ ὑπαρχῆς. Μόρο μὲ μιὰ γενναία ἔρευνα σὲ βάθος καὶ πλάτος ὑπῆρχε ἐλπίδα τὰ φωτιστεῖ κάπως διάσπονταν αὐτοῦ ἐκπροσώπουν τῆς βυζαντινῆς ὑμνογραφίας.

Τὴν ἔρευνα αὐτὴν ἐπιχειρεῖ ἡ παρούσα διατριβή. Διαιρεῖται σὲ δύο μέρη. Στὸ πρῶτο ἐξετάζονται συγκριτικὰ δλες οἱ βιογραφικὲς καὶ ἴστορικὲς πηγές, ἐλέγχονται οἱ πλάνες καὶ ἐρμηνεύονται οἱ ἀντιφάσεις. Τὰ συμπεράσματα εἰναι ἐντελῶς νέα. Ἀποδεικνύεται τώρα δτὶ διὰ τοῦ Κοσμᾶς κατάγεται ἀπὸ τὴν Δαμασκὸν καὶ δχι ἀπὸ τὰ Ἱεροσόλυμα καὶ δὲν ἔχει καμιὰ σχέση μὲ τὴν Κορήτη. Ο θάνατός του χρονολογεῖται στὸ 751/2 καὶ δχι στὸ 760. Ἡ ἀνάρροφη του στὸ θρόνο Μαΐουνα χρονολογεῖται ἐπίσης στὸ 735 καὶ δχι στὸ 743, δπως γράφεται παντοῦ. Στὸ μέρος τοῦτο ἐξετάζεται καὶ ἡ ὑμνογραφία τοῦ Κοσμᾶ ὡς ἀγίου καὶ ἡ εἰκονογραφικὴ του παράδοση.

Τὸ δεύτερο μέρος ἀναφέρεται στὸ ὑμνογραφικὸν ἔργο τοῦ Κοσμᾶ. Η συστηματικὴ ἐξέταση τοῦ ἔργου του ἀπὸ τὴν ἀποφη τῶν χειρογράφων, τῆς γλώσσας, τοῦ ἄφους, τοῦ μέτρου καὶ τοῦ μέλους, τῶν μορφολογικῶν στοιχείων, τῶν πηγῶν καὶ τῶν ἐπιδράσεων, μᾶς ἔδωσε νέες πληροφορίες καὶ δυνατότητες ἐλέγχου. Λύεται τώρα δριστικὰ καὶ τὸ πρόβλημα τῆς συνωνυμίας καὶ ἀποδεικνύεται δτὶ δὲν ὑπάρχει ἄλλος διάνυμος ὑμνογράφος. Ἐρευνᾶται ἐπίσης τὸ μέγα πρόβλημα τῶν ἀμοιβαίων ἐπιδράσεων Κοσμᾶ καὶ Δαμασκηνοῦ καὶ τῆς συνεργασίας τῶν

δύο ποιητῶν στὴ συγκρότηση τῆς Ὀκτωήχου. Οἱ πίνακες τῶν ἔργων τοῦ Κοσμᾶ ἐμπλουτίζονται καὶ μὲ ἄλλα ἀγγωστα ἡ ἀνεπαρκῶς γνωστὰ ἔργα. Γιὰ πρώτη φορὰ ἐπίσης συγκεντρώονται οἱ ἐρμηνείες τῶν κανόνων τοῦ Κοσμᾶ καὶ καταρτίζονται, κατὰ τὸ δυνατόν, πλήρεις πίνακες. Τέλος, συνητεῖται ἡ σχέση τοῦ Κοσμᾶ μὲ τὸν Ἀκάθιστον *Υμεῖον* καὶ ἀποτολμᾶται ἡ ἐγγραφή του στὸν κατάλογο τῶν πιθανῶν ποιητῶν τοῦ λαμπτοῦ ὅμονον.

Η παρούσα ἔργασία περατώθηκε μὲ τὴν πρόθυμη καὶ ἐνεργὸν συμπαράσταση τοῦ φίλου καθηγητῆ κ. Νικ. Μ. Παναγιωτάκη, στὸν ὅποιο ὀφείλω καὶ τὴν ὑπόδειξη τοῦ θέματος. Τοῦ ἐκφράζω καὶ ἀπὸ τὴν θέση αὐτῆς τὶς θερμές εὐχαριστίες καὶ τὴ βαθύτατη εὐγνωμοσύνη μου. Εὐχαριστῶ ἐπίσης τὸ σεβαστὸ καθηγητή κ. Νικ. Β. Τωμαδάκη, ποὺ ἔθεσε στὴ διάθεσή μου τὴν πλουσιότατη βιβλιοθήκη του, τὸν καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Δημ. Τσάμη, μὲ τὴν πρόθυμη βοήθεια τοῦ ὅποιου μπόρεσα νὰ προμηθευτῶ φωτογραφίες πολύτιμων καὶ ἀπόστιων χειρογράφων τοῦ Ἀγίου Όρους, τὸν Βολλανδιστὴν πατέρα Fr. Halkin, ποὺ ἔθεσε στὴ διάθεσή μου πολύτιμα στοιχεῖα τῆς Βιβλιοθήκης τῶν Βολλανδιστῶν, τὸν ιερομόναχο Marco Petta, ποὺ μὲ συγκινητικὴ προθυμία μοῦ ἔστειλε φωτογραφίες κωδίκων τῆς Κουπποφέροης καὶ τὸν ἐκλεκτὸ φίλο διδάκτορα κ. Στ. Κουρούση, γιὰ τὴν ὀλόφυγη συμπαράσταση καὶ τὶς χρήσιμες ὑποδείξεις του.

Ἐρτελῶς ἰδιαίτερα ὀφείλω τὰ εὐχαριστήσω τὸν καθηγητὴ κ. Παν. Χρήστου, γιὰ τὶς συμβουλές του, καὶ τὸ Δ. Συμβούλιο τοῦ Πατριαρχικοῦ Ιδρύματος Πατερικῶν Μελετῶν γιὰ τὴν ἐξαριθμητικὴ τιμὴ τὰ συμπεριλάβει τὸ ἔργο μου στὸ ἐκδοτικό του πρόγραμμα.

Θέρος 1979

Θ. Ε. ΔΕΤΟΡΑΚΗΣ

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελίς
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	3 - 6
ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ	7 - 8
ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	9 - 12
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ	
Ο ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΚΟΣΜΑ	15 - 108
ΟΙ ΠΗΓΕΣ	15
I. ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ Α	17 - 29
1. Τὸ Συναξάριο Ἐκκλησίας Κων/λεως	17 - 20
2. Ὁ Λαυριωτικὸς βίος τοῦ Κοσμᾶ	20 - 26
3. Ὁ Μαρκιανὸς βίος τοῦ Δαμασκηνοῦ	26 - 29
II. ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ Β	30 - 50
1. Ὁ Ἱεροσολυμιτικὸς βίος τοῦ Δαμασκηνοῦ	30 - 39
2. Ἡ κοινὴ βιογραφία τοῦ Μερκοροπάλου	39 - 50
III. ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ Γ	51 - 80
1. Ὁ βίος τῆς Χάλκης	51 - 64
2. Ὁ Ἀθηναϊκὸς βίος τοῦ Κοσμᾶ	64 - 70
3. Ὁ Βατικανὸς βίος τοῦ Κοσμᾶ	70 - 80
IV. ΕΙΔΗΣΕΙΣ ΑΠΟ ΆΛΛΕΣ ΠΗΓΕΣ	81 - 83
1. Ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Κοσμᾶ	81
2. Ἡ ἀκολουθία ὡς πηγὴ πληροφοριῶν	71 - 83
V. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΣΧΗΜΑ ΒΙΟΥ ΤΟΥ ΚΟΣΜΑ	84 - 98
1. Καταγωγή	84 - 85
2. Χρόνος	88 - 90
3. Κοσμᾶς καὶ Δαμασκηνὸς - Ἡ υἱοθεσία	90 - 91
4. Ἡ παιδεία τοῦ Κοσμᾶ	91 - 93
5. Ὁ Κοσμᾶς ἐπίσκοπος Μαϊουμᾶ	93 - 98
VI. ΑΓΙΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΕΟΡΤΟΛΟΓΙΟ ΤΟΥ ΚΟΣΜΑ	99 - 100
VII. Η ΥΜΝΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΚΟΣΜΑ ΩΣ ΑΓΙΟΥ	101 - 105
1. Ἡ ἔντυπη ἀκολουθία	101
2. Ἡ ἀνέκδοτη ἀκολουθία τοῦ Κοσμᾶ	101 - 104
3. Τὰ ἐπιγράμματα	104 - 105
VIII. Ο ΚΟΣΜΑΣ ΣΤΗΝ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΑ	106 - 108
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ	
ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΚΟΣΜΑ	109 - 164
ΓΕΝΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ - ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ	106 -
1. Τὸ πρόβλημα τῆς συνωνυμίας	112 - 115

2. Ειδήσεις γ.ά. ἀνεύρετα και ἀταύτιστα ἔργα τοῦ Κοσμᾶ	116 - 118
3. Μορφολογικὰ στοιχεῖα τῆς ποιήσεως τοῦ Κοσμᾶ α. Ἀκροστιχίδα	118 - 130 119
β. Τὸ ἀνακλώμενο (ἐμφύμνιο)	121
γ. Ἡ ἀπουσία τῆς β' ὁδῆς	126
δ. Τὸ θεοτοκίον	128
ε. Ὁδὲς μὲ μικρὸ ἀριθμὸ τροπαρίων	128
4. "Ὕφος - ποιητικὲς ἀρετές	131 - 134
5. Γλώσσα και ἀρχαιομάθεια τοῦ Κοσμᾶ	134 - 139
6. Λεκτικὰ σχήματα. Ἀντιθέσεις και ὄμοιονατα- ληξία	139 - 142
7. Μέτρο - ρυθμὸς - μέλος	142 - 149
8. Ὁ Κοσμᾶς εὐρετὴς τοῦ Κανόνα	149 - 154
9. Κοσμᾶς και Δαμασκηνός. Ἀμοιβαῖς ἐπιδράσεις	154 - 157
10. Ὁ Κοσμᾶς συνεργάτης τοῦ Δαμασκηνοῦ στὴν δργάνωση τῆς Ὀκτωήχου	157 - 160
11. Ἡ θέση τοῦ Κοσμᾶ στὴ Βυζαντινὴ Ὅμοιογραφία	160 - 164
ΠΙΝΑΚΕΣ ΕΡΓΩΝ ΤΟΥ ΚΟΣΜΑ	165 - 227
1. ΟΙ ΕΙΡΜΟΙ	167 - 178
2. ΟΙ ΚΑΝΟΝΕΣ	178 - 205
Α. Μηναίων	178 - 195
Β. Παρακλητικῆς	195 - 200
Γ. Τοῦ Τριωδίου	200 - 204
Δ. Πεντηκοστάριου	204 - 205
3. ΤΡΙΩΔΙΑ - ΔΙΩΔΙΑ ΚΑΙ ΤΕΤΡΑΩΔΙΑ	205 - 212
4. ΙΔΙΟΜΕΛΑ	212 - 219
Α. Μηναίου	212 - 216
Β. Τριωδίου	216 - 217
Γ. Πεντηκοστάριου	217 - 219
Δ. Ὀκτωήχου	219
Ε. Ὁρολογίου	219
5. ΣΤΙΧΗΡΑ ΠΡΟΣΟΜΟΙΑ	219 - 221
6. ΥΜΝΟΣ	221 - 229
7. ΣΧΟΛΙΑ ΤΟΥ ΚΟΣΜΑ ΣΤΑ ΕΠΗ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ	226 - 227
ΕΠΙΜΕΤΡΟ: Ὁ Κοσμᾶς και ὁ Ἀκάθιστος Ὅμοιος	229 - 244
SOMMAIRE	245 - 246
ΕΤΡΕΤΗΡΙΑ	249 - 259

ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Acta SS. = *Acta Sanctorum*. Antverpiae, Bruxellis, Tongerloae, Parisiis 1643 - 1940.

AHG = *Analecta Hymnica Graeca e codicibus eruta Italiae inferioris*. Joseph Schirò Consilio e ductu edita.

Anal. Boll. = *Analecta Bollandiana* (περ.) Bruxellis 1 (1882) - 96 (1978).

Auctarium = Fr. HALKIN, *Auctarium Bibliothecae Hagiographicae Graecae* (= Subsidia Hagiographica No 47), Bruxelles 1969.

BECK, KTL = H.G. BECK, «Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich» (*Handbuch der Altertumswissenschaft* XII. 2.I. *Byzantinisches Handbuch* II, I), München 1959.

BERNHARD, Rezensionen = P. LUDGER BERNHARD, *Syrische Rezensionen von Kanones des Kosmas Hagiopolites*, München 1951 (= Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät der Ludwig-Maximilian-Universität zu München) (διατυλογραφ.)

BHG³ = Fr. HALKIN, «Bibliotheca Hagiographica Graeca» (= Subsidia Hagiographica No 8a), Bruxelles 1957³.

BZ = *Byzantinische Zeitschrift* (περ.), Leipzig - München 1892 κέν.

CHRIST - PARANIKAS = *Anthologia Graeca carminum christianorum*. Adornaverunt W. CHRIST et M. PARANIKAS, Lipsiae 1871. (ἀναστατικὴ ἐπανέκδοση 1973).

DACL = *Dictionnaire d'Archéologie chrétienne et de Liturgie*, Paris 1907 κέν.

EEBΣ = 'Επετηρίς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν (περ.) 'Αθῆναι Α', 1924 - ΜΙ', 1977 - 78.

EHRHARD, Überlieferung = EHRHARD A., «Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur der griechischen Kirche. I - III» (*Texte und Untersuchungen* 50 - 52), Leipzig 1937 - 1952.

EO = *Echos d'Orient*, (περ.), Paris, Istanbul, Bucarest.

ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, Ἀγιολόγιον = Σωφρ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, Ἀγιολόγιον τῆς Ὁροθοδόξου Ἐκκλησίας, ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, 'Αθῆναι (1961).

ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, Δαμασκηνός = Σωφρ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, «Ο ἄγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός και τὰ ποιητικὰ αὐτοῦ ἔργα», περ. *Nέα Σιάση τ. ΚΣΤ'*, 1931, σσ. 385 - 401, 497 - 512, 530 - 538, 610 - 617, 666 - 684, 721 - 736, τ. KZ', 1932, σσ. 28 - 44, 111 - 123, 165 - 177, 216 - 224, 329 - 353, 415 - 422, 450 - 472, 514 - 534, 570 - 585, 644 - 664, 698 - 719, τ. KH', 1933, σσ. 11 - 25.

ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, Εἰρημολόγιον = *Eiremológyion* ἐκδιδόμενον ὑπὸ Μητροπολίτου πρ. Λεοντοπόλεως ΣωφρONIOU ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, τῇ συνεργασίᾳ ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΛΑΥΡΙΤΟΥ (Ἀγιορειτικὴ Βιβλιοθήκη, ἀρ. 9), Chenne vières - sur - Marne, 1932.

- ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, Κατάλ. Βατοπ. = ΣΩΦΡ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, καὶ ΑΡΚΑΔΙΟΥ ΒΑΤΟΠΕΔΙΝΟΥ, Κατάλογος τῶν ἐν τῇ Ἱερῷ Μονῇ Βατοπεδίου ἀποκειμένων κωδίκων (= 'Αγιορειτικὴ Βιβλιοθήκη, τ. 1), Paris 1924.
- ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, Κατάλ. Μ. Λαζάρας = Κατάλογος τῶν κωδίκων τῆς Μεγίστης Λαύρας; (τῆς ἐν Ἀγίῳ Ὄρει) συνταχθεὶς ὑπὸ Σπυρίδωνος Λαυριώτου ἱατροῦ, ἀπεξεργασθεὶς δὲ καὶ διασκευασθεὶς ὑπὸ Σωφρονίου Εὐστρατιάδου . . . (= 'Αγιορειτικὴ Βιβλιοθήκη, τ. ΙΙ - ΙΙΙ).
- ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, Κοσμᾶς = «Κοσμᾶς Ἱεροσολυμίτης ὁ ποιητὴς ἐπίσκοπος Ματουμᾶ», περ. Νέα Σιάν, τ. ΚΗ', 1933, σσ. 83 - 99, 143 - 158, 202 - 218, 257 - 272, 330 - 338, 400 - 416, 489 - 505, 530 - 544.
- ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, Ταμεῖον = ΣΩΦΡ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, «Ταμεῖον Ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως», περ. Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος, τ. ΛΕ', 1936 - ΝΑ', 1951 (σὲ συνέχειες).
- ΕΦ = Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος, (περ.), Ἀλεξάνδρεια.
- FOLLIERI, Initia = HENRICA FOLLIERI, Initia *Hymnorum Ecclesiae Graecae*, vol. I - V2, Città del Vaticano 1960 - 1966 (= Studi e Testi 211 - 215 bis).
- GORDILLO, Damascenica = M. GORDILLO, «Damascenica», *Orientalia Christiana*, t. VIII, 1926, σσ. 45 - 103.
- GROSDIDIER DE MATONS, Romanos = J. GROSDIDIER DE MATONS, *Romanos le Mélode et les origines de la poésie religieuse à Byzance*, Paris 1977.
- HOECK, Stand = J. M. HOECK, «Stand und Aufgaben der Damaskenos-Forschung», *Orientalia Christiana Periodica*, t. XVII, 1951, ss. 5 - 60.
- ΘΗΕ = Θορηκευτικὴ καὶ Ἡθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεῖα, τ. 1 - 12, Ἀθῆναι 1961 - 1967.
- ΚΕΡΑΜΕΩΣ, ΑΙΣ = Αθ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ - ΚΕΡΑΜΕΩΣ Ἀράλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχνολογίας, τ. Α' - Ε', ἐν Πετρουπόλει 1891 - 1898 (édition anastatique, Bruxelles 1963).
- ΚΕΡΑΜΕΩΣ, ΙΒ = Αθ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ - ΚΕΡΑΜΕΩΣ Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, τ. Α' - Ε', ἐν Πετρουπόλει 1891 - 1915.
- KRUMBACHER, Die Akrostichis = K. KRUMBACHER, *Die Akrostichis in der griechischen Kirchenpoesie*. Sitzungsber. der K. Bayer. Akad. d. Wiss. München 1904, σσ. 551 - 691.
- KRUMBACHER - Σωτηρ. = K. KROUMLBAHER, Ἰστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας, μεταφρασθεῖσα ὑπὸ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΩΤΗΡΙΑΔΟΥ, τ. Α' - Γ', ἐν Ἀθήναις 1897 - 1900.
- ΛΑΜΠΡΟΥ, Κατάλογος = ΣΠ. Π. ΛΑΜΠΡΟΥ, *Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τοῦ Ἀγ. Ὁροντοῦ Ἐλληνικῶν κωδίκων*, τ. Ι - ΙΙ, Ἐν Κανταβριγίᾳ 1895, 1900.
- LE QUIEN = LE QUIEN, *Oriens Christianus*, t. III, Parisiis 1740.
- ΜΗΤΣΑΚΗ, Ὅμνογραφία = ΚΑΡΙΟΦΙΛΗ ΜΗΤΣΑΚΗ, *Βυζαντινὴ Ὅμνογραφία*, Τόμ. Α'. Ἀπὸ τὴν Καινὴ Διαθήκη ἐως τὴν Εἰκονομαχία, Θεσσαλονίκη 1971.
- NASRALLAH, Jean de Damas = P. JOSEPH NASRALLAH. *Saint Jean de Damas. Son époque, sa vie, son oeuvre*. Harissa 1950.
- ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ, Ἔορτοδρόμιον = ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ, *Ἐορτοδρόμιον*, ἡτοι ἐρμηνεία εἰς τοὺς ἀσματικοὺς κανόνας τῶν δεσποτικῶν καὶ θεομητορικῶν ἔορτῶν, ἐν Βενετίᾳ 1836.
- ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ, Συναξαριστής = ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ, *Συναξαριστής τῶν δώδεκα μηρῶν τοῦ ἑναυτοῦ*, Α' - Β', Ἀθήνησ 1868.
- ΝΕ = Νέος Ἐλληνομνήμων (περ.).
- ΝΣ = Νέα Σιάν (περ.), Ἱεροσόλυμα.

- PG = J.P. Migne, *Patrologiae cursus completus, series Graeca*. Parisiis 1857 - 1866.
- PITRA, Anal. Sacra = J.B. PITRA, *Analecta Sacra spicilegio solesmensi parata*, t. I. Parisiis 1876.
- RE = PAULY - WISSOWA, *Real Encyclopädie*.
- RÉB = *Revue des Études Byzantines* (περ.) Paris.
- SCHIRO, Caratteristiche = G. SCHIRO, «Caratteristiche dei canoni di Andrea Crete. Studio su alcune composizioni inedite del melode. Ηπερ. Α' Διεθνοῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου», *Κρητ. Χοροικά τ. ΙΕ' - ΙΣΤ'*, 1961 - 62, II, σσ. 113 - 138.
- STEVENSOP, Comment. = Theodori Prodromi *Commentarios in carmina sacra melodorum Cosmae Hierosolymitani et Ioannis Damasceni ad fidem codi. mss. primum editit et varietate lectionis instruxit* . . . Henricus M. Stevenson Senior, Romaie 1888 (μὲ πρόλογο τοῦ J.B. PITRA).
- Synax. Eccl. CP. = HIP. DELEHAYE, «Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanæ» (*Propylaeum ad Acta SS. Novembris*), Bruxellis 1902.
- ΤΡΕΜΠΕΛΑ, Ἐκλογὴ = ΠΑΝ. Ν. ΤΡΕΜΠΕΛΑ, Ἐκλογὴ Ἐλληνικῆς Ορθοδόξου Ὅμνογραφίας, Ἀθῆναι 1949.
- TRYPANIS, Cantica = C.A. TRYPANIS, «Fourteen Early Byzantine Cantica», Wien 1968 (= Wiener byzantinistische Studien. Band V).
- Tusculum Lexicon = W. BUCHWALD, A. HOHLWEG, O. PRINZ, *Griechischer und Lateinischer Autoren des Altertums und des Mittelalters*, München 1963.
- ΤΩΜΑΔΑΚΗ, Κλεῖς = ΝΙΚΟΛΑΟΥ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, *Κλεῖς τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας*, ἡτοι Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Βυζαντινὴν Φιλολογίαν, τ. Α', Ἀθῆναι 1965^a.
- ΤΩΜΑΔΑΚΗ, Σύλλαβος = ΝΙΚΟΛΑΟΥ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, *Σύλλαβος Βυζαντινῶν μελετῶν καὶ κειμένων*, ἐν Ἀθήναις 1961.
- ΤΩΜΑΔΑΚΗ, Ὅμνογραφία - Ποίησις = ΝΙΚΟΛΑΟΥ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, *Η Βυζαντινὴ Ὅμνογραφία καὶ Ποίησις*, ἡτοι Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Βυζαντινὴν Φιλολογίαν, τόμ. Β', Ἀθῆναι 1965^b.
- WELLESZ, History = EGON WELLESZ, *A History of Byzantine Music and Hymnography*, Oxford 1971^c.
- WEHY, Die Akrostichis = W. WEHY, «Die Akrostichis in der byzantinischen Kanonesdichtung», *BZ* 17, 1908, σσ. 1 - 68.
αἱ. αἰόνας, αἰόνες	λήγ. λήγει
ἀρ. ἀριθμός, - οι	δ.π. διπον παραπάνω
ἀρχ. ἀρχίζει	περ. περιοδικό, - ἄ
βλ. βλέπε	σ., σσ. σελίδα, - ες
cod. codd. codex, codices	στ. στήλη, - ες
inc. incipit	τ. τόμος, - οι
des. desinit	φ., φφ. φύλλο, - α
καὶ. καὶ ἐξῆς	χρ. χρφ. γειρόγραφο, - α

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Ο ΒΙΟΣ

ΟΙ ΠΗΓΕΣ

Τρεῖς είναι οι δύμαδες τῶν ἀγιολογικῶν πηγῶν, ἀπὸ τις ὥποιες μποροῦμε νὰ ἀντλήσουμε πληροφορίες γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Κοσμᾶ τοῦ Μελωδοῦ ἐπισκόπου Μαΐουμᾶ:

- α. Οἱ βίοι καὶ τὰ συναξάρια τοῦ Κοσμᾶ.
- β. Οἱ βίοι καὶ τὰ συναξάρια τοῦ Δαμασκηνοῦ.
- γ. Οἱ κοινοὶ βίοι τῶν ποιητῶν Κοσμᾶ καὶ Δαμασκηνοῦ.

Οἱ πηγὲς αὐτὲς δὲν ἀπηχοῦν πάντα τὴν ἴδια παράδοση καὶ συγχάσιες πληροφορίες τους είναι ἀντιφατικές. Σὲ κάθε βῆμα ὁ μελετητὴς συναντᾷ δυσκολίες, πολλὲς φορὲς ἀνυπέρβλητες, στὴν προσπάθεια νὰ συμβιβάσει τὶς ἀντιφάσεις, νὰ προσδιορίσει τὴν προέλευση τῶν διάφορων παραδόσεων, νὰ ἔρμηνεσι τὶς ἀποκλίσεις καὶ νὰ ἐλέγξει τὴν ιστορικὴ ἀξία τῶν εἰδήσεων.

Μὲ βάση τὶς σχέσεις καὶ τὶς διαφορὲς τῶν κειμένων μεταξὺ τους μποροῦμε νὰ τὰ ταξινομήσουμε σὲ τρεῖς τύπους. Γιὰ τὴν ταξινόμηση αὐτή, ποὺ εὔκολύνει τὴ μελέτη καὶ εἶναι ἀπαραίτητη στὴν ἐπιχειρούμενη ἀνάλυση, λάβαμε ὑπόψη τὶς πληροφορίες ποὺ ἀναφέρονται στὴν καταγωγὴ, τὴν παιδεία καὶ τὶς σχέσεις τοῦ Κοσμᾶ μὲ τὸ θετὸν ἀδελφό του Δαμασκηνό. "Έχουμε τὰ ἔξης τρία σχήματα:

τύπος α: 'Ο Κοσμᾶς κατάγεται ἀπὸ τὴ Δαμασκὸ καὶ εἶναι θετὸς ἀδελφὸς τοῦ Δαμασκηνοῦ. Κοινὸς δάσκαλος τῶν δύο ἀδελφῶν εἶναι ἔνας Βυζαντινὸς (Κωνσταντινουπολίτης;) λόγιος ἀπὸ τὴν τάξη ἀσηκρητῶν.

τύπος β: 'Ο Κοσμᾶς εἶναι 'Ιεροσολυμίτης καὶ θετὸς ἀδελφὸς τοῦ Δαμασκηνοῦ. Κοινὸς δάσκαλος τῶν δύο ἀδελφῶν εἶναι ἔνας λόγιος 'Ιταλιώτης μοναχός, ποὺ ὀνομάζεται καὶ αὐτὸς Κοσμᾶς.

τύπος γ: 'Ο Κοσμᾶς κατάγεται ἀπὸ τὴν Κρήτη καὶ εἶναι αὐτὸς ὁ δάσκαλος τοῦ Δαμασκηνοῦ (τύπος Γ 1) ἢ, ἀπὸ τὴν Κρήτη κατάγεται ὁ κοινὸς δάσκαλος τῶν δύο θετῶν ἀδελφῶν Κοσμᾶς ὁ μοναχὸς (τύπος Γ2).

I. ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ Α

Στὸν τύπο Α, ποὺ φαίνεται νὰ ἀπηχεῖ τὴν παράδοση τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀνήκουν τρία κείμενα. Τὰ δύο ἀναφέρονται ἀποκλειστικὰ στὸν Κοσμᾶ, ἐνῶ τὸ τρίτο εἶναι σύντομος βίος τοῦ Ἰωάννη Δαμασκηνοῦ.

1. SYNAX. ECCL. CP., στ. 395 - 396 ('Ιανουαρίου ΙΕ').

'Αρχ. «Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ μνήμῃ τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Κοσμᾶ τοῦ ποιητοῦ, ἐπισκόπου Μαλεβανῆ, τοῦ Ἀγιοπολίτου, περὶ οὗ καὶ ὁ λόγος οὗτος ἐκ πατέρων καὶ εἰς ἡμᾶς ἀφίκετο . . .». Λήγ. «καὶ εἰς βαθὺ γῆρας ἐλάσας ἀνεπαύσατο ἐν Κυρίῳ».

(BHG ³, 394 c καὶ Auctarium, σ. 53)

Τὸ συναξάριο τοῦτο ἀπαντᾶται καὶ στὰ λειτουργικὰ Μηναῖα ('Οκτωβρίου 14). Εἶναι ἐπίσης γνωστὲς οἱ ἀκόλουθες δημώδεις παραφράσεις:

α) *Μαξίμου Μαργουρίου*. 'Αρχ. «Οὗτος ὁ ἄγιος ἐπάρθη εἰς τὸ σπίτι ὅντας πολλὰ νέος ἀπὸ τὸν πατέρα τοῦ ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ὡς ἀναθρεπτός . . .». Λήγ. «καὶ γενόμενος πολλὰ γηραιὸς ἀνεπαύσατο ἐν Κυρίῳ» ¹.

β) *Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου*. 'Αρχ. «Οὗτος ὁ ἄγιος, ὅταν ἦτον πολλὰ νέος ἔμεινεν ὀρφανός . . .». Λήγ. «φθάσας εἰς γῆρας βαθὺ πρὸς Κύριον ἐξεδήμησεν» ². Τὴν παράφραση τοῦ Νικοδήμου ἀναδημοσιεύει ὁ Κ. Δουκάκης ³.

Χρόνος

Τὸ συναξάριο τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως εἶναι τὸ ἀρχαιότερο ἀγιολογικὸ κείμενο γιὰ τὸν Κοσμᾶ. Ἀνάγεται στὸν 11ο αἰ.,

1. Βλ. *Bίοι ἀγίων ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης*, ἥτοι ἐκ τῶν συναξαρίων μεταφρασθέντες παρὰ ΜΑΞΙΜΟΥ ταπεινοῦ ἐπισκόπου Κυθήρων εἰς κοινὴν ὀφέλειαν. Τὰ νῦν δὲ μετατυπωθέντες καὶ παρὰ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ἱερομονάχου τοῦ ΜΑΓΓΙΤΟΥ τοῦ ἐκ Κυδωνίας τῆς Κρήτης, ἐπιμελῶς διωρθωθέντες, Ἐνετίησιν 1691 (παρὰ ΝΙΚΟΛΑΟΥ τῷ ΣΑΡΩ), σ. 95.

2. Βλ. ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ, *Συναξαριστής*, Α', σ. 154.

3. Βλ. Κ. ΔΟΥΚΑΚΗ, *Μέγας Συναξαριστής πάντων τῶν ἀγίων . . . τ. Α'*, ἐν Ἀθηναῖς 1895, σσ. 178 - 179.

στὸν ὅποιο χρονολογοῦνται καὶ τὰ ἀρχαιότερα χρφ. ποὺ ἀποτέλεσαν τὴ βάση τῆς ἐκδόσεως τοῦ Hip. Delehaye, ὅπως ὁ περίφημος codex Sirmondianus⁴. Ἐγειρὶς ἡδη παρατηρηθεῖ ὅτι τὸ δνομα τοῦ Κοσμᾶ δὲν ἀπαντᾶται στοὺς συναξαριστὲς πρὶν ἀπὸ τὸν 11ο αἰ.⁵ Στὸ ἀμέσως προηγούμενο αὐτοκρατορικὸ Μηνολόγιο τοῦ Βασιλείου Β' ὁ Κοσμᾶς δὲν τιμᾶται ἰδιαίτερα ὡς ἄγιος, ἀν καὶ γνωρίζεται ὡς μέγας ὑμνογράφος καὶ μελωδός. Τὸ περιεχόμενο στὸ Μηνολόγιο τοῦ Βασιλείου συναξάριο τοῦ Δαμασκηνοῦ (Νοεμβρίου ΚΘ') μνημονεύει καὶ τὸν Κοσμᾶς «οιντινος πολὺς ὁ λέγος τῶν ἐν ταῖς ἀγίαις ἑορταῖς ποιημάτων καὶ μελῳδῶν καὶ μάλιστα ἐν τῇ ἀγίᾳ μεγάλῃ ἐβδομάδι πρὸ τοῦ Πάσχα...»⁶.

Ἄλλα καὶ τὰ πρὶν ἀπὸ τὸ 10ο αἰ. ἀνατολικὰ συναξάρια, ἀπ' ἔσο μπορέσαμε νὰ ἔξαριθώσουμε, δὲν ἀναφέρουν τὸν Κοσμᾶ⁷, ὅπως δὲν τὸν ἀναφέρει καὶ τὸ Βυζαντινὸν Ἑορτολόγιον⁸. Φαίνεται ὅτι ἡ ἀγιοποίησή του καὶ ἡ δημιουργία σχετικῆς συναξαριακῆς παραδόσεως βράδυνε πολὺ, ἀγνωστο γιὰ ποιοὺς λόγους⁹. Πάντως τὸ Συναξάριο τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπηγεῖ παράδοσην παλαιότερη, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴ φράση «περὶ οὗ καὶ ὁ λόγος οὗτος ἐκ πατέρων καὶ εἰς ἡμᾶς ἀφίκετο».

Ἐξάρτηση

Ὑπόστηριζεται συνήθως ὅτι τὸ συναξάριο τοῦ Κοσμᾶ πηγάζει ἀπὸ τὸν Ἱεροσολυμιτικὸ Βίο τοῦ Δαμασκηνοῦ (*Vita Damascenica Hierosolymitana*), ποὺ ἀποδίδεται στὸν πατριάρχη Ἱεροσολύμων Ἰωάννη Η'¹⁰. Ο M. Jugie παρατηρεῖ σχετικά: «Le nom de Cosmas n' apparaît dans les Synaxaires qu'à partir du XIe siècle, et l'on constate qu'ils dépendent du récit du patriarche Jean»¹¹. Ή γνώμη αὐτὴ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ γίνει ἀποδεκτὴ γιὰ πολλοὺς καὶ σοβαροὺς λόγους. Ο πατριάρχης Ἱεροσολύμων Ἰωάννης Η', ποὺ θεωρεῖ-

4. *Synax. Eccl. CP.*, στ. X κέ.

5. M. JUGIE, «La vie de Saint Jean Damascène», EO XXIII, 1924, σ. 141, σημ. 1.

6. PG 117, 184. Βλ. ἐπίσης *Pio Franchi de' Cavalieri*, II Menologio di Basilio II (Cod. Vatic. gr. 1613). I. Testo. Torino 1907, σ. 213.

7. Βλ. π.χ. G. GARITE, «Le Calendrier Palestino - Géorgien du Sinaiticus 34» (Xe siècle) (= *Subsidia Hagiographica*, No 30), Bruxelles 1958.

8. Βλ. *Buζαντινὸν ἑορτολόγιον*, Μνῆμα τῶν ἀπὸ τοῦ δ' μέχρι τῶν μέσων τοῦ ιε' αἰ. ἑορταζομένων ἄγιον ἐν Κωνσταντινουπόλει, συνταχθὲν ὑπὸ ΜΑΝΟΥΗΛ ΓΕΔΕΩΝ. Ἐν Κωνσταντινουπόλει: 1899.

9. Βλ. παρακάτω τὸ κεφ. «Ἀγιοποίηση - λατρεία».

10. Βλ. ΘΗΕ 6, 1965, στ. 1219 καὶ 7, 1965, 10. Ἐπίσης παρακάτω διεξοδικότερα.

11. "Ο.π.

ται συγγραφέας τοῦ βίου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἀνῆλθε στὸ θρόνο τὸ 1098 καὶ πέθανε τὸ 1106/7¹², ἐνῷ οἱ ἀρχαιότεροι κώδικες τοῦ βίου, πίνακα τῶν ὅποιων παρέχω στὴ συνέχεια, χρονολογοῦνται στὶς ἀρχές τοῦ 12ου αἰ. Τὸ συναξάριο πρέπει νὰ εἶναι ἕνα τουλάχιστον αιώνα παλαιότερο. Ἀλλὰ καὶ τὸ 11ο τὸ συναξάριο μαρτυρεῖ ρητὰ ὅτι στηρίζεται σὲ προφορικὴ καὶ ὅχι σὲ γραπτὴ παράδοση.

Ὑπάρχουν, ἔξαλλου, καὶ ἄλλα στοιχεῖα, ποὺ ἀποκλείουν τὴ σχέση τῶν δύο κειμένων. Τὸ συναξάριο λ.χ. δὲ συμφωνεῖ μὲ τὸ Βίο τοῦ Δαμασκηνοῦ στὸ θέμα τῆς παιδείας τοῦ Κοσμᾶ. Ἐνῷ ὁ Βίος παρέχει τὴν κοινὴ πληροφορία ὅτι ἔνας λόγιος μοναχὸς «ἐξ Ἰταλίας ὀρμώμενος»¹³, αιχμάλωτος Σαρακηνῶν πειρατῶν, ἔξαγοράζεται ἀπὸ τὸν πατέρα τοῦ Δαμασκηνοῦ Σέργιο Μανσούρ καὶ ἀναλαμβάνει τὴν παιδεία τῶν τέκνων του, τὸ συναξάριο παραδίδει: «Ο γάρ πατήρ φησιν Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ... προσελάβετό τινα τῶν ἀσηκρητῶν, ἄνδρα πολυμαθῆ καὶ σοφόν· ὃς καὶ τὸν αὐτοῦ υἱὸν Ἰωάννην πᾶσαν σοφίαν ἔξεπαίδευσε τὴν ἔξωθεν εἰς τὸ ἀκρότατον, ὡσαύτως καὶ τὴν καθ' ἡμᾶς»¹⁴. Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὸ συναξάριο, ὁ κοινὸς δάσκαλος τῶν δύο ποιητῶν δὲν εἶναι ὁ λόγιος Ἰταλιώτης μοναχὸς τοῦ Βίου, ἀλλὰ ἀνώτερος αὐτοκρατορικὸς ὑπάλληλος καὶ μάλιστα ἀπὸ τὴν τάξη τῶν ἀσηκρητῶν¹⁵. Αὐτὸν καὶ μόνο ἀποδεικνύει τὴν ἀνεξαρτησία τοῦ συναξαρίου ἀπὸ τὸ Βίο καὶ τὴν ἔξαρτησή του ἀπὸ ἄλλη πηγή, ἀγνωστη πάντως σὲ μᾶς. Τὰ κοινὰ σημεῖα τῶν δύο κειμένων προέρχονται ἀπλῶς ἀπὸ τὴν κοινὴ παράδοση. Η συμφωνία τους ἀκριβῶς αὐτὴ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ τὰ ἀξιολογήσουμε ὡς κυρίαρχα στοιχεῖα τῆς σχετικῆς μὲ τὸν Κοσμᾶ παραδόσεως καὶ γι' αὐτὸν τὸ λόγο πιθανότερα ἀπὸ τὰ ἄλλα.

Ἀξιολόγηση

Η ἀξία τοῦ συναξαρίου ἔγκειται ὅχι μόνο στὴν ἀρχαιότητά του, ἀλλὰ καὶ στὴ λιτότητα τῶν πληροφοριῶν. Εἶναι ἀπαλλαγμένο ἀπὸ τὶς ἐπαυξήσεις καὶ τὶς ὑπερβολές καὶ παρέχει ἕνα πιθανὸ σχῆμα βίου. Τὰ

12. Βλ. V. GRUMEL, *Traité d'Études Byzantines. I. La chronologie*. Paris 1958, σ. 452. Καὶ τοῦ ιδιοῦ, «La chronologie des Patriarches de Jérusalem sous les Comnènes», *Bulletin de la Société hist. bulgare*, t. XVII, 1940, σσ. 109 - 114.

13. PG 94, 441 A.

14. *Synax. Eccl. CP.*, 395, 21 - 23.

15. «Ασηκρῆται (a secretis η secretarii) ὀνομάζονται οἱ ἀδιαίτεροι γραμμάτεις τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα. Γιὰ τὸν τίτλο καὶ τὴ σημασία του βλ. I. E. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Buζαντινὴ Διπλωματικὴ Α'*. Λότοκρατορικὰ ἔγγραφα, Θεσσαλονίκη 1972, σσ. 149 - 153, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

βασικά στοιχεῖα, που μᾶς ένδιαφέρουν για τὸ συσχετισμὸ τοῦ συναξαρίου μὲ ἄλλα κείμενα, εἶναι τὰ ἔξης: 'Ο Κοσμᾶς δνομάζεται Ἀγιοπολίτης, που μπορεῖ νὰ σημαίνει ὅτι κατάγεται ἀπὸ τὴν Ἀγία Πόλη, δηλ. τὴν Ἱερουσαλήμ. 'Ο πατέρας τοῦ Δαμασκηνοῦ «προσελάβετο καὶ Κοσμᾶν τὸν μακαριώτατον, κομιδῇ νήπιον ὄντα, ὀρφανὸν τε ὅμοιον καὶ πενίᾳ πιεζόμενον ἐσχάτῃ· ὃν καὶ ἀναθρεψάμενος ἐπιμελῶς υἱοποιήσατο καὶ διὰ πάσης παιδεύσεως καὶ σοφίας θείας τε καὶ ἀνθρωπίνης διελθεῖν αὐτὸν ἐποίησε»¹⁶. Τὴν παιδεία τοῦ Κοσμᾶ (καὶ τοῦ Ἰωάννη) ἀνέθεσε σὲ λόγιο ἀπὸ τὴν τάξη τῶν ἀσηκρητῶν. Πῶς βρέθηκε ὁ ἀσηκρήτης αὐτὸς στὴ Δαμασκό, δὲ μᾶς ἔξηγετ τὸ συναξάριο, τὸ ἔξηγετ δμως μὲ κάποια πιθανότητα ὁ Λαυριωτικὸς Βίος τοῦ Κοσμᾶ, που ἀνήκει στὸν ἕδιο τύπο καὶ θὰ ἀναλυθεῖ στὴ συνέχεια.

Τὸ συναξάριο ἀναφέρει ἀκόμη τὴ μεγάλη ἐπίδοση τοῦ Κοσμᾶ στὴν ὑμνογραφία καὶ τὴ χειροτονία του σὲ ἐπίσκοπο Μαΐουμᾶ «παρὰ τοῦ προέδρου Ἱεροσολύμων»¹⁷. 'Ενα στοιχεῖο, που πρέπει ἀκόμη νὰ ὑπογραμμιστεῖ, εἶναι ἡ ἀναφορὰ στὴ διάρκεια τῆς ζωῆς τοῦ Κοσμᾶ. Κατὰ τὸ συναξάριο «εἰς βαθὺ γῆρας ἐλάσας, ἀνεπαύσατο ἐν Κυρίῳ»¹⁸. Σημειώνω αὐτὴ τὴν πληροφορία, γιατὶ δὲ συμφωνεῖ μὲ τὶς ἀντίστοιχες εἰδήσεις τῶν ἀλλων πηγῶν. Δυστυχῶς δὲν ὑπάρχει ἄλλη πιὸ συγκεκριμένη χρονολογικὴ ἔνδειξη, που θὰ μποροῦσε νὰ μᾶς ὀδηγήσει σὲ ἀκριβέστερα συμπεράσματα.

2. Ο ΛΑΥΡΙΩΤΙΚΟΣ ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΚΟΣΜΑ (=Vita Athoniensis Laurae Γ44).

'Αρχ. «Νόμος ἐστὶ παλαιὸς καὶ καλῶς ἔχων...». Λήγ. «ώς ἀν ποσῶς τῶν λυπεῖν εἰδότων ἀπτηλαγμένοι τὴν μίαν... δοξάζωμεν θεότητά τε καὶ δύναμιν... ἀμήν».

(BHG³, 394 b καὶ Auctarium, σ. 53)

Τὸ κείμενο τοῦτο, ἀνέκδοτο ἀκόμη, σώζεται σὲ ἕνα μόνο κώδικα, τὸ Λαυριωτικὸ 284 (Γ 44), ff. 150 r-157v. 'Ο Σ. Εὔστρατιάδης χρονολογεῖ τὸν κώδικα στὸν 11ο αἰ.¹⁹, ἀλλ' ὁ A. Ehrhard, ὀρθότερα ἴσως, τὸν τοποθετεῖ στὸ 13ο²⁰.

Προβαίνω ἔδω στὴν ἀνάλυση τοῦ κείμενου αὐτοῦ καὶ στὴ συζήτη-

16. *Synax. Eccl. CP* 396, 5 - 10.

17. "Ο.π.

18. "Ο.π.

19. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, Κατάλ. Μ. Λαύρας, σ. 38. 'Η περιγραφὴ τοῦ Εὔστρατιάδη εἶναι πολὺ περιληπτικὴ καὶ ἐλλιπής.

20. EHRHARD, *Überlieferung III*, 933, 22, σημ. 3.

ση τῶν προβλημάτων του μὲ βάση φωτογραφία, που προμηθεύτηκα ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τῶν Βολλανδιστῶν²¹.

Συγγραφέας - Χρόνος

Συγγραφέας τοῦ ἐνδιαφέροντος αὐτοῦ κειμένου εἶναι ἀγνωστος κληρικός. Φαίνεται λόγιος, ἀν κρίνουμε ἀπὸ τὴ γλώσσα, που εἶναι σχεδὸν ἀφογη ἀπὸ ἀποψη γραμματικὴ καὶ συντακτικὴ. Δὲν ὑπάρχει τοπικὴ ἡ χρονικὴ ἔνδειξη. Μποροῦμε δμως, ἀξιολογώντας δρισμένα χωρία, νὰ τοποθετήσουμε τὴ συγγραφὴ του τουλάχιστο στὸν 11ο αἰ. Τὸ κείμενο ἐκφωνήθηκε ὡς λόγος πανηγυρικός, γιὰ νὰ τιμήσει τὴ μνήμη τοῦ Κοσμᾶ, ὅταν γιὰ πρώτη φορὰ καθιερώθηκε ἡ ἀρχήσεις νὰ ἑορτάζεται: «Ἄλλ', δ τῆς ἐκκλησίας ἀψευδέστατε κόσμε, δ τῆς οἰκουμένης ἐγκαλλώπισμα θείον, δ τῶν μοναζόντων ἀκριβεστάτη στάθμη, ἀνωθεν ἡμᾶς ἐποπτεύεις τοὺς τὴν σὴν χαριόσυνον τελετὴν περιχαρῶς ἑορτάζοντας καὶ τοῖς μετέπειτα παραπέμποντας, πάλαι κεκρυμμένην οὖσαν καὶ τὸ μέγρις ἡμῶν ἀγνωστον» (f. 157r). "Έχουμε λοιπόν, σύμφωνα μὲ τὴν παραπάνω μαρτυρία, τὸν ἀρχαιότερο Βίο τοῦ Κοσμᾶ. "Αν λάβουμε ὑπόψη ὅτι ἡ μνήμη του ὡς ἀγίου δὲ φαίνεται νὰ ἑορτάζοταν πρὶν ἀπὸ τὸν 11ο αἰ.²², ἔχουμε ἥδη ἔνα χρονολογικὸ δριο (terminus post quem). Τὸ ἄλλο δριο (terminus ante quem) εἶναι βέβαια ἡ χρονολογία τοῦ χρ. "Αν δμως μείνουμε στὴ σημαντικὴ πληροφορία διι: ἡ μνήμη τοῦ Κοσμᾶ ἦταν προηγουμένως ἀγνωστη, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ χρονολογήσουμε τὸ κείμενο στὸν 11ο αἰ.

Ἐξάρτηση - Ἀξιολόγηση

Τὸ πλησιέστερο πρὸς τὸ Λαυριωτικὸ Βίο κείμενο εἶναι τὸ Συναξάριο τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ τὰ δύο φαίνεται ὅτι ἀντλοῦν ἀπὸ τὴν ἕδια πηγὴ καὶ ἀπηχοῦν τὴν ἕδια παράδοση. Τὸ κοινὸ σημεῖο εἶναι ἡ πληροφορία γιὰ τὸν κοινὸ δάσκαλο τῶν θετῶν ἀδελφῶν Κοσμᾶ καὶ Δαμασκηνοῦ. Εἶναι μάλιστα χαρακτηριστικὸ ὅτι τὰ δύο κείμενα δὲν ἀναφέρουν τὸ δνοματοῦ κοινοῦ δάσκαλου, ἀναφέρουν δμως τὸ ἀξίωμά του: «Ο γάρ πατέρο φησιν Ἰωάννου «...ἀνὴρ Βυζάντιος πάσης σοφίτου Δαμασκηνοῦ... προσελάβετο ας καὶ ἐπιστήμης τῆς ἐν λόγῳ κομιτινα τῶν ἀσηκρητῶν, ἀνδρα πο- ψῆς καὶ ὑψηλῆς τῷ νοήματι εἰς

21. 'Ἐκφράζω καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ τὴν εὐγνωμοσύνη μου στὸ Βολλανδιστὴ πατέρα FR. HALKIN, γιὰ τὴν προθυμίαν, μὲ τὴν ὁποίαν ἀνταποκρίθηκε στὴν παράλληση μου, νὰ μοῦ προμηθεύσει φωτογραφία τοῦ χρ. ἀπὸ τὸ 'Αρχεῖο τῆς Βιβλιοθήκης τῶν Βολλανδιστῶν.

22. Βλ. παραπάνω, σ. 18.

λυμαθῆ καὶ σοφόν...»
(Synax. Eccl. CP., 395)

ἄκρον ἐκπεπληρωμένος, τῇ ἀξίᾳ
ἢν ἡ Ῥωμαίων γλῶσσα οὐδὲ καλεῖ
ἀσηκρήτις».

(Cod. Laurae Γ 44, ff. 151v -
152r)

'Αλλ' ἐνῷ τὸ Συναξάριο δὲν ἀναφέρει πῶς βρέθηκε στὴ Δαμασκὸ
ὁ λόγιος ἀσηκρήτης καὶ πῶς τὸν προσέλαβε ὁ Μανσούρ ὡς δάσκαλο τῶν
τέκνων του, ὁ *Bíos* δίδει μιὰ πιθανὴ ἔξήγηση. Παραθέτω ὀλόκληρο τὸ
σχετικὸ χωρίο: «Οὕτω τοίνυν φιλοτίμως τοῦ υἱοθετήσαντος αὐτὸν» (δηλ. τὸν Κοσμᾶν) «πατρὸς ἐκπαιδεύειν προαιρουμένου καὶ πάντα κάλων, τοῦτο
δὴ τοῦ λόγου, κινοῦντος, οὐκ ἔχοντος δὲ ὅπως αὐτὸν τὰ τῆς γνώσεως
ἐπιποιεύσειν, ἀτε δὴ μὴ ὄντος αὐτῷ τοῦ διδάξοντος, ὁ οὐράνιος αὐτῷ
καὶ πάλιν πατήρ καν τούτῳ συναντιλαμβάνεται, ὡς ὃν τάχιστα τὰ κατὰ
γνώμην αὐτῷ πέρας δέξοιντο. Συναντιλαμβάνεται δὲ τοῦτον τὸν τρόπον·
Λέοντος τοῦ δυσσεβεστάτου τοῦ ἐξ Ἰσαύρων τὸ γένος ἔλκοντος τυραν-
νικώτερον τῇ βασιλείᾳ ἐπεισπγδύσαντος καὶ κατὰ τῶν Ἱερῶν εἰκόνων
ἔξυλακτήσαντος, ὡς τινα δύναμιν κακοποιὸν καὶ πρὸς αὐτὸ τοῦτο εὔ-
ρηκώς, κινεῖ πρὸς ἐκστρατείαν κατὰ τῶν ἐπενστάντων, κακῷ τὸ κακὸν
ἰώμενος. Στρατοπεδευσάντων γάρ τῶν τῆς "Αγαρ ἐγγόνων (τῶν Ἀγα-
ρηνῶν λέγεται τε φονικωτάτων ὅντων καὶ ληστρικώτερον ζῆν εἰθισμέ-
νων καὶ τὰ ὡμοσμένα παρασπονδησάντων καὶ τῶν φωματικῶν ὅριων ἐπι-
βάντων) διὰ τὸ τοὺς Ῥωμαίους οὐ καλῶς ἔχοντας εἶναι τότε, ἀλλὰ καὶ
πολλῆς προσδεδημένους πληγῆς καὶ παιδείας, παρεδόθησαν εἰς χεῖρας
αὐτῶν. Καὶ οἱ μὲν ἔργον μαχαίρας ἐγένοντο, οἱ δὲ τῷ τῆς αἰγμαλωσίας
ὑπέπιπτον βάρει. Οἵ δὴ πρὸς Παλαιστίνην ἀγομένοις—ῳ τῆς ἀπειρο-
μεγέθους ἀβύσσου τῶν κριμάτων σου, Κύριε, οἴα τῆς τοῦ θεσπεσίου Κο-
σμᾶ παιδεύσεως πεφρόντικας—συναπήγετο τούτοις αἰγμαλωτος ἀνήρ
Βυζαντίου, πάσης σοφίας καὶ ἐπιστήμης τῆς ἐν λόγῳ κομψῆς καὶ ὑψη-
λῆς τῷ νοήματι εἰς ἄκρον ἐκπεπληρωμένος, τῇ ἀξίᾳ δὲν ἡ Ῥωμαίων γλῶσ-
σα οὐδὲ καλεῖν ἀσηκρήτις, ὀνομαστότατος παρ' ἀπασιν οὐχ ἥττον ἐπὶ
σοφίας λόγῳ η τῷ περιόντι τῆς ἀρετῆς» (ff. 151r - 152r).

"Αν θελήσουμε νὰ προσαρμόσουμε τὴν ἀγιολογικὴν αὐτὴ πληροφο-
ρία στὰ γνωστὰ ιστορικὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς, πρέπει νὰ τοποθετήσου-
με τὴν αἰγμαλωσία τοῦ Βυζαντινοῦ ἀσηκρήτη μετὰ τὸ 726, δηλ. μετὰ
τὴν ἔκδοση τοῦ πρώτου εἰκονομαχικοῦ διατάγματος Λέοντος Γ' τοῦ Ἰ-
σαύρου²³. Εἶναι ἐπίσης γνωστὸ δὲ μετὰ τὸ 726 σημειώθηκε ἔνταση στὶς
ἀραβιούζαντινὲς σχέσεις καὶ ἀρχισε σφοδρὴ πάλη στὴ Μ.Ασία. 'Επι-

23. Βλ. Δ. ΖΑΚΥΘΗΝΟΥ, *Βυζαντινὴ Ιστορία* (324 - 1071), ἐν 'Αθήναις 1972,
σσ. 186 - 187.

δρομές Ἀράβων στὴν περιοχὴ γίνονται σχεδὸν κάθε χρόνο. Τὸ 726 κατα-
λημβάνεται ἡ Νεοκαισάρεια, τὸ 727 ἡ Γάγγρα καὶ τὸ ἔδιο ἔτος πολιορ-
κεῖται ἡ Νίκαια²⁴. Θὰ μπορούσαμε νὰ τοποθετήσουμε τὴν αἰγμαλωσία
τοῦ Βυζαντινοῦ ἀσηκρήτη σὲ μιὰν ἀπὸ τὶς ἐπιδρομές αὐτές.

'Εντούτοις τὰ χρονολογικὰ δεδομένα τοῦ βίου τοῦ Δαμασκηνοῦ,
ἄρα καὶ τοῦ Κοσμᾶ, δὲ συμβιβάζονται μὲ τὴν παραπάνω χρονολόγηση.
Πιστεύεται γενικὰ δὲ ὁ Δαμασκηνὸς γεννήθηκε τὸ 679/680 ἡ καὶ λίγο
νωρίτερα ἵσως²⁵. Ὁ Κοσμᾶς εἶναι χωρὶς ἀμφιβολία μεταλλέτερος κατὰ
τρία ἡ πέντε ἔτη²⁶. Οἱ δύο ἄνδρες πρέπει νὰ ἔσαν κατὰ τὸ 726 περίπου
40 - 50 ἔτῶν καὶ ὁ Σέργιος Μανσούρ, ὁ πατέρας τοῦ Δαμασκηνοῦ, εἶχε
πεθάνει στὶς ἀρχές τοῦ 8ου αἰ. Ἡ ἀσυμφωνία αἰρεται, ἀν ὑποθέσουμε
διι δὲ ἀνώνυμος ἀγιογράφος πλανήθηκε στὴ χρονικὴ τάξη τῶν πραγμά-
των, στὴν προσπάθειά του νὰ παρουσιάσει τὶς ἀραβικὲς ἐπιδρομές ὡς
θεῖα τιμωρία τοῦ εἰκονομάχου αὐτοκράτορα Λέοντος Γ' τοῦ Ἰσαύρου.

"Αν δὲ θυλούμενος αὐτὸς κοινὸς δάσκαλος τῶν θετῶν ἀδελφῶν Κο-
σμᾶ καὶ Δαμασκηνοῦ εἶναι πρίσωπο ὑπαρκτὸς καὶ δχι ἀγιολογικὸ ἐ-
φεύρημα, πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ, κατὰ τὴν γνώμη μου, πολὺ νωρίτερα,
ἵσως στὰ τέλη τοῦ 7ου αἰ. Παρατηροῦμε δὲ δλες οἱ πηγές, ἐλληνικὲς
καὶ ἀραβικὲς, μὲ μόνη ἔξαιρεση τὸ Συναξάριο τῆς Κωνσταντινουπόλεως,
ποὺ σιωπᾶ, συνδέουν τὸ πρόσωπο τοῦ κοινοῦ δασκάλου μὲ κάποιαν ἀ-
ραβικὴ ἐπιδρομή. "Ενταση ἀραβικῶν ἐπιδρομῶν παρατηρεῖται καὶ στὰ
τέλη τοῦ 7ου αἰ. καὶ μάλιστα κατὰ τὴν πρώτη περίοδο τῆς βασιλείας
τοῦ Ἰουστίνιανοῦ Β' (685 - 695). Μεγάλες περιοχὲς τῆς Ἀνατολῆς λε-
γηλατοῦνται τότε ἀπὸ τοὺς Ἀράβες καὶ μετὰ τὴν ὑποταγὴ τῆς Ἀρμενίας
«έπι πλεῖον θρασυνθέντες οἱ Ἀγαρηνοὶ τὴν Ῥωμαίων ἐλυμήναντο», δ-
πως παραδίδει ὁ χρονογράφος Θεοφάνης²⁷. Οἱ ἐπιδρομές συνεχίστηκαν
μὲ ἀμείωτη σφοδρότητα καὶ στὶς ἀρχές τοῦ 8ου αἰ. Βέβαια σὲ τέτοιες
ἐπισφαλεῖς μαρτυρίες, δπως τοῦ βίου, δὲν μποροῦμε νὰ θεμελιώσουμε
ιστορικὰ συμπεράσματα. Πάντως ἡ ὑποτιθέμενη αἰγμαλωσία τοῦ Βυ-
ζαντινοῦ ἀσηκρήτη πρέπει ὑπωσδήποτε νὰ χρονολογηθεῖ στὰ τέλη τοῦ
7ου ἡ στὶς ἀρχές τοῦ 8ου αἰ. καὶ σὲ καμιὰ περίπτωση στὴν ἐποχὴ τῶν
Ἰσαύρων.

24. "Ο.π., σ. 164. 'Ἐπίσης, G. OSTROGORSKY, *History of the Byzantine State*, Oxford 1968, σ. 157.

25. Βλ. GORDILLO, *Damascenica*, σ. 40 καὶ NASRALLAH, *Jean de Damas*, σ.
58, ὅπου μάλιστα ἡ γέννηση τοῦ Δαμασκηνοῦ τοποθετεῖται στὰ 655/660. Βλ. περι-
σότερα στὸ κεφ. «Σχῆμα Βίου - Χρόνος».

26. Βλ. ΘΕΟΧ. ΔΕΤΟΡΑΚΗ, στὴν *ΕΕΒΣ ΜΑ'*, 1974, σσ. 263 - 264.

27. ΘΕΟΦΑΝΗΣ, 367 (De Boor).

Νέο σημαντικό και μοναδικό στοιχεῖο τοῦ *Bίου* είναι ή πληροφορία γιὰ τὴν καταγωγὴ τοῦ Κοσμᾶ. Ἐνῶ τὸ Συναξάριο τὸν θεωρεῖ ‘Αγιοπολίτη, δῆλο. Ιεροσολυμίτη, συμφωνώντας κατὰ τοῦτο μὲ δλες σχεδὸν τὶς πηγές, ὁ Λαυριωτικὸς *Bίος* θεωρεῖ πατρίδα τοῦ Κοσμᾶ τὴ Δαμασκὸν «ἥν δὴ καὶ τοῦ γενναίου τοῦδε ἀνδρὸς ἐνεγκαμένην οἴδεν ὁ λόγος» (f. 151r). “Οπως θὰ δείξουμε στὴ συνέχεια, ἀπὸ τὴ συγκέντρωση καὶ τὴ συνεκτίμηση δλων τῶν σχετικῶν μὲ τὴν καταγωγὴ τοῦ Κοσμᾶ πληροφοριῶν συνάγεται ὅτι πιθανότερη πατρίδα τοῦ Κοσμᾶ είναι ἡ Δαμασκός²⁸.

Δύο άκόμη νέα σταυρεῖα παρέχει ο Λαυριωτικός *Bίος*: την ἀνάμειξη τοῦ Κοσμᾶ στὴν εἰκονομαχικὴ κρίση καὶ τὸν πρόωρο θάνατό του σὲ γῆλικα μόλις 54 ἔτῶν. Τὴν στάση τοῦ Κοσμᾶ κατὰ τὴν εἰκονομαχικὴ κρίση δὲ γνωρίζουμε ἀπὸ ιστορικὲς πηγές. 'Ο Λαυριωτικός *Bίος* ἀναφέρει διτὶ ὑποστήριξε μὲ σθένος τις εἰκόνες μὲ τὴ διδαχή, τὴν ἐπιστολογραφία καὶ, γενικά, μὲ τὴν ἀντίθεσή του στὴν πολιτικὴ τοῦ αὐτοκράτορα Κωνσταντίνου Ε'. Παραθέτω τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα. «Τί γὰρ ἂν τις εἴποι καὶ ὅσους πρὸς θεοσέβειαν ὑπηγάγετο καὶ προσκυνητὰς τῶν ιερῶν εἰκόνων ἐποιήσατο; 'Ηδη γὰρ τῆς φλογὸς ἐπὶ μετζὸν ἀρθείσης τῆς ἀποτροπαίου αἱρέσεως παρὰ τοῦ αὐτόχρημα Κοπρῶνος ἡ μᾶλλον εἰπεῖν πρηστῆρος αὐτὸς τοῖς ὁμόροις δι' ἐμυτοῦ ἐδίδασκε τὰ πρόσφορα, τοῖς δὲ πόρρῳ διώκισμένοις δι' ἐπιστολῶν τὰ δμοια ἐρρητόρευσεν, οὐ κρύπτων σιγῇ τὴν εὐσέβειαν οὐδὲ καθ' ἐμυτὸν σκοπῶν κατὰ τοὺς κακοὺς προστάτας τῶν ἐκκλησιῶν, οὓς μισθωτοὺς διαρρήδην ὁ ἀψευδῆς Θεὸς ἐν τοῖς ιεροῖς εὐαγγελίοις ἀνακηρύττει» (f. 154r). 'Η πληροφορία εἶναι σημαντικὴ καὶ ἀληθιοφανής. 'Αν λάβουμε ὑπόψη διτὶ ὁ Δαμασκηνὸς εἶναι ὁ σοβαρότερος ὑπέρμαχος τῶν εἰκόνων κατὰ τὴν πρώτη περίοδο τῆς εἰκονομαχικῆς κρίσεως, εἶναι πολὺ φυσικὸ νὰ ὑποθέσουμε διτὶ καὶ ὁ θετὸς ἀδελφός του Κοσμᾶς θὰ είχε τὶς ἵδιες πεποιθήσεις. 'Αν ὁ Κοσμᾶς δὲν ἔγινε εὑρύτερα γνωστὸς ως ὑπέρμαχος τῶν εἰκόνων, αὐτὸς ἵσως νὰ ὀφείλεται στὸν ἥπιο χαρακτήρα του. 'Οπως μαρτυροῦν ἄλλες πηγές, είχε μιὰ φυσικὴ δειλία καὶ συστολὴ καὶ ἀπεχθανόταν τὸ θόρυβο καὶ τὴν ἀνάμειξη σὲ πολιτικοὺς ἡ θρησκευτικοὺς ἀγῶνες. 'Η εἰδηση δμως τοῦ Λαυριωτικοῦ *Bίου* ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὶς μαρτυρίες ἄλλων πηγῶν, που θὰ ἀναλύσουμε στὴ συνέχεια, καὶ περισσότερο ἀπὸ τὶς ἐνδείξεις τῆς ἀκολουθίας του ως ἀγίου.

¹Αλλὰ ἡ πιὸ περίεργη καὶ ἀνεπιβεβαίωτη ἀπὸ διλλες πηγές πληροφορία διαχωρίεται στὴ διάσκεια Λωῆς τοῦ Κοσμᾶ. Κατὰ τὴ μαρτυρία

τοῦ Λαυριωτικοῦ *Blov* ὁ Κοσμᾶς πέθανε πολὺ νέος, μόλις σὲ ἡλικίᾳ 54 ἐτῶν· «Οὕτω τοίνυν βιους καὶ μετὰ τοιούτων ἀλπίδων, οὕπω τὸν πεντηκοστὸν πέμπτον χρόνον κατειληφώς . . . καθαρὸς τῷ καθαρῷ προσεγώρυσεν» (f. 156v). Ἡ εἰδῆση αὐτῇ ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ δλες τις ὁς τώρα γνωστὲς πηγές, ποὺ σχεδὸν ὅμορφων παραδίδουν ὅτι ὁ Κοσμᾶς πέθανε «εἰς γῆρας βαθύ». Ἡ προέλευση τῆς πληροφορίας εἶναι ἀγνωστη, πάντως δὲ φαίνεται νὰ ἀνταποκρίνεται στὰ πράγματα. Οἱ χρονικὲς σχέσεις τοῦ Κοσμᾶ μὲ τὸν Δαμασκηνό, γιὰ τὶς ὁποῖες θὰ γίνει ἐκτενὴς λόγος παρακάτω, ἀποκλείουν ἐντελῶς τὴ βασικότητα τῆς πληροφορίας αὐτῆς τοῦ Λαυριωτικοῦ *Blov*.

Κατὰ τὰ λοιπὰ ὁ Βίος συμφωνεῖ στὰ γενικὰ σημεῖα μὲ τὶς ἄλλες γνωστὲς πηγές. ¹ Αναφέρει τὸν ἀπορφανισμὸν τοῦ Κοσμᾶ σὲ νηπιακή ἡ-λικία: «Τούτῳ τῷ μακαρίῳ οὕπω τέλεον ἀπογαλακτισθέντι, ἀλλ’ ἔτι τὴν μητρώαν ἔλκοντι Θηλήν, οἱ πατέρες ἀμφα τὸν βίον ἐξέλιπον, οὐ κατὰ ταύτὸν δέ, ἀλλὰ μικρὸν ὅσον ὑπολειφθέντος τοῦ γεννήτορος. Κάκεινος, ὥσπερ τὴν τῆς ὄμοζύγου στέρησιν μὴ φέρων, θάττον συναπῆρεν αὐτῇ» (ff. 150v - 151r). ² Αναφέρει ἐπίσης τὴν υἱοθεσία του ἀπὸ τὸν πατέρα τοῦ Δαμασκηνοῦ Μανσούρ, «ὅς λαβὼν αὐτὸν ὡς εἰς παιδα... ὡς ἔνα τῶν γυναικωτάτων παιδῶν ἔστερον καὶ ἐπιμελῶς ἐξεπαίδευε» (f. 151r).

Κατὰ τὴν μαρτυρία τοῦ *Blov* ὁ Κοσμᾶς ἔγινε μοναχός, ὅταν ἥδη είχε ἀνδρωθεῖ· «Αλλ' ἥδη τελῶν εἰς ἄνδρας τὸν μοναχὸν ὑποδύεται καὶ τὸν τραχὺν τῆς ἀρετῆς ἀσπάζεται βίον» (f. 153v). Είναι ἐντούτοις περίεργο ὅτι δὲν ἀναφέρει τὴν ἀρχιερατεία του στὴν ἐπισκοπὴ Μαιούμα. Είναι μάλιστα τὸ μόνο κείμενο, ποὺ δὲν ἀναφέρει ρητὰ τὸν Κοσμᾶν ὡς ἐπίσκοπο.

³ Απὸ τὰ ποιητικά ἔργα τοῦ Κοσμᾶ ὁ Λαυρωτικὸς *Bίος γνωρίζει* τοὺς κανόνες στὴ Γέννηση τοῦ Χριστοῦ (Δεκ. 25), στὴ Βάπτιση ('Ιαν. 6), στὴν Ὑπαπαντή (Φεβρ. 2), στὰ Βαία, στὴ Μεταμόρφωση (Αὔγ. 6), στὴν Ὑψώση τοῦ Τιμίου Σταυροῦ (Σεπτ. 14), καθὼς ἐπίσης τοὺς κανόνες καὶ τὰ τριώδια τῆς Μ. Ἐβδομάδας. ⁴ Αόριστα ἀναφέρει τοὺς Ὁμηρούς «τῇ τε πανάγινῳ μητρὶ τοῦ Θεανθρώπου Λόγου καὶ μαρτυρικοῖς δόθοις οφικωδεστάτοις» (f. 155v).

‘Ο Βίος πολὺ δρόθι θεωρεῖ πηγή ἐμπνεύσεως καὶ πρότυπο τοῦ Κοσμᾶ τὸν Γρηγόριο τὸν Θεολόγο·’¹ Λανέπνει γάρ ὡς ἀληθῶς τὸν μέγαν Γρηγόριον τὸν τῆς Θεολογίας ἐπώνυμον καὶ ἄλλος οὗτος εἶναι ἐδόκει τῷ τε τάκεινου εἰπερ τινὸς ἄλλου ἐπὶ στόματος φέρειν καὶ τῷ μάλιστα ἐκθεάζειν τὸν ἄνδρα. ‘Οθεν μοι δοκεῖ πεπλουτηκέναι τὴν ιερὰν αὐτοῦ κλῆσιν, φιλογρηγόριος παρὰ πάντων ὀνομαζόμενος, δικαιούμενος δικαιολογητής καὶ διδάσκαλος τῶν ἀνδρῶν συμπνοίας’ (f. 156r). Πρέπει νὰ σημειωθεῖ διτὶ ὅτι ὁ

λιος ὁ Κοσμᾶς αὐτοκαποκαλεῖται «φιλογρῆγόριος» στή συναγωγή τῶν σχολίων του στὰ Ἐπη Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, ἔργο ποὺ φέρεται μὲ τὴν ἔνδειξη· Κοσμᾶς Ἱεροσολυμίτον πόρνημα φιλογρηγορίου²⁹. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ὁ ἀνώνυμος βιογράφος γνωρίζει καὶ τὰ σχόλια τοῦ Κοσμᾶ, ἀλλιώς δὲ θὰ τοῦ ἀπέδιδε τὸ χαρακτηριστικὸν ἐπίθετο «φιλογρηγόριος». Πρέπει πάντως νὰ σημειώσουμε ὅτι εἶναι τὸ μόνο κείμενο, στὸ ὅποιο γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἐπίδραση τοῦ Γρηγορίου στὸν Κοσμᾶ.

Ἄλλο σημεῖο τοῦ *Bίον* ὑπανίσσεται τὴ μεγάλη μουσικὴ μεταρρύθμιση, μὲ τὴν ὅποια συνδέεται τὸ ὄνομα τοῦ Κοσμᾶ· «ὁ περιφανῆς τῆς ἐφας ἀστήρ, ὁ τῆς ἐκκλησίας ἡδύφθογγος ὁρτώρ, ὁ ἀσμασι ταύτην καταφαιδρύνας καὶ λαμπροτέραν ἀπεργασάμενος. Ἐσκιαγραφημένον γάρ, ὕσπερ εἰπεῖν, τὸ ταύτης μέλος λαβών, καθάπερ ζωγράφος ἀριστος γράμμασιν εύανθέσι τῶν λόγων καταποιήλας, ὥραιαν αὐτὴν καὶ τερπνὴν ἀπειργάσατο» (f. 150r - v).

Κατὰ τὰ λοιπὰ ὁ *Λαυριωτικὸς Βίος* εἶναι ἔνα τυπικὸ ἐγκωμιαστικὸ κείμενο, μὲ δλα τὰ μειονεκτήματα τοῦ εἰδους. Ἀκολουθεῖ πιστὰ τοὺς κανόνες τῆς βυζαντινῆς ρητορικῆς. Μερικὲς ἐνδείξεις πείθουν ὅτι ὁ ἀνώνυμος βιογράφος ἐπιγρεάζεται ἀπὸ τοὺς λόγους τοῦ Ἀνδρέα Κρήτης. «Ἡ φράση «οὗτος ὁ τῆς πανηγύρεως ἔξορχος καὶ κοινὸς ἡμῶν ἐστιάτωρ» (f. 150r) ἀνακαλεῖ στὴ μηνῆ τὸ προοίμιο τοῦ Ἀνδρέα στὸν Γ' Λόγο στὴ Γέννηση τῆς Θεοτόκου· «Πάλιν ἔօρτὴ καὶ πάλιν πανήγυρις καὶ πάλιν ἐγὼ δεξιὸς ἐστιάτωρ»³⁰.

3. Ο ΜΑΡΚΙΑΝΟΣ ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ (= Vita Damascenica Marciana).

Bίος τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου (μοραχοῦ) καὶ πρεσβυτέρου τοῦ *Δαμασκηνοῦ*.

Ἀρχ. «Οὗτος τοίνυν ὁ ὁσιος καὶ θεοφόρος πατὴρ ἡμῶν Ἰωάννης...». Λήγ. «Οὐ τῆς ἀρετῆς... ἡμᾶς πάντας καταξίωσον, δέσποτα Κύριε... ἀμήν».

(BHG³, 885 b καὶ Auctarium, σ. 101).

Πηγὴ γιὰ τὰ βιογραφικὰ τοῦ Κοσμᾶ εἶναι καὶ ὁ παραπάνω *Bίος* τοῦ Δαμασκηνοῦ. Τὸ κείμενο ἔξεδωσε ὁ Gordillo μὲ βάση τὸν cod. Marcianus gr. 363 (XII αι.), ff. 293r - 294v καὶ μελέτησε διεξοδικὰ τὰ προβλήματά του³¹. Ὁ ἐκδότης γνωρίζει ἐπίσης τὸν cod. Sinait. gr. 376

29. Bλ. PG 38, 341. Περισσότερα παρακάτω, στὸ οἰκεῖο κεφάλαιο.

30. PG 97, 844 B. Bλ. καὶ 1141 D.

31. Bλ. GORDILLO, *Damascenica*, σσ. 63 - 65.

(X ἡ ἀρχῶν XI αι.)³², ἀλλὰ δὲν μπόρεσε νὰ τὸν χρησιμοποιήσῃ. Ὁ *Bίος* αὐτὸς σώζεται ἐπίσης στὸν ὑπὸ ἀρ. 2108 (XII αι.) κώδικα τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἐλλάδος, ff. 77v - 78v, μὲ τὸν τίτλο· «Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ (= Νοεμβρίου ΚΘ') τοῦ ὁσίου καὶ μακαρίου πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου πόλεως Δαμασκοῦ»³³. Στὸ ἀθηναϊκὸ χφ. τὸ κείμενο τοῦ *Bίον* σώζεται ἀκέραιο, χωρὶς τὰ χάσματα τοῦ μαρκινοῦ. Ἡ ἐκδόση τοῦ Gordillo, ποὺ ἔγινε μὲ βάση ἔνα μόνο κώδικα, καὶ μάλιστα ὃς τὸν καλλιτερο, πολὺ ἀπέχει ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι ὑποδειγματική. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ χάσματα τοῦ χφ. ὑπάρχουν στὴν ἐκδόση σφάλματα καὶ αὐθαίρετες διορθώσεις. «Ἐτσι ὁ ἐκδότης διόρθωσε τὴ σωστὴ γραφὴ τοῦ κώδικα «ἀσηκρίτην» (f. 293r, col. b) σὲ «ἀσύγκριτον», ἀκολουθώντας τὴ νεώτερη καὶ λανθασμένη παράδοση τῶν συναξαρίων, ποὺ ἀποδίδει τὸ περίεργο αὐτὸν ἐπίθετο στὸν κοινὸ δάσκαλο τῶν θετῶν ἀδελφῶν Κοσμᾶ καὶ Δαμασκηνοῦ. «Ωστόσο τὴν ὁρθὴ γραφὴ «ἀσηκρίτην» παρέχουν δλα τὰ χφ. Ἐπιβάλλεται ἐπανέκδοση τοῦ κειμένου μὲ βάση δλα τὰ χφ καὶ σύμφωνα μὲ τὶς σύγχρονες φιλολογικὲς ἀπαιτήσεις.

Χρόνος - Συγγραφέας

«Ο Gordillo θεωρεῖ ὡς terminum ante quem τὴ γρονολογία τοῦ Σιναϊτικοῦ χφ., δηλ. τὸ 10ο ἡ τὶς ἀρχὲς τοῦ 11ου αι.³⁴ «Ἔχουμε λοιπὸν τὸ ἀρχαιότερον ἡ ἔνα ἀπὸ τὰ ἀρχαιότερα κείμενα γιὰ τὸν Δαμασκηνό. Ὁ συγγραφέας του μᾶς εἶναι ἀγνωστος. Εἶναι εὐφυής ἡ ὑπόθεση τοῦ Gordillo, ποὺ ἐπιχειρεῖ νὰ τὸ ἀποδώσει στὸ γραμματικὸ Θεοδόσιο, λόγιο τοῦ 10ου αι., στὸν ὅποιο ἀποδίδεται μὲ κάποια πιθανότητα καὶ τὸ λεξικὸ τῶν λαμβικῶν κανόνων τοῦ Δαμασκηνοῦ, σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ cod. Laurentianus LVII, 42 (XII αι.).³⁵ Παρατηρεῖ σχετικὰ ὁ Gordillo· «Habemus igitur auctorem graecum byzantinum saec. X, qui Sancti Johannis Damasceni opera et amavit et commentario illustravit. Quid igitur impendit ut ei abscribamus vitam hanc eodem fere tempore exaratam?»³⁶. Δυστυχῶς δὲν ἔχουμε που-

32. «Ο.π., σσ. 61 - 62.

33. Bλ. BHG³, 885 b καὶ Auctarium, σ. 101. Bλ. ἐπίσης M. JUGIE, «Une nouvelle vie et un nouvel écrit de St. Jean Damascène», EO XXVIII, 1929, σσ. 35 - 41. Καὶ A. EHRHARD, στὸ BZ 29, 1929, σσ. 417 - 418.

34. GORDILLO, *Damascenica*, σ. 62.

35. Bλ. LUIGI DE STEFANI, «Il lessico ai Canoni giambici di Giovanni Damasceno secondo un ms. romanon», BZ 21, 1908, σσ. 431 - 435. «Ο ἐκδότης (σ. 431) γνωρίζει καὶ ἄλλα χφ., ποὺ παραδίδουν ἀνώνυμα τὸ λεξικὸ τοῦτο, τὸ ὅποιο ἀναφέρεται ἐπίσης «in piccola parte» καὶ στοὺς κανόνες τοῦ Κοσμᾶ.

36. GORDILLO, *Damascenica*, σ. 63.

θενά κακιὰ ἔνδειξη, ποὺ νὰ στηρίζει τὴν πιθανότητα τῆς ὑποθέσεως αὐτῆς.

Εἰδήσεις - Αξιολόγηση

Εἶναι βέβαιο ὅτι τὸ κείμενο αὐτὸ ἀποτελεῖ τὴν ἀρχαιότερη, ἵσως, πηγὴ γιὰ τὸ θέμα μας. Ὁ ἐκδότης πιστεύει ὅτι εἶναι ἡ πιὸ ἀξιόπιστη ἴστορικὴ πηγὴ καὶ μὲ βάση τὰ στοιχεῖα τῆς ἐπιχειρεῖ τὴν δργάνωση τοῦ βιογραφικοῦ σχῆματος τοῦ Δαμασκηνοῦ. Νεώτεροι ἔρευνητες ἀμφισβητοῦν ἐντούτοις τὴν ἀξιοπιστία τῆς καὶ διαφωνοῦν μὲ τὸν Gordillo. Ἰδιαίτερα ὁ Nasrallah, στηριζόμενος στὶς ἀραβικὲς πηγές, δὲν πείθεται γιὰ τὴν ἴστορικὴ ἀξία τοῦ *Marcianos Bίου*. «Quant à la Vita Marciana, elle ne mérite pas tout le crédit que lui accorde le P. Gordillo»³⁷. Ἡ γνώμη μου εἶναι ὅτι τὸ κείμενο τοῦτο, παρὰ τὴν ἀπλότητα καὶ τὴ λιτότητα τῶν πληροφοριῶν του, ἔχει πολλὰ στοιχεῖα ποὺ δὲν ἀπέγουν πολὺ ἀπὸ τὴν ἴστορικὴ πραγματικότητα. Ἐχει μᾶλλον συναξαριακὸ χαρακτήρα καὶ εἶναι ἀπαλλαγμένο ἀπὸ τὶς ὑπερβολές καὶ τὰ φανταστικὰ ἐφευρήματα. Ὁ συγγραφέας του ἥθελε νὰ παρουσιάσει τὸ βασικὸ σχῆμα βίου τοῦ Δαμασκηνοῦ, καὶ τοῦτο εἶναι σημαντικό. Διαφέρει ἀπὸ τὶς ἀραβικὲς πηγές καὶ ἀπὸ τὸν *Iεροσολυμιτικὸ Bίο* τοῦ Δαμασκηνοῦ, ποὺ μᾶλλον στηρίζεται σ' αὐτές. Συμφωνεῖ περισσότερο μὲ τὰ ἑλληνικὰ συναξάρια καὶ ἀπηγεῖ τὴν παράδοση τῆς Ἔκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἡ ἀναφορὰ τοῦ *Marcianos Bίου* στὸν Κοσμᾶ εἶναι σύντομη, ἀλλὰ πολὺ χαρακτηριστική. Εἶναι μιὰ περίληψη βίου, ἐνα σύντομο συναξάριο. Παρέχει ἐπιγραμματικὰ ὅλα τὰ γνωστὰ στοιχεῖα τοῦ βίου τοῦ Κοσμᾶ, τὴν ὁρφανία, τὴν υἱοθεσία, τὴ μοναστικὴ ζωή, τὴν ἀρχιερατεία στὸ θρόνο Μαϊουμᾶ, τὴ μεγάλη ἐπίδοση στὴν ὑμνογραφία. Ἰδοὺ ὄλοκληρο τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα: «Ἐλγε δὲ σὺν αὐτῷ (ὁ Δαμασκηνὸς) καὶ ἔτερόν τινα, Κοσμᾶν ὀνόματι, ἐξ ὄντερ ἦν ὁρφανὸν ἀναθρέψας ὁ πατὴρ αὐτοῦ, εὐφυῆ εἰς ἀπαντα καὶ εὐμαθῆ αὐτὸν γενόμενον, καὶ τὰ ἵσα τοῦ μακαρίου τούτου καὶ θεσπεσίου Ἰωάννου μαθόντα, καὶ τὸν μονήρη βίον ἀσπασάμενον, μετὰ δὲ ταῦτα καὶ ἐπίσκοπον γενόμενον Μαϊουμᾶ. Οἰτινες πλεῖστα τροπάρια εἰς δεσποτικὰς ἔօρτας καὶ μνήμας ἀγίων ἐξέθεντο ὑπὸ ἀκροστιχίδος, τινὰ δὲ καὶ ἔμμετρα, ἀπέρ καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ ἔδονται, θαυμασιώτατα ὄντα καὶ πλήρη ὑπάρχοντα ἡδυφωνίας καὶ μουσικῆς τερπνότητος»³⁸.

Στὸ κείμενο τοῦτο ξενίζει ἡ ἀόριστη ἐκφορὰ «κοὶ ἔτερόν τινα, Κο-

σμᾶν ὀνόματι». Εἶναι ἵσως καὶ τοῦτο ἔνδειξη χρονική. Ἀσφαλῶς τὸ κείμενο καταστρώθηκε πρὶν ἀπὸ τὴν καθιέρωση τοῦ Κοσμᾶ ὡς ἀγίου ἢ τουλάχιστο πρὶν ἀπὸ τὴ γενίκευση τῆς λατρείας του, δηλ. πρὶν ἀπὸ τὸν 11ο al. Ὁ ἀγιογράφος δὲν θὰ ἔγραψε ποτὲ «κοὶ ἔτερόν τινα», ἂν γνώριζε ὅτι πρόκειται γιὰ ἔνα τόσο σημαντικὸ πρόσωπο. Ἀλλὰ καὶ ἔτσι οἱ πληροφορίες τοῦ *Marcianos Bίου* εἶναι πολύτιμες, γιατὶ γνωρίζουμε τὴν παράδοση πρὶν ἀπὸ τὴν ἀγιοποίηση τοῦ Κοσμᾶ καὶ ἐπομένως πρὶν ἀπὸ τὶς ἔνδεχόμενες φανταστικὲς ἐπαυξήσεις τῶν βιογράφων.

Γιὰ τὴν καταγωγὴ τοῦ Κοσμᾶ δὲ γίνεται λόγος, ἀλλὰ καὶ ἡ σιρὴ αὐτὴ νομίζω ὅτι συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς καταγωγῆς τοῦ Κοσμᾶ ἀπὸ τὴ Δαμασκό. Τὸ στοιχεῖο ποὺ πιστοποιεῖ τὴ σχέση τοῦ *Marcianos Bίου* μὲ τὰ κείμενα τοῦ τύπου A (*Συναξάριο Κωνσταντινουπόλεως* καὶ *Λαυριωτικὸ Bίο*) εἶναι ἡ ἀναφορὰ στὸν κοινὸ δάσκαλο τῶν θετῶν ἀδελφῶν Κοσμᾶ καὶ Δαμασκηνοῦ. Εἶναι μάλιστα χαρακτηριστικὸ ὅτι καὶ ἐδῶ παρασιωπάται τὸ ὄνομά του καὶ ἀναφέρεται μόνο ὁ τίτλος του: «Οὗτος τοίνυν (ὁ Μανσούρ) πολλοὺς αἰχμαλώτους ἐξηγοράσατο φιλόχριστος ὃν...». Εν οἷς καὶ ἄνδρα τινὰ πεπαιδευμένον πάσῃ ἐπιστήμῃ τῆς γραμματικῆς, ὃν ἔλεγον παρὰ ρωμαίοις ἀσύγκριτον (ἀσικρίτην cod. Marcianus et cet. codd.) γεγονέναι³⁹. Ἡ συγγένεια τῶν κείμενων εἶναι προφανής.

37. NASRALLAH, *Jean de Damas*, σ. 6.

38. GORDILLO, *Damascenica*, σ. 64, παρ. 5.

39. GORDILLO, *Damascenica*, σ. 64, παρ. 2.

II. - ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ Β

Στὸν τύπο Β ἀνήκουν δύο κείμενα, ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸ κλίμα τοῦ πατριαρχείου Ἱεροσολύμων καὶ ἐκφράζουν τὴν ἀνατολικὴν καὶ Ἰστιαὶς τὴν ἀριθμητικὴν παράδοσην γιὰ τὸν Κοσμᾶ. Τὸ πρῶτο εἶναι ὁ λεγόμενος Ἱεροσολυμιτικὸς *Bίος τοῦ Δαμασκηνοῦ* (*Vita Damascenica Hierosolymitana*) καὶ τὸ δεύτερο ἡ κοινὴ βιογραφία τῶν ποιητῶν Κοσμᾶ καὶ Δαμασκηνοῦ, ἔργο τοῦ πτροῦ Ἱεροσολύμων Ἰωάννη Μερκουροπώλου.

1. Ο ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΙΤΙΚΟΣ ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ

Bίος τοῦ δισίου πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, συγγραφεὶς παρὰ Ἰωάννου πατριάρχου Ἱεροσολύμων.
Ἄρχ. «Τοῖς τετηρηκόσι τὸ κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἀρρύπωτον καὶ ἀδιαλόβητον . . .».

Λήγ. «ἴνα μετ' ἀπαθείας ἐκδημήσας τῆς συρκὸς μετὰ παρρησίας σὺν σοὶ τῷ Θεῷ παραστήσομαι . . . ἀμήν».

(BHG³, 884)

Χειρόγραφα καὶ ἐκδόσεις

Ο *Bίος* αὐτὸς, ποὺ θεωρεῖται γενικὰ ὡς ἡ πρώτη ἑλληνικὴ βιογραφία τοῦ Δαμασκηνοῦ (ὅχι ὅρθως) καὶ πηγὴ ὅλης τῆς σχετικῆς ἀγιολογικῆς φιλολογίας, ἀναφέρεται κατὰ δεύτερο λόγο καὶ στὸν Κοσμᾶ. Καὶ μολονότι τὰ σχετικὰ μὲ τὸν Κοσμᾶ στοιχεῖα τοῦ *Bίου* τούτου εἶναι πενιχρά, εἴμαστε ὀστέσσο νποχρεωμένοι νὰ τὰ ἀναφέρουμε καὶ νὰ συζητήσουμε ἐδῶ τὰ προβλήματά τους, γιατὶ πολλὰ ἄλλα κείμενα στηρίζονται διμεσα ἡ ἔμμεσα σ' αὐτὰ καὶ τὰ ἐπαναλαμβάνουν.

Τὰ χρ. ποὺ παραδίδουν τὸ κείμενο εἶναι πολλά. "Έχουν ἥδη ἐπισημανθεῖ 57¹ καὶ χωρίζονται σὲ δύο ὄμάδες. Στὴν πρώτη συγγραφέας τοῦ *Bίου* φέρεται ἔνας Ἰωάννης πατριάρχης Ἱεροσολύμων, ἐνῶ στὴν ἄλλη ἔνας ὄμώνυμος πατριάρχης Ἀντιοχείας. Σὲ πολλά, ἐξάλλου, χρφ., ὁ *Bίος* εἶναι ἀνώνυμος. Παρέχω ἐδῶ πίνακα τῶν γνωστότερων χρφ. κατὰ βιβλιοθήκες καὶ χρονολογία.

α. Μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰωάννη πατριάρχη Ἱεροσολύμων:

1. *Vindobonensis philosophicus* gr. 158 (X-XI s.), ff. 107-

1. Βλ. HOECK, *Stand*, σ. 8, ὅπου ἀπλῶς ἀναφέρεται ὁ ἀριθμὸς τῶν χρφ., ἀλλὰ δχι καὶ οἱ ἐνδείξεις τῶν καταλόγων.

- 114v. (Gordillo, *Damascenica*, σ. 49, καὶ σημ. 5. Bλ. Hoeck, *Stand*, σ. 8 - 9).
2. *Hierosolymitanus S. Sepulcri* 17 (XII s.). 'Αθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, IB, τ. I, σ. 77.
 3. *Laurentianus* gr. IV, 4 (XII s.). Gordillo, *Damascenica*, σ. 49. Bλ. καὶ Ehrhard, *Überlieferung* 1, 2, σ. 94.
 4. *Britannicus Burneyanus* gr. 44 (XII s.), ff. 5v - 17v. C. Van de Vorst et Hippolyte Delehaye, «Catalogus codd. hagiographorum graecorum Germaniae», Belgii, Angliae, Bruxellis 1913 (= *Subsidia Hagiographica* No 13), σ. 260,2.
 5. *Sinaiticus* gr. 422 (432) (XII s.), ff. 173r - 193v. Bλ. V. N. Beneševič, *Opisanie greceskich rukopisej Monastyryja Sogatoj Ekateriny na Sinae . . .*, t. I (Saint - Petersbourg) 1911, σ. 231.
 6. *Patmiacus* gr. 180 (XIII s.). Bλ. Ehrhard, *Überlieferung*, III, 2, σ. 758. Καὶ Ι. Σακελλίωνος, *Πατμιακὴ Βιβλιοθήκη*, ἐν Ἀθήναις 1890, σ. 101, ὅπου τὸ χρ. χρονολογεῖται στὸν 14ο αἰ.
 7. *Parisinus* gr. 1559 (XIV s.), ff. 1 - 12v. Bλ. Fr. Halkin, «Manuscrits grecs de Paris. Inventaire hagiographique», Bruxelles 1968 (= *Subsidia Hagiographica*, No 44), σ. 214.
 8. *Parisinus* Coisl. gr. 147 (XIV s.), ff. 1 - 16. Fr. Halkin, δ.π., 255.
 9. *Parisinus* Coisl. gr. 306 (a. 1549), ff. 328 - 341v. Bλ. Fr. Halkin, δ.π., σ. 274.
 10. 'Αθωνιτικὸς M. Διονυσίου 148 (XVI αἰ.), 36. Bλ. Λάμπρου, Κατάλ. A', σ. 346.
 11. 'Αθωνιτικὸς M. Ἰβήρων 680 (XVII αἰ.), 7. Bλ. Λάμπρου, Κατάλ. B', σ. 199.
 12. 'Αθωνιτικὸς M. Παντελεήμονος 201 (XIX αἰ.), σ. 232. Bλ. Λάμπρου, Κατάλ. B', σ. 321.
- β. Μὲ τὸ ὄνομα Ἰωάννη πατριάρχη Ἀντιοχείας.
1. *Batopediūs* 497 (X αἰ.), φ. 310α. Bλ. Σ. Εὐστρατιάδου, Κατάλ. Βατοπ. σ. 103.
 2. *Lanquiotiūs* Δ 80 (XI αἰ.), φφ. 1 - 15. Σ. Εὐστρατιάδου, Κατάλ. Μ. Λαύρας, σ. 71. Bλ. καὶ ΝΣ, ΚΣΤ', 1931, σ. 390.
 3. *Marcianus* gr. VII 25 (XI s.) = Nan. 136, f. 3r. Gordillo, *Damascenica*, σ. 49. Καὶ Hoeck, *Stand*, σ. 9, ὅπου τὸ χρ. χρονολογεῖται στὸν XII αἰ.
 4. Χάλκης (M. Παναγίας) 10 (XI αἰ.), φφ. 3 - 11β. Bλ. Μητρ. 'Αθη-

- ναγόρα τοῦ ἀπὸ Μ. Πρωτοσυγκέλλων, «Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς ἐν Χάλκῃ Μονῆς τῆς Παναγίας», *ΕΕΒΣ* I', 1933, σ. 252.
5. Χάλκης (*M. Paragia*) I (ἔτους 1360), φφ. 328 α - 338 α. Μητρ. 'Αθηναγόρα, *Κατάλογος*, δ.π., σ. 242.
 6. *Λανδιώτικός I* 64 (XIV α.), φ. 93 α. Σ. Εὐστρατ.άδου, *Κατάλ. M. Λαύρας*, σ. 190.
 7. 'Αθωνιτικός *M. Κουτλουμονσίου* 85 (625) (XVI α.), σ. 1. Βλ. Λίνου Πολίτη - Μ. Μανούσκη, *Συμπληρωματικοὶ κατάλογοι τῶν χειρογράφων Ἀγίου Ὁροντος*, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 48.
 8. Χάλκης (τῆς Σχολῆς) 37 (XVI α.), φφ. 3 - 20β. Βλ. Αἰμ. Τσακοπούλου, «Περιγραφικὸς κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Ἱ. Θεολογικῆς Σχολῆς Χάλκης, περ. Ὁρθοδοξία ΛΔ', 1959, σ. 60.
 9. *Λανδιώτικός Ω* 153 (XVIII α.), φφ. 1 - 15. Σ. Εὐστρατιάδου, *Κατάλ. M. Λαύρας*, σ. 363.
 10. 'Αθωνιτικός *M. Σιμοπέτρας* 51 (XVIII α.). Σ. Λάμπρου, *Κατάλ. A'*, σ. 119.

Σὲ μεγάλο ἀριθμὸν χφφ. ὁ *Bίος* φέρεται ἀνωνύμως.

Πρώτη ἔκδοση τοῦ κειμένου ἔγινε τὸ 1553 ἀπὸ τὸν N. Majoranus². Νέα ἔκδοση ἔγινε τὸ 1575, στὴν ἔκδοση τῶν ἀπάντων τοῦ Δαμασκηνοῦ³ καὶ ἄλλη τὸ 1680 ἀπὸ τοὺς Βολλανδιστὲς μὲν λατινικὴ μετάφραση⁴. Τὴν ἔκδοση τοῦ Le Quien (1740)⁵ ἀναδημοσίευσε ὁ J. P. Migne στὴν Ἑλληνικὴ Πατρολογίᾳ⁶. Λατινικὴ μετάφραση τοῦ *Bίου* δημοσίευσε ὁ Lipomanus στὸν 5ο τόμο τοῦ ἑργοῦ του *De Vitis Sanctorum*⁷. Μὲ τὶς ἔκδοσεις αὐτὲς ἔγινε γνωστὸς ὁ Δαμασκηνὸς στὴ Δύση⁸. Εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπανεκδοθεῖ τὸ κείμενο, μὲ βάση τὰ ἀρχαιότερα χφφ., γιατὶ καμὶδὲ ἀπὸ τὶς παραπάνω ἔκδοσεις δὲν ἴκανοποιεῖ σήμερα.

Συγγραφέας - Χρόνος

Τὸ θέμα τῆς πατρότητας τοῦ *Bίου* αὐτοῦ δὲν ἔχει ἀκόμη λυθεῖ ὄριστικά. "Ἐνα διπλὸ πρόβλημα παρουσιάζεται: Εἶναι ὁ συγγραφέας πατριάρχης Ιεροσολύμων ἢ Ἀντιοχείας; Καὶ γιὰ ποιὸ ἀκριβῶς πρόσωπο

2. Βλ. N. MAJORANUS, *Toῦ ἀγίου Ιωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ λόγοι τρεῖς ἀπολογητικοὶ* (ὑπὲρ τῶν εἰκόνων), Romae 1553, σσ. 229 - 272.

3. Βλ. B. Johannis Damasceni, *Opera omnia*, Basileae 1575, σσ. 676 - 698.

4. Acta SS. Maii, t. II, 1680, 723 - 730.

5. LE QUIEN, *Oriens Christianus*, t. I, I - XXIV.

6. PG 94, 429 - 490.

7. BHG 2, 884.

8. Βλ. J. DE GHELLINK, «L'entrée de Jean de Damas dans le monde littéraire occidental», *BZ* 21, 1912, σσ. 448 - 456. GORDILLO, *Damascenica*, σ. 48.

πρόκειται; Εἶναι φανερὸ διτὸ τὸ δεύτερο αὐτὸ ἔχει ιδιαίτερη σημασία.

Οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς νεώτερους ἐρευνητὲς δέχονται ὡς συγγραφέα τοῦ *Bίου* ἓναν πατριάρχη Ιεροσολύμων Ιωάννη, ἀλλὰ δὲ συμφωνοῦν στὸν ἀκριβὴ προσδιορισμὸ του. 'Ο Μ. Jugie ὑποστηρίζει διτὸ εἶναι ὁ Ιωάννης ΣΤ', ποὺ βρῆκε μαρτυρικὸ θάνατο ἀπὸ τοὺς Μουσουλμάνους τὸ 969⁹. "Αλλοι, ποὺ τάσσονται μὲ τὴ γνώμη διτὸ ὁ *Bίος* εἶναι ἐλληνικὴ παράφραση ἀραβικοῦ πρωτοτύπου, τοῦ "Αραβα μοναχοῦ Μιχαὴλ (1085), δέχονται ὡς συγγραφέα τὸν πατριάρχη Ιεροσολύμων Ιωάννη Η' (1098- 1106/7)¹⁰. 'Ο ΑΘ. Παπαδόπουλος - Κεραμεὺς θεωρεῖ συγγραφέα τοῦ πρώτου αὐτοῦ ἐλληνικοῦ *Bίου* τοῦ Δαμασκηνοῦ τὸν πατριάρχη Ιωάννη Μερκουρόπωλο (1156 - 1165), σύμφωνα μὲ τὴν ἐνδειξη τοῦ ιεροσολυμιτικοῦ Σαββαϊτικοῦ κώδικα 351¹¹, καὶ τὴν ἵδια γνώμη ἀσπάζεται ὁ M. C. Kekelidje¹². 'Αλλὰ ἡ γνώμη αὐτὴ πρέπει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ νὰ ἀπορριφθεῖ γιὰ δύο λόγους: Πρῶτα γιατὶ ἔχουμε χφφ. ποὺ παλαιότερα ἀπὸ τὸ 1156, ἔτος κατὰ τὸ ὄποιο ὁ Μερκουρόπωλος ἀνῆλθε στὸ θρόνο Ιεροσολύμων, καὶ δεύτερο γιατὶ ὁ Μερκουρόπωλος εἶναι συγγραφέας ἄλλης κοινῆς βιογραφίας τῶν ποιητῶν Κοσμᾶ καὶ Δαμασκηνοῦ.

"Αλλοι πάλι μελετητὲς διατυπώνουν ζωηρὲς ἐπιφυλάξεις καὶ ἐπιχειροῦν νὰ θεμελιώσουν πειστικὲς ἀποδείξεις, διτὸ ὁ συγγραφέας τοῦ *Bίου* εἶναι πατριάρχης Ἀντιοχείας. Σ' αὐτοὺς καταλέγεται καὶ ὁ Σ. Εὐστρατιάδης. Στηριζόμενος σὲ μαρτυρίες ἀγιορειτικῶν χφφ. ταλαντεύεται μεταξὺ τῶν Ιωάννη Γ' καὶ Ιωάννη Δ' πατριαρχῶν Ἀντιοχείας¹³. Ποὺ παλαιότερα ἐπίσης ὁ *Bίος* εἶχε ἀποδοθεῖ στὸν πατριάρχη Ἀντιοχείας Ιωάννη Δ'. 'Ο Αθηνῶν Χρυσόστομος Παπαδόπουλος σημειώνει: «Ο Ἀντιοχείας Ἀθανάσιος Δαββᾶς (1685 - 94 καὶ 1720 - 24) ἐν τῇ ὑπὸ αὐτοῦ συγγραφείσῃ ἴστορίᾳ τῶν πατριαρχῶν Ἀντιοχείας (ἐδημοσιεύθη τὸ ἐλληνικὸν κείμενον μετὰ ρουμανικῆς μεταφράσεως ἐν τῷ περιοδικῷ τοῦ Βουκουρεστίου Ὁρόδοξος Ἐκκλησία τῆς Ρουμανίας XLIX, 1931, σ. 143) ἐσημείωσε». 'Μετὰ ταῦτα ἔγένετο πατριάρχης Ἀντιοχείας Ιωάννης, διτὶς συνεγράψατο τὸν *Bίον* τοῦ ἄγιου Ιωάννου Δαμασκηνοῦ, δι' ὑπαγορεύσεως τοῦ ιερομονάχου Μιχαὴλ, διτὸ ὁ υἱὸς τοῦ Κουταλμοῦσι

9. Στὸ περ. EO, XXIII, 1924, σ. 137.

10. Βλ. N.B. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, 'Υμνογραφία - Ποίησις, σ. 211, ὅπου καὶ βιβλιογραφία. Βλ. ἐπίσης ΘΗΕ 6, 1965, στ. 1219 καὶ 7, 1965, στ. 10. 'Αλλὰ καὶ ὁ M. JUGIE σὲ μεταγενέστερο μελέτημά του τάσσεται μὲ τὴ γνώμη διτὸ συγγραφέας τοῦ *Bίου* εἶναι ὁ Ιωάννης Η' Ιεροσολύμων. Βλ. EO, XXVIII, 1929, σσ. 35 - 41.

11. Στὰ AΙΣ, Γ', σ. 9'. Βλ. καὶ Auctarium, σ. 101.

12. Βλ. M.C. KEKELIDJE «Γεωργιανὴ διασκευὴ τοῦ *Bίου* τοῦ ἄγιου Ιωάννου Δαμασκηνοῦ», (ρωσικά), περ. Khristianskij Vostok, III, 1914, σ. 119.

13. Στὸ περ. ΝΣ, ΚΣΤ', 1931, σ. 390.

έπεριλαβε τὴν Ἀντιόχειαν ἐν ἔτει ἑξακισχιλιοστῷ πεντακοσιοστῷ ἑβδομηκοστῷ καὶ τρίτῳ ποιμάνας δὲ τὸ ποίμνιόν του καὶ τὴν Ἐκκλησίαν καλῶς ἔτη 47 ἐκοιμήθη¹⁴. Κατὰ τὴν πληροφορίαν ταύτην, ἡτις δὲν φαίνεται ἀκριβής, ἡ βιογραφία τοῦ ἄγ. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ συνετάχθη ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Δ', διστις ὅμως δὲν ἦτο πατριάρχης ἐν ἔτει 1064, οὐδὲ ἐπαπτιάρχευσε 47 ἔτη¹⁵.

Ο Nasrallah ὑποστηρίζει τὴν γνώμη δι τοῦ συγγραφέας τοῦ *Bios* εἶναι ὁ πατριάρχης Ἀντιόχειας Ἰωάννης Ε' ὁ Ὁξείτης, ποὺ κατεῖχε τὸ θρόνο κατὰ τὴν περίοδο 1088 - 1100, καὶ παρατηρεῖ: «Il lui était plus facile de connaître l' original de la vie du Damascène; peut - être avait - il été en relation avec l' hiéromoine Mihail. D' autant plus que Jean l' Oxite nous laissa quelques écrits»¹⁶. Η ὑπόθεση αὐτῆς εἶναι εὐφυής, ἀλλὰ δὲ στηρίζεται ἐπαρκῶς καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνει δεκτή. Σὲ πρόβλημα ὄμοιογουμένως δύσκολο, ὅπου ἡ χειρόγραφη παράδοση διχάζεται ἀπὸ τὴν ἀρχὴν καὶ ἡ ἀσυμφωνία τῶν μελετητῶν εἶναι πλήρης, ἡ μόνη ὁδὸς ποὺ μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει σὲ φῶς εἶναι ἡ μελέτη τοῦ κειμένου καὶ ἡ ἐπισήμανση σχέσεων μὲ ἄλλα κείμενα. «Ἄς δοῦμε λοιπὸν τί λέγει ὁ συγγραφέας γιὰ τὸν ἑαυτό του καὶ τί παραδίδουν ἄλλοι γι' αὐτόν.

Παρατηροῦμε πρῶτα δι τοῦ συγγραφέας ἀποκρύπτει τὴν ιδιότητά του καὶ μόνο τὸ ὄνομά του ὑπαινίσσεται στὸν ἐπίλογο. «Σύγγνωθι μοι, τρισμάκαρ, καὶ ἵκετης ἡγεοί μοι τὰ πρὸς Θεὸν θερμότατος καὶ ἀνένδοτος, ἐφ' οἵς τοῦτον καλὸν ἔρανον ἄλλου πεποιηκότος (vel πεπονηκότος), ὡς εἰχεν ὁ ἀνθρωπος, ἀφελῶς αὐτὸν εὐρηκώς, καὶ διαλέκτῳ Ἀράβων καὶ γράμμασι κείμενον, ὁ δύμωνυμῶν σοι ἐκ πόθου εἰς τοῦτο λόγου καὶ ἐπιμελεῖας τῆς κατὰ δύναμιν, διὰ τῶν σῶν μετέβαλον ἐπισκέψεων, ἢ, ἀν οὗτῳ δέη, καὶ ἐπισκήψεων»¹⁷. Σύμφωνα μὲ τὴν πληροφορία αὐτῆς ὁ συγγραφέας ὄνομάζεται Ἰωάννης καὶ ὁ *Bios* εἶναι λογοτεχνικὴ διασκευὴ ἐνδὲ ἀφελοῦς ἀραβικοῦ πρωτοτύπου. Απὸ τὸ δόλο ὄφος φαίνεται ἐπίσης δι τὸν κληρικός. Ποὺ βρέθηκε ὅμως ὁ τίτλος τοῦ πατριάρχη καὶ μάλιστα τῶν Ἱεροσολύμων ἡ τῇ Ἀντιόχειας, ποὺ παρέχουν οἱ τί-

14. Βλ. 'Αθηνῶν ΧΡΥΣ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, «Ο πατριάρχης Ἀντιόχειας Ἰωάννης Ε' ὁ Ὁξείτης (1089 - 1100)», *ΕΕΒΣ*, ΙΒ', 1936, σσ. 361 - 388, στή σ. 375, σημ. 1. Βλ. ἐπίσης τὶς παρατηρήσεις τοῦ D. FECIORU, *Vita sfântului Joan Damașchin*, Bucuresti 1935, σ. 21, σημ. 1.

15. NASRALLAH, σ. 3. Γιὰ τὸν πτρχ. Ἰωάννη τὸν Ὁξείτη βλ. V. GRUMEL, «Les patriarches grecs d' Antioche du nom Jean», *EO* 32, 1933, σσ. 279 - 299. Ἐπίσης, *REB* 9, 1951, σσ. 161 - 163. Καὶ J. DARROUZÈS, «Le florilège de Jean l' Oxite», *REB* 12, 1954, σσ. 180 - 181.

16. PG 94, 489 Α - Β.

τλοι τῶν κωδίκων; Νομίζω δι τοῖς εἶναι προσθῆκες τῶν ἀντιγραφέων τῶν ἀρχαιότερων χφφ., ποὺ βρέθηκαν μπροστὰ σὲ μιὰν ἀσάφεια καὶ ἔδωσαν πρόχειρη λύση προσγράφοντας τὸ κείμενο σὲ κάποιον πατριάρχη Ἱεροσολύμων ἡ Ἀντιόχειας. «Οτι ἔται ἔχει τὸ πράγμα φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ δι τοῦ κανένα χφ. δὲν δρίζει ρητὰ γιὰ ποιὸν Ἰωάννη πρόκειται. Η ὑπαρξη, ἔξαλου, χφφ., ποὺ παραδίδουν τὸ κείμενο ἀνώνυμα, ἐνισχύει τὴν ἀποψή αὐτῆς.

Οπωσδήποτε τὸ πρόβλημα παραμένει ἀνοικτὸ καὶ ἡ πλήρης ἀσυμφωνία τῶν πηγῶν ἀντανακλᾶ καὶ στοὺς μελετητές¹⁸. Μία νέα ἐπίσημη καὶ ίσχυρὴ μαρτυρία λύει, νομίζω, τὸ πρόβλημα ὑπὲρ τοῦ Ἰωάννη πατριάρχη Ἱεροσολύμων. Ο *Batikanoς Bios* τοῦ Κοσμᾶ, ποὺ δημοσιεύτηκε πρόσφατα¹⁹, ἀναφέρει καὶ τὸν Ἱεροσολυμιτικὸ *Bio* τοῦ Δαμασκηνοῦ. Γράφει σχετικὰ ὁ ἀνώνυμος βιογράφος τοῦ Κοσμᾶ: «Οὐδὲ γάρ εἰχε πλείω περὶ τούτου (τοῦ Δαμασκηνοῦ) λέγειν ἡμᾶς, ἐπέρου τετυγχότος ἐπαινέτου καὶ ὑμητοῦ ὁμωνυμοῦντος αὐτῷ καὶ τὸν ἀρχιερατικὸν πεπιστευμένου θρόνον τῆς Ἱερουσαλήμ, ἀνδρὸς τῷ δυντὶ σοφοῦ καὶ πάσαις κεκοσμημένου χάρισι λογικαῖς. Τί γάρ ἂν καὶ φανεῖεν τὰ ἡμέτερα νηπιώδη φελλίσματα τοῖς ἀνδρικοῖς καὶ στερροῖς ἐκείνου λόγοις παραβαλλόμενα;»²⁰. Τὸ δόλος τοῦ χωρίου αὐτοῦ μᾶς ἐπιτρέπει ἶσως νὰ εἰκάσουμε δι τοῦ ὁ ἀνώνυμος βιογράφος τοῦ Κοσμᾶ εἶναι σύγχρονος τοῦ βιογράφου τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ ἶσως προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀμεσο περιβάλλον του. Η φράση «ἀνδρὸς τῷ δυντὶ σοφοῦ κλπ.» ἐνέγει, νομίζω, τὸ στοιχεῖο τῆς φιλοφρονήσεως, ἀν δχι καὶ τῆς κολακείας, ὑφισταμένου πρὸς πρεστάμενο στὴν ἐκκλησιαστικὴ Ἱεραρχία. «Αν ἔται ἔχουν τὰ πράγματα, ἡ μαρτυρία τοῦ *Batikanoς Bios* λύει δριστικὰ τὸ θέμα τῆς πατρότητας τοῦ *Bios* τοῦ Δαμασκηνοῦ ὑπὲρ τοῦ Ἰωάννη πατριάρχη Ἱεροσολύμων. Καὶ αὐτὸς δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Η', ποὺ ἀνῆλθε στὸ θρόνο τὸ 1098 καὶ πέθανε τὸ 1106/7²¹. Τὸ ἀραβικὸ πρωτότυπο, ποὺ χρονολογεῖται στὸ 1085 εἶναι καὶ ὁ terminus post quem γιὰ τὸν Ἱεροσολυμιτικὸ *Bio* τοῦ Δαμασκηνοῦ.

Πηγές - 'Ο ἀραβικὸς *Bios*

Σύμφωνα μὲ τὴ ρητὴ μαρτυρία τοῦ Ἰωάννη Η', τὸ πρωτότυπο ελ-

17. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ φράση τοῦ Ηοεκ, *Stand*, σ. 9, σημ. 3: «Volvitur orbis!».

18. Βλ. ΘΕΟΧ. ΔΕΤΟΡΑΚΗ, «Ἀνέκδοτος *Bios* Κοσμᾶ τοῦ Ματιουμᾶ», *ΕΕΒΣ ΜΑ'*, 1974, σσ. 259 - 296. Βλ. περισσότερα παρακάτω.

19. "Ο.π.", σ. 280, 531 - 536.

20. Βλ. παραπάνω, σ. 33.

ναι ἀραβικὸς *Bίος* τοῦ Δαμασκηνοῦ ἀπλὸς καὶ λαϊκός, «έσχεδιασμένος ἀγροικιστίᾳ»²¹. Πλανάται συνεπῶς ὁ Σ. Εὐστρατιάδης ὑποστηρίζοντας τὸ ἐντελῶς ἀντίθετο, ὅτι δηλαδὴ «τὸ θεωρούμενον ὡς ἀρχικὴ πηγή, ἐξ ἣς ἀπέρρευσαν τὰ ἐλληνικὰ κείμενα, προῆλθε μᾶλλον ἐκ τούτων μεταφρασθὲν εἰς τὴν ἀραβικὴν ἐπὶ τὸ ἐπιτομώτερον ὑπὸ τοῦ "Ἄραβος μοναχοῦ Μιχαὴλ τοῦ Ἀντιοχέως»²².

Οἱ ἀραβικὸς αὐτὸς *Bίος* (*Vita arabica*) δημοσιεύτηκε γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1912 ἀπὸ τὸν C. Bacha μὲ τὸν τίτλον *'Ιωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ. Πρωτότυπον ἀραβικὸν κείμενον*²³. Τὸ ἀραβικὸν αὐτὸν πρωτότυπο (Original) μεταφράστηκε ἀμέσως σὲ πολλὲς εὐρωπαϊκὲς γλῶσσες²⁴.

Τὸ πάροχει ἀραβικὸν αὐτοῦ κείμενον ἔγινε καὶ ἄλλη ἐλληνικὴ παράφραση ἀπὸ τὸν μητροπολίτη Ἀδάνων Σαμουὴλ σὲ ὑφος περίτεχνο, ἀλλ' αὐτὴ ἔχει ἴσως δριστικά²⁵. Σ' αὐτὴν ὅμως στηρίζεται μιὰ ἄλλη γεωργιανὴ διασκευὴ (*versio iberica*) ἀπὸ τὸν Ἐφραὶμ Mtsire (ἀρχὲς 12 αἰ.), ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 1911 ἀπὸ τὸ N. Marr, μὲ βάση τὸν cod. Sinait. georg. 51²⁶. Τὸ πάροχει, τέλος, καὶ ἄλλη γεωργιανὴ διασκευὴ, ποὺ ἔξεδωσε τὸ 1914 ὁ M. C. Kekelidje, μὲ εἰσαγωγὴ καὶ ρωσικὴ μετάφραση²⁷.

Συγγράφεας τοῦ ἀραβικοῦ αὐτοῦ πρωτότυπου, ὅπως ἀναφέρεται στὸν πρόλογο, εἶναι ὁ μοναχὸς τῆς μονῆς τοῦ Ἀγίου Συμεὼν Μιχαὴλ, ἀπὸ τὴν Ἀντιόχεια καὶ ἡ συγγραφὴ ἔγινε τὸ 1085 (ἔτος κόδιου 6594) μὲ βάση τὴν προφορικὴ παράδοση²⁸.

21. PG 94, 433 B.

22. Βλ. Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, «Δαμασκηνός», ΝΣ ΚΣΤ', 1931, σ. 390.

23. Η ἔκδοση ἔγινε ἀρχικὰ στὸ περ. *Al-Maçarrat*, τ. ΙΙ, 1912, σὲ τρεῖς συνέχειες καὶ ἀμέσως μετὰ αὐτοτελῶς, Harissa 1912. Γιὰ τὸ ἀραβικὸν αὐτὸν πρωτότυπο βλ. M. JUGIE, «Une nouvelle vie et un nouvel écrit de St Jean Damascène», EO XXVIII, 1929, σσ. 35, 36, σημειώσεις. Έπισης G. GRAF, *Geschichte der christlichen arabischen Literatur*, τ. ΙΙ, 1947, σ. 70. Καὶ NASRALLAH, σ. 2, κτλ., διποὺ καὶ ἄλλη βιβλιογραφία.

24. Γιὰ τὶς μεταφράσεις στὶς εὐρωπαϊκὲς γλῶσσες βλ. GORDILLO, *Damascenica*, σσ. 52 - 53. Προσθέτω δύο ἀκόμη μεταφράσεις: A.A. VASILIEV, *Arabskaja versia zitija sv. Ioanna Damaskina*, Saint - Pétersburg 1913 Καὶ B. HEMMERDINGER, περ. *Proche - Orient Chrétien*, 12, 1962, σ. 209 κτλ.

25. GORDILLO, *Damascenica*, σ. 55.

26. GORDILLO, *Damascenica*, σσ. 54 - 55, καὶ NASRALLAH, σ. 3.

27. Στὸ περιοδ. *Khristianskij Vostok*, III, 1914, σσ. 119 - 174. Βλ. καὶ GORDILLO, *Damascenica*, σ. 55, διποὺ ἀνάλυση καὶ ἀξιολόγηση τῆς διασκευῆς αὐτῆς.

28. Βλ. G. GRAF, «Das arabische Original der Vita des hl. Johannes von Damaskus», περ. *Der Katholik*, 1913, σσ. 326 - 329. Καὶ NASRALLAH, σ. 2 καὶ σημ. 6.

Ἀξιολόγηση

Οἱ *Bίοι* αὐτὸς τοῦ Δαμασκηνοῦ χαρακτηρίζεται γενικὰ ὡς κείμενο ἀμφίβολης ἀξιοπιστίας²⁹. Λύστηρότατη κριτικὴ ἀσκεῖ ὁ M. Jugie, ποὺ γράφει ὅτι, ὅτι ἔξαιρέσουμε μερικὰ χωρία ἀληθοφανή, *le reste est sorti d' une imagination arabe surchauffée par le soleil d' Orient*³⁰.

Τὸ ἀραβικὸν αὐτὸς τοῦ Δαμασκηνοῦ γενικὰ ὡς κείμενο γενικὰ ὁρθή. Οἱ συγγραφέας δὲ γνώριζε τὰ γεγονότα, καὶ ἐλάχιστα ἐνδιαφέρθηκε γιὰ τὴν ἱστορικὴ ἀλήθεια τῶν πληροφοριῶν του. Ετοι τὸ *Bίος* εἶναι ἔνα τυπικὸ ἀγιολογικὸ κείμενο, μὲ ὅλα τὰ μειονεκτήματα τοῦ εἰδους.

Τὸ προτότυπο στὸν ἐγκωμιασμὸ³¹ καὶ στὴν ἔκθεση ψυχωφελῶν διηγήσεων. Μέγα τμῆμα τοῦ *Bίον* καλύπτει ἡ ἀφήγηση τῆς «ἀποκοπῆς τῆς δεξιᾶς χειρός» τοῦ Δαμασκηνοῦ ἀπὸ τὸν καλύψη τῆς Δαμασκοῦ καὶ ἡ θαυματουργικὴ θεραπεία του ἀπὸ τὴ Θεοτόκο³². Η ἱστορικὴ ἀξία τοῦ κείμενου αὐτοῦ εἶναι γενικὰ πολὺ περιορισμένη.

Τὸ Κοσμᾶς στὸν *Ιεροσολυμιτικὸ Bίο* τοῦ Δαμασκηνοῦ

Οἱ βιογράφος τοῦ Δαμασκηνοῦ στρέφει κάποτε τὸ λόγο καὶ στὸ θετὸ ἀδελφό του Κοσμᾶ, ἀλλὰ ἀφήνει σὲ ἄλλους τὴ σύνθεση τῆς βιογραφίας του: «τοιοῦτος δὴ πάντως καὶ ὁ Κοσμᾶς. 'Ἄλλ' ὁ περὶ τούτου λόγος ἐτέροις κείσθω»³³. Συγκεντρώνω ἐδῶ τὶς σποραδικὲς εἰδήσεις τοῦ *Bίον* γιὰ τὸν Κοσμᾶ, δχι τόσο γιατὶ εἶναι ἀγνωστες, ὅσο γιατὶ μᾶς δίδουν τὴν εἰκόνα τῆς ἀνατολικῆς (Ιεροσολυμιτικῆς) παραδόσεως.

Καὶ πρῶτα γιὰ τὸν κοινὸ δάσκαλο. Σύμφωνα μὲ τὸν *Bίο* εἶναι λόγιος Ἰταλιώτης μοναχός, ποὺ αἰχμαλωτίστηκε ἀπὸ τοὺς Σαρακηνοὺς καὶ ἐλευθερώθηκε ἀπὸ τὸν πατέρα τοῦ Δαμασκηνοῦ. «Οἱ ἐκ Δαμασκοῦ βάρβαροι τὴν κατὰ θάλασσαν ποιούμενοι ἔφοδον, ὡς αὐτοῖς εἴθιστο, πολλούς τε χριστιανοὺς ἐληίσαντο . . . Τούτοις καὶ τὶς συναπεκληρώθη ἀνήρ σχῆμα ἡμφιεσμένος μοναδικόν, ἐξ Ἰταλίας ὀρμώμενος, κόσμιος τὴν δψιν, κοσμιώτερος τὴν ψυχήν, καὶ τὴν κλῆσιν Κοσμᾶς»³⁴.

Οπως βλέπουμε, ἡ πληροφορία αὐτὴ διαφέρει σημαντικὰ ἀπὸ τὴν ἀνάλογη τῶν κείμενων τοῦ τύπου Α καὶ εἶναι ἀκριβῶς τὸ σημεῖο στὸ ὅποιο διαφοροποιοῦνται οἱ παραδόσεις (ἀνατολικὴ καὶ κωνσταντινουπολιτικὴ). Η ἀλήθεια πάντως τῆς πληροφορίας αὐτῆς εἶναι σημεῖο

29. Βλ. N.B. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, *Υμνογραφία - Ποίησις*, σ. 211.

30. Στὸ περιοδ. EO XXIII, 1924, σ. 137. Βλ. ἐπίσης P. PEETERS, περ. *Anal. Boll.* 33, 1914, σ. 80.

31. PG 94, 448 A: «Ο Ἰωάννης γάρ ἡμῖν τῶν ἐγκωμίων ὑπόθεσις».

32. PG 94, 449 - 461.

33. PG 94, 448 A.

34. PG 94, 440 D - 441 A.

ἀντιλεγόμενο. "Αλλοι τὴν δέχονται ως πιθανή καὶ ὄλλοι τὴν ἀπορρίπτουν ως μύθο. Θὰ συζητήσουμε τὸ πρόβλημα παρακάτω, ἀφοῦ συγκεντρώσουμε τις σχετικές μαρτυρίες ὅλων τῶν πηγῶν.

Στὴ συνέχεια ἀναφέρετοι ἡ καταγωγὴ τοῦ Κοσμᾶ ἀπὸ τὰ Ἱεροσόλυμα, ἡ ὁρφανία καὶ ἡ νίοθεσία, ἡ κοινὴ ἀνατροφὴ καὶ παιδεία μὲ τὸν Δαμασκηνό. Ὁ πατέρας τοῦ Δαμασκηνοῦ Σέργιος Μανσούρ παρακαλεῖ τὸν Ἰταλιώτη μοναχὸν καὶ δάσκαλο Κοσμᾶ: «Τοῦτο δὲ μόνον πρὸς τῆς σῆς αἰτῶ τιμιότητος, ἵνα τοῦτο δή μοι τὸν ἐκ φύσεως υἱὸν Ἰωάννην, καὶ τοῦτον δῆτα τὸν ἔτερον τὸν ὄμωνυμοῦντά σοι (δηλ. τὸν Κοσμᾶν), δὲν καὶ εἰς υἱὸν ἐποιησάμγνη πνευματικόν, ἐξ Ἱεροσολύμων ὄρμώμενον καὶ ἀφ' ἀπαλῶν ἀπορφανισθέντα τῷ σώματι, πᾶσαν, ἥν οἴδας, παιδείαν καὶ φύλοσοφίαν... ἐκπαιδεύσῃς καὶ διδάξῃς ἐπιμελέστατα»³⁵.

Εἶναι ἐπίσης πολὺ ἐνδιαφέρουσα ἡ πληροφορία τοῦ *Bίου*, κατὰ τὴν ὁποία οἱ δύο θεοὶ ἀδελφοὶ ἀσκήτευσαν μαζὶ στὴν ὄνομαστὴ μονὴ τοῦ Ἀγίου Σάββα: «ὡς Ἑλλαφος διψῶσα τὸν Θεόν, εἰς τὴν ἔρημον ἔξεισι (ὁ Δαμασκηνὸς) καὶ τὴν τοῦ Θεοφόρου Σάββα λαύραν καταλαμβάνει, ἔχων ὀπαδόν, οὐ τῆς ὄδοῦ μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῦ σκοποῦ κοινωνόν, Κοσμᾶν τὸν αὐτῷ συμμετασχόντα καὶ ἀναγωγῆς καὶ παιδεύσεως. Εἶπες ἀν αὐτοὺς ζεῦγος ἱερὸν εἶναι...»³⁶.

Μία ὄλλη σημαντικὴ πληροφορία ἀναφέρεται στὴν ἀνάμειξη τοῦ Κοσμᾶ στὴν εἰκονομαχικὴ κρίση. Ὁ βιογράφος δὲν ἀναφέρει γιὰ τὸν Κοσμᾶ συγκεκριμένα στοιχεῖα, ὑπανίσσεται ὅμως τῇ συμπαράταξῃ τοῦ καὶ τῇ συνεργασίᾳ του μὲ τὸ Δαμασκηνὸν στὸ ζήτημα τῶν εἰκόνων. «Ἐλέγε δὲ πρὸς τοὺς τοιούτους πόνους (ὁ Δαμασκηνὸς) ἀδελφικῶς ὑπαλείφοντα, δὲν ἐν πνεύματι θειώ ἔσχηκεν ἀδελφόν, Κοσμᾶν τὸν καὶ κόσμιον, τὸν καὶ κοινωνήσαντα αὐτῷ καὶ λόγων καὶ ἀναγωγῆς καὶ ἀσκήσεως»³⁷.

Ἡ πληροφορία εἶναι πολύτιμη καὶ συμφωνεῖ μὲ τὴν ἀνάλογη τοῦ *Λαυριωτικοῦ Bίου*³⁸.

Γιὰ τὸ ὄμνογραφικὸν καὶ μουσικὸν ἔργο τοῦ Κοσμᾶ, τὴν ἀρχιερατεία του στὸ θρόνο Μαΐουμᾶ καὶ τὸ θάνατό του ὁ βιογράφος τοῦ Δαμασκηνοῦ παραδίδει τὰ ἀκόλουθα: «Ος δὴ καὶ οὗτος (ὁ Κοσμᾶς) τοῖς ἐν ἄσμασι πνευματικοῖς πόνοις τὸν Ἰωάννην ἐμιμήσατο συνετῶς καὶ ὑπῆσε λιγυρὰς τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀρμονίας ἐν κιθάρᾳ καὶ φωνῇ ψαλμοῦ, τὸ οἰκεῖον σῶμα τύμπανον παραστήσαμενος τῷ Θεῷ διὰ τὴν τῶν παθῶν νέκρωσιν, καὶ ψαλτήριον ὄλλο δεκάχορδον καταστήσας, ὅλον ἐσυτόν, τὴν πεντατελῆ

35. PG 94, 445 A.

36. "Ο.π., 461 B.

37. "Ο.π., 477 A.

38. Βλ. παραπάνω, σ. 24.

τοῦ σώματος αἴσθησιν καὶ τὰς ισαρίθμους δυνάμεις τῆς ψυχῆς ἐντέχνως καὶ σοφῶς ἐντεινάμενος. Ἄλλ' ὁ μὲν Κοσμᾶς ἐπίσκοπος τῆς Μαΐουμᾶ ὑπὸ τοῦ Ἱεροσολύμων πατριαρχεύοντος οὐχ ἐκουσίως χειροτονεῖται, τῇ βίᾳ δὲ ὑπενδούς, καὶ καλῶς ποιμάνας τὸ ποίμνιον καὶ ὡς φίλον Θεῷ, εἴτα καὶ τραφεὶς ἐν γῆρᾳ καλῶς πρὸς τοὺς πατέρας αὐτοῦ ἀπελήλυθε, μᾶλλον δὲ πρὸς Θεὸν ἐξεδήμησε»³⁹. Τὰ στοιχεῖα αὐτά, ποὺ σχεδὸν στερέτυπα ἐπαναλαμβάνονται σὲ ὅλες τὶς πηγές, μᾶς δίδουν ἔνα γενικὸν καὶ πιθανὸν περίγραμμα βίου τοῦ Κοσμᾶ.

2. Η ΚΟΙΝΗ ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΕΡΚΟΓΡΟΠΩΛΟΥ

Βίος καὶ πολιτεία τῶν δσίων καὶ θεοφόρων πατέρων ἡμῶν καὶ αὐταδέλφων καὶ μελισσῶν τῆς τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ Κοσμᾶ, ἐκτεθεὶς παρὰ τοῦ ἀγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου καὶ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Ἰωάννου τοῦ Μερκουρόπολον.

Ἄρχ. «Μετὰ τὴν εἰς οὐρανούς τοῦ δεσπότου ἀνάβασιν καὶ τὴν τῶν μαθητῶν πανταχόσες διασποράν...». Λήγ. «συγκοινωνὸν ὑμῖν, εἰ καὶ τολμηρὸν εἰπεῖν, τῆς ἐκεῖσε δόξης προσλάβετε καὶ συμπαραστάτην... ἀμήν».

(BHG³, 395)

Τὸ κείμενο σώζεται σ' ἔνα καὶ μόνο κώδικα, τὸν ὑπ' ἀρ. 983 (ἔτους 1267) τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἐλλάδος (φφ. 315 ^θ - 357 ^θ)⁴⁰. Μὲ βάση ἀντίγραφο, ποὺ παρασκεύασε ὁ Ἀλκιβιάδης Σακελλίων, ἔξεδωσε τὸ κείμενο ὁ ἈΘ. Παπαδόπουλος - Κεραμεὺς⁴¹ καὶ ἡ ἐκδοση ἀυτὴ παραμένει μέχρι σήμερα μοναδική. Βέβαια πολὺ ἀπέχει ἀπὸ τοῦ νὰ είναι ὑποδειγματική καὶ δὲν ἴκανοποιεῖ σήμερα. Στηρίχθηκε μόνο στὸ ἀπόγραφο καὶ περιέχει πολλὰ σφάλματα ἀναγνωστικά καὶ ὄρθογραφικά.

"Οπως μαρτυρεῖ ὁ τίτλος τοῦ *Bίου*, συγγραφέας εἶναι ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Ἰωάννης Θ' ὁ Μερκουρόπωλος (1156 - 1165). Γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του ἀλάχιστα εἶναι γνωστά. Τὸ δνομά του ἀναφέρεται στὰ πρακτικὰ τοπικῆς συνόδου στὴν Ἱερουσαλήμ στὶς 12 Μαΐου 1156, μὲ θέμα τὴν ἐρμηνεία τῆς φράσεως τῆς Θ. Λειτουργίας «Σὺ εὶ ὁ προσφέρων καὶ προσφερόμενος». Ὁ Μερκουρόπωλος ὑπογράφεται· «Ο ταπεινὸς μοναχὸς Ἰωάννης ἐλέω Θεοῦ πατριάρχης τῆς μητρὸς πασῶν τῶν

39. PG 94, 477 A.

40. Βλ. Ιω. ΣΑΚΕΛΛΙΩΝΟΣ, Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἐλλάδος, ἐν Ἀθήναις 1892, σ. 177. Καὶ ENRHARD, Überlieferung, 1, 2, σ. 665.

41. Στὰ ΑΙΣΔ', 1897, σσ. 303 - 350. Βλ. καὶ τ. E', 1898, σσ. 405 - 407, ὅπου σύντομες παρατηρήσεις.

έκκλησιῶν 'Ἄγιας Σιών πόλεως Ἱερουσαλήμ'⁴². "Αλλο ἔργο του ἐκτὸς ἀπὸ τὸν παρόντα *Bίο* δὲν εἶναι γνωστό.

Πηγές καὶ ἐπιδράσεις

Τὴν ἔξαρτηση τοῦ Μερκουρόπωλου ἀπὸ τὸν Ἱεροσολυμιτικὸν *Bίο* τοῦ Δαμασκηνοῦ ἔχουν διαπιστώσει ἡδη παλαιοὶ μελετητές. 'Ο W. Weyh ἀντιπαραθέτει χαρακτηριστικὰ χωρία, ποὺ ἀποδεικνύουν ὅμεση σχέση τῶν δύο κειμένων⁴³. 'Η ἐπίδραση δὲν εἶναι μόνο νοηματική, ἀλλὰ καὶ φραστική σὲ βαθμὸν σχεδὸν πνευματικῆς κλοπῆς. Παραθέτω καὶ ἑδῶ μερικὰ χαρακτηριστικὰ παραδείγματα.

Τὸ πρῶτο ἀναφέρεται στὴν ἀπελευθέρωση τοῦ Ἰταλιώτη μοναχοῦ Κοσμᾶ, ποὺ θὰ γίνει ἀργότερα κοινὸς δάσκαλος τῶν θετῶν ἀδελφῶν Κοσμᾶ τοῦ Δαμασκηνοῦ:

«καὶ ἀπαγαγὼν (ὁ Μανσούρ) εἰς «... καὶ ἀναγαγὼν εἰς τὸν Ἰδιον τὸν Ἰδιον οἰκον παρηγόρει τὸν ἄνδρα καὶ ἄνδρα καὶ τῆς μακρᾶς κακοπαθείας ἀνέψυχε καὶ ταῦτα λέγων προσέθετο· 'Οὐκ εἰ μόνον ἐλεύθερος τοῦ λοιποῦ, ἀλλὰ καὶ κοινωνὸν σε τοῦ οἴκου μου τίθημι, καὶ συνδέσποτον, κατ' ἐμέ, συμμέτοχόν μοι πάσης χαρᾶς τε καὶ θλίψεως. Τοῦτο δὲ μόνον πρὸς τῆς σῆς αἰτῶ τιμιότητος, ἵνα τοῦτο δή μοι τὸν ἐκ φύσεως υἱὸν Ἰωάννην, καὶ τοῦτο δῆτα τὸν ἔτερον τὸν ὄμωνυμοῦντά σοι, δὸν καὶ εἰς υἱὸν ἐποιησάμην πνευματικόν, ἐξ Ἱεροσολύμων ὁρμώμενον, καὶ ἀφ' ἀπαλῶν ἀπορφανισθέντα τῷ σώματι, πᾶσαν, ἥν ολδας, παιδείαν καὶ φιλοσοφίαν, τὴν θύραθεν, καὶ ἡ τοῦ πνεύματος χάρις τοὺς ἀξίους ἐμυσταγόγησεν, ἐκπαιδεύσης καὶ διδάξῃς ἐπιμελεστατα'».

(PG 94, 444 - 445 A)

42. Ἰω. ΣΑΚΕΛΛΙΩΝΟΣ, *Πατμικὴ Βιβλιοθήκη*, Αθῆναι 1890, σ. 316. Καὶ ΘΗΕ 7, 1965, στ. 13. Βλ. ἀκόμη H. G. BECK, *KTΛ*, σ. 641.

43. W. WEYH, *Die Akrostichis*, σσ. 12 - 18.

Τὸ δεύτερο ἀναφέρεται στὴν πνευματικὴν προκοπὴν τῶν θετῶν ἀδελφῶν κοντὰ στὸν κοινὸν δάσκαλο:

«Ο δὲ Ἰωάννης ἀετὸς ἦν ἀέρα «... καὶ ἦν ἰδεῖν αὐτῶν ἕκαστον διαπετόμενος, ὡς πτέρυξι χρώμε- ἀετὸν ὑψιπέτην ὁξέως εἰς ἀέρα νος εὑφυῖα φύσεως καὶ σπουδῇ διαπετόμενον καὶ πτέρυξι διτταῖς, προαιρέσεως. 'Ο δὲ κατὰ πνεῦμα εὑφυῖα φύσεως καὶ σπουδῇ προ- τούτου ἀδελφὸς καὶ συμμύστης αιρέσεως χρώμενον, ἥ τοῦτοι καὶ αὐτοῦ Κοσμᾶς ναῦς ἦν ἴστοις φοίνικα πολυχρόνιοις ἰδέαις κατα- πτερυσσομένη καὶ φορτὶς φερομέ- γραφόμενον...». (ΑΙΔ Δ', 314, 2 - 5)

ουρίας αὐτῷ τε πνέοντι καὶ ζεφυ- ρῶδες ἀπὸ πρύμνης φυσῶντι».

(PG 94, 445 A)

Τὰ παραδείγματα τῶν συγγενῶν χωρίων θὰ ἥταν εὔκολο νὰ πολλαπλασιαστοῦν. 'Αλλὰ τὸ πιὸ χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι ὁ Μερκουρόπωλος ἀντιγράφει τὸν Ἰωάννη Η' καὶ στὸν ἐπίλογο καὶ βεβαιώνει ὅτι διασκεύασε καὶ αὐτὸς τὸν ἀπλὸ ἀραβικὸν *Bίο*, χρησιμοποιώντας μάλιστα τὴν ἴδια μὲ τὸν Ἰωάννη φραστικὴ διατύπωση. 'Ιδού τὰ σχετικὰ χωρία:

«Σύγγνωθί μοι, τρισμάκαρ, καὶ ί- «Σύγγνωτέ μοι, πατέρες, καὶ ίκε- κέτης γένοιό μοι τὰ πρὸς Θεὸν ται γένοισθέ μοι τὰ εἰς Θεόν, ὅσα θερμότατος καὶ ἀνένδοτος, ἐφ' οὓς καὶ ἡνόμησα, ἐφ' οὓς τὸν ἔρανον τοῦτον καλὸν ἔρανον ἄλλου πεποιη- τοῦτον ἄλλου πεπονηκότος ὡς εἰ- ηκότος, ὡς εἰχεν ὁ ἀνθρωπος, ἀ- φελῶς αὐτὸν εύρηκώς, καὶ διαλέ- ναιμιν ἔγραψα καὶ διαλέκτῳ 'Α- κτῷ Ἀράβων καὶ γράμμασι κε- μενον ὁ ὄμωνυμῶν σοι, ἐκ πόθου τοῦ λόγου καὶ ἐπιμελείας τῆς κατὰ δύναμιν, διὰ τῶν σῶν μετέβαλον ἐπισκέψεων, ἥ, ἀν οὐ- διὰ τῶν ὄμων ἐπισκέψεων...». (ΑΙΣ Δ', σ. 350, 11 - 16)

(PG 94, 489 A - B)

Τί νὰ ὑποθέσουμε; "Οτι ὁ Μερκουρόπωλος ἀντιγράφει τὸν Ἰωάννη Η' ἀκόμη καὶ στὶς λεπτομέρειες ἥ ὅτι εἶναι συγγραφέας καὶ τῶν δύο κειμένων; Μὲ τὴ δεύτερη ἀποψή τάσσεται ὁ ἀνώνυμος ἀντιγραφέας τοῦ cod. Hieros. Sabb. 351 (XIII αι.), ποὺ ἀποδίδει στὸν Μερκουρόπωλο τὸν *Bίο* τοῦ Δαμασκηνοῦ⁴⁴. 'Απὸ τοὺς νεώτερους ἐρευνητές, ὁ W. Weyh

44. Βλ. Auctarium, σ. 101, καὶ EHRHARD, *Überlieferung III*, σ. 596. Καὶ ΑΙΣ Γ', σ. 0'.

διαπιστώνοντας τὴ στενὴ σχέση τῶν δύο κειμένων διερωτᾶται ἀν οἱ δύο μὲ τὸ δνομα 'Ιωάννης συγγραφεῖς ταυτίζονται: «Sind die beiden Johannes identisch?»⁴⁵. "Αν συμβαίνει τοῦτο, πρέπει νὰ δεχθοῦμε ὅτι ὁ Μερκουρόπωλος συνέταξε πρῶτα τὸν *Bío* τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ ἔπειτα κοινὴ βιογραφία τῶν ποιητῶν Κοσμᾶ καὶ Δαμασκηνοῦ. 'Αλλὰ τοῦτο ἀποκλείεται γιὰ πολλοὺς λόγους. "Έχουμε χρφ. τοῦ 'Ιεροσολυμιτικοῦ *Bíos* τοῦ Δαμασκηνοῦ ποὺ χρονολογοῦνται στὸν 11^ο αι., δηλαδὴ σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ ὁ Μερκουρόπωλος δὲν θὰ εἶχε ἀκόμη γεννηθεῖ. 'Εκτὸς τούτου, ὁ Μερκουρόπωλος, ἀν ἔγραψε καὶ δεύτερο ἔργο καὶ μάλιστα τόσο συγγενὲς μὲ τὸ πρῶτο, θὰ τὸ ἐμνημόνευε ὅπωσδήποτε. Τέτοια ὅμως ἀναφορὰ δὲν ὑπάρχει καὶ τὰ δύο κείμενα φαίνεται νὰ ἀπέχουν χρονικὰ περισσότερο ἀπὸ μισὸν αἰώνα. 'Ο Μερκουρόπωλος ἐσύλησε κυριολεκτικὰ τὸν 'Ιεροσολυμιτικὸν *Bíos* τοῦ Δαμασκηνοῦ.

'Αλλὰ δὲν εἶναι μόνο ὁ 'Ιωάννης Η' πηγὴ γιὰ τὸν Μερκουρόπωλο. 'Υπάρχουν σαφεῖς ἐνδείξεις ὅτι γνωρίζει καὶ ὄλλες πηγές. Γνωρίζει π.χ. καὶ σχολιάζει πληροφορίες, ποὺ περιέχονται μόνο στὰ κείμενα τοῦ τύπου Γ, γιὰ τὰ ὅποια θὰ γίνει: λόγος στὴ συνέχεια. Στὸν τύπο Γ, καὶ μόνο σ' αὐτόν, ἀναφέρονται περιοδεῖες τοῦ Κοσμᾶ στὴν Ἀντιόχεια, Νικομήδεια, Κωνσταντινούπολη, Ρώμη, Αἴγυπτο κλπ. Τις πληροφορίες αὐτὲς ἀμφισβητεῖ ρητὰ ὁ Μερκουρόπωλος καὶ τι; θεωρεῖ ἐντελῶς ψευδεῖς: «Τὸ δὲ λέγειν ἐν Ἀντιοχείᾳ παραγενέσθαι τὸν ποιητὴν (Κοσμᾶν), ἡ τῇ Βασιλευούσῃ παραβαλεῖν, κάκεῖσε τὸ μέλος ἐκθεῖναι, πάντη τῆς ἀληθείας ἀπώλισθε...»⁴⁶. Εἶναι λοιπὸν βέβαιο ὅτι γνωρίζει καὶ τὴν πηγὴ τῶν βίων τοῦ τύπου Γ. 'Ο γνωστότερος βίος τοῦ τύπου αὐτοῦ ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν 'Α0. Παπαδόπουλο - Κεραμέα, μὲ βάση χρ. τῆς Χάλκης (*Bíos Χάλκης*)⁴⁷. 'Ο Gordillo πιστεύει ὅτι ὁ Μερκουρόπωλος «et Vita Iohannis Hierosolymitani et Vita anonyma promiscue usus est»⁴⁸.

Φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ Μερκουρόπωλος ἔχει ὑπόψη του καὶ ὄλλες πηγές, ἀγνωστες σὲ μᾶς. Πείθουν γι' αὐτὸς οἱ πληροφορίες του γιὰ τὶς χρονικὲς σχέσεις μεταξὺ Κοσμᾶ καὶ Δαμασκηνοῦ, καθὼς καὶ οἱ ἀναφορές του σὲ συγκεκριμένα ἔργα τοῦ Κοσμᾶ, τῶν ὅποιων παρέχει πλήρη κατάλογο.

Oἱ πληροφορίες τοῦ Μερκουροπώλου γιὰ τὸν Κοσμᾶ

Συγκεντρώνω ἐδῶ τὶς σπουδαιότερες εἰδήσεις τοῦ Μερκουροπώλου.

45. Βλ. W. WEYH, *Die Acrostichis*, σ. 12.

46. Βλ. *AΙΣ Δ'*, σ. 338, 21 - 28.

47. Βλ. *AΙΣ Δ'*, σσ. 271 - 302. Περισσότερα παρακάτω.

48. GORDILLO, *Damascenica*, σ. 51. Καὶ NASRALLAH, σ. 4.

α. 'Ο Κοσμᾶς κατάγεται ἀπὸ τὰ 'Ιεροσόλυμα: «Οὗτος δὲ ἦν ὁ Θεῖος Κοσμᾶς, ἐκείνην πατρίδα κτησάμενος, περὶ ἣς ποτε καὶ Ναθαναὴλ εἰ ἀγαθὸν ἐκεῖθεν ἔξεισι διηπόρηκεν»⁴⁹. 'Εδῶ πλανᾶται προφανῶς ὁ Μερκουρόπωλος, γιατὶ ἡ βιβλικὴ φράση ποὺ ἐπικαλεῖται, ἀναφέρεται στὴ Ναζαρὲτ καὶ δχι στὴν 'Ιερουσαλήμ⁵⁰. Ἑκτὸς ἀν θέλει νὰ δηλώσει τὴ Ναζαρὲτ ὡς πατρίδα τοῦ Κοσμᾶ, πρᾶγμα μᾶλλον ἀπίθανο. Πάντως σὲ ἄλλο σημεῖο πατρίδα τοῦ Κοσμᾶ ἀναφέρει ἀδριστα τὴν Παλαιστίνη⁵¹.

β. Τὴν υἱοθεσία τοῦ μικροῦ καὶ ὁρφανοῦ Κοσμᾶ τοποθετεῖ μετὰ τὴ γέννηση τοῦ Δαμασκηνοῦ, συμφωνώντας κατὰ τοῦτο μὲ τὸν 'Ιεροσολυμιτικὸν *Bíos*. 'Ο Μανσούρ, μετὰ τὸ θάνατο τῆς συζύγου του, ἀκουσει κατὰ τὴ διάρκεια μυστηριώδους ὀπτασίας τὴν πρόρρηση: «'Ην σοι μὲν δι' ἐφέσεως καὶ δεύτερον τόκον ίδειν ἐκ τῆς γαμετῆς, ἀπεβίω δὲ αὐτῇ τὴν ἔφεσιν μὴ περάνασα· καὶ νῦν μὴ ἀνιῶ· δώῃ γάρ σοι παῖδα ὁ Θεὸς πολὺ τοῦ δστις ὄφειλέ σοι τεχθῆναι διαφορώτερον»⁵². 'Εντούτοις σὲ ἄλλα κείμενα ἡ υἱοθεσία τοῦ Κοσμᾶ τοποθετεῖται πρὶν ἀπὸ τὴ γέννηση τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ τοῦτο εἶναι πολὺ φυσικότερο, δπως θὰ φανεῖ στὴ συνέχεια.

γ. 'Ο κοινὸς δάσκαλος Κοσμᾶς κατάγεται ἀπὸ τὴν Ἰταλία καὶ τὸν ἔξαγοράζει ἀπὸ τὴν ἀραβικὴν αἰγαλασίαν ὁ πατέρας τοῦ Δαμασκηνοῦ Σέργιος Μανσούρ. Εἶναι πολὺ ἐνδιαφέροντα δσα φέρεται νὰ λέγει ὁ ίδιος ὁ κοινὸς δάσκαλος Κοσμᾶς γιὰ τὸν ἑαυτό του: «Ἐγώ, φησίν, ἐξ Ἰταλίας μὲν ὀρμημαι, ἐν ἀπαλῷ δὲ ἔτι καὶ ὀπώρῳ τῷ σώματι τοὺς τεκόντας ἀποβαλῶν ἔρωτι μαθημάτων τὴν Βασιλίδα κατέλαβον, καὶ δῆτα τοῖς ἐλλογίμοις περιτυχών καὶ τὰ τῆς Δημοσθένους ἐκείνου γλώσσης ἀποσύλήσας, είτα δὲ καὶ ταῖς διαλεκτικαῖς μεθόδοις καθοπλισθείς, τὸ ξήθος τε κοσμηθεῖς, πρὸς δὲ σύν τοῖς ἀριθμοῖς καὶ μουσικῆς καὶ γεωμετρίας καὶ ἀστρονομίας μετειληγώς, ναὶ μὴν ἐκμαθὼν καὶ εἰ τὶς ἄλλη παρ' ἐκείνοις μάθησις ἥδετο, ἔρωτι φιλοσοφίας ὑψηλοτέρας τῆς ἐνεγκούσης μιμήσκομαι· πρὸς ἣν ἀπάρας καὶ τόπιον εὔρηκάς ἔρημον δν καὶ πολλὴν ὅσην φέρον ἀπανθρωπίαν, ἔρημος, ἄμικτος τοῖς πολλοῖς, ἐκεῖσε προσεκαρτέργασα τὴν ἀνωτάτω μάθησιν ἐκζητῶν καὶ τῶν πατουμένων λόγων τοὺς ἐντίμους κατασπαζόμενος. Καὶ ἐπεὶ τὸ μάλιστα βούλεσθαι με λαθεῖν τοῦτο δὴ καὶ μᾶλλον τοῦ λαθεῖν με γέγονεν αἴτιον, τοὺς θορύβους ἐκκλίνων τῆς ἐπὶ τὰ 'Ιεροσόλυμα φερούσης εἰχόμην ὄδοῦ καὶ, ὡς ὄρᾶς, ὑμὲν πειραταῖς ἐντυχῶν εἰς τόδε τύχης ἀβουλήτως κατήνεγμαι»⁵³. Σύμ-

49. *AΙΣ Δ'*, σ. 307, 20 - 22.

50. 'Ιωάν. I, 47 - 51.

51. *AΙΣ Δ'*, σ. 312, 17.

52. *AΙΣ Δ'*, σ. 307, 9 - 12.

53. *AΙΣ Δ'*, 311 - 312.

φωνα λοιπὸν μὲ τὰ παραπάνω, ὁ Κοσμᾶς αὐτὸς γεννήθηκε στὴν Ἰταλία, σπουδασε στὴ Βασιλεύουσα, ἀσκήτευσε στὴ γενέτειρά του καὶ πηγαίνοντας προσκυνῆτης στὰ Ἱεροσόλυμα ἐπεσε στὰ χέρια τῶν Ἀράβων πειρατῶν. "Ετσι ὁ Μερκουρόπωλος παρέχει μιὰ πιθανὴ ἐρμηνεία τοῦ πῶς βρέθηκε ὁ Ἰταλιώτης μοναχὸς στὴ Δαμασκό. Πρέπει ἀκόμη νὰ σημειωθεῖ ἡ πληροφορία γιὰ τὶς σπουδὲς τοῦ Κοσμᾶ αὐτοῦ στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἡ λεπτομέρεια αὐτὴ ἀπουσιάζει ἀπὸ τὸν Ἱεροσολυμιτικὸν *Bīlū* καὶ ἀπὸ τὶς ἄλλες ἀνατολικὲς (ἀραβικὲς) πηγές. Τοῦτο νομίζω δὲ πρέπει νὰ συνδυαστεῖ μὲ τὶς σχετικὲς εἰδήσεις τῶν κειμένων τοῦ τύπου Α καὶ μάλιστα μὲ τὸ *Lāwātikūn Bīlū*, κατὰ τὸν ὅποιο ὁ κοινὸς δάσκαλος τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ τοῦ Κοσμᾶ ἦταν «ἀνὴρ Βυζάντιος». "Εχουμε ἵσως ἑδῶ μιὰ προσπάθεια συμβιβασμοῦ τῶν πληροφοριῶν τῶν κειμένων Α καὶ Β, ἀν δχι καὶ τὴν ἀλήθεια γιὰ τὴν καταγωγὴ καὶ τὶς περιπέτειες τοῦ κοινοῦ δασκάλου Κοσμᾶ.

δ. "Αλλη ἔξιρετικὰ σημαντικὴ πληροφορία τοῦ Μερκουρόπωλου, ποὺ δὲν ὑπάρχει σὲ καμιὰν ἄλλη πηγή, ἀναφέρεται στὴν ἀσκηση κυβερνητικῆς ἔξουσίας ἀπὸ τὸν Κοσμᾶ, στὴν ὑπηρεσία τοῦ χαλίφη τῆς Δαμασκοῦ. "Οπως εἶναι γνωστό, ὁ πατέρας τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ θετὸς ποτέτερας τοῦ Κοσμᾶ Σέργιος Μανσούρ (*Sargun ibn Mansur*), «ἀνὴρ χριστιανώτατος» κατὰ τὸν Θεοφάνη⁵⁴, ὑπηρετοῦσε τὸν χαλίφη τῆς Δαμασκοῦ Ἀβδούλ Μελίκ Α' (685 - 705) καὶ κατεῖχε ὑψηλὴ κυβερνητικὴ θέση⁵⁵. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Μανσούρ (ἀρχές 8ου αι.), ὁ χαλίφης διόρισε τὸ γιό του Ἰωάννη «πρωτοσύμβουλον». Τοῦτο βεβαιώνουν οἱ βίοι, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀραβικὲς πηγές⁵⁶. Καμιὰ δμως πηγὴ δὲν ἀναφέρει ἀνάλογο γιὰ τὸν Κοσμᾶ. "Εξαίρεση ἀποτελεῖ ὁ Μερκουρόπωλος, ποὺ παραδίδει δὲ τὸν Δαμασκηνὸν ἐισηγήθηκε στὸ χαλίφη τῆς Δαμασκοῦ νὰ προσλάβῃ σὲ κυβερνητικὴ ὑπηρεσία καὶ τὸ θετὸ ἀδελφό του Κοσμᾶ. "Ο Κοσμᾶς ἀρνήθηκε ἐπίμονο, ἀλλὰ στὸ τέλος ὑποχώρησε· «'Ἄλλ' ἵνα μὴ καταφρόνησις τὸ τοῦ Κοσμᾶ ἀνήκοον λογισθῇ καὶ μῶμος ἐντεῦθεν τῷ ἀρχικτικῷ προστριβῇ, οὐκ ἀνῆκεν ἐκεῖνος· τὴν δ' ἀρχικὴν τάχα δεικνύων ἴσχύν, τῶν δημοσίων ἀπογραφῶν τοῦτον ἐφίστησι φύλακα, οἰκείαν τὴν λειτουργίαν τῷ δοκεῖν τῇ αὐτοῦ λογισθῆται ἐφευρῶν καὶ ἀσεκρῆτιν αὐ-

54. ΘΕΟΦΑΝΗΣ, I, 365 (de Boor). Γιὰ τὸ ἐπίθετο Μανσούρ, ποὺ ἐσήμαινε κατὰ τοὺς "Ἀράβες ἡτοῖς", κατὰ δὲ τοὺς Βυζαντινοὺς «λελυτρωμένος» καὶ «λέτραφος» (Κεδρηνός, PG 121, 877), βλ. Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΔΟΥ, Δαμασκηνός, ΝΣ ΚΣΤ', 1931, δ. 391.

55. NASRALLAH, *Jean de Damas*, σ. 71 κ.ε.

56. L. CAETANI, *Chronographia Islamica*, fasc. I, Paris - Rome 1912, σ.

465. Καὶ NASRALLAH, δ.π.

τὸν προγειρίζεται»⁵⁷. "Αν θεωρήσουμε Ἰστορικὰ βάσιμη τὴν παραπάνω πληροφορία, πρέπει νὰ ὑποθέσουμε δὲ τὸ Κοσμᾶς ἀσκησε τὸ ἀξιωμα τοῦ ἐπόπτη τῶν δημόσιων οἰκονομικῶν καὶ χρημάτισε ἐπίσης ἴδιαίτερος γραμματέας τοῦ καλίφη τῆς Δαμασκοῦ. 'Αλλὰ τοῦτο δὲ φαίνεται πιθανό. Στὰ κείμενα τοῦ τύπου Α τὸ ἀξιωμα τοῦ ἀστροκήτη φέρεται νὰ τὸ ἔχει ὁ κοινὸς δάσκαλος Κοσμᾶς καὶ δχι ὁ δύμωνυμος μαθητῆς. 'Ο Μερκουρόπωλος πληνάται μᾶλλον καὶ ἑδῶ. Θέλοντας νὰ παρουσιάσει τὴν παράλληλη ἔξελιξη τοῦ βίου τῶν δύο θετῶν ἀδελφῶν Κοσμᾶς καὶ Δαμασκηνοῦ ἀποδίδει καὶ στὸν Κοσμᾶς ἀξιώματα, ποὺ πιθανότατα δὲν ἀσκησε ποτέ. 'Η συνωνυμία ὁδήγησε καὶ ἑδῶ σὲ πλάνη. Εἰναι περισσότερο πιθανή ἡ πληροφορία ἀλλων πηγῶν, ποὺ παραδίδουν δὲ τὸ Κοσμᾶς μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Μανσούρ καὶ τὴν ἀνάληψη δημόσιων ἀξιωμάτων ἀπὸ τὸν ἀδελφό του Ἰωάννη ἐγκατέλειψε τὴ Δαμασκὸ καὶ εἰσῆλθε στὴ μονὴ τοῦ Ἀγίου Σάββα τῆς Ἱερουσαλήμ.

ε. Στὴ συνέγεια ὁ Μερκουρόπωλος, γιὰ νὰ ἐρμηνεύσει τὴ φυγὴ τῶν δύο ἀδελφῶν ἀπὸ τὴ Δαμασκό, ἀφηγεῖται τὸ γνωστὸ θρύλο τῆς «ἀποτομῆς τῆς δεξιᾶς χειρός» τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ τῆς θαυματουργικῆς θεραπείας του ἀπὸ τὴ Θεοτόκο⁵⁸. 'Ο θρύλος αὐτός, ποὺ έταν ἰδιαίτερα προσφιλῆς στοὺς ἀγιογράφους, ἔχει, ὡς φάίνεται, τὴν ἀρχή του στὴν ἀραβικὴ παράδοση τῶν θαυμάτων τῆς Θεοτόκου⁵⁹. 'Ὕπαρχει σὲ ὅλα τὰ κείμενα τοῦ τύπου Β καὶ μόνο σ' αὐτά, ἐνῶ παραδίδεται καὶ οὐτοτελῶς ὡς ἀφήγηση θαύματος τῆς Θεοτόκου⁶⁰. 'Η διήγηση ἀναφέρει τὰ ἔξης: Λέων Γ' ὁ "Ισακιρος, ἐκδικούμενος τὸν Ἰωάννη Δαμασκηνὸν" γιὰ τὴ στάση του στὸ ζήτημα τῶν εἰκόνων, τὸν διέβαλε στὸν καλίφη τῆς Δαμασκοῦ, γράφοντάς του δὲ μετατικές ἐπιστολές ὁ Δαμασκηνὸς τὸν παρακινοῦσε νὰ λύσει τὶς σπονδὲς; καὶ νὰ κινήσει πόλεμο κατὰ τῶν Ἀράβων. Καὶ γιὰ νὰ γίνει δῆθεν πιστευτὸς ὁ Λέων, ἀνέθεσε σὲ ἐπιτήδειο γραφέα νὰ πλαστογραφήσει ἐπιστολὴ τοῦ Δαμασκηνοῦ, τὴν ὥποια καὶ ἔστειλε στὸν καλίφη ὡς τεκμήριο τῆς ἀλήθειας τῶν καταγελούμενων. "Ἐνθεν τοι καὶ ἐν τῶν ὑπ' ἐκείνου (τοῦ Δαμασκηνοῦ) μοι πεμπομένων γραμμάτων ἀντεξαπέστειλά σοι τῷ φιλούμενῷ τοῦ κράτους μου, βέβαια παριστάνον ἀπέρ σοι γέγραφα, ἵνα γνῶς οἰος ἐγὼ περὶ τὰς φιλίας ἀληθής τε καὶ ἀπαράσπονδος, ἐπιγνοίης δὲ καὶ τὸ δύσονυν καὶ δολερὸν τοῦ ταῦτα γρά-

57. ΑΙΣ Δ', σσ. 317 - 318.

58. ΑΙΣ Δ', σσ. 318 - 327. Βλ. ἀκόμη PG 94, 449 - 461 καὶ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΟΥ, «Ἐγκάμιον εἰς τὸν "Αγίον Ιωάννη τὸν Δαμασκηνόν», PG 140, 836 - 853.

59. NASRALLAH, *Jean de Damas*, σ. 71.

60. Βλ. BHG³, 885 c, 885 m καὶ Appendix III, 27q.

ψαι πρὸς ἡμᾶς μελετήσαντος»⁶¹. Ο καλίφης ὑστέρα απὸ τὴν καταγγελία αὐτὴ φυλάκισε τὸν Ἰωάννη καὶ τὸν Κοσμᾶ. Καὶ τοῦ μὲν Δαμασκηνοῦ ἀπέκοψε τὸ δεξὶ χέρι καὶ τὸ κρέμασε στὴν ἀγορά, ἐνῷ τὸν Κοσμᾶ «ἐν’ ἐκκόψῃ τὸ πεπαρργισασμένον τῆς ἀλγησίας ὁ τύραννος, κατὰ πρόσωπον αὐτὸν τυφθῆναι κελεύει καὶ τῇ δημοσίᾳ εἰρκτῇ ἐπὶ ξύλου κατασφαλίσασθαι»⁶². Μετὰ τὴν θαυματουργικὴ ἵσση τοῦ Δαμασκηνοῦ⁶³ ὁ καλίφης μετανόησε, ἀναγνώρισε τὴν ἀθωότητα τοῦ Ἰωάννη καὶ τὸν παρακάλεσε νὰ μένει κοντά του καὶ νὰ συνεχίσει νὰ ἀσκεῖ τὰ ὑψηλά του καθήκοντα. «Ἄλλ’ οἱ δύο ἀδελφοί, ὑστέρα απὸ τὰ γεγονότα αὐτά, ἀποφάσισαν νὰ ἀφέσουν ὄριστικὰ τὴν Δαμασκὸ καὶ νὰ ἀκολουθήσουν τὸν ἀσκητικὸ βίο στὴν ὁνομαστὴ μονὴ τοῦ Ἀγίου Σάββα στὰ Ἱεροσόλυμα.

Εἶναι προφανὲς ὅτι ἔχουμε ἐδῶ ἔνα νέο ἐφεύρημα εὐσεβοῦς φαντασίας. Ἡ πολεμικὴ τοῦ Δαμασκηνοῦ κατὰ τοῦ Λέοντος Γ’ χρονολογεῖται μετὰ τὸ 726 (πρῶτο εἰκονομαχικὸ διάταγμα) καὶ μάλιστα μετὰ τὸ 735, ὅταν ἔγραψε τοὺς τρεῖς ὑπὲρ τῶν εἰκόνων λόγους του. Εἶναι ἐντελῶς ἀπίθανο νὰ ἔσαι τότε στὴ Δαμασκὸ ὁ Δαμασκηνὸς καὶ ὁ Κοσμᾶς. Ο Nasrallah ὑποστηρίζει ὅτι σὲ καμὶ περίπτωση δὲν μπορεῖ ὁ Δαμασκηνὸς νὰ μένει στὴ Δαμασκὸ μετὰ τὸ 718⁶⁴. «Ἄλλα καὶ ὁ Ἰδιος ὁ Μερκουρόπωλος ἀναφέρει στὴ συνέχεια ὅτι οἱ δύο ἀδελφοί, ὅταν εἰσῆλθαν στὴ μονὴ, ἔλαχαν ἥλικια ὁ Κοσμᾶς 26 ἑτῶν, καὶ ὁ Ἰωάννης 21. Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ εἴχαν σὲ τέσσο μικρὴ ἥλικια τέσσο ἀξιόλογη πολιτικὴ δράση;» Εκτὸς τούτου πρέπει νὰ θεωρεῖται μᾶλλον βέβαιο ὅτι ὁ Δαμασκηνὸς γεννήθηκε περὶ τὸ 679 καὶ ἅρα πρέπει νὰ ἔψυγε ἀπὸ τὴν Δαμασκὸ περὶ τὸ 700, πάντως στὰ τελευταῖα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Ἀβδούλ Μελίκ Α’. Ο Nasrallah ἀποδίδει τὴν φυγὴν τοῦ Δαμασκηνοῦ (καὶ τοῦ Κοσμᾶ) στὴ σκληρότητα τοῦ Ἀβδούλ Μελίκ Α’ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς βασιλείας του, καθὼς καὶ στὴν ἀπάνθρωπη πολιτικὴ τοῦ διαδόχου του Οὐαλίδ (705 - 715). Κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ σημειώθηκαν διώξεις κατὰ τῶν χριστιανῶν⁶⁵. Αὐτὸς εἶναι μιὰ πολὺ πιθανὴ ἔξηγηση.

61. AΙΣ Δ', 321, 14 - 19.

62. AΙΣ Δ', 323, 14 - 16.

63. Τὸ θρυλούμενο αὐτὸ θαῦμα τῆς Θεοτόκου πέρασε ἀπὸ τὰ ἀγιολογικὰ κείμενα καὶ στὴν εἰκονογραφία. Βλ. NASRALLAH, σ. 81, ὅπου καὶ ὅλη ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. Βλ. ἐπίσης Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΔΟΥ, «Δαμασκηνός», ΝΣ ΚΣΤ', 1931, σ. 395 - 396, ὅπου καὶ ἀναφορές τοῦ θαύματος στὴν ὑμνογραφία.

64. NASRALLAH, σ. 81.

65. Βλ. NASRALLAH, Jean de Damas, σ. 73 - 74. Βλ. ἀκόμη Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΔΟΥ, «Δαμασκηνός», ΝΣ ΚΣΤ', 1931, σ. 397, ὅπου πιθανολογεῖται ὅτι ὁ Δαμασκηνὸς ἔγκατέλειψε τὴν Δαμασκὸ κατὰ τὴ διάρκεια διωγμῶν ἐπὶ τοῦ Ὁμάρ Β' (717 - 720)

στ. Σημαντικά γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῶν χρονικῶν σχέσεων εἶναι δσα ἀναφέρει στὴ συνέχεια ὁ Μερκουρόπωλος. Οἱ δύο θετοὶ ἀδελφοὶ εἰσῆλθαν στὴ μονὴ τοῦ Ἀγίου Σάββα ὅταν ἡγούμενος ἦταν κάποιος Νικόδημος, ἀγνωστος ἀπὸ ἄλλη πηγή. Ο ἡγούμενος «τὸν μὲν Κοσμᾶν, οἷα δὴ καὶ τῷ χρόνῳ προσήκοντα—ἕξ γάρ πρὸς τοῖς εἰκοσιν ἦν ἑτῶν—καὶ τὸ ἥθος μὲν ἐμβριθέστερον, τῷ λόγῳ δὲ στιβαρώτερον, εὐθὺς μετ’ ὀλίγον θαρρήσας ἴδιωτικώτερον μένειν ἀποτέταχε τὸν δὲ Ἰωάννην, ἐπειδὴ ἐώρα τὸ βέβαιον οὕπω καὶ ἀπὸ χρόνου κτησάμενον—πρῶτον γάρ ἔτος μετὰ τὴν εἰκάδα διήνυεν—ἀνδρὶ πολλὰ τῇ πείρᾳ μαθόντι καὶ γνῶσιν ἔμπρακτον ἔχοντι ἀναθεῖναι τοῦτον ἐσλέπτετο»⁶⁶. «Ἔχουμε λοιπὸν ἀκόμη μιὰ σημαντικὴ πληροφορία γιὰ τὴ σχέση ἥλικίας τῶν δύο ἀνδρῶν. Ο Κοσμᾶς εἶναι μεγαλύτερος ἀπὸ τὸν Δαμασκηνὸν κατὰ πέντε ἔτη (σὲ ὅλα κείμενα, ὅπως στὸ Βατικανὸ Bio, κατὰ τρία). Η πληροφορία φαίνεται πιθανή, γιατὶ εἶναι λογικὸ νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Μανσούρ υἱοθέτησε τὸν Κοσμᾶ πρὶν γεννήσει φυσικὸ τέκνον. Η πηγὴ τῆς πληροφορίας αὐτῆς δὲν εἶναι γνωστή, συμφωνεῖ δμως μὲ ὅλα κείμενα, ὅπως εἶναι ὁ Βατικανὸς Bio τοῦ Κοσμᾶ, γιὰ τὸν δόπονο θάλαττον λόγος παρακάτω. Πάντως ἔχουμε ἐδῶ μιὰν ἐπὶ πλέον ἀπόδειξη ὅτι ὁ Μερκουρόπωλος εἶχε ὑπόψη του καὶ ἄλλες πηγές.

ζ. Στὴ μονὴ τοῦ Ἀγίου Σάββα ἔμεινε ὁ Κοσμᾶς ἔνδεκα χρόνους· «ἀδέκα γάρ ἐφ’ ἐνὶ τὸν μονήρη βίον ἐπόκτευσε»⁶⁷. Μετὰ χειροτονήθηκε ἐπίσκοπος Μαΐουμᾶ, παραλιακῆς πόλεως τῆς Παλαιστίνης, κοντά στὴ Γάζα· «Τοῦτον (τὸν Κοσμᾶν) ἐπεὶ καὶ τῆς Ἱερουσαλήμ ποιμένος διὰ θαύματος εἴχον αἱ ἀκοαὶ Ἡλία—οὐχ οὗτος ἔκεινος ὁ διὰ τὸ μονοθέλητον τὴν ἐν Σινᾶ θεοπτίαν ὑπερόριος κατιδών, παρ’ Ἀναστασίου τοῦ τότε τὰ σκῆπτρα Ρωμαίων διέποντος τοῦτο παθών—καὶ περιλάλημα ἦν ἡδὺ τοῖς πάντων στόμασι . . . πρὸς τὸν τοῦ Μαΐουμᾶ περίοπτον θρόνον ἐγκαθιδρύουσιν»⁶⁸. «Ἄλλ’ ἐδῶ γεννᾶται ἔνα πρόβλημα. Ο πατριάρχης Ἡλίας Β’, πού, κατὰ τὸν Μερκουρόπωλο, χειροτόνησε τὸν Κοσμᾶ, ἀνῆλθε στὸ θρόνο λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ 787⁶⁹. Εἶναι ἐντελῶς ἀπίθανο ὁ Κοσμᾶς νὰ ζοῦσε τὴν ἐποχὴν αὐτὴν. «Αν μάλιστα στηριχθοῦμε μόνο στὰ χρονικὰ δεδομένα τοῦ Μερκουροπάλου, ποὺ παραδίδει ὅτι ὁ Κοσμᾶς χειροτονήθηκε σὲ ἥλικια 37 ἑτῶν (26 ἡταν ὅταν εἰσῆλθε στὴ μονὴ, ὅπου ἔμεινε 11),

66. AΙΣ Δ', σ. 328, 6 - 13.

67. AΙΣ Δ', σ. 328, 15 - 16.

68. AΙΣ Δ', σ. 329, 1 - 7.

69. Βλ. V. GRUMEL, Traité d' Études Byzantines. I. La chronologie, Paris 1958, σ. 452. Καὶ H.G. BECK, KTL, σ. 517, ὅπου ὁ Ἡλίας χρονολογεῖται μεταξὺ 770 - 797. Βλ. ἀκόμη ΘΗΕ 6, 1965, σ. 29.

πρέπει νὰ δεχθοῦμε ότι γεννήθηκε γύρω στὰ 750, πράγμα ἐντελῶς ἀπαράδεκτο. "Οπως θὰ δεῖξουμε στὴ συνέχεια, ὁ Κοσμᾶς χειροτονήθηκε πιθανότατα ἀπὸ τὸν πατριάρχη 'Ιεροσολύμων 'Ιωάννη Ε' (705 - 735). Η. Σύμφωνα μὲ μιὰν ἄλλη πληροφορία τοῦ Μερκουροπώλου ὁ Κοσμᾶς ἐποίμανε τὴν ἐκκλησία Μαιουμᾶς δέκα ἑπτὰ ἔτη καὶ πέθανε ἐκεῖ· «μὴ τῆς λαχούσης ἔξηις Κοσμᾶς, ἀφ' οὗ καιροῦ τὰς ἡνίας αὐτῆς ἀνεδέξατο, κάκει βιοὺς ἐπὶ ἔτεσιν ἐπτακαΐδεκα τὸ σῶμα τῷ ἐκεῖσε χώματι ἐκαλύψατο»⁷⁰. "Αν προστεθοῦν τὰ χρονικὰ αὐτὰ στοιχεῖα (26 + 11 + 17) βρίσκουμε ότι ὁ Κοσμᾶς πρέπει νὰ πέθανε σὲ ἥλικα 54 ἑτῶν. Εἶναι περίεργο ότι ἡ ἔνδειξη αὐτὴ συμφωνεῖ μὲ τὴν πληροφορία τοῦ Λαυριωτικοῦ *Bίου*, κατὰ τὴν ὧποια ὁ Κοσμᾶς «οὕπω τὸν πεντηκοστὸν πέμπτον χρόνον κατειληφὼς . . . καθαρὸς τῷ καθαρῷ προσεχώρησεν» (cod. Athoniensis Laurae Γ 44, l. 156v)⁷¹. Άλλαξ ὁ Μερκουρόπωλος ἀντιφάσκει όταν στὴ συνέχεια παραδίδει ότι οἱ δύο θετοὶ ἀδελφοὶ 'Ιωάννης καὶ Κοσμᾶς «ἀπήρεσαν ἐν εἰρήνῃ καὶ γήρᾳ βαθεῖ τὴν πρὸς Κύριον»⁷². Η πρώτη πάντως πληροφορία δὲ συμβιβάζεται μὲ τὰ δεδομένα τῶν ἄλλων πηγῶν καὶ μάλιστα μὲ τὶς χρονικὲς σχέσεις (σχέσεις ἥλικίας) τοῦ Κοσμᾶ μὲ τὸν Δαμασκηνό. "Αν ὁ Κοσμᾶς ἔζησε 54 ἔτη καὶ ἀν πέθανε, ὅπως εἶναι βέβαιο, μετὰ τὸν Δαμασκηνὸν (+749), πρέπει ἀναγκαστικὰ νὰ τοποθετήσουμε τὴ γέννησή του στὰ τέλη τοῦ 7ου ἢ στὶς ἀρχὲς τοῦ 8ου αἰ., πράγμα μᾶλλον ἀπίθανο. Άλλα τὸ θέμα τοῦτο θὰ συζητηθεῖ παρακάτω, μὲ βάση ὅλες τὶς σχετικὲς μαρτυρίες τῶν πηγῶν.

Θ. Τὸ τμῆμα τοῦ *Bίου*, ποὺ ἀναφέρεται στὸ ὄμνο γραφικὸ ἔργο τοῦ Κοσμᾶ, παρουσιάζει πολὺ μεγάλο ἐνδιαφέρον. "Ο Μερκουρόπωλος φαίνεται νὰ γνωρίζει καὶ ἔργα τοῦ Κοσμᾶ ποὺ δὲ σώθηκαν, πράγμα σημαντικό, ἀφοῦ μᾶς παραδίδει σχεδὸν πλήρη κατάλογο τῶν ἔργων αὐτῶν, ὅπως έτσι γνωστὰ στὸν 12ο αἰ. Εἶναι μάλιστα τὸ μόνο κείμενο, ποὺ ἀναφέρεται τόσο ἀναλυτικὰ στὸ ἔργο τοῦ Κοσμᾶ. Παραθέτουμε ἐδῶ ὄλοκληρο τὸ σχετικὸ τμῆμα τοῦ *Bίου*: «'Αλλ' ἵνα μὴ τῷ μήκει βάρος ταῖς ἀκοαῖς ἐπισυναγάγωμεν, τῶν μελισμάτων μόνον ἐπιμνησιέον αὐτοῦ· οἵς οὐ τοσοῦτον προσετετήκεις καὶ ἐνηγγόλητο, ἀλλ' ὅτε καλέσοις καιρὸς αὐτὰ διεχάραττεν. Καὶ πρώτως ἐνάρχεται τῶν ἀδομένων ὄμνιων ἐν τοῖς ἑωθινοῖς καὶ ἐσπερινοῖς ὄμνοις τοῦ καθαρισμοῦ τῆς νηστείας καιροῦ· ταῦτα γὰρ καὶ μόνα τὰ ἴδιάζοντα μέλη, κοσμούμενα γλυκυτάτοις νοήμασι καὶ λιγυροῖς μέλεσιν ὥραιζόμενα, ἐφ' ὅλης ἔξεθετο τῆς νηστησί-

μου τροφῆς. Εἴτα τὴν πρὸ τοῦ θείου Πάσχα ἐβδομάδα ὄμνεῖ ὄλοκληρον, ἀρξάμενος ἀπὸ τοῦ κατὰ τὸν θεῖον Λάζαρον θαύματος, μόνης ἔξισιρουμένης τῆς νυκτὸς ἐκείνης καθ' ἥν ἡ προδοσία καὶ κρίσις τοῦ δεσπότου ἐγένετο· τὸ γὰρ τότε μέλος τριώδιον Σωφρόνιος 'Ιεροσολύμων ἔξεθετο⁷³. Εἴτα μεταβαίνει καὶ πρὸς τὰς καθ' ἔξης τοῦ δεσπότου Χριστοῦ καὶ Θεοῦ ἐορτάς, δις τῇ ἐκκλησίᾳ ὡς προειρημένος Σωφρόνιος κατὰ τοὺς καιροὺς αὐτῶν ἀποτέταγε . . . καὶ πρώτως ὄμνεῖ Κοσμᾶς τὸν κατὰ τὸ ἀνθρώπινον τόκον Χριστοῦ, εἴτα καθ' ἔξης τοὺς διὰ τὸν μῆστορα 'Ιωσήφ συγγενεῖς αὐτοῦ, Δαβὶδ, 'Ιάκωβον, φημί, καὶ 'Ιούδαν καὶ Συμεών· ἐν τῷ μέσῳ δὲ καὶ τὴν τῶν βρεφῶν κατὰ τοὺς ἐσπερίους ὄμνους ἐν τρισὶ τροπαροῖς ἐμέλιστεν ἐορτήν, πολλὴν δεινότητα καὶ μεγαλοφωνῆ κεκτημένοις στιβαρότητα καὶ τὸ θήρος αὐτοῦ τὸ ἐμβριθὲς παριστάνουσιν. Εἴτα πρὸς τὰ κατὰ τὸν 'Ιορδάνην θαύματα τὴν τοῦ λόγου ῥύμην ὁγηγετεῖ, κροτεῖ τὴν ἐν τῷ Ιερῷ ἀπόδοσιν τοῦ Θεοῦ· καὶ τὴν κατὰ τὸ Θαβώρ ἀστραπὴν ὡς ὅσον ἔξην ἰδεῖν οἱ μαθηταὶ τεθέακασιν, οὕτω καὶ οὕτος ὅσον ἔξην εἰπεῖν παρεστήσατο· τούς τε ἔξοδίους ὄμνους τῆς Θεομήτορος, εἴτε συνθρηνῶν τοῖς συλιοῦσιν αὐτόπταις, εἴτε συνεξιστάμενος τοῖς συμπαροῦσιν ἀρχιεράρχαις, τέως οὕτως ἔξύφανεν.

»'Άλλα καὶ περὶ τοὺς ὄμνους τῆς Σταυρικῆς 'Ανυψώσεως τοιοῦτόν τι γέγονε . . . 'Άλλα καὶ τὴν οὕτω σεπτὴν καὶ παγκαλῆ τοῦ πνεύματος δόσιν καὶ τὸν τῶν μαθητῶν ἐπὶ κεφαλῆς ἐμπρησμὸν ἡ σοφισμὸν διὰ πυρίνου τοῦ πνεύματος μετὰ τοῦ πνεύματος ἔξυμνεῖ, καὶ τὸν πρόεδρον 'Αλεξανδρείας Προτέριον εἴτα καὶ ἔξ αἰματος στεφανίτην ἀστείως ἄγαν κοσμεῖ· καὶ τὸν ἐν μάρτυσιν ἔξοχώτατον Γεώργιον ἀνυμνεῖ, διὰ τὸ συμφυλέτην εἶναι καὶ συμπατριώτην καὶ Παλαιστιναῖον καὶ τὸ γένος ἐλκειν περιφανές. Πείθει δὲ αὐτὸν καὶ ὁ ἔξ Αιγύπτου ἥκων θεῖος Μηνᾶς, τὸν συναθλητὴν νυκτὸς ἀποστελλας Βικέντιον, τὰ κατ' αὐτοὺς ἀνδραγαθήματα διαγράφασθαι, 'Δός ἡμῖν τὴνδε τὴν χάριν', ἐνσκήπτων, 'τὸ μὴ λήθη τόνδε τὸν βίον τὰ καθ' ἡμᾶς παρελθεῖν· καὶ γὰρ ἐκ γειτόνων ἐσμέν' φησίν. 'Ημεῖς δ' οὐκ ἐσόμεθα ἀμνήμονες περὶ τὴν τῆς χάριτος ἀνταπόδοσιν'. Συνεπιτούτοις καὶ τὸν πολύτλαν 'Ιώβ μεγαλύνει· προσέκειτο γὰρ ἀεὶ τῷ τοιούτῳ καὶ συνεχῶς ἐπὶ γλώττης καὶ διὰ θαύματος ἔφερεν, οὐ μόνον διὰ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν κατὰ πάθους παντὸς καὶ πολέμου ἀνδρείαν καὶ ἐνστασιν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ γείτονα εἶναι τὴν 'Αράβων τῷ Μαιουμᾷ. Καὶ ἄλλους οὐχ ἥττους τούτων ὄμνεῖ, οὐ καταχρῆται δέ

70. *ΑΙΣ Δ'*, σ. 338, 23 - 25.

71. Βλ. καὶ παραπάνω, σ. 25.

72. *ΑΙΣ Δ'*, σ. 350, 7.

73. Παρατηρεῖ δὲ ΑΘ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ - ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *ΑΙΣ Δ'*, σ. 336, σημ. 22: «νῦν τὸ πρῶτον ἀκούεται ότι τὸ τριώδιον τοῦ Προσαββάτου, διπερ ἀποδίδεται κοινῇ τῷ Κοσμῷ, συνέταξε Σωφρόνιος ὡς 'Ιεροσολύμων». "Οτι δὲ Μερκουρόπωλος πλανάται καὶ ἐδῶ εἶναι προφανές.

γε τοῖς μέλεσιν»⁷⁴. Οἱ πληροφορίες αὐτὲς εἶναι ἔξαιρετικὰ χρήσιμες, γιατὶ μᾶς δίδουν στοιχεῖα ἐλέγχου τῶν ἀποδιδόμενων στὸν Κοσμᾶ ὑμνογραφικῶν κειμένων.

ι. Εἶναι περίεργο ὅτι ὁ Μερκουρόπωλος δὲν ἀναφέρει τίποτε γιὰ τὴν ἀγιοποίηση τοῦ Κοσμᾶ. Ἡ πληροφορία του δῆμαρος ὅτι ὁ Κοσμᾶς πέθανε «τῇ πεντεκαιδεκάτῃ Ιανουαρίου»⁷⁵ προέρχεται ἵσως ἀπὸ τὸ ἔορτολόγιο ποὺ ἴσχυε στὰ Ἱεροσόλυμα κατὰ τὸ 12^ο αι. Εἶναι γνωστὸ δὲ τὸ στὰ ἀρχαιότερα συναξάρια ἡ μνήμη του ἀπαντᾶται στὶς 15 Ἰανουαρίου⁷⁶. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπίκληση στὸ τέλος τοῦ βίου, «Σύγγρωτέ μοι, πατέρες, καὶ ἰκέται γένοισθέ μοι τὰ εἰς Θεόν . . . καὶ συγκοινωνὸν ὑμῖν, εἰ καὶ τολμηρὸν ἔρειν, τῆς ἐκεῖσε δόξης προσλάβετε . . .»⁷⁷, πείθει ὅτι στὶς ἡμέρες του οἱ δύο ἀδελφοὶ ποιητὲς πιθανότατα εἶχαν ἡδη ἀγιοποιηθεῖ καὶ ἵσως εἶχε δριστεῖ κοινῇ καὶ γιὰ τοὺς δύο ἔορτή.

Ἀξιολόγηση

Καὶ τὸ κείμενο τοῦ Μερκουροπώλου δὲν εἶναι ιδιαίτερα διαφωτιστικὸ σὲ θέματα οὐσίας καὶ δὲ λύει πολλὰ προβλήματα. Ὁ συγγραφέας ἀνέμειξε τὶς πληροφορίες διάφορων πηγῶν γραπτῶν καὶ ἐνδεχομένων προφορικῶν, καὶ περιέπλεξε περισσότερο τὰ πράγματα. Οἱ ἀντιφάσεις του εἶναι πολλὲς καὶ οἱ πληροφορίες του ἀλλοσυγκρουόμενες. «Ἐτσι ὁ μελετητὴς διερωτᾶται συχνά, πότε ὁ Μερκουρόπωλος λέγει τὴν ἀλήθειαν καὶ πότε ὄχι. «Αν ἔξαιρέσουμε τὸ τμῆμα ποὺ ἀναφέρεται στὸ ὑμνογραφικὸ ἔργο τοῦ Κοσμᾶ, ὃπου πράγματι οἱ πληροφορίες του εἶναι πολύτιμες, τὸ ὑπόλοιπο τοῦ τόσο μακροσκελοῦς αὐτοῦ κειμένου δὲ μᾶς ἐμπνέει ἀξιοπιστία. «Ο βίος εἶναι ἔνα τυπικὸ ἀγιολογικὸ κείμενο, ποὺ τὸ βαρύνουν τὰ γνωστὰ μειονεκτήματα, ἡ πολυλογία, οἱ παρεκβάσεις, ἡ ἐκζήτηση, ὁ ρητορισμὸς καὶ τὸ πομπῶδες ὑφος. «Ωστόσο δὲν πρέπει νὰ μᾶς διαφεύγει ὅτι τὰ κείμενα τοῦ τύπου Β προέρχονται ἀπὸ τὰ Ἱεροσόλυμα, γεγονὸς ποὺ ἐνισχύει τὴν ἀξιοπιστία τους. Γραπτὲς μαρτυρίες γιὰ τὸν Ἰωάννη Δαμασκηνὸν καὶ τὸν Κοσμᾶ, προσιτές στοὺς βιογράφους, θὰ ὑπῆρχαν ἵσως στὴ μονὴ τοῦ Ἀγίου Σάββα. Τὰ δύναματα ἡγουμένων τῆς μονῆς (Νικόδημος, Στέφανος), ποὺ ἀναφέρει ὁ Μερκουρόπωλος, εἶναι ἵσως ἐνδεικτικά.

74. ΑΙΣ Δ', σσ. 336 - 340.

75. ΑΙΣ Δ', σ. 350, 9 - 10.

76. Βλ. καὶ *Synax. Eccl. CP.*, 395 - 396.

77. ΑΙΣ Δ', σ. 350, 11 - 17.

III. - ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ Γ

«Ἄλλο, ἐντελῶς διαφορετικό, σχῆμα βίου τοῦ Κοσμᾶ παρέχει ὁ τύπος Γ. Ἐδῶ ἀνήκουν τρία κείμενα: δύο κοινὲς βιογραφίες τῶν παιητῶν Κοσμᾶ καὶ Δαμασκηνοῦ (Γ1) καὶ ἕνας αὐτοτελῆς βίος τοῦ Κοσμᾶ (Γ2).

I. Ο ΒΙΟΣ ΤΗΣ ΧΑΛΚΗΣ

Bίος καὶ πολιτεία καὶ μερικὴ θαυμάτων διήγησις τῶν ὁσίων καὶ θεοφόρων πατέρων ἡμῶν Κοσμᾶ καὶ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, τῶν ποιητῶν.

‘Αρχ. «Ο μέγας οὗτος καὶ περιβόγτος καὶ ἐν ἀγίοις περίδοξος . . .». Λήγ. «καταξιῶσα: τῆς τῶν σωζομένων μερίδος καὶ τάξεως, πρεσβευούσης συνήθως . . . ἀμήν».

(BHG 3, 394)

Χειρόγραφα καὶ ἐκδόσεις

Τὸ περίεργο αὐτὸ κείμενο σώζεται σὲ τρεῖς κώδικες. Ἀρχαιότερος εἶναι ὁ ὑπ’ ἀρ. 13 τῆς μονῆς Λειψῶν τῆς Λέσβου, ff. 92v - 116, ποὺ χρονολογεῖται στὸ 12^ο αι.¹. Στὸν 14^ο αι. ἀνήκουν ὁ ὑπ’ ἀρ. 1 (ἔτους 1360) τῆς μονῆς τῆς Παναγίας τῆς Χάλκης (ff. 108r - 121r)² καὶ ὁ cod. Paris. Coisl. 286, (ff. 187v - 189r)³. Τὸ δύο τελευταῖα χρφ. εἶναι ἐλληνική. Ἀπὸ τὸν κώδικα τῆς Χάλκης ἔχουν ἐκπέσει δύο φύλλα ἀπὸ τὴν ἀρχή, ἐνῶ στὸν Paris. Coisl. 286 τὸ κείμενο παραδίδεται κολοβό. Εὔτυχῶς τὰ δύο χρφ. ἀλληλοσυμπληρώνονται, ὥστε νὰ ἔχουμε πλῆρες

1. Βλ. ‘Αθ. Παπαδοπούλου - ΚΕΡΑΜΕΩΣ, *Μανδογορδάτειος Βιβλιοθήκη*, ἦτοι Γενικὸς περιγραφικὸς κατάλογος τῶν ἐν ταῖς ἀνὰ τὴν Ἀρατολήν βιβλιοθήκαις εὑρισκομένων χειρογράφων . . .’, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1886 (= ‘Ο ἐν Κωνσταντινουπόλεις Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, Παράρτημα τοῦ IZ’, τόμου), σ. 30, διόπου τὸ χρφ. χρονολογεῖται στὸν 11^ο αι. Βλ. ἐπίσης H.G. BECK, KTL, σ. 504, διόπου χρονολογεῖται δρθά στὸ 12^ο αι. Ἐπίσης J.M. HOEK, Stand, σ. 11.

2. Βλ. Μητροπολίτου ΑΘΗΝΑΓΟΡΑ τοῦ ἀπὸ M. Πρωτοσυγκέλλων, «Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς ἐν Χάλκῃ μονῆς τῆς Παναγίας», EEB 1, 1933, σ. 236.

3. Βλ. R. DEVREESSE, *Catalogue des manuscrits grecs.. II. Le fonds Coislis*, Paris 1945, σσ. 270 - 271. Καὶ Fr. HALKIN, *Manuscrits grecs de Paris. Inventaire hagiographique*, Bruxelles 1968 (= Subsidia Hagiographica No 4) σ. 270. Ἐπίσης EURHARD, *Überlieferung III* σ. 576.

τὸ κείμενο. Τοῦ *Bίου* τούτου ὑπάρχει καὶ ἀνέκδοτη ἀραβικὴ μετάφραση, ποὺ περιέχεται στὸ ἔργο τοῦ πατριάρχη Ἀντιοχείας Μακαρίου Γ' Zaim, **Ορόματα καὶ βίοι τῶν σοφῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν μελών*, μὲ χρονολογία 26 Σεπτεμβρίου 1665. Σώζεται σὲ νεώτερο ἀντίγραφο τοῦ μελχίτη πατριάρχη Ἀντιοχείας Γρηγορίου Ιωσήφ (25 Ιανουαρίου 1888)⁴.

Μὲ βάση τὸν κώδικα τῆς Χάλκης ἐξέδωσε τὸ κείμενο ὁ Ἄθ. Παπαδόπουλος - Κεραμεύς⁵. Ἡ ἔκδοση αὐτή, ποὺ παραμένει μέχρι σήμερα μοναδική, δὲν μπορεῖ βέβαια νὰ θεωρηθεῖ ὑποδειγματική. Ούσιαστικά δὲ γνωρίζουμε διλήκληρο τὸ κείμενο, ἀφοῦ τὸ χρ. τῆς Χάλκης εἶναι ἐλλιπές. Εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπανεκδοθεῖ μὲ βάση δllα τὰ γνωστὰ χρφ. καὶ σύμφωνα μὲ τὶς σημερινὲς φιλολογικὲς ἀπαιτήσεις.

Συγγραφέας καὶ χρόνος

"Αγνωστος παραμένει ὁ συγγραφέας τοῦ *Bίου* τῆς Χάλκης. Φαίνεται λόγιος, ἀλλα κρίνουμε ἀπὸ τὴ γλώσσα καὶ τὴ σύνταξη. "Εχει ὑποστεῖ ἔντονη τὴν ἐπιδραση τοῦ ἀττικισμοῦ καὶ χρησιμοποιεῖ σπάνιες ἡ ποιητικὲς λέξεις ἀπὸ τὴν ἀρχαία γραμματεία. Τύποι π.χ. ὅπως ἀριδείκετος (ΑΙΣ Δ', 301, 25), ιμειρόμεθα (301, 29), δοϊδυξ (281, 13) κ.τ.δ. προδίδουν ὑπωσδήποτε καλὴ ἐλληνομάθεια καὶ ἀττικιστικὴ διάθεση.

Χρονικὴ ἔνδειξη δὲν ὑπάρχει. Μποροῦμε ἔντούτοις νὰ προσδιορίσουμε τὰ χρονικὰ δρια τοῦ κείμενου αὐτοῦ στηρίζομενοι στὶς ἀναφορὲς ἀλλων πηγῶν. "Ηδη ὁ Ἰωάννης Μερκουρόπωλος φαίνεται ὅτι γνωρίζει τὸ κείμενο τοῦτο, ἀφοῦ γράφει: «Τὸ δὲ λέγειν ἐν Ἀντιοχείᾳ παραγενέσθαι τὸν ποιητὴν (Κοσμᾶν) ἡ τῇ Βασιλευούσῃ παραβαλεῖν, κάκεῖσε τὸ μέλος ἐκθεῖναι, πάντη τῆς ἀληθείας ἀπώλισθε»⁶. Πράγματι, μόνο τὰ κείμενα τοῦ τύπου Γ ἀναφέρουν περιοδείες τοῦ Κοσμᾶ στὴν Ἀντιοχεία, στὴ Νικομήδεια, στὴν Κωνσταντινούπολη κλπ. Κατὰ συνέπεια, terminus ante quem τοῦ *Bίου* τῆς Χάλκης (ἡ τούλαχιστο τῆς πρώτης πηγῆς του) εἶναι τὸ κείμενο τοῦ Μερκουροπώλου, ποὺ χρονολογεῖται στὰ μέσα τοῦ 12ου αἰ.⁷ Στὸν ἕδιο αἰώνα ἀνάγεται καὶ τὸ ἀρχαιότερο χρ., τὸ ὑπ' ἀρ. 13 τῆς μονῆς Λειμῶνος τῆς Λέσβου.

"Ως πρὸς τὸ ὄλλο χρονολογικὸ δριο (terminus post quem) οἱ μόνες

ἔνδειξεις ποὺ ἔχουμε εἶναι ἡ γλώσσα καὶ τὸ ὑφος. Τὸ κείμενο διακρίνεται ἀπὸ ἔντονη ἀττικιστικὴ τάση καὶ ἀνήκει ὑπωσδήποτε στὴ μεταφραστικὴ περίοδο, χρονολογεῖται δηλ. μετὰ τὸ 10ο αι. Θὰ μποροῦσε νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἔνδειξη χρονολογικὴ μιὰ περικοπὴ τοῦ κείμενου, τὴν ὥποια ὁ ἀνώνυμος βιογράφος δανείζεται ἀπὸ τὸ βίο τοῦ ἀγίου Γρηγορίου τοῦ Διαλόγου πάπα Ρώμης († 604). "Ο βιογράφος τῶν ποιητῶν Κοσμᾶ καὶ Δαμασκηνοῦ μιλῶντας γιὰ τὴ σωτηρία τῆς ψυχῆς τοῦ Σεργίου Μανσούρ μὲ τὴ σύντονη προσευχὴ τῶν τέκνων του καὶ ὑποστηρίζοντας ὅτι εἶναι δυνατὴ ἡ σωτηρία τῆς ψυχῆς ὁμαρτωλοῦ μὲ τὴν προσευχὴ τῶν δικαίων, ἀναφέρει ἀνάλογο παράδειγμα ἀπὸ τὸ βίο Γρηγορίου τοῦ Διαλόγου: «Πρὸς δὲ τοὺς ἀπιστοῦντας Ιστορίαν ἀρχαίαν οὐ παραιτήσομαι διηγήσασθαι· Τραϊανὸς ὁ βασιλεὺς διώκητης τῶν χριστιανῶν ἦν καὶ πολλοὺς μάρτυρας ἀνέδειξε, τιμωρῶν αὐτοὺς διὰ τὸ τὸν Χριστὸν κηρύζτειν· Ἐλλην δὲ (δηλ. ἔθνικὸς) τυγχάνων τὸν βίον κατέστρεψεν· ἀλλ' εὐχὴ δικαίου τοῦτον ἐρρύσατο τὴν ἐν τῷ "Αδη κατακρίσεως" φασὶ γάρ τὸν μέγαν Γρηγορίον τὸν Διάλογον πορευόμενον ἐκ Ρώμης πρὸς τὸ Βυζάντιον, χειμῶνος ὄντος πολλοῦ καὶ πλημμύρας τῶν ποταμῶν πολλῆς, ίδεν τὸν διερχόμενον λαὸν διανύοντα τὴν ὁδὸν ἀκωλύτως καὶ διαπεραιωύμενον ἀταράχως ἀνωθεν τοῦ πλακώματος, διπερ αὐτὸς Τραϊανὸς κατεσκεύασε, καὶ ὑπερθυμάσκι τῆς σπουδῆς αὐτὸν καὶ ὑπερέξασθαι καὶ τρεῖς ἡμέρας νῆστιν διατελέσαι καὶ πρὸς Θεὸν ικέτιδας αἱρειν χεῖρας, ὡς ἰλεως γένηται τῷ ἀνδρὶ, δι' οὐ τοσοῦτος λαὸς ἀλύπως διαβαίνει . . . καὶ ἐρρύσθη ἀπὸ τῶν βασάνων Τραϊανός»⁸. "Η ψυχωφελής αὐτὴ διήγηση ἀπαντᾶται στὸν ἀρχαιότερο βίο Γρηγορίου τοῦ Διαλόγου, ποὺ χρονολογεῖται στὶς ἀρχές τοῦ 8ου αἰ. (περὶ τὸ 710)⁹. "Εχουμε λοιπὸν ἔνα χρονολογικὸ δριο (terminus post quem). "Εντούτοις πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ὁ ἀνώνυμος βιογράφος τοῦ Κοσμᾶ ἀντλεῖ ἀπὸ χρ. πολὺ μεταγενέστερο. "Αλλωστε ὁ ἔδιος χαρακτηρίζει τὴ διήγηση αὐτὴ ὡς «Ιστορίαν ἀρχαίαν», πρᾶγμα ποὺ σημαίνει ὅτι πρέπει νὰ ἀπομακρυνθοῦμε πολὺ ἀπὸ τὸν 8ο αἰ., ἐποχὴ ὄλλωστε κατὰ τὴν ὥποια ζοῦν ἀκόμη οἱ βιογραφούμενοι ποιητὲς Κοσμᾶς καὶ Δαμασκηνός.

"Η παρατήρηση, ἔξαλλου, τοῦ J. M. Hoeck, ὅτι βρίσκει μέσα στὸ κείμενο τοῦ *Bίου* τῆς Χάλκης ἴχνη ἀπὸ τὸ περιβάλλον τοῦ Μιχαήλ Συγκέλλου († 846)¹⁰, δὲ μὲ βρίσκει σύμφωνο. Εἶναι ἐντελῶς ἀπίθανο νὰ

8. ΑΙΣ Δ', σ. 278, 4 - 30.

9. Βλ. B. COLGRAVE, *The earliest Life of Gregory the Great by an Anonymous Monk of Whitby*, Lawrence, University of Kansas Press, 1968, σ. 126 - 129 (κεφ. 29). Τὴν πολύτιμη πληροφορία διέθεσε στὸ Βολλαχιδιστὴ πατέρα Fr. HALKIN, τὸν ὥποιο καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ θερμά εὐχαριστῶ.

10. Βλ. J.M. HOECK, *Stand*, σ. 11.

4. Βλ. NASRALLAH, *Jean de Damas*, σ. 6.

5. Βλ. ΑΙΣ Δ', σ. 271 - 302. Καὶ τ. E' σσ. 404 - 405, διόπου σύντομες παρατηρήσεις.

6. ΑΙΣ Δ', σ. 338, 21 - 23.

7. Βλ. παραπάνω, σ. 39.

ἀνάγεται τὸ κείμενο τοῦτο στὸ πρῶτο ἥμισυ τοῦ θεοῦ αἰ., νὰ εἶναι δηλαδὴ τὸ χρονικὰ πλησιέστερο πρὸς τοὺς βιογραφούμενους ποιητὲς κείμενο. Κανένα στοιχεῖο δὲ μᾶς πείθει γιὰ τὴ χρονολόγηση αὐτῆς.

Ἐπισημαίνω πάντως στὸ κείμενο μιὰ φράση, ποὺ ἐνθυμίζει ἀνάλογη τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου. Τὸ γ' Ἐξαποστειλάριο τῆς Παρακλητικῆς, ποὺ φέρεται μὲ τὸ ὄνομά του, ἀρχεται: «Οὐτὶ Χριστὸς ἐγήγερται μή τις διαπιστείτω»¹¹. Εἶναι ἀνάλογη ἡ φράση τοῦ *Bίον*: «Καὶ τούτῳ μὲν μή διαπιστείτω τις»¹². «Ἄν ή ὁμο.ότιτα δὲν εἶναι. ἀπλὴ σύμπτωση, ἀλλὰ γλωσσικὸς ἐπιγρεασμὸς ἀπὸ κοινὸν καὶ γνωστὸν ὑμνον, πράγμα φυσικὸν καὶ πιθανόν, τότε terminus post quem εἶναι τὸ 959, ἔτος θανάτου τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου. Ἡ ἀποψῆ αὐτῆς πλησιάζει περισσότερο στὴ χρονολογικὴ πράγματικότητα τοῦ κειμένου, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχουν, δυστυχῶς, περισσότερα στοιχεῖα, γιὰ νὰ ἐπιμένουμε στὴν ὑπόθεση αὐτῆς.

Πηγές - Ἀράλυση

Ο *Bίος τῆς Χάλκης ἀπηγεῖ* παράδοση ἐντελῶς διαφορετικὴ καὶ ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ (τύπος Β) καὶ ἀπὸ τὴν κωνσταντινουπολιτικὴ (τύπος Α). Δίδει ἀμέσως τὴν ἐντύπωση ὅτι εἶναι προϊὸν μεγάλης συγχύσεως, καὶ εἶναι πράγματι, δπως θὰ φανεῖ ἀμέσως. Ο ἀνώνυμος συγγραφέας παρέλαβε στοιχεῖα ἀπὸ πολλές, γνωστὲς καὶ ἀγνωστες, πηγές, τὰ ἀνέμειξε καὶ δημιούργησε πέλαγος συγκεχυμένων καὶ ἐσφαλμένων πληροφοριῶν. Οι περισσότερες ἀπ' αὐτές δὲν ἔχουν καμιὰ σχέση μὲ τὸν Δαμασκηνὸν καὶ τὸν Κοσμᾶ.

Η πιὸ περίεργη καὶ ἀγνωστη ἀπὸ ἄλλη πηγὴ πληροφορία τοῦ *Bίον* ἀναφέρεται στὴν καταγωγὴ τοῦ Κοσμᾶ καὶ στὶς σχέσεις του μὲ τὸν Δαμασκηνό. Ἔνω στὰ κείμενα τῶν τύπων Α καὶ Β ἔχουμε ρητὴ τὴ διαβεβαίωση ὅτι ὁ Κοσμᾶς κατάγεται ἀπὸ τὴν Δαμασκὸν ἢ τὴν Ἱερουσαλήμ, πάντως ἀπὸ τὴν Ἀνατολή, καὶ υἱοθετήθηκε ἀπὸ τὸν πατέρα τοῦ Δαμασκηνοῦ Σέργιο Μανσούρ, ο *Bίος τῆς Χάλκης* παρουσιάζει τὸν Κοσμᾶ ὡς Κρητικὸν καὶ ὡς δάσκαλο τοῦ Δαμασκηνοῦ· «πατρίδα δὲ ἔσχε τὴν Κρητῶν νῆσον, ἐν ᾧ καὶ γεννηθεὶς καὶ αὔξηθεὶς εὐσεβῶς καὶ ἐν βραχεῖ χρόνῳ πάσαν ἔξεπαιδεύθη γραφήν...»¹³. Στὴ συνέχεια ἀναφέρεται ὅτι ὁ Κοσμᾶς «παρὰ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Κρήτης, διὰ τὸ τῆς ἀρετῆς ὑπερβάλλον, ἔχειροτονήθη διάκονος καὶ διδάσκαλος κατέστη πάσης τῆς νήσου»¹⁴.

11. Βλ. ἐντυπη *Παρακλητική*.

12. *AΙΣ Δ'*, σ. 277 - 278.

13. *Cod. Coisl.*, gr. 286, f. 187 v. Βλ. καὶ *AΙΣ Δ'*, σ. 271, 7 - 8. 'Εδῶ τὸ κείμενο διακρίπτεται στὴ φράση *αὲν ἦ καὶ γεννηθεὶς καὶ...*'.

14. *Cod. Coisl.* gr. 286, f. 187 v.

Κατὰ τὴ διάρκεια μιᾶς ἀραβικῆς ἐπιδρομῆς στὴν Κρήτη ὁ Κοσμᾶς συνελήφθη αἰχμάλωτος. «Μιχ γάρ τῶν ἡμερῶν χάριν ἐπισκέψεως τῶν ἀδελφῶν τὴν πορείαν ποιουμένου (τοῦ Κοσμᾶ) καὶ φθάσαντος εἰς τὶς χωρίου παρακείμενον τῷ αἰγαλῷ, ἐξαίφνης Ἀγαρηνῶν στῖφος μετὰ πλοίων ἐπελθὸν τῇ νήσῳ νυκτὸς ἐλεγάτησε σὺν τούτοις καὶ τὸ χωρίον ἐκεῖνο, ἐν ᾧ κατήντησεν ὁ ἄγιος, ἀρπαγμα χειρὸς οἱ παλαιμναῖοι ἐποιήσαντο καὶ πολὺ πλῆθος χριστιανῶν ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν καὶ παιδῶν αἰχμαλωτισαντες μετ' αὐτῶν συνέλαβον καὶ τὸν θαυμαστότατον Κοσμᾶν»¹⁵. Οι πειρατὲς μετέφεραν τοὺς αἰχμαλώτους στὴ Δαμασκὸν καὶ «Μανσούρ, ἀρχοντὶ ὅντι τῆς Δαμασκοῦ, ὃν ἀμηρᾶν ἐκάλουν οἱ ἐγχώριοι, δεδώκασιν ὡς ἀπαρχὴν τὸν δσιον οἱ Ἀγαρηνοί»¹⁶. Ο Μανσούρ *αείχεν* υἱὸν ὁσεὶ χρόνων δώδεκα καὶ μικρόν τι πρὸς... τὸν τίμιον Ἱωάννην τὸν ποιητὴν, ὃ ἐπώνυμον Δαμασκηνός· ἔτεροι δὲ τοῦτον Ἀγιοπολίτην καλοῦσιν, ὡς καὶ τὸν δσιον Κοσμᾶν»¹⁷. Ἀπὸ τὸ τελευταῖο τοῦτο φαίνεται διτὶ ὁ ἀνώνυμος βιογράφος γνωρίζει καὶ τὴν ὁμάδα τῶν βίων, ποὺ ἀποκαλοῦν τὸν Κοσμᾶ Ἀγιοπολίτη (τύπος Α)¹⁸. Ο Μανσούρ ἀπελευθέρωσε τὸν Κοσμᾶ, ὁ δποῖς τότε «χρόνων ἦν τριάκοντα καὶ τριῶν»¹⁹ καὶ εἶναι αὐτὸς ὁ δάσκαλος τοῦ Δαμασκηνοῦ. Η πληροφορία αὐτὴ ὁδήγησε στὴν πλάνη ὅτι ὁ Κοσμᾶς εἶναι Κρητικός²⁰. Πρέπει νὰ παρατηρήσουμε διτὶ στὸ κείμενο τοῦτο δὲν ἀναφέρεται καθόλου ὁ ὅμώνυμος κοινὸς δάσκαλος τῶν δλλων κειμένων. Εἶναι προφανὲς διτὶ ἡ συνωνυμία ὁδήγησε στὴ σύγχυση καὶ στὴν ταύτιση δύο προσώπων.

Αλλὰ ὁ κοινὸς δάσκαλος τῶν θετῶν ἀδελφῶν καὶ ποιητῶν κατάγεται σύμφωνα μὲ τὶς εἰδίσεις τῶν δλλων πηγῶν ἀπὸ τὴν Ἱταλία (τύπος Β) ἢ ἀπὸ τὸ Βυζάντιο (τύπος Α). Πῶς βρέθηκε ἡ Κρήτη στὴν παράδοση τοῦ Κοσμᾶ; Τὸ πράγμα δὲν ἔξηγεται εύκολα. Στὴν κρητικὴ ἀγιο-

15. *Cod. Coisl.* gr. 286, f. 187 v.

16. *AΙΣ Δ'*, σ. 272, 26 - 29.

17. *AΙΣ Δ'*, σ. 273, 1 - 4.

18. Βλ. παραπάνω, σ. 24.

19. *AΙΣ Δ'*, σ. 301, 17.

20. *AΙΣ Δ'*, σ. 273, 20 - 21.

21. «Ἐτοι φέρεται στὸ ἔργο τοῦ EGON WELLESZ, *A History*, σ. 455. Βλ. καὶ «Πεπραγμένα Α' Διεθνοῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου», *Κρητικὰ Χρονικά ΙΕ' - ΙΣΤ'*, 1961 - 1962, II, σ. 138.

λογία ἀναφέρεται ἄγιος Κοσμᾶς ὁ Ἐρημίτης, που πέθανε τὸ 658. Ἀλλὰ αὐτὸς γνωρίζεται μόνο ἀπὸ τις πολὺ μεταγενέστερες εἰδήσεις λατίνων συναξαριστῶν²². Ἐκτὸς τούτου ὁ Κοσμᾶς ἐκεῖνος οὔτε λόγιος ήταν οὔτε ἀπομακρύνθηκε ποτὲ ἀπὸ τὴν Κρήτη, ὅπου ἀσκήτευσε καὶ πέθανε. Πρέπει μάτιος νὰ ὑποθέσουμε δὲτι ὁ βιογράφος τῶν ποιητῶν Κοσμᾶ καὶ Δαμασκηνοῦ βρῆκε κάπου τὸ ὄνομα τοῦ Κρητικοῦ μοναχοῦ Κοσμᾶ καὶ ἔπλησε ὅλη αὐτὴ τὴν ἱστορία ταυτίζοντάς τον μὲ τὸν ποιητὴ Κοσμᾶ; Μοῦ φαίνεται πολὺ ἀπίθανο.

Ἡ μελέτη τῶν βίων τοῦ Κοσμᾶ καὶ ὁ συσχετισμὸς τῶν ὄμοιοτήτων καὶ διαφορῶν μὲ ὄδηγει σὲ μιὰν ὅλην, τολμηρὴν ἴσως, πιθανὴν ὅμως ἐξήγησην. Νομίζω δὲτι ἡ Κρήτη ἀναμείχθηκε στὴν ἀγιολογία τοῦ Κοσμᾶ ἐντελῶς τυχαῖα, ἀπὸ παρεξήγησην. Καὶ ὁ Κοσμᾶς, που δὲν εἶχε ποτὲ καμιὰ σχέση μὲ τὴν Κρήτη, βρέθηκε ἔξαφνα Κρητικὸς χωρὶς νὰ εἴναι. "Ἄς ἐπαναλάβουμε ἑδῶ τὴν παράδοσην: Στὰ κείμενα τοῦ τύπου Α ὁ κοινὸς δάσκαλος εἴναι ἀνώνυμος καὶ προσδιορίζεται μόνο μὲ τὸν τίτλο τοῦ ἀσηκρήτη. Στὰ κείμενα τοῦ τύπου Β ὁ ἀνώνυμος δάσκαλος γίνεται Κοσμᾶς καὶ δὲν ἀναφέρεται ὁ τίτλος τοῦ ἀσηκρήτη²³. Εἶναι ὅμως χαρακτηριστικὸ δὲτι τὸν τίτλο αὐτὸν φέρεται νὰ ἔχει ὁ Ἰδιος ὁ ποιητὴς Κοσμᾶς στὸν *Bίον* τοῦ Μερκουροπάτου²⁴. Πιστεύω δὲτι ἑδῶ βρίσκεται ἡ λύση τοῦ προβλήματος. Ἀπὸ παρανάγνωση τοῦ ὄνόματος «ἀσηκρήτης» εἴναι δυνατὸ νὰ προκύψει διπλὴ σύγχυση:

α) ἀσηκρήτης - ἀσύγκριτος.

β) ἀσηκρήτης - ἐκ Κρήτης (ἢ ἀπὸ τὴν αἰτ. ἀσηκρήτην - εἰς Κρήτην).

Καὶ γιὰ μὲν τὴν πρώτην περίπτωση δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ἀφοῦ στὰ νεώτερα συναξάρια τοῦ Δαμασκηνοῦ ὁ κοινὸς δάσκαλος προσδιορίζεται μὲ τὸ περίεργο καὶ ἀκατανόητο ἐπίθετο «ἀσύγκριτος»²⁵, γιὰ νὰ δημιουργηθεῖ ἔτσι ἔνα ἀνύπαρκτο πρόσωπο «Κοσμᾶς ὁ ἀσύγκριτος»²⁶. Ἀπὸ αὐτὸν παραπλανήθηκε ὁ Gordillo γιὰ νὰ διορθώσει τὴν δρθὴ γραφὴ τοῦ Μαρκιανοῦ χρ. «ἀσικρίτην» στὴν ἐσφαλμένη «ἀσύγκριτον»²⁷.

Ἡ περίπτωση παραναγνώσεως τοῦ ὄντος ἀσηκρήτης - ἀσύγκριτος δὲν εἴναι μοναδική. Στὸ σιναϊτικὸ κώδικα 1787 (XVI - XVII αἰ.),

22. Βλ. ΘΕΟΧ. ΔΕΤΟΡΑΚΗ, *Oἱ ἄγιοι τῆς πρώτης βυζαντινῆς περιόδου τῆς Κρήτης καὶ ἡ σχετικὴ πρὸς αὐτοὺς φιλολογία* (Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορίᾳ), Αθῆναι 1970, σ. 146.

23. Βλ. παραπάνω, σ. 18 κἄτερ.

24. *ΑΙΣ Δ'*, σ. 318, 9.

25. Βλ. PG 94, 501. Τὸ συναξάριο καὶ στὰ ἔντυπα Μηραΐα (Δεκεμβρίου 4).

26. Βλ. Π. ΤΡΕΜΠΕΑΔΑ, *'Εκλογὴ*, σ. 161, 184, 195. Καὶ ΘΗΕ 7, 1965, σ. 884.

27. GORDILLO, *Damascenica*, σ. 64.

ff. 318 - 319^v διαβάζουμε: «Ζωναρᾶ καὶ δρουγγαρίου τῆς βίγλης τοῦ πρωτασυγκρίτου»²⁸. Εἶναι μιὰ ἀκόμη ἐπιβεβαίωση τῆς ὑποθέσεώς μας.

Γιὰ τὴ δεύτερη περίπτωση παραναγνώσεως (ἀσηκρήτης - ἐκ Κρήτης) ἴσως ἐγερθοῦν ἐπιφυλάξεις. Τονίζω ὅμως δὲν εἴναι ἡ πρώτη περίπτωση ποὺ ἄγιοι προσγράφονται Κρητικοὶ ἀπὸ παρανάγνωση. Ὑπάρχει ἡ περίπτωση τῶν Δώδεκα στρατιωτῶν μαρτύρων, ποὺ θεωρήθηκαν Κρητικοὶ ἀπὸ παρανάγνωση τοῦ ἐπιθέτου «ἐκκρίτοις» (ἐκ Κρήτης!)²⁹. Πάντως ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τῶν πηγῶν καὶ τὴ μελέτη τῆς παραδόσεως δὲ φαίνεται νὰ ὑπάρχει ὅλη ἐξήγηση. "Ἄν ἡ ὑπόθεσή μου εἴναι ὀρθή, πρέπει νὰ θεωρήσουμε δὲτι ὅλη ἡ σχετικὴ παράδοση τοῦ *Bίου* τῆς Χάλκης εἴναι πλάσμα μοναχικῆς φαντασίας. "Οπως εἴναι γνωστό, τέτοιας φύσεως σφάλματα καὶ πλάσματα δὲν εἴναι καθόλου ἀσυνήθιστα στὰ ἀγιολογικὰ κείμενα.

"Ἀλλη σύγχυση τοῦ *Bίου* τῆς Χάλκης: 'Αναφέρει δὲτι ὁ Δαμασκηνὸς μαρτύρησε καὶ ἐνταφιάστηκε στὴν Περσία. 'Ο Κοσμᾶς μετὰ τὶς δῆθεν περιπλανήσεις του ἐπέστρεψε στὰ Ιεροσόλυμα, ὅπου βρῆκε τὸν ἀνεψιό τοῦ Δαμασκηνοῦ Στέφανο, ἥγιονεν τώρα τῆς μονῆς τοῦ 'Αγίου Σάββα: «Ἐλτα τὰ Ιεροσόλυμα κατέλαβε (ὁ Κοσμᾶς) καὶ προσκυνήσας τὸν ζωποὶν τάφον τοῦ Σωτῆρος εὗρεν ἐκεῖσε τὸν τίμιον Στέφανον, ἀδελφιδοῦν τοῦ μακαρίου Ιωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ (φυτεία δὲ καὶ αὐτὸς ὑπῆρχε τοῦ ὄσιου πατρὸς ἐν τοῖς μαθήμασιν), δις καὶ ἐν τῇ ἀθλήσει τοῦ θείου αὐτοῦ καὶ ἀδιδίμου Ιωάννου συμπαρῆν καὶ τὸ μαρτυρικὸν αὐτοῦ καὶ πολύαθλον σῶμα ἐντίμως ἔθαψεν ἐν τῇ τῶν Περσῶν χώρᾳ· οὐ τὸν τάφον δέ μέγας Κοσμᾶς ἰδών, ὅπότε πρὸς Πέρσας ἦκεν ἐξ Ιβήρων, ἐδομήσατο ναὸν ἐπ' ὄνόματι τοῦ ἀγίου καὶ μάρτυρος ὄντως Ιωάννου»³⁰.

Εἶναι ὅμως γνωστὸ δὲτι ὁ Δαμασκηνὸς δὲν ὑπέστη μαρτυρικὸ θάνατο. Στὸ σημεῖο τοῦτο συμφωνοῦν ὅλες οἱ πηγές. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἰδιος ὁ ἀνώνυμος βιογράφος τῆς Χάλκης ἀντιφάσκει, ὅταν σὲ ὅλο σημεῖο μᾶς λέγει δὲτι ὁ Δαμασκηνὸς «τῷ ἐνδόξῳ καὶ μαρτυρικῷ στέφει κοσμηθεὶς συμβασιλεύει τῷ ἀθλοθέτῃ καὶ νικοποιῷ δεσπότῃ, καταλύσας τὸν βίον ἐν γῆρᾳ πίονι»³¹. Γνωρίζουμε, ἐξάλλου, δὲτι ὁ Δαμασκηνὸς πέθανε στὴ μονὴ τοῦ 'Αγίου Σάββα, ὅπου καὶ ἐπὶ αἰώνες μακροὺς σωζόταν ὁ τάφος του. 'Ο περιηγητὴς Ιωάννης Φωκᾶς τὴν ἐποχὴ τῶν Κομνηνῶν (1117)

28. V. BENEŠEVIČ, *Catalogus codicum manuscriptorum Graecorum qui in monasterio Sanctae Catharinae in monte Sinai asservantur*, III, I, Petropoli 1917, σ. 196.

29. ΘΕΟΧ. ΔΕΤΟΡΑΚΗ, δ.π., σσ. 130 - 131.

30. *ΑΙΣ Δ'*, σ. 299, 23 - 31.

31. "Ο.π., σ. 282, 15 - 17.

βεβαιώνει ότι είδε στή μονή τους τάφους τῶν ποιητῶν Κοσμᾶ καὶ Δαμασκηνοῦ· «Ἐμπροσθεν δὲ τοῦ ναοῦ προαύλιον ὑπάρχει λιθόστρωτον, καὶ μέσον αὐτοῦ ὁ τάφος τοῦ μεγάλου πατρὸς ἡμῶν Σάββα... Πρόσετηγυς δὲ τούτου, καὶ γύρωθεν ἔτι καὶ ὑπὸ τὴν γῆν τῶν ἐν ἑρήμῳ λαμψάντων ἀγίων Πατέρων ὅρῶνται τὰ μνήματα. Μεθ' ὧν καὶ τῶν ἀγίων Κοσμᾶ καὶ Ἰωάννου ὅρῶνται τὰ μνήματα, τῶν πάλαι ποιητῶν»³². Πῶς λοιπὸν καὶ ἀπὸ ποῦ παρασύρθηκε ὁ ἀνώνυμος βιογράφος, γιὰ νὰ ἀναμεῖξε στὸ βίο τῶν ποιητῶν τὴν Περσία καὶ τὰ σχετικὰ μὲ τὸ δῆθεν μαρτυρικὸ θάνατο τοῦ Δαμασκηνοῦ; Νομίζω ότι ὑπάρχει ἐξήγηση. Στὰ συναξάρια ἀναφέρεται ἀγιος Ἰωάννης Ἱερομάρτυς ὁ ἐν Περσίδι, ἐκ πόλεως Δαμασκοῦ, ποὺ τιμᾶται τὴν 29 Νοεμβρίου³³. «Ἡ ὄμωνυμία καὶ ἡ κοινὴ καταγωγὴ τῶν δύο προσώπων ὁδήγησαν στὴ σύγχυσή τους. Τοῦτο γίνεται περισσότερο φανερό, ἂν λάβουμε ὑπόψη ότι στὰ ἀρχαῖα μηνολόγια, ὅπως π.χ. στὸ Μηνολόγιο Βασιλείου Β', ὁ ἄγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς τιμᾶται τὴν 29 Νοεμβρίου³⁴.

Αλλὰ ἀς ἐπανέλθουμε στὶς εἰδήσεις τοῦ *Bίου* γιὰ τὸν Κοσμᾶ. «Ο ἀνώνυμος βιογράφος ἀναφέρει ότι μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσή του ἀπὸ τὸν Μανσούρ ἀνέλαβε τὴ διδασκαλία καὶ τὴ χριστιανικὴ κατήχηση τοῦ νεαροῦ Δαμασκηνοῦ καὶ τὸν ἐβάπτισε χριστιανὸ «μηδὲν εἰδότος τοῦ ἀμηρᾶ»³⁵. Καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸν ὁ βιογράφος δὲν παραλείπει νὰ παρεμβάλει ἀφηγήσεις πολλῶν παραδόξων, ποὺ συνέβησαν δῆθεν κατὰ τὴ βάπτιση τοῦ Δαμασκηνοῦ. Παραβέτουμε ἐδῶ ἔνα χαρακτηριστικὸ χωρίο, ποὺ ἐπαναλαμβάνεται σὲ ὅλα τὰ κείμενα τοῦ τύπου Γ, ἀλλὰ μόνο σ' αὐτά, καὶ ἀποδεικνύει, ἐκτὸς τῶν ἀλλων, καὶ τὶς μεταξύ τους σχέσεις: «Γέγονε δέ τι καὶ περὶ αὐτοὺς θαῦμα μέγιστον ἀμφότεροι γάρ ἐωράκεισαν ὃ τε βαπτίζων καὶ ὁ βαπτίζομενος, ἐν τῇ τοῦ ὄντας κολυμβήθρᾳ παιδίον ὑπὲρ τὰς ἡλιακὰς ἀστράπτον λαμπτηδόνας· ὅπερ καλέσαν αὐτοὺς ἐξ ὀνόματος εἴρηκε πρὸς ἀμφοτέρους διδάσκον τὸν μὲν μέγιαν Κοσμᾶν τὸ Ἡ τὸ ἀσχετὸν κρατοῦσα καὶ ὑπέρροον ἐν αἰθέρι ὄνδωρ·³⁶, τὸν δὲ θεῖον Ἰωάννην τὸ Ἐν τάφῳ σωματικῶς ἐν "Ἄδη, δὲ μετὰ ψυχῆς, ὡς Θεός"³⁷.

32. Βλ. ΙΩΑΝΝΟΥ τοῦ ΦΩΚΑ, «Ἐκφρασίς ἐν συνόψει τῶν ἀπ' Ἀντιοχείας μέχρις Ἱεροσολύμων κάστρων καὶ χωρῶν, Συρίας, Φοινίκης καὶ τῶν κατὰ Παλαιστίνην Ἀγίων Τόπων», PG 133, 927 - 962, στή σ. 948 C.

33. *Synax. Eccl.*, CP, 265, 32, 33. Καὶ Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, *Ἀγιολόγιον*, σ. 231.

34. PG 117, 184.

35. AΙΣ Δ', σ. 276, 1.

36. Εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ α' τροπαρίου τῆς ε' ὀδηγῆς τοῦ κανόνα τοῦ Κοσμᾶ στὴ Μ. Πέμπτη (βλ. ἔντυπο *Τριάδοι*).

37. Εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ ε' τροπαρίου τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα ἀντὶ τῆς θ' ὥρας τοῦ Ἀποδείπνου ἡ Μεσονυκτικοῦ (βλ. ἔντυπο *Πεντηκοστάριο*).

Οὕτως ὁ χρηματίζων προσειπών, ὡς ἐν εἴδει πυρὸς ἀστραπῆς ἀπῆλθεν ἀπ' αὐτῶν, καὶ εὐωδίας ἀπείρου οὐ μόνον τὸ οἰκημα καὶ πᾶσαν τὴν περιοικίδα πεπλήρωκεν, ἀλλὰ καὶ ὅλην τὴν Δαμασκόν»³⁸.

Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Μανσούρ οἱ δύο ἀνδρες ἀφῆκαν τὴ Δαμασκὸν καὶ μέχρι τῶν Ἱεροσολύμων ἐλθόντες, εἰς τε τοὺς ἐκεῖσε ἀγίους ναοὺς δῆτας περινοστήσαντες καὶ τοὺς Ἅγιους Τόπους καὶ ἐκ τῶν ἐν αὐτοῖς δῆτων τιμίων πατέρων πλείστην ὠφέλειαν καρπασάμενοι, τῶν ἀλλων ὑπεριδόντες ἀπάντων, διατρίβειν μετ' αὐτῶν ἡρετίσαντο καὶ ἐνταῦθα πρῶτον γράφειν ἀπήρξαντο καὶ τὰ ποιήματα μελωδεῖν· ἐδόθη δὲ μεγίστη χάρις αὐτοῖς καὶ ἐπεφοίτησεν ἡ τοῦ ἀγίου πνεύματος δύναμις ἐπ' αὐτούς, καὶ ἡρέσαντο συγγράφειν τὴν νῦν τελουμένην τοῦ Λυχνικοῦ καὶ Ὁρθρου ποίησιν καὶ τὰς ἑορτὰς τοῦ Σωτῆρος κοσμεῖν καὶ τὴν Θεοτόκον μεγαλύνειν καὶ τοὺς ἄγιους πάντας ἐγκωμιάζειν ἐν μελίσμασιν, ὡς ἔστι τοῖς φιλοπόνοις ἐξετάζειν καὶ τοῖς φιλαρέτοις εὑρίσκειν τὰ τοιαῦτα συγγράμματα τῶν ἀοιδίμων καὶ μακαρίων τούτων ἀνδρῶν»³⁹. «Ἔχουμε λοιπὸν καὶ ἐδῶ ρητὴ μαρτυρία ότι οἱ δύο ἀνδρες ἐμόνασαν στὰ Ἱεροσόλυμα καὶ ἀκουστὸν τὴ διδασκαλία τῶν ἐκεῖ πατέρων. Ἐκεῖ ἥρχισαν νὰ συνέτουν καὶ τὸ ποιητικὸ καὶ μουσικὸ ἔργο τους.

Αλλὰ τὸ ἐντελῶς νέο καὶ ἀγνωστὸ ἀπὸ ἄλλες πηγὲς στοιχεῖο τοῦ *Bίου* τῆς Χάλκης εἶναι ἡ ἀναφορὰ σὲ περιοδεῖς καὶ σὲ θαύματα τοῦ Κοσμᾶ. Τὸ μέρος τοῦτο, ποὺ εἶναι κοινὸ στοιχεῖο τῶν κειμένων τοῦ τύπου Γ καὶ μόνο αὐτῶν, καταλαμβάνει καὶ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς βιογραφίας καὶ εἶναι ἐξολοκλήρου ἐφεύρημα τοῦ ἀγιογράφου. «Ηδη ὁ Ἰωάννης Μερκουρόπωλος παρατήρησε ότι ἡ ἀναφορὰ σὲ περιοδεῖς τοῦ Κοσμᾶ δὲν ἔχει κανένα ἔγκονο ἀλλίθειας: «Τὸ δὲ λέγειν ἐν Ἀντιοχείᾳ παραγενέσθαι τὸν ποιητὴν, ἡ τῇ Βασιλευούσῃ παραβαλεῖν, κάκεῖσε τὸ μέλος ἐκθεῖναι, πάντη τῆς ἀληθείας ἀπώλισθε· πρῶτον μέν, ότι μὴ τῆς λαχούσης ἐξῆγει Κοσμᾶς, ἀφ' οὐ καιροῦ τὰς ἡνίας αὐτῆς ἀνεδέξατο, κάκει βιοὺς ἐπὶ ἔτεσιν ἐπτακαλδεκα τὸ σῶμα τῷ ἐκεῖσε χώματι ἐκαλύψατο»⁴⁰.

Σύμφωνα μὲ τὴν ἀφήγηση τῶν περιοδειῶν, ὁ Κοσμᾶς μετὰ τὴν ἀνάρρησή του στὸ θρόνο Μαζουμᾶ περιόδευσε σὲ πολλὲς πόλεις καὶ χωρεῖς. «Ἐφθασε πρῶτα στὴν Ἀντιοχεία, διόπου φιλοξενήθηκε ἀγνωστοῖς στὴν ἐκεῖ μονὴ τοῦ Προδρόμου. Ο βιογράφος ἐπλασε μιὰ φανταστικὴ ἀφήγηση, προκειμένου νὰ ἐρμηνεύσει τὴν ὄπαρξη διπλῆς ἐνάτης ὡδῆς στὸν κανόνα τοῦ Κοσμᾶ «Εἰς τὴν Ὑψωσιν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ» (Σεπτ. 14). Μᾶς λέγει λοιπὸν ὁ βιογράφος ότι ὁ φιλοξενούμενος στὴ μονὴ τοῦ Προ-

38. AΙΣ Δ', 276, 4 - 13.

39. "Ο.π., σ. 279, 5 - 17.

40. "Ο.π., σ. 338, 21 - 25. Βλ. καὶ παραπόνω, σσ. 42 έ.

δρόμου Κοσμᾶς ὅκουσε νὰ φάλλεται ὁ κανόνας του καὶ ἐξέφρασε τὴν ἀγανάκτησή του γιὰ τὰ σφάλματα τῶν ψαλτῶν: «ἐπεὶ τὸν κανόνα τῆς ἑορτῆς ἔψαλλον, οὐ ποιητὴς αὐτὸς ἦν, οὐκ ὁρθῶς δὲ τοὺς λόγους ἤδον, ὁ μὲν ἄγιος ἡγανάκτει καὶ ἔλεγεν οὐχ οὕτως ἔχειν καὶ ἐσφάλθαι τὸ βιβλίον· ὁ ἥγιον μενος δὲ κατ' αὐτοῦ λυπεῖσθαι σφοδρότερον ἤρξατο καὶ ὀνειδιστικοῖς ῥήμασιν ἐπέπληγε τὸν ἄγιον, 'Σὺ τίς εἶ' λέγων 'καὶ τοιούτου ποιητοῦ βούλει λόγους ἀνατρέπεσθαι; 'Ο δὲ δσιος, θέλων ψάλτεσθαι τὸν κανόνα καθὼς γέγονε καὶ μὴ ἐσφαλμένως, δεῖν φήθη φανερὸν ἔαυτὸν καταστῆσαι· καὶ δὴ κατ' ἴδιαν προσιών τῷ ἥγιον μενῷ μηδενὶ δῆλον παρεκάλεσεν ἔαυτὸν ποιῆσαι, μήτε φανερῶσαι τὸ μυστήριον· καὶ τὸ πιστὸν εἰλλήφως 'Ἐγώ', φησίν, 'ὦ πάτερ, ὁ μικρός, διὸ λέγεις, εἰμὶ ὁ τόνδε πεποιηκὼς τὸν κανόνα'. Καὶ δις 'Οὐ πιστεύσω' ἔφη, 'εἰ μὴ καὶ ἔτερόν μοι τοιοῦτον ἔχοντα χαρακτῆρα ποιήσεις'. 'Ο δὲ ἄγιος εἰς τὴν ἐνάτην ὠδὴν ἀπὸ τοῦ 'Μυστικὸς εἰ., Θεοτόκε', μετὰ τὸ τελειωθῆναι τὴν ἀκροστιχίδα τοῦ ὄλου κανόνος, ἐποίησε καὶ ἐτέραν ὠδὴν 'Ο διὰ βρώσεως τοῦ ἕύλου', καί, οὕτω τοὺς μοναχοὺς καὶ τὸν ἥγιον μενον βεβαιωσάμενος καὶ ὄλον ἀνορθώσας τὸν κανόνα καὶ συνταξάμενος αὐτοῖς τὴν ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν πορείαν ἐποιεῖτο»⁴¹. Εἶναι χαρακτηριστικὸν διτι τὴν ἀφελὴ αὐτὴ ἔρμηνεία τῆς ὑπάρξεως δευτέρας ἐνάτης ὠδῆς στὸν κανόνα τοῦτο τοῦ Κοσμᾶ ἐπαναλαμβάνουν καὶ ὄλοι μεταγενέστεροι, ὅπως 'Ιωάννης ὁ Ζωναρᾶς καὶ Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης⁴². Περισσότερο ὡστόσο πιστευτὴ καὶ λογικοφανῆς εἶναι ἡ ἔρμηνεία τοῦ Μερκουροπώλου. 'Επειδή, λέγει, κατὰ τὴν διάρκεια τῆς θ' ὠδῆς γίνεται ὁ ἀσπασμὸς τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, ὁ Κοσμᾶς ἐδιπλασίασε τὴν ὠδὴν αὐτὴ 'ἴνα τὸ μέλος ἔξαρκῃ, ἔως ὁ λαὸς τῷ Σταυρῷ ἀγιάζεται. Οὕτως ἡ προσθήκη τῶν μελισμάτων ἐγένετο»⁴³.

Στὴ συνέχεια ὁ βιογράφος ἀφηγεῖται διτι ὁ Κοσμᾶς ἔφθασε στὴ Νικομήδεια τῆς Βιθυνίας, ὅπου συναντήθηκε μὲ τὸν εἰκονομάχο ἐπίσκοπο Εὔσεβιο, πρόσωπο ἄγνωστο ἀπὸ ἄλλη πηγή, ἤλεγξε τὴν ἀσέβειά του καὶ προεῖπε τὸ κακὸ τέλος του. Στὴ Νικομήδεια ἀναφέρεται καὶ τὸ πρῶτο θαῦμα τοῦ Κοσμᾶ, ἡ ἀνάσταση τοῦ γιοῦ μιᾶς φτωχῆς χήρας⁴⁴. Στὴ συνέχεια ὁ βιογράφος παρουσιάζει τὸν Κοσμᾶ νὰ πηγαίνει στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου βασίλευε ὁ Κων/νος ΣΤ' ὁ Πορφυρογέννητος (780 - 797) καὶ ἦταν πατριάρχης ὁ Ταράσιος (784 - 806). Καὶ τῶν δύο τούτων, κατὰ τὸ βιογράφο, ὑπῆρξε συνομιλητὴς καὶ τοῦ Ταρασίου προεῖπε τὸ

τέλος: «Τοὺς ἀγρίους θῆρας τοὺς κατὰ τῆς ἐκκλησίας κινεῖσθαι μέλλοντας, πνευματικὲ καὶ ἄγιε πάτερ, οὐκ ὅψει· ἔτι γάρ δύο χρόνοι καὶ ἐκ τούτου τοῦ βίου πορεύσῃ πρὸς Κύριον ἐκδημήσας»⁴⁵. Εὔκολα ἀντιλαμβάνεται κανεὶς διτι ὅλα αὐτὰ εἶναι φανταστικὰ ἐφευρήματα, ποὺ δὲν ἔχουν καμιὰ ιστορικὴ ἀξία. Εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατο νὰ ζεῦσε ὁ Κοσμᾶς στὶς ἀρχὲς τοῦ θου αἱ. Οἱ βεβαιωμένες σχέσεις ἡλικίας Κοσμᾶ καὶ Δαμασκηνοῦ δὲ μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ μεταθέσουμε τὰ ὅρια τῆς ζωῆς τοῦ Κοσμᾶ πολὺ πέρα ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ θου αἱ.

Μετὰ τὴν Κωνσταντινούπολη ὁ Κοσμᾶς ταξίδευσε στὴ Δύση καὶ θυτερα στὴν Αἴγυπτο· «Ο δὲ ἄγιος μόνος ὠδευε διὰ Θράκης ἐπὶ Μακεδονίαν, καὶ διαπεραιωσάμενος ἔκειθεν εἰς 'Ρώμην ἀφίκετο, ὡσπερ ἄγιος ἐξ 'Εφας πρὸς Δύσιν διαδραμών καὶ ὄλην τὴν 'Εσπέραν . . . καὶ πλοίου ἐπιβὰς ἀπῆρεν εἰς Αἴγυπτον»⁴⁶. Πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ἐδῶ διτι τὸ σχῆμα τοῦτο τῶν περιοδειῶν (Κωνσταντινούπολη - Ρώμη - Αἴγυπτος) τὸ ξαναβρίσκουμε καὶ σὲ ὄλλα ἄγιογραφικὰ κείμενα. 'Ανάλογο σχῆμα ἔχουμε λ.χ. στὰ συναξάρια τοῦ ἄγιου Εὐμενίου ἐπισκόπου Γορτύνης τῆς Κρήτης⁴⁷. Εἶναι προφανὲς διτι ἔχουμε ἐδῶ ἔνα τυπικὸ σχῆμα (μοτίβο) τῆς ἀγιολογικῆς φιλολογίας⁴⁸. Γιὰ τὸν ἀνώνυμο ἄγιογράφο ὁ Κοσμᾶς εἶναι θαυμαστός, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀγιότητα καὶ τὴν ἀρετὴ του, καὶ γιὰ τὴν ἀποστολικὴ του δράση, ἡ ὄποια ὅμως δὲ βεβαιώνεται ἀπὸ καμιὰ ὄλη πηγὴ καὶ εἶναι ἐξολοκλήρου πλάσμα φαντασίας.

'Ο ἀνώνυμος βιογράφος παρουσιάζει τὸν Κοσμᾶ νὰ ἐπισκέπτεται ἐπίσης τὴν Ιβηρία (δηλ. τὴν περιοχὴ τοῦ Καυκάσου πρὸς τὸν Εὔξεινο) καὶ τὴν Περσία. Τέρμα τῶν περιοδειῶν του εἶναι πάλι ἡ Ιερουσαλήμ. 'Εδῶ συναντᾶται μὲ τὸν Στέφανο Σαββατῆτη, ἀνεψιό τοῦ Ιωάννη Δαμασκηνοῦ: «Εἴτα τὰ 'Ιεροσόλυμα κατέλαβε, καὶ προσκυνήσας τὸν ζωοποιὸν Τάφον τοῦ Σωτῆρος εὗρεν ἐκεῖσε τὸν τίμιον Στέφανον, ἀδελφιδοῦν τοῦ μακαρίου Ιωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ (φυτεία δὲ καὶ αὐτὸς ὑπῆρχε τοῦ δισὶον πατρὸς ἐν τοῖς μαθήμασιν), δις καὶ ἐν τῇ ἀθλήσει τοῦ θείου αὐτοῦ καὶ ἀοιδίμου Ιωάννου συμπαρῆν καὶ τὸ μαρτυρικὸν αὐτοῦ καὶ πολύαθλον σῶμα ἐντίμως ἔθαψεν ἐν τῇ τῶν Περσῶν χώρᾳ· οὐ τὸν τάφον ὁ μέγας Κοσμᾶς ἰδών, ὅπότε πρὸς Πέρσας ἤκεν ἐξ Ιβήρων, ἐδομήσατο ναὸν ἐπ' ὄνόματι τούτου τοῦ ἄγιου καὶ μάρτυρος ὄντως Ιωάννου. 'Ην δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Στέφανος τὸν μοναδικὸν ἐπανηρημένος βίον καὶ τῆς τοῦ Σαβ-

41. ΑΙΣ Δ', σ. 287, 8 - 24.

42. Βλ. ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ, 'Εορτοδρόμιον, σ. 55.

43. ΑΙΣ Δ', σ. 338, 18 - 20.

44. ΑΙΣ Δ', σ. 287 κάτ.

45. "Ο.π., σ. 298, 29 - 32.

46. "Ο.π., σ. 299, 13 - 22.

47. Βλ. ΘΕΟΧ. ΔΕΤΟΡΑΚΗ, δ.π., σ. 150.

48. Βλ. H. DELEHAYE, «Les légendes hagiographiques», Bruxelles 1927, (= Subsidia Hagiographica No 18), σσ. 1 - 12.

βαττού μονῆς προεστώς: ὃς ίδων τὸν ἄγιον, εῦθυμος γεγονώς, πεσῶν εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ ἤτει εὐγήνη»⁴⁹.

Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὰ ὄρια τῆς ζωῆς του Στεφάνου του Σαββατίου εἶναι γνωστά (725 - 794) καὶ στὸ βίο του δὲν ἀναφέρεται ὅτι χρημάτισε ἡγιούμενος τῆς μονῆς του Ἀγίου Σάββα. Ἀπεναντίας ὁ Στέφανος ὑπηρέτης στὴ μονὴ ὄκτω ἔτη μετὰ τὸ θάνατο τοῦ θείου του Δαμασκηνοῦ († 749) καὶ ὅστερα ἀπῆλθε στὴν ἔρημο, δόπου ἀσκήτευσε καὶ πέθανε⁵⁰.

Τὸ θάνατο τοῦ Κοσμᾶ τοποθετεῖ ὁ ἀνώνυμος βιογράφος τῆς Χάλκης ἐν τοῖς καὶ τρεῖς μῆνες μετὰ τὴν ἐπάνοδό του στὴ μονὴ του Ἀγίου Σάββα, χωρὶς ἀλλη λογοτεχνικὴ ἔνδειξη. Τὸ σῶμα του ἔθαψαν οἱ μοναχοὶ καὶ γάραξαν στὸν τάφο του τὸ ἀκόλουθο ἐπίγραμμα:

Ἐχειν σὲ τύμβος καν δοκῆ κεκρυμμένον
λέληθεν· οὐρανὸς γάρ ὅντως νῦν φέρει
τὸν ὡς ἀλγθῶς ἥλιον φαεσφόρον·
οὐ γάρ κάτω σε σὺν νεκροῖς ὥραν μίαν
ἀφῆκεν ἡ πρόνοια, Κοσμᾶ παμμάκαρ,
ἀλλ' οὐρανὸς φέρει σε σὺν τοῖς Ἀγγέλοις⁵¹.

Στὸ τέλος τοῦ κειμένου ὁ βιογράφος ἀνακεφαλαιώνει τὰ χρονολογικὰ στοιχεῖα τῆς ζωῆς του Κοσμᾶ: «Οὔτως ὁ μακάριος βιώσας καὶ οὕτως εὐαρεστήσας Θεῷ, παρ' ἐκείνου τοῦ δοξάζοντος τοὺς δοξάζοντας αὐτὸν ἀξίως ἐδοξάσθη, προσμείνας τῷ βίῳ καὶ τῷ σαρκὶ ω ἀσαρκος, ως εἰπεῖν, καὶ μετὰ σαρκὸς ἔξω ταύτης πολιτευσάμενος ἔτη ὄκτω πρὸς τοῖς ἑβδομήκοντα· καὶ γάρ ὅτε τῆς Κρητῶν αἰχμάλωτος ἀπηνέχθη νῆσου, χρόνων ἦν τριάκοντα καὶ τριῶν, καὶ ἐν τῇ Δαμασκῷ καὶ πᾶσι τοῖς ὅροις αὐτῆς ἔτη διέτριψεν εἴκοσι καὶ ἔξι, ἐν δὲ ταῖς τῶν πόλεων καὶ χωρῶν περιόδοις διήνυσεν ἔτη δέκα καὶ ὄκτω καὶ χρόνον ἐν τῇ μονῇ, παρ' ἡ μετέστη πρὸς τὸν ποθούμενον»⁵². Εἶναι χαρακτηριστικὸς ὅτι δὲν ἀναφέρεται ὁ χρόνος ἀρχιερατείας του στὴν ἐπισκοπὴ Μαϊουμᾶ.

Αλλὰ οἱ χρονικὲς αὐτὲς περίοδοι δὲ συμβιβάζονται μὲ τὰ δεδομένα ὅλων ἐπισημότερων πηγῶν. Ἐκτὸς τούτου ἔρχονται σὲ ἀντίφαση μὲ ὅλες πληροφορίες τοῦ ἵδιου κειμένου. Καὶ πρῶτα δὲς ὑποθέσουμε ὅτι

49. *AΙΣ Δ'*, σ. 299 - 300.

50. Βλ. *Acta SS. Iulii*, t. III, 1723, 531 - 613 (γ' ἑκδ. 504 - 584). Καὶ *BHG*³ 1670. Ἡ ἀρχὴ τοῦ βίου βρίσκεται σὲ ἀραβικὸ χρ. τοῦ Σινᾶ. Βλ. G. GARITTE, «Le début de la vie de S. Etienne le Sabbaité retrouvé en arabe au Sinai». *Anal. Boll.* 77, 1959, 332.

51. *AΙΣ Δ'*, σ. 301, 6 - 11.

52. "Ο.π., σ. 301, 12 - 20.

ὁ Κοσμᾶς ἔζησε πράγματι 78 ἔτη (33 + 26 + 18 + 1). Ἀναφέρεται δὲ μως ὅτι ἐνταριάστηκε ἀπὸ τὸν Στέφανο Σαββατῆ. Ἀλλὰ ὁ Στέφανος πέθανε τὸ 794. Ἄρα ὁ Κοσμᾶς πρέπει νὰ πέθανε πρὶν ἀπὸ τὸ 794. Ἀλλὰ τότε πῶς εἶναι δυνατό νὰ ὑπῆρξε συνομιλητὴς τοῦ πατριάρχη Ταράσιου, τοῦ ὄποιου μάλιστα καὶ προεῦπε τὸ τέλος δύο ὀλόκληρα χρόνια προγομένων; «Τοὺς ἀγρίους θῆρας τοὺς κατὰ τῆς ἐκκλησίας κινεῖσθαι μέλλοντας, πνευματικὲ καὶ ἄγιε πάτερ, οὐκ ὄψεις ἔτι γάρ δύο χρόνοι καὶ ἐκ τούτου τοῦ βίου πορεύσῃ πρὸς Κύριον ἐκδημήσας»⁵³. Ὁ Ταράσιος πέθανε τὸ 806 καὶ ἄρα ἡ συνομιλία αὐτὴ πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ περὶ τὸ 804. Εἶναι πρόδηλη ἡ ἀντίφαση, καὶ δὲν εἶναι ἡ μόνη. «Ἄν υποτεθεῖ ὅτι ὁ Κοσμᾶς πέθανε τὸ ἵδιο ἔτος μὲ τὸν πατριάρχη Ταράσιο (806) καὶ ἔζησε πράγματι 78 ἔτη, τότε ἡ γέννησή του πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ τὸ 728 (806 - 78). Ἀλλὰ στὴν περίπτωση αὐτὴ ὁ Κοσμᾶς θὰ ἤταν πολὺ νεώτερος καὶ ἀπὸ τὸν Δαμασκηνὸν καὶ ἀπὸ τὸν Στέφανο Σαββατῆ, ποὺ γεννήθηκε τὸ 725. Εἶναι φανερὸς ὅτι, μὲ ὄποιοδήποτε τρόπο καὶ ἀν ἐπιχειρήσουμε νὰ συνδυάσουμε τὰς χρονικὲς αὐτὲς πληροφορίες, φτάνουμε σὲ πλῆρες ἀδιέξοδο. "Ισως ἀπὸ δῆλα τὰ παραπάνω στοιχεῖα ἔνα μόνο πλησιάζει στὴν ιστορικὴ πραγματικότητα, ἡ σχετικὰ μεγάλη διάρκεια ζωῆς τοῦ Κοσμᾶ (78 ἔτη), ποὺ συμφωνεῖ μὲ τὸ «γῆρας βαθύ» τῶν ὅλων πηγῶν. "Ολα τὰ ἄλλα εἶναι ἐπικυρώσιες καὶ ἐφευρήματα, ποὺ δὲν ἔχουν καμιὰ σχέση μὲ τὴν ιστορικὴ πραγματικότητα.

Ἀρακεφαλαίωση - Ἀξιολόγηση

· Απὸ τὴν ἀνάλυση ποὺ προηγήθηκε ἔγινε φανερὸς ὅτι ὁ *Bίος τῆς Χάλκης* παρέχει ἔνα σχῆμα ἐντελῶς νέο καὶ πολὺ περίεργο.

α. Θεωρεῖ τὸν Μανσούρ "Αραβα", ἐμίρη τῆς Δαμασκοῦ καὶ μουσουλμάνο.

β. Δὲν ἀναφέρει τίποτε γιὰ τὴν υἱοθεσία τοῦ Κοσμᾶ.

γ. Δὲν κάνει λόγο γιὰ κοινὸ δάσκαλο τῶν ποιητῶν Κοσμᾶ καὶ Δαμασκηνοῦ.

δ. Ἀπεναντίας θεωρεῖ τὸν Κοσμᾶ Κρητικὸ καὶ δάσκαλο τοῦ Δαμασκηνοῦ. Ἡ πληροφορία αὐτὴ ἔρχεται σὲ κραυγαλέα ἀντίθεση μὲ τὴν κοινὴ καὶ γνωστὴ ἀπὸ τὰς ὅλες πηγὲς παράδοση.

ε. Δὲν ἀναφέρει τίποτε γιὰ τὴ δράση τοῦ Κοσμᾶ στὴν ἐπισκοπὴ Μαϊουμᾶ, τὴν ὄποια μόνο μιὰ φορὰ καὶ ἐντελῶς παρεκβατικὰ μνημονεύει.

στ. Ἐξαντλεῖται σὲ μιὰν ἀτελεύτητη ἀφήγηση τῶν περιοδειῶν καὶ τῶν θυμάτων τοῦ Κοσμᾶ.

53. "Ο.π., σ. 298, 29 - 32.

ζ. Περίεργα είναι καὶ ὅσα ἀναφέρει γιὰ τὸν Δαμασκηνό, ποὺ τὸν θεωρεῖ λερομάρτυρα.

η. 'Ελάχιστα κάνει λόγο καὶ γι' αὐτὸν τὸ ὑμνογραφικὸν ἔργο τῶν δύο ποιητῶν.

θ. Δίδει τὴν ἐντύπωσην ὅτι πρόκειται μᾶλλον γιὰ ψυχωφελὴ ἀφήγηση καὶ ὅχι γιὰ βιογραφία.

'Ο ἀνώνυμος συγγραφέας περιπίπτει σὲ πολλές συγχύσεις καὶ σὲ ἀσυγχώρητα σφάλματα. 'Η πηγὴ του είναι ἄγνωστη, ὥπως ἡδη παρατήρησε ὁ Gordillo: «illam (vitam) tamen complet (vel potius deturpat) novis adiectis narratiunculis, quas alio ex fonte hausit nobis impervio»⁵⁴. «Οπωσδήποτε ὁ Βίος τῆς Χάλκης είναι κείμενο ἔξολοκλήρου ἀρνητικό, ποὺ διαστρέφει καὶ παραποιεῖ τὴν ἀλήθειαν. Τοῦτο εἶχε παρατηρηθεῖ ἡδη ἀπὸ τοὺς παλαιούς. Στὴν κάτω ὥα τοῦ φ. 108^v τοῦ χφ. τῆς μονῆς Παναγίας τῆς Χάλκης, ἀπὸ τὸ ὅποιο ἔξεδωσε ὁ Κεραμεύς, ὑπάρχει τὸ ἀκόλουθο σημείωμα, ποὺ ἀγνόησε ὁ ἀκδότης: «Τοῦτο τὸν λόγον μηδεὶς τῶν γραμματέων ἀναγνώτω, ἐπεὶ σύμπας ψευδής ἐστὶ μηδὲν ἀληθὲς φθειρόμενος· ὥσπερ γάρ ἂν εἴ τις τὸ τῆς κύλικος χεῖλος χρίσει μέλιτι τὸ δ' ἐντὸς ἔχῃ φαρμάκου ἀναιρετικοῦ μεστόν, οὕτω καὶ οὐτοσὶ ὁ λόγος ἔχει»⁵⁵. Σημείωμα ἐπίσης τοῦ 16ου ἡ 17ου αἱ. στὸ φ. 92β τοῦ κώδικα 13 τῆς Μονῆς Λειμῶνος ἔχει ὡς ἔξης: «+ Οὐκ οἴδα ποιά πλάνη καὶ ἀμαθείᾳ, φεῦ, ὑπέπεσεν ὁ τὸν παρόντα λόγον γράψας· τὸν γάρ διδάσκαλον Κοσμᾶν διὰ τὸν μαθητὴν Κοσμᾶν γράφει· καὶ τὸν τοῦ θείου Ιωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ πατέρα εὐλαβῇ ὄντα, ἀσεβῆ καὶ Ἀγαρηνὸν λέγει. Διὸ προσέχετε, πατέρες καὶ ἀδελφοί, μὴ ἀναγινώσκειν αὐτὸν καὶ προξενῆτε κόλασιν ταῖς ὑμετέραις ψυχαῖς· οὐ γάρ δεῖ παντὶ πιστεύειν ἀνεξετάστως»^{55a}. "Ισως τὸ κείμενο τοῦτο ἔχει ὑπόψη του καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Ἀκροπολίτης, ὃταν γράφει: «Μὴ γάρ δεξώμεθά τινας, ἔτεροια περὶ αὐτῶν (Κοσμᾶ καὶ Δαμασκηνοῦ) ἴστορηκότας, ἀπερισκέπτως, οἷμα, τὰ κατ' αὐτοὺς ἀκηκοότας, καὶ τὰ τῆς ἀληθείας καὶ τῶν ἀγίων προγόνων μὴ διηκριτικότας»⁵⁶. "Ετοι ὁ Βίος τῆς Χάλκης ἔχει μόνο φιλολογικό καὶ καθόλου ἴστορικό ἐνδιαφέρον.

2. Ο ΑΘΗΝΑΙΚΟΣ ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΚΟΣΜΑ (VITA ATHENIENSIS).

'Αρχ. «Οὔτε τὸ σῶμα χωρὶς τῶν σωματικῶν ἀνατρέφεσθαι οὔτε τὸν

54. GORDILLO, *Damascenica*, σ. 51.

55. Βλ. Μητροπολίτου ΑΘΗΝΑΓΟΡΑ, «Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς ἐν Χάλκη μονῆς τῆς Παναγίας», ΕΕΒΣ Γ', 1933, σ. 236. Βλ. ἐπίσης J.M. HOECK, *Stand, σ. 11*, σημ. 3.

55a. Βλ. ΑΘ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ - ΚΕΡΑΜΕΩΣ, *Μανδρογορδάτειος Βιβλιοθήκη*, σ. 31.

56. PG 140, 817 D.

νοῦν πρὸς τὴν εἰς τὰ κρείσσω βελτίωσιν ἐπανάγεσθαι...». Λήγ. «τὰ δὲ ἀρκοῦντα τῇ διηγήσει ἐκτίθενται... εἰς αἶνεσιν τοῦ ἐγείροντος λόγου Θεοῦ χοϊκοὺς συναμιλλωμένους τοῖς οὐρανίοις ταῖς ἀρεταῖς... ἀμήν».

(BHG 3 884 a)

Τὸ κείμενο τοῦτο, ἀνέκδοτο ἀκόμη, σώζεται στὸν ὑπ' ἀρ. 321 κώδικα τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἐλλάδος (12 αἱ.) καὶ μεταξὺ τῶν φφ. 10 - 46⁵⁷. Φέρεται στὸ χφ. ὡς βίος τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ προτάσσεται σὲ συναγωγὴ ἔργων του μὲ τὸν τίτλο. 'Ο βίος τοῦ ἀγίου Ιωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, τὰ φιλοσοφικὰ ἀντοῦ κεφάλαια καὶ τὰ δογματικά, γραφέντα πρὸς τὸν ἀγιώτατον πατέρα Κοσμᾶν καὶ θεοτίμητον ἐπίσκοπον τοῦ Μαΐουμᾶ (f. 10r). 'Η ἐνδειξη αὐτὴ ὁδήγησε τὸν Βολλανδιστὴν Fr. Halkin νὰ θεωρήσει τὸ κείμενο ὡς βίο τοῦ Δαμασκηνοῦ⁵⁸. Στὴν πραγματικότητα πρόκειται γιὰ κοινὴ βιογραφία τῶν θετῶν ἀδελφῶν καὶ ποιητῶν Κοσμᾶ καὶ Δαμασκηνοῦ ἡ, δρθότερα, γιὰ βιογραφία «Κοσμᾶ τοῦ περιωνύμου ἐν ἄσμασι» (f. 10r), ἀφοῦ τὸ κύριο καὶ μεγαλύτερο μέρος τοῦ Βίου ἀναφέρεται στὸν Κοσμᾶ.

'Ο Ἀθηραϊκὸς Βίος τοῦ Κοσμᾶ ἀποτελεῖ διασκευὴ τοῦ Βίου τῆς Χάλκης, τὸ ὅποιο ἀκολουθεῖ πιστὰ καὶ στὴν δργάνωση καὶ στὰ περιεχόμενα. 'Ο συντάκτης του παραμένει ἄγνωστος. Δὲν ἔχουμε κανένα ἔχοντας οὔτε καὶ ὑπαινιγμὸν γιὰ τὸ πρόσωπό του. 'Ως πρὸς τὸ χρόνο, ἐνδειξη εἶναι μόνο ἡ χρονολογία τοῦ χφ. (terminus ante quem). Πάντως δὲ φαίνεται νὰ ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὸ 12^ο αἱ. 'Ισως νὰ συγκροτήθηκε καὶ αὐτὸν κατὰ τὸν 11 αἱ., στὸν ὅποιο τοποθετοῦνται καὶ τὰ περισσότερα ἀγιολογικὰ κείμενα τοῦ Κοσμᾶ.

Ἐξάρτηση - Ἀνάλυση

Μὲ βάση φωτογραφία τοῦ κειμένου προβαίνω ἐδῶ στὴν ἀνάλυση καὶ τὴ μελέτη τῶν προβλημάτων του. 'Οπως ἀναφέραμε ἡδη, ὁ Ἀθηραϊκὸς Βίος είναι παραλλαγὴ τοῦ Βίου τῆς Χάλκης. Καὶ τὰ δύο κείμενα ἀκολουθοῦν ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ὅς τὸ τέλος τὸ 1^ο διο ἀκριβῶς σχῆμα καὶ ἡ ὁμοιότητα στὴ φρασικὴ διατύπωση εἶναι ἐκπληκτική. Θὰ ἔλεγε κανεὶς δτὶ τὸ ἔνα κείμενο ἀντιγράφει τὸ ἄλλο, καὶ ἀληθινὰ δὲν μποροῦμε μὲ βεβαίητητα νὰ ποῦμε ποιὸ ἀπὸ τὰ δύο προηγήθηκε. Παρέχω ἐδῶ συγκριτικὰ μερικὰ χαρακτηριστικὰ παραδείγματα:

57. Βλ. Ιω. ΣΑΚΕΛΛΑΙΩΝΟΣ, *Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἐλλάδος*, Ἀθῆναι 1892, σ. 54. Καὶ EHRHARD, *Überlieferung*, III, 1024 - 1025. Καὶ H.G. BECK, *KTL*, σ. 504, σημ. 3.

58. BHG 3, 884 a. Τὸ κείμενο πρέπει νὰ συμπεριληφθεῖ στὸ dossier τοῦ Κοσμᾶ.

α. Σχετικά μὲ τὴν καταγωγὴ τοῦ Κοσμᾶ:

«Πατρίδα δὲ ἔσχε τὴν Κρητῶν «Ποτρίδος δ' ἔξωρμητο τῆς νήσου νῆσον, ἐν ᾧ καὶ γεννηθεὶς καὶ αὐ- Κρήτης, ἐν ᾧ γεννηθεὶς τε καὶ αὐ- ξηθεὶς εὐσεβῶς καὶ ἐν βραχεῖ ἔηθεις ἀνήγετο μὲν παρὰ τῶν χρόνων πᾶσαν ἔξεπαιδεύθη γρα- φήν». (Βίος Χάλκης, ΛΙΣ Δ', σ. 271, 7-8. = Cod. Paris. Coisl. gr. 286, f. 187v).

(Αθηναϊκὸς Βίος, f. 10v).

β. Σχετικά μὲ τὴν ἀρχικὴν ἐπιδρομὴ στὴν Κρήτη καὶ τὴν αἰγαλωσία τοῦ Κοσμᾶ:

«Μιχ γάρ τῶν ἡμερῶν χάριν ἐπι- σκέψεως τῶν ἀδελφῶν τὴν πορεί- αν ποιουμένου (τοῦ Κοσμᾶ) καὶ φθάσαντος εἰς τι χωρίον παρακεί- μενον τῷ αἰγαλῷ, ἔξαιρνης Ἀ- γαρηνῶν στῆρος μετὰ πλοίων ἐ- πελθὸν τῇ νήσῳ νυκτὸς ἐλεγχάτη- σε σὺν τούτοις καὶ τὸ χωρίον ἐ- κεῖνο, ἐνῷ κατήντησεν ὁ ἄγιος . . . καὶ πολὺ πλῆθος χριστιανῶν ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν καὶ παιδῶν κλημαλωτίσαντες, μετ' αὐτῶν συν- ἐλκθεῖν καὶ τὸν θαυμαστότατον Κοσμᾶν». (Cod. Paris. Coisl. gr. 286, f. 187v).

«Διὸ καὶ φθάσαντος τοῦ ἀγίου εἰς τι χωρίον τῷ αἰγαλῷ παρακείμε- νον μετὰ τῶν παρεπομένων αὐτῷ ἀδελφῶν, ἔξαιρνης πλῆθος πελὸ- τῶν Ἀγαρηνῶν μετὰ πλοίων πο- λεμικῶν τῇ νήσῳ καὶ τῷ τόπῳ ἐ- κείνῳ καθώρμισε καὶ πολλὰ τὰ ἐκ τῶν γειτόνων χωρίων αἰγαλω- τεῦσαν καὶ τοῦτον (τὸν Κοσμᾶν) πολεμίας διάρπαγμα χειρὸς κατειρ- γάσαντο. Καὶ γίνεται μετὰ τῶν συγχεθέντων ἀνδρῶν τε καὶ γυ- ναικῶν καὶ παιδῶν, τοῦ συμμεί- κτου λαοῦ τῆς αἰγαλωσίας καὶ τῆς πολυπληθοῦς ἐκείνης τῶν χρι- στιανῶν κατασχέσεως καὶ αὐτὸς συνδεσμώτης ὁ θεῖος ἀνήρ». (Αθηναϊκὸς Βίος, f. 12v).

γ. 'Ο Κοσμᾶς μεταφέρεται στὴ Δαμασκό, διόπου δίδεται ὡς ἀπαρχὴ στὸν ἀρχοντα Μανσούρ:

«Τῷ γάρ Μανσούρ, ἀρχοντι διτι- τῆς Δαμασκοῦ τῷ τηγικαῦτα και- ρῷ, ὃν καὶ ἀμηρᾶν ἐκάλουν οἱ ἑγ- χώριοι, δεδώκασιν ὡς ἀπαρχὴν τὸν δοσιον οἱ Ἀγαρηνοί, καὶ τοῦ

«Τῷ τηγικαῦτα τῆς χώρας προσά- γεται ἀρχοντι καὶ δίδεται τοῦτῷ τῶν ἀρπαγμάτων ὡσεὶ τι δῶρον ἐφιτιμότατον· δηνομα τοῦτῷ Μαν- σούρ. Καὶ δις δέχεται κοῦλη χει-

ἄγιου πρὸς τοῦτο ἐπινεύσαντος . . . ὃ γάρ δηλωθεὶς ἄρχων . . . εἴχεν υἱὸν ὃσει χρόνων δώδεκα καὶ μι- κρόν τι πρός . . . τὸν τέμιον Ἰωάν- νην, φὲ ἐπώνυμον Δαμασκηνός». (ΑΙΣ Δ', 272 - 273)

ρί, τὸ τοῦ λόγου, ἀναμαθὼν αὐτοῦ τὸ περὶ πᾶσαν σοφίαν ἐλλόγιμον καὶ παρ' ἐσυτῷ τοιοῦτο Θήραμα εἰναι οὐκ ἀποστρέφεται. Ἡν δὲ τῷ ἀρχοντι υἱὸς κομιδῇ νέος, ὃσει χρόνων φέρει καὶ μικρόν τι πρός». (Αθηναϊκὸς Βίος, f. 18v).

δ. 'Ο Μανσούρ ἀναθέτει στὸ μοναχὸ Κοσμᾶ τὴν παιδεία τοῦ Δαμασκη- νοῦ:

«Τὸν παιδία τοῦτον, διν ὄρᾶς, οὐχ ὡς κυρίου σου υἱὸν ἢ κύριον βλέ- πε, ἀλλ' ὡς τέκνον, ίν' εἶπω, καὶ δοῦλόν σου . . . θέλω δέ, χωρὶς τοῦ γενέσθαι χριστιανόν, τάλλα πάντα ποιῆσαι καὶ διδάξαι αὐτὸν κατὰ σὲ γενέσθαι». (ΑΙΣ Δ', σ. 273, 16 - 21)

«Ορᾶς τὸ παιδίον τοῦτο; Λάβε οὖν αὐτὸν καὶ βλέπε οὐχ ὡς κυρίου σου κύριον, ἀλλ' ὡς τέκνον ἀπὸ σου γεννηθέν . . . Βούλομαι οὖν σε, πλὴν τοῦ ποιῆσαι χριστιανόν, τάλ- λα πάντα σοφίσαι τὰ κατὰ σένα». (Αθηναϊκὸς Βίος, f. 19v)

ε. Σχετικά μὲ τὸ θάνατο καὶ τὴν ταφὴ τοῦ Κοσμᾶ:

«Σεβασμίως γοῦν ἐνταφιάσαντες, στίχους ιαμβικούς ἀναθεν τῆς τι- μίας αὐτοῦ σοροῦ διεγάρεσαν, οὐ- τωσὶ πως ἔχοντας·

«Ἐγειν σε τύμβος κάν δοκῆ κεκρυμμένον λέληθεν· οὐρανὸς γάρ ὅντως νῦν φέρει τὸν ὡς ἀλγήως ἥλιον φαεσφόρον· οὐ γάρ κάτω σε σὺν νεκροῖς ὥραν μίαν ἀφῆκεν ἢ πρόνοια, Κοσμᾶ παμ- μάκαρ, ἀλλ' οὐρανὸς φέρει σε σὺν τοῖς Ἀγγέλοις». (ΑΙΣ Δ', 301, 3 - 11)

στ. Μικρὴ διαφορὰ παρατηρεῖται στὴν ἀπαρίθμηση τῶν χρόνων τῆς ζωῆς τοῦ Κοσμᾶ στὰ δύο καίμενα:

«Οὗτως ὁ μακάρος βιώσας . . . «Τὰ μὲν τοῦ μακαρίου τοῦδε ἀν- προσμείνας τῷ βίῳ καὶ τῷ σαρκὶ

δρὸς οὕτω τοιοῦτο τέλος ἐδέξαντο

... ἔτη δικτὸς πρὸς τοῖς ἑβδομήκοντα· καὶ γάρ δὲ τῆς Κρητῶν ἀπηγέλθη νῆσου, χρόνων ἦν τριάκοντα τριῶν, καὶ ἐν τῇ Δαμασκῷ καὶ πᾶσι τοῖς ὅριοις αὐτῆς διέτριψεν εἰκοσι καὶ ἕξ, ἐν δὲ ταῖς τῶν πέλεων καὶ χωρῶν περιόδοις διήγυνεν ἔτη δέκα καὶ δικτὸς καὶ χρόνον ἐν τῇ μονῇ, παρ' ἣ μετέστη πρὸς τὸν ποθούμενον».

(ΑΙΣ Δ', σ. 301, 12 - 20)

καὶ οὕτω τῇ μετάλη τούτου καὶ θαυμαστῇ πολιτείᾳ καὶ τὸ τέλος συμβαῖνον παρηκολούθησεν. Ἀναγράφονται δ' εἶναι πάντες οἱ χρόνοι τῆς τούτου ἐπιβιώσεως δικτὸς πρὸς τοῖς ἑβδομήκοντα. Καὶ γάρ διπηγίκα ἐκ τῆς Κρητῶν ἐξῆλθε νῆσου χρόνων εύρεθη τυγχάνων, ὡς γέγραπται, λέγεται διετέλεσε δὲ ἐν Δαμασκῷ καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ὅριοις αὐτῆς ἔτη καὶ δέκα, ἐν δὲ ταῖς περιόδοις αὐτοῦ ταῖς ἐν ταῖς χώραις καὶ πόλεσιν ἔτη τέλος».

(*Αθηναικὸς Βίος*, f. 45r - v)

Ἐπισημαίνω, ἐκτὸς ἀπὸ τίς μικρὲς διαφορὲς τῶν δύο κειμένων, τὴν ρητὴν μαρτυρίαν τοῦ *Αθηναικοῦ Βίου*, ὅτι ἀντλεῖ ἀπὸ γραπτὴν πηγὴν, *αὐτὸς γέγραπται*. Πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ τὸ *Βίο τῆς Χάλκης* ἢ γιὰ τὴν ἄγνωστη πηγὴν του. Τὸ δεύτερο μάλιστα φαίνεται πιθανότερο, ἀν λάβουμε ὑπόψη ὅτι στὸν *Αθηναικὸν Βίο* ὑπάρχουν καὶ ἄλλες πληροφορίες, ποὺ δὲν ἀναφέρονται στὸ *Βίο τῆς Χάλκης*. Τοῦτο σημαίνει ὅτι τὰ δύο κείμενα εἶναι παράληλα, ἀντλοῦν δηλαδὴ ἀπὸ κοινὴ πηγὴν, καὶ τὸ καθένα ἀναπτύσσεται ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἄλλο. Παραλείποντας τὰ ἀναφερόμενα στὶς δῆθεν περιοδείες τοῦ Κοσμᾶ, ποὺ καλύπτουν τὸ μεγολύτερο μέρος τοῦ *Αθηναικοῦ Βίου*, σταχυολογῶ ἐδῶ ὅλα στοιχεῖα, ποὺ ὑπάρχουν μόνο σ' αὐτόν.

'Αναφέρεται στὸ κείμενο νῆσος Σιγιλλία (sic), στὴν δόποια προσορμίζονται τὰ πλοῖα τῶν Ἀγαρηνῶν πειρατῶν μετὰ τὴν ἐπιδρομὴ τους στὴν Κρήτη. «Οἱ μὲν οὖν βάρβαροι οὕτως ταῦτα διαπραξάμενοι, αὐθις ἐκεῖθεν ἀπέπλευσαν καὶ τῆς Κρήτης ἀπάραντες ἐν τινὶ νήσῳ πλησιαζούσῃ, ἐρήμῳ νῆσῳ τῇ καλουμένῃ Σιγιλλίᾳ (sic), προσώρμισαν τὰ τούτοις νενομισμένα ποιήσοντες» (f. 13v). Καὶ παρακάτω. «Ἀπάραντες γάρ ἐκ τῆς Σιγιλλίας νῆσου οἱ βάρβαροι καὶ τὸν ἀπόπλουν πρὸς τὴν πατρίδα ποιούμενοι . . .» (f. 17r). 'Αλλὰ νῆσος Σιγιλλία καὶ μάλιστα κοντὰ στὴν Κρήτη, δὲν εἶναι γνωστή. Εἶναι φανερὸς ὅτι δὲ βιογράφος ἐννοεῖ τὴν Σικελία. 'Αλλὰ πάλι, ποὺ βρῆκε τὴν Σικελία καὶ πῶς τὴν ἀνέμειξε στὸ *Βίο τοῦ Κοσμᾶ*; Προφανῶς ἔχει ὑπόψη του καὶ τὴν ἀνατολικὴν παράδοσην τῶν *Βίων Κοσμᾶ* καὶ Δαμασκηνοῦ (τύπος Β), σύμφωνα μὲ τὴν δόποια ὁ κοινὸς δάσκαλος τῶν θετῶν ἀδελφῶν καταγέτων ἀπὸ τὴν Ιταλία. 'Αλλὰ καὶ διαφάνης θεοφάνης ἀναφέρει ἀραβικὴ ἐπιδρομὴ στὴν Σικελία

καὶ αἰχμαλωσία χριστιανῶν κατὰ τὸ ἔτος κόσμου 6155 (= 655 μ.Χ.): «Τούτῳ τῷ ἔτει ἡγιαλωτίσθη μέρος τῆς Σικελίας, καὶ φύκισθησαν ἐν Δαμασκῷ θελήσει αὐτῶν»⁵⁹. 'Ισως ἡ σύγχυση τοῦ ἀνώνυμου βιογράφου νὰ ἐρμηνεύεται ως προσπάθεια συμβιβασμοῦ ὅλων αὐτῶν τῶν στοιχείων. 'Εκτὸς ἀν ύποθέσουμε, πράγμα πολὺ πιθανό, ὅτι οἱ γεωγραφικές του γνώσεις ήταν σὲ τέτοιο βαθμὸν περιορισμένες, ώστε νὰ τοποθετεῖ τὴν Σικελία κοντά στὴν Κρήτη.

'Εξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσα εἶναι μιὰ ἄλλη πληροφορία τοῦ *Αθηναικοῦ Βίου*, σύμφωνα μὲ τὴν δόποια ὁ ποιητὴς Κοσμᾶς εἶχε τὴν προσωνυμία Δαμασκηνός: «Εἰ δὲ καὶ τὴν γέννησιν μὴ εἶχεν ἐκ Δαμασκοῦ, ἀλλ' ἐκ Κρήτης, δμως κατὰ τὸν μακάριον Ἰωάννην καὶ οὗτος Δαμασκηνὸς ὄνομαζετο» (f. 45v). 'Η πληροφορία εἶναι σημαντική, γιατὶ ἀπηχεῖ ἀρχαῖα παράδοση γιὰ τὸν Κοσμᾶ. 'Ενισχύεται ἔτσι ἡ ρητὴ μαρτυρία τοῦ Λαυρωτικοῦ Βίου, κατὰ τὴν δόποια ὁ Κοσμᾶς γεννήθηκε στὴ Δαμασκό⁶⁰. Δὲν ἀποκλείεται μάλιστα καὶ ὁ Κοσμᾶς νὰ ἔφερε ἀρχικὰ τὴν προσωνυμία Δαμασκηνός, ποὺ μὲ τὸ χρόνο ἀτόνισε, ἀκριβῶς γιατὶ προσδιόριζε σταθερὰ τὸν θετὸ ἀδελφό του Ἰωάννη. Σημειώνω ἐδῶ ὅτι ἡ πληροφορία τοῦ *Αθηναικοῦ Βίου* δὲν εἶναι μοναδική. Σὲ παλαιὸν χειρόγραφο Εἰρημολόγιο τῆς Κρυπτοφέρρης (Cod. Crypt. E. γ. II (XIV αἱ.), f. 16v) ὁ γνωστὸς εἰρμὸς τοῦ Κοσμᾶ «Χριστὸς γεννᾶται δοξάσατε» φέρεται ως ποίημα «Κοσμᾶ μοναχοῦ τοῦ Δαμασκηνοῦ»⁶¹. Πιστεύω ὅτι ἡ πληροφορία αὐτή, ποὺ διασταυρώνεται τώρα ἀπὸ πολλὲς πηγές, ἀπηχεῖ τὴν ιστορικὴν πραγματικότητα.

'Αλλὰ ὁ *Αθηναικὸς Βίος* τοῦ Κοσμᾶ διαφέρει ἀπὸ τὸ *Βίο τῆς Χάλκης* καὶ στὶς ἀναφορὲς στὸ ὑμνογραφικὸ ἔργο τῶν ποιητῶν Κοσμᾶ καὶ Δαμασκηνοῦ, τοὺς δόποιους ὁ ἀνώνυμος βιογράφος θεωρεῖ εὐρετὲς «τῆς νέας μελίσσεως», δηλ. τῶν κανόνων, ως νέου ποιητικοῦ εἴδους. Μεταφέρω ἐδῶ ἔνα χαρακτηριστικὸ χωρίο, ποὺ εἶναι χρήσιμο στὴν ἐρευνά μας: «Πρὸ γάρ τούτων οὐχ εὑρηταὶ τις ἔτερος τὰ τῆς νέας μελίσσεως φύσματα καὶ ἀρχαῖς ἐναρμονίοις καθαρμοσάμενος, ἀλλ' αὐτοὶ ἀπάντων ἥγήσαντο καὶ ἀπ' αὐτῶν τῶν ἄλλων ἡ πρόδοσης γέγονεν. 'Αλλὰ καὶ τὸ τούτου πολὺ σοφώτερον καὶ ὑπερφυέστερον ὅτι πρὸ τούτων οὐχ εὑρηταὶ τις οὔτε τις ἐκ τῆς νέας οὔτε τις ἐκ τῆς παλαιᾶς οὔτε τῆς ἔξω σοφίας ἐν ἥχοις δικτὸς

59. ΘΕΟΦΑΝΗΣ, 348,14 (De Boor). Βλ. καὶ NASRALLAH, *Jean de Damas*, σ. 61.

60. Βλ. παραπάνω, σ. 24.

61. Βλ. C. HODEG - H.J. W.TILLYARD - EGON WELLESZ, *Monumenta Musicae Byzantinae. III. Hirmologium Cryptense*, Roma 1951, σ. 38. Βλ. ἐπίσης Monumenta, VI. «The Hymns of the Hirmologium», Copenhague 1952, σ. 321, ἀρ. 8.

συμποσώσας τούς δόλους και τὰς ἐκάστου ιδιαζόντως εύρυθμίας παραδίδούς, πρᾶγμα σοφίας ἔκπλήρητου και γνώσεως ὑπερινικώσης ἀιθρώπινον... Οἱ γὰρ πρὸ τούτων φόδιοι ἔλεγον μὲν και ἐμέλιζον φόματα, ἐκαστὸν δὲ τῶν ὑπὸ αὐτῶν ἀδομένων ὅποιον καθέστηκεν ἦχον οὐκ ἡπίσταντο. Οὗτοι δὲ πρὸς τὸ ἄδειν και τὴν γνῶσιν τοῦ ἦχου ἐκέκτηντο και τοῦ εἰρμοῦ οὐκ ἔξήρχοντο, διὸ και πολὺ τὸ ὑπεραῖρον τούτοις παρὰ τοῖς κρίνουσιν δρθῶς τεθεώργαται (f. 23 γ - ν). Ἀλλὰ οἱ πληροφορίες αὐτὲς θὰ ἀξιολογηθοῦν στὸ δεύτερο μέρος τῆς διατριβῆς, ὅπου ἔξετάζονται τὸ δύμνο ῥαφικὸ ἔργο τοῦ Κοσμᾶ και τὰ σχετικὰ προβλήματα.

3. Ο ΒΑΤΙΚΑΝΟΣ ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΚΟΣΜΑ (VITA VATICANA BARBERINIANA)

Bίος και πολιτεία και μερικὴ θαυμάτων διήγησις τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Κοσμᾶ τοῦ ποιητοῦ.

'Ἄργ. «Τιμᾶν ἔστιν ἀξιον τούς ἐφευρηκότας τὰ κάλλιστα». - Λήγ. «τῆς τῶν ἐκλεκτῶν μερίδος σαῖς προσευχαῖς καταξίωσον χάριτι... ἀμήν»⁶².
(BHG ³, 394α)

Τὸ κείμενο τοῦτο ἀποτελεῖ τὴ γέφυρα μεταξὺ τῶν τύπων Β και Γ (τύπος Γ2). Σώζεται σὲ ἕναν και μόνο κώδικα, τὸν Vatic. Barber. gr. 583 (olim VI. 22 = 467), σσ. 722 - 756. Χρονολογεῖται στὸ 15 αι. και περιλαμβάνει λόγους πανηγυρικούς⁶³. Κριτικὴ ἔκδοση τοῦ *Bίου* παρασκεύασα πρόσφατα, μὲ βάση φωτογραφία τοῦ χφ., ποὺ προμηθεύτηκα μέσω τῆς φωτογραφικῆς 'Τηγρεσίας τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Βατικανοῦ⁶⁴.

Συγγραφέα - Χρόνος

'Ο *Bίος* εἶναι ἀνώνυμος. 'Ο βιογράφος ἀποφεύγει μὲ πολλὴ ἐπιμέλεια νὰ ἀναφερθεῖ στὸ πρόσωπό του και μόνο στὸ προσίμιο δηλώνει ὅτι ἔγραψε τὴ βιογραφία τοῦ Κοσμᾶ ὑπακούοντας σὲ ἐντολὴ προϊσταμένου του στὴν ἐκκλησιαστικὴ Ιεραρχία: «μὴ αὐθορμήτως πρὸς τὴν παροῦσαν ὑπόθεσιν ἐφωριγύθημεν, ἀλλὰ θείω και πατρικῷ πειθόμενοι ἐπιτάγματι»⁶⁵.

62. Στὴ BHG ³, 394 α ἡ κατάληξη «τὰς τῶν ἐκλεκτῶν μερίδας...» πρέπει νὰ διορθωθεῖ.

63. Βλ. *Anal. Boll.*, 19, 1900, σσ. 107 - 114 (σ. 113, ἀρ. 53). 'Επίσης EINHARD, *Überlieferung*, I, σ. 562, σημ. 4 και III, σσ. 476 - 477. Σχετικὴ μὲ τὰ κείμενα τοῦ χφ. βιβλιογραφία βλ. ἀπὸ τοὺς PAUL CANARD και VITTORIO PERI, «Sussidi bibliografici per i manoscritti greci della Biblioteca Vaticana, Città del Vaticano 1970» (= *Studi e Testi* 261), σ. 164.

64. Βλ. ΘΕΟΧ. ΔΕΤΟΡΑΚΗ, 'Ανέκδοτος *Bίος Κοσμᾶ τοῦ Μαΐουμᾶ*, EEBΣ, ΜΑ', 1974, σσ. 259 - 296 (τὸ κείμενο, σσ. 265 - 296).

65. "Ο.π., σ. 266, 29 - 30.

Σὲ ἄλλο σημεῖο, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὴ μονὴ τοῦ 'Αγίου Σάββα τῆς Ιερουσαλήμ, λέγει ὁ βιογράφος: «τὸ δέ γε σῶμα (τοῦ Δαμασκηνοῦ) τῇ καθ' ἡμᾶς ἀγίᾳ μονῇ τεθησαύρισται»⁶⁶. Εἰκάζω λοιπὸν ἀπ' αὐτὸν ὅτι εἰναι τρόφιμος τῆς ὄνομαστῆς ἐκείνης μονῆς. Δὲν εἰναι ἀπαίδευτος, ὅπως ὁ ἔδιος μὲ πολλὴ μετριοφροσύνη παρουσιάζεται: «Πλὴν ἀλλ' ἡ μὲν προκειμένη τῷ λόγῳ ὑπέθεσις οὕτω περιφανής και λαμπρά, ἡμεῖς δὲ ἀσθενεῖς τε και ἀμαθεῖς και δέος μὴ και μᾶλλον τὸν ἄνδρα τοῖς ἐγκωμίοις ἐγκαθιβρύσωμεν»⁶⁷. 'Απεναντίας διαθέτει μεγάλη παιδεία και γενναῖα ἐλληνομάθεια. Πείθει σ' αὐτὸν ἡ συχνὴ παράθεση σπάνιων ρυτορικῶν λέξεων, τύπων και σχημάτων, ἀρχαίων παροιμιῶν και ἀναφορῶν σὲ ἀρχαίους συγγραφεῖς. Σὲ μιὰ περίπτωση ἐπιχειρεῖ νὰ μιμηθεῖ συμβουλευτικούς λόγους και μάλιστα τὸν Πρὸς Δημόνιον τοῦ Ψ. Ἰσοκράτους (στίχοι 862 - 907 τῆς ἐκδόσεως)⁶⁸.

'Οπωσδήποτε ὁ συγγραφέας εἰναι ἀττικιστής. Τὸ ὄφος του εἰναι περίτεχνο και μεταφραστικό. Θὰ ἀρκοῦσε αὐτὴ μόνο ἡ παρατήρηση, γιὰ νὰ χρονολογηθεῖ μετὰ τὸν 11ο αι. 'Αλλὰ ὑπάρχουν και ὄλλα στοιχεῖα, που ἐπιτρέπουν, νομίζω, ἀκριβέστερη χρονολόγηση. 'Ο ἀνώνυμος βιογράφος γνωρίζει, και ὑπαινίσσεται σαφῶς παλαιότερα χρονολόγημένα κείμενα. Συγκεκριμένα γνωρίζει τὸν 'Ιεροσολυμιτικὸ *Bίο* τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἔργο τοῦ πατριάρχη 'Ιεροσολύμων 'Ιωάννη Η'. 'Αναφερόμενος σύντομα στὸν 'Ιωάννη Δαμασκηνὸ παρατηρεῖ: «Οὐδὲ γὰρ εἰκὸς πλείω περὶ τούτου (τοῦ Δαμασκηνοῦ) λέγειν ἡμᾶς, ἐτέρου τετυχηκότος ἐπαινέτου και ὑμνητοῦ ὅμωνυμοῦντος αὐτῷ και τὸν ἀρχιερατικὸν πεπιστευμένου θρόνον τῆς Ιερουσαλήμ, ἀνδρὸς τῷ ὄφῳ σοφοῦ και πάσαις κεκοσμημένου χάρισι λογικαῖς. Τί γὰρ ἀν και φανεῖεν τὰ ἡμέτερα νηπιάδη ψελλίσματα τοῖς ἀνδρικοῖς και στερροῖς ἐκείνου λόγοις παραβαλλόμενα;»⁶⁹. 'Αλλὰ ὁ 'Ιωάννης Η' ἐπατριάρχευσε μεταξὺ 1098 - 1106/7⁷⁰. "Εχουμε λοιπὸν ἔνα συγκεκριμένο χρονολόγικὸ δριο (terminus post quem).

'Επισημαίνων ιδιαίτερα ἐδῶ τὴ φράση «ἀνδρὸς τῷ ὄφῳ σοφοῦ κλπ.». "Οπως διατυπώνεται, ἐπιτρέπει νὰ εἰκάσουμε ὅτι ὁ ἀνώνυμος βιογράφος τοῦ Κοσμᾶ δὲν ἀπέχει χρονικὰ ἀπὸ τὸν 'Ιωάννη Η' και ἵσως κινεῖται μέσα στὸ κλίμα του. Στὰ προηγούμενα ἐπισημάναμε τὴν ἴδια φράση, γιὰ νὰ δείξουμε πῶς δὲν ὑπάρχει πιὰ ἀμφιβολία ὅτι συγγραφέας τοῦ 'Ιερο-

66. "Ο.π., σ. 293, 978 - 979.

67. EEBΣ ΜΑ', σ. 265, 22 - 25. Βέβαιως, ἡ δήλωση ἀναξιότητας εἰναι συνηθισμένο μοτίβο στὴν ἀγιολογικὴ φιλολογία.

68. "Ο.π., σ. 290 - 291.

69. "Ο.π., σ. 280, 531 - 536.

70. Βλ. παραπάνω, σσ. 33 - 35.

σολυμπικοῦ *Bίου* τοῦ Δαμασκηνοῦ εἶναι ὁ Ἰωάννης Η⁷¹. Πάντως οἱ δύο ἄνδρες δὲ φαίνεται νὰ ἀπέχουν πολὺ. "Αν ἡ ὑπόθεσή μου εἶναι ὅρθη, πρέπει νὰ δεχθοῦμε ὅτι ὁ *Βατικανὸς Βίος* τοῦ Κοσμᾶ γράφτηκε λίγο μετά τὸ θάνατο τοῦ Ἰωάννη Η', καὶ πάντως ὅχι μετά τὰ μέσα τοῦ 12ου αἰ. Σ' αὐτὸν συνηγορεῖ καὶ τὸ γεγονός ὅτι ὁ συγγραφέας τοῦ *Βατικανοῦ Βίου* δὲ φαίνεται νὰ γνωρίζει τὸ κείμενο τοῦ Μερκουροπώλου († 1156).

Νομίζω δμως ὅτι ὑπάρχουν καὶ ἄλλες χρονικὲς ἐνδείξεις στὸ κείμενο. "Ηδη ἐπιχείρησα νὰ τὸ τοποθετήσω στὰ μέσα τοῦ 12 αἰ., στηριζόμενος σὲ μιὰ ἀναφορὰ τοῦ συγγραφέα σὲ ἐπιδρομὲς Ἀγαρηνῶν στὰ νησά· «Τοιούτοις τούτους (τοὺς Ἀγαρηνοὺς) χρωμένους τοῖς πλοίοις ἔξεστι μέχρι τῆς δευτέρης ὥρας νήσους ἀπάστις περιπολοῦντας καὶ ληζομένους τὰ εύρισκόμενα»⁷². Εἶναι γνωστὸς ὅτι τέτοιες ἐπιδρομὲς σημείωσαν ἔξαρση μετά τὸ θάνατο τοῦ Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ (1080 - 1118) καὶ τὴν παραμέληση τοῦ βυζαντινοῦ ναυτικοῦ⁷³. "Πάρχει ἀκόμη στὸ κείμενο μιὰ ἀναφορὰ σὲ διαρκεῖς ἔχθρικὲς ἐφόδους· «Θραῦσον τὰ βέλη τῶν πονηρῶν πολεμίων, δὲ μετὰ ἥσιου καὶ κλαγῆς καθ' ἡμῶν καθ' ὕραν ἐκπέμπονται»⁷⁴. "Ἄν ἔχθροι ἐδῶ δὲν εἶναι οἱ πνευματικοὶ (διάβολοι), πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι τὸ κείμενο γράφεται σὲ μιὰ ἐποχὴ ἔξαιρετικὰ κρίσιμη γιὰ τὸ Βυζάντιο. "Ο δωδέκατος αἰώνας συγκεντρώνει ὅλα αὐτὰ τὰ στοιχεῖα. "Αλλὰ σὲ τέτοιες ὑποθέσεις δὲ θὰ μποροῦσα νὰ ἐπιμείνω, ἀφοῦ ἐπιδρομὲς Ἀγαρηνῶν στὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου μαρτυροῦνται συχνές καὶ στοὺς ἐπόμενους αἰώνες.

Πηγὲς καὶ ἐπιδράσεις

"Ο ἀνώνυμος βιογράφος τοῦ Κοσμᾶ γνωρίζει καλὰ τὸν Ἱεροσολυμικὸν *Bίο* τοῦ Δαμασκηνοῦ, τὸν ὁποῖο μάλιστα ἐπιχειρεῖ νὰ συμπληρώσει· «Εἰ δέ γε καὶ ἡμεῖς βραχέα τινὰ παρενθήσομεν, παρασιωπηθέντα μὲν οὐκ οἴδ' ὅπως τῷ προρργθέντι σοφωτάτῳ ἀνδρὶ (Ἰωάννῃ Η'), οὐκ ἀξια δ' ὅντα λήθης κρυψῆναι βυθοῖς, τάχα γε οὐκ ἀπῆδον δόξομέν τι ποιεῖν, οὐδὲ μὴ κατὰ σκοπὸν τῷ εὐφημουμένῳ, εἴ γε καὶ μικρὰ προσθήκη κατὰ τὸν ἐν θεολογίᾳ μέγαν τὸ πᾶν ἀνύειν δεδύνηται»⁷⁵.

"Η ἄλλη πηγὴ τοῦ *Βατικανοῦ Βίου* εἶναι ὁ *Βίος τῆς Χάλκης*. "Η

συγγένεια τῶν δύο κειμένων εἶναι στενή. "Ακολουθοῦν τὸ ἴδιο βασικὸ σχῆμα καὶ τονίζουν τὰ ἴδια σημεῖα. "Πάρχει δμως μιὰ σημαντικὴ διαφορά. "Ενῶ κατὰ τὸ *Bίο τῆς Χάλκης* καὶ τὸν Ἀθηναϊκὸ (τύπος ΓΙ) ὁ Κοσμᾶς κατάγεται ἀπὸ τὴν Κρήτη καὶ εἶναι δάσκαλος τοῦ Δαμασκηνοῦ, ὁ *Βατικανὸς Βίος* ἔκειθαρίζει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τὰ πράγματα, κάνοντας σαφὴ διάκριση ἀνάμεσα στὸν ποιητὴ Κοσμᾶ καὶ στὸν ὄμώνυμο κοινὸ δάσκαλο τῶν ἄλλων πηγῶν. "Η διάκριση εἶναι ἐμφατική· «Εἰ δὲ καὶ ἑτερός τις Κοσμᾶς θείας σοφίας ἔμπλεως εὔρηται, ἀλλ' οὐ ποιητὴς ἔκεινος, κοινὸς δὲ τούτοιν ἀμφοῖν παιδευτὴς καὶ θεῖος διδάσκαλος»⁷⁶. Αὐτὸς ὁ κοινὸς δάσκαλος Κοσμᾶς κατάγεται, κατὰ τὸν *Βατικανὸ Βίο*, ἀπὸ τὴν Κρήτη. Εἶναι φανερὸς ὅτι ὁ ἀνώνυμος συγγραφέας τοῦ *Βατικανοῦ Βίου*, ἔχοντας ὑπόψη δύο ἀντιφατικὲς πηγὲς (τὰ κείμενα τῶν τύπων Β καὶ ΓΙ), θέλησε νὰ γεφυρώσει τὶς διαφορές καὶ ὀδηγήθηκε στὸ νέο τοῦτο σχῆμα (Γ 2). "Αναλυτικότερα, ὁ *Βατικανὸς Βίος* δανείζεται ἀπὸ τὸ *Bίο τῆς Χάλκης* (ἢ ἀπὸ τὴν ἀγνωστὴν πηγὴν του) τὰ ἀκόλουθα στοιχεῖα:

α. Τὰ στοιχεῖα μὲ τὴν ἀραβικὴ ἐπιδρομὴ στὴν Κρήτη. Μόνο στὰ κείμενα τοῦ τύπου Γ ἀναφέρεται ἡ Κρήτη, πού, ὅπως ἔχηγήσαμε παραπάνω, πέρασε στὴν ἀγιολογικὴ παράδοση τοῦ Κοσμᾶ ἀπὸ παρεξήγγηση⁷⁷. "Η σχετικὴ ἀφήγηση τοῦ *Βατικανοῦ Βίου* εἶναι πολὺ ἐκτενής καὶ παραστατική⁷⁸.

β. Τὰ σχετικὰ μὲ τὶς δῆθεν περιοδεῖες τοῦ Κοσμᾶ στὴν Ἀντιόχεια, Νικομήδεια, Κωνσταντινούπολη, Θράκη, Μακεδονία, Ρώμη καὶ Αἴγυπτο. Θὰ ἐπαιρούμενα μεγάλη ἔκταση ὁ λόγος, ἀν ἐπιχειροῦσα νὰ παρουσιάσω ἐδῶ παράλληλα τὰ σχετικὰ χωρία τῶν κειμένων. "Η συμφωνία εἶναι ἀπόλυτη στὸ περιεχόμενο, στὴ διάταξη τῆς ὅλης, στὰ ἀναφερόμενα πρόσωπα, πολλὲς φορὲς καὶ στὴ φραστικὴ διατύπωση. (ΕΕΒΣ ΜΑ', σσ. 283 - 293 καὶ ΑΙΣ Δ', σσ. 287 - 299).

γ. "Απὸ τὸ *Bίο τῆς Χάλκης* ἢ τὴν ἀγνωστὴν πηγὴν του δανείζεται ἐπίσης ὁ *Βατικανὸς Βίος* μιὰ ψυχωφελὴ ἀφήγηση γιὰ τὸ Δαμασκηνό, ποὺ δὲν ἔχει καμιὰ σχέση μὲ τὸν Κοσμᾶ (ΕΕΒΣ ΜΑ', σσ. 294 - 296 καὶ ΑΙΣ Δ', σσ. 282 - 286). "Η ὑπαρξη τῆς ἀφήγησεως αὐτῆς καὶ στὰ δύο κείμενα εἶναι μιὰ ἐπὶ πλέον ἀπόδειξη τῆς στενῆς συγγένειας.

Δὲν πρέπει ώστόσο νὰ νομιστεῖ ὅτι ὁ *Βατικανὸς Βίος* ἀντιγράφει πιστά τὸ πρότυπό του. Διαφοροποιεῖται σὲ πολλὰ καὶ ἐλέγχει τὶς, κατὰ τὴ γνώμη τοῦ συγγραφέα του, πλάνες τῶν ἄλλων κειμένων καὶ μάλιστα τοῦ *Bίου τῆς Χάλκης*. "Ιδιαίτερα φαίνεται νὰ ἐρεθίζεται μὲ τὴ μαρτυρία

71. Βλ. παραπάνω, σ. 35.

72. ΕΕΒΣ ΜΑ', σ. 269, 146 - 148. Βλ. Δ. ΖΑΚΥΘΗΝΟ στὴ ΜΕΕ, «Συμπλήρωμα», τ. Β'. σ. 232β. Καὶ K. AMANTOU, *Iστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους*, τ. Β', 'Αθῆναι 1957, σσ. 303 κ.ε.

73. Βλ. Δ. ΖΑΚΥΘΗΝΟ, δ.π.

74. ΕΕΒΣ ΜΑ', σ. 296, 1087 - 1088.

75. "Ο.π., σ. 280, 536 - 540.

76. "Ο.π., σ. 265, 20 - 22.

77. Βλ. παραπάνω, σσ. 55 - 57.

78. Βλ. ΕΕΒΣ ΜΑ', σσ. 269 - 275.

τοῦ *Bίου τῆς Χάλκης* ὅτι ὁ Μανσούρ ἤταν "Αρχαῖς καὶ μουσουλμάνος κατὰ τὸ θρήσκευμα. Τοῦτο γιὰ τὸν ἀνώνυμο βιογράφο εἶναι ἐντελῶς ἀπαράδεκτο· «Καὶ ταῦτα μὲν τὰ παρὰ πολλῶν μέχρι τῆς δεῦρο θρυλούμενα. Ἐξῆν μὲν οὖν πρὸς τοὺς οὗτοι φάσκοντας τοιαῖσθε ταῖς ἀντιθέσεοι χρήσασθαι. Πρῶτον μὲν ὡς οὐκ ἀνδρὶ τοιοῦδε μὲν ἔθνους τυγχάνοντι, τοιαύτην δὲ περιεζωσμένῳ ἀρχήν, περισπούδαστον οὗτοι πρᾶγμα παιδίσις, ὡς πολλάκις καὶ χώρας καὶ πέλαις ἀνερευνᾶν τούτου χάριν. Μᾶλλον γάρ ἀν ἐφ' ἀρπαγαῖς καὶ λεγλασίαις εὐδοκιμοῦντας τοὺς παιδίας ἵδειν ἐπηγένατο τε καὶ ἥρετίσατο ἡ περὶ λόγους καὶ ἀρετήν. Εἰ δέ γε καὶ τοῦτο συγχωρηθεῖ, ἀλλ' οὐκ ἀν ἀνὴρ δυσσεβής, οὐ μόνον δὲ ἀλλὰ καὶ ζηλωτὴς περὶ τὸ οἰκεῖον σέβας καὶ προσέτι φιλέπαις ἐπὶ τοσοῦτον παιδίας οἰκείους χριστιανῷ διασκάλῳ παράθειτο τὴν τῆς οἰκείας θρησκείας μεταβολὴν δεδιττόμενος... Οὐκοῦν οὐ πάνυ πιθανὸν τὸ πατέρα κατ' ἑκεῖνον παιδίας τοιούσθε διδασκάλῳ καὶ Χριστὸν σεβομένῳ καὶ μοναχῷ καὶ οὗτῳ σοφῷ παραχρεῖν τὸ ἀπαλὸν τῶν παιδῶν καὶ εὐπειθὲς πρὸς ὁτιοῦν διὰ τοῦτο τὸ διαρκὲς τοῦ χρόνου, τὸν ζῆλον, ὡς εἰκός, τοῦ γηραιοῦ περὶ τὸ εὐσεβὲς ὑφορώμενον. Ὡς μεγίστη δὲ ἡ σπάνις τῶν τῆς Ἑλληνικῆς συφίας παιδευτῶν παρ' αὐτοῖς, ὡς ἀνδρὶ χριστιανῷ καὶ πρεσβύτῃ καὶ μοναχῷ παραθεῖναι αὐτὸν τοὺς υἱούς... Περίεργος γάρ πρὸς τὰ ἐν ὑπονοίᾳ ἀπατὰς ἀνὴρ καὶ ὁ παθεῖν προσδοκᾷ τοῦτο παραφυλάττεσθαι εἴθεν. Εἰ δὲ περὶ μεγάλων τῆς ὑπονοίας ὁ φόβος, μᾶλλον αὐτῷ τὸ περίεργον ἐπιτελεῖνται»⁷⁹.

"Επισημαίνονται καὶ ἄλλες μικρότερες διαφορές. Ο *Βατικανὸς Βίος* δὲν περιέχει τὸ ἐπιτάφιο ἐπίγραμμα τοῦ Κοσμᾶ⁸⁰ οὔτε καὶ τὰ σχετικὰ μὲ τὴ διάρκεια τῆς ζωῆς του (78 ἔτη)⁸¹. Ο ἀνώνυμος βιογράφος διετάζει ἴσως νὰ δεχθεῖ στοιχεῖα, γιὰ τὴ γνησίτητα τῶν ὅποιων ἀμφιβάλλει. "Οτι δικαῖος τὰ γνωρίζει εἶναι βέβαιο, ἀν κρίνουμε ἀπὸ τὴ φραστικὴ διατύπωση σχετικῶν χωρίων. Ἀρκοῦμαι στὸ παρακάτω παράδειγμα, ποὺ ἀναφέρεται στὸ θάνατο τοῦ Κοσμᾶ:

«κοιμηθεὶς τὸν ἥδιστον ὑπνον καὶ ἀποθανεῖσθαι πρότερος τοῖς ἀγίοις πρέποντα, προστεθεὶς κατὰ καιρὸν εἰς ἔργον ἐκβέβηκε τοῖς πατράσι καὶ διδασκάλοις καὶ ἀρχιερεῦσιν ὁ πατὴρ καὶ διδασκαλοὶς καὶ ἀρχιερεῦς».

(ΑΙΣ, Δ', σ. 301, 24 - 30)

«Η μὲν οὖν τοῦ ἀγίου πρόρρησις τοῖς ἀγίοις πρέποντα, προστεθεὶς κατὰ καιρὸν εἰς ἔργον ἐκβέβηκε τοῖς πατράσι τὰς οὐρανίους μετέβη μονάς ὁ τούτων τῷ ὄντι ἐπάξιος καὶ προσετέθη τοῖς πατράσι καὶ διδασκάλοις ὁ πατὴρ καὶ διδασκαλοῖς».

(ΕΕΒΣ ΜΑ', σσ. 293 - 294).

79. ΕΕΒΣ ΜΑ', σσ. 279 - 280 (στήγ. 478 - 512).

80. ΑΙΣ Δ', σ. 301, 6 - 11. Βλ. καὶ παραπάνω, σ. 62.

81. "Ο.π., σ. 301, 15 - 20.

Εἰδήσεις τοῦ *Βατικανοῦ Βίου*

"Οπως ἀναφέρθηκε ἡδη, ὁ *Βατικανὸς Βίος* τοῦ Κοσμᾶ εἶναι ἡ γέφυρα ποὺ συνδέει τὰ κείμενα τῶν τύπων Β καὶ Γ. Διαφοροποιεῖται ἀπὸ τὸ *Bίο τῆς Χάλκης* καὶ τὸν Ἀθηναϊκὸ κάνοντας σαφὴ διάκριστ τοῦ ποιητῆ Κοσμᾶ ἀπὸ τὸν ὄμώνυμο κοινὸ δάσκαλο. "Ετοι πλησιάζει τὰ κείμενα τοῦ τύπου Β, ποὺ ἀναφέρουν ὅτι ὁ πατέρας τοῦ Δαμασκηνοῦ Σέργιος Μανσούρ ἀνέθεσε τὴν ἐκπαίδευση τῶν παιδιῶν του στὸν Ἰταλιώτη μοναχὸ Κοσμᾶ, ποὺ ἀπελευθέρωσε ἀπὸ τὴν ἀραβικὴν αἰχμαλωσία.

Σταχυολογῶ ἐδῶ τις βασικὲς πληροφορίες τοῦ *Βατικανοῦ Βίου* γιὰ τὸν Κοσμᾶ:

α. Πατρίδα τοῦ Κοσμᾶ εἶναι ἡ Ἱερουσαλήμ· "Ο τοίνυν θεῖος Κοσμᾶς, ὁ νῦν ἡμῖν ἀφορμὴ τῷ λόγῳ προκείμενος, πατρίδα μὲν ἔσχε τὴν περιφανεστάτην τῶν πόλεων, πόλιν ἐκείνην φημί, ἣν οὐκ ἀνθρωπος ἐποίησε, χειρὶ δέ, προφητικῶς εἰπεῖν, Θεοῦ ἐξωγράφησεν. "Εγνωτε πάντες πάντως τὴν θαυμαστὴν Ἱερουσαλήμ ἐξ ᾧ ἡκηκόειτε. "Εδει γάρ, ἔδει τὸν τῆς ἀνω Ἱερουσαλήμ ἐσόμενον κληρονόμον τῆς κάτω τε προελθεῖν καὶ πατρίδα πατρίδος ὄμωνυμοῦσαν ἀλλάξασθαι»⁸². "Εδῶ ὁ ἀνώνυμος βιογράφος συμφωνεῖ μὲ τὸν Ἱεροσολυμικὸν *Bίο* τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ τὴν ἀνατολικὴ γενικὰ παράδοση, ποὺ θεωρεῖ τὸν Κοσμᾶ «ἐξ Ἱεροσολύμων ὀρμώμενον»⁸³.

β. "Ἐπαναλαμβάνεται καὶ στὸ *Βατικανὸς Βίο* ἡ γνωστὴ καὶ κοινὴ παράδοση γιὰ τὸν ἀπορφανισμὸ καὶ τὴν υἱοθεσία τοῦ Κοσμᾶ· "Αλλὰ βραχὺ τὸ ἐν μέσῳ καὶ οἱ μὲν χρηστοί τῷ ὄντι γεννήτορες πρὸς λῆξιν μετέβησαν τὴν ἀμείνω καὶ οὐράνιον κατοικίαν τῆς γεώδους ἡλλάξαντο, ὁ δὲ ὑπελείπετο... οὕτως ἀπαλῷ καὶ νηπιώδει τῷ σώματι»⁸⁴. "Ο πατέρας τοῦ Δαμασκηνοῦ, ποὺ ἤταν ἀτεκνος, ἔρχεται στὰ Ἱεροσόλυμα, βρίσκει τὸν ὄρφανὸ Κοσμᾶ στὰ χέρια τῶν συγγενῶν του καὶ τὸν υἱοθετεῖ· "Ον ἀνὰ χεῖρας λαβὼν ὁ ἄπαιος, ὁ ἀθυμῶν, καλλίπαιος ὄμοιος καὶ εὐθυμος ἦν»⁸⁵. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ *Bίος* δὲν ἀναφέρει τὸ ὄνομα τοῦ πατέρα τοῦ Δαμασκηνοῦ, πρόφανῶς ἀπὸ ὑπερβολικὸ χριστιανικὸ ζῆλο. Τὸ ὄνομα Μανσούρ εἶναι ἀραβικό, καὶ, κατὰ τὸ *Bίο τῆς Χάλκης*, ὁ Μανσούρ ἤταν ἐμίρης τῆς Δαμασκοῦ ἀδν καὶ ἀμηρᾶν ἐκάλουν οἱ ἐγχώριοι»⁸⁶. "Ἀπεναντίας, ὁ *Βατικανὸς Βίος* ἀναφέρει ὅτι ὁ πατέρας τοῦ Δαμασκηνοῦ καταγόταν ἀπὸ περιφανὲς γένος καὶ ἤταν χριστιανός· «ἀνὴρ τῇ τε κατὰ κόσμον

82. ΕΕΒΣ ΜΑ', σ. 266, 36 - 41.

83. PG 94, 445 A.

84. ΕΕΒΣ ΜΑ', σ. 266, 48 - 52.

85. "Ο.π., σ. 268, 96 - 97.

86. Βλ. ΑΙΣ Δ', 272, 27 - 28.

περιφανείᾳ λαμπρός καὶ τὸ ἀπὸ Χριστοῦ καλεῖσθαι πεπλουτηκώς, καὶ ταῦτα μέσον ἀστεβούντων ἀναστρεφόμενος»⁸⁷. Φαίνεται ὅτι αὐτὴ εἶναι ἡ ἀρχαία καὶ περισσότερο πιθανή παράδοση. Ὁ Θεοφάνης παραδίδει ὅτι ὁ Μανσούρ ἤταν «ἀνὴρ χριστιανικώτατος»⁸⁸.

γ. Ἀλλὰ ἡ υἱόθεσία τοῦ Κοσμᾶ, δύνας ἐκτίθεται στὸ Βατικανὸν *Bīo*, παρουσιάζει ἐνδιαφέρον καὶ ἀπὸ ἄλλη ἀποφῆ, τὴν σχέση δηλαδὴ ἡλικίας τῶν θετῶν ἀδελφῶν Κοσμᾶ καὶ Δαμασκηνοῦ. Ὁ βιογράφος τοποθετεῖ λογικὰ τὴν υἱόθεσία τοῦ Κοσμᾶ πρὶν ἀπὸ τὴν γέννηση τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ αὐτὴ πρέπει νὰ εἶναι ἡ φυσικὴ τάξη τῶν πραγμάτων. «Ἐτοι ὁ Κοσμᾶς εἶναι μεγαλύτερος ἀπὸ τὸν Δαμασκηνό. Σὲ ἄλλο σημεῖο ὁ *Bīo*ς τὸ ἀναφέρει καθαρά: «Χρόνος παρῆλθεν οὐχὶ συχνὸς καὶ ὁ τέως ἐπὶ τῷ ἐφευρημένῳ παιδὶ τὰς ἐλπίδας σαλεύων δευτέρου παιδὸς πατὴρ ἐγνωρίζετο. Ἡν δὲ ἄρα ὁ θαυμαστὸς Ἰωάννης»⁸⁹. Αὐτὴ ἡ διαφορὰ ἡλικίας ἐκφράζεται σὲ ὄλλο σημεῖο τοῦ *Bīo*υ μὲ συγκεκριμένους ἀριθμούς: «Ἐπει δὲ καὶ χρόνοι παρῆλθον συχνοὶ καὶ ὁ μὲν Ἰωάννης περὶ δέκατον που τῆς ἡλικίας ἦν ἔτος, ὁ δὲ Κοσμᾶς περὶ τρίτον καὶ δέκατον, πολὺς ἦν ὁ πατὴρ πάντα τόπον ἀνερευνῶν καὶ πάντα λίθον, τὸ τῆς παροιμίας, κινῶν, εἰπερ ἀνδρὶ περιτύχοι δεδυνημένῳ τοῖς παισὶ διδασκάλῳ γενέσθαι τῆς τε καθ' ἡμᾶς καὶ θείας φιλοσοφίας καὶ δῆση ἡ θύραθεν»⁹⁰. Ἡ διαφορὰ λοιπὸν ἡλικίας τῶν δύο θετῶν ἀδελφῶν εἶναι τρία ἔτη. Ἡ πληροφορία εἶναι σημαντικὴ καὶ δὲ φαίνεται νὰ ἀπέγει ἀπὸ τὴν ιστορικὴ πραγματικότητα. Πάντως ὁ Βατικανὸς *Bīo*ς συμφωνεῖ ἐδῶ μὲ τὸν Ἰωάννη Μερκουρόπολο⁹¹ καὶ τὸν Κωνσταντῖνον Ἀκροπολίτη⁹².

δ. Γιὰ τὸν κοινὸν δάσκαλο Κοσμᾶ ὁ *Bīo*ς ἐπαναλαμβάνει τὰ γνωστά, μὲ μόνη τὴν διαφορὰ ὅτι ὡς πατρίδα του θεωρεῖ τὴν Κρήτη: «Ἐμοὶ πατρὶς μὲν Κρητῶν νῆσος ἡ περιώνυμος, τέχνη δὲ λόγοι καὶ παιδεία θεία καὶ τὸ κατ' ἀρετὴν ζῆν πολλοῦ τιμώμενον ἐπιτήδευμα»⁹³.

ε. Εἶναι γνωστὴ ἡ πληροφορία ὅτι μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Μανσούρ ὁ Ἰωάννης ἔμεινε στὴ Δαμασκό, δύποτε ἀσκησε κυβερνητικὴ ἔξουσία ὡς «πρωτοσύμβουλος» τοῦ ἐμίρη τῆς Δαμασκοῦ⁹⁴. Ἡ πληροφορία ὑπάρχει στὰ

87. ΕΕΒΣ ΜΑ', σ. 266, 57 - 58.

88. ΘΕΟΦΑΝΗΣ, σ. 365 (De Boor). Βλ. καὶ NASRALLAH, Jean de Damas, σσ. 57 κ.ε., δύποτε ἀσκησε στοιχεῖα ἀπὸ ἀραβικὲς πηγές.

89. ΕΕΒΣ ΜΑ', σ. 268, 111 - 113.

90. ΕΕΒΣ ΜΑ', σ. 268, 120 - 124.

91. ΑΙΣ Δ', σ. 328, 7 - 11. Βλ. καὶ παραπάνω, σ. 47.

92. PG 140, 828 D: «Ιωάννης καὶ ὁ πρὸ αὐτοῦ τεθεὶς εἰς υἱὸν γνησίου στερήσει γεννήματος, δὲ θαυμάσιος κλῆσιν τε καὶ τρόπον Κοσμᾶς».

93. ΕΕΒΣ ΜΑ', σ. 272, 259 - 261.

94. Βλ. NASRALLAH, Jean de Damas, σσ. 71 κ.ε.

κείμενα τοῦ τόπου Β καὶ στὸ Βατικανὸν *Bīo*: «Ἐντεῦθεν ὁ μὲν Ἰωάννης πρωτοσύμβουλος χρηματίσας τῷ τότε Ἀγαρηνῷ προεξάρχοντι τῷ τέως ἐν Δαμασκῷ καταλείπεται»⁹⁵. Ὁ Κοσμᾶς δύμας κατὰ τὸν Βατικανὸν *Bīo* ἔφυγε ἀπὸ τὴν Δαμασκὸν καὶ ἤλθε νὰ μονάσει στὰ Ἱεροσόλυμα: «Ο γάρ τοι θεῖος Κοσμᾶς . . . οὐ χρυσοῦ κατεμαλλκίσθη στιλπνότητι, οὐ χρημάτων κατεδουλώθη πολυπληθείᾳ, οὐ πρὸς ἀργάς καὶ δυναστείας ἀπέβλεψεν, οὐ συμπαρεδρεύειν ἐβουλήθη τῷ ἀδελφῷ τὰ πρῶτα φερομένῳ παρὰ τῷ ἀρχοντι, ὡς δεδήλωται, οὐ κατ' ὅλον ἔξουσίας ἐπειλημμένον καὶ πλοῦτον ἔχοντα συνεργὸν πρὸς ἀλλογενούς ἐπιθυμίας ἀπέβλεψεν . . . Ἀλλὰ παρεῖδε μὲν πλούτου πλῆθος, παρεῖδε δὲ κοσμικὴν φαντασίαν, παρεῖδεν ἀδελφὸν καὶ ταῦτα οὕτω ποθούμενον . . . καὶ τοίνυν ἔκειθεν ἀπάρας τὴν ἐνεγκαμένην καταλαμβάνει. Ἐδει γάρ, ἔδει πάντως τὴν οὕτω καλὸν καὶ εὐθαλὲς τὸ ἔρνος βλαστήσασαν καὶ τῶν τούτου ἐπαπολαῦσαι καρπῶν. Πρῶτον μὲν οὖν τοῖς ἱεροῖς καὶ θείοις τόποις τῇ προσκυνήσει ἀφοιοῦται τὰ τῆς τιμῆς, εἴτα δὴ καὶ ἐν τινι τῶν ἔκεισε φροντιστηρίων τὸ μοναδικὸν μεταμφιέννυται ἀμφιον»⁹⁶. Εἶναι χαρακτηριστικὸ διτὶ ὁ ἀνώνυμος βιογράφος δὲν ἀναφέρει ἐδῶ τὴ μονὴ τοῦ Ἀγίου Σάββα, δύποτε, κατὰ τὴν παράδοση, μόνασε δὲ Κοσμᾶς. Σημαίνει, ἄραγε, τοῦτο ὅτι μόνασε ἀρχικὰ σὲ ὄλλη μονὴ; Δὲν μποροῦμε νὰ τὸ βεβαιώσουμε. Στὸ προόμιο τοῦ *Bīo*υ Στεφάνου τοῦ Σαββαΐτου, ποὺ βρέθηκε σὲ ἀραβικὸ κώδικα τοῦ Σινᾶ, ἀναφέρεται ἔνας Κοσμᾶς, ἡγούμενος στὴ μονὴ Al - Qwyṣma κοντά στὸ Ἀμμάν, τακτικὸς ἐπισκέπτης τῆς μονῆς τοῦ Ἀγίου Σάββα. Ὁ Κοσμᾶς αὐτὸς διέθετε μεγάλη παιδεία καὶ εἶχε τὸ χάρισμα νὰ προλέγει τὰ μέλλοντα. Παραθέτω τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα σὲ λατινικὴ μετάφραση: «Postea autem in una dierum ivit ad Lauram patris nostri mār Sabae, in necessitate quae ei advenerat, abbas Cosmas (qzm'), hegumenus monasterii al-qwysma quod est apud civitatem Ammān; erat autem hic abbas Cosmas (qzm') vir egregius, perfectus in sanctitate et servus Dei proprius et eximus inter monachos, habens gratiam scientiae occulti»⁹⁷.

Ταυτίζεται, ἄραγε, ὁ Κοσμᾶς αὐτὸς μὲ τὸν ὄμώνυμο ποιητὴ τῆς διατριβῆς μας; Δὲν μποροῦμε νὰ τὸ ἀποδείξουμε. Μερικὰ κοινὰ στοιχεῖα εἶναι ἐνδεικτικά: ἡ ὄμωνυμία, ὁ χρόνος (περὶ τὸ 734 - 735), ἡ ἀναφορὰ τοῦ Βατικανοῦ *Bīo*υ ὅτι μόνασε «ἐν τινι τῶν ἔκεισε φροντιστηρίων», ἀκόμη καὶ οἱ ἀναφορὲς τῶν κειμένων σὲ προφητεῖες τοῦ Κοσμᾶ. «Οπως

95. ΕΕΒΣ ΜΑ', σ. 280, 530 - 531.

96. ΕΕΒΣ ΜΑ', σσ. 280 - 281 (στίχ. 542 - 564).

97. Βλ. G. GARITTE, «Le début de la Vie de S. Etienne le Sabbalite, retrouvé en arabe au Sinaï», Anal. Boll. 77, 1959, σ. 352, κεφ. VIII.

άναφέρουν τὰ κείμενα τοῦ τύπου Γ προέβλεψε τὸ κακὸ τέλος τοῦ ἐπισκόπου Νικομηδίας Εὐσεβίου⁹⁸, τοῦ πατριάρχη Ταρασίου⁹⁹, ἀκόμη καὶ τὸ δικό του¹. Ἀλλὰ στοιχεῖα γιὰ ἀναμφισβήτητη ταύτιση δὲ διαθέτουμε. στ. Εἶναι περίεργο ἐπίσης ὅτι ὁ ἀνώνυμος βιογράφος ἐντελῶς παρεκβατικὰ ἀναφέρεται στὴν ἀρχιερατεία τοῦ Κοσμᾶ, χωρὶς καμιὰ πληροφορία γιὰ τὴ δράση του στὴν ἐπισκοπὴ Μακεδονίας· «'Αμέλει καὶ μεταστέλλεται τοῦτον ὁ τηγικαῦτα τῆς ἐν Ἱερουσαλήμ ἐκκλησίᾳ; Ιθύνων τοὺς οἰκακούς. Καὶ πρῶτον μὲν εἰς τὸν τῶν ιερέων βαθμὸν δὲ τῶν ιερῶν ὄντως ἀξιος ἀγεται, μετὰ βραχὺ δὲ καὶ πρόεδρος τῆς ἐν Μακεδονίᾳ ἐκκλησίας καθίσταται, οὐ τὴν τιμὴν ἀρπάσας οὐδὲ διώξας αὐτήν, ἀλλ' ὑπ' αὐτῆς διωχθείς. Οὕτως οἰδεις τιμᾶν ἀρετὴ τοὺς κτωμένους αὐτήν, οὕτω περιφανεῖς, οὕτω λαμπροὺς ἀπεργάζεται»². Ἀλλὰ σὲ τέτοιες ἀδριστες ἀναφορὲς δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ θεμελιωθοῦν συμπεράσματα.

ζ. Σημαντικὴ εἶναι ἡ πληροφορία τοῦ *Batikarou Bίou* γιὰ τὴν ἀνάμειξη τοῦ Κοσμᾶ στὴν εἰκονομαχικὴ κρίση· «'Οπως δὲ τὴν ψυχὴν ὑπὲρ τῶν οἰκείων προβάτων διδόναι πρόθυμος ἦν, τοῦ οἰκείου δεσπότου γινόμενος μιμητής, τὸν τε αὐτῷ πεπιστευμένον ἀγρὸν ἐπιπόνως ἀνακαθαίρων, ὡς μὴ τῷ παρ' αὐτοῦ καταβαλλομένῳ σπόρῳ συνεκφύσεται καὶ ζιζάνια, ἀ τότε πάσῃ τῇ οἰκουμένῃ σχεδὸν ἐπιφυῆναι πεποίηκεν ὁ ἔξι ἀρχῆς βασικαίνων ἡμῖν καὶ τὸ περίγειον αὐχῶν ὡς νοσσιάν καταλήψεοι, τὴν τῆς προσκυνήσεως λέγω τῶν σεπτῶν καὶ ἀγίων εἰκόνων ἀθέτησιν, ἃς ἀνωτέρους τοὺς οἰκείου κλήρου πεποίηκε τὸ γλυκὺν ἔκεῖνο στόμα, ἡ ἐπικαθημένη τοῖς χελεύεις χάρις, τὸ πρὸς πειθὼν δεξιὸν καὶ ἡ τῶν θείων μελωδημάτων ἡδυμελής ἀρμονία καὶ εὔηχος...»³. Ἡ πληροφορία συμφωνεῖ μὲ τὸ *Lauquiratikò Bίo*⁴ καὶ μὲ ἄλλες πηγὲς καὶ φαίνεται ἀληθινή. Δυστυχῶς δμως μᾶς λείπουν συγκεκριμένα στοιχεῖα, ποὺ νὰ φωτίζουν περισσότερο τὴ δράση τοῦ Κοσμᾶ κατὰ τὴν πρώτη περίοδο τῆς Εἰκονομαχίας.

η. Εἶναι ἀκόμη περίεργο ὅτι οἱ ἀναφορὲς τοῦ *Batikarou Bίou* στὸ ὑμνογραφικὸ ἔργο τοῦ Κοσμᾶ εἶναι ἐλάχιστες. Περιορίζεται σὲ ἀοριστίες καὶ γενικότυτες, σὲ ρητορικὰ σχῆματα καὶ κοσμητικὰ ἐπίθετα, ἀλλὰ συγκεκριμένες πληροφορίες, ποὺ θὰ ἤσαν χρήσιμες στὴ λύση προβλημάτων, δὲν ὑπάρχουν. Τονίζει δμως ὁ βιογράφος τὴν ὄμόφωνη μαρτυ-

98. *ΑΙΣ Δ'*, σ. 287, 28 - 29. Καὶ *ΕΕΒΣ ΜΑ'*, σ. 284, 683 - 685.

99. *ΑΙΣ Δ'*, σ. 298, 29 - 33. Καὶ *ΕΕΒΣ ΜΑ'*, σ. 292, 940 - 943.

1. *ΑΙΣ Δ'*, σ. 300, 12 - 15. Καὶ *ΕΕΒΣ ΜΑ'*, σ. 293, 984 - 985.

2. *ΕΕΒΣ ΜΑ'*, σ. 282, 588 - 594.

3. "Ο.π., στή. 599 - 607.

4. Βλ. παραπάνω, σ. 24.

ρία τῶν πηγῶν, ὅτι δηλ. οἱ δύο θετοὶ ἀδελφοὶ καὶ ποιητὲς εἶναι οἱ εὑρετὲς τοῦ νέου ποιητικοῦ εἰδους, τοῦ κανόνα· «'Οτι δὲ τῶν θείων τούτων ὑμνωδιῶν πρῶτος αὐτὸς σὺν τῷ ἀδελφῷ Ἰωάννῃ ἐφευρετής, πᾶσι πάντως ἐπιγινώσκεται»⁵.

θ. Σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ *Batikarou Bίou* ὁ Κοσμᾶς πέθανε στὴ μονὴ τοῦ Ἀγίου Σάββα λίγο μετὰ τὸν Δαμασκηνό· «ἐπὶ Ἱερουσαλήμ ὁ θεῖος Κοσμᾶς παραγίνεται καὶ τῇ τοῦ μεγάλου Σάββα λαύρῳ ἐπιφοιτᾷ, ἵς ἀρα προειστήκει τῷ τότε ὁ τιμιώτατος Στέφανος, ἀδελφιδοῦς ὅμοιος καὶ μαθητῆς τοῦδε χρηματίσας τοῦ μάκαρος καὶ τῶν διδασκαλικῶν ναμάτων τῆς τούτου φιλοσοφίας εἰς κόρον ἀπαρυσάμενος. «Ος καὶ ἀσμενοὺς τοῦτον ὑποδεξάμενος πάντα τε τὰ τῷ θείῳ Ἰωάννῃ κατορθωθέντα διασαφεῖ καὶ ὡς πρὸ μικροῦ τοῦ βίου διαπεράσας τὸ πέλαγος τὴν μὲν ψυχὴν παρέθετο τῷ Θεῷ, τὸ δέ γε σῶμα τῇ καθ' ἡμᾶς ἀγίᾳ μονῇ τεθησαύρισται. Περιχαρής οὖν ὁ μέγχις ἐπὶ τοῖς τοῦ ἀδελφοῦ γενενημένος προτερήμασι καὶ τὸ θεῖον ἔκεινου σῶμα κατασπασάμενος ἀριδήλως καὶ τὴν αὐτοῦ προσγορεύει μετάστασιν. «Ἐνταῦθι», φήσας, «δεῖ κάμε τὸ τοῦ βίου πέρας θεάσκοθαι καὶ κοινῆς ἀπολεῦσαι τῷ φιλτάτῳ ταφῆς, ὁσπερ δὴ καὶ ἀνατροφῆς καὶ μαθημάτων τῶν αὐτῶν συμμετέσχομεν. «Ἐτι γάρ ἔτος ἐν καὶ μῆνες τρεῖς τῆς ἐνταῦθα μοι διαγωγῆς τὸ διάστημα». Ἡ μὲν οὖν τοῦ ἀγίου πρόρρησις κατὰ καιρὸν εἰς ἔργον ἐκβέβηκε καὶ πρὸς τὰς οὐρανίους μετέβη μονάς ὁ τούτων τῷ δηντὶ ἐπάξιος καὶ προσετέθη τοῖς πατράσι καὶ διδασκάλοις ὁ πατὴρ καὶ διδάσκαλος. Καὶ νῦν ἀμέσως παρεστῶς τῇ ἐνιαίῃ Τριάδι ταῖς ἔκειθεν φρυκτωρίαις καθαρώτερον καταλάμπεται»⁶. Τὸ τελευταῖο τοῦτο ἔχει ληφθεῖ ἀπὸ τὸ *Bίο* τῆς Χάλκης. Τὸ πρῶτο σκέλος τῆς πληροφορίας φαίνεται ἀληθινό, ἀν λάβουμε ὑπόψη ὅτι οἱ τάφοι τῶν ἀδελφῶν ποιητῶν Κοσμᾶ καὶ Δαμασκηνοῦ ὑπῆρχαν στὴ μονὴ τοῦ Ἀγίου Σάββα ὡς τὴν ἐποχὴ τῶν Κομνηνῶν, δπως βεβαιώνει ὁ περιηγητὴς Ἰωάννης Φωκᾶς (1117)⁷. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἄλλο, ὅτι δηλ. ὁ Κοσμᾶς πέθανε λίγο μετὰ τὸν Δαμασκηνό, φαίνεται πολὺ πιθανό. Στὸ σημεῖο τοῦτο ἔχουμε δμόφωνη τὴ μαρτυρία τῶν πηγῶν.

• Αξιολόγηση

'Απὸ τὰ παραπάνω γίνεται φανερὸ ὅτι τὰ ἱστορικὰ στοιχεῖα τοῦ *Batikarou Bίou* εἶναι ἐλάχιστα καὶ πάντως ὅχι ἀνάλογα μὲ τὴν ἔκτασή του. 'Ο ἀνώνυμος βιογράφος δὲν κατορθωσε, παρὰ τὴ φιλοδοξία του, νὰ

5. *ΕΕΒΣ ΜΑ'*, σ. 282, 616 - 617.

6. *ΕΕΒΣ ΜΑ'*, σσ. 293 - 294.

7. PG 133, 948 C. Βλ. καὶ παραπάνω, σ. 57 - 58.

ἀποφύγει τὰ μειονεκτήματα τοῦ εἶδους, τὸ ρητορισμό, τὴν ἀφόργητη πολυλογία, τὶς περιττὲς ἐπαναλήψεις, τὶς παρεκβάσεις, τὸ πομπῶδες ὄφος, τὴν κενότητα. Ἐξαντλεῖται ἔτσι σὲ ἐπευσιώδη θέματα καὶ σὲ φανταστικὰ ἐφευρήματα. Ἀποβλέπει περισσότερο στὸ νὰ συγγράψει ψυχωφελὴ διήγηση καὶ βλέπει τὸ βιογραφούμενο ὅχι τόσο ὡς ἴστορικὸ πρόσωπο, ὃσο ὡς πρότυπο γριστικοῦ βίου καὶ ἀρετῆς καὶ παράδειγμα πρὸς μημαση. Ἐχει περισσότερο θεολογικὸ ἐνδιαφέρον. Ἀποσπάσματα τοῦ βίου χρησιμοποίησε ὁ Λέων ὁ Ἀλλάτιος κυρίως γιὰ νὰ στηρίξει δογματικὲς διαφορὲς μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν.⁸

Θὰ ἤταν ἐντούτοις ἀδικο νὰ μὴν ἀξιολογήσουμε μερικὲς σημαντικὲς μαρτυρίες, δπως τὴ σαφὴ διάκριση τοῦ Κοσμᾶ ἀπὸ τὸν ὄμώνυμο μοναχὸ καὶ δάσκαλο, ποὺ δὲν εἶναι ποιητής, τὴ δράση τοῦ Κοσμᾶ κατὰ τὴν εἰκονομαχία καὶ τὸ θάνατό του μετὰ τὸν Δαμασκηνό. Εἶναι πληροφορίες χρήσιμες καὶ νομίζω ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀπέχουν πολὺ ἀπὸ τὴν ἀλήθεια.

IV. ΕΙΔΗΣΕΙΣ ΑΠΟ ΆΛΛΕΣ ΠΗΓΕΣ

1. ΑΠΟ ΤΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΚΟΣΜΑ

Ἡ πρώτη καὶ κύρια πηγὴ πληροφοριῶν γιὰ ἓνα συγγραφέα εἶναι βέβαια τὸ ἰδιο τὸ ἔργο του. Ἀλλὰ ἡ ἀρχὴ αὐτὴ δὲν ἐφαρμόζεται στοὺς Βυζαντινοὺς Ἅγιοις, ποὺ δὲ γράφουν γιὰ τὸν ἑαυτό τους, ἀλλὰ γιὰ τὸ πλήρωμα τῆς Ἐκκλησίας, ποὺ τὸ παρακινοῦν σὲ προσευχὴ ἢ δοξολογία, σὲ συντριβὴ καὶ σὲ μετάνοια. Ἔτσι τὸ προσωπικὸ στοιχεῖο καὶ τὰ προσωπικὰ προβλήματα δὲν ἔχουν θέση στὰ ὑμνογραφικὰ κείμενα.

Ἡ παρατήρηση αὐτὴ ἴσχυει βέβαια καὶ γιὰ τὸν Κοσμᾶ. Ἀπὸ τὸ ἔργο του τὸ ὑμνογραφικὸ δὲν ἐξάγεται τίποτε. Μόνο σὲ δύο ἀκροστιχίδες ἀναστάσιμων κανόνων του ἔχουμε ρητὴ δήλωση τοῦ ὄνοματος καὶ τοῦ προσδιοριστικοῦ ἐπωνύμου του: «Δεύτερος ὄμνος Κοσμᾶ ἀγιοπολίτου» (ῆχ. β') καὶ «Τρίτος ὄμνος Κοσμᾶ Ἱεροσολυμίτου» (ῆχ. γ'). Σὲ ἄλλη ἀκροστιχίδα ἀναφέρεται ἀπλῶς ὡς μοναχός: «Πένθος Κοσμᾶ μοναχοῦ ἐπὶ νοός» (Κανὼν εἰς Χριστόν, ἷχ. πλ. β')¹. Εἶναι πάντως χαρακτηριστικὸ ὅτι σὲ καμιὰ περίπτωση δὲ χρησιμοποίησε τὸν τίτλο τοῦ ἐπισκόπου.

2. Η ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΟΣ ΠΗΓΗ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ

α. Ἡ ἐντυπη ἀκολουθία τοῦ Κοσμᾶ ('Οκτωβρίου 14), γιὰ τὴν ὁποίᾳ θὰ γίνει λόγος παρακάτω, εἶναι ἐγκωμιαστικὴ καὶ δὲν ἀναφέρεται σὲ συγκεκριμένα στοιχεῖα τοῦ βίου του. Ὁ Κοσμᾶς ἐγκωμιάζεται ὡς πνευματικὸς ἀσματογράφος, «λύρα τοῦ θείου πνεύματος», «ἡ ἀηδῶν», «ὁ τέττιξ», «ὁ αὐλὸς τῆς Ἐκκλησίας», «μελουργὸς κιθάρα», «νευρὰ τῶν εὐσήμων τοῦ πνεύματος λογίων» κ.τ.δ.

Δύο τροπάρια τοῦ ἀνώνυμου κανόνα περιέχουν ὑπαινιγμοὺς γιὰ τὴ δράση τοῦ Κοσμᾶ ὑπὲρ τῶν εἰκόνων: «Σὺ ὥσπερ ἀριστεύες, τῇ σφενδόνῃ χρησάμενος τῶν λόγων σου, θεομάκαρ, τὰ τῶν αἱρετιζόντων κατέβαλες φρυάγματα» (ἀδὴ ε', 2). Καὶ: «Λύμην αἱρέσεως δεινὴν ἔστησας φαρμάκῳ τῶν λόγων τῶν σῶν δογμάτων μελωδῶν ἐπινίκιον ὄμνον τῷ Κτίσαντι» (ἀδὴ ζ', 2). Οἱ ὑπαινιγμοὶ ἐπιτρέπουν νὰ ὑποθέσουμε ὅτ. ὁ Κοσμᾶς ὅχι μόνο ὑποστήφιε τὶς εἰκόνες, ἀλλὰ καὶ συνέθεσε σχετικὸ ὄμνο

8. B. L. ALLATIUS, *De libris et rebus ecclesiasticis Graecorum*, Parisiis 1646, σσ. 120, 138, 291 - 292. Καὶ, τοῦ ΙΔΙΟΥ *De utriusque Ecclesiae Occidentalis atque Orientalis perpetua in dogmate de purgatorio concessione*, Romae 1655, σ. 740. B. καὶ EEBZ MA', σ. 260, σημ. 3.

1. B. παρακάτω Πίνακα ἔργων τοῦ Κοσμᾶ (Μέρος Β').

(κανόνα). Άλλα για τὸ θέμα τοῦτο δὲν ἔχουμε καμιὰ ἄλλη πληροφορία.
 β. Περισσότερο ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἀνέκδοτη ἀκόμη ἀκολουθία τοῦ Κοσμᾶ, ποὺ σώζεται σὲ πολλὰ ἀγιορειτικά χφφ. "Αν μάλιστα ἡ ἀκολουθία αὐτῆς εἶναι ποίημα Θεοφάνους; δπως ὑποστηρίζει ὁ Σ. Εὐστρατιάδης², ἔχουμε τὴ χρονικὰ πλησιέστερη πρὸς τὸν Κοσμᾶ πηγὴ πληροφοριῶν. Τὰ χφφ. καὶ τὶς ἐνδείξεις τῆς ἀκολουθίας αὐτῆς τὰ σημειώνουμε παρακάτω. Εδῶ θὰ ἐπισημάνουμε, ἀπὸ τὰ ἀνεξάντλητα ἐρωματιστικά σχήματα, τὰ ἀκόλουθα συγκεκριμένα στοιχεῖα:

"Η ἀναφορὰ στὴ δράση τοῦ Κοσμᾶ ὑπέρ τῶν Εἰκόνων γίνεται τώρα σαφῆς καὶ συγκεκριμένη. Αναφέρεται μάλιστα καὶ Κωνσταντῖνος ὁ Κοπρώνυμος: «Νεοιστηκυῖαν, παμμάκαρ, τὴν Ἐκκλησίαν ταῖς βλασφημίαις, δόγμασι τοῖς τοῦ Κοπρωνύμου καὶ τοῖς λοιδωρήμασιν, ίάσω συγγράμμασιν, οἵς θεουργικῶς ἐμελώδησας» (ἀδὴ δ', 3). Ο Σ. Εὐστρατιάδης παρατηρεῖ σχετικά: «Οτι καὶ ὁ Κοσμᾶς δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μένῃ ἀπαθῆς εἰς τὸν διὰ τοῦ Κοπρωνύμου ἔξαπολυθέντα τῇ Ἐκκλησίᾳ κλύδωνα, ἔχων παρ' αὐτῷ ἀσπονδὸν τοῦ Κοπρωνύμου πολέμιον, τὸν θεῖον Ἰωάννην, τοῦτο εἶναι εὐνόητον, καίτοι στερούμεθα τῶν μνημονευομένων ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους μελουργικῶν συγγραμμάτων τοῦ Κοσμᾶ»³. Η πληροφορία ἀποκτᾶ μεγαλύτερη σημασία, δταν συνδυαστεῖ μὲ τὶς ἀνάλογες πληροφορίες τῶν ἀγιολογικῶν πηγῶν, για τὶς ὅποιες ἔχει ἥδη γίνει λόγος.

"Η ἀκολουθία ὅμως εἶναι ἐνδιαφέρουσα καὶ ἀπὸ ἄλλη ἀποψη. Περιέχει πολύτιμες πληροφορίες γιὰ ἔργα τοῦ Κοσμᾶ, ποὺ δὲ σώθηκαν, ἡ θεωροῦνται σήμερα ἀμφίβολα. "Ετσι ἀναφέρεται κανόνας τοῦ Κοσμᾶ στὴν "Ἐγερσι, τοῦ Λαζάρου· «Οὐ λόγοις, ἀλλ' ἐν πράγμασι σὺ παρέστησας ἔγερσιν, μάκαρ, Λαζάρου ἐκ νεκρῶν...» (ἀδὴ c' 2). Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὸν κανόνα αὐτὸν, ποὺ στὸ ἔντυπο Τριώδιο φέρεται μὲ τὴν ἐνδειξη «Κοσμᾶ μοναχοῦ», ἀποδίδουν οἱ νεώτεροι μελετητὲς σὲ ὅλον ὅμωνυμο ποιητή: «Non celeberrimum melodum, sed cognominem quendam Cosmam monachum auctorem canonis sabbati Lazari esse iudico»⁴. Αναφέρεται ἐπίσης κανόνας τοῦ Κοσμᾶ στὴν "Ανάσταση τοῦ Κυρίου· «Φωτὸς ἀύλου ταῖς αὐγαῖς καταλαμπόμενος, Κοσμᾶ πανόσιε, πάθη τίμια ἔγραψας καὶ ταφὴν καὶ τὴν ἀνάστασιν (ἀδὴ η', 3). Η πληροφορία εἶναι πολύτιμη γιὰ τὴ σύνταξη τοῦ καταλόγου τῶν ἔργων τοῦ Κοσμᾶ⁵.

2. Βλ. Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, *Κοσμᾶς*, σσ. 87 - 88. Καὶ, τοῦ ΙΑΙΟΥ, «Ταμεῖον», *ΕΦ ΑΖ'*, 1938, σσ. 257 - 258.

3. Βλ. Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, *Κοσμᾶς*, σ. 88.

4. CHRIST - PARANIKAS, *Anthologia*, σ. L.

5. Τὸ θέμα τοῦτο θὰ μᾶς ἀπασχολήσει στὸ B' μέρος τῆς διατριβῆς.

γ. Στὸ Λεξικὸ Σούδα ἀναφέρονται τὰ ἔξῆς γιὰ τὸν Κοσμᾶ: «συνήχμαζε δ' αὐτῷ (τῷ Δαμασκηνῷ) καὶ Κοσμᾶς ὁ ἐξ Ἱεροσολύμων, ἀνὴρ εὐφεστατος καὶ πνέων μουσικὴν ὅλως τὴν ἐναρμόνιον. Οἱ γοῦν ἀσματικοὶ κανόνες Ἰωάννου τε καὶ Κοσμᾶ σύγκρισιν οὐκ ἐδέξαντο, οὐδὲ δέξαιντο ἀν μέχρις ὁ καθ' ἡμᾶς βίος περαιωθήσεται»⁶.

δ. Γεώργιος ὁ Κεδρηνὸς ἀναφέρει τὰ ἔξῆς: «Ο δσιος Ἰωάννης καὶ μελωδὸς ὀνομάσθη μετὰ Κοσμᾶ τοῦ ἐπισκόπου τοῦ Μαϊουμᾶ καὶ Θεοφάνους ἀδελφοῦ Θεοδώρου τῶν Γραπτῶν, διὰ τὸ αὐτοὺς μελωδῆσαι τὰ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῶν χριστιανῶν τετυπωμένα ψάλλεσθαι»⁷.

6. "Εκδ. BECKER, σ. 545, στὸ λῆμα ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ.

7. PG 121, 877.

V. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ
ΣΧΗΜΑ ΒΙΟΥ ΤΟΥ ΚΟΣΜΑ

Μετά τὴν ἀνάλυση τῶν πηγῶν καὶ τὸν ἔλεγχο τῶν εἰδήσεων θὰ ἐπιχειρήσουμε τὴν ἀνακεφαλαίωση τῶν ιστορικῶν στοιχείων καὶ τὴν παρουσίαση πιθανοῦ βιογραφικοῦ σχήματος τοῦ Κοσμᾶ.

I. ΚΑΤΑΓΩΓΗ

Σύμφωνα μὲ τὴν ἐπικρατέστερη παράδοση ὁ Κοσμᾶς εἶναι 'Ιεροσολυμίτης ἢ 'Αγιοπολίτης. Σ' αὐτὸ συμφωνοῦν τὸ Συναξάριο Κωνσταντινουπόλεως, ὁ 'Ιεροσολυμικὸς Βίος τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἡ κοινὴ βιογραφία τῶν ποιητῶν ποὺ συνέταξε ὁ 'Ιωάννης Μερκουρόπωλος καὶ ὁ Βαπτικανὸς Βίος τοῦ Κοσμᾶ. 'Η παράδοση εἶναι ἐπίσης κοινὴ καὶ στοὺς βυζαντινοὺς συγγραφεῖς καὶ ἐπαναλαμβάνεται σὲ ὅλα τὰ νεώτερα γραμματολογικὰ σημειώματα.

Ο ίδιος ὁ Κοσμᾶς αὐτοπροσδιορίζεται 'Ιεροσολυμίτης ἢ 'Αγιοπολίτης σὲ δύο ἀκροστιχίδες ἀναστάσιμων κανόνων: «Δεύτερος ὅμνος Κοσμᾶς ἀγιοπολίτου» (ῆχ. β')¹ καὶ «Τρίτος ὅμνος Κοσμᾶς 'Ιεροσολυμίτου» (ῆχ. γ')². 'Αλλὰ καὶ στὸ ἔργο του Συναγωγὴ καὶ ἐξήγησις ὡν ἐμνήσθη ιστοριῶν ὁ θεῖος Γρηγόριος... ὑπογράφεται: «Κοσμᾶς ἀχρείου καὶ τοῦτο πόνημα 'Ιεροσολυμίτου»³. Θὰ μποροῦσε λοιπὸν νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ἡ προσωπικὴ καὶ ἀναμφισβήτητη μαρτυρία τοῦ Κοσμᾶς γιὰ τὴν καταγωγὴ του ἐπαληθεύει τὴν παράδοση καὶ ὅτι τὸ πρόβλημα κλείνει ἐδῶ.

Πρέπει ώστόσο νὰ παρατηρήσουμε ὅτι εἰ προσδιορισμοὶ 'Ιεροσολυμίτης ἢ 'Αγιοπολίτης δὲ σημαίνουν ἀναγκαστικὰ ὅτι ὁ Κοσμᾶς γεννήθηκε στὰ 'Ιεροσόλυμα. Συνήθως ἀποκαλοῦνται 'Ιεροσολυμίτες ἢ 'Αγιοπολίτες οἱ τρόφιμοι τῆς ὀνομαστῆς μονῆς τοῦ 'Αγίου Σάββα τῆς Ιερουσαλήμ. Παράδειγμα οἱ ἐπίσης ποιητὲς Γεώργιος, Στέφανος καὶ Σέργιος οἱ 'Αγιοπολίτες. 'Ο 'Ανδρέας Κρήτης ἀποκαλεῖται σταθερὰ 'Ιεροσολυμίτης, ἐνῶ εἶναι βέβαιο ὅτι γεννήθηκε στὴ Δαμασκό⁴. 'Αλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ

1. Βλ. Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, Κοσμᾶς, σ. 257.

2. "Ο.π., σ. 263.

3. PG 38, 670.

4. Βλ. ΘΕΟΧ. ΔΕΤΟΡΑΚΗ, *Oι ἄγιοι τῆς πρώτης βυζαντινῆς περιόδου τῆς Κρήτης καὶ ἡ σχετικὴ πρὸς αὐτοὺς φιλολογία*, 'Αθῆναι 1971, σ. 171.

'Ιωάννης Δαμασκηνὸς ἀποκαλεῖται «ὁ μέγας 'Ιωάννης ὁ 'Αγιοπολίτης» στὸ Βίο τῆς Χάλκης⁵.

'Απὸ τοὺς νεώτερους ἐρευνητὲς οἱ μόνοι, ἀπ' ὅσα γνωρίζω, ποὺ ἀμφισβήτουν τὴν ἀλήθεια τῆς κοινῆς αὐτῆς παραδόσεως γιὰ τὴν καταγωγὴ τοῦ Κοσμᾶ, εἶναι ὁ Σ. Εὐστρατιάδης καὶ ὁ Π. Χρήστου. Σχολιάζοντας ὁ πρῶτος τὴν παράδοση γιὰ τὴν υἱοθεσία τοῦ Κοσμᾶ παρατηρεῖ· «τὸ λεγόμενον ὅτι ὁρφανὸς προσελήφθη ὑπὸ τοῦ πατρὸς 'Ιωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ Σεργίου καὶ θετὸς αὐτοῦ ἐγένετο υἱὸς συνηγορεῖ μᾶλλον ὑπὲρ τῆς ἐκ Δαμασκοῦ καταγωγῆς τοῦ Κοσμᾶ»⁶. Τὴν εἰκασία αὐτὴ τοῦ Εὐστρατιάδη ἔρχεται τώρα νὰ στηρίξει ἡ ισχυρὴ μαρτυρία τοῦ Λαυριωτικοῦ Βίου τοῦ Κοσμᾶ, κατὰ τὴν ὥποια πατρίδα του εἶναι ἡ Δαμασκός· «ἡν δὴ καὶ τοῦ γενναίου τοῦδε ἀνδρὸς ἐνεγκαμένην οἴδεν ὁ λόγος» (Κώδ. Λαυριωτικὸς Γ 44, f. 151r)⁷. Τὴν πληροφορία ἐνισχύει καὶ ἡ περίεργη μαρτυρία τοῦ 'Αθηγαῖκον Βίου· «Εἰ δὲ καὶ τὴν γέννησιν μὴ ελέχειν ἐκ Δαμασκοῦ, ἀλλ' ἐκ Κρήτης, δμως κατὰ τὸν μακάριον 'Ιωάννην καὶ οὗτος Δαμασκηνὸς ὀνομάζετο» ('Αθηγαῖκος κώδ. 321, f. 45 v)⁸. 'Αλλὰ καὶ σὲ παλαιὸ χειρόγραφο Ελημολόγιο τῆς Κρυπτοφέρρης ὁ Κοσμᾶς ἀποκαλεῖται Δαμασκηνός· «Κοσμᾶς μοναχοῦ τοῦ Δαμασκηνοῦ» (Cod. Crypt. E. γ. II, f. 16v)⁹.

"Οσον ἀφορᾶ τὴν περίεργη πληροφορία τοῦ Βίου τῆς Χάλκης καὶ τοῦ 'Αθηγαῖκον (τύπος Γ1), ὅτι ὁ Κοσμᾶς κατάγεται ἀπὸ τὴν Κρήτη, ἦδη ἀποδείξαμε ὅτι πρόκειται γιὰ χονδροειδὴ πλάνη¹⁰.

Συμπέρασμα: 'Ο Κοσμᾶς κατάγεται ἀπὸ τὴ Δαμασκό, πού, κατὰ περίεργη σύμπτωση, γέννησε καὶ ἄλλους σπουδαίους ἀνδρες τὴν ἴδια ἐποχή, τὸν 'Ιωάννη Δαμασκηνό, τὸν 'Ανδρέα Κρήτης καὶ τὸν Στέφανο Σαββαΐτη.

2. ΧΡΟΝΟΣ

Πρόβλημα δύσκολο καὶ πάντοτε ἀνοικτὸ εἶναι ὁ ἀκριβῆς προσδιορισμὸς τῶν χρονικῶν ὅριων τῆς ζωῆς τοῦ Κοσμᾶ. Οἱ πηγὲς εἴτε παρασιωποῦν τὸ θέμα εἴτε παρέχουν πληροφορίες περίεργες καὶ ἀντιφατικές, ποὺ συσκοτίζουν, ἀντὶ νὰ φωτίζουν τὸ πρόβλημα. Φυσικά, ἀνάλογη εἶναι

5. AΙΣ Δ', σ. 286, 18 - 19.

6. Βλ. Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, Κοσμᾶς, σ. 84. Καὶ Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, ΘΗΕ 7, 1965, στ. 885.

7. Βλ. παραπάνω, σ. 24.

8. Βλ. καὶ παραπάνω, σ. 69.

9. "Ο.π.

10. Βλ. παραπάνω, σσ. 55 - 57.

καὶ ἡ σύγχυση τῶν μελετητῶν. Οἱ Βολλανδιστὲς τοποθετοῦν τὴ γέννησην τοῦ Κοσμᾶ περὶ τὸ 674· «Nascitur Sanctus hic Hierosolymis circa annum 674»¹¹, ἐνῷ τὸ θάνατό του τὸν τοποθετοῦν «circa annum DCCLXXXI (= 781)»¹². Ἀλλὰ τότε πρέπει νὰ δεγχθοῦμε ὅτι ὁ Κοσμᾶς ἔζησε 107 ἔτη, πράγμα ἐντελῶς ἀπίθανο καὶ ἀνεπιβεβαιώτο ἀπὸ τὶς πηγές. Ἀγνοῶ ποὺ στηρίζεται ὁ P. L. Bernhard καὶ τοποθετεῖ τὴ γέννησην τοῦ Κοσμᾶ περὶ τὸ 700¹³, ὅπως ἐπίσης δὲ γνωρίζω μὲ ποιὲς ἐνδείξεις τοποθετεῖ τὸ θάνατό του περὶ τὸ 776 ὁ Ρῶσος Ἀρχιμανδρίτης Vladimir¹⁴. Ἐκεῖνο ποὺ πρέπει ἀπὸ τὴν ἀρχὴν νὰ παρατηρηθεῖ εἰναι ὅτι καὶ τὰ δύο αὐτὰ χρονικὰ στοιχεῖα δὲ φαίνονται νὰ ἀνταποκρίνονται στὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα. Ὁ Fr. Halkin τοποθετεῖ τὸ θάνατό του περὶ τὸ 760, στηριζόμενος προφανῶς σὲ δύο δεδομένα: στὴν κοινὴ ὑπόθεσην ὅτι ὁ Κοσμᾶς χειροτονήθηκε ἐπίσκοπος Μαΐουμᾶ περὶ τὸ 743 καὶ στὴ μαρτυρίᾳ τοῦ Μερκουροπάλου ὅτι ἀρχιεράτευσε 17 ἔτη¹⁵. Ἀλλοι, τέλος, μελετητὲς ἀποφεύγουν τὸν σκοπέλους καὶ τοποθετοῦν ἀόριστα τὸν Κοσμᾶ «octavo saeculo medio»¹⁶.

Ποὺ βρίσκεται λοιπὸν ἡ ἀλήθεια; Δὲν εἰναι εὔκολη ἡ ἀπάντηση. Θὰ ἐπιχειρήσουμε ἐντούτοις νὰ προσπελάσουμε τὸ θέμα ἀπὸ ἄλλους δρόμους καὶ νὰ διδηγηθοῦμε σὲ συμπεράσματα ἀκριβέστερα.

Βασικὴ ἀφετηρία πρέπει νὰ εἰναι ὅτι ὁ Κοσμᾶς εἰναι σύγχρονος τοῦ Δαμασκηνοῦ. Ὁ Βατικανὸς *Bίος* ἐκφράζει τὴν κοινὴν καὶ ὄμοφωνην παράδοσην: «Κοσμᾶν δὲ λέγων ἐκεῖνόν φημι τὸν τῷ ἐκ Δαμασκοῦ Ἰωάννη συντραφέντα καὶ συναυξηθέντα καὶ συνακμάσαντα, ὡς τῷ ἐκείνου πατρὶ εἰσποιηθέντα τε καὶ υἱὸν χρηματίσαντα»¹⁷. Κατὰ φυσικὴν συνέπεια, δὲ προσδιορισμὸς τῶν χρονικῶν ὄρίων τῆς ζωῆς τοῦ Κοσμᾶ

11. *Acta SS. Octobris*, t. VI, 597.

12. "O.π., 594.

13. Bλ. BERNHARD, *Rezensionen*, σ. 54.

14. Bλ. Archimandrite VLADIMIR, *Sistematičeskoe opisanie rukopisej Moskovskoj Sinodal'noj (Patriaršej) Biblioteki, I. Rukopisi grečeskija*, Moskwa 1894, σ. 802.

15. BHG 3, t. I, σ. 136. WEYH, *Die Akrostichis*, σ. 20. Bλ. ἐπίσης DE MATTONS, *Romanos* σ. 57.

16. CHRIST - PARANIKAS, *Anthologia*, p. XLIX. *Tusculum Lexicon*, σ. 287.

17. Bλ. S. VAILHÉ, «Date de la mort de Saint Jean Damascène», EO IX, 1906, σσ. 28 - 30. Ὁ βιογράφος τοῦ Στεφάνου μονχὸς Λεόντιος μαρτυρεῖ ὅτι «Δεκαετὶς παρεγένετο εἰς τὴν μεγίστην ἡμᾶν λαύρων σὺν τῷ αὐτοῦ πατραδέλφῳ, μεθ' οὗ δεκαπέντε ἐνιαυτοὺς ἐν πάσῃ ὑπακοῇ καὶ ὑποταγῇ διῆγε». Bλ. *Acta SS. Iul.*, III, 580 C. Bλ. ἐπίσης M. JUGIE, «La Vie de Saint Jean Damascène», EO XXIII, 1924, σ. 141 καὶ σημ. 3.

πρέπει νὰ ἐπιχειρηθεῖ μὲ βάση τὰ χρονολογικὰ στοιχεῖα τῆς ζωῆς τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ τὶς σχέσεις ἡλικίας τῶν δύο ἀνδρῶν.

Δυστυχῶς καὶ τοῦ βίου τοῦ Ἰωάννη Δαμασκηνοῦ τὰ χρονολογικὰ στοιχεῖα δὲν εἰναι ἐντελῶς ξεκαθαρισμένα. Ἀσφαλής πρέπει νὰ θεωρεῖται ἡ χρονολογία θανάτου του (749). Τὴν χρονολογίαν αὐτὴν ὑπέδειξε ὁ S. Vailhé στηριζόμενος στὰ δεδομένα τοῦ *Bίου* τοῦ Στεφάνου τοῦ Σαββαΐτου (725 - 794), ποὺ ἦταν πρῶτος ἀνεψιὸς τοῦ Δαμασκηνοῦ¹⁸. Τὴν χρονολογίαν αὐτὴν δέχονται γενικὰ δῆλοι οἱ νεώτεροι μελετητές¹⁹, μὲ μικρὲς ἀποκλίσεις. Ὁ πωσδήποτε ὁ Δαμασκηνὸς πέθανε πρὶν ἀπὸ τὸ 753, ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὴν χαρακτηριστικὴν φράση τῆς Συνόδου τῆς Ἱερείας: «ἡ Τριάς τοὺς τρεῖς καθεῖται» (δηλ. τοὺς Γερμανὸν Α' Κωνσταντινούπολεως, Ἰωάννη Δαμασκηνὸν καὶ Γεωργίο Κύπρου), φράση ποὺ μετέτρεψε ἡ Z' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος τῆς Νίκαιας: «ἡ Τριάς τοὺς τρεῖς ἐδόξασε»²⁰.

Ο Π. Χρήστου διατυπώνει ἐπιφυλάξεις γιὰ τὴν παραπάνω χρονολογία (749) καὶ παρατηρεῖ: «Ἀλλὰ προϋποτίθεται μᾶλλον ὡς ζῶν κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Ε' συγκληθεῖσαν τὸ 754 σύνοδον. Ἡ σκληρότης τῶν κατ' αὐτοῦ ἐκφράσεων τῆς συνόδου ταύτης (Mansi, 13, 356) δεικνύει ὅτι εἶχε κατανοηθῆ πλήρως ἡ σημασία τῆς προσωπικότητος αὐτοῦ»²¹. Ἐντούτοις ἡ ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὸ 749/750 δημιουργεῖ μεγάλα προβλήματα συμβιβασμοῦ γνωστῶν ἱστορικῶν δεδομένων τοῦ βίου του.

Ως πρὸς τὴν χρονολογίαν γεννήσεως τοῦ Δαμασκηνοῦ ἔχουμε δύο ἀντιφατικές πληροφορίες. Σύμφωνα μὲ τὸ νεώτερο συναξάριο ἔζησε 104 ἔτη²², ἐνῷ σύμφωνα μὲ τὸν *Μαρκιανὸν Βίον* μόνο 70²³. Ἡ πρώτη περίπτωση ἀπορρίπτεται ἀμέσως, γιατὶ προϋποθέτει ἔτος γεννήσεως τοῦ Δαμασκηνοῦ τὸ 645, πράγμα ἐντελῶς ἀπαράδεκτο, γιὰ λόγους ἱστορικούς. «Ἄν γίνει πιστευτὴ ἡ δεύτερη μαρτυρία, τότε πρέπει νὰ χρονογράψουμε τὴ γέννησην του περὶ τὸ 679 (749 - 70). Νομίζω ὅτι ἡ ἀποψή αὐτὴ πλησιάζει περισσότερο τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα».

18. Bλ. NASRALLAH, *Jean de Damas*, σσ. 127 - 128, ὅπου καὶ δηλ. ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

19. Bλ. N. B. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, *Υμρογραφία - Ποίησις*, σ. 212, ὅπου ἡ χρονολογία 749 δὲ θεωρεῖται ἀσφαλής, πάντως δημως ὁ θάνατος τοῦ Δαμασκηνοῦ τοποθετεῖται πρὶν ἀπὸ τὸ 753.

20. Bλ. M. JUGIE, στὸ DTC, VIII¹, σ. 695. Καὶ N. B. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, *Υμρογραφία - Ποίησις*, σ. 212.

21. ΘΗΕ 6, 1965, σ. 1221.

22. Bλ. ἐντύπο *Μηναῖο Δεκεμβρίου* 4. Καὶ PG 94, 501.

23. Bλ. GORDILLO, *Damascenica*, σ. 65.

Ο Nasrallah στηριζόμενος στις ἀραβικές πηγές δέχεται ότι ο Δαμασκηνὸς ἡταν συνομίλητος καὶ σύντροφος τοῦ Yazid, γιοῦ τοῦ Μωαβιᾶ A' καὶ διαδόχου του, καὶ τοῦ ποιητῆ Ahtal, ποὺ γεννήθηκε περὶ τὸ 640. Μὲ βάση τὰ στοιχεῖα αὐτὰ χρονολογεῖ τὴ γέννηση τοῦ Δαμασκηνοῦ μεταξὺ 655 - 660²⁴.

Ἐχω τὴ γνώμη ὅτι ἡ χρονολογία αὐτὴ δὲν μπορεῖ νὰ συμβιβαστεῖ μὲ τὰ δεδομένα τοῦ *Bios* τοῦ Δαμασκηνοῦ. Ἡ μαχητικὴ στάση του κατὰ τὴν πρώτη περίοδο τῆς εἰκονομαχικῆς κρίσεως, ποὺ ξέσπασε μὲ τὸ πρῶτο εἰκονομαχικὸ διάταγμα τοῦ Λέοντος Γ' (726) καὶ κορυφώθηκε μὲ τὸ δεύτερο (730), προϋποθέτει ἀγωνιστικὴ διάθεση καὶ νεανικὴ ρώμη. Ἀν ύποτεθεῖ ὅτι ο Δαμασκηνὸς γεννήθηκε μεταξὺ 655/660, τότε πρέπει νὰ ἡταν τὸ 730 περίπου 70 - 75 ἔτῶν. Τοὺς τρεῖς ὑπὲρ τῶν Εἰκόνων λόγους του τοὺς ἔγραψε μεταξὺ 726 - 735²⁵ καὶ στὴν ἵδια περίοδο χρονολογοῦνται καὶ ἄλλα ἔργα του²⁶. Ἀλλὰ μιὰ τέτοια πνευματικὴ καὶ ἀγωνιστικὴ δραστηριότητα προϋποθέτει πνευματικὴ διαύγεια, καὶ ζωτικότητα ποὺ συνήθως δὲ συμβιβάζεται μὲ τὴν ἡλικία τῶν 75 - 80 ἔτῶν. Εἶναι ἀνάγκη λοιπὸν νὰ μεταθέσουμε πολὺ τὴ χρονολογία γεννήσεως καὶ νομίζω ὅτι τὸ 679/680 εἶναι μιὰ χρονολογία πολὺ πιθανή. Μὲ τὴν ἀποψή αὐτὴ συντάσσονται καὶ οἱ περισσότεροι μελετητές²⁷.

Καὶ τώρα ἂς ἔξετάσουμε τὰ χρονολογικὰ τοῦ Κοσμᾶ. Τὰ περισσότερα καὶ περισσότερο ἀξιόπιστα κείμενα βεβαιώνουν ὅτι ο Κοσμᾶς εἶναι μεγαλύτερος ἀπὸ τὸν Δαμασκηνὸν κατὰ 3 - 5 ἔτη. Ἰωάννης ὁ Μερκουρόπωλος παραδίδει ὅτι οἱ δύο θετοὶ ἀδελφοὶ εἶχαν διαφορὰ ἡλικίας πέντε ἔτῶν²⁸, ἐνῶ κατὰ τὸ *Batikarō Bios*, ἡ διαφορὰ μειώνεται στὰ 3 ἔτη πάντοτε ὑπὲρ τοῦ Κοσμᾶ²⁹. Κατὰ τὸν Κωνσταντίνο *'Ακροπολίτη* ἡ υἱοθεσία τοῦ Κοσμᾶ τοποθετεῖται πρὶν ἀπὸ τὴ γέννηση τοῦ Δαμασκηνοῦ³⁰, καὶ αὐτὴ πρέπει νὰ εἶναι ἡ φυσικὴ τάξη τῶν πραγμάτων. Ἀν λοιπὸν δεχθοῦμε ὡς χρονολογία γεννήσεως τοῦ Δαμασκηνοῦ τὸ 679/680, τότε πρέπει νὰ τοποθετήσουμε τὴ γέννηση τοῦ Κοσμᾶ μεταξὺ 674 - 676. Ἡ χρονολογία αὐτὴ συμβιβάζεται μὲ τὰ δεδομένα τοῦ *Bios*, ἄλλα καὶ μὲ τὶς χρονικὲς σχέσεις τοῦ Κοσμᾶ μὲ τὸ Δαμασκηνό³¹.

24. NASRALLAH, *Jean de Damas*, σ. 58.

25. M. JUGIE, *DTC* VIII¹, 705 - 706.

26. M. JUGIE, δ.π.

27. Βλ. *ΘΗΕ* 6, 1965, στ. 1221.

28. *AΙΣ Δ'*, σ. 328, 7 - 11. Βλ. καὶ παραπάνω, σ. 47.

29. *ΕΕΒΣ ΜΑ'*, σ. 268, 120 - 121. Καὶ παραπάνω, σ. 76.

30. *PG* 140, 828 D.

31. Βλ. καὶ Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *ΘΗΕ* 7, 1965, στ. 885, ὅπου ἀπὸ λάθος τυπογραφικὸ τὸ 675 ἔγινε 685!

Γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῆς χρονολογίας θανάτου τοῦ Κοσμᾶ τὰ πράγματα εἶναι δυσκολότερα. Ἐδῶ ἡ ἀσυμφωνία τῶν πηγῶν εἶναι πλήρης. Τὸ Συναξάριο τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀναφέρει ἀόριστα· «εἰς βαῦν γῆρας ἐλάσας, ἀνεπαύσατο ἐν Κυρίῳ»³². Οἱ *Bios* τῆς Χάλκης καὶ *'Αθηναϊκὸς* (τύπος Γ') ὀρίζουν τὴ διάρκεια τῆς ζωῆς του σὲ 78 ἔτη³³, ἐνῶ ὁ *Λαυριωτικὸς Bios* τὸν θεωρεῖ βραχύβιο· «οὕπω τὸν πεντηκοστὸν πέμπτον χρόνον κατειληφώς . . . καθαρὸς τῷ καθαρῷ προσεχώρησεν» (Κώδ. Λαυριωτικὸς Γ 44, l. 156v). Ὁ Μερκουρόπωλος παρέχει δύο ἀντιφατικὲς πληροφορίες. «Ἄν προσθέσουμε τὶς περιόδους τῆς ζωῆς τοῦ Κοσμᾶ, ὅπως παραδίδονται στὸ κείμενο τοῦ Μερκουροπώλου, ἔχουμε περίεργα τὸν ἀριθμὸ 54, ποὺ συμφωνεῖ μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ *Λαυριωτικοῦ Bios*»³⁴. Ἀλλὰ ὁ βιογράφος στὸ τέλος μᾶς λέγει ὅτι οἱ δύο θετοὶ ἀδελφοὶ ποιητὲς «ἀπήγεσαν ἐν εἰρήνῃ καὶ γῆρᾳ βαθεῖ τὴν πρὸς τὸν Κύριον»³⁵.

Θὰ μποροῦσε βέβαια νὰ παρατηρηθεῖ ὅτι ἡ φράση «ἐν εἰρήνῃ καὶ γῆρᾳ βαθεῖ» εἶναι κοινὸς τόπος. Ἀλλὰ καὶ ὁ περιορισμὸς τῆς ζωῆς τοῦ Κοσμᾶ σὲ 54 ἔτη ἔρχεται σὲ πλήρη ἀτίθεση μὲ τὰ λοιπὰ δεδομένα τῶν *Bios*. «Ολαὶ σχεδὸν τὰ κείμενα μαρτυροῦν διτὶ ὁ Κοσμᾶς πέθανε μετὰ τὸν Δαμασκηνό, δηλ. μετὰ τὸ 749/50». Ἀλλὰ πότε ἀκριβῶς; Τοῦτο δὲν εἶναι εὔκολο νὰ προσδιοριστεῖ μὲ ἀκριβεία. Ἀπὸ τὰ κείμενα φαίνεται ὅτι δὲν ὑπάρχει μεγάλη χρονικὴ ἀπόσταση μεταξὺ τῶν δύο θανάτων. Σύμφωνα μὲ τὸ *Batikarō Bios* ὁ Κοσμᾶς πληροφορεῖται τὸ θάνατο τοῦ Δαμασκηνοῦ ὅταν, μετὰ τὶς ὑποτιθέμενες περιοδείες του, κατέληξε στὴ μονὴ τοῦ *'Αγίου Σάββα*, ὅπου καὶ ὁ ἴδιος πέθανε μετὰ ἓνα ἔτος περίου³⁶. Ὁ θάνατος τοῦ Δαμασκηνοῦ κατὰ τὸ βιογράφο ἡταν πρόσφατος. Τοῦτο σημαίνει ὅτι δὲν μποροῦμε νὰ ἀπομακρυνθοῦμε ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Δαμασκηνοῦ (749/50) περισσότερο ἀπὸ 3 - 4 ἔτη. Ὁπωσδήποτε δὲν μποροῦμε νὰ φτάσουμε στὸ 760.

Τύπαρχει ὅμως καὶ ἄλλη χρονολογικὴ βάση, τὸ ἔτος ἀναρρήσεως τοῦ Κοσμᾶ στὸ θρόνο Μαΐουμᾶ. Μέχρι σήμερα δῆλοι σχεδὸν δέχονται ὡς ἔτος χειροτονίας του τὸ 743, στηριζόμενοι σὲ μιὰ ἀμφίβολη καὶ πάντως ἀτεκμηρίωτη πληροφορία τοῦ *Le Quien*³⁷. «Οσο: παραδέχονται τὴ χρονολογία αὐτὴ δέχονται ἐπίσης καὶ τὴ μαρτυρία τοῦ Μερκουροπώλου,

32. Βλ. παραπάνω σ. 17, 19.

33. Βλ. παραπάνω, σ. 63, 68.

34. Βλ. παραπάνω, σ. 47 - 48.

35. *AΙΣ Δ'*, σ. 350, 7.

36. *ΕΕΒΣ ΜΑ'*, σ. 293, 984.

37. LE QUIEN, *Oriens Christianus* III, 621 - 626. Βλ. καὶ *PG* 94, 478, σημ. 29, ὅπου τὸ 743 πρέπει νὰ διορθωθεῖ σὲ 742.

σύμφωνα μὲ τὴν ὁποίᾳ ὁ Κοσμᾶς ἀρχιεράτευσε 17 ἔτη³⁸. "Ἐτσι ὑπολογίζουν ὅτι ὁ Κοσμᾶς πέθανε περὶ τὸ 760 (743 + 17)³⁹.

Θὰ δείξουμε ἐντούτοις στὴ συνέχεια ὅτι ἡ χρονολογικὴ αὐτὴ βάση δὲν εἶναι ὀρθή. Ἡ χειροτονία τοῦ Κοσμᾶ, σύμφωνα μὲ τοὺς δικούς μας ὑπολογισμούς, πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ στὸ 735 καὶ ὅχι στὸ 743. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι πρέπει νὰ χρονολογήσουμε τὸ θάνατό του, μὲ βάση πάντοτε τὴ μαρτυρία τοῦ Μερκουροπάλου ὡς πρὸς τὴ διάρκεια τῆς ἀρχιερατείας του, περὶ τὸ 751/2. Μὲ τὸν ὑπολογισμὸν αὐτὸ φαίνεται νὰ ἐπιβεβαιώνεται ἡ σχεδὸν ὄμόφωνη μαρτυρία τῶν πηγῶν, ὅτι ὁ Κοσμᾶς πέθανε λίγο μετὰ τὸ Δαμασκηνό. Τὸ περίεργο εἶναι ὅτι ἡ χρονολογία αὐτὴ συμβιβάζεται καὶ μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ *Bίου τῆς Χάλκης* (καὶ τοῦ *'Αθηναϊκοῦ*) ὅτι ὁ Κοσμᾶς ζήσε 78 ἔτη (χρονολογία γεννήσεως 674/6 + 78 = 752/4).

3. ΚΟΣΜΑΣ ΚΑΙ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ - Η ΥΙΟΘΕΣΙΑ

"Ομόφωνη εἶναι ἡ μαρτυρία τῶν πηγῶν, ὅτι ὁ Κοσμᾶς ἔμεινε ὀρφανὸς σὲ νηπιακὴ ἡλικία καὶ υἱοθετήθηκε ἀπὸ ἕναν χριστιανὸν ἀξιωματοῦχο τῆς Δαμασκοῦ, τὸν Σέργιο Μανσούρ, πατέρα τοῦ Ἰωάννη Δαμασκηνοῦ. Στὶς λεπτομέρειες τῆς υἱοθεσίας παρατηροῦνται μικρὲς διαφορὲς στὰ κείμενα, ποὺ εἶναι μᾶλλον φιλολογικὲς ἐπαυξήσεις καὶ δὲ μεταβάλλουν τὴν οὐσία τῶν πραγμάτων. Νομίζω ὅτι ἡ ἀπλὴ καὶ λιτὴ πληροφορία τοῦ Συναξαρίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὅτι ὁ Μανσούρ «προσελάβετο καὶ Κοσμᾶν τὸν μακαριώτατον, κομιδῇ νήπιον ὄντα, ὀρφανίᾳ τε ὄμοιον καὶ πενίᾳ πιεζόμενον ἐσχάτῃ· ὃν καὶ ἀναθρεψάμενος ἐπιμελῶς υἱοποιήσατο»⁴⁰ συμπυκνώνει τὴν ἀρχαίαν καὶ μᾶλλον πιθανή παράδοση. Ἡ γνώμη αὐτὴ εἶναι καὶ σήμερα γενικὰ ἀποδεκτή, καὶ ἔτοι ἐρμηνεύεται ἡ στενὴ σχέση τοῦ Κοσμᾶ μὲ τὸν Δαμασκηνό.

"Ο μόνος ἀπὸ τοὺς νεώτερους μελετητές, ποὺ ἀμφισβήτει τὴ γνησιότητα τῆς παραδόσεως καὶ ἀρνεῖται τὴν ἀπὸ υἱοθεσία ἀδελφικὴ σχέση τῶν δύο ποιητῶν, εἶναι ὁ M. Jugie. "Ποστηρίζει ὅτι ἡ σχετικὴ παράδοση εἶναι μύθος καὶ ὅτι οἱ δύο ἄνδρες ἦσαν ἀπλῶς πνευματικοὶ ἀδελφοί, τρόφιμοι τῆς μονῆς τοῦ Ἀγίου Σάββα καὶ ὅμοτεχνοι στὴ λειτουργικὴ ποίηση. «Ce qu'il ya de certain, c'est que Cosmas fut le frère de Jean par la profession religieuse dans le même couvent, et son émule dans la poésie liturgique»⁴¹.

38. *AIS Δ'*, σ. 338, 25.

39. Βλ. παραπάνω, σ. 86, σημ. 22. Καὶ *DACL III* 2, σ. 2993.

40. *Synax. Eccl. CP*, 396, 5 - 8.

41. M. JUGIE, «La Vie de saint Jean Damascène», *EO XXIII*, 1924, p. 141

Τὴν ἀποψὴν αὐτὴ τὴ στηρίζει ὁ M. Jugie στὴν παρατήρηση ὅτι ὁ Δαμασκηνός, ποὺ ἀφιερώνει τὸ βασικότερο ἔργο του *Πηγὴ τῆς γνώσεως* στὸν Κοσμᾶ, «τῷ ὁσιωτάτῳ καὶ θεοτιμήτῳ πατρὶ Κοσμῷ, ἀγιωτάτῳ ἐπισκόπῳ τοῦ Μαλουμᾶ»⁴², δὲν ἀναφέρει τίποτε γι' αὐτὴ τὴ σχέση. «Dans la lettre par laquelle Jean dédie le principal de ses ouvrages, la Source de la Connaissance, à celui qui aurait été son frère adoptif, rien ne trahit une pareille intimité. Cette fraternité adoptive reste donc sujette à caution»⁴³.

Οἱ ἀντιρρήσεις τοῦ Jugie φαίνονται ὑπερβολικές. Καὶ δὲν εἶναι ὀρθή ἡ γνώμη του ὅτι τὰ ἀρχαῖα συναξάρια ἀποσιωποῦν αὐτὴ τὴ σχέση. 'Απεναντίας ὅλες οἱ πηγές, ἀγιολογικὲς καὶ ἱστορικές, ἡδη ἀπὸ τὸ 10^ο χι., βεβαιώνουν αὐτὴ τὴν ἀδελφικὴ σχέση. Ἡ παράδοση ἔχει συνδέσει τόσο στενὰ τοὺς δύο ποιητές, ποὺ εἶναι ἀδύνατο νὰ ἀναφέρεται ὁ ἔνας, χωρὶς παράλληλη ἀναφορὰ στὸν ἄλλο. Ρήτα μαρτυρεῖ τὸ *Συναξάριο τῆς Κωνσταντινουπόλεως* ὅτι «ὁ λόγιος οὗτος ἐκ πατέρων καὶ εἰς ἡμᾶς ἀφίκετο»⁴⁴. Εἴμαστε λοιπὸν ὑποχρεωμένοι νὰ σεβαστοῦμε τὴν παράδοση, καὶ μάλιστα ὅταν εἶναι ὄμόφωνη.

4. Η ΠΛΑΙΔΙΑ ΤΟΥ ΚΟΣΜΑ

Σύμφωνα μὲ τὴν κοινὴ παράδοση, τοὺς δύο θετοὺς ἀδελφοὺς διδάξει κάποιος λόγιος μοναχός, τὸν ὁποῖο ἔξαγόρασε ὁ Μανσούρ ἀπὸ τὴν ἀραβικὴ αἰχμαλωσία. Γιὰ τὴν καταγωγὴ του ἔχουμε μαρτυρίες ἀντιφατικές. Κατὰ τὰ κείμενα τοῦ τύπου Α, ἥταν βυζαντινὸς (Κωνσταντινουπόλιτης) λόγιος ἀπὸ τὴν τάξη τῶν ἀσηκρητῶν. Τὰ κείμενα ἔδω δὲν ἀναφέρουν τὸ ὄνομά του. 'Αντιθετα, τὰ κείμενα τοῦ τύπου Β παραδίδουν ὅτι ὁ κοινὸς δάσκαλος ἥταν ὁ λόγιος Ἰταλιώτης μοναχός, πού, κατὰ σύμπτωση, εἶχε καὶ αὐτὸς τὸ ὄνομα Κοσμᾶς. 'Ο *Βατικανὸς Βίος τοῦ Κοσμᾶ* (τύπος Γ2) διαφωνεῖ μόνο ὡς πρὸς τὴν καταγωγὴ τοῦ κοινοῦ δάσκαλου, ποὺ τὸν θεωρεῖ ὅχι Ἰταλιώτη ἀλλὰ Κρητικό. Μόνο τὰ κείμενα τοῦ τύπου Γ1 (*Bίοι Χάλκης* καὶ *'Αθηναϊκός*) ταυτίζουν τὸν κοινὸ δάσκαλο μὲ τὸν ὄμονυμο μαθητὴ Κοσμᾶ, ποὺ τὸν θεωροῦν ὅχι θετὸ ἀδελφό, ἀλλὰ δάσκαλο τοῦ Δαμασκηνοῦ. 'Η περίπτωση αὐτὴ, προϊὸν μεγάλης πλάνης καὶ πολλῆς συγχύσεως, μᾶς ἀπασχόλησε ἡδη παραπάνω⁴⁵.

Τὸ κοινὸ λοιπὸν σημεῖν διλων τῶν κειμένων εἶναι ὅτι κάποιος λόγιος

42. PG 94, 521.

43. M. JUGIE, δ.π.

44. *Synax. Eccl. CP*, 395, 13 - 14.

45. Βλ. δια σημειώσαμε παραπάνω, σ. 56 - 57.

μοναχός, τὸν ὅποιο ἔξαγόρασε ὁ Μανσούρ ἀπὸ τὴν ἀραβικὴν αλγυμαλωσίαν, ἀνέλαβε τὴν ἐκπαίδευση καὶ τὴν χριστιανὴν κατήχηση τῶν δύο θετῶν ἀδελφῶν Κοσμᾶ καὶ Δαμασκηνοῦ στὴ Δαμασκό. Δὲν εἶναι καθόλου ἀπίθανο ἡ παράδοση αὐτὴ νὰ ἔχει κάποιο πυρήνα ἀλήθειας. "Οπως ἐπίσης ἡ παράδοση ὅτι ὁ εὐπαίδευτος αὐτὸς μοναχός πρέπει νὰ ἦταν Κωνσταντιπολίτης καὶ ὅχι Ἰταλιώτης ἢ Κρητικός. Τὰ κείμενα τοῦ τύπου Α ἀπηχοῦν, κατὰ τὴν γνώμην μου, τὴν ιστορικὴν πραγματικότητα στὸ σημεῖο τοῦτο. 'Ο τίτλος τοῦ ἀσηκρήτη, ποὺ φέρεται νὰ ἔχει ὁ κοινὸς δάσκαλος, μᾶς ὑποχρεώνει νὰ θεωρήσουμε ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὸ αὐτοκρατορικὸ περιβάλλον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπως παραδίδουν τὰ κείμενα τοῦ τύπου Α.

"Η ἀρνητική, ἔξαλλου, γνώμη τοῦ M. Jugie, ὅτι ὁ κοινὸς αὐτὸς δάσκαλος τῆς παραδόσεως εἶναι πρόσωπο ἀνύπαρκτο, δὲ μοῦ φαίνεται πειστική. 'Ο Jugie στηρίζεται στὴν παρατήρηση ὅτι ὁ Δαμασκηνὸς στὸ ἔργο του 'Ομολογία πίστεως, ποὺ εἶναι γνωστὸ μόνο ἀπὸ τὴν λατινικὴν του μετάφραση, ἀναφέρει ὡς δασκάλους του τοὺς κληρικοὺς τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων καὶ ὅχι τὸ μοναχὸ τῶν συναξαρίων καὶ τῶν *Béotis*: «*Nutrivisti me aquis rectae doctrinae per manus pastorum tuorum*»⁴⁶. Πρέπει ὅμως νὰ παρατηρήσουμε ὅτι οἱ ἄνδρες αὐτοὶ δίδαξαν τὸν Δαμασκηνό, καὶ τὸν Κοσμᾶ βέβαια, τὰ λεπτὰ γράμματα καὶ τοὺς μύησαν στὴν ὑψηλὴν θεολογίαν. 'Εδῶ ὅμως πρόκειται γιὰ τὸν πρῶτο δάσκαλο τῶν δύο ποιητῶν στὴ Δαμασκό. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι σὲ ὅλες τὶς πηγὲς ἡ δράση τοῦ κοινοῦ δασκάλου περιορίζεται στὴ Δαμασκό. 'Εδῶ θὰ ἔμαθαν οἱ δύο θετοὶ ἀδελφοὶ τὰ πρῶτα γράμματα καὶ εἶναι φυσικὸ νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Μανσούρ θὰ ἀναζήτησε σχολεῖο ἢ δάσκαλο ἀνάλογα μὲ τὸ ἀξιωματικὸ τὴν ὑψηλὴν κοινωνικὴν θέσην. Σήμερα γνωρίζουμε ὅτι χριστιανικὰ σχολεῖα λειτουργοῦσαν στὴ Δαμασκό τὴν ἐποχὴ τῶν Ὀμαΐαδῶν καὶ σ' αὐτὰ δίδασκαν τὴν Ἑλληνικὴν καὶ τὴν συριακὴν γλῶσσαν⁴⁷. Παράλληλα ὑπῆρχε συνήθεια νὰ ἀναθέτουν οἱ πλούσιοι τὰ παιδιά τους σὲ ἱδιωτικοὺς παιδαγωγοὺς⁴⁸. Δὲν ἀποκλείεται ἔνας τέτοιος παιδαγωγὸς μὲ μεγάλη φήμη νὰ χρημάτισε πρῶτος δάσκαλος τοῦ Κοσμᾶ καὶ τοῦ Δαμασκηνοῦ.

"Αλλὰ τὸ πρόβλημα δὲν εἶναι ἡ ὑπαρξὴ ἢ ὅχι τοῦ κοινοῦ δασκάλου τῆς παραδόσεως. Τὸ ζήτημα εἶναι πῶς καὶ μέχρι ποιὸ σημεῖο μποροῦσε

46. M. JUGIE, δ.π., σ. 140, καὶ σημ. 5.

47. NASRALLAH, Jean de Damas, σσ. 59 - 60. 'Ἐπίσης P. LEMERLE, *Le premier humanisme byzantin*, Paris 1971, σ. 98, ὅπου ἀναφέρεται στὸν Ἱεροσολυμικὸ Bio PG 94, 441 καὶ 445.

48. NASRALLAH, Jean de Damas, σ. 60.

αὐτὸς νὰ διδάξῃ τοὺς μαθητές του. 'Εκεῖνο ποὺ πρέπει νὰ παρατηρήσουμε εἶναι ὅτι οἱ δύο ποιητές διαθέτουν εὐρύτατην παιδείαν καὶ γενναῖαν Ἑλληνομάθειαν⁴⁹. Εἶναι ἐντελῶς ἀπίθανο ἡ παιδεία αὐτὴ νὰ θεωρήθει καρπὸς τοῦ μόχθου ἐνὸς μόνο δασκάλου, ὅσο μεγαλοφυής καὶ σοφὸς καὶ ἐν εἶναι αὐτὸς. 'Η ἀπόλυτη κατοχὴ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσας καὶ γραμματείας προϋποθέτει δραγανωμένη παιδεία σὲ σχολεῖα καὶ βιβλιοθήκες καὶ αὐτὰ βέβαια δὲν μποροῦσαν νὰ ὑπάρχουν στὴ Δαμασκό.

Μέγα παιδευτικὸ κέντρο στὴν Ἀνατολή κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴ ἦταν ἡ ὀνομαστὴ μονὴ τοῦ Ἀγίου Σάββα⁵⁰. Εἶναι βέβαιο ὅτι ἐδῶ μόνασαν οἱ δύο θετοὶ ἀδελφοὶ καὶ ποιητές. 'Η δλη πνευματικὴ τους δργάνωση πρέπει ὅπωσδήποτε νὰ συσχετίστε μὲ τὴ θητεία τους στὸ πνευματικὸ αὐτὸς κέντρο. 'Ο Δαμασκηνὸς ὄμολογος ὅτι εἶχε στὴ μονὴ πνευματικὸ καθοδηγητὴ τὸν πατριάρχη Ἱεροσολύμων Ἰωάννη Ε' (706 - 735)⁵¹. Εἶναι ἀπολύτως βέβαιο ὅτι ὁ Ἰωάννης ὑπῆρξε καὶ τοῦ Κοσμᾶ δάσκαλος καὶ ἵσως αὐτὸς τὸν χειροτόνησε ἀργότερα ἐπίσκοπο Μαϊουμᾶ.

Εἶναι ἀκόμη γνωστὸ ἔνα ὅλλο πνευματικὸ κέντρο στὴν Ἀνατολή, ἡ σχολὴ τῆς Γάζας. Γιὰ τὸν Κοσμᾶ ἔχει ἥδη ὑποστηριχθεῖ ἡ γνώμη ὅτι σπούδασε στὴ σχολὴ τῆς Γάζας ἢ ὅτι ὑπέστη ἔντονη τὴν ἐπίδρασή της ἐξαιτίας τῆς γειτνιάσεως της μὲ τὴν ἐπίσκοπη Μαϊουμᾶ⁵². 'Εντούτοις τὸ κέντρο αὐτὸς ἀκμάζει τὸν 5ο καὶ 6ο αἰ. καὶ ὅπωσδήποτε ἀπονεῖ μετὰ τὴν ἀραβικὴν κατάκτηση (632)⁵³.

Πάντως ἔνα εἶναι βέβαιο, ὅτι ὁ Κοσμᾶς φοίτησε σὲ σχολὴ ἡ σχολές, ὅπως μαρτυρεῖ τὸ ἴδιο τὸ ἔργο του⁵⁴.

5. Ο ΚΟΣΜΑΣ ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΜΑΪΟΥΜΑ

'Ο Κοσμᾶς γνωρίζεται καὶ ὡς ἐπίσκοπος τῆς πόλεως Μαϊουμᾶ. 'Ο Μαϊουμᾶς ἦταν παραθαλάσσια πόλη τῆς Παλαιστίνης, ἐπίνειο τῆς Γά-

49. Γιὰ τὴν Ἑλληνομάθεια τοῦ Κοσμᾶ βλ. ΘΕΟΧ. ΔΕΤΟΡΑΚΗ, «Κλασσικὴ ἀπηχήσεις εἰς τὴν βυζαντινὴν ὑμερογραφίαν», *ΕΕΒΣ ΛΘ' - Μ'*, 1972 - 73, σ. 152.

50. Βλ. «Τυμητικὸν ἀφιέρωμα ἐπὶ τῇ ἐπανακομιδῇ τοῦ σεπτοῦ σκηνώματος Σάββα τοῦ Ἡγιασμένου», *Ιεροσόλυμα 1965* (ἔκδ. τοῦ περιοδικοῦ *Nέα Σιών*). Βλ. ἐπίσης *ΘΗΕ 10*, 1967, στ. 1090 - 1094, ὅπου καὶ πλούσια βιβλιογραφία γιὰ τὴ μονὴ καὶ τὴν ιστορία της.

51. PG 95, 97 B.

52. Βλ. ΘΕΟΔ. ΧΟΥΔΑΒΕΡΔΟΓΛΟΥ, Κοσμᾶς ὁ Ἱεροσολυμίτης καὶ ὁ Ὁμηρος, *ΝΣ ΜΒ'*, 1947, σσ. 107 - 110.

53. Βλ. γενικὰ PAULY - WISSOWA, *RE VII*, 880 - 886. Καὶ M. A. MEYER, *History of the city of Gaza*, New York 1907.

54. Βλ. παρακάτω: *Γλώσσα καὶ ἀρχαιομάθεια τοῦ Κοσμᾶ*.

ζας, ἀπὸ τὴν ὁποίᾳ ἀπεῖχε μόλις εἰκοσι σταδίους⁵⁵. «εἰς τὸ παράλιον μέρος τῶν Γαζαίων, ὃ καλοῦσι Μαιουμᾶν», δύος παραδίδει Μάρκος ὁ Διάκονος⁵⁶. Σύμφωνα μὲ τὴν ἐκκλησιαστική παράδοση «τὸ ὄνομα Μαιουμᾶ σημαῖνον εἰς τὴν τῶν Φοινίκων διάλεκτον ἑορτὰς ἡ παίγνια, ἅτινα ἐποίουν ἑορτάζοντες οἱ κάτοικοι τῶν παραλίων τῆς Παλιστίνης, περάγεται ἐκ τῆς Φοινικικῆς λέξεως Μάιμ (Maim), ἥτις δηλοῖ 'Τδατα' καθότι οἱ ναῦται καὶ ἀλιεῖς, παίζοντες ἐν ταῖς ἀκροθαλασσίαις, ἡγωνίζοντο διὰ μυρίων στρυφῶν καὶ πολλῆς δεξιότητος, ἵνα πίπτωσιν ὁ εἰς ἐπὶ τοῦ ὅλου ἐν τῷ ὄδατι, πρὸς τέρψιν τῶν θεατῶν. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν τὸ πρᾶγμα ἦν ἀπλῆ καὶ πάρεργος παιδιά· μετὰ ταῦτα δὲ κατέστη ἑορτὴ κανονικὴ ὑπὸ τῶν Ἀρχόντων τεταγμένη, ἐν ἡμέραις ρυτᾶς, χάριν τοῦ ληκοῦ»⁵⁷. 'Αλλ' ἡ ἑορτὴ καὶ τὸ ὄνομα φαίνεται νὰ ἔχουν ρωμαϊκὴ τὴν προέλευση. Κατὰ τὸ Λεξικὸ Σούδα: «πανήγυρις ἥγετο ἐν τῇ 'Ρώμῃ κατὰ τὸν μάιον μῆνα. Τὴν παράλιον καταλημβάνοντες πόλιν τὴν λεγομένην 'Οστίαν οἱ τὰ πρῶτα τῆς 'Ρώμης τελοῦντες ἡδυπαθεῖν ἡνείχοντο, ἐν τοῖς θαλαττίοις ὅδασιν ἀλλήλους ἐμβάλλοντες· δθεν καὶ μαιουμᾶς ὁ τῆς τοιαύτης ἑορτῆς καιρὸς ὀνομάζετο». Περιστέρερο σαρῆς εἶναι ὁ 'Ιωάννης Λυδός: «Τιμῶσιν οὖν κατὰ τὸν μῆνα (Μάιον) τὴν Μαῖαν, τούτεστι τὴν γῆν θεραπεύοντες καὶ μαιουμίζειν τὸ ἑορτάζειν ὀνομάζουσιν ἐξ οὗ καὶ μαιουμᾶν»⁵⁸. 'Αλλὰ μαιουμᾶς ἦταν καὶ εἶδος χοροῦ⁵⁹.

Εἰδήσεις γιὰ τὴν πόλη καὶ τὸν ἐπισκοπικὸ θρόνο Μαιουμᾶ παρέχει ὁ Σωζομένος. Κατὰ τὴν μαρτυρία του ὁ Μ. Κων/νος ἐτίμησε τὴν πόλη μὲ ἐπισκοπικὸ θρόνο καὶ τὴν μετονόμαση Κωνσταντία γιὰ τὴν εὐσέβεια τῶν κατοίκων τῆς: «ἀμειβόμενος δὲ αὐτοὺς τῆς εὐσέβειας ὁ βασιλεὺς πλείστης τιμῆς ἡξίωσε τὴν πόλιν... καὶ Κωνσταντίαν ἐπωνόμασε τῷ τιμιωτάτῳ τῶν παίδων γεραίρων τὸν τόπον καὶ τὴν θρησκείαν»⁶⁰. Κατὰ τὸν Νικόδημο 'Αγιορείτη ὁ Μαιουμᾶς λεγόταν καὶ Νεάπολις καὶ 'Ανθηδών⁶¹. Πάντως τὸ ὄνομα Μαιουμᾶς καὶ ἡ ἐπισκοπὴ Μαιουμᾶ ἔξακολούθησαν νὰ ὑπάρχουν καὶ μετὰ τὸν Κοσμᾶ.

55. Γιὰ τὴν πόλη Μαιουμᾶ καὶ τὶς σχετικὲς μαρτυρίες βλ. PAULY - WISSOWA, RE XIV, 610.

56. ΘΗΕ 8, 1966, στ. 468.

57. Βλ. ἔντυπο Μηναίο 'Οκτωβρίου, ἔκδ. 'Αποστολικῆς Διακονίας τῆς 'Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, σ. 82, σημ.

58. Βλ. ΙΑΝΝΟΥ ΛΥΔΟΥ, Περὶ μηρῶν 91, 7 (Bonn). Γενικὰ γιὰ τὴν ἑορτὴ τοῦ μαιουμᾶ καὶ τὴ διάδοσή της στὸ Βυζαντίο βλ. Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕ, Βυζαντινῶν Βίος καὶ Πολιτισμός, τ. Β I, ἐν 'Αθήναις 1948, σσ. 23 - 24.

59. Βλ. Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕ, δ.π.

60. ΣΩΖΟΜΕΝΟΥ, 'Ἐκκλ. Ἰστορία 11, 5. Καὶ ΕΥΣΕΒΙΟΥ, Βίος Κωνσταντίνου, IV, 37 κτ.

61. ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ, Συναξαριστῆς Α', σ. 154. Καὶ RE XIV, 610.

'Η ιστορία τῆς ἐπισκοπῆς Μαιουμᾶ καὶ ἡ σχετικὴ προσωπογραφία δὲν εἶναι ἐπαρκῶς γνωστή. 'Ολη ἡ νεώτερη βιβλιογραφία στηρίζεται στὶς ἀμφίβολες πληροφορίες τοῦ Le Quien⁶². Στὸν κατάλογο τῶν ἐπισκόπων Μαιουμᾶ, ποὺ συνέταξε ὁ Le Quien ὁ Κοσμᾶς φέρεται πέμπτος, διάδοχος ἐνὸς Πέτρου ἐπ.σκόπου Μαιουμᾶ, ποὺ βρῆκε μαρτυρικὸ θάνατο τὸ 743⁶³. 'Ο Κοσμᾶς θεωρήθηκε ἀμεσος διάδοχος τοῦ Πέτρου καὶ ἔτις ἡ χρονολογία αὐτὴ (743) ἐπαναλαμβάνεται ὡς σταθερὸ χρονολογικὸ σημεῖο σ' ὅλα τὰ νεώτερα ἔργα⁶⁴.

Στὴ Βυζαντινὴ Φιλολογία ἡ χρονολογία αὐτὴ χρησιμοποιεῖται ἐπίσης ὡς βάση καὶ γιὰ τὴ χρονολόγηση τοῦ βασικοῦ δογματικοῦ καὶ ἀντιρρητικοῦ ἔργου τοῦ Δαμασκηνοῦ Πηγὴ τῆς Γράμματος⁶⁵. Τὸ ἔργο αὐτὸν τὸ ἀφιερώνει ὁ Δαμασκηνὸς στὸν Κοσμᾶ· ατῷ ὄσιωτάτῳ καὶ θεοτιμήτῳ πατρὶ Κοσμῷ, ἀγιωτάτῳ ἐπισκόπῳ τοῦ Μαιουμᾶ⁶⁶. 'Τπέθεσαν λοιπὸν δτι ὁ Κοσμᾶς χειροτονήθηκε ἐπισκόπος Μαιουμᾶ τὸ 743 ἢ τὸ 742 καὶ θεώρησαν δτι τὸ ἔργο τοῦ Δαμασκηνοῦ μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ μὲ κάποιαν ἀκρίβεια.

'Αλλὰ ἡ χρονολογικὴ αὐτὴ βάση δὲν ἀντέχει σὲ αὐστηρὴ κριτική. Καὶ πρῶτα, δὲν ὑπάρχει στὸ ἔργο οὔτε καν ὑπαινιγμὸς δτι ὁ Κοσμᾶς είληγε πρόσφατα χειροτονηθεῖ. 'Απλῶς ὁ 'Ιωάννης στὴν ἀφιερωτικὴ ἐπιστολὴ τοῦ ὄμοιογε⁶⁷ δτι ἔγραψε τὸ ἔργο κατὰ παράληση τοῦ Κοσμᾶ: «Ἐγὼ δέ, ἐμὸν μέν, ὡς ἔφην, οὐδέν· τὰ δὲ τοῖς ἐκκρίτοις τῶν διδασκάλων πεπονημένα εἰς ἐν συλλεξάμενος δση δύναμις, συντετμημένον τὸν λόγον ποιήσουμε, κατὰ πάντα ὑπείκων τῷ ὑμετέρῳ προστάγματι»⁶⁸. Τίποτε λοιπὸν δὲν ἔχάγεται ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Δαμασκηνοῦ, παρὰ μόνο δτι, δταν γράφτηκε, ὁ Κοσμᾶς ἦταν ἡδη ἐπίσκοπος Μαιουμᾶ, ἀν, φυσικά, θεωρήσουμε δτι ὁ σωζόμενος τίτλος εἶναι γνήσιως.

'Αλλὰ τὸ σημαντικότερο εἶναι δτι ὁ προκάτοχος τοῦ Κοσμᾶ Πέτρος, στὸν ὅποιο στηρίζονται δλες αὐτὲς οἱ χρονολογικὲς σχέσεις, εἶναι πρόσωπο μὲ ἀμφίβολη ιστορικὴ ὑπόσταση⁶⁹. 'Αγνωστος στὰ ἑλληνικὰ

62. LE QUIEN, *Oriens Christianus*, t. III, 1740, 621 - 626.

63. PG 94, 478, σημ. 29. Βλ. καὶ FABRICIUS - HARLES, *Bibliotheca Graeca*, t. XI, σ. 173, σημ. 9.

64. Βλ. KRUMBACHER - ΣΩΤΗΡ. B', σ. 559. Καὶ OTTO BARDENHEWER, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, t. 5, Freiburg im Breisgau 1932, σ. 174. WEYN, *Die Akrostichis*, σ. 20. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, Κοσμᾶς, σ. 89. Βλ. ἀκόμη ΘΗΕ 7, 1965, στ. 885.

65. PG 94, 537 - 1228. Βλ. καὶ BON. KOTTER, *Die Schriften des Johannes von Damaskos*, I, Berlin 1969, σ. 51.

66. PG 94, 537.

67. PG δ.π.

68. J. M. HOECK, *Stand*, σ. 18, σημ. 1.

συναξάρια, τιμᾶται στή Δυτική Εκκλησία ως μάρτυς στις 21 Φεβρουαρίου⁶⁹. Τὸ συναξάριό του τὸ ἔγραψε ὁ Baronius μὲ βάση τὶς σύντομες καὶ ἀσαφεῖς πληροφορίες τοῦ Θεοφάνη. Πράγματι ὁ χρονογράφος ἀναφέρει ὅτι κατὰ τὸ ἔτος κόσμου 6234 (= 734 μ.Χ.) «Πέτρος ὁ κατὰ Μαϊουμᾶν ἐν τοῖς αὐτοῖς ἀνεδείχθη χρόνοις μάρτυς Χριστοῦ αὐτομόλως»⁷⁰. Στὴ συνέχεια ἀναφέρει ὁ Θεοφάνης ὅτι «τοῦτον (τὸν Πέτρον) ἔγκωμίοις λόγων τετίμηκεν ὁ ὅσιος πατὴρ ἡμῶν Ἰωάννης ὁ καλῶς ἐπικληθεὶς Χρυσορρόας», δηλ. ὁ Δαμασκηνός⁷¹. Ἀλλὰ τὸ ἔγκωμιο αὐτὸ δὲ σώθηκε καὶ δὲν ἔχουμε ἄλλη γι' αὐτὸ μαρτυρία.

'Αλλὰ ὁ Θεοφάνης ἀναφέρει καὶ ἄλλον Πέτρο, ποὺ μαρτύρησε κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς βασιλείας τοῦ Οὐαλίδ Α' ἐπίσης τὸ ἔτος κόσμου 6234 (= 734 μ.Χ.): «Οὐαλίδ δὲ Πέτρον τὸν ἀγιώτατον μητροπολίτην Δαμασκοῦ γλωσσοτομηθῆναι ἐκέλευσε, ὡς ἀναφανδὸν ἐλέγχοντα τὴν τῶν Ἀράβων καὶ Μανιχαίων δυσσέβειαν»⁷². 'Ο Πέτρος αὐτὸς ταυτίζεται μὲ τὸν νεομάρτυρα Πέτρο Καπιτωλέων († 13 Ἰανουαρίου 715), ποὺ γνωρίζεται καὶ ως ἄγιος στὴν Ἑλληνικὴ Εκκλησία⁷³. Σήμερα πιστεύεται ὅτι ὁ Θεοφάνης συγχέει τὰ πράγματα καὶ ὅτι ὁ Πέτρος Καπιτωλέων καὶ ὁ Πέτρος Μαϊουμᾶ εἶναι ἔνα καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπο. Παρατηρεῖ σχετικὰ ὁ P. Devos: «S. Pierre, prêtre de Capitoliæ, en Transjordanie, connu par une Passion géorgienne à lire avec circonspection, martyrisé en janvier 715 sur l'ordre de Khalife de Damas Walid 1er, et devenu S. Pierre de Maiouma dans sa légende posthume, notamment chez Théophane»⁷⁴.

Στὴν ἀγιολογικὴ φιλολογία εἶναι γνωστὸς καὶ ἄλλος Πέτρος παλαιότερος, ἐπίσκοπος Μαϊουμᾶ (453). 'Αλλὰ αὐτὸς εἶναι ὁ μονοφυσίτης Πέτρος, ὁ Ἰβηρ, γιὰ τὸν ὅποιο καὶ πλούσια φιλολογία ἀναπτύχθηκε καὶ πολλὰ προβλήματα ἔχουν δημιουργηθεῖ⁷⁵. Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ Πέτρος ὁ Ἰβηρ δὲν ἔχει καμιὰ σχέση μὲ τὸ θέμα μας.

69. *Martyrologium Romanum* (= *Propylaeum ad Acta SS. Decembris*), Bruxellis 1940, σ. 71. Bλ. καὶ *Acta SS. Februarii* t. III, 267 - 268.

70. ΘΕΟΦΑΝΗΣ, I, 642, 1 (Bonn).

71. "Ο.π., 643, 3 - 5.

72. "Ο.π., 641, 15.

73. *Synax. Eccl. CP*, 105 ('Οκτ. 4) καὶ *Acta SS. Oct. t. II*, 494 - 498. Bλ. ἐπίσης *Martyrologium Romanum*, σ. 434. Τὸ γεωργιανὸ βίο τοῦ Πέτρου ἔξεδωσε πρῶτος ὁ C. KEKELIDZE, «Zitie Petra Novago, mucenika Kapetolojskago», *Christianskij Vostok*, τ. IV, 1915, σσ. 1 - 71. Bλ. ἐπίσης P. PEETER, «La passion de S. Pierre de Capitoliæ» (+13 janvier 715), *Anal. Boll.* LVII, 1939, σσ. 299 - 333, ὅπου συζητηση τῶν σχετικῶν προβλημάτων καὶ βιβλιογραφία.

74. *Anal. Boll.* 69, 1951, σ. XXXII.

75. Bλ. D. M. LANG, «Peter the Iberian and his Biographers», *Journal of*

'Αντιλαμβάνεται κανεὶς ὅτι δὲν μποροῦμε νὰ θεμελιώσουμε ἀσφαλὴ ιστορικὰ συμπεράσματα σὲ μαρτυρίες τόσο συγχυμένες καὶ ἀσαφεῖς. 'Αλλὰ καὶ ἀν ἀκόμη παραβλέψουμε τὶς δυσχέρειες καὶ πιστέψουμε στὴν ὄπαρη Πέτρου ἐπισκόπου Μαϊουμᾶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 8ου αι., πάλι πρέπει νὰ τοποθετήσουμε τὸ θάνατό του στὸ 734 (κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Θεοφάνη) καὶ δχι στὸ 743, ὅπως, ἀπὸ λίθιος ἀναριθμητισμοῦ προφανῶς, ἔγραψε ὁ Le Quien (734 - 743) καὶ ἐπαναλαμβάνουν οἱ νεώτεροι.

'Υπάρχει δύμας καὶ κάτι ὅλλο ποὺ περιπλέκει περισσότερο τὰ πράγματα. 'Ο Κοσμᾶς χειροτονήθηκε ἐπίσκοπος Μαϊουμᾶ ἀπὸ τὸν πατριάρχη Ἰεροσολύμων, στὴ δικαιοδοσίᾳ τοῦ ὅποιου ὑπαγόταν ἡ ἐπισκοπὴ Μαϊουμᾶ. 'Ο Ἰωάννης Μερκουρόπεπωλος παρέχει σαφεῖς πληροφορίες: «Τοῦτὸν (τὸν Κοσμᾶν), ἐπει καὶ τῆς Ἱερουσαλήμ ποιμένος διὰ θαύματος εἰχον αἱ ἀκοαὶ Ἡλία—οὐχ οὕτος ἐκεῖνος ὁ διὰ τὸ μονοθέλγτον τὴν ἐν Σινᾶ θεοπτίαν ὑπερόριος κατιδών, παρ' Ἀναστασίου τοῦ τότε τὰ σκῆπτρα 'Ρωμαίων διέποντος τοῦτο παθών—καὶ περιλάημα ἦν ἡδὺ τοῖς πάντων στόμασ·, φῆφος ἀναθεν θεία καὶ κάτωθεν χειρὸς ὑπουργία πρὸς τὸν Μαϊουμᾶ θρόνον ἐγκαθιδρύουσιν»⁷⁶. Εἶναι δὲ μόνος ἀπὸ τοὺς βιογράφους ποὺ ἀναφέρει τὸ ὄνομα τοῦ πατριάρχη Ἰεροσολύμων, ποὺ χειροτόνησε τὸν Κοσμᾶ. Τὰ ἄλλα κείμενα ἀναφέρουν ἀδριστα ὅτι τὸν χειροτόνησε «ὁ τηνικαῦτα τῆς ἐν Ἱερουσαλήμ ἐκκλησίας θύνων τοὺς οἴακας»⁷⁷.

Σύμφωνα μὲ τὰ παραπάνω, ὁ Κοσμᾶς χειροτονήθηκε ἀπὸ τὸν πατριάρχη Ἰεροσολύμων Ἡλία, ποὺ διακρίνεται σαφῶς ἀπὸ τὸν ὅμωνυμο μονοφυσίτη (δχι μονοθελήτη) πατριάρχη Ἡλία Α' (494 - 516, † 518)⁷⁸. 'Αλλὰ ὁ Ἡλίας Β' πατριάρχευσε μεταξὺ 770 - 797⁷⁹. 'Αν πιστέψουμε τὴ μαρτυρία αὐτὴ πρέπει νὰ χρονολογήσουμε τὴ χειροτονία τοῦ Κοσμᾶ μετὰ τὸ 770. Αὐτὸ δύμας δὲν μπορεῖ νὰ συμβιβαστεῖ μὲ κανένα τρόπο μὲ τὰ δεδομένα τοῦ βίου του καὶ προπαντὸς μὲ τὶς ἐξακριβωμένες σχέσεις του μὲ τὸ θετὸ ἀδελφό του Δαμασκηνό. 'Αλλωστε ἀποδείχθηκε παραπάνω ὅτι τὰ ὄρια τῆς ζωῆς τοῦ Κοσμᾶ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἐκταθοῦν πολὺ

Ecclesiastical History, t. II, 1951, σσ. 158 - 168, ὅπου καὶ πλήρης βιογραφία. Bλ. ἐπίσης ΘΗΕ 10, 1967, στ. 365.

76. ΑΙΣ Δ', σ. 329, 1 - 9.

77. ΕΕΒΣ ΜΑ', σ. 282, 589 - 590.

78. ΘΗΕ 6, 1965, στ. 27 - 28, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

79. Bλ. X. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, 'Ιστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἰεροσολύμων. Αθῆναι 1910, σσ. 299 - 301. ἐπίσης V. GRUMEL, La chronologie, σ. 452. Καὶ H. G. BECK, KTL, σ. 517. 'Ο Ἡλίας Β' γνωρίζεται καὶ ως ὅμνογράφος. Bλ. Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, 'Ηλίας δ Β' πατριάρχης Ἰεροσολύμων, ΝΣ ΛΑ', 1936, σσ. 201 - 208 καὶ 274 - 281. Bλ. καὶ EMEREAU, EO 22, 1923, σ. 420.

πέρα ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 8 αἰ. Ὁ A. Baumstark ἀναφέρει ἐναντίον πατριάρχη Ἡλίᾳ, ποὺ πέθανε τὸ 728⁸⁰. Εἶναι δμως ἀμφίβολο ἂν ταυτίζεται μὲ τὸν ἀναφερόμενο ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Μερκουρόπωλο⁸¹. Τὴν ἐποχὴν αὐτὴν πατριαρχεύει στὰ Ἱεροσόλυμα ὁ Ἰωάννης Ε'.

Τὸ πιθανότερο λοιπὸν εἶναι νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Μερκουρόπωλος πλανήθηκε στὸ δνομα τοῦ πατριάρχη ποὺ χειροτόνησε τὸν Κοσμᾶ, ἐπηρεασμένος ἵσως ἀπὸ τὰ κείμενα τοῦ τύπου Γ1, ποὺ θεωροῦν τὸν Κοσμᾶ σύγχρονο τοῦ πατριάρχη Κωνσταντινούπολεως Ταρασίου (784 - 806). Ἐκτὸς ἂν δεχθοῦμε ὅτι ὑπάρχει καὶ ὅλος Ἡλίᾳς πατριάρχης Ἱεροσολύμων, ἄγνωστος ὡς σήμερα, ποὺ καλύπτει τὸ κενὸν 735 - 752 τῶν γνωστῶν ἐπισκοπικῶν καταλόγων τῆς Ἱερουσαλήμ. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν μποροῦμε νὰ τὸ ἀποδείξουμε.

Ἐχουμε δμως καὶ μιὰν ὅλην ἔνδειξην, ποὺ ὀδηγεῖ ἵσως στὴ λύση τοῦ προβλήματος. Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς ἀναφέρει μεταξὺ τῶν πνευματικῶν του δασκάλων τὸ λόγιο πατριάρχη Ἱεροσολύμων Ἰωάννη Ε' (705 - 735)⁸². Εἶναι φυσικὸ νὰ δεχθοῦμε ὅτι ὁ Ἰωάννης ὑπῆρξε καὶ τοῦ Κοσμᾶ δάσκαλος καὶ αὐτὸς πιθανότατα τὸν χειροτόνησε ἐπίσκοπο Μαλουμᾶ⁸³. Ἡ ὑπόθεση αὐτὴ συμφωνεῖ μὲ δλα τὰ δεδομένα τοῦ βίου τοῦ Κοσμᾶ. Συνεπῶς ὁ Κοσμᾶς χειροτονήθηκε πρὶν ἀπὸ τὸ 735 (ἔτος θανάτου τοῦ Ἰωάννη Ε'). Πάντως νομίζω ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀπομακρυνθοῦμε πολὺ ἀπὸ τὴν χρονολογίαν αὐτῆς. Τὸ 734/735 μοῦ φαίνεται ὡς ἡ πιθανότερη χρονολογία.

VI. ΑΓΙΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΕΟΡΤΟΛΟΓΙΟ ΤΟΥ ΚΟΣΜΑ

"Ἄν εἰναι ὁρθὴ ἡ γνώμη τοῦ Εὐστρατιάδη, ὅτι ὁ Θεοφάνης ὁ Γραπτὸς († 845) συνέθεσε κανόνα ἐγκωμιαστικὸ στὴ μνήμη τοῦ Κοσμᾶ¹, πρέπει νὰ δεχθοῦμε ὅτι ἡ ἀγιοποίηση τοῦ μεγάλου ὑμνωδοῦ ἔγινε πολὺ νωρίς. Ἐντούτοις εἶναι περίεργο καὶ δυσερμήνευτο, γ.ατὶ τὸ δνομα τοῦ Κοσμᾶ νὰ ἀπουσιάζει ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα συναξάρια καὶ μηνολόγια πρὶν ἀπὸ τὸν 11^ο αἰ.² Τὸ πράγμα γίνεται περισσότερο περίεργο, ἀν λάβουμε ὑπόψη ὅτι ὁ θετὸς ἀδελφὸς καὶ συνεργάτης του στὴ λειτουργίαν ποίηση Ἰωάννης Δαμασκηνὸς ἀπαντᾶται καὶ στὰ ἀρχαῖα ἀκόμη συναξάρια καὶ μηνολόγια τῆς Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἑκκλησίας.

'Ἡ ἀρχαῖότερη μνεία τοῦ Κοσμᾶ ὡς ἀγίου βρίσκεται στὸ Λαυριατικὸ Bίο του, ποὺ χρονολογεῖται πιθανότατα στὸν 11^ο αἰ. Τὸ κείμενο τοῦτο γράφτηκε ὡς λόγος ἐγκωμιαστικός, γιὰ νὰ τιμήσει τὴ μνήμη τοῦ Κοσμᾶ, ὅταν γιὰ πρώτη φορὰ καθιερώθηκε ἡ ἔγινε γνωστή. Εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὴ καὶ ἐνδιαφέρουσα ἡ δήλωση τοῦ ἀνώνυμου βιογράφου του: «Ἄλλ, ὡς τῆς ἐκκλησίας ἀψευδέστατε κόσμε... ἀναθενήματες ἐποπτεύοις τοὺς τὴν σὴν χαρούμσυνον τελετὴν περιχαρῶς ἐορτάζοντας καὶ τοῖς μετέπειτα παραπέμποντας, πάλαι κεκρυμμένην οὖσαν καὶ τὸ μέχρις ἡμῶν ἄγνωστον...» (Κώδ. Μ. Λαύρας Γ 44, f. 157r)³. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ἡ ἀγιοποίηση τοῦ Κοσμᾶ ἡ τουλάχιστο ἡ γενίκευση τῆς λατρείας του βράδυνε πολὺ, ἄγνωστο γιὰ ποιοὺς λόγους. Ἡ καθυστέρηση αὐτὴ ἐρμηνεύει ἵσως καὶ τὴν ἀπουσία τοῦ Κοσμᾶ ἀπὸ τὸ Martyrologium Romanum⁴.

'Ἡ μνήμη τοῦ Κοσμᾶ τοποθετήθηκε ἀρχικὰ στὶς 15 Ἰανουαρίου, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ Συναξάριο Κωνσταντινούπολεως⁵, ὅπου ἐπίσης ἀπαντᾶται καὶ στὶς 16 Ἰανουαρίου⁶. Στὰ νεώτερα λειτουργικὰ Μηναῖα

1. Βλ. Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΔΟΥ, «Ταμεῖον», ΕΦ ΑΖ', 1938, σ. 258. Καὶ, Τοῦ Ιδίου, Κοσμᾶς, σ. 87.

2. Βλ. δσα σχετικὰ σημειώθηκαν παραπάνω, σ. 17.

3. Βλ. καὶ παραπάνω, σ. 20.

4. Στὸ Ρωμαϊκὸ Μαρτυρολόγιο τιμᾶται ὁ Δαμασκηνὸς, ἐνῶ τὸ δνομα τοῦ Κοσμᾶ εἶναι ἐντελῶς ἄγνωστο.

5. Synax. Eccl. CP, 395. Βλ. καὶ BHG², I, σ. 136.

6. "O.π. 397.

80. A. BAUMSTARK, *Geschichte der syrische Literatur*, Bonn 1922, σ. 269.

81. J. M. HOECK, *Stand*, σ. 18, σημ. I.

82. Βλ. PG 95, 57 B (Περὶ τρισαγίου δμνου, 26). Βλ. ἐπίσης M. JUGIE, «La vie de Saint Jean Damascène», EO 23, 1924, σ. 140 σημ. 6.

83. Τὸν Ἰωάννη Ε' θεωρεῖ ὅτι χειροτόνησε τὸν Κοσμᾶ καὶ ὁ Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, στὴ ΘΗΕ 7, 1965, σ. 885.

καὶ στὰ δημωδέστερα συναξάρια ἡ μνήμη του ἀπαντᾶται στὶς 14 'Οκτωβρίου⁷. Σὲ διάφορους κώδικες, ὅπως ὁ *Batopediaνός* 1130 (13 αἱ.)⁸, ὁ ὑπ' ἀρ. 100 τῆς μονῆς τῆς *Panayίας Χάλκης* (15ος αἱ.)⁹, ὁ ὑπ' ἀρ. 61 τῆς Ἰδιας μονῆς (16ος αἱ.)¹⁰, ἡ μνήμη τοῦ Κοσμᾶ ἀπαντᾶται στὶς 12 'Οκτωβρίου, ἐνῶ στὴ BHG καὶ στὶς 15 'Οκτωβρίου¹¹. Περιέργως, στὸν ὑπ' ἀρ. 1052 (13ος αἱ.) κώδικα τῆς 'Εθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς 'Ελλάδος ὁ Κοσμᾶς τιμᾶται μαζὶ μὲ τὸν Ιωάννη Δαμασκηνὸν στὶς 25 'Οκτωβρίου¹². Εἶναι ἡ μόνη περίπτωση, ἀπὸ δσα γνωρίζω, κοινῆς ἔορτῆς τῶν δύο θετῶν ἀδελφῶν.

VII. Η ΓΥΜΝΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΚΟΣΜΑ ΩΣ ΑΓΙΟΥ

1. Η ΕΝΤΥΠΗ ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ

Στὸ ἔντυπο Μηναῖο 'Οκτωβρίου 14 περιλαμβάνεται ἀνώνυμη ἀκολουθία τοῦ Κοσμᾶ. Ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία ἑσπέρια στιχηρὰ σὲ ἥχο δ', τρία δὲ ἑσπέρια στιχηρὰ προσόμοια σὲ ἥχο α', διξαστικὸ ἑσπερινοῦ σὲ ἥχο πλ. δ' καὶ ἀνώνυμο κανόνα χωρὶς ἀκροστιχίδα. Τὶς ἀπαρχὴς τῶν στοιχείων τῆς ἀκολουθίας αὐτῆς κατέγραψε ἡ Follieri¹. 'Η ἀκολουθία ἐκδόθηκε καὶ αὐτοτελῶς σὲ τεῦχος μαζὶ μὲ τὶς ἀκολουθίες τῶν ἀγίων ποὺ ἔορτάζονται: τὴν Ἰδια ἡμέρα, μὲ τὸν τίτλο· «Ἀκολουθία τῶν ἀγίων μαρτύρων Ναζαρίου, Γερβασίου, Προστασίου, Κελσίου· τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Κοσμᾶ τοῦ ποιητοῦ· τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰγνατίου ἀρχιεπισκόπου Μηθύμνης τοῦ νέου καὶ θαυματουργοῦ· καὶ μνήμη τοῦ ἀγίου Ἱερομάρτυρος Θεράποντος τοῦ Θαυματουργοῦ»².

2. Η ΑΝΕΚΔΟΤΗ ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΤΟΥ ΚΟΣΜΑ

'Ανέκδοτη ἀκολουθία τοῦ Κοσμᾶ βρίσκεται σὲ πολλὰ ἀγιορειτικὰ χφφ. Τὰ στοιχεῖα τῆς ἀκολουθίας αὐτῆς κατέγραψε ἡδη ὁ Σ. Εὔστρατιάδης³. Περιλαμβάνει στιχηρὰ ἑσπέρια, ἰδιόμελα, κοντάκιο καὶ Οἰκο, κανόνα καὶ ἔξαποστειλάρια. Εἶναι δηλ. ἀκολουθία πλήρης. Μεταφέρω καὶ ἔδω τὶς ἐνδείξεις τῆς ἀκολουθίας αὐτῆς:

- α) *Στιχηρὰ ἑσπεριοῦ, ἥχ. δ'. 'Ως γενναιῶν ἐν μάρτυσιν.*
- 1. Τῶν φσμάτων τοῦ Πνεύματος τὸ ἡδύπνοον δργανον . . .
- 2. 'Η κιθάρα ἡ εῦμουσος, χελιδῶν καλλικέλαδος . . .
- 3. 'Υμνοπόλων ὁ ἔξαρχος, διδασκάλων ὁ σύσκηνος . . .
- 4. 'Ως σοφίας σε τρόφιμον καὶ ἀγνείας ἐντρύφημα . . .
- 5. 'Ἐγκρατείᾳ συνέζησας ἀγρυπνίᾳ νηστείᾳ τε . . .
- 6. Ταπεινόφρων καὶ μέτριος, γαληνός, εύπροσήγορος . . .

1. Βλ. HENRICA FOLLIERI, *Initia*, passim. 'Η καταγραφὴ ἔγινε μὲ βάση τὸ Μηναῖο ἑκδ. Ρώμης (1888).

2. 'Ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν K. ΔΟΥΚΑΚΗ, ἐν 'Αθήναις 1895. Βλ. L. PETIT, *Bibliographie des Acolouthies Grecques*, Bruxelles 1926, σ. 111.

3. Βλ. Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, «Ταμεῖον», *ΕΦ*, ΛΖ', 1938, σσ. 257 - 258.

7. Νλ. ἔντυπο Μηναῖο 'Οκτωβρίου. ΝΙΚΟΛΗΜΟΥ, *Συναξαριστής Α'*, σ. 154. ΜΑΡΓΟΥΝΙΟΥ, *Βίοι ἀγίων*, σ. 95. ΔΟΥΚΑΚΗ, *Μέγας Συναξαριστής Α'*, σ. 178. Βλ. ἐπίσης *Acta SS. Octobris*, t. VI (Parisiis 1906), 594 (die XIV Octobris). *Acta SS. Maii*, t. I, (Venetiis 1737) (= Ephemerides Graecoscaei), XLVI.

8. Βλ. Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, *Ἄγιοι Λόγιοι*, σ. 257.

9. Βλ. EEBΣ ΙΒ', 1936, σ. 287.

10. "Ο.π., σ. 162. Στὶς 12 'Οκτωβρίου βρίσκω τὴ μνήμη τοῦ Κοσμᾶ καὶ στὸ Λαυρωτικὸ κώδικα Θ 77, φ. 135 α.

11. BHG³, δ.π. 'Ο Fr. HALKIN δὲ σημειώνει ἀπὸ ποῦ ἀντλεῖ τὴν πληροφορία.

12. Βλ. EHRHARD, *Überlieferung* III. 2, σ. 808.

β) Ἰδιόμελα

1. ("Ηγ. πλ. β') Σοφίας ἐνδιαιτήμα τὴν καρδία σου χρηματίσσα...
 2. ("Ηγ. α') Τὸν φόβον τοῦ Κυρίου ἀρχὴν σοφίας ἐγνωκώς...
 3. ("Ηγ. β') Κόσμος πανευπρεπῆς ἱερωσύνης ἐδείχθης...
- γ) *Kάθισμα.* "Ηγ. πλ. δ'. Τὴν σοφίαν τοῦ Λόγου.
Ἐύσεβείᾳ καὶ πίστει ἀνατραφεὶς καὶ σοφίᾳ κοσμήσας...
- δ) *Kοτάκιον.* "Ηγ. πλ. δ'. Τῇ ὑπερμάχῳ.

Κεκοσμημένος ἀρεταῖς, Κοσμᾶ Θεόπνευστε.

Ο Οἶκος

"Αἰμεμπτον διανύσσας βιοτήν, ἵεράρχα...

ε) 'Αλλὰ τὸ σημαντικότερο στοιχεῖο τῆς ἀκολουθίας αὐτῆς εἶναι ὁ κανόνας σὲ ἦχο δ', μὲ ἀκροστιχίδα: «Κοσμᾶν ἐπαινῶ τὸν μελουργὸν προφόροντα». 'Ο Εὐστρατιάδης γνωρίζει τὸν κανόνα ἀπὸ τοὺς κώδικες Μ. Λαύρας Θ 77, Δ 28, Δ 55, Δ 31, Ε 142, Ε 193, Δ 14 καὶ Βατοπεδίου 1130⁴. 'Υπάρχει ἀκόμη στὸν ὑπ' ἀρ. 100 (15ος αι.) τῆς μονῆς Παναγίας τῆς Χάλκης⁵ καὶ στὸν ὑπ' ἀρ. 132 (16ος αι.) τῆς μονῆς Σταυρονικῆτα⁶. 'Ο Εὐστρατιάδης ἀπέδωσε τὸν κανόνα στὸν ὑμνογράφο Θεοφάνη, στηριζόμενος στὶς ἐνδείξεις τῶν κωδίκων τῆς Μ. Λαύρας καὶ σημείωσε τὴν ἀκροστιχίδα καὶ τὴν ἀπαρχὴν τῆς α' ὡδῆς. Καταχωρίζω ἐδῶ τὶς ἀπαρχὲς ὅλων τῶν τροπαρίων τοῦ κανόνα, μὲ βάση τῆς φωτογραφίας τοῦ Λαυριωτικοῦ κώδ. Θ 77 (ff. 135^r - 146^r).

'Ο κανὼν τοῦ ὁσίου φέρων ἀκροστιχίδα: Κοσμᾶν ἐπαινῶ τὸν μελουργὸν προφόροντα.

'Ωδὴ α'. "Ηγ. δ'. Θαλάσσης τὸ ἐρυθραῖον...

Καλλύνας τῶν ἀρετῶν τὸν βίον σου...

'Ο τρόπος σου καταλλήλως δείκνυται...

Σοφίας ὡς ἔραστῆς σοφώτατος...

Θεοτοκίον

Μαρίαν τὴν καθαρὰν καὶ ἄμωμον...

'Ωδὴ γ'. Εὐφραίνεται ἐπὶ σοί.

'Ἄσμάτων ἐπιτερπῆ πρὸς μελουργίαν...

Νομίμοις σὺ ἐντραφεὶς τοῖς τοῦ Χριστοῦ...

4. "Ο.π., σ. 258.

5. ΕΕΒΣ ΙΒ', 1936, σ. 287.

6. ΛΑΜΠΡΟΥ, Κατάλογος, Α', σ. 87.

Ἐφέστιον τῷ πυρὶ τοῦ θείου ζήλου...

Θεοτοκίον

Παρῆλθον μὲν αἱ σκιαί, ἡ δὲ ἀλήθεια...

'Ωδὴ δ'. 'Επαρθέντα σε ἰδοῦσα...

'Ανακαθάρας τὸ ὅμμα τῆς σῆς καρδίας...

'Ιαμα πάσης ὑπάρχουσιν ἀθυμίας...

Νενοσηκύταν, παμμάκαρ, τὴν ἐκκλησίαν...

'Ως θαυμαστά σου τὰ μέλη καὶ πάσης, μάκαρ...

Θεοτοκίον

Τὴν παναγίαν ὑμνήσωμεν Θεοτόκον...

'Ωδὴ ε'. Σύ, Κύριέ μου, φῶς.

'Ο φόργγος σου, σοφέ, εἰς τὰ πέρατα...

Νόμων τῶν φυσικῶν ὑπερθεν...

Μέλη τὰ θαυμαστὰ μελουργῶν...

Θεοτοκίον

'Εφαναν ἀστραπαὶ τοῦ σοῦ τόκου...

'Ωδὴ ζ'. Θύσω σοι μετὰ φωνῆς.

Λόγοι σου ὡς κηρίον ἥλυκάζον...

Οὐ λόγοις, ὡλ' ὡς ἐν πράγμασι...

'Ὕψωσιν τοῦ τρισολβίου ξύλου...

Θεοτοκίον

'Ρήμασι σοῦ θεοπνέυστοις, Κόρη...

'Ωδὴ ζ'. 'Αβραμιαῖοι ποτέ.

Γάνυται πᾶσα ψυχή...

'Οντως ἡ γλῶσσα ἡ σή...

Νόμος ἡττᾶται ἐν σοί...

Θεοτοκίον

Ποία σε γλῶσσα βροτῶν...

'Ωδὴ η'. Χεῖρας ἐκπετάσας.

'Ράβδῳ στηριζόμενοι τῶν σῶν δογμάτων...

'Ολον ὡς μετάρσιον τὸν νοῦν, Κοσμᾶ...

Φωτὸς τοῦ ἀύλου ταῖς αύγαις....

Θεοτοκίον

'Ράβδος ἐκ τῆς ρίζης 'Ιεσσαί...

'Ωδὴ θ'. Λίθος ἀχειρότμητος.

"Ολβιος ἐγένου, παμμάκαρ . . .

Νόμοις διαπρέψας τοῖς θείοις . . .

"Ωφθη σοι τὸ ἀδυτον φέγγος . . .

Θεοτοκίον

Σὲ τὴν παναγίαν Παρθένον . . .

3. ΤΑ ΕΠΙΓΡΑΜΜΑΤΑ

α. Στὸ ἔντυπο Μηνοῦ ('Οκτωβρίου 14) μετὰ τὴν σ' ὀδὴ τοῦ κανόνα καὶ πρὸ τὸ συναξάριο τοῦ ἀγίου ἀναγινώσκεται τὸ ἀκόλουθο ἐπίγραμμα:

'Απῆλθε Κοσμᾶς ἔνθα πᾶσα τερπνότης,
Μέλη λιπῶν τέρποντα τὴν Ἐκκλησίαν.

Τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο ἀπαντᾶται καὶ στὸ ἔμμετρο Μαρτυρολόγιο τοῦ Siberus, μὲ τὴν ἀκόλουθη λατινικὴ παράφραση:

Sic omne nostrum gaudium, Cosmas, abit,
Cantus reliquens, qui pios exhilarant?.

β. 'Ανώνυμο ἐπιτύμβιο ἐπίγραμμα τοῦ Κοσμᾶ παραδίδεται ἀπὸ τὸ Βίο τῆς Χάλκης (καὶ τὸν Ἀθηναϊκό, μὲ μικρὲς παραλλαγές):

'Εχειν σε τύμβος καν δοκῆ κεκρυμμένον
λέληθεν· οὐρανὸς γάρ ὅντως νῦν φέρει
τὸν ὁς ἀληθῶς ἥλιον φαεσφόρον.
οὐ γάρ κάτω σε σὺν νεκροῖς ὥρκν μίαν
ἀφῆκεν ἡ Πρόνοια, Κοσμᾶ παμμάκαρ,
ἄλλ' οὐρανὸς φέρει σε σὺν τοῖς Ἀγγέλοις⁷.

γ. Στὸν Cod. Lipsiensis Universitatis 16, 4, f. 285v σώζεται τὸ ἀκόλουθο ἐγκωμιαστικὸ ἐπίγραμμα τοῦ Κοσμᾶ:

'Ω κόσμε Κοσμᾶ τῶν ἀκόσμων ἐν βίῳ.
κόσμος γάρ αὐτοῖς ἡ ἄνω κατοικία,
ώς τὰ πρόσφατα σκύβαλα ἡγουμένοις.
Σὺ δ' αὖ καλή γε λύρα, εἰ μὴ καὶ μάλλον
πετεινὸν εὐθέας κυνηγετοῦν εἰς δῆλα,
ἡχοῦσα φωνὴν τῆς ἄνω μελωδίας.

Τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο ἔξεδωσε ὁ S. G. Mercati μὲ σύντομες φιλολογικὲς παρατηρήσεις⁸.

7. Βλ. L. SIBERUS, *Martyrologium metricum Ecclesiae Graecae*, Lipsiae MDCCXXVII (1727), σ. 337.

8. ΑΙΣ Δ', σ. 301. Καὶ cod. Atheniensis 321, f. 45r. Βλ. καὶ παραπάνω, σ. 62 καὶ 67.

δ. Σώζεται ἀκόμη στίχος ὑμνητικὸς τοῦ Κοσμᾶ, ὁ ἀκόλουθος:
Κοσμᾶς ἀκούω καὶ λύρα ψηφίζομαι.

'Ο Ν. Γ. Πολίτης ἐρμηνεύοντας τὸν ἐγκωμιαστικὸν αὐτὸν στίχον παρατηρεῖ: «Τοῦ ὑμνῷδοῦ Κοσμᾶ τὸ γάρισμα ἐμαρτύρουν αἱ ψῆφοι τοῦ ὄνοματός του, διότι τὸ Κοσμᾶς ($\kappa = 20$, $\sigma = 70$, $\mu = 200$, $\alpha = 40$, $\sigma = 200$, - 531) εἰναι ἰσόψηφον τῷ λύρᾳ ($\lambda = 30$, $\upsilon = 400$, $\rho = 100$, $\alpha = 1$, - 531), ἐντεῦθεν καὶ τὸ ἐπίγραμμα»⁹.

9. Βλ. S. G. MERCATI, «Nota sul codex Hauniensis 1343», *Mélanges Carsten Höeg (= Classica et Mediaevalia 17)*, 1956, σ. 117.

10. Βλ. N. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ, «Στιχουργικὰ παίγνια». *Ἐστία* 19, 1885, σ. 224, διόπου καὶ ἐκτενὴς λόγος γιὰ τὴν τάση τῶν Βυζαντινῶν στὰ λογοπαίγνια καὶ τὰ λογοφά.

VIII. Ο ΚΟΣΜΑΣ ΣΤΗΝ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΑ

Η άπεικόνιση του Κοσμᾶ σὲ μικρογραφίες χρφ., φορητές εἰκόνες (ἀπὸ τὸ 14ο αἰ. ἑ.), τοιχογραφίες καὶ μωσαϊκὰ δὲν εἶναι σπάνια. Η ἀρχαιότερη γνωστὴ εἰκόνα του Κοσμᾶ εἶναι ἡ μικρογραφία του Μηνολογίου του Βασιλείου Β', που παρέχει καὶ δεῖγμα του παλαιοῦ εἰκονογραφικοῦ τύπου, μὲ τὴν κεφαλὴν ἀκάλυπτη¹. Ἐπίσης οτὸν ὑπ' ἀρ. 1273 (18ος αἰ.) τῆς μονῆς Ἰβύρων, f. 1v ὑπάρχουν εἰκόνες «τῶν ἁγίων Ἰωάννου του Δαμασκηνοῦ καὶ Κοσμᾶ, ἐξωγραφημένων δι' ὑδαρῶν γραμμάτων»².

Ο Κοσμᾶς εἰκονίζεται συνήθως μαζὶ μὲ τὸν Ἰωάννη Δαμασκηνὸν ἢ μὲ ἄλλους ὑμνογράφους καὶ μάλιστα σὲ θέματα του δεσποτικοῦ ἡ θεομητορικοῦ κύκλου, ὅπως π.χ. ὁ Μυστικὸς Δεῖπνος ἢ ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου, καὶ τοῦτο γιατὶ ὁ Κοσμᾶς εἶναι ὁ κατ' ἔξοχὴν ὑμνωδὸς τῶν ἑορτῶν αὐτῶν. «Ἐτσι στὴν Ἐρμηνείᾳ τῆς ζωγραφικῆς τέχνης Διονυσίου του ἐκ Φουρνᾶ ἀναφέρονται τὰ ἀκέλουθα σχετικὰ μὲ τὸν Κοσμᾶ· «Ο Δεῖπνος ὁ Μυστικὸς κλπ». Εὰν θέλῃς ποίησον τὸν ἄγιον Κοσμᾶν μετὰ χάρτου λέγοντα οὕτως· Τροπάρ. «Η τὸ ἀσχετον κρατοῦσα καὶ ὑπερῷον ἐν αἴθρῃ ὅδωρ, ἡ ἀβύσσους καλινοῦσα καὶ θελάσσας ἀναχαιτίζουσα Θεοῦ σοφία ὅδωρ νιπτῆρι βάλλει, πόδας ἀποπλύνει δὲ δούλων δεσπότης»³. Ἐπίσης· «Η Κοίμησις τῆς Θεοτόκου...». Καὶ εἰς τὴν ἀριστερὰν ὁ ἄγιος Κοσμᾶς ὁ ποιητὴς βαστῶν χαρτὶ λέγει· «Γυναικά σε θνητήν, ἀλλ' ὑπερφυῶς καὶ μητέρα Θεοῦ εἰδότες, πανάμωμε»⁴. Ο νεώτερος εἰκονογραφικὸς τύπος ἀνταποκρίνεται στὴ συνταγὴ Διονυσίου του ἐκ Φουρνᾶ· «Κοσμᾶς, γέρων φαρακλός, ὁξυγένης», λέγει· «Σοφία, Λόγος καὶ Δύναμις, υἱὸς ὁν τοῦ»⁵.

Οι παραλλαγὲς αὐτοῦ του τύπου εἶναι πολλές.

1. B.L. PIO FRANCHI DE' CAVALIERI, *Il Menologio di Basilio II* (Cod. Vatic. gr. 1613, XI s.), Torino 1907, πλ. 213.

2. B.L. ΛΑΜΠΡΟΥ, *Κατάλογος Β'*, σ. 259.

3. B.L. ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ του ἐκ ΦΟΥΡΝΑ, *Ἐρμηνεία τῆς ζωγραφικῆς Τέχνης καὶ αἱ κέριαι αὐτῆς ἀνέκδοτοι πηγαί, ἀκδιδομένη μετὰ προλόγου νῦν τὸ πρῶτον πλήρης κατὰ τὸ πρωτότυπον αὐτῆς κείμενον, ὑπὸ ΑΘ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ - ΚΕΡΑΜΕΩΣ, ἐν Πετρουπόλει 1909*, σ. 275.

4. "O.p.", σ. 145.

5. "O.p.", σ. 167, 294.

— Καταγωρίζω ἐδῶ τὶς γνωστότερες καὶ πλέον ἐνδιαφέρουσες εἰκόνες τοῦ ποιητῆ Κοσμᾶ:

1. Ὁραια ψηφιδωτὴ εἰκόνα στὸ νάδ τῶν Ἅγιων Ἀποστόλων Θεσσαλονίκης, στὴν παράσταση τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου⁶.

2. Τοιχογραφία τοῦ Κοσμᾶ στὴν Κουμπελίδικη τῆς Καστοριᾶς (13ος αἰ.)⁷.

3. "Ομοια τοιχογραφία καὶ ἵσως τοῦ ἴδιου ζωγράφου στὸν Ταξιάρχη τῆς Μητροπόλεως Καστοριᾶς⁸. Καὶ στὶς δύο παραπάνω περιπτώσεις ὁ Κοσμᾶς εἰκονίζεται στὴν παράσταση τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου.

4. Στὸ Μπάτσκοβο τῆς Βουλγαρίας βρίσκεται τοιχογραφία τοῦ Κοσμᾶ, ὅπου ὁ ἄγιος εἰκονίζεται μὲ σαρίκιο στὴν κεφαλή, δεῖγμα προφανῶς τῆς καταγωγῆς του ἀπὸ τὴν Ἀνατολή⁹.

5. Στὸ παρεκκλήσιο τῆς Μονῆς τῆς Χώρας στὴν Κωνσταντινούπολη (Kariye Djami) ὑπάρχουν δύο τοιχογραφίες τοῦ Κοσμᾶ. Στὴ μία εἰκονίζεται μὲ σαρίκιο στὴν κεφαλή, ὅπως καὶ στὸ Μπάτσκοβο τῆς Βουλγαρίας¹⁰, ἐνῶ στὴν ἄλλη εἰκονίζεται μὲ τὴν κεφαλὴν ἀκάλυπτη¹¹.

6. "Ομοια τοιχογραφία, μὲ τὴν κεφαλὴν ἀκάλυπτη, στὸ Καθολικὸ τῆς Μονῆς Προδρόμου κοντὰ στὶς Σέρρες¹².

7. Δεῖ για τοῦ νεώτερου εἰκονογραφικοῦ τύπου στὸ παρεκκλήσιο τοῦ Ἅγιου Εύθυμιου μέσα στὴ Βασιλικὴ τοῦ Ἅγιου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, ὅπου ὁ Κοσμᾶς εἰκονίζεται μὲ κουκούλιο στὴν κεφαλή¹³.

6. B.L. ΑΝΔΡ. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΥ, «Η ψηφιδωτὴ διακόσμησις τοῦ ναοῦ τῶν Ἅγιων Ἀποστόλων Θεσσαλονίκης», Θεσσαλονίκη 1953 (= Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη, ἀρ. 16), σ. 49, 5 καὶ πλ. 34, I. B.L. ἐπίσης F.R. HALKIN, «Inscriptions grecques relatives à l' hagiographie», Anal. Boll. LXXI, 1953, σ. 343 καὶ σημ. I, ὅπου ἀναφέρεται γιὰ τὸν Κοσμᾶ: «Reconnaissable au texte qu'il achève d'écrire et qui est emprunté à son office de l' Assumption».

7. B.L. ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ ΜΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ - ΤΣΙΟΥΜΗ, *Oι τοιχογραφίες τοῦ Ιζού αἰῶνα στὴν Κουμπελίδικη τῆς Καστοριᾶς*, Θεσσαλονίκη 1973, σσ. 71 - 72, καὶ πλ. 35.

8. B.L. ΣΤ. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗ, *Καστορία. I. Βιζαντιναὶ τοιχογραφίαι. Πίνακες*, Θεσσαλονίκη 1953, πλ. 133α.

9. B.L. A. GRABAR, *La peinture religieuse en Bulgarie*, Paris 1928, Λεύκωμα, πλ. IV (δεξιά).

10. B.L. P. UNDERWOOD, *The Kariye Djami*, New York 1966, 3. The Frescoes, πλ. 429.

11. B.L. ΑΝΔΡ. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς Προδρόμου παρὰ τὰς Σέρρας*, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 16, σημ. 15.

12. ΑΝΔΡ. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΥ, δ.π., σσ. 15 - 16, πλ. 12.

13. B.L. Γ. ΚΑΙ Μ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, *Η βασιλικὴ τοῦ Ἅγιου Δημητρίου Θεσσαλονίκης*, Αθῆναι 1952, Λεύκωμα, πλ. 92β.

8. Στὸ Πρωτάτῳ βρίσκεται τοιχογραφία τοῦ Κοσμᾶ, ἔργο τοῦ Πανσέληνου¹⁴.
9. Εἰκόνα τοῦ Κοσμᾶ ἀπὸ τὸ Καθολικὸ τῆς Μονῆς Δοχειαρίου δημοσίευσε ὁ Καθηγητὴς Κ. Καλοκύρης. Παριστάνει τοὺς Δαμασκηνό, Κοσμᾶ, Βαρλαὰμ καὶ Ἰωάσαφ (ἔτους 1568)¹⁵.
10. Τοιχογραφία τοῦ Κοσμᾶ, ἔργο τοῦ Ἰωάννου Ὑπάτου τοῦ Πελοποννησίου (1682) βρίσκεται στὸ ναὸ τῆς Παναγίας τῆς Μονῆς Καισαριανῆς στὴν Ἀττικὴν. Παριστάνει τὸν Κοσμᾶ ἀπέναντι στὸν Ἰωσήφ Ὑμνογράφο¹⁶.
11. Φορητὴ εἰκόνα τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ τοῦ Κοσμᾶ (ἔτους 1512) βρίσκεται στὴν Τράπεζα τῆς Μεγίστης Λαύρας¹⁷.
12. Φορητὴ εἰκόνα τοῦ Κοσμᾶ, προερχόμενη ἀγνωστοῦ ἀπὸ ποῦ, δημοσίευσε ὁ Καθ. Παν. Χρήστου¹⁸.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΤΟ ΕΡΓΟ

14. Bλ. MILLET, *Monuments de l'Athos*, πλv. 41.2.

15. Bλ. K. ΚΑΛΟΚΥΡΗ, "Αθως. Θέματα Ἀρχαιολογίας καὶ Τέχνης, Ἀθήναι 1961, σ. 169, πλv. 40 B'.

16. Bλ. EYT. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, "Ιωσήφ ὁ Ὑμνογράφος. Βίος καὶ ἔργον (διατριβὴ ἐπὶ διδακτορίᾳ), ἐν Ἀθήναις 1971, σσ. 103 - 104.

17. Bλ. NASRALLAH, *Jean de Damas*, σ. 92. Καὶ MILLET, δ.π., πλv. 146.

18. ΘΗΕ 7,1965, στ. 885.

ΓΕΝΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ - ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ

Ο Κοσμᾶς εἶναι μοναδικὴ περίπτωση ὑμνογράφου, ποὺ τὸ σύνολο σχεδὸν τῆς δημιουργίας του μπῆκε ἀμέσως στὰ λειτουργικὰ βιβλία καὶ ἀκούεται ψαλτόμενο ὃς σήμερα. "Ἐτσι τὸ μεγαλύτερο καὶ σημαντικότερο μέρος τῆς ποιητικῆς παραγωγῆς τοῦ Κοσμᾶ μᾶς εἶναι προσιτό. Ἐκλεκτοὶ ὄμνοι (κανόνες κυρίως) ἔχουν περιληφθεῖ σὲ διάφορες ἀνθολογίες¹ ἢ ἔχουν μεταφραστεῖ σὲ ἔνες γλῶσσες². Γνωρίζονται ἀκόμη μερικοὶ ἀνέκδοτοι κανόνες του (κυρίως τῆς Παρακλητικῆς) ἀποκείμενοι σὲ κώδικες τῆς Κρυπτοφέρρης³.

Κατὰ κατιρούς ἔχουν δημοσιευθεῖ πίνακες τῶν ἔργων τοῦ Κοσμᾶ (εἰρμῶν, κανόνων, στιχηρῶν καὶ ἰδιομέλων) μὲς βάση κυρίως τίς ἐνδείξεις τῶν λειτουργικῶν βιβλίων⁴. Γενναία ἔρευνα σὲ χφφ. ἀγιορειτικὰ καὶ παρισινὰ ἐπιχείρησε πρῶτος ὁ Σ. Εὐστρατιάδης, σὲ μιὰ προσπάθεια νὰ συντάξει πλήρεις καὶ ὀριστικοὺς πίνακες τῶν ἔργων τοῦ Κοσμᾶ καὶ νὰ ἐκδώσει ὅσα ἀνέκδοτα⁵. Ἡ ἔργασία αὐτὴ παραμένει μέχρι σήμερα βασική. Ἄλλα ὁ Εὐστρατιάδης δὲν ἀκολούθησε, ὡς συνήθως, αὐστηρὴ ἐπιστημονικὴ μέθοδο στὴν ἔρευνα καὶ στὴν ἐκδόση του. Δὲ θέλησε ἢ δὲν μπόρεσε νὰ διασταυρώσει τὶς πληροφορίες τῶν πηγῶν καὶ νὰ τὶς ἐλέγξει αὐστηρά. "Αφῆσε μεγάλο περιθώριο σὲ εἰκασίες καὶ ὑποθέσεις καὶ προσέγραψε στὸν Κοσμᾶ ἔργα, ποὺ ὄπωσδήποτε δὲν εἶναι δικά του. Ομοιογεῖ ὅτι ὀδηγήθηκε συχνὰ μόνο ἀπὸ τὸ ὄφος τῶν ὄμνων, χωρὶς νὰ λάβει ὑπόψη του τὸ ἐνδεχόμενο λογοτεχνικῆς μιμήσεως, τόσο συχνῆς στὴ Βυζαντινὴ Τύμνογραφία. Τὸ ὄφος ὄμως δὲν εἶναι πάντοτε ἀσφαλῆς

1. B.L. CHRIST - PARANIKAS, *Anthologia*, σσ. 161 - 204. ΤΡΕΜΠΕΑ, 'Επιλογή, σσ. 184 - 195. AΙΣ Β', σσ. 164 - 165. PG 98, 400 - 524, δπου ὄμως ἡ συναγωγὴ περιέχει πολλὰ σφάλματα καὶ ὄμνους ξένους. B.L. ἐπίσης C. TRYPLANIS, *Medieval and modern Greek poetry (An Anthology)*, Oxford 1951, σ. 28, δπου δμως οἱ δύο πρῶτες ὀδεῖς τοῦ κανόνα τοῦ M. Σαββάτου, ποὺ προσγράφονται στὸν Κοσμᾶ, εἶναι ποίημα Μάρκου 'Γδροῦντος.

2. BERNHARD, *Rezensionen*.

3. ΕΥΤ. ΤΟΜΑΔΑΚΗ, «Κανόνες τῆς Παρακλητικῆς», ΕΕΒΣ ΛΘ' - Μ', 1972 - 73 (= Λειμών. Τιμητικὴ προσφορὰ τῷ N. B. ΤΟΜΑΔΑΚΗ), σσ. 253 - 272.

4. DACL, III, 1914, στ. 2293 - 2297. C. EMERELU, «Hymnographi Byzantini», EO XXII, 1923, σσ. 20 - 22.

5. Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, Κοσμᾶς, σσ. 92 κάτιον.

ένδειξη για νὰ λυθοῦν δύσκολα προβλήματα πατρότητας. "Ετσι ἡ μελέτη τοῦ Εὐστρατιάδη, παρὰ τὴν ἀναμφισβίτητη ἀξία τῆς, πρέπει νὰ χρησιμοποιεῖται μὲ πολλὴ ἐπιφύλαξη. Εἶναι ἀλγούνα κρίμα, ποὺ τόσος ἔρευνητικὸς μόγχος δὲν ἀξιοποιήθηκε σωστά.

"Αλλὰ τὸ ζήτημα δὲν εἶναι νὰ συγκεντρώσουμε τὶς μαρτυρίες τῶν κωδίκων καὶ νὰ καταρτίσουμε πίνακες. Ἀπεναντίας τὰ προβλήματα ἀρχιζουν μετὰ τὴν ἑργασία αὐτῆς, ποὺ εἶναι βέβαια ἡ ἀπαραίτητη προϋπόθεση. "Οταν μάλιστα πρόκειται γιὰ ποιητή, ὅπως ὁ Κοσμᾶς, τὰ προβλήματα εἶναι περισσότερα καὶ πολυπλοκότερα. Πρῶτα ἀπ' ὅλα πρέπει νὰ λυθεῖ τὸ μέγα πρόβλημα τῆς συνωνυμίας, ποὺ δὲν ἀπασχέλησε οὔτε τὸν Εὐστρατιάδη οὔτε τοὺς προγενέστερους μελετητὲς σοβαρά. Πρέπει νὰ ἔξαριθωθεῖ ἀν ὑπάρχουν περισσότεροι ὄμώνυμοι ποιητὲς καὶ, στὴν περίπτωση αὐτῆς, νὰ διαχωρίσουμε καὶ νὰ προσγράψουμε τὰ ἔργα ποὺ φέρονται στὰ χρφ. μὲ τὴν ἀδριστὴ ἔνδειξη «Κοσμᾶ μοναχοῦ». Εἶναι προφανές ὅτι κανένας πίνακας δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἔγκυρος, ἀν πρῶτα δὲν λυθεῖ δριστικὰ τὸ ζήτημα τοῦτο.

"Γιάρχουν ὅμως καὶ ἄλλοι ἔξισου σοβαρὰ προβλήματα. Εἶναι ὁ Κοσμᾶς εὐρετής ἡ ἔνας ἀπὸ τοὺς εὐρετὲς τοῦ κανόνα ὡς νέου ποιητικοῦ εἶδους; Ποιὲς εἶναι καὶ ποιὰ ἀξία ἔχουν οἱ μαρτυρίες τῶν πηγῶν; Ποιὲς εἶναι οἱ σχέσεις καὶ οἱ ἀμοιβαῖς ἐπιδράσεις τῶν δύο μεγάλων ποιητῶν Κοσμᾶ καὶ Δαμασκηνοῦ;

Παράλληλα πρέπει νὰ μελετηθοῦν τὰ μορφολογικὰ γνωρίσματα τῆς ποιήσεως τοῦ Κοσμᾶ, τὰ στοιχεῖα, δηλαδὴ ποὺ συνιστοῦν τὴν ἰδιαίτερη ποιητικὴ φυσιογνωμία τῶν ὄμνων τοῦ Κοσμᾶ, καθὼς ἐπίσης τὸ ὑφος, ἡ γλώσσα, ὁ ρυθμός, τὸ μέτρο καὶ τὸ μέλος. "Ετσι θὰ δημιουργηθοῦν καὶ ἄλλα κριτήρια ἐλέγχου τῶν ἀταύτιστων ἡ ἀμφίβολων ἔργων, ἄλλα καὶ γενικὰ θὰ καταστεῖ δυνατὴ ἡ ἔγκυρότερη ἀξιολόγηση τοῦ ποιητικοῦ ἔργου ἐνὸς κορυφαίου ἐκπροσώπου τῆς βυζαντινῆς ὄμνογραφίας. Αὐτὰ τὰ προβλήματα θὰ συζητηθοῦν εὐθὺς ὀμέσως.

1. ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΣΥΝΩΝΥΜΙΑΣ

A'

Εἶναι ποιητὴς ὁ μοναχὸς Κοσμᾶς, ὁ κοινὸς δάσκαλος τῶν θετῶν ἀδελφῶν καὶ ποιητῶν Ιωάννη Δαμασκηνοῦ καὶ Κοσμᾶ; Τὸ ζήτημα αὐτὸ δὲν ἔχει ἀπασχολήσει μέχρι τώρα τοὺς εἰδικούς. Oi Christ - Paranikas¹ προσέγραψαν στὸν παλαιότερο ἔκεινον Κοσμᾶ τοὺς κανόνες στὸ

1. Βλ. CHRIST - PARANIKAS, Anthologia, σ. L.

Σάββατο τοῦ Λαζάρου² καὶ στὴ μνήμη «Ιωσήφ τοῦ μνήστορος, Δαυΐδ τοῦ Προφήτου καὶ βασιλέως καὶ Ἰακώβου τοῦ ἀδελφοθέου»³, πράγμα ποὺ εἶχε ὡς συνέπεια νὰ εἰσχωρήσει στὴ Βυζαντινὴ Φιλολογία ἐνα νέο δνομα ὄμνογράφου, Κοσμᾶ τοῦ Ξένου ἡ Ἰκέτου ἡ Ἀσυγκρίτου. Αὐτὸ ἐπαναλαμβάνεται στὶς νεώτερες ἀνθολογίες καὶ στὰ γραμματολογικὰ σημειώματα⁴. Κάποιες ἐπιφυλάξεις διατυπώνει ὁ Μ. Παρανίκας καὶ παρατηρεῖ ὅτι «πολλοὶ ἐσφαλμένως ἀπέδωκαν τῷ διδασκάλῳ τούτῳ Κοσμᾶ τῷ Σικελιώτῃ, καὶ οὐχὶ τῷ μελῳδῷ, ποιήματα, ἀτικαὶ ὅμως εἶναι τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Κοσμᾶν»⁵. Δὲν ἀναφέρει ὅμως ποιὰ ἀπὸ τὰ ἀμφισβητούμενα ἔργα θεωρεῖ ποιήματα τοῦ μελωδοῦ Κοσμᾶ καὶ δὲν προχωρεῖ σὲ παραπέρα διερεύνηση τοῦ θέματος.

'Ο δάσκαλος Κοσμᾶς εἶναι πρόσωπο ἀμφισβητούμενο⁶. Τὴν ὑπαρξὴ του τὴ βεβαιώνουν τὰ ἀγιολογικὰ καὶ συναξαριακὰ κείμενα, ὅμως, ὅπως εἰδαμε, οἱ ἀντιφάσεις εἶναι πολλές καὶ τὰ ιστορικὰ στοιχεῖα τοῦ βίου του εἶναι συγκεχυμένα. 'Αλλὰ καὶ ἀν ἀκόμη ἡ ιστορικὴ του ὑπόσταση θεωρηθεῖ βέβαιη, ἀπὸ ποῦ συνάγεται ὅτι ὁ μοναχὸς αὐτὸς εἶναι ποιητής; Σχετικὰ μὲ τὸ θέμα αὐτὸ ἔχουμε νὰ παρατηρήσουμε τὰ ἀκόλουθα:

α. Σὲ κανένα χρ. δὲ βρέθηκε μέχρι σήμερα ἔνδειξη ὅτι ὁ Κοσμᾶς αὐτὸς εἶναι ποιητής.

β. Δὲν ὑπάρχει οὔτε βίος του οὔτε συναξάριο. "Ολα δσα γνωρίζουμε γι' αὐτὸν προέρχονται ἀπὸ τὶς ἀμφίβολες εἰδήσεις τῶν Bίων Κοσμᾶ καὶ Ιωάννη Δαμασκηνοῦ τῶν ποιητῶν. 'Αλλὰ στὰ κείμενα αὐτὰ δὲν ὑπάρχει ἡ παραμικρὴ ἔνδειξη ποὺ νὰ πείθει ὅτι ἡταν ποιητὴς ἡ ὅτι δίδαξε, ἔστω, τὴν ποιητικὴ ἡ τὴ μουσικὴ τέχνη στοὺς μαθητές του. 'Αντιθετα, ὁ Βατικανὸς Bίος τοῦ Κοσμᾶ⁷ ἀρνεῖται ρητὰ τὴν ἰδιότητα τοῦ ποιητῆ στὸν κοινὸ δάσκαλο Κοσμᾶ: «Εἰ δὲ καὶ ἔτερός τις Κοσμᾶς θείας σοφίας ἐμπλεως εὑρηται, ἀλλ' οὐ ποιητὴς ἔκεινος, κοινὸς δὲ τούτοιν ἀμφοῖν παρεντής καὶ θεῖος διδάσκαλος»⁸. 'Η μαρτυρία εἶναι σαφής καὶ πρέπει νὰ ληφθεῖ σοβαρὰ ὑπόψη.

2. Βλ. ἔντυπο Τριάδοι.

3. Βλ. ἔντυπο Μηγαίο Λεκεμβάλον 26 (= Τῇ Κυριακῇ μετὰ τὴν Χριστοῦ Γέννησιν).

4. Βλ. ΤΡΕΜΠΕΛΑ, Ἐκλογὴ, σσ. 184, 185. Ἐπίσης ΘΗΕ 7, 1965, σ. 884, δπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία. Βλ. ἀκόμη C. EMEREAU, «Hymnographi Byzantini», EO 22, 1923, σ. 22.

5. Βλ. Μ. ΠΑΡΑΝΙΚΑ, «Περὶ Χριστιανικῆς ποιήσεως τῶν Ἐλλήνων», Ο ἐν Κων/πόλει Ἐλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, Θ' 1874 - 75, σ. 123.

6. Βλ. παραπάνω, σ. 91 - 93.

7. Βλ. παραπάνω, σ. 70 - 80.

8. Ἐκδ. ΘΕΟΧ. ΔΕΤΟΡΑΚΗ, ΕΕΒΣ ΜΑ', σ. 265, 20 - 22.

γ. Τὸ περίεργο καὶ ἔξαιρετικὰ τιμητικὸ ἐπίθετο Ἀσύγκριτος εἶναι εὐ-
λογὸ νὰ ἀποδίδεται σὲ ποιητὴ μεγάλο, ἀσύγκριτο γιὰ τὸ ἔργο του βέ-
βαιος. Εἶναι ὅμως ἀληθινὰ περίεργο νὰ ὑπῆρξε ποιητὴς τόσο μεγάλος
καὶ ὅμως νὰ μὴ σώθηκε κανένα ἔργο ἀναμφισβήτητα δικό του, ποὺ νὰ
δικαιαιοῦγει αὐτὴ τὴν τόσο τιμητικὴ προσωνυμία. "Ηδη ὅμως ἔχουμε
δεῖξει ὅτι τὸ ἐπίθετο ἀσύγκριτος προέρχεται ἀπὸ παρανάγνωση τοῦ ὅ-
ρου «ἀσηκρῆτις», τοῦ τίτλου διγλαδὴ ποὺ φέρεται νὰ ἔχει ὁ Κοσμᾶς σὲ
μερικὰ κείμενα⁹. Εἶναι μάλιστα τόσο μεγάλη ἡ πλάνη, ὥστε καὶ ἡ χει-
ρόγραφη ἀκόμη παράδοση ἀλλοιώθηκε, γιὰ νὰ ἔξυπηρετηθεῖ μιὰ περί-
εργη συναξαριακὴ παράδοση. Τπενθυμίζουμε τὴν περίπτωση τοῦ Gor-
dillo, ποὺ διόρθωσε τὴ σωστὴ γραφὴ τοῦ Μαρκιανοῦ χρ. «ἀσεκριτήν» σὲ
«ἀσύγκριτον», ἀκολουθώντας τὴν πλάνη τῶν νεώτερων συναξαρίων¹⁰.

δ. 'Αλλὰ καὶ τὸ ἐπίθετο Ξένος, ποὺ τοῦ ἀποδίδεται ἐπίσης, ποὺ βρέ-
θηκε; Βέβαια ὅχι στὰ χειρόγραφα. Δὲν ἔχει καθόλου προσεχθεῖ ὅτι τὸ
ἐπίθετο τοῦτο προσδιορίζει τὸν μελωδὸ Κοσμᾶ καὶ ὅχι τὸν ὄμώνυμο δά-
σκαλὸ του. "Ετσι στὸν «Κανόνα» τῶν βυζαντινῶν ὑμνογράφων, ποὺ συνέ-
θεσε ὁ Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος (14ος αἰ.), ὁ Κοσμᾶς ἀνα-
γράφεται πρῶτος:

Οἱ τὰ μέλη πλέξαντες ὑμνῶν ἐνθέων,
ἡ λύρα τοῦ Πνεύματος Κοσμᾶς ὁ Ξένος¹¹.

Γράφει ὁ Π. Χρήστου: «Τὸ ἐπίθετον Ξένος... ἀνήκει βεβαίως εἰς τὸν
διδάσκαλον ἐκ Σικελίας Κοσμᾶν, ἀλλ' εἶναι προφανὲς ὅτι ἐνταῦθα ἐννο-
εῖται ὁ Κοσμᾶς, ἐκ συγχύσεως ὀνομασθεὶς οὗτως»¹². Μοῦ φαίνεται ὅμως
ἀπίθανο νὰ πλανᾶται ὁ Νικηφόρος Ξανθόπουλος, ὁ ὅποιος μόνο τὸν με-
λωδὸ Κοσμᾶ γνωρίζει καὶ ἔργα του ἔχει ἐρμηνεύσει. 'Η σημασία τοῦ
ἐπιθέτου ξένος εἶναι ἄλλη. Σημαίνει «παράδοξο», «ἀσυνήθης», «μονα-
δικός»¹³. Εἶναι μάλιστα χαρακτηριστικὸ ὅτι καὶ ἄλλος μεγάλος ὑμνο-
γράφος, ὁ Ιωσήφ, προσδιορίζεται μὲ τὸ ἴδιο ἐπίθετο στὸν ἴδιο «Κανόνα»
τοῦ Νικηφόρου Ξανθοπούλου:

ξένη τε σειρὴν Ιωσήφ 'Υμνογράφος¹⁴.

9. Βλ. παραπάνω, σ. 56 - 57.

10. GORDILLO, *Damascenica*, σ. 64, καὶ σημ. 1.

11. CHRIST - PARANIKAS, *Anthologia*, σ. XLII.

12. ΘΗΕ 7, 1965, στ. 887.

13. Εἶναι γνωστὸς ὁ οἶκος τῆς 'Ακαθίστου 'Ακολουθίας «Ξένον τόκον ιδόντες
...», διποὺ τὸ ἐπίθετο ξένος ἔχει ἀκριβῶς τὴν ἴδια σημασία. Βλ. ἐπίσης τὸν εἰρμὸ¹⁵
τοῦ Κοσμᾶ στὰ Χριστούγεννα «Μυστήριον ξένον δρῶ καὶ παράδοξον» (ώδη θ'). Καὶ
PG 56, 385.

14. Βλ. ΕΥΤ. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, 'Ιωσήφ ὁ 'Υμνογράφος, ἐν 'Αθήναις 1971, σ. 82,
ὅπου ἀποδεικνύεται ὅτι τὰ ἐπίθετα αὐτὰ εἶναι ἐφεύρημα τοῦ Νικηφόρου Ξανθοπού-

ε. 'Η ἀποψη, ἔξαλλου, ὅτι ὁ κανόνας στὸ Σάββατο τοῦ Λαζάρου δὲν
εἶναι ἔργο τοῦ Κοσμᾶ, γιατὶ στηρίζεται σὲ ζένους εἰρμούς (τοῦ Δαμα-
σκηνοῦ) καὶ δὲν ἔχει ἀκροστιχίδα, δὲν εὔσταθεῖ. "Οπως θὰ δείξουμε στὴ
συνέχεια, ἔχουμε γνήσια καὶ ἀναμφισβήτητα ἔργα τοῦ Κοσμᾶ χωρὶς ἀ-
κροστιχίδα καὶ μὲ βάση εἰρμούς τοῦ Δαμασκηνοῦ. 'Αμοιβαῖες ἐπιδρά-
σεις μεταξὺ τῶν δύο ἀδελφῶν ὑμνογράφων διαπιστώνονται πολλές. 'Αλ-
λὰ καὶ μόνο τὸ γεγονός ὅτι οἱ εἱρμοὶ τοῦ κανόνα αὐτοῦ εἶναι τοῦ Δαμα-
σκηνοῦ ἔπρεπε νὰ ἀποκλείσει κάθε δυνατότητα νὰ ἀποδοθεῖ ὁ κανόνας
σὲ ποιητὴ προγενέστερο. 'Εξαλλου, καὶ ἡ ἀνέκδοτη ἀκολουθία τοῦ Κο-
σμᾶ, πιθανῶς ποίημα Θεοφάνους, ἀποδίδει τὸν κανόνα στὸν Μελωδὸ Κο-
σμᾶ: «Οὐ λόγοις, ἀλλ' ὡς ἐν πράγμασι σὺ παρέστησας ἔγερσιν, μάκαρ,
Λαζάρου ἐκ νεκρῶν ...» (ώδη ε', 2) (= Κώδ. Λαυριωτικὸς Θ 77, f.
141v).

"Τοτερα ἀπὸ τὶς παραπάνω παρατηρήσεις γίνεται, νομίζω, φανερὸ
ὅτι ὁ κοινὸς δάσκαλος τῶν θετῶν ἀδελφῶν καὶ ποιητῶν Κοσμᾶ καὶ Δα-
μασκηνοῦ δὲν εἶναι ποιητὴς. Τὰ ἀμφιβολα ἔργα πρέπει νὰ προσγραφοῦν
στὸν Κοσμᾶ τὸν Μελωδό. Σ' αὐτὸν συνηγορεῖ καὶ ἡ γλώσσα καὶ τὸ ὄφος.

B'

'Αλλὰ ὁ Κοσμᾶς ὁ Μελωδὸς συγχέεται καὶ μὲ ἄλλον ὄμώνυμο δῆθεν
ὑμνογράφο, τὸν Κοσμᾶ μοναχὸ τοῦ Παναρέτου (14ος αἰ.). Σ' αὐτὸν προ-
σέγραψε ὁ B. Montfaucon τὸν κανόνα στοὺς Δαυίδ, Ιάκωβο κλπ. (26
Δεκεμβρίου)¹⁵, πράγμα ποὺ ἐπαναλαμβάνουν οἱ νεώτεροι¹⁶. "Ομως τὸν
κανόνα γνωρίζεις ὡς ἔργο τοῦ Μελωδοῦ Κοσμᾶ ὁ βιογράφος του Ιωάννης
ὁ Μερκουρόπωλος ηδη δύο αἰῶνες προηγουμένως: «εἴτα (ὑμνεῖ ὁ Κο-
σμᾶς) τοὺς διὰ τὸν μνήστορα Ιωσήφ συγγενεῖς αὐτοῦ, Δαυίδ, Ιάκωβον
φημι καὶ Ιούδαν καὶ Συμεών»¹⁷. "Αλλωστε ὁ κανόνας φέρεται ὡς «ποί-
ημα Κοσμᾶ μοναχοῦ» καὶ στὸν Cod. Paris. gr. 1571 (XIII s.), f. 120v¹⁸.

'Η ἀπόδοση συνεπῶς τοῦ κανόνα αὐτοῦ στὸν λεγόμενο Κοσμᾶ μο-
ναχὸ τοῦ Παναρέτου εἶναι ἐντελῶς ἀστήρικτη. Πιστεύω βάσιμα ὅτι δὲν
ὑπάρχει ἄλλος ποιητὴς Κοσμᾶς καὶ ἐπομένως ὅλα τὰ μέχρι σήμερα ἀμφί-
βολα ἔργα πρέπει νὰ προσγραφοῦν στὸν Κοσμᾶ τὸν Μελωδὸ χωρὶς ἐν-
δοιασμό.

λου, ἀνύπαρκτα προηγουμένως.

15. Βλ. B. MONTFAUCON, *Palaeographia Graeca*, Parisiis 1708, σ. 75.

16. Βλ. CHRIST - PARANIKAS, *Anthologia*, σ. L. 'Ἐπίσης, Μ. ΠΑΡΑΝΙΚΑ,
σ.π., σ. 123. ΤΡΕΜΠΕΛΑ, 'Εκλογή, σ. 191.

17. ΑΙΣ Δ', σ. 337. Βλ. καὶ παραπάνω, σ. 49.

18. Βλ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, Κοσμᾶς, σ. 216.

2. ΕΙΔΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΑΝΕΥΡΕΤΑ ΚΑΙ ΑΤΑΥΤΙΣΤΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΚΟΣΜΑ

Έκτος ἀπὸ τὰ γνωστὰ καὶ ἀναμφισβήτητα ἔργα τοῦ Κοσμᾶ, ἔχουμε πληροφορίες καὶ γιὰ ἄλλα ποιητικά του δημιουργήματα, τὰ ὅποῖα δὲν ἔφθασαν ώς τὶς ἡμέρες μας. Συγκεντρώνουμε ἐδῶ τὶς σχετικὲς μαρτυρίες:

α. 'Ο Ιωάννης ὁ Μερκουρόπωλος ἀναφέρει δὲν ὁ Κοσμᾶς ὑμνησε καὶ τὸν «πρόεδρον Ἀλεξανδρίας Προτέριον»¹⁹. 'Ο κανόνας αὐτὸς δὲ σώζεται. 'Ανέκdotη ἀκολουθία τοῦ Προτερίου ὑπάρχει στὸν Παρισινὸ κώδικα 1562, f. 141r, ὅπου ὅμως φέρεται μὲ τὸ ὄνομα Φιλοθέου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως (1353 - 1354, 1364 - 1376)²⁰.

β. 'Ο ίδιος Μερκουρόπωλος ἀναφέρει δὲν ὁ Κοσμᾶς «καὶ τὸν πολύτλκν Ιώβ μεγαλύνει»²¹. Στὸ ἔντυπο Μηναῖο (Μαΐου 6) ὑπάρχει κανόνας ἀνώνυμος στὸν Ιώβ, σὲ ἥχο τρίτο καὶ μὲ βάση εἰρμούς τοῦ Κοσμᾶ²². 'Αλλὰ ὁ κανόνας αὐτὸς δὲ φαίνεται γνήσιος. Οὔτε τὸ ὄφος οὔτε ἡ τεχνικὴ φαίνεται νὰ ἀνήκουν στὸν Κοσμᾶ. Σὲ σιναϊτικὰ χρ. ὁ κανόνας φέρεται ὡς ἔργο Ιωάννου τοῦ Μοναχοῦ (Δαμασκηνοῦ);²³.

γ. 'Ομιλεῖ ἐπίσης ὁ Μερκουρόπωλος καὶ γιὰ ἰδιόμελα τοῦ Κοσμᾶ. «Οτε καὶ τοὺς ποικίλους ὑμνους καὶ τὰς Σειρῆνας Ἀγέλων ἔξετραγῳδησεν»²⁴. Σημείωμα στὴν ἀριστερὴ ὁδὸν τοῦ f. 339r τοῦ ἀθηναϊκοῦ χρ. 983 ἐπεξηγεῖ: «Δοκεῖ μοι τὰ τριαδικὰ τροπάρια λέγειν». «Αν αὐτὸς ἀληθεύει, πρέπει νὰ ἀποδώσουμε στὸν Κοσμᾶ καὶ τὰ τριαδικὰ τῆς Οκτωήχου. 'Αλλὰ γι' αὐτὸς διατηρῶ ἐπιφυλάξεις.

δ. Σὲ ὄλλο σημεῖο ἀναφέρει ὁ Μερκουρόπωλος: «Καὶ πρώτως ἐνάρχεται τῶν ἀδομένων ὑμνῶν ἐν τοῖς ἑωθινοῖς καὶ ἐσπερινοῖς ὑμνοῖς τοῦ καθαρσίμου τῆς νηστείας καιροῦ· ταῦτα γάρ καὶ μόνα τὰ ἰδιάζοντα μέλη (δηλ. τὰ ἰδιόμελα), κοσμούμενα γλυκυτάτοις νοήμασι καὶ λιγυροῖς μέλεσιν ὡραῖζόμενα, ἐφ' ὅλης ἔξεθετο τῆς νηστησίμου τροφῆς»²⁵. Σημείωμα στὴ δεξιὰ ὁδὸν τοῦ f. 345r τοῦ ἀθηναϊκοῦ χρ. 983 διδάσκει: «Σημείωσον δὲν τὰ ἰδιόμελα στιγμῆς τῆς Τεσσαρακοστῆς τοῦ κυροῦ Κοσμᾶ εἰσιν». Πρέπει νὰ παρατηρήθει δὲν στὸ ἔντυπο Τριώδιο τὰ ἰδιόμελα αὐτὰ

19. *AΙΣ Δ'*, 339, 13 - 14. 'Ο Προτέριος τιμάται ὡς ἄγιος τὴν 28 Φεβρουαρίου. Βλ. *Synax. Eccl. CP* 493 - 495. *Acta SS. Februarii* t. III, 735 - 742. 'Ἐπίσης *ΘΗΕ* 10, 1967, στ. 671.

20. Βλ. Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, 'Αγιολόγιον, σ. 406.

21. *AΙΣ Δ'*, 339, 23.

22. Βλ. ἔντυπο Μηναῖο Μαΐου (ἔκδ. Βενετίας, 1890), σ. 17.

23. Βλ. T. P. ΘΕΜΕΛΗ, «Τὰ Μηναῖα ἀπὸ τοῦ ια' μέχρι τοῦ ιγ' αιῶνος», *EΦ Λ'*, 1931, σ. 531. Βλ. καὶ παρακάτω, παρατηρήσεις.

24. *AΙΣ Δ'*, 329, 23 - 24.

25. *AΙΣ Δ'*, 336, 14 - 18.

εἶναι ἀνώνυμα. Μαρτυρίες χρ. βεβαιώνουν δὲν εἶναι ποιήματα τοῦ Κοσμᾶ ὄρισμένα ἰδιόμελα τῆς Μ. Δευτέρους καὶ Μ. Τρίτης²⁶.

ε. 'Αναφέρει, τέλος, ὁ Μερκουρόπωλος δὲν ὁ Κοσμᾶς «καὶ τὴν τῶν βρεφῶν κατὰ τοὺς ἐσπερίους ὕμνους ἐν τρισὶ τροπαροῖς ἐμέλισεν ἑορτὴν, πολλὴν δεινότητα καὶ μεγαλοφωνῆ (sic) κεκτημένοις στιβαρότητα καὶ τὸ θήρος αὐτοῦ τὸ ἐμβριθὲς παριστάνουσιν»²⁷. 'Ο ἐκδότης τοῦ κειμένου 'Αθ. Παπαδόπουλος - Κεραμεὺς παρατηρεῖ: «ἀγνοοῦνται ταῦτα, εἰ μή ἔστι τὰ νῦν ἀνώνυμα ἐν τῷ Μηναίῳ Δεκεμβρίου (ἡμέρᾳ κιβ')», περιγόμενα, τὰ ψαλλόμενα ἐν τῷ ἐσπερινῷ τρίᾳ στιγμῇ προσόμοια²⁸. Τὴν ἀπόδοσην ὅμως στὸν Κοσμᾶ τῶν τριῶν αὐτῶν στιγμῶν προσομοίων ἀποκλείει ἡ γλώσσα, τὸ ὄφος καὶ ἡ τεχνική.

στ. 'Ο Νικόδημος ὁ 'Αγιορείτης ἀναφέρει δὲν ὁ Κοσμᾶς ἐποίησε κανόνα στὴν 'Ανάσταση τοῦ Χριστοῦ, σὲ ἥχο β'. «Πάντες οἱ ἐπιστάμενοι καὶ ἐμβριθῶς μελετῶντες τὸν κανόνα τοῦτον (δηλ. τοῦ Δαμασκηνοῦ στὴν 'Ανάσταση) ὄμολογοῦσι τὸ δίκαιον Κοσμᾶ τοῦ Μαΐουμᾶ, τοῦ καταλιπόντος τὸν παρ' αὐτοῦ εἰς τὴν αὐτὴν ἑορτὴν ποιηθέντα καὶ μελουργηθέντα εἰς β' ἥχον κανόνα, δτε ἥκουσε τὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ ἀριστούργημα, καὶ ἔξαιρέτως τὸ θεῖον ἔκεινο καὶ ὑπερθαύμαστον τροπάριον «Νῦν πάντα πεπλήρωται φωτός . . .». Γνωστὸν δὲ καὶ τὸ ἐν δίκαιῳ θαυμασμῷ ἐκφωνηθὲν τότε ὑπὸ τοῦ Κοσμᾶ λόγιον: «Καὶ σύ, ἀδελφὲ Ιωάννη, τὸ πᾶν δόλον ἐν τοῖς τρισὶ τούτοις συμπεριέλαβες καὶ οὐδὲν ἀφῆκας ἔξωθεν· ἡττημαι γοῦν ἐγὼ καὶ τὴν ἡτταν ὄμολογῶ· δόθεν ὁ μὲν σὸς κανὼν ἐχέτω τὰ πρωτεῖα καὶ ἀριστεῖα καὶ φαλλέσθω δημοσίως ἐν ταῖς τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίαις, ὁ δὲ ἐμὸς ἐν σκότει καὶ γνώνα γενέσθω, ὡς μή ἐν φωτὶ ἀξίος διά τε τὰ νοήματα καὶ διὰ τὸν πεγυθικὸν καὶ κλαυθμηρὸν ἥχον, καθ' ὃν ἐμελοποιήθη, ἀνάρμοστον πάντη ὄντα ἐν τῇ λαμπροτάτῃ καὶ κοσμοχαρμοσύνῳ ἡμέρᾳ τῆς τοῦ Κυρίου 'Αναστάσεως»²⁹.

Σύμφωνα μὲ τὴ μετρυρία τῆς ἀνέκdotης ἀκολουθίας τοῦ Κοσμᾶ (Κώδ. Αιανθιατικὸς Θ 77, f. 144v) ὁ Κοσμᾶς ὑμνησε πράγματι καὶ τὴν 'Ανάσταση τοῦ Κυρίου: «Φωτὸς τοῦ ἀύλου ταῖς αὐγαῖς καταλαμπόμενος, Κοσμᾶ πανόσιε, πάθη τίμια ἔγραψας καὶ ταφὴν καὶ τὴν ἀνάστασιν . . .». Καὶ αὐτὸς φαίνεται πολὺ πιθανό. 'Ο Κοσμᾶς, ἀφοῦ ὑμνησε ὄλοντηρο τὸ θεῖο δράμα μέχρι καὶ τὴν ταφὴ τοῦ Κυρίου, εἶναι φυσικὸν νὰ συμπλήρωσε τὸν κύκλο καὶ μὲ ὑμνὸ στὸ θρίαμβο τῆς 'Αναστάσεως. 'Ιχνη

26. Βλ. παρακάτω πίνακα ἰδιομέλων τοῦ Κοσμᾶ.

27. *AΙΣ Δ'*, σ. 337, 6 - 9.

28. "Ο.π., σημ.

29. ΝΙΚΟΛΗΜΟΥ, 'Εορτοδρόμιον, σ. 424, σημ. Βλ. ἐπίσης Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Συμβολαί*, σ. 206.

τοῦ κανόνα αὐτοῦ δὲν ἔχουν ἐπισημανθεῖ καὶ εἶναι ἀγνωστο ἀπὸ ποὺ ἀντεῖ τις παραπάνω πληροφορίες ὁ Νικόδημος ὁ Ἀγιορέτης. Παρατηροῦμε δῆμος δὲι ὁ Κοσμᾶς ὑμησε δλες ἀνεξαιρέτως τις δεσποτικές ἑορτές. Θὰ ἡταν λοιπὸν ἀληθινὰ περίεργο νὰ ἄφηνε χωρὶς κανόνα τὴν ὑπέρτατη ἑορτὴ τῆς Ἀναστάσεως. Ἡ ἐπισημοποίηση τοῦ σχετικοῦ κανόνα τοῦ Δαμασκηνοῦ πιθανότατα ὑδήγησε στὴν ἀχρησία καὶ στὴ λήθη τὸν σχετικὸν κανόνα τοῦ Κοσμᾶ.

ζ. Στὸ Θεοτοκάριο Θηκαρᾶ, ποὺ περιέχεται στὸν ὑπ' ἀρ. 205 (16ος αἰ.) κώδικα τῆς Μονῆς Λειψῶνος τῆς Λέσβου, ἀναφέρεται καὶ τὸ δνομα τοῦ Κοσμᾶ μεταξὺ τῶν ποιητῶν παρακλητικῶν κανόνων³⁰. Στὰ ἔντυπα Θεοτοκάρια δὲν ἀναφέρεται τὸ δνομα τοῦ Κοσμᾶ, γνωρίζουμε δῆμος δὲι ἔγραψε κανόνες παρακλητικούς στὴ Θεοτόκο, ποὺ ἀπόκεινται σὲ χρφ. τῆς Κρυπτοφέρρης³¹.

η. Κανόνας ψαλλόμενος στὸ Μεσονυκτικὸν καὶ περιεχόμενος στὸν cod. Vatic. Ottobon. 179 ff. 92 - 96, ἀποδίδεται στὸν Κοσμᾶ³².

θ. Στὸν cod. Paris. gr. 1563 (Μηναῖο Μαρτίου, 12ος αἰ.), f. 102v, οἱ ὠδὲς η' καὶ θ' τοῦ κανόνα τοῦ Εὐαγγελισμοῦ³³ ἀποδίδονται στὸν Κοσμᾶ³⁴. Αὐτὸν μοῦ φαίνεται ἀπίθανο καὶ δὲν ἔχουμε ἄλλη ἐπιβεβαίωση τῆς περιεργῆς αὐτῆς μαρτυρίας.

ι. Τέλος, στὸν ὑπ' ἀρ. 697 Ἱεροσολυμιτικὸν Σαββατικὸν κώδικα, φ. 8^a, ὑπάρχει τὸ ἀκόλουθο γνωμικό, ποὺ φέρεται μὲ τὸ δνομα τοῦ Κοσμᾶ:

· Αδελφοί, μὴ πίνετε οἶνον εἰς κόρεν·
οἶνος γάρ πολὺς ἐκταράττει τὰς φρένας³⁵.

3. ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΠΟΙΗΣΕΩΣ ΤΟΥ ΚΟΣΜΑ

Τὴν ποίηση τοῦ Κοσμᾶ, καὶ μάλιστα στοὺς κανόνες καὶ στὰ τριώδια, χαρακτηρίζει αὐστηρὴ τεχνικὴ ἐπεξεργασία, ποὺ συνιστάται στὴ σχεδὸν ἀπαράβατη τήρηση ὄρισμένων ἀρχῶν, δπως εἶναι ἡ χρήση ἀκρο-

30. Βλ. ἈΘ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ - ΚΕΡΑΜΕΟΣ, *Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη*, σ. 107.

31. Βλ. ΕΥΤ. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, «Κανόνες Παρακλητικῆς», *ΕΕΒΣ ΛΘ' - Μ'*, 1972 - 73, σσ. 266, ἀρ. 66 καὶ 270, ἀρ. 93, Βλ. καὶ παρακάτω, Πίνακες κανόνων.

32. Βλ. E. FERON - F. BATTAGLINI, *Codices manuscripti Ottobonianiani bibl. Vaticanae*, Roma 1893, σ. 101.

33. CHRIST - PARANIKAS, *Anthologia*, σσ. 240 - 242. Καὶ ἔντυπο Μηναῖο Μαρτίου.

34. Βλ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, «Δαμασκηνός», *ΝΣ ΚΣΤ*', 1931, σ. 674.

35. Εὑχαριστῶ καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ τὸν Προϊστάμενο τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἱεροσολύμων Πανοστολογιότατον Ἀρχιμ. Κάλλιστο, γιὰ τὴν εὐγενικὴ τοῦ προθυμία νὰ μοῦ στείλει ἀπόγραφο τῶν φφ. 7 - 8 τοῦ χρφ.

στιγίδας, τὸ ἀνακλώμενο (ἐφύμνιο), ἡ ἀπουσία τῆς β' ὥδης, ἡ σπάνια χρήση θεοτοκίου κλπ. Τὰ γνωρίσματα αὐτὰ δημιουργοῦσιν τὴν αἰσθηση ποιήσεως ἐντελῶς προσωπικῆς, ποὺ διακρίνεται σαφῶς ἀπὸ τὴν ποίηση τῶν ἄλλων ὑμνωδῶν. Ἀντίθετα μὲ ὅλους ὑμνογράφους, ποὺ ἀγαποῦν τὴν ἐλευθερία καὶ ἀρνοῦνται, δσο τοὺς ἐπιτρέπουν τὰ πλαίσια τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως, νὰ ὑποταγθοῦν σὲ περιορισμούς τεχνικούς, ὁ Κοσμᾶς φαίνεται νὰ ἀγαπᾷ τοὺς περιορισμούς, ἡ μᾶλλον τοὺς αὐτοπειρισμούς. "Ετσι ἡ ποίηση τοῦ διακρίνεται σαφῶς ἀπὸ ἐκείνη τοῦ Ἀνδρέα Κρήτης π.χ. Πρόκειται, ἀφαγε, γιὰ προσωπικὴ προτίμηση ἡ γιὰ ἐπίδραση ἀπὸ τὴν παλαιότερη ποίηση τῶν ὑμνῶν (κοντακίων); "Ισως ισχύουν καὶ τὰ δύο.

Πάντως ἐκεῖνο ποὺ πρέπει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ νὰ παρατηρηθεῖ εἶναι δῆτι ἡ ποίηση τοῦ Κοσμᾶ ἔχει σαφῶς καθορισμένα ἐξωτερικὰ γνωρίσματα, ποὺ δὲν τὰ ξαναβρίσκουμε, τουλάχιστο στὸν ἴδιο βαθμό, στοὺς ὅλους σύγχρονους ἡ καὶ λίγο μεταγενέστερους ποιητές. Ἡ διακρίβωση τῶν γνωρισμάτων αὐτῶν μᾶς ὀπλίζει μὲ ἔνα ἴσχυρὸ προσδιοριστικὸ δργχον ἐλέγχου τῆς πατρότητας ἔργων ποὺ θεωροῦνται ἀμφίβολα ἡ ἀταύτιστα. Ὁ Κοσμᾶς ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν ἐξωτερικῶν (μορφολογικῶν) γνωρισμάτων τῆς ποιήσεως ἔχει μιὰ ἀξιοσημείωτη μοναδικότητα κι αὐτὸν δὲν ἔχει ἀκόμη παρατηρηθεῖ καὶ δὲν ἔχει ἀξιολογηθεῖ ἐσο πρέπει.

Τὰ μορφολογικὰ αὐτὰ γνωρίσματα εἶναι τὰ ἔξης:

α. Ἡ ἀκροστιχίδα

Ἡ χρήση ἀκροστιχίδας εἶναι φαινόμενο σχεδὸν καθολικὸ στοὺς βυζαντινοὺς ὑμνογράφους³⁶. Ὁ Κοσμᾶς χρησιμοποιεῖ ἀκροστιχίδα σχεδὸν πάντοτε ἔμμετρη, ὅπως φαίνεται στὸν παρακάτω πίνακα, ὅπου σημειώνονται μὲ ἀστερίσκο οἱ πιθανῶς νόθες:

1. Σταυρῷ πεποιθὼς ὑμνον ἐξερεύγομαι (Κανόνας στὴν "Τύψωση τοῦ Τιμίου Σταυροῦ", Σεπτ. 14).

*2. Ἄσω τὸ λαμπρὸν Ἀστεμιδώδον κλέος (Κανόνας στὸν ἄγιο μάρτυρα Ἀρτεμίδωρο, 'Οκτ. 26).

3. Χριστὸς βροτωθεὶς ἦν ὅπερ Θεὸς μένη (Κανόνας στὴ Γέννηση τοῦ Χριστοῦ, Δεκ. 25)

4. Βάπτισμα ϕύφις γηγενῶν ἀμαρτάδος (Κανόνας στὰ Θεοφάνεια, 'Ιαν. 6)

36. Γιὰ τὴν ἀκροστιχίδα, τὶς μορφὲς καὶ τὶς χρήσεις τῆς στὴν ὑμνογραφία βλ. W. WEYH, *Akrostichis*, σσ. 1 - 68. Ἐπίσης K. KRUMBACHER, *Die Akrostichis*, σσ. 551 - 691. Βλ. ἐπίσης II. ΤΡΕΜΠΕΛΑ, 'Ἐκλογὴ', σσ. λξ' - μα'. Καὶ N. B. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, *Υμνογραφία - Ποίησις*, σσ. 61 - 62.

5. Χριστὸς γεγηθώς πρέσβυς ἀγκαλίζεται (Κανόνας στὴν Ὑπαπαντή, Φεβρ. 2)
6. Χαίροις, ἀθλητὰ παμμάκαρ Γεώργιε (Κανόνας στὸν ἄγιο μεγαλομάρτυρα Γεώργιο, Ἀπρ. 23)
- *7. Τὸν μυρίαθλον ἄξιον μέλπειν Ἰώβ (Κανόνας στὸν Ἰώβ, Μαΐου 6)
8. Χριστὸς ἐνὶ σκοπῇ σέλας ἀπλετον εἰδεος ἡκε (Κανόνας στὴ Μεταμόρφωση τοῦ Κυρίου, Αὐγ. 6)
9. Πανηγυριζέτωσαρ οἱ θεόφρονες (Κανόνας στὴν Κοίμηση τῆς Θεοτόκου, Αὐγ. 15)
10. Δεύτερος ὅμιλος Κοσμᾶ ἀγιοπολίτου (Κανόνας ἀναστάσιμος β' ἥχου)
11. Τοίτος ὅμιλος Κοσμᾶ Ἱεροσολυμίτου (Κανόνας ἀναστάσιμος γ' ἥχου)
12. "Ὕμιλος Κοσμᾶ τέταρτος, δόξα τῷ Θεῷ· ἀμὴν (Κανόνας ἀναστάσιμος δ' ἥχου)
13. Πάρτες σὲ ὅμιλον πόθῳ, Θεοτόκε (Κανόνας παρακλητικὸς στὴ Θεοτόκο)
14. Α - Ω (κατ' ἀλφάβητον) (Κανόνας παρακλητικὸς στὴ Θεοτόκο)
15. Πέρθος Κοσμᾶ μοναχοῦ ἐπὶ τοός (Κανόνας στὸν Χριστὸ)
16. Ὁσαννά Χριστὸς εὐλογημένος Θεός (Κανόνας στὴν Κυριακὴ τῶν Βαΐων)
17. Τῇ Δευτέρᾳ (Τριώδιο τῆς Μ. Δευτέρας)
18. Τοίτη τε (Διώδιο τῆς Μ. Τρίτης)
19. Τετράδι φαλῶ (Τριώδιο τῆς Μ. Τετάρτης)
20. Τῇ μακρῷ Πέμπτῃ μακρὸν ὅμιλον ἔξάδω (Κανόνας τῆς Μ. Πέμπτης)
21. Προσάρβατόν τε (Τριώδιο τῆς Μ. Παρασκευῆς)
22. Σάββατον μέλπω μέγα (Τετραώδιο τοῦ Μ. Σαββάτου)
23. Πεντηκοστὴν ἐօρτάζομεν (Κανόνας τῆς Πεντηκοστῆς)
24. Τοῦ ταπεινοῦ Κοσμᾶ ὅμιλος (Κοντάκιο στὴν Κοίμηση τῆς Θεοτόκου)
25. Εἰς τὰ προεόρτια τῶν Φῶτων Κοσμᾶ φόδη (Στιχηρὰ προσόμοια στὰ Φῶτα).

Απὸ τὸν παραπάνω πίνακα γίνεται φανερὸ διότι ὁ Κοσμᾶς χρησιμοποιεῖ σταθερὰ ἀκροστιχίδια. Ασμενίζει στὴν Ιαμβικὴ μορφὴ τῆς ἀκροστιχίδας χωρὶς νὰ τὴν συμπληρώνει μὲ τὸ ὄνομά του, ὅπως συνηθίζει ἀργότερα ὁ Ἰωσήφ. Είναι μάλιστα χαρακτηριστικὸ διότι καὶ στὶς περιπτώσεις ποὺ ἡ ἀκροστιχίδια φαίνεται ἀπλὴ καὶ πεζή, ὅπως π.χ. στὰ τριώδια καὶ στὰ τετραώδια τῆς Μ. Ἐβδομάδας, καὶ τότε ἀκόμη ὑπόκειται ἔμμετρη δημιουργία. "Ετσι, οἱ ἀκροστιχίδες τοῦ τριώδιου τῆς Μ. Δευτέρας, τοῦ διωδίου τῆς Μ. Τρίτης καὶ τοῦ τριώδιου τῆς Μ. Τετάρτης (ἀρ.

17 - 19 τοῦ πίνακα), ἀν ἐνωθιοῦν σχηματίζουν ἕνα Ιαμβικὸ τρίμετρο, ποὺ φαίνεται νὰ ἀπετέλεσε καὶ τὴ βάση τῆς ὅλης συνθέσεως:

Τῇ Δευτέρᾳ Τρίτη τε Τετράδι φαλῶ.

Τὸ ίδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὴν ἀκροστιχίδα τοῦ τριώδιου τῆς Μ. Παρασκευῆς, ποὺ ἐνώνεται μὲ ἐκείνη τοῦ τετραώδιου τοῦ Μ. Σαββάτου καὶ ἀποτελεῖ ἔναν ἐπίσης Ιαμβικὸ τρίμετρο στίχο:

Προσάρβατόν τε Σάββατον μέλπω μέγα.

Τοῦτο είχε παρατηρήσει ἡδη ὁ Λέων Ἀλλάτιος, ποὺ γράφει γιὰ τὸ τετραώδιο τοῦ Μ. Σαββάτου: «τῆς δὲ ἑκτῆς ἡ ἀκροστιχίδης καὶ τῶν ἑξῆς φύδῶν, αἵτινές εἰσι Κοσμᾶ μοναχοῦ τετραφδιον, συνέζευκται τῇ τοῦ τριώδιου τῆς ἀγίας καὶ μεγάλης παρασκευῆς, ἡτις ἐστὶ διὰ στίχου Ιαμβικοῦ, προσάρβατόν τε σάββατον μέλπω μέγα»³⁷.

Εἶναι ἀκόμη χαρακτηριστικὸ διότι ὁ Κοσμᾶς δὲν ἔχαιρε ποτὲ τοὺς εἰρμοὺς ἀπὸ τὴν ἀκροστιχίδα, ἀφοῦ καὶ οἱ εἱρμοὶ εἶναι προσωπική του δημιουργία. Τοῦτο σημαίνει διότι ἡ σύνθεση τῆς ἀκροστιχίδας προηγήθηκε καὶ ἀπὸ τὴ σύνθεση τῶν εἱρμῶν. "Οπου ὁ Κοσμᾶς δανείζεται ξένους εἱρμοὺς (τοῦ Δαμασκηνοῦ) προτιμᾶ νὰ συνθέτει κανόνες χωρὶς ἀκροστιχίδα καὶ αὐτὸς εἶναι ἐπίσης χαρακτηριστικό. "Ετσι, ἀπὸ τοὺς 17 κανόνες τῆς Παρακλητικῆς, ποὺ ἀποδίδονται στὸν Κοσμᾶ, οἱ 11 δὲν ἔχουν ἀκροστιχίδα καὶ ἀπὸ αὐτοὺς οἱ 9 ἔχουν εἱρμοὺς τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἐνῶ οἱ ἄλλοι δύο εἶναι πιθανῶς νόθοι. "Επίσης ὁ κανόνας καὶ τὸ τετραώδιο στὸ Σάββατο τοῦ Λαζάρου, ποὺ φέρονται μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Κοσμᾶ, ἔχουν μελισθεῖ πάνω σὲ εἱρμοὺς τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ δὲν ἔχουν ἀκροστιχίδα. Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὰ παραπάνω ἡ ἀκροστιχίδα στὸν Κοσμᾶ εἶναι βασικὸ χαρακτηριστικὸ³⁸ καὶ ὅχι ἀπλὴ συνήθεια, ὅπως στοὺς μεταγενέστερους ὅμιλοις γράφουν. "Ακριβῶς γιὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς θεωρῶ διότι οἱ κανόνες στὸν ἄγιο μάρτυρα Ἀρτεμίδωρο καὶ στὸν Ἰώβ, ποὺ ἔχουν ἀκροστιχίδα στὴν ὅποια δὲν περιλαμβάνονται οἱ εἱρμοί, καὶ μάλιστα εἱρμοὶ τοῦ Κοσμᾶ, δὲν εἶναι συνθέματα τοῦ Κοσμᾶ³⁹.

3. Τὸ ἀνακλώμενο (ἐφύμνιο)

"Οπως εἰναι γνωστό, τὸ ἀνακλώμενο ἡ ἐφύμνιο εἶναι σταθερὸ μορφικὸ στοιχεῖο τῶν ὅμιλων (κοντάκιων), ἀπ' ὅπου πέρασε ἐπειτα καὶ στοὺς

37. BL. L. ALLATII *De libris et rebus ecclesiasticis Graecorum*, Parisiis 1646, σ. 73.

38. BL. LECLERCQ στὸ DACL I, 356 (λ. ἀκροστιχίδης). "Επίσης ΤΡΕΜΠΕΛΑ, "Εκλογή, σ. μ'.

39. BL. καὶ παρακάτω τὶς παρατηρήσεις στὰ οἰκεῖα θέματα.

κανόνες⁴⁰. Απαντάται συνήθως στὴν α' ὡδὴ τῶν κανόνων καὶ σχεδὸν πάντοτε στὶς ὡδὲς ζ' καὶ γ'. Ἡ χρήση του ὅμως στοὺς κανόνες εἶναι ὁ-πωσδήποτε περιορισμένη καὶ ὑπάρχουν ὑμνογράφοι, ὅπως ὁ Ἀνδρέας Κρήτης π.χ., ποὺ δὲν τὸ χρησιμοποιοῦν ποτέ, ἐνῶ στοὺς μεταγενέστε-ρους ὑμνογράφους μόλις διαφαίνεται σὲ μερικές ὡδές. Ἐλάχιστα ἐπίσης χρησιμοποιοῦν τὸ ἐφύμνιο οἱ ἀρχαιότεροι καὶ σύγχρονοι τοῦ Κοσμᾶ ποι-γτὲς τῶν κανόνων, ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός, ὁ Γερμανὸς πτρχ. Κων/πό-λεως, ὁ Ἡλίας Ἱεροσολύμων κ.ἄ.

Ἄπὸ τὴν ἀποψῆ κατὴ διατελεῖ ἔξαίρεση μοναδική. Ἡ χρήση ἐφύμνιου σ' αὐτὸν εἶναι γνώρισμα σταθερὸ καὶ ὑπάρχουν κανόνες ποὺ ἔχουν ἐφύμνιο σὲ δλες τὶς ὡδές. Εἶναι, ἀραγε, τοῦτο ἔνδειξη ὅτι ἡ ποίηση τοῦ Κοσμᾶ δὲν ἔχει ἀκόμη ἀπελευθερωθεῖ ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ ὑμνου (κοντακίου); Ὁπωσδήποτε ὁ Κοσμᾶς θεωρεῖται τυπικὴ περίπτωση συντηρητικῆς τάσεως⁴¹ καὶ οἱ κανόνες του ἀπὸ ἀποψῆ μορφῆς πλησιά-ζουν πολὺ τὴν τεχνικὴ τῶν ὑμνῶν (κοντακίων). Εἶναι μάλιστα χαρακτη-ριστικὸ ὅτι τὸ ἐφύμνιο τῶν εἰρμῶν ἐπεκτείνεται καὶ στὰ τροπάρια τῶν σχετικῶν ὡδῶν, ἔτσι ὥστε κάθε ὡδὴ νὰ ἔχει ἔνα καὶ τὸ αὐτὸ ἐφύμνιο, ὅπως ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ στοὺς ὑμνους, ὅπου τὸ ἐφύμνιο τοῦ κοντα-κίου καὶ τοῦ α' οἴκου ἐπαναλαμβάνεται καὶ στοὺς ἄλλους.

Ἔχουμε λοιπόν, σύμφωνα μὲ τὰ παραπάνω, ἔνα δεύτερο σταθερὸ ἔξωτερικὸ γνώρισμα τῆς ποιήσεως τοῦ Κοσμᾶ, ποὺ πρέπει νὰ λαμβάνε-ται σοβαρὰ ὑπόψη στὴ λύση προβλημάτων γνησιότητας κανόνων. Καὶ γιὰ νὰ φανεῖ ἡ ἔκταση καὶ ἡ συνέπεια τῆς χρήσεως ἐφύμνιου στοὺς κα-νόνες τοῦ Κοσμᾶ, παρέχω ἐδῶ τὸν ἀκόλουθο πίνακα:

1. *Karóras στὴν "Υψωση τοῦ Τιμίου Σταυροῦ* (Μηναῖο Σεπτ. 14)

 - 'Ωδὴ α' διὸ Χριστῷ ἄσωμεν/τῷ Θεῷ ἡμῶν ὅτι δεδόξασται.
 - » γ' κράτος καὶ στερέωμα.
 - » ε' τῷ παρέχοντι/τὴν εἰρήνην ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν.
 - » ζ' ὁ ὑπερύμνητος/τῶν πατέρων καὶ ἡμῶν/Θεὸς εὐλο-γητὸς εἰ.
 - » η' εἰς τοὺς αἰῶνας.
 - » θ' προσκυνοῦντες αὐτὸν σὲ μεγαλύνομεν (εἰρμὸς) - προσκυνοῦμεν αὐτὸν καὶ μεγαλύνομεν (τροπ. 1, 2)
 - » θ' π' ἦν πᾶσαι αἱ δυνάμεις/τῶν οὐρανῶν μεγαλύνουσιν (εἰρ-μός, τροπ. 1, 3).

40. N. B. ΤΟΜΑΔΑΚΗ, *Υμνογραφία - Ποίησις*, σ. 59, σημ. 3 καὶ σ. 237 - 238.
"Οτι τὸ ἐφύμνιο εἶναι κατάλοιπο συντηρητικῆς τάσεως βλ. K. ΜΗΤΣΑΚΗ, *Βυζαντινή Υμνογραφία*, σ. 56.

41. Βλ. K. ΜΗΤΣΑΚΗ, *Υμνογραφία* σ. 56.

2. *Karóras στὴ Γέννηση τοῦ Χριστοῦ* (Μηναῖο Δεκ. 25)

 - 'Ωδὴ α' ὅτι δεδόξασται.
 - » γ' ἄγιος εἰ, Κύριε.
 - » δ' δόξα τῇ δυνάμει σου, Κύριε.
 - » ζ' ὁ τῶν πατέρων Θεὸς εὐλογητὸς εἰ.
 - » η' εὐλογείτω ἡ κτίσις πᾶσα τὸν Κύριον/ καὶ ὑπερψού-τω/ εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας.

3. *Karóras στὰ Θεοφάνεια* (Μηναῖο Ιαν. 6)

 - 'Ωδὴ α' ὅτι δεδόξασται.
 - » γ' οὐκ ἔστι δίκαιος πλὴν σου, Κύριε.
 - » δ' σὺ εἰ Χριστὸς/ Θεοῦ σοφία καὶ δύναμις.
 - » ε' εἰρήνην χαρίζεται (τροπ. 3: ζωὴν χαριζόμενος)
 - » ζ' ἐκ φθορᾶς τὸν κόσμον λυτρούμενος (εἰρμὸς) γηγενεῖς ἐκ πλάνης λυτρούμενος (τροπ. 1) τῶν πλημμελημάτων λυτρούμενος (τροπ. 2)
 - » η' ὁ τῶν πατέρων Κύριος/ καὶ Θεὸς εὐλογητὸς εἰ (εἰρ-μός, τροπ. 1) ὁ Θεὸς ὁ τῶν πατέρων ἡμῶν (τροπ. 2, 3)
 - » θ' ὃν εὐλογοῦσι λαοὶ/ καὶ ὑπερψοῦσιν/ εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας.

4. *Karóras στὴν "Υπαπαντὴ τοῦ Κυρίου* (Μηναῖο Φεβρ. 2)

 - 'Ωδὴ α' ἐνδόξως γάρ δεδόξασται.
 - » δ' καὶ ἐπλήσθη (νελέπληρωθη) τὰ πάντα τῆς σῆς αἰνέσεως.
 - » ε' φωτὸς ἀνεσπέρου/ καὶ εἰρήνης δεσπόζοντα.
 - » ζ' εὐλογητὸς ὁ Θεὸς/ ὁ τῶν πατέρων ἡμῶν.
 - » η' εὐλογεῖτε πάντα τὰ ἔργα Κυρίου/ καὶ ὑπερψοῦτε/ εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας.
 - » θ' ἀπειράνδρῳ μεγαλύνομεν (εἰρμὸς) λειτουργοῦντες ἐμεγάλυνον (τροπ. 1) ἐν αἰνέσει μεγαλύνοντα (» 2). τοῖς παροῦσιν ἐμεγάλυνεν (» 3).

5. *Karóras στὸν ἄγιο μεγαλομάρτυρα Γεώργιο* (BZ 14, 1905, σσ. 520 - 6).

 - 'Ωδὴ α' ἄσωμεν τῷ Θεῷ ἡμῶν/ ὅτι δεδόξασται (εἰρμός, 1, 2)
 - » ε' τοῦ δεινοῦ κασμοκράτορος (τροπ. 1, 2).
 - » ζ' ὁ τῶν πατέρων ἡμῶν/Θεὸς εὐλογητὸς εἰ.
 - » η' τὰ ἔργα Κυρίου τὸν Κύριον διμνεῖτε/ καὶ ὑπερψοῦτε/ εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας.
 - » θ' μάρτυς Γεώργιε,/ σὲ κατ' ἀξίαν μεγαλύνομεν.

6. Καρόνας στή Μεταμόρφωση τοῦ Κυρίου (Μηναῖο Αὔγ. 6).
 'Ωδὴ α' ἀσωμεν τῷ Θεῷ ἡμῶν / δτι δεδόξασται.
 » δ' δέξα τῇ δυνάμει σου, Κύριε.
 » ε' ἐν τῷ φωτὶ σου / τὰς ὁδοὺς ἡμῶν εὕθυνον (εἰρμός, 4)
 » ζ' δ τῶν πατέρων / ἡμῶν Θεὸς εὐλογητὸς εἰ.
 » η' εὐλογεῖτε πάντα τὰ ἔργα / Κυρίου τὸν Κύριον.
7. Καρόνας στήν Κοίμηση τῆς Θεοτόκου (Μηναῖο Αὔγ. 15).
 'Ωδὴ ζ' δ δεδόξασμένος / τῶν πατέρων καὶ ἡμῶν / Θεὸς εὐλογητὸς εἰ.
 » η' τὸν δημιουργὸν μόνον ὑμνοῦμεν / οἱ λελυτρωμένοι /
 καὶ ὑπερψύχομεν εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας.
 » θ' σώζοις ἀεί, / Θεοτόκε, τὴν κληρονομίαν σου (εἰρμός, 2)
8. Τετραώδιο στὸ Σάββατο τοῦ Λαζάρου (ἔντυπο Τριώδιο).
 'Ωδὴ ζ' εὐλογητὸς εἰ, Κύριε, δ Θεὸς εἰς τοὺς αἰῶνας.
 » η' τὸν Κύριον ἀνύμνουν καὶ ἐδοξολόγουν εἰς πάντα; τοὺς
 αἰῶνας (εἰρμός)
 ὑμνεῖτε καὶ ὑπερψύχοτε εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας (1,2)
 » θ' ὕμνοις ἀσιγήτοις μεγαλύνωμεν (εἰρμός)
 ἐν ὕμνοις μεγαλύνομεν (τροπ. 1).
 ἐν ὕμνοις μεγαλύνω σε (τροπ. 2).
9. Καρόνας στὰ Βαῖα (ἔντυπο Τριώδιο).
 'Ωδὴ α' ἄδοντα ἐπινίκιον ὕμνον σοι, Κύριε.
 » γ' Ὁσαννά, εὐλογημένος εἰ δ ἔρχόμενος.
 » δ' δέξα τῇ δυνάμει σου, Κύριε.
 » ε' εἰρήνη ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ / καὶ σωτήριον τοῖς ἔθνεσι.
 » ζ' καὶ ῥαντίσματι / καινουργεῖσθω λαὸς θείου αἴματος.
 » ζ' ὑπερύμνητε Κύριε, / δ Θεὸς δ τῶν πατέρων εὐλογητὸς
 εἰ.
 » η' εὐλογεῖτε τὰ ἔργα Κυρίου τὸν Κύριον.
 » θ' εὐλογημένος δ ἔρχόμενος / ἐν δόματι Κυρίου, σωτῆρος ἡμῶν.
10. Τριώδιο Μ. Δευτέρας (ἔντυπο Τριώδιο).
 'Ωδὴ α' ἐνδόξως γάρ δεδόξασται (εἰρμός, 1).
 » η' ὑμνεῖτε / καὶ ὑπερψύχοτε / εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας.
11. Διώδιο Μ. Τρίτης (ἔντυπο Τριώδιο).
 'Ωδὴ η' εὐλογεῖτε τὰ ἔργα Κυρίου τὸν Κύριον.
12. Τριώδιο Μ. Τετάρτης (ἔντυπο Τριώδιο).
 'Ωδὴ γ' καὶ οὐκ ἔστι δίκαιος (ἄγιος) πλὴν σοῦ, Κύριε.

- 'Ωδὴ η' πάντα τὰ ἔργα Κυρίου/τὸν Κύριον ὑμνεῖτε / καὶ ὑπερψύχοτε / εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας.
 » θ' φεῖσαι τῶν ψυχῶν ἡμῶν, / Χριστὲ δ Θεός, καὶ σῶσον ἡμᾶς.
13. Καρόνας Μ. Πέμπτης (ἔντυπο Τριώδιο)
 'Ωδὴ α' ἐνδόξως δεδόξασται Χριστὸς δ Θεὸς ἡμῶν.
 » γ' καὶ πίστει στερεωθήσεσθε.
 » δ' τὸν μονογενῆ οὐλὸν γάρ, ἀγαθόν, Ἰασμὸν εἰς τὸν κόσμον
 ἀπέστειλας (εἰρμός).
 τὸν μονογενῆ ἐπει με Ιασμὸν / δ πατήρ εἰς τὸν κόσμον
 ἀπέστειλε (τροπ. 1, 2, 3).
 'Ωδὴ ζ'
 » η' δ Θεὸς δ τῶν πατέρων ἡμῶν.
 τὸν Κύριον ὑμνεῖτε τὰ ἔργα / καὶ ὑπερψύχοτε / εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας.
14. Τριώδιο Μ. Παρασκευῆς (ἔντυπο Τριώδιο)
 'Ωδὴ η' δν πᾶσα κτίσις εὐλογεῖ δοξάζουσα εἰς τοὺς αἰῶνας.
 » θ' σὲ μεγαλύνομεν (εἰρμός).
 δν μεγαλύνομεν (τροπ. 1, 2, 3).
15. Τετραώδιο Μ. Σαββάτου (ἔντυπο Τριώδιο).
 'Ωδὴ ζ' λυτρωτά, δ Θεὸς εὐλογητὸς εἰ.
 » η' δν παῖδες εὐλογεῖτε, / ιερεῖς ἀνυμνεῖτε, / λαὸς ὑπερψύχοτε / εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας.
 » θ' σὲ μεγαλύνοντας (εἰρμός).
 δπως μεγαλυνθήσομαι (τροπ. 1).
 καὶ μεγαλύνω σε (τροπ. 2).
15. Καρόνας στήν Πεντηκοστή (ἔντυπο Πεντηκοστάριο)
 'Ωδὴ γ' ἐν δ στερεωθήσεσθε (εἰρμός).
 ἐν δ ἔστερεώθημεν (τροπ. 1).
 » ζ' δ εἰς Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν.
 » η' πάντα τὰ ἔργα / τὸν Κύριον ὑμνεῖτε / καὶ ὑπερψύχοτε /
 εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας.
16. Καρόνας ἀναστάσιμος β' ἦχον (Εὐστρατιάδου, Κοσμᾶς, σσ. 257 - 262)
 'Ωδὴ α' δτι δεδόξασται (εἰρμός, 1, 2).
 » γ' οὐκ ἔστιν ἄγιος δώς δ Θεὸς ἡμῶν / καὶ οὐκ ἔστι δίκαιος
 πλὴν σοῦ, Κύριε (εἰρμός, 1, 2).
 » ζ' δ τῶν πατέρων ἡμῶν / Θεὸς εὐλογητὸς εἰ.
 » η' ὑμνεῖτε τὰ ἔργα Κυρίου τὸν Κύριον.

17. Καρόνας ἀναστάσιμος γ' ἥχου (Εὐστρατιάδου, Κοσμᾶς, σσ. 263 - 267).

- 'Ωδὴ α' τῷ θαυμαστῷ Θεῷ ἡμῶν / ὅτι δεδόξασται (εἰρμός, 1,2)
- » « καὶ πρὸς τὸ φῶς τὸ σὸν, / δέομσί σου, καθοδήγησον (εἰρμός, 1).
- καὶ πρὸς τὸ φῶς τὸ σὸν / εὕθυνον καὶ ἐποδήγησον (2).
- » ζ' εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ὁ τῶν πατέρων ἡμῶν.
- » η' εὐλογεῖτε πάντα τὰ ἔργα Κυρίου τὸν Κύριον.
- » θ' ἐν ὅμνοις τιμῶντές σε μεγαλύνομεν (εἰρμός, 1).

Φαινόμενο ἀνάλογο δὲν παρατηρεῖται σὲ ἄλλο ποιητὴ κανόνων. Ο θετὸς ἀδελφὸς καὶ συνεργάτης τοῦ Κοσμᾶ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς σπάνια χρησιμοποιεῖ τὸ ἐφύμν.ο καὶ μάλιστα ὅχι μὲ συνέπεια. Ὅπάρχουν κανόνες του, δπως τοῦ Πάσχα π.χ., ποὺ δὲν ἔχουν ἐφύμνιο οὔτε στὴν γ' ὡδὴ. Καὶ δμως ὁ Κοσμᾶς σὲ 17 περιπτώσεις κανόνων καὶ τριωδίων χρησιμοποιεῖ ἐφύμνιο στὴν γ' ὡδὴ σταθερὰ καὶ στὶς 17. Τὸ συμπέρασμά μας εἶναι ὅτι τὸ ἐφύμνιο, ἐνῶ γιὰ τοὺς ἄλλους ποιητὲς ἀποτελεῖ ἔξαιρεση, γιὰ τὸν Κοσμᾶ εἶναι κανόνας.

γ. 'Η ἀπουσία τῆς β' ὡδῆς

"Ἄλλο χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τοῦ Κοσμᾶ εἶναι ἡ ἀπουσία τῆς β' ὡδῆς⁴². Ἔνω ὅλλοι σύγχρονοι του ποιητές, δπως ὁ Ἀνδρέας Κρήτης, τὴ χρησιμοποιοῦν πολὺ συχνά⁴³, στὸν Κοσμᾶ δὲν ἔχουμε ἐπισημάνει καμιὰ περίπτωση ἀναμφισβήτητη. Καὶ εἶναι ἀληθινὰ περίεργη ἡ γνώμη τοῦ G. Schirò, ὅτι ἡ χρήση τῆς β' ὡδῆς στὸν Κοσμᾶ εἶναι σχετικά συχνότερη: «perché mentre il Damasceno, di solito la ometta, Cosma invece la usa di frequente»⁴⁴. Σὲ κανένα ἀπὸ τοὺς γνωστοὺς κανόνες τοῦ

42. Γιὰ τὴν παράλειψη τῆς β' ὡδῆς τῶν ἀσματικῶν κανόνων ἔχουν διατυπωθεῖ πολλὲς θεωρίες. Bλ. N.B. ΤΟΜΑΔΑΚΗ, 'Υμηρογραφία - Ποίησις, σ. 60, σημ. 2, δπου καὶ ὅλη ἡ βιβλιογραφία. Δὲ φαίνεται ὅρθη ἡ γνώμη τοῦ Π. ΤΡΕΜΠΕΑ, 'Ἐκλογή, σ. 301 ὅτι ἀρχικὰ οἱ κανόνες εἰγαν ἐπτὰ ὡδές, γιὰ τοὺς 'Ιεροσολυμίτες ὀκτὼ καὶ γιὰ τοὺς Κωνσταντινουπόλιτες ἑννέα. Τὴν ἀρχαιότερη ἐρμηνεία παρέχει ὁ ΙΩΑΝΝΗΣ ΖΩΝΑΡΑΣ «Παραδιπάνεται δὲ ἡ δευτέρα φόδη, ὅτι οὐχ ὅμνος ἐστὶ πρὸς θεόν, ἀλλὰ προμαρτυρία πρὸς Ἰουδαίους καὶ ἀπειλὴ καὶ ἐλεγγος τῆς πονηρίας αὐτῶν, καὶ τῶν μελλόντων αὐτοὺς καταλήψεσθαι κακῶν προαγόρευσις· φόδη δὲ λέγεται ὡς προκήρυξις τῶν ἐπαγθησομένων κακῶν τοῖς Ἰσραηλίταις διὰ τὴν πονηρίαν αὐτῶν καὶ κακίαν καὶ τῶν περιπαθῶν σφόδρα προαγόρευσις, ἡ τραγῳδίαν ποιοῦσιν· ἀοιδὴ γάρ καὶ φόδη καὶ ὅμνος καὶ προσευχὴ ἐκλήθη, ὅτι περιπαθῶς ὀφείλουσι γίγνεσθαι καὶ συντετριψμένης καρδίας». Bλ. J. GOAR, *Eὐχολόγιον, sive rituale Graecorum*, Venetii 1730, 132.

43. G. SCHIRÒ, *Caratteristiche*, σσ. 132 - 133.

44. G. SCHIRÒ, δ.π. σ. 133.

Κοσμᾶ δὲν ὑπάρχει δεύτερη ὡδή. Καὶ κανεὶς βέβαια δὲν μπορεῖ νὰ ὑποστηρίξει τὴν ἀποψή ὅτι ὁ Κοσμᾶς ἔγραψε καὶ δεύτερες ὡδές, ποὺ χάθηκαν ἔξαιτίας τῆς ἀχροσίας, γιατὶ μέτρο ἐλέγχου εἶναι ἡ ἀκροστιχίδα, στὴν ὁποίᾳ συμπεριλαμβάνονται πάντοτε καὶ οἱ εἱρμοὶ τοῦ Κοσμᾶ⁴⁵. "Ἐτοι περίπτωση ἀπώλειας ἀποκλείεται, τουλάχιστο γιὰ τὰ γνωστὰ καὶ ἀναμφισβήτητα ἔργα του.

'Εντούτοις στὸ Εἱρμολόγιο τοῦ Εὐστρατιάδη ἀναφέρονται τρεῖς περιπτώσεις εἱρμῶν μὲ δεύτερες ὡδές καὶ μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Κοσμᾶ· μία στὸν εἱρμὸ στὴ Γέννηση τοῦ Χριστοῦ «Πρόσεχε, οὐρανέ, καὶ λαλήσω»⁴⁶, καὶ δύο στὸν εἱρμὸ στὰ Φώτα, «Πάλ.ν Ἰησοῦς, πάλιν μυστήριον» καὶ «Οὐρανὸς καὶ γῆ προσεχέτωσαν»⁴⁷. 'Αλλὰ τὶς ὡδὲς αὐτὲς τὶς θεωρῶ νόθες. 'Ο εἱρμὸς στὴ Γέννηση παραδίδεται μὲ διπλὲς ὡδές, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ β' καὶ δ'. 'Αλλὰ ἡ δ' χρησιμοποιήθηκε στὸ σχετικὸ κανόνα τοῦ Κοσμᾶ καὶ περιλαμβάνεται στὴν ἀκροστιχίδα, μαζὶ μὲ τὶς ἐπτὰ ὡδλες. Οἱ ὑπόλοιπες ἀπαρτίζουν ἔνα πλήρη εἱρμό, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἀπουσιάζει ἡ δ'. Πῶς εἶναι δυνατὸ νὰ ὑπάρχει ἡ β' ὡδὴ καὶ νὰ μὴν ὑπάρχει ἡ δ'; Τὸ πράγμα εἶναι περίεργο, δχι δμως καὶ ἀνεξήγγ.το. 'Η δ' ὡδὴ ἔξεπεσε καὶ κάποιος ἀντιγράφεας συμπλήρωσε ἀκριτα τὸ κενό. "Οτι τὸ πράγμα εἶναι ἀποδεικνύει χειρόγραφο εἱρμολόγιο τῆς Κρυπτοφέρρης (Cod. Crypt. E. γ. 11, f. 5r), δπου ὁ εἱρμὸς τοῦ Κοσμᾶ εἶναι πλήρης, μὲ δκτὼ ὡδές, χωρὶς τὴ β' καὶ μὲ τὴν δ'· «Ἀκήρος πάλαι Ἀββακούμ»⁴⁸. Τώρα μποροῦμε νὰ ὑποστηρίξουμε σοβαρά ὅτι ἡ β' ὡδὴ «Πρόσεχε, οὐρανέ, καὶ λαλήσω, ὅτι ὁ Λόγος τοῦ Πατρός . . .», ποὺ στὸ Εἱρμολόγιο τοῦ Εὐστρατιάδη ἀποδίδεται στὸν Κοσμᾶ, ἀνήκει σὲ ἄλλο ποιητὴ. Πιθανότατα ἀνήκει στὸν Ἀνδρέα Κρήτης, ποὺ σταθερὰ χρησιμοποιεῖ τὴ β' ὡδὴ καὶ πολὺ συχνὰ μὲ τὴν ἰδια ἀπαρχή.

'Αλλὰ καὶ οἱ δύο δεύτερες ὡδὲς στὸν εἱρμὸ τῶν Φώτων, μολονότι ἀταύτιστες, δὲ φαίνονται ἔργα τοῦ Κοσμᾶ. Οἱ εἱρμοὶ τοῦ Κοσμᾶ στὰ Φώτα περιλαμβάνονται ὅλοι στὸ σχετικὸ κανόνα, δπως μαρτυρεῖ ἡ ἀκροστιχίδα. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ σύνθεση τῆς ἀκροστιχίδας, δηλ. ἡ δργάνωση τοῦ κανόνα, προηγγέθηκε ἀπὸ τὴ σύνθεση τῶν εἱρμῶν. Δὲ βλέπω λοιπὸν γιὰ ποιὸ λόγο ὁ Κοσμᾶς, ὀφοῦ χρησιμοποίησε ὅλες τὶς ὡδὲς τοῦ εἱρμοῦ, θὰ συνέθετε ἔπειτα καὶ ἄλλες δύο ἀκόμη καὶ μάλιστα στὴ μὴ χρησιμοποιούμενη β' ὡδή. 'Αλλὰ καὶ ἀν ἀκόμη ὑποθέσουμε ὅτι οἱ τρεῖς αὐτὲς δεύτερες ὡδὲς εἶναι γνήσια συνθέματα τοῦ Κοσμᾶ, δὲν εἶναι περίεργο ὅτι

45. Bλ. δσα σημειώθηκαν παραπάνω σ. 121.

46. Bλ. Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, *Εἱρμολόγιον*, σ. 6 (ἀρ. 8).

47. Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, *Εἱρμολόγιον*, σ. 36 - 37 (ἀρ. 49).

48. Bλ. παρακάτω, Πίνακα εἱρμῶν, ἀρ. 12.

δὲν ἐπανέλαβε τὸ ίδιο σὲ καμιὰ ὄλλη περίπτωση; 'Αλλὰ καὶ πάλι τὸ ποσοστό τῶν τριῶν δεύτερων ὡδῶν στὸ σύνολο τῶν εἰρμῶν τοῦ Κοσμᾶ εἶναι μηδαμινό, ὥστε μποροῦμε νὰ μιλοῦμε ἀνενδοίαστα γιὰ σπάνια ἔξαιρεση καὶ δχι γιὰ κανονική ἢ γιὰ συγχρή χρήση.

δ. Τὸ Θεοτοκίον

Στὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῆς ποιήσεως τοῦ Κοσμᾶ πρέπει νὰ προστεθεῖ καὶ ἡ σπάνια χρήση Θεοτοκίου. "Οπως εἶναι γνωστό, τὸ Θεοτοκίον εἶναι σταθερὸ στοιχεῖο τῶν ὡδῶν τῶν κανόνων, ἰδιαίτερα μάλιστα ἀπὸ τὸν 9ο αἰ. κ.ε. Οἱ πρῶτοι κανονογράφοι, μολονότι δὲν τὸ ἀγνοοῦν, δὲν τὸ χρησιμοποιοῦν σταθερά. 'Εξαιρέση ἀποτελεῖ πάλι ὁ Ἀνδρέας Κρήτης, ποὺ τελειώνει τυπικὰ δλες του τίς ὡδές μὲ τριαδικὸν καὶ θεοτοκίον. 'Αντίθετα, σπάνια εἶναι ἡ χρήση του στὸν Δαμασκηνὸν καὶ ἀκόμη σπανιότερη στὸν Κοσμᾶ. Τοῦτο εἶχε ἥδη παρατηρήσει ὁ Ἀθ. Παπαδόπουλος - Κεραμεὺς ὡς οὐσιῶδες γνώρισμα τῆς ποιήσεως τοῦ Κοσμᾶ καὶ τὸ ἔλαβε ὑπόψη του γιὰ νὰ προστιθέσῃ στὸν Κοσμᾶ τὸν κανόνα στὸν ἄγιο Γεώργιο⁴⁹.

Πράγματι στὰ γνήσια καὶ ἀναμφισβήτητα ἔργα τοῦ Κοσμᾶ θεοτοκίον ὑπάρχει μόνο στὶς ἀκόλουθες περιπτώσεις:

1. Κανόνας στὸν ἄγιο Γεώργιο, ὡδὴ α'.
2. Κανόνας ἀναστάσιμος β' ἥχου, ὡδὲς α', δ', ε', ζ'.
3. Κανόνας ἀναστάσιμος γ' ἥχου, ὡδὲς α', δ', ε'.
4. Κανόνας στὸν Χριστό, σὲ δλες τίς ὡδές.

"Ἔχουμε δηλαδὴ σὲ δλη τὰ ἔργα τοῦ Κοσμᾶ, κανόνες καὶ τριώδια, μιὰ μόνο περίπτωση μὲ θεοτοκία σὲ δλες τίς ὡδές.

ε. Ὡδὲς μὲ μικρὸ δριθμὸ τροπαρίων

'Αντίθετα μὲ τὴν πληθωρικὴ ποίηση τοῦ Ἀνδρέα Κρήτης, ποὺ τεῦ ἀρέσει νὰ συνθέτει ὡδὲς μὲ ἀπεριόριστο δριθμὸ τροπαρίων⁵⁰, οἱ ποιητὲς Δαμασκηνὸς καὶ Κοσμᾶς φαίνονται νὰ ἀγαποῦν τὴ συντομία. 'Ιδιαίτερα ὁ Κοσμᾶς εἶναι ὑπερβολικὰ φειδωλὸς καὶ σχηματίζει ὡδὲς μὲ δύο ἢ τρία τροπάρια, σπάνια προχωρεῖ στὰ τέσσερα καὶ μόνο μιὰ περίπτωση ὡδῆς του μὲ πέντε τροπάρια ἀναφέρεται (Κανόνας στὴ Μεταμόρφωση, ὡδὴ γ'), ἐνῶ ὑπάρχουν καὶ περιπτώσεις ὡδῶν μὲ ἕνα μόνο τροπάριο (Κανόνας στὴν Πεντηκοστή, ὡδὲς γ', ε', ζ'), πράγμα ποὺ δὲν τὸ συναντοῦμε σὲ στὴν Πεντηκοστή, ὡδὲς γ', ε', ζ').

49. BZ 14, 1905, σσ. 525 - 526.

50. "Οπως π.χ. στὸ Μεγάλο Κανόνα. "Οτι τοῦτο εἶναι ἰδιαίτερο χαρακτηριστικό τοῦ Ἀνδρέα βλ. G. SCHIRò, Caratteristiche σ. 131. Βλ. ἐπίσης Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, 'Ο Μέγας Κανόνας Ἀνδρέου τοῦ Κρήτης, Θεσσαλονίκη 1952 σσ. 14 - 16.

κανέναν ὄλλο βυζαντινὸ ὑμνογράφο. Σὲ μικρὸ δριθμὸ τροπαρίων ὑποχρεώνει βέβαια τὸν Κοσμᾶ ἡ ἀκροστιχίδα, στὴν ὅποια περιλαμβάνει καὶ τοὺς εἰρμούς. 'Αλλὰ ὁ περιορισμὸς αὐτὸς εἶναι μᾶλλον αὐτοπεριορισμὸς ἑκούσιος, ἀφοῦ θὰ μποροῦσε νὰ ἐκτείνει τὴν ἀκροστιχίδα μὲ τὴν προσθήκη τοῦ δινόματός του, ὅπως συνηθίζουν ὄλλοι ὑμνογράφοι καὶ μάλιστα ὁ Ιωσήφ. 'Εντούτοις φαίνεται νὰ ἀρκεῖται στὰ λίγα καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι τὸ χαρακτηριστικό του γνώρισμα.

Πρέπει ἀκόμη νὰ παρατηρήσουμε δτι ὁ Κοσμᾶς δὲν ἀκόλουθει κανένα τυπικὸ σχῆμα ὡς πρὸς τὸν δριθμὸ τῶν τροπαρίων στὶς ὡδές. "Ετοι, κανεὶς κανόνας του δὲ μοιάζει μὲ ὄλλον ἀπὸ τὴν ἀποψή τῆς δομῆς, οὔτε ὡς πρὸς τοὺς εἰρμούς οὔτε ὡς πρὸς τὸν δριθμὸ τῶν τροπαρίων. 'Ο Θ. Ξύδης, ποὺ πρῶτος παρατήρησε τὸ χαρακτηριστικὸ αὐτὸ γνώρισμα τῆς ποιητικῆς τοῦ Κοσμᾶ, μᾶς ἔδωσε τὸν ἀκόλουθο πίνακα ὡδῶν καὶ τροπαρίων (χωρὶς τοὺς εἰρμούς) τῶν κανόνων τῶν δεσποτικῶν ἑορτῶν⁵¹:

Ωδὲς	Χριστ.	Θεοφ.	Γ' παπ.	Βαῖων	Πεντηκ.	Μεταμ.	Γψώσεως
α'	3	3	3	2	2	3	3
γ'	3	2	3	2	1	2	2
δ'	3	3	3	3	2	4	4
ε'	2	2	3	2	1	4	3
ζ'	2	2	3	2	1	3	2
ζ'	3	3	3	3	2	4	3
η'	3	3	3	3	2	5	3
θ'	3	3	3	3	2	4	2(β', 3)

Τὴν ἴδια περίπου εἰκόνα θὰ ἔχουμε ἀν σχηματίσουμε πίνακα καὶ τῶν ὄλλων κανόνων τοῦ Κοσμᾶ, ἀκόμη καὶ τῶν τριώδιων, διώδιων καὶ τετραώδιων. Εἶναι συνεπῶς καὶ αὐτὸ ἔνα ἀκόμη γνώρισμα τῆς ποιήσεως τοῦ Κοσμᾶ. 'Ο Θ. Ξύδης ἐκλαμβάνει τὴν ἴδιοτροπία αὐτὴ τοῦ Κοσμᾶ ὡς τάση ἀπελευθερώσεως ἀπὸ τοὺς διάφορους στιχουργικοὺς περιορισμούς. «Οἱ παραπάνω λοιπὸν δριθμοὶ ἀποδείχνουν πληρέστατα, χωρὶς τὴν ἐλάχιστη ἀμφιβολία, πὼς ὁ Κοσμᾶς, ἐπιζητώντας ἔνα δσο τὸ δυνατὸ αὐθόρυμητο ἀποτέλεσμα, δὲν ἔλαβε ὑπόψη τευ συνήθειες ποὺ γύρω του, καὶ πρωτύτερα καὶ ἀριότερα, ἵσαν καθιερωμένες σὲ δ, τι ἀφορᾶ τὸ ἴσαριθμο τῶν τροπαρίων τῶν ὡδῶν στοὺς κανόνες. Τὸ στοιχεῖο αὐτὸ τῆς ποιητικῆς πολὺ μᾶς διευκολύνει στὸν σχηματισμὸ τῆς κρίσεώς μας

51. Βλ. ΘΕΟΔ. ΞΥΔΗ «Κανόνες δεσποτικῶν ἑορτῶν Κοσμᾶ τοῦ Μαλουμᾶ», περ. 'Ακτίνες τ. ΙΒ', 1949, καὶ ἰδιαίτερο ἀνάτυπο, 'Αθῆνα 1949, σσ. 1 - 24, στὴ σ. 20. Καὶ τοῦ ΙΑΙΟΥ, 'Υμνογραφία, σ. 111.

σχετικά μὲ τὴν τάση τοῦ Κοσμᾶ γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση ἀπὸ διαφόρους στιγματικούς περιορισμούς»⁵².

Νομίζω ὅτι τὸ συμπέρασμα αὐτὸς οὔτε δρθὺ οὔτε ἀναγκαῖο εἶναι. Τὴν ἕδια τεχνικὴ ἀπαντοῦμε στὸν Ἀνδρέα Κρήτης καὶ στὸν Ἰωάννη Δαμασκηνό, ἔστω καὶ σὲ μικρότερο βαθμό. Ἀλλὰ καὶ στοὺς μεταγενέστερους ὑμνογράφους, ποὺ ἔγραψαν, ὑποτίθεται, σὲ ἐποχὴ ποὺ ὁ κανόνας εἶχε πιὰ διαμορφωθεῖ σὲ αὐστηρὸ σχῆμα, τὸ ἴσαριθμο τῶν τροπαρίων τῶν ὀδῶν δὲν εἶναι ποτὲ κανόνας ἀπαράβιτος. Κύμανση ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸ τῶν τροπαρίων παρατηρεῖται σὲ μερικὲς περιπτώσεις ἀκόμη καὶ στὸν Ἰωσήφ τὸν Ὅμνογράφο, ποὺ θεωρεῖται ὡς ὁ αὐστηρότερος τηρητὴς τῆς μορφικῆς τάξεως τῶν κανόνων. Εἶναι φυσικότερο νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ ἀπουσία ἴσαριθμίας τροπαρίων στοὺς κανόνες τοῦ Κοσμᾶ ὀφείλεται μᾶλλον στὸ λόγο ὅτι εἶναι ἵσως ὁ εἰσηγητὴς τοῦ νέου ποιητικοῦ εἶδους, τοῦ κανόνα δηλ., τοῦ δποίου καὶ ἔγραψε τὰ πρῶτα δεῖματα. Οἱ μεγάλες μορφικὲς διαφορὲς μεταξὺ τῶν κανόνων τῶν πρώτων κανονογράφων, Κοσμᾶ, Δαμασκηνοῦ καὶ Ἀνδρέα Κρήτης, ὀφείλονται ἀκριβῶς στὸ γεγονός ὅτι ὁ κανόνας δὲν εἶχε ἀκόμη διαμορφωθεῖ πλήρως σὲ σχῆμα αὐστηρό.

“Αλλωστε ὁ Κοσμᾶς δὲ χαρακτηρίζεται γιὰ τὴν ἐλευθεριάζουσα τάση του. Ἀπεναντίας εἶναι περισσότερο συντηρητικὸς ἀπὸ ὅσο φαίνεται μὲ πρώτη ματιά. Οἱ πραγματικοὶ στιγματικοὶ περιορισμοὶ εἶναι ἡ ἀκροστιχίδα καὶ τὸ ἀνακλώμενο, καὶ σ' αὐτὰ ὑποτάσσεται πλήρως. Ὁ ἐλαστικὸς ἀριθμὸς τῶν τροπαρίων δὲν ἀποτελεῖ καθόλου ἔνδειξη ἀπελευθερώσεως.

4. ΥΦΟΣ - ΠΟΙΗΤΙΚΕΣ ΑΡΕΤΕΣ

‘Ο Κοσμᾶς εἶναι ποιητὴς πυκνὸς καὶ δυσνόητος. Τὸ ὄφος του εἶναι ὑψηλό, ἡ φράση, ἰδίως στοὺς είρμούς, μεγαλοπρεπής, οἱ ποιητικὲς ἔξαρσεις πρωτότυπες, ὁ λυρισμὸς πηγαῖος. “Ηδη ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος παρατήρησε” «πολλὴν δὲ καὶ τῷ ποιητικῷ τῆς λέξεως ἐνυποκαθημένην ἔχει δυνατότητα καὶ οὐκ ἄν τις δύνατο ῥᾳδίως αὐτῷ παρακολουθεῖν, μὴ οὐχὶ πάνυ τρόφιμος ὁν ἀπάσης Ἱερᾶς ἴστορίας τῆς πρεσβυτέρας ἀμα καὶ νεωτέρας»⁵³. Καὶ ὁ βιογράφος του Ἰωάννης Μερκουρόπωλος παρατηρεῖ ὅτι τῶν ὑμνῶν τοῦ Κοσμᾶ «τὸ βρῆθος καὶ ἔγκατάσκευον καὶ τὸ πλεῖον εἰπεῖν ποικιλώτερον καὶ ποριμώτερόν τε ὁμοῦ πρὸς τὸ πανηγυρίσαι καὶ λαμπρότερον ἡ ἐπιχαριτώτερον ἀμίμητον εἰσέτι ἐστὶ καὶ ἔσται.

52. “Ο.π. σ. 21.

53. Βλ. STEVENSON, *Comment.* 2.

τὸ δὲ ἡρωϊκὸν τῆς λέξεως καὶ εὐσύνθετον ὁμοίως ἀσύγκριτον»⁵⁴. Ἀνάλογα κρίνουν καὶ οἱ ἄλλοι βιογράφοι καὶ οἱ νεώτεροι μελετητές⁵⁵. ‘Ο Σπ. Λάμπρος, ἀναφερόμενος στὴν ποίηση τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ τοῦ Κοσμᾶ, παρατηρεῖ: «Ἡ ποίησις τῶν ἀνδρῶν ἐγέννησεν ἐνίστε ἀλιθινὰ ἀριστουργήματα. Εἴμεθα συνιθ. θ. σμένοι ν' ἀκροώμεθεν τῶν μελῶν τούτων ἀδιαλείπτως ἐν τῇ λειτουργίᾳ, ὡστε κατέστημεν ἀναίσθητοι πρὸς τὰς καλλονὰς αὐτῶν...’ Άλλ’ ἀνάγνωτέ τινα ἐκ τῶν μελῶν, ίδιας ὡς ἔργα ποιητικά, ἀκόμη καὶ ἐν στιγμῇ ἀπηλλαγμένη θρυσκευτικῆς κατονύξεως, ἡ μεταφράσατε αὐτὰ ἐπαξίως εἰς ἔνην τινὰ γλῶσσαν καὶ τότε θὰ θαυμάσητε τὸ ὄφος αὐτῶν καὶ τὴν ποιητικὴν ρώμην. ‘Ἡ ποίησις αὕτη εἶναι ὑπερπετῆς καὶ δαψιλής, πλήρης μετεφορῶν. Ὁ διαπνέων αὐτὴν χαρακτήρα δὲν ἔχει τὸ πλαστικὸν τῆς ποιήσεως τῆς Ἑλληνικῆς, εἶναι μᾶλλον ὅμοιος πρὸς τὴν φύσιν τῆς ἀνατολικῆς φαντασίας· μετέχει τῶν ἀμέτρων πόθων ἔκεινης, τοῦ ὑπερβολικοῦ, εἶναι μᾶλλον γέννημα ζώνης διακεκαμένης...’ Αἱ μεταφοραὶ καὶ παρομοιώσεις εἶναι ἐπάλληλοι, τολμηροί, ὑπέρμετροι...»⁵⁶. ‘Οπωσδήποτε πρόκειται γιὰ δημιουργίους ὑψηλῆς στάθμης καὶ γενικὴ εἶναι ἡ γνώμη, ὅτι «δὲν δυνάμεθα νὰ εὑρωμεν μετὰ ταῦτα ἵσα ἀναστήματα εἰς τὴν ποίησιν»⁵⁷. ‘Ιδιαίτερα ὁ Κοσμᾶς θεωρεῖται δίκαιας ὡς «ὁ ἔξοχωτερος τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας»⁵⁸, «princeps melodorum»⁵⁹. Οἱ κανόνες του χαρακτηρίζονται ὡς «ἔργα ισορροπημένης εύσεβείας, δπου τὸ πνεῦμα δὲν ἀντιμάχεται τὴν καρδίαν, ἀλλαματα ρυθμοῦ καὶ μέλους, ἀλιθινὰ ποιήματα»⁶⁰.

Εἶναι περίεργο ὅτι ὁ Krumbacher ἀσκεῖ αὐστηρὴ καὶ ὑπωσδήποτε ἀδικη κριτικὴ τῆς ποιήσεως τοῦ Κοσμᾶ καὶ τὴν θεωρεῖ προὸν ἐπιτηδευμένης τεχνικῆς ἐπεξεργασίας⁶¹. Θεωρεῖ ἐπίσης τὸν Ἰωάννη Δαμασκηνὸν ποιητὴν ἀνώτερο ἀπὸ τὸν Κοσμᾶ καὶ κατακρίνει τὸν δεύτερο, ὅτι στὴν ποίησή του «ἡ λογιάτης καὶ ἡ μυστικὴ θεολογία ὑπερτερεῖ τὸ ποιητικὸν αἰσθημα»⁶².

54. ΑΙΣ Δ', 329 24 - 28.

55. Βλ. ΤΡΕΜΠΕΛΑ, Ἐκλογή, σ. 185.

56. Βλ. ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΥ, «Περὶ τῆς μεσαιωνικῆς ποιήσεως τῶν Ἑλλήνων», Νέος Ἐλληνομητήματ 16, 1922, σ. 95.

57. Βλ. Ν. Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, Σύλλαβος, σ. 301.

58. Βλ. Μ. ΠΑΡΑΝΙΚΑ, «Ο ἐν Κω/νπόλει Ἐλλ. Φιλ. Σύλλογος», Θ', 1874 - 74, σ. 122 - 123.

59. CHRIST - PARANIKAS, Anthologia, XLIX.

60. ΑΘ. ΚΟΜΙΝΗ, Τὸ βυζαντινὸν Ἱερὸν ἐπίγραμμα καὶ οἱ ἐπιγραμματοποιοί, ἐν Αθήναις 1966, σ. 116. Βλ. καὶ A. CHAPPERT, DACL, III, 2996.

61. KRUMBACHER - ΣΩΤΗΡ., τ. Β' σ. 559.

62. “Ο.π.

‘Η γνώμη αὐτή είναι ύπερβολική καὶ ἀδικη. Βέβαια ἀπέχουμε πολὺ ἀπὸ τὴν ἀβίαστη ὑψηγερία τοῦ Ρωμανοῦ καὶ ἀπὸ τὴν ἐκφραστική ἀπλότητα τῶν παλαιότερων ὄμνων (κοντακίων).’ Ο κανόνας ἐπανέφερε τὴν ποίηση σὲ μορφὲς συντηρητικότερες. ’Αλλὰ τοῦτο δὲ σημαίνει καθόλου δτι καὶ στοὺς κανονογράφους, καὶ περισσότερο στὸν Κοσμᾶ, δὲν μποροῦμε νὰ ἀναγνωρίσουμε στοιχεῖα ὑψηλῆς ποιητικῆς δημιουργίας. ’Απεναντίας ὑπάρχει καὶ ὑψός καὶ ἔμπνευση καὶ αἰσθημα καὶ ἐνθουσιασμός. ’Η ἐκφραση γίνεται πιὸ συντηρητική, ἀλλ’ αὐτὸ δχι τόσο ὥστε νὰ ψυχραίνει τὸ αἴσθημα καὶ νὰ μαραίνει τὸν ἐνθουσιαστικὸ τόνο. ’Αρκεῖ νὰ ἀναγνώσει κανεὶς τοὺς κανόνες στὴ Γέννηση τοῦ Χριστοῦ ἢ στὰ Βαῖα ἢ τὸ ἀπαράμιλλο ἐκεῖνο Τετραώδιο τοῦ Μ. Σαββάτου, γιὰ νὰ διαπιστώσει δτι ἔχουμε ποίηση ἀξιόλογη καὶ ἀληθινή, γεμάτη χάρη καὶ διάθεση λυρική.

Συγκρινόμενος μὲ τὸν Δαμασκηνὸν δ Κοσμᾶς είναι σαφῶς ποιητής ἀνώτερος, παρὰ τὴν ἀντίθετη γνώμη τοῦ Krumbacher. Παρατηρεῖ σχετικὰ δ Σ. Εὐστρατιάδης: «Ο Κοσμᾶς ὡς μελῳδὸς καὶ ποιητὴς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ κατέχει τὴν δευτέραν θέσιν μετὰ τὸν Ρωμανόν· είναι ὁ κατ’ ἔξοχὴν ποιητὴς καὶ ὁ κατ’ ἔξοχὴν μελῳδός. ’Η γνώμη τοῦ Krumbacher δτι δ Κοσμᾶς δὲν είναι ποιητὴς ὡς δ Δι μασκηνὸς ’Ιωάννης είναι λίαν ἐσφαλμένη. Καὶ ἀν μόνον οἱ είρμοὶ τοῦ Κοσμᾶ παραβληθῶσι πρὸς τὰ ποιήματα τοῦ Δαμασκηνοῦ, καταφαίνεται ἡ διατορὰ μεταξὺ τῶν δύο ποιητῶν, τὸ ὑψός τῆς ποιήσεως τοῦ Κοσμᾶ τὸ ἀπροσπέλαστον, εἰς τὸ δόποιον ἡ φαντασία αὐτοῦ ἀκόπως ἀνέρχεται. Τὸν Δαμασκηνὸν ’Ιωάννην χαρακτηρίζει ἀπλότης καὶ σαφήνεια καὶ λαμπρότης καὶ γλυκύτης φράσεως· τὸν Κοσμᾶν στρυφνότης ἐκφράσεως, ἀλλὰ ὑψός ποιήσεως καὶ λυρισμὸς θεόπνευστος»⁶³. Πρέπει ἀκόμη νὰ παρατηρηθεῖ δτι γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ παράδοση δ Κοσμᾶς είναι δ κατ’ ἔξοχὴν ‘ποιητής’ καὶ κανένας ἄλλος ὄμνογράφος δὲν δινομάστηκε ποτὲ ἔτσι⁶⁴.

‘Εχει ἀκόμη παρατηρηθεῖ δτι τὸ δόγμα δεσμεύει τὸν Κοσμᾶ πολὺ λιγότερο ἀπὸ δσο τὸν Δαμασκηνό⁶⁵. Μολονότι ἡ ποίησή του είναι ἄψογη ἀπὸ δποψη θεολογική, ἐντούτοις δ Κοσμᾶς μὲ τὴν ποίησή του ἐλάχιστα θεολογεῖ καὶ κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ ἴσχυρισθεῖ δτι δ Κοσμᾶς ἔκαμε ποίηση τὰ δόγματα τῆς ἐκκλησίας στὸ βαθμὸ ποὺ τὸ ἔκαμε δ Δαμασκηνός. ’Αλλὰ καὶ αὐτὸς δ φόρτος τῶν γραφικῶν ἀναφορῶν, ποὺ συναντοῦμε στὸν ’Ανδρέα Κρήτης, δὲν ὑπάρχει στὸν Κοσμᾶ. ’Ο Κοσμᾶς μετέχει ὡς πιστὸς στὰ δρώμενα τῆς ’Ἐκκλησίας καὶ ἐνθουσιάζεται ἡ συντριβεται ἀν-

λογία μὲ τὸ θέμα. ’Αποβλέπει περισσότερο στὸν ἄνθρωπο, ποὺ τὸν παρακινεῖ στὴ χαρὰ καὶ στὸν ἐνθουσιασμό, στὴ συντριβὴ καὶ στὴ μετάνοια. ’Απὸ τὴν ἀποψη αὐτὴν πλησιάζει περισσότερο τὸν ’Ανδρέα Κρήτης. Χαρακτηρίστηκαν καὶ οἱ δύο ‘ποιηταὶ τῆς συντριβῆς, τῆς ἐξομολογήσεως καὶ τῆς ἐκφράσεως τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀγνοεῖ»⁶⁶.

’Ο Κοσμᾶς είναι πράγματι (λόγιος) ποιητὴς καὶ θὰ τολμοῦσα νὰ πῷ (ἀριστοκρατικός). ’Η ποίησή του ἔχει μιὰν ἐπιβλητικὴ καὶ ὑποβλητικὴ ἐπισημότητα. ’Η γλώσσα του αἵρεται σὲ ὑψός ἀπρέσιτο ὅπωσδήποτε γιὰ τὸν ἀπλοῖκο καὶ ἀπαίδευτο. ’Αλλὰ τὸν ἀλγθινὸ ποιητὴ χαρακτηρίζει περισσότερο ἀπὸ διδήποτε ἄλλο ἡ δύναμη καὶ ὁ πλοῦτος τῶν εἰκόνων. Καὶ στὸν Κοσμᾶ συναντοῦμε ἀλγθινὰ εἰκόνες βιβλικῆς μεγαλοπρέπειας, ποὺ διαιρέονται θὰ μποροῦσε νὰ συναντήσει κανεὶς σὲ ἄλλους ὄμνογράφους, ἀνώτερες πάντως ποτέ.

Παραθέτω ἔδω μερικὰ χαρακτηριστικὰ παραδείγματα:

Karόρας Μ. Πέμπτης (ε', 1).

’Η τὸ ἀσχετον κρατοῦσα
καὶ ὑπέρροον ἐν αἰθέρι ὄδωρ,
ἡ ἀβύσσους χαλινοῦσα
καὶ θαλάσσας ἀναχαιτίζουσα
Θεοῦ σοφία...

Karόρας Πεντηκοστῆς (θ', 1).

’Επιπαχλάζοντος πάλαι / πυρίνου ἄρματος
δ ζγλωτὴς καὶ πυρίπνους / χαίρων δχούμενος
τὴν νῦν ἐκλάμψασαν / ἐπίπνοιαν ἐδήλου...

Karόρας Υπαπαντῆς (α', 1).

’Ρανάτωσαν ὄδωρ νεφέλαι·
ἡλιος ἐν νεφέλῃ γάρ κούφη
ἐποχούμενος ἐπέστη
ἀκηράτοις ὀλέναις
Χριστὸς ἐν τῷ ναῷ ὡς βρέφος.

Karόρας Μεταμορφώσεως (ε', 1).

Προσενωπίω σοι ὄραι
ὑπεκλιθησαν· φῶς γάρ
καὶ πρὸ ποδῶν ὑψίδρομον σέλας, Χριστέ,
ἡλιος ἡκε, μορφὴν βροτείον
ὡς ἀμεῖψαι ηύδοκισας.

63. Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, Κοσμᾶς, σσ. 89 - 90.

64. Κ. ΜΗΤΣΑΚΗ, Ύμνογραφία, σ. 357.

65. Ν. Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, Ύμνογραφία - Ποίησις, σ. 6.

66. Βλ. Ν. Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, Ύμνογραφία - Ποίησις, σ. 6.

Στὸν ἕδιο κανόρα (ζ', 2).

Λαζαπί θείας ἡγῆς
καὶ δροσοβέλω νεφέλη
Χριστέ, καὶ αἰγῆ σου ἡδόμενοι
οἱ ἀπόστολοι ἔψαλλον . . .

5. ΓΑΩΣΣΑ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΜΑΘΕΙΑ ΤΟΥ ΚΟΣΜΑ

Ο Κοσμᾶς εἶναι ὁ μολογουμένως ὁ πιὸ ἀρχαιότερος ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς ὑμνογράφους.⁶⁷ Η γλώσσα του δὲν εἶναι ἀπλῶς ἡ συντυρητικὴ γλώσσα τῶν κανονογράφων, ποὺ νόμιμα δέχεται τὴν ἐπίδραση τῆς ἀρχαίας. Ο Κοσμᾶς προχωρεῖ πολὺ περισσότερο στὴ χρήση σπάνιων ποιητικῶν λέξεων καὶ ἐκφραστικῶν τρόπων, ποὺ δανείζεται ἀμεσαὶ ἡ ἔμμεσα ἀπὸ τὴν ἀρχαία Ἑλληνικὴ γραμματεία, τῆς ὄποιας εἶναι γνώστης ἐγκρατέστατος. Χρησιμοποιεῖ μὲ τέλμη λέξεις καὶ φράσεις τοῦ Ὁμήρου ἡ τῶν τραγικῶν, τὶς ὄποιες προσαρμόζει στὸ κείμενο τῶν είρμων καὶ τῶν κανόνων του. Μεταφέρω ἐδῶ χαρακτηριστικὰ παραδείγματα ἀπὸ παλαιότερη μελέτη μου⁶⁸, μὲ ἄλλες συμπληρωματικὲς παρατηρήσεις:

1. Στὸ είρμῳ τῆς ζ' ὀδῆς τοῦ κανόνα στὴν "Ὕψωση τοῦ Τιμίου Σταυροῦ ἡ φράση, «πῦρ βρόμιον», ἔχει ἵσως ληφθεῖ ἀπὸ τὸν "Ὀμηρο" (Ξ 396). οὔτε πυρὸς τόσσος γε ποτὶ βρόμος αιθομένοιο.
2. Στὸν ἕδιον είρμῳ, ὀδῇ η', ἡ φράση «λόγγην, Θεοῦ σῶμα ἀντιτορήσασαν», εἶναι διασκευὴ τῆς ἀνάλογης ὄμηρικῆς (Ε 337). δόρυ χροδὸς ἀντετόρησεν.
3. Στὸν κανόνα στὴ Μεταμόρφωση (όδῃ η', 4) ἡ φράση, «διὰ τῆς ἐν γνόφῳ θείας ὄμφης», ἀνακαλεῖ τὴν ὄμηρική (Β 41). θείη δέ μιν ἀμφέχυτ' ὄμφη.
4. Στὸν ἕδιο κανόνα (ε' ὀδή, είρμῳς) παραλλάσσει τὸ ὄμηρικὸ (ε 409). καὶ δὴ καὶ τόδε λαῖτμα διατμήξας ἐτέλεσσα στὸν «ὁ τοῦ φωτὸς διατμήξας τὸ πρωτόγονον χάος». Σημειώνω ὅτι οἱ λέξεις λαῖτμα καὶ χάος εἶναι συνώνυμες.
5. Στὸν είρμῳ τῆς η' ὀδῆς τοῦ τριαδίου τῆς Μ. Δευτέρας ἡ φράση,

67. Βλ. ΘΕΟΧ. ΔΕΤΟΡΑΚΗ, «Κλασσικὴ ἀπηχήσεις εἰς τὴν Βυζαντινὴν "Ὕμνογραφίαν", ΕΕΒΣ ΛΘ' - Μ', 1972 - 73, σσ. 148 - 161, στὴ σ. 152.

68. "Ο.π.

ακαὶ εἶξε τὸ τραφὲν ἐν ἀπείρῳ ὅλῃ ἀκάματον πῦρ», εἶναι διασκευὴ τῆς ὄμηρικῆς (υ 123).

ἀνέκαιον δ' ἐπ' ἐσχάρῃ ἀκάματον πῦρ.

Στὸν "Ὀμηρο τὸ ἐπίθετο ἀκάματος ἀπαντᾶ σταθερὰ ὡς ἐπίθετο τοῦ πυρός. Βλ. Ε 4, Π 121, Σ 225, φ 181.

6. Στὸν ἕδιο είρμῳ ἡ φράση, «ἀειζῶσι δὲ ἐκμαρανθείσης φλογός», ἀνακαλεῖ τὴ γνωστὴ τοῦ Ἡρακλείτου «πῦρ ἀειζῶν» (Diels - Kranz 1, 158).

7. Στὸν κανόνα τῆς Μ. Πέμπτης (όδῃ ζ' 1) ἡ φράση, «Νευστάζων κάρων Ἰούδας κακὰ προβλέπων ἐκίνησεν», ἀνακαλεῖ τὴν ἀνάλογη τῆς ὄμηρικῆς Ὀδύσσειας (σ 153 - 154).

αὐτὰρ ὁ βῆ διὰ δῶμα φίλον τετιημένος ἦτορ,
νευστάζων κεφαλῆ· δὴ γάρ κακὸν ὅσσετο θυμῷ.

Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ἡ μίμηση ἐδῶ δὲν εἶναι μόνο φραστική. Καὶ οἱ εἰκόνες εἶναι ὅμοιες καὶ ἡ ψυχολογικὴ κατάσταση τῶν προσώπων ἐπίσης. Ο Ἰούδας τοῦ κανόνα καὶ ὁ Ἀμφίνομος τῆς Ὀδύσσειας κινοῦν μὲ τὸ κεφάλι χαμηλά, προβλέποντας τὸ ἐπερχόμενο κακό⁶⁹.

8. Στὸν είρμῳ τῆς η' ὀδῆς τοῦ τριαδίου τῆς Μ. Δευτέρας ἡ φράση, «τὸ ὄμόστολον ψυχῆς ἀσπιλον σῶμα», ἀνακαλεῖ τὸν Αἰσχύλο ("Ικέτ. 505). μορφῆς δ' οὐχ ὄμόστολος φύσις.

9. Στὸ τριάδιο τῆς Μ. Παρασκευῆς (όδῃ η', 1) ἡ φράση, «Ἀπὸ βλεφάρων, μαθηταί, νῦν ὑπνον . . . τινάξατε», ἀνακαλεῖ τὸν Εὐριπίδη (Ρῆσος 8).

λῦσον βλεφάρων γοργωπὸν ἔδραν.

Πρέπει νὰ σημειώσουμε πάλι ὅτι καὶ στὶς δύο περιπτώσεις οἱ εἰκόνες καὶ ἡ ψυχολογικὴ ἀτμόσφαιρα εἶναι ὅμοιες.

Σταχυολογῶ ἐπίσης λέξεις σπάνιες, ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Κοσμᾶς ἀπὸ τὴν ἀρχαία γραμματεία:

ἀειζως. Βλ. παραπάνω, ἀρ. 6.

ἀκάματος. Βλ. παραπάνω, ἀρ. 5.

ἄκος, τὸ. Κανόνας στὴν "Ὕψωση (α', 2)· «Ἀνέθηκε Μωσῆς ἐπὶ στήλης ἄκος, φθεροποιοῦ λυτήριον . . .». Λέξη ποιητική, σπάνια στοὺς πεζογράφους ("Ηροδ. 1, 94).

ἀμφιπονοῦμαι. Κανόνας στὴν Κοίμηση τῆς Θεοτόκου (α', 1)· «Ἀμφιπονεῖτο ἀύλων τάξις». Ομήρου Πλιάς Ψ 159, Αρχιλ. 11.

69. Θ. ΞΥΔΗ, «Ομηρικὲς ἀπηχήσεις στὴν "Ὕμνογραφίαν", ἀνάτυπο ἀτὸ τὸ περ. Ακτῖνες, Αθῆναι 1950, σ. 4. «Ἀναδημοσιεύεται στὸν τόμο τοῦ ΙΑΙΟΥ, Βυζαντινὴ "Ὕμνογραφία", σ. 421.

ἀναθρώσκω (στὸν ἀέρ. β' ἀνέθορε). Τετραώδιο τοῦ Μ. Σαββάτου, εἰρ-
μὸς ζ' ὀδῆς «ώς ἐκ θαλάμου τοῦ θηρὸς ἀνέθορε» (ὁ λόγος γιὰ
τὸν Ἰωνᾶ). Βλ. καὶ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, *Ἐπη*, PG 37, 969.
ἀπήμαντος. Λέξη ποιητική. Βλ. Ὁμ. τ 282, Πινδ. *Ολ.* VIII, 87, Αἰσχ. *Ἄγ.* 378 κ.ἄ.π. Στὸν Κοσμᾶ (Κανόνας στὴ Γέννηση τοῦ Χρι-
στοῦ, ὀδὴ ζ', εἰρμός) «τὴν τεκοῦσαν κατέσχεν ἀπήμαντον».
ἀστεκτος. Λέξη σπάνια (βλ. Αἰσχ. ἀπ. 220). Κανόνας στὴν *Ὑπαπαντὴ*
(ἀδὴ η'), εἰρμός) «Ἀστεκτῷ πυρὶ ἐνωθέντες ...».
βασίλεια, ἡ (βασίλισσα). Βλ. Ὁμ. δ 770, Αἰσχ. *Ἄγ.* 84. Καὶ, Κανόνας
στὴ Γέννηση τοῦ Χριστοῦ (ἀδὴ γ', 3) «Βγθλεέμ, εὐφραίνου,
ἡγεμόνων Ἰούδα βασίλεια».
βρόμιος (βρόμιον πῦρ) Βλ. παραπάνω.
δειματῶ. Βλ. *Ἡροδ.* VI, 3, *Ἀριστ.* Βάτρ. 144. Καὶ, Κανόνας στὴν *Ὕ-
ψωση* (ἀδὴ ζ', εἰρμός) «τρεῖς παῖδες οὐκ ἐδειμάτωσε θυμὸς
θηριώδης». *Ἐπίσης*, Κανόνας στὴν Πεντηκοστὴ (η', 3) «πῦρ
δειματοῦν».
διακενῆς (μάταια, τοῦ κάκου, ἐπίρρ.). Εὔρ. Τρ. 758. Θεοχ. 4, 126. Βλ.
καὶ Τριώδιο Μ. Παρασκευῆς (θ' 2) «φωνὰς προφητῶν μελετῶν-
τες διακενῆς».
διατμήγω (μτχ. διατμήξας). Βλ. παραπάνω.
δορίκτητος. Βλ. Εὔρ. *Ἀιδρ.* 155. Λυκόφρ. 933. Καὶ, Κανόνας στὴ Γέν-
νηση (η' 3) «καὶ δορίκτητον ὅλον ἐδέξατο». Καὶ η', 1 «παῖδες
δορικτήτους».
δυσθυνῆς. Λέξη σπανιότατη. Βλ. *Ἀνθ.* Παλ. 9. 81. Καὶ, Κανόνας στὴν
Ὕψωση (ζ', 2) «οὐ νυκτιλόχου δυσθυνοῦς ἀνέῳξεν».
ἐκπληγῆς. Βλ. Πολυθ. 1, 76, 7. Καὶ, Κανόνας στὴ Γέννηση (ζ', 1) «Ποι-
μένες ἀγραυλοῦντες ἐκπλαγοῦς φωτοφανείας ἔτυχον».
ἐμβατεύω. Ρῆμα σύνηθες στοὺς τραγικούς, σπάνιο στοὺς πεζογράφους.
Βλ. Αἰσχ. *Πέρσαι* 449, Σοφ. *Οἰδ.* Τ. 679. Καὶ, Κανόνας στὰ Θε-
οφάνεια (ε', 3) «καρδίας ἐμβατεύει».
ἐπιπολεύω, ἀντὶ ἐπιπολάζω. Βλ. Αἰδ. Π. ζ. 9, 61. Καὶ, Κανόνας στὴν
Ὑπαπαντὴ (α', εἰρμός) «Ἡλιος ... ἐπεπόλευσε ποτέ».
ἡχή, ἡ. Βλ. παραπάνω, «Λαϊλαπι θείας ἡχῆς ...». Βλ. Ὁμ. Θ 159
«ἡχῆ θεσπεσίη».
θεοστυγῆς (θεομίσητος). Εὔρ. *Τρῳ.* 1213, Καὶ, Κανόνας στὴν *Ὕψωση*
(ζ', εἰρμός) «δυσφημίας θεοστυγοῦς».
χράντωρ Λέξη πολὺ σπάνια. Εὔρ. *Ἀιδρ.* 508. Καὶ, Κανόνας στὴν *Ὕ-
ψωση* (α', 3) «Ὑπέδειξεν οὐρανὸς σταυροῦ τὸ τρόπαιον τῷ εὐ-
σεβεῖας χράντορι».
λιθοκάρδιος. Σχόλια στὸν *Ὀρέστη* τοῦ Εὔρ. 121. Καὶ, Κανόνας στὴν Κυ-

ριακὴ τῶν Βαΐων (α', 3) «καὶ ὅρη ἔθνη ἀντίτυπα λιθοκάρδια».
μολὼν (βλάσκω). Τριώδιο Μ. Δευτέρας (η' 2) «ό Σωτὴρ πρὸς πάθος
μολὼν».
νάω (ρέω). Ρῆμα ποιητικό. Ὁμ. ζ 292, Φ 197. Κανόνας στὴν Κυριακὴ
τῶν Βαΐων (γ', εἰρμός) «Νάουσαν ἀκρότομον ...».
νεηγενῆς. Ὁμ. δ 336, π. 127. Κανόνας στὴ Γέννηση τοῦ Χριστοῦ (θ',
2): «Νεηγενές ... παιδίεν».
νεκάς, ἡ (σωρὸς νεκρῶν). Ὁμ. Ε 886 «ἐν αἰνῆσιν νεκάδεσσιν». Κανόνας
στὴ Μεταμόρφωση (η', 3) «Χριστέ σοι παρέστησαν ... Μωϋ-
σῆς δ' ἐκ νεκάδων». *Ἐπίσης*, Κανόνας στὴν Κυριακὴ τῶν Βαΐων
(γ', 1) «ἐκ νεκάδων σύντρομος "Ἄδης ἀφῆκε Λάζαρον"».
νηδύς, ἡ. Λέξη σχεδὸν πάντοτε ποιητική. Ὁμ. Ω 496, *Ἡσ.* Θεογ. 460.
Κανόνας στὴ Γέννηση τοῦ Χριστοῦ (η', εἰρμός) «Παρθένου ἦν
ὑπέδυ νηδύν ...».
νότιος (ύγρος, θαλάσσιος). Αἰσχ. *Προομ.* 401. Κανόνας στὴν *Ὕψωση* (ε',
εἰρμός) «Νοτίου θηρὸς ἐν σπλάγχνοις ...».
νυκτιλόχος (ληστής). Νόνν. *Εὐαγγ.* κατὰ *Ιω.* ιθ', 18. Κανόνας στὴν *Ὕ-
ψωση* (ζ', 2) «ξύλον, ὃ νυκτιλόχου δυσθανοῦς ἀνέῳξεν ...».
(λέγεται γιὰ τὸ ληστὴ ποὺ συσταυρώθηκε μὲ τὸ Χριστό).
ὅμοστολος. Βλ. παραπάνω.
ὅμφη. Βλ. παραπάνω.
πέδον, τό. Λέξη ἀποκλειστικὰ ποιητικὰ (στοὺς πεζογράφους: πεδίον).
Κανόνας στὴν *Ὑπαπαντὴ* (α', εἰρμός) «Χέρσον ἀβυσσοτόκον
πέδον ἥλιος ... ἐπεπόλευσε ...».
πῆμα, τό. Λέξη ἐπίσης ποιητική. Ὁμ. Ε 179, Ρ 688. Κανόνας στὴν *Ὕ-
ψωση* (α', 2) «ἐν τούτῳ ἔθριαμβευσας τὸ πῆμα».
πολέω. Ρῆμα μόνο ποιητικό. Αἰσχ. *Πέρσ.* 307. Κανόνας στὴν *Ὕψωση*
(ε', 2) «τὸ σημεῖον ἐν ἀέρι, φ πολοῦσιν».
φύσιος. Αἰσχ. *Ἰκέτ.* 150, *Ἀνθ.* Παλ. 7. 605 «φύσια ψυχῆς δῶρα». Κα-
νόνας στὴ Μ. Πέμπτη (γ', 1) «Ρύσιον παντὸς τοῦ βροτείου
γένους».
φύτλη, ἡ. Πινδ. *Ολ.* IX, 81. Κανόνας στὴ Γέννηση τοῦ Χριστοῦ (γ', 3)
«μεταδοὺς θείας φύτλης».
Πολλὲς εἰναι ἐπίσης οἱ λέξεις (σύνθετα κυρίως), ποὺ ἀπαντῶνται
γιὰ πρώτη φορὰ ἡ μόνο στὸν Κοσμᾶ. Εἰναι λέξεις «ἄπαξ εἰρημέναι», ποὺ
φανερώνουν τὴ μεγάλη γλωσσοπλαστικὴ καὶ προσδιοριστικὴ δύναμη τοῦ
Κοσμᾶ. Σταχυολογῷ μερικὰ παραδείγματα:
ἀβυσσοτόκος (γιὰ τὸ θαλάσσιο βυθὸ). Κανόνας στὴν *Ὑπαπαντὴ* (α', εἰρ-
μός) «Χέρσον ἀβυσσοτόκον πέδον».

ἀγκαλιοφορούμενος (για τὸν νήπιο Χριστό). Κανόνας στὴν Ὑπαπαντὴ (δ', είρμός): «Ωφῆς ὡς βρέφος ἀγκαλιοφορούμενον». ἀτρεπτονηπιάσας (ἢ: ἀτρέπτως νηπιάσας). Ἐπίσης γιὰ τὸν Χριστό. Στὸν ἕδιο κανόνα, γ', 3.

αὐτόφθονος. Τριώδιο Μ. Παρασκευῆς (θ', 3): «αὐτοφθόνῳ κακίᾳ» (γιὰ τοὺς Γραμματεῖς καὶ Φαρισαίους).

διαρτία, ἡ (διάπλαση, διαμόρφωση). Κανόνας στὴ Γέννηση τοῦ Χριστοῦ (γ', 3).

Θεόκτυπος. Κανόνας στὴ Μεταμόρφωση (θ', 1): «Ἡγος ἐκ νεφέλης ἀνέπεμπτο θεόκτυπος».

Θεότυπος. Σχόλια στὰ Ἐπη Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, PG 38, 454: «Μωσῆς . . . τὰς θεοτύπους ἐδέξατο πλάκας».

καινογραφέω. Κανόνας στὴν Ὑψωση (ζ', 1): «τὴν παλαιότητα . . . τοῦ νομικοῦ σκιώδους γράμματος ἐκαινογράφησεν».

λογοπραγῶ. (ἀπαιτῶ λογιασμό, παζαρεύω). Τριώδιο Μ. Τετάρτης (θ', 1): «δῶρον ἀξιθεον λογοπραγεῖ».

μολέω (ἔρχομαι). Κανόνας στὰ Θεοφάνεια (γ', είρμός): «μολεῖ δὲ πρὸς τὸ βάπτισμα».

νομολάτρις. Κανόνας στὴν Ὑψωση (ζ', 2): «ἐδέλου ὡς πρεσβύτερον κλέος ὁ νομολάτρης λαός». Λ. ἀθησαύριστη.

οὐρανοβάμων. Κανόνας στὴν Κοίμηση τῆς Θεοτόκου (α', 1): «τάξις οὐρανοβάμων» (διλ. οἱ ἄγγελοι).

πεζοποντοπορῶ. Κανόνας στὴν Ὑπαπαντὴ (α', είρμός): «λαῷ πεζοποντοποροῦντι» (γιὰ τὸν Ἰσραὴλ ποὺ διέβη τὴν Ἐρυθρά). Λ. ἀθησαύριστη.

πικρογόνος. Κανόνας στὴν Ὑψωση (δ', 1): «Πικρογόνους . . . πηγάς».

πρεσβυρά, ἡ (γιὰ τὴν προφήτιδα "Αννα"). Κανόνας στὴν Ὑπαπαντὴ (θ', 3).

Λ. ἀθησαύριστη.

ὑπέρρροος. Κανόνας στὴ Μ. Πέμπτη (ε', 1): «Ἡ τὸ ἀσχετον κρατοῦσα κοὶ ὑπέρροον ἐν αἰθέρι ὥδωρ . . . ». Ἐπίσης, Κανόνας στὰ Θεοφάνεια (ζ', 1): «ὁ κρατῶν τὴν ὑπέρροον τῶν ὑδάτων ὑπόστασιν».

ὑψίδρομος. Κανόνας στὴ Μεταμόρφωση (ε', 1): «ὑψίδρομον σέλας».

χειραπτέω. Κανόνας στὰ Θεοφάνεια (η', 2): «χειραπτήσας (ὁ βαπτιστὴς) τὴν κορυφὴν τοῦ πλάστου». Στοὺς ἀρχαίους τὸ ρ. χειραπτάζω (χείρ - ἀπτομαι). Τὸ ρ. χειραπτέω παρέχει καὶ ὁ Φώτιος, Βιβλ. 67. 14.

ψυχώλεθρος. Κανόνας στὴν Ὑψωση (ζ', 1): «καὶ τὴν ψυχώλεθρον νόσον».

Τὰ παραπάνω εἶναι, νομίζω, ἐπαρκής ἀπόδειξη τῆς γενναῖας ἐλληνομάθειας τοῦ Κοσμᾶ. Ἀλλ' ὑπάρχει καὶ προσωπικὴ γραπτὴ μαρτυρία δηλωτικὴ τῆς εὐρύτητας τῶν γνώσεών του καὶ τῆς μακρότατης ἀνα-

στροφῆς του μὲ τὰ κείμενα. Ἄρκει ν' ἀναγνώσει κανεὶς μὲ προσοχὴ τὰ σχόλιά του στὰ Ἐπη Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, γιὰ νὰ ἀντιληφθεῖ πόση παιδεία καὶ πόση ἀρχαιομάθεια διαθέτει ὁ Κοσμᾶς. Τὸ ἔργο αὐτὸ τὸ ἔγραψε ὡς βοήθημα γιὰ δσους μελετοῦν τὰ ποιήματα τοῦ Γρηγορίου: «σκοπῶ δὲ τοῖς παιδευομένοις εὐληπτον καταστῆσαι τὸ πραττόμενον»⁷⁰. «Οπως ὁ ἕδιος λέγει στὸν πρόλογό του, εἶχε σκοπὸ νὰ προχωρήσει στὴ συγγραφὴ καὶ ἀλλου ἀνάλογου ἔργου. Μεταφέρω ἐδῶ ὅλοκληρο τὸ σχετικὸ χωρίο, γιατὶ εἶναι ἡ καλύτερη μαρτυρία τῆς ἐλληνομάθειας του: «αὗθις δὲ πρὸς ἄλλο βλέψομεν πλήμα ταῖς Γρηγορίου πρεσβείαις τεθαρρηκέτες· ἔστι δὲ τὸ συναγαγεῖν ἐς ταῦτὸν ἀσπερ αὐτὸς μέμνηται φυσιολογίας· εἴθ' ἔξης δσα περὶ διχρόνων καὶ τέχνης καὶ ποιέτητος στοιχείων συμφώνων, καὶ δικιρέσεως φωνηέντων, καὶ ἄλλων ὀνομάτων διαφόρου σημασίας, ἐπιχωρίων τε λέξεων Ἀττικῶν, καὶ ἐπιτετηδευμένων, καὶ τῶν ἔξι ἑτοίμου συγκειμένων, καὶ τῶν διασυρτικῶν ἐκπληκτικῶν, δυσφορούμενων σχετλαστικῶν, τῶν τε συναδουσῶν τῇ ὑποκρίσει ἐκκοπῶν, ἐκλείψεων, συναλοιφῶν, καὶ δια παρὰ πᾶσαν τὴν τῶν Ἐλλήνων συνήθειαν οἱ Ἀττικοὶ κέχρηνται, τῶν τε συντόμων ἐν τοῖς ὅροις καὶ τῶν ἀνθ' ἐνικοῦ πληθυντικῶν λεγομένων ἐπιζεύξεων, ἀντὶ δὲ τοῦ παθητικοῦ ἐνεργητικῶν, τῶν τε ἐπιτρεπτικῶν ἐν τῷ μὴ παρόντος τινός, τῶν τε ὅφ' ἐν καὶ τῶν συνθέτων, καὶ τῶν ἐπὶ τὸ λίαν καπὲ τῶν ἀδυνάτων λαμβανομένων, τῶν τε δισσῶς καὶ τρισσῶς ἐκφερομένων, ἰσοτύπων τε καὶ ἰσοδυνάμων, καὶ τῶν ἐβδομηκονταδύο τῆς ποιήσεως τρέπων, τῶν τε ἐβδομήκοντα τεσσάρων τῆς ἡγετικῆς τρόπων, τὰ προειρημένα πάντα παρεκβάλλοντες ἴδιοτρόπως, ἐκ τε τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς καὶ τῶν λόγων τοῦ θείου Γρηγορίου»⁷¹.

6. ΛΕΚΤΙΚΑ ΣΧΗΜΑΤΑ ΑΝΤΙΘΕΣΗ ΚΑΙ ΟΜΟΙΟΚΑΤΑΛΗΞΙΑ

'Αρέσκεται ἐπίσης ὁ Κοσμᾶς σὲ διάφορα λεκτικὰ σχήματα, που προσδίδουν στὸ ὑφος ζωγρότητα καὶ ἐνάργεια. Ἰδιαίτερα φαίνεται: νὰ ἀγαπᾶ τὶς ἀντιθέσεις, τὴν ἰσοσυλλαβία καὶ τὴν ὁμοιοκαταληξία.

"Ηδη ὁ Ε. Βουνγ παρατήρησε μιὰ ὡραία σειρὰ ἀντιθέσεων στὴν ζ' ὁδὴ τοῦ Τετραωδίου στὸ Μ. Σάββατο:

Συνεσχέθη, ἀλλ' οὐ κατεσχέθη στέρνοις κητώοις Ἰωνᾶς . . .

'Ανηρέθης, ἀλλ' οὐ διηρέθης, Λόγε, ἡς μετέσχεις σαρκός . . .

Βροτοκτόνον, ἀλλ' οὐ θεοκτόνον ἔφη τὸ πταῖσμα τοῦ Ἀδάμ . . .

70. PG 38, 545.

71. PG 38, 346 - 348.

Βασιλεύει, ἀλλ' οὐκ αἰωνίζει "Ἄδης τοῦ γένους, τῶν βροτῶν . . ."⁷²

'Η περίπτωση εἶναι ἐντυπωσιακή, ἀλλὰ ὅχι μοναδική. Τὰ παραδείγματα εἶναι δυνατό νὰ πολλαπλασιαστοῦν. Πολλές φορὲς οἱ ἀντιθέσεις δὲν εἶναι μόνο λεκτικές, ἀλλὰ καὶ νοηματικές, καθὼς ἀντιπαρατίθενται πρόσωπα καὶ πράξεις ἀντίθετα. Φέρνω ὡς παραδειγμάτα τὰ ὀραιότατα ἰδιόμελα τῆς Μ. Τετάρτης (στὸν "Ορθρό"), ὅπου ἡ πλοκὴ τοῦ θέματος καὶ τοῦ λόγου στηρίζεται στὴν ἀντίθεση. 'Ο Χριστός, γιὸς τῆς Παρθένου, δέχεται τὸ μύρο ἀπὸ τὰ χέρια τῆς Πόρνης. 'Η Πόρνη σώζεται μὲ τὴ μετάνοια, δὲ 'Ιούδας γίνεται δοῦλος μὲ τὴν ἀμαρτία:

Σὲ τὸν τῆς Παρθένου Γίλον

Πόρνη ἐπιγνοῦσα Θεὸν
ἔλεγεν, ἐν κλαυθμῷ δυσωποῦσα,
ὡς δακρύων ἄξια πράξασα.
Διάλυσον τὸ χρέος,
ὡς κάγῳ τοὺς πλοκάμους.
ἀγάπησον φιλοῦσαν
τὴν δικαίως μισουμένην . . .⁷³

'Επίσης:

"Οτε ἡ ἀμαρτωλὸς προσέφερε τὸ μύρον
τότε ὁ μαθητὴς συνεφώνει τοῖς παρανόμοις.
ἡ μὲν ἔχαιρε κενοῦσα τὸ πολύτιμον,
ὁ δὲ ἐσπευδε πωλῆσαι τὸν ἀτίμητον.
αὕτη τὸν Δεσπότην ἐπεγίνωσκεν,
οὗτος τοῦ Δεσπότου ἔχωρίζετο.
αὕτη ἡλευθεροῦτο
καὶ δὲ 'Ιούδας δοῦλος ἐγεγόνει τοῦ ἔχθροῦ.
Δεινὸν ἡ φρυμία,
μεγάλη ἡ μετάνοια . . .⁷⁴

Στὰ παραπάνω παραδείγματα διακρίνουμε ἐπίσης καὶ χαρακτηριστικές περιπτώσεις παραλληλίας, ίσοσυλλαβίας καὶ ὀμοτονίας. Εἶναι ἀκόμη προφανὴς ἡ τάση πρὸς τὴν ὄμοιοκαταληξία, ποὺ εἶναι καὶ γνώρισμα χαρακτηριστικὸ τοῦ Κοσμᾶ. "Ηδη δὲ Π. Τρεμπέλας στὰ προαναφερθέντα τροπάρια τοῦ Τετραδίου τοῦ Μ. Σαββάτου διακρίνει «εἴδος ὄμοιοκαταληξίας καὶ μεταξὺ ἀνισοσυλλάβων στίχων»⁷⁵. 'Αλλὰ ἡ περίπτωση

72. E. BOUVY, *Poètes et Mélodes*, Nîmes 1886, 330.

73. Bλ. ἐντυπὸ Τριώδιο, στὸν αἰνους τῆς Μ. Τετάρτης (τὸ α').

74. "Ο.π. (τὸ γ').

75. Bλ. Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑ, 'Ἐκλογὴ', σ. νδ'.

αὕτη θὰ μποροῦσε νὰ θεωρηθεῖ νέθη ὄμοιοκαταληξία, γιατὶ δημιουργεῖται μὲ σύνθετα τοῦ ἰδιου ρήματος ἢ τῆς ἴδιας λέξεως συνεσχέθη - κατεσχέθη, ἀνηρέθης - διηρέθης, βροτοκτόνον - θεοκτόνον. 'Υπάρχουν δύως ἄλλα πολλὰ παραδείγματα γνήσιας ὄμοιοκαταληξίας καὶ μάλιστα σὲ στίχους μὲ ἀπόλυτη ίσοσυλλαβία καὶ ὀμοτονία, πράγμα ποὺ προϋποθέτει ἰδιαίτερη τεχνικὴ ἐπεξεργασία. Αὔτοὶ εἶναι τὸ πάθος τοῦ Κοσμᾶ. Εἶναι μάλιστα χαρακτηριστικὸ διτὶ αὐτὴ ἡ τεχνικὴ ἀπαντᾶται περισσότερο στὰ ἰδιόμελα καὶ στὸν ὄμνο (κοντάκιο) στὴν Κοίμηση τῆς Θεοτόκου, ποὺ χωρὶς καμιὰ ἀμφιβολία εἶναι ποίημα τοῦ Κοσμᾶ⁷⁶. Παραθέτω ἐδῶ χαρακτηριστικὰ παραδείγματα:

Γλῶσσαι ποτὲ συνεχύθησαν,
διὰ τὴν τόλμαν τῆς πυργοποίας.
γλῶσσαι δὲ νῦν ἐσοφίσθησαν,
διὰ τὴν δόξαν τῆς θεογνωσίας.
'Εκεῖ κατεδίκασε Θεὸς
τοὺς ἀσεβεῖς τῷ πταίσματι,
ἐνταῦθα ἐφώτισε Χριστὸς
τοὺς ἀλιεῖς τῷ Πνεύματι.
Τότε κατεργάσθη ἡ ἀφωνία,
πρὸς τιμωρίαν,
ἄρτι καινουργεῖται ἡ συμφωνία,
πρὸς σωτηρίαν
τῶν ψυχῶν ἡμῶν⁷⁷.

'Ανάλογα παραδείγματα ὄμνων μὲ ἀπόλυτη ίσοσυλλαβία, ὀμοτονία καὶ ὄμοιοκαταληξία συγχρόνως δὲν ὑπάρχουν πολλὰ στὴ λειτουργικὴ ὄμνογραφία τῆς 'Ἐκκλησίας⁷⁸. Περισσότερα μποροῦμε νὰ βροῦμε στὸν Ρωμανὸ καὶ στὸν 'Ακάθιστο 'Τύμνο. Τονίζω ἰδιαίτερα τὴ διαπίστωση αὐτῆς, γιατὶ, ὅπως θὰ δοῦμε παροκάτω, τὸ δνομα τοῦ Κοσμᾶ εἶναι πιθανὸ νὰ συνδέεται καὶ μὲ τὸν 'Ακάθιστο 'Τύμνο. 'Εδῶ ἀρκοῦμε νὰ σημειώσω μερικὰ ἀκόμη παραδείγματα ὀμοτονίας, ίσοσυλλαβίας καὶ ὄμοιοκαταληξίας ἀπὸ τὸ Κοντάκιο τοῦ Κοσμᾶ στὴν Κοίμηση τῆς Θεοτόκου:

76. Γιὰ τὸν ὄμνο τοῦτο βλ. διεξοδικὰ παρακάτω, Πίνακες Ε'.

77. Δοξαστικὸ τοῦ 'Αγίου Πνεύματος. Bλ. ἐντυπὸ Πεντηκοστάριο, Δευτέρα τοῦ 'Αγίου Πνεύματος.

78. Bλ. π.χ. τὸ Δοξαστικὸ τοῦ 'Ἐσπεριοῦ τῶν Χριστουγέννων, ποίημα Κασίας' «Αύγουστου μοναρχήσαντος ἐπὶ τῆς γῆς/ἡ πολυαρχία τῶν ἀνθρώπων ἐπαύσατο· καὶ σοῦ ἐνανθρωπήσαντος ἐκ τῆς 'Αγνῆς/ἡ πολυθεῖα τῶν εἰδώλων κατήργηται . . .» (ἐντυπὸ Μητροὶ Δεκεμβρίου 25). 'Εδῶ ἔχουμε ἀπόλυτη ίσοσυλλαβία καὶ ὀμοτονία ὅχι δύως καὶ ὄμοιοκαταληξία, δπως στὸν Κοσμᾶ.

τὸ μνῆμα τῇ ζώσῃ διακονίσαν (sic)
καὶ τὴν ζῶσαν μνημείω μὴ ἐγκρατῆσαν
(Τμος, δ', 4)

αὐτὴν μὲν ῥῷδίως πληροφορήσας
καὶ μελέτη ἑτοίμη προκαταστήσας
(ζ', 2)

ὡς μήτηρ ἐν τέκνῳ συνομιλοῦσα
καὶ ὡς δούλη δεσπότη συγκατοικοῦσα
(θ' 3)

ἐπ' ὅμοις ἰδίοις δορυφοροῦσι
καὶ ἐν στόματι θριάμβοις δοξολογοῦσι
(ιε', 3)

τολμήσας τὴν χεῖρα ἐπακοντίσαι
τοῦ κραββάτου θελήσας τὸ σῶμα βίψαι
(ιη', 3)

*Αλλὰ ὁ Κοσμᾶς ἀφέσκεται στὴ χρήση καὶ ὅλων σχημάτων. Τὸ πάρχον στὰ ποιήματά του τολμηρότατες μεταφορές: λάκκος ἀγνωσίας, πόδες ἄνικμοι, πόδες ὀξεῖς, χεῖρες ἀνειμέναι, παῖδες τῷ θείῳ πυρπολούμενοι ζήλῳ κλπ. καὶ δέξιμωρα: Φλόγα δροσίζουσαν, ἢ τὸ ἀσχετον κρατοῦσα, ὁ μήτραν οἰκήσας ἀειπάρθενον, Θεοτόκε μήτηρ ἀνύμφευτε, δροσοβόλος ιάμινος, στειρεύουσα πρὶν ἡ τεκνουμένη δεινῶς, σὲ τὸν ἐν πυρὶ δροσίσαντα, οἱ ἀσθενοῦντες περιεζώσαντο δύναμιν, τὴν ἀμαυρωθεῖσαν... ἐλάμπρυνας πάλαι φύσιν κλπ.

*Επισημαίνω ἐπίσης τὴν ἀγάπην τοῦ Κοσμᾶ στὰ λογοπαίγνια καὶ μάλιστα στὴν παράθεση συνθέτων τῆς ἴδιας λέξεως: «συνεσχέθης, ἀλλ' οὐ κατεσχέθης», «ἀνηρέθης, ἀλλ' οὐ διηρέθης», «βροτοκτόνον, ἀλλ' οὐ θεοκτόνον», «χωρίον Χριστοῦ πολυχώρητον», «χωρίον, ἐν φάνεκλιθῃ ὁ ἀχώρητος», «ἐκκλησίᾳ θεόκλητος», τὴν ἀκαρπίαν φλέψιων, εὐκαρποῦσι... ζωὴν χαριζόμενος», «ἐκ δουλείας ἀπεγράφης... καὶ δούλους ἡμᾶς ἡλευθέρωσας», «οἱ παιδεῖς εὔσεβείᾳ συντραφέντες, δυσσεβοῦς προστάγματος καταφρονήσαντες», «ψυχῆς τελῶν ἔμφρονος, ἀψύχων εὐλαβοῦμενι», «οὐρανὸς ἐπίγεος, ἐν ἐπουρανίῳ καὶ ἀφθάρτῳ χθονὶ οἰκιζόμενος», «νηγπιόφρονα... νηρπιάσας, ἐπέφανε», «ἔξ αἰδίου δέξης... συνατθίον», κλπ.

*Ο λόγος ἔτσι ἀποκτᾶ ἐλαφρότητα καὶ γάρη καὶ ἀνακουφίζεται ἀπὸ τὸ δογματικὸ βάρος καὶ τὴν ἀρχαιοελληνικὴ λεξιθηρία.

7. ΜΕΤΡΟ - ΡΥΘΜΟΣ - ΜΕΛΟΣ

*Ηδη ὁ Γρηγόριος Κορίνθου χαρακτηρίζει τοὺς κανόνες τοῦ Κοσμᾶ

«πεζῷ λόγῳ, τῷ ἀμέτρῳ δηλαδή, γεγραμμένους»⁷⁹. Καὶ ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος, σχολιάζοντας τὸν Ιαμβικὸ κανόνα τοῦ Δαμασκηνοῦ στὰ Χριστούγεννα καὶ συγχρίνοντάς τον μὲ τὸν κανόνα τοῦ Κοσμᾶ στὴν ἴδια ἀορτή, παρατηρεῖ ὅτι ὁ δεύτερος γράφτηκε «δίχα μέτρου»⁸⁰. Τοῦτο βέβαια δὲ σημαίνει καθόλου ὅτι οἱ κανόνες τοῦ Κοσμᾶ εἶναι πεζὰ κείμενα (in prose), ὅπως θεώρησε ὁ E. Wellesz⁸¹, ἀλλ' ὅτι δὲν ἀκολουθοῦν τὰ γνωστὰ ἀρχαῖα μέτρα. Μερικοὶ νεώτεροι μελετητὲς ἐπιχείρησαν μετρικὲς διερευνήσεις στὰ ποιήματα τοῦ Κοσμᾶ καὶ προσπάθησαν νὰ διαπιστώσουν τὴν ὑπαρξὴν ἀρχαίων προσωδιακῶν μέτρων. Ο Εμμ. Πεζόπουλος κατακερματίζει τὰ ποιήματα καὶ δημιουργεῖ αὐθαίρετα στίχους, γιὰ νὰ δείξει ὅτι ὁ Κοσμᾶς χρησιμοποίησε συνειδητὰ τὰ ἀρχαῖα προσωδιακὰ μέτρα⁸². Διδάσκει λοιπὸν ὁ Πεζόπουλος τὰ ἔξης περίεργα. «Κοσμᾶς ὁ Μαῖουμᾶ λέγει ἐν ἀρχῇ τοῦ α' τροπαρίου τῆς α' φδῆς τοῦ Κανόνος εἰς τὴν Μ. Πέμπτην 'Ἡ πανταιτία κτλ.'. Διατί ποιεῖται οὗτος χρῆσιν τῆς λ. πανταιτία, ἐνῷ κατὰ τὸ τονικὸν μέτρον δρθότατα θὰ είχεν ἡ λέξις παναιτία;». Τὸ ἐπίθετον παναιτίος ἀπαντᾷ παρὰ τῷ Αἰσχύλῳ, ἀλλ' ὁ Κοσμᾶς κατὰ τὴν γνώμην μου θέλων νὰ ἔχῃ δόχιμον ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ τροπαρίου, ἔγραψεν «Ἡ πανταιτία». Πρβ. δοχμίους ἐν τῇ ἀρχῇ παρὰ τῷ αὐτῷ «Ἀγνώμων φανεῖς», «Ω, πηρωτικῆς» καὶ δύο καὶ τρεῖς δοχμίους, οἷον «Χοροὶ Ἰσραήλ/ἀνέκμοις ποσί» καὶ «Ἐν τῇ δευτέρᾳ/σου φρικτῇ παρου/σίᾳ, Δέσποτα» καὶ «κνέον πᾶλον ἐπὶ/βεβηκὼς ὁ βασι/λεύων σου, Σιών»... Παρὰ τῷ αὐτῷ Κοσμᾶς ἀπαντᾷ Καν. εἰς τὴν Χριστοῦ γένν., φδ. θ' τροπ. β' «Νεηγενές, μάγιων λεγόντων, κτλ.». Διατί γίνεται χρῆσις τοῦ τύπου νεηγενές ἀντὶ τοῦ συνήθους «κνεογενές»; «Ο ποιητὴς θέλει νὰ ἔχῃ μακρὰν τὴν προπαραλήγουσαν τῆς λέξεως, ἵνα συγκατίσῃ τὴν θέσιν τοῦ πρώτου Ιαμβικοῦ τριμέτρου ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ τροπαρίου».

Νεηγενὲς Μάγιων λεγόντων παιδίον.

Πρβ. Ιαμβικὰ τρίμετρα ἐν ἀρχῇ είρμῶν καὶ τροπαρίων παρὰ τῷ αὐτῷ, οἷον «Ἐφριξὲ παιδῶν αὐαγῆν τὸ δόμεστολον», καὶ «Ἀνέθηκε Μωϋσῆς ἐπὶ στήλης ἄκος» κτλ...»⁸³.

Μὲ τὴ μέθοδο τῆς ἀπομονώσεως καὶ τοῦ κατακερματισμοῦ ὁ Πεζόπουλος «ἀνακαλύπτει» Ιαμβοτροχαίους⁸⁴, δακτυλοτροχαίους⁸⁵, ἀρχε-

79. STEVENSON, *Comment.*, σ. 491.

80. "Ο.π.

81. WELLESZ, *History*, σ. 5.

82. ΕΜΜ. Α. ΠΕΖΟΠΟΥΛΟΥ, «Ποικίλα προσωδιακὰ μέτρα ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ποιήσει», *ΕΕΒΣ ΙΖ'*, 1941, σσ. 286 - 297.

83. "Ο.π." σ. 288.

84. "Ο.π." σ. 289.

85. "Ο.π." σ. 290.

βούλειον μέτρον⁸⁶, μέτρα μεικτά (Σαπφικὸν ἐνδεκασύλλαβον)⁸⁷, ιαμβελέρους⁸⁸, κλεομάχειον μέτρον⁸⁹ κλπ. Τὰ μέτρα δύμως αὐτὰ κατασκευάστηκαν τεχνητὰ ἀπὸ τὸν Πεζόπουλο μόνο γιὰ νὰ στηρίξουν τὶς ἀπόψεις του καὶ δὲν ἀνταποκρίνονται στὶς προθέσεις τοῦ Κοσμᾶ. Ὁ καθ. Ν. Β. Τωμαδάκης, κρίνοντας τὴν μέθοδο καὶ τὰ συμπεράσματα τοῦ Πεζόπουλου, παρατηρεῖ ὅτι στὰ ἔδια συμπεράσματα θὰ μποροῦσε νὰ ὀδηγγθεῖ ὁ ποιοισθάπτος, ἀν προσπεθοῦσε νὰ ἀνακαλύψει μέτρα ἀρχαῖα σὲ μιὰ σύγχρονη ἀθηναϊκὴ ἐφημερίδα⁹⁰. Δὲ βλέπω γιὰ ποιὸ λόγο ὁ Κοσμᾶς ξθελε σὲ δρισμένες μόνο θέσεις ἀρχαῖα μέτρα καὶ δχι σὲ δόλο τὸ σῶμα τοῦ τροπαρίου ἢ τῶν ὀδῶν του. Γενικά, ἔνα ποίημα εἶναι γραμμένο στὸ ἔνα ἢ στὸ ἄλλο μέτρο, ἀν ὀλόκληρο ὑποτάσσεται στὸ συγκεκριμένο μετρικὸ σχῆμα καὶ ὑπακούει στοὺς κανόνες του. Λίγες λέξεις ἐκλεκτικὰ δὲν προσδιορίζουν ποτὲ τὸ μέτρο.

‘Τπάρχουν δύμως καὶ ἄλλες ἀντιρρήσεις. “Ἐγραψε ὁ Πεζόπουλος· «Παρὰ τῷ Κοσμῷ φέρεται Καν. Μεγ. Πέμπτης, ϕδ. ε', τροπ. α'.

‘Η τὸ ἄσχετον κρατοῦσα
καὶ ὑπέρφων ἐν σιθέρι Ὀδωρ.

‘Ἐνταῦθα προηγεῖται τροχαϊκὸν δίμετρον ἀκατάληκτον καὶ ἔπειται δαχτυλικὴ τετραποδία τελευτῶσα εἰς σπονδεῖον⁹¹.

Τί θὰ ἔλεγε δύμως, ἀν, ἀντὶ τῆς γραφῆς «ὑπέρφων», ἐγνώριζε τὴν ὄρθη «ὑπέρροον», ποὺ διαταράσσει τὴν ὑποτιθέμενη μετρικὴ εἰκόνα;

‘Η παραπάνω ὑπόθεση, ὅτι δηλ. ὁ Κοσμᾶς συνειδητὰ χρησιμοποίησε στὴν ποίησή του ἀρχαῖα μέτρα καὶ αἴθαλρητη εἶναι καὶ σὲ σοβαρὴ συζήτηση δὲν ἀντέχει. Ὁ Κοσμᾶς χρησιμοποιεῖ σταθερὰ τὸ τονικὸ μέτρο καὶ μόνο αὐτό. Μόνο στὶς ἀκροστιχίδες τῶν κανόνων του χρησιμοποιεῖ τὸ ιαμβικὸ τρίμετρο (δχι πάντοτε) καὶ σὲ μιὰ περίπτωση τὸ δαχτυλικὸ ἔξαμετρο (στὸν Κανόνα στὴ Μεταμόρφωση).

Χριστὸς ἐνὶ σκοπιῇ σέλας ἀπλετον εἶδεος ἤκε.

Καὶ ἐρχόμαστε τώρα στὸ ἐπίμαχο θέμα τῆς ισοσυλλαβίας στοὺς κανόνες τοῦ Κοσμᾶ. Ὁ Ἀθ. Παπαδόπουλος - Κεραμεὺς διατύπωσε τὴν περίεργη ἀποψῆ ὅτι οἱ ποιητὲς Ἀνδρέας Κρήτης καὶ Κοσμᾶς «λόγοις ἡμῖν ἀγνώστοις ἔτι ἀρχῆθεν πως ἀνισοσύλλαβον εἰρμὸν τροπαρίῳ συνετίθεντο τῷ εἰρομένῳ δύμως δ' ἀπὸ τοῦ Δαμασκόθεν Ἰωάννου τελείως

καὶ οὗτος (ὁ εἰρμὸς δηλ.) ὑποτέτακται ὄμοτονίᾳ τε καὶ ισοσυλλαβίᾳ . . . οὐ δέ τινος ὀδῆς μέλη τῆς ἀκριβείας στέρονται; λογικῆς ἐκεῖ ἡ αἰτία συνιζήσεως ἢ τοῦ κειμένου φθορᾶς⁹². “Οτι ἡ παραπάνω παρατήρηση δὲν ἀνταποκρίνεται στὰ πράγματα ἀπέδειξε ἥδη ὁ καθ. Ν. Β. Τωμαδάκης⁹³. Συμπληρώνω ἐδῶ μὲ τὴν παρατήρηση ὅτι ὁ Κοσμᾶς προσέχει πολὺ περισσότερο τὴν ὄμοτονία καὶ τὴν ισοσυλλαβία παρὰ οἱ ὅλοι σύγχρονοι του ποιητές. Αὐτὸ τουλάχιστο ἀποδεικνύει ἡ παραβολὴ τῶν εἰρμῶν μὲ τὰ τροπάρια τῶν ἀντίστοιχων ὀδῶν τοῦ Κοσμᾶ. Σὲ δρισμένες μάλιστα περιπτώσεις ἡ ισοσυλλαβία εἶναι ἀπόλυτη, ὅπως π.χ. στὴν γ' ὀδὴ τοῦ τριωδίου τῆς Μ. Τετάρτης⁹⁴, ὅπου ὅλοι οἱ στίχοι εἶναι δωδεκασύλλαβοι, σὲ μορφὴ τονικοῦ ιαμβικοῦ τριμέτρου:

Εἰρμὸς

Τῆς πίστεως ἐν πέτρᾳ με στερεώσας
ἐπλάτυνας τὸ στόμα μου ἐπ' ἐχθρούς μου·
εὐφράνθη δὲ τὸ πνεῦμα μου ἐν τῷ ψάλτειν·
οὐκ ἔστιν ἄγιος ὡς ὁ Θεὸς ἡμῶν
καὶ οὐκ ἔστι δίκαιος πλὴν σοῦ, Κύριε.

Τροπάρια

Ἐν κενοῖς τὸ συνέδριον τῶν ἀνόμων
καὶ γνώμῃ συναθροίζεται κακοτρόπω,
κατάκριτον τὸν ρύστην σε ἀποφῆναι,
Χριστέ, φ' κράζομεν· σὺ εἰ Θεὸς ἡμῶν
καὶ οὐκ ἔστιν ἄγιος πλὴν σοῦ, Κύριε.

Τὸ δεινὸν βουλευτήριον τῶν ἀνόμων
σκέπτεται, θεομάχου ψυχῆς ὑπάρχον,
ώς δύσχρηστον τὸν δίκαιον ἀποκτεῖναι
Χριστόν, δ' ψάλλομεν σὺ εἰ Θεὸς ἡμῶν
καὶ οὐκ ἔστιν ἄγιος πλὴν σοῦ, Κύριε.

‘Η παραπάνω περίπτωση δὲν εἶναι μοναδική. Ἀπόλυτη ισοσυλλαβία βρίσκουμε καὶ στὴν γ' ὀδὴ τοῦ τετραωδίου τοῦ Μ. Σαββάτου (Συνεσχέθη, ἀλλ' οὐ κατεσχέθη . . .), ἐνῶ στὴν ζ' ὀδὴ τοῦ ἔδιου τετραωδίου ἔχουμε καὶ ἀπόλυτη ὄμοτονίᾳ εἰρμοῦ καὶ τροπαρίων:

86. "Ο.π. σ. 290 - 291.

87. "Ο.π. σ. 292.

88. "Ο.π. σ. 295.

89. "Ο.π. σ. 296.

90. Βλ. Ν. Β. Τωμαδάκη, *Ὑμηγραφία - Ποίησις*, σ. 232, σημ. 1.

91. "Ο.π., σ. 290.

92. Περ. VVr 15, 1908, σσ. 360 - 361.

93. Βλ. Ν. Β. Τωμαδάκη, *Ὑμηγραφία - Ποίησις*, σ. 236.

94. Βλ. CHRIST - PARANIKAS, *Anthologia* σ. 189.

"Αρραστον θαῦμα / ὁ ἐν καμίνῳ ρυσάμενος
τοὺς ὄσιους παῖδας ἐκ φλογὸς
ἐν τάφῳ νεκρὸς / ἀπνους κατατίθεται
εἰς σωτηρίαν ἡμῶν τῶν μελωδούντων·
λυτρωτά, ὁ Θεὸς εὐλογητὸς εἰ.

Τροπάρια

Τέτρωται ἄδης, / ἐν τῇ καρδίᾳ δεξάμενος
τὸν τρωθέντα λόγχη τὴν πλευρὰν
καὶ σθένει πυρὶ θείῳ δαπανώμενος
εἰς σωτηρίαν . . .

"Ολβιος τάφος / ἐν ἔαυτῷ γάρ δεξάμενος
ώς ὑπνοῦντα τὸν δημιουργὸν
ζωῆς θησαυρὸς / θείας ἀναδέδεικται
εἰς σωτηρίαν . . .

Νόμῳ θανάτων / τὴν ἐν τῷ τάφῳ κατάθεσιν
ἡ τῶν ὅλων δέχεται ζωὴ
καὶ τοῦτον πηγὴν / δείκνυσιν ἐγέρσεως
εἰς σωτηρίαν . . .

Μία ὑπῆρχεν / ἡ ἐν τῷ ἄδῃ ἀχώριστος
καὶ ἐν τάφῳ καὶ ἐν τῇ Ἐδὲμ
θεότης Χριστοῦ / σὺν πατρὶ καὶ πνεύματι
εἰς σωτηρίαν . . .

Τὰ παραδείγματα θὰ ξηταν δυνατὸ νὰ πολλαπλασιαστοῦν. Γενικὰ παρατηροῦμε δτι οἱ παραβάσεις στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι πολὺ λιγότερες ἀπὸ δσες παρουσιάζονται στὸν Ἀνδρέα Κρήτης ἡ στὸν Ἰωάννη Δαμασκηνό. Ἡ ποίηση τοῦ Κοσμᾶ εἶναι πειθαρχημένη καὶ ὑπακούει σχεδὸν ἀπόλυτα στὰ πρότυπα μέλη (είρμούς). Ἀκόμη καὶ ὅπου παρουσιάζονται μικρὲς παραβάσεις ἡ τονὴ ρυθμίζει τὴν ίσοσυλλαβία, ἀφοῦ τὰ μέλη τοῦ Κοσμᾶ εἶναι ρυθμοτονικὰ καὶ συνεπῶς τὰ μέτρα προσδιορίζονται καὶ ἀπὸ τὸ μέλος καὶ δχι μόνο ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν συλλαβῶν⁹⁵.

Τὸ μέλος. Οἱ κανόνες τοῦ Κοσμᾶ μελίζονται πάνω σὲ δικούς του είρμούς. Εἶναι ποιητὴς καὶ μελωδὸς συνάμψ. «Δύο γάρ ἐν τούτοις (τοῖς ἀσμασι) κάλλιστα, νοῦς καὶ μέλος πολλῷ ὀρφικῶν ἐναρμονιώτερον» (Cod. Atheniensis 321, f. 23r). Τὸ χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τοῦ Κοσμᾶ εί-

ναι δτι σπάνια χρησιμοποιεῖ ξένους είρμούς καὶ σχεδὸν μόνο τοῦ Δαμασκηνοῦ⁹⁶. Εἶναι ποιητὴς αὐτάρκης, ποὺ συνδυάζει στὸν ὕψιστο βαθμὸ τὴν ποιητικὴ καὶ τὴ μουσικὴ γνώση. Οἱ βιογράφοι του δὲν παραλείπουν νὰ ἔξυμνοῦν αὐτὲς τὶς ἀρετές, για τὶς ὁποῖες τὸν ἀποκαλοῦν «πηγὴν πνευματοκίνητον κρουνούς ἀσμάτων ἀφθόνως ἀναβλήζουσαν, ἔξαρχον τῶν πνευματικῶν μελωδιῶν, ὑμνοπόλων τὸν πρώτιστον, κανόνα ἐναρμόνιον καὶ εὐθύτατον, σάλπιγγα εὔηχον, ἐφάμιλλον ὑμνωδὸν τῶν ἀγγέλων, ἡδύπονον ὅργανον τῶν ἀσμάτων τοῦ πνεύματος, λύραν ἔνθεον καὶ θελκτήριον, τέττιγα πολύφωνον, ἀγδόνα θείαν, κιθάραν εύμουσον, χειλιδόνα καλλικέλαδον, νευρὰν τοῦ μελίσματος εύσημον, κάλαμον δξυγράφου, μελωδῶν τερπνὸν καύχημα, κλπ.»⁹⁷.

Κατὰ τὸ βιογράφο του Ἰωάννη Μερκουρόπωλο «τὴν δ' ἀρμονικὴν μουσουργίαν καὶ τὸ τοῦ μέλους οἷμαι θελκτήριον αἱ τῶν Ἀγγέλων λύραι πάντως ἥδεσθησαν· ἔσικε γάρ ἀφεῖναι ταύτας τοῦ τρισαγίου τὰ κρούματα, δταν αἱ τῶν ὑμνῶν τούτου χορδαὶ καταπλήττωνται καὶ ἐννεοὺς ἀκλίτοις ἐστάναι ωσί, μή τι παραδράμη τῶν λιγυσμάτων ἀνήκοον. "Ηττυταὶ πρὸς ταύτα Μωσέως ὁδὴ καὶ χορὸς Μαριάμ καὶ Δαβὶδ μουσουργῶν, ἔτι δ' ὁ μυθικώτατος Ὁρφεὺς ἐκεῖνος δοκεῖ ἀνόνητα κελαδεῖν· οὐ γάρ μόνον ἔχων ἦν ὁ Κοσμᾶς τὸ στιβαρὸν καὶ ποικίλον τῶν νοημάτων ἀπὸ τε φύσεως καὶ μαθήσεως, ἀλλὰ δὴ καὶ ἀπὸ τῆς γάριτος· εἴχε προσεπιτούτοις καὶ τὸ τοῦ πνεύματος ἡμερόν τε καὶ σύμμετρον πρὸς εὐηχὴν πεμπόμενον ἀρτηρίαν ἀπὸ τοῦ πνεύμονος καὶ ποικίλως συγχλωμένην πρὸς ρύθμούς εὐήχους καὶ ἐφγέδυνοντας· καὶ ἦν ἥδύφωνος ἐξ ἀποτελέσματος καὶ τῆς μουσικῆς ἐπιστήμης τοσοῦτον μετεῖχεν, ὃς δοκεῖν τὰς ἀντιθέτους εἰς ταύτη συμβαδίζειν καὶ συνιστᾶν δυνάμεις καὶ ἐν ἐξ αὐτῶν τι συνιστᾶν ἀποτέλεσμα - καὶ αὐτὴ γάρ κατὰ Πυθαγορείους πολυμηνέων καὶ διχά φρονεόντων ἐστὶν ἔνωσις - καὶ τὴν διειπασῶν τελειοτάτην τάσιν τείνειν αὐτῇ καὶ τὴν ἐσχάτην μείωσιν ἄχρι τοῦ ἐπιτρίτου λόγου λαλεῖν»⁹⁸. Ἡ παραπάνω μαρτυρία εἶναι σημαντική, γιατὶ ἐρμηνεύει ικανοποιητικὰ τὸ χαρακτηριστικὸ ἐπίθετο «μελωδός», ποὺ μετὰ τὸν Ρωμανὸ μόνος ὁ Κοσμᾶς ἀξιώθηκε⁹⁹.

'Αλλὰ ἐκτὸς ἀπὸ τὴ σύνθεση είρμῶν καὶ ίδιομέλων, συνθεμάτων δηλαδὴ μὲ πρωτότυπη μουσικὴ μορφή, ὁ Κοσμᾶς φαίνεται δτι συνέβαλε

96. Βλ. παρακάτω γιὰ τὶς σχέσεις καὶ τὶς ἀμοιβαῖς ἐπιδράσεις τῆς ποιήσεως τοῦ Κοσμᾶ καὶ τοῦ Δαμασκηνοῦ.

97. Βλ. Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, Κοσμᾶς, σ. 90.

98. AΙΣ Δ' 329 - 330.

99. OTTO BARDENHEWER, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, τ. 5, Freiburg im Breisgau 1932, σ. 174.

95. Βλ. N. B. ΤΩΜΑΣΑΚΗ, *Υμνογραφία - Ποίησις*, σσ. 231 - 237, δπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

ἀποφασιστικὰ καὶ στὴ μεγάλῃ ποιητικῇ καὶ μουσικῇ μεταρρύθμιση τοῦ 8ου αἰ., μαζὶ μὲ τὸ θετὸ ἀδελφό του Ἰωάννη Δαμασκηνό. Καὶ πρέπει νὰ ἐπισημάνουμε ἴδιαιτερα τὸ γεγονὸς διὰ οἱ πηγὲς ὅμοφωνα ἀποδίδουν τὴ μεγάλη αὐτὴ καινοτομία στοὺς δύο θετοὺς ἀδελφούς καὶ μόνο σ' αὐτούς. 'Ο Ἀθηναϊκὸς *Bίος* (Cod. Atheniensis 321, f. 23r) παραδίδει: «Πρὸ γὰρ τούτων οὐχ εὑργταὶ τις ἔτερος τὰ τῆς νέας μελίσσεως ἄσματα καὶ ἀρχαῖς ἐναρμονίοις καθαρμοσάμενος, ἀλλ' αὐτοὶ ἀπάντων ἡγήσαντο καὶ ἀπ' αὐτῶν τῶν ὅλων ἡ πρόδος γέγονεν. Ἀλλὰ καὶ τὸ τούτου πολὺ σοφώτερον καὶ ὑπερφυέστερον· διὰ πρὸ τούτων οὐχ εὑργταὶ τις οὔτε τις ἐκ τῆς νέας οὔτε τις ἐκ τῆς παλαιᾶς οὔτε τις τῆς ἔξι σοφίας ἐν ἥχοις ὀκτὼ συμποσώσας τοὺς ὅλους καὶ τὰς ἑκάστου ἴδιαζόντως εὐρυθμίας παραδιδούς, πρᾶγμα σοφίας ἐκπλήκτου καὶ γνώσεως ὑπερνικώσης ἀνθρώπινον». Καὶ παρακάτω (f. 23v): «Οἱ γὰρ πρὸ τούτων ὕδοι ἔλεγον μὲν καὶ ἐμέλιζον ἄσματα, ἑκαστον δὲ τῶν ὑπ' αὐτῶν ἀδομένων ὅποιου καθέστηκεν ἥχου οὐκ ἡπίσταντο. Οὗτοι δὲ πρὸς τὸ ἀδειν καὶ τὴν γνῶσιν τοῦ ἥχου ἐκέκτητο καὶ τοῦ είρμου οὐκ ἐξήρχοντο, διὸ πολὺ τὸ ὑπερχειρον τούτοις παρὰ τοῖς κρίνουσιν δρθῶς τεθεώρηται». Στὴ μουσικὴ κατάρτιση τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ τοῦ Κοσμᾶ ἐπιμένει ὁ Ἰδιος *Bίος* (f. 28v): «καὶ ἐν μεθόδοις ῥυθμοῦ καὶ κανόνι ἐγγράμμῳ διδάσκοντι τὰς κατακλάσεις, τὰς ἀνατάσεις, τοὺς διαμερισμούς, τὰς ἀναπαύσεις, τὰς παρεκβάσεις καὶ τὰ ἄλλα τὰ τούτοις ἐπόμενα καὶ μήτε πόρρω βεβηκότι τοῦ δέοντος μήτε παραλιμπάνοντι μηδὲν τῶν ἀπάντων, τῶν δσα ῥυθμίζειν τὸ μέλος ἐκδέχεται καὶ τὸ τέλος τῆς μουσικῆς ἀρμονίας ἀποπληροῦν, πρᾶγμα παράδοξον καὶ σοφίας πολλὴν εὐφυτὸν κεκτημένης συμπαίκτορα ἡ εὐφυτὰς πλάτος ἔχούσης σοφίαν συνεργὸν καὶ συνέμπορον».

Παρόμοια εἶναι καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ Λαυριωτικοῦ *Bίον* τοῦ Κοσμᾶ (Cod. Athoniensis Laurae Γ 44, f. 150r - v): «Κοσμᾶς . . . ὁ περιφανῆς τῆς ἐώας ἀστήρ, ὁ τῆς ἐκκλησίας ἡδύφθογγος ῥήτωρ, ὁ ἄσμασι ταύτην καταφαιδρύνας καὶ λαμπροτέραν ἀπεργασάμενος. Ἐσκιαγραφημένον γάρ, ὡς εἰπεῖν, τὸ ταύτης μέλος λαβών, καθάπερ ζωγράφος ἀριστος χρώμασιν εὐανθέσι τῶν λόγων καταποικίλας ὡραίαν αὐτὴν καὶ τερπνὴν ἀπειργάσατο».

Φαίνεται ἀκόμη διὰ οἱ μεγάλοι αὐτοὶ μελωδοὶ τῆς ἐκκλησίας ὁργάνωσαν καὶ τὴ μουσικὴ διδασκαλία καὶ τὴ μουσικὴ τέχνη γενικότερα, τῆς ὅποιας πολλὰ στοιχεῖα ἀποδίδονται σ' αὐτούς. «Ἐτσι, στὸν Cod. Mosquensis 811, σ. 51 ὑπάρχει τὸ ἀκέλουθο σημείωμα: «Χειρονομία ἐστὶ νόμος παραδεδομένος τῶν ἀγίων πατέρων τοῦ τε ἀγίου Κοσμᾶ τοῦ ποιητοῦ, καὶ τοῦ ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ· ἡνίκα γὰρ ἐξέρχεται

ἡ φωνὴ τοῦ μέλλοντος ψάλλειν τι, παραυτίκα καὶ ἡ χειρονομία, ὡς ἵνα παραδεικνύῃ ἡ χειρονομία τὸ μέλος»¹.

«Ἐτσι ἀποκτᾶ μεγαλύτερη ἀξία ἡ πληροφορία τοῦ Κεδρηνοῦ, ποὺ εἶναι κοινὴ πίστη στοὺς Βυζαντινούς, διὰ «Οὗτος ὁ ὄσιος Ἰωάννης (Δαμασκηνὸς) καὶ μελωδὸς ὀνομάσθη μετὰ Κοσμᾶ ἐπίσκοπου Μαΐουμᾶ καὶ Θεοφάνους ἀδελφοῦ Θεοδώρου τῶν Γραπτῶν, διὰ τὸ αὐτοὺς μελωδῆσαι τὰ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῶν γριστιανῶν τετυπωμένα ψάλλεσθαι»². Εἶναι χαρακτηριστικὸ διὰ δὲν ἀναφέρονται ὅλοι ὑμνογράφοι, ὅπως π.χ. ὁ Ἀνδρέας Κρήτης, ὁ Γερμανός, ὁ Ἡλίας Ιεροσολύμων κ.ἄ.π.

8. Ο ΚΟΣΜΑΣ ΕΥΡΕΤΗΣ ΤΟΥ ΚΑΝΟΝΑ

Τὸ μέγα πρόβλημα τῆς ἀρχῆς τοῦ κανόνα, ὡς νέου ποιητικοῦ εἶδους, δίν ἔχει ἀκόμη λυθεῖ. «Οπωσδήποτε οἱ ἀρχές του τοποθετοῦνται στὸν 8ο αἰ., γιατὶ πρὸς ἀπὸ τὸν αἰώνα αὐτὸν δὲν ἔχουμε (τουλάχιστο δὲν ἔφθασαν ὡς ἐμᾶς) τέλεια καὶ ὀλοκληρωμένα δείγματα τοῦ εἰδους»³. Γενικὰ πιστεύεται διὰ ἡ ἀρχὴ τοῦ κανόνα συνδέεται μὲ τοὺς τρεῖς μεγάλους ὑμνογράφους τοῦ 8ου αἰ., τὸν Ἀνδρέα Κρήτης, τὸν Ἰωάννη Δαμασκηνὸν καὶ τὸν Κοσμᾶ ἐπίσκοπο Μαΐουμᾶ⁴. Οἱ μελετητὲς ἀποκλίνουν πότε στὸν ἕνα καὶ πότε στὸν ὅλο καὶ τὸν θεωροῦν εὑρετὴ τοῦ εἰδους. «Ἐτσι ὁ Σ. Εὐστρατιάδης πίστευε ἀρχικὰ διὰ τὴ μεγάλη ποιητικὴ μεταρρύθμιση εἰσήγαγε ὁ Ἀνδρέας Κρήτης⁵, μὲ τὸ ἐπιχείρημα διὰ εἶναι ὁ παραγωγικότερος ποιητὴς είρμων, ἀργότερα διὰ τὸν ὑπὲρ τοῦ Δαμασκηνοῦ. Ἀπὸ τοὺς νεώτερους διὰ Νικ. Β. Τομαδάκης τάσσεται μᾶλλον ὑπὲρ τοῦ Ἀνδρέα Κρήτης καὶ στηρίζεται σὲ λόγους ἐσωτερικούς, ὅπως εἶναι ἡ ἀπουσία ἀκροστιχίδας, ἡ ὑπαρξη τῆς β' ὀδῆς, ὁ ἀκανόνιστος ἀριθμὸς τροπαρίων στὶς ὀδὲς κ.ἄ. «Ἐτσι καταλήγει στὸ συμπέρασμα διὰ αιταῖται πάντα δεικνύουν, διὰ ὁ Ἀνδρέας ἐπροπορεύθη εἰς τὸν σχηματισμὸν τοῦ κανόνος καὶ διὰ οἱ μεταγενέστεροι ἐτυποποίησαν αὐτόν»⁶. Αὐτὸς διὰ τὸ

1. EGON WELLESZ, *History*, σ. 287, σημ. 1.

2. PG 121, 877 A. Βλ. ἐπίσης C. EMEREAU, EO XXV, 1926, σ. 181.

3. Βλ. N. B. ΤΟΜΑΔΑΚΗ, *Ὑμνογραφία - Ποίησις*, σ. 64. Καὶ σ. 202, διόπου: «Σήμερον γνωρίζομεν διὰ οἱ κανόνες ἐν σπέρματι τουλάχιστον . . . πρέπει νὰ ἡρχίσαν διαμορφούμενοι ἀπὸ τοῦ εἰς αἱ, ἀποτελοῦντες ἱεροσολυμιτικὴν τάσιν εἰς τὴν διῆγην ρυθμικὴν ποίησιν».

4. N. B. ΤΟΜΑΔΑΚΗ, δ.π., σ. 63 - 64.

5. Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, *Εἰρμολόγιον*, σ. α'.

6. "Ο.π., σ. 202. Τὸν Ἀνδρέα Κρήτης θεωρεῖ εὑρετὴ τοῦ κανόνα καὶ ὁ Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Ο Μέγας Κανὼν Ἀιδρέου τοῦ Κρήτης*, Θεσσαλονίκη 1952, σσ. 7 - 9, ἴδιαιτερα σ. 8, σημ. 3, διόπου καὶ οἱ σχετικὲς ἐνδείξεις.

δὲ φαίνεται νὰ ἀνταποκρίνεται στὰ πράγματα, ἀφοῦ οἱ ποιητὲς Δαμασκηνὸς καὶ Κοσμᾶς, ποὺ παρέχουν τέλεια καὶ ὀλοκληρωμένα δείγματα κανόνων, εἶναι περίπου σύγχρονο. τοῦ Ἀνδρέας († 740). 'Ο Egon Wellesz διδάσκει ὅτι ἡ πρώτη μεγάλη σχολὴ κανονογράφων ἐλειτούργησε στὴν ὁνομαστὴ μονὴ τοῦ Ἀγίου Σάββα καὶ ὅτι πρῶτοι διδάσκαλοι ὑπῆρξαν οἱ θετοὶ ἀδελφοὶ Δαμασκηνὸς καὶ Κοσμᾶς· «The first school of Kanon-writers flourished in the monastery of St. Sabas, near the Dead Sea, in the middle of the eight century. The leading masters among a group of Greek, Syrian, Armenian and Coptic monks were John Damascene and his foster-brother Kosmas of Jerusalem. Byzantine literary criticism considered the Kanons of these hymnographers as matchless, and this judgement has been confirmed by Neo-Greek writers on the history of Byzantine hymnography»⁷.

Εἶναι πάντως χαρακτηριστικὸν ὅτι ἀπὸ τοὺς τρεῖς παραπάνω ποιητὲς ἀναφέρονται ὡς εὐρετὲς τοῦ εἰδους ὁ Ἀνδρέας ἡ ὁ Δαμασκηνὸς κατὰ προτίμηση, ἐνῷ ὁ Κοσμᾶς ἀπλῶς κατατάσσεται στοὺς εὐρετὲς καὶ πρώτους ἐκπροσώπους τοῦ εἴδους. 'Ἐντούτοις οἱ ἀρχαῖες μαρτυρίες ἀποδίδουν ὅμοφωνα τὴν εὑρεσην τοῦ κανόνα στὸν Κοσμᾶ. 'Η Vita Vaticana ἀναφέρει χαρακτηριστικά· «"Οτι δὲ τῶν θείων τούτων ὑμνῳδιῶν (τῶν κανόνων δηλαδή) πρῶτος αὐτὸς σὺν τῷ ἀδελφῷ Ἰωάννῃ ἐφευρετής, πᾶσι πάντως ἐπιγινώσκεται»⁸. Τὸ ἴδιο μαρτυρεῖ καὶ ὁ Ἀθηγαῖκὸς Βίος 321, f. 23r· «Πρὸ γὰρ τούτων οὐχ εὑρηταὶ τις ἔτερος τὰ τῆς νέας μελίσσως ἀσματα καὶ ἀρχαῖς ἐναρμονίοις καθαρμοσάμενος, ἀλλ' αὐτοὶ ἀπάντων ἡγήσαντο καὶ ἀπ' αὐτῶν τῶν ἄλλων ἡ πρόσοδος γέγονε». Τὸν Κοσμᾶ πρῶτο εὑρετὴ τῶν τριωδίων, μελῶν δηλαδὴ ποὺ ἔχουν τὴν μορφὴν κανόνα μὲ τρεῖς μόνο ὀδές, θεωρεῖ καὶ ὁ Cod. Vindobon. Theol. gr. 296, f. 1v· «Πρῶτος δὴ πάντων τοῦτ' ἐπενόησε, τὰς τρεῖς φημι τῶν ψῶν, εἰς τύπον, οἷμαι, τῆς ἀγίας καὶ ζωαρχικῆς Τριάδος ὁ μουσικῶτας καὶ πνευματικῶτας τῷ ὅντι νέος Ὁρφεύς, ὁ μέγας ποιητὴς Κοσμᾶς ἐν τῇ ἀγίᾳ καὶ μεγάλῃ τῶν παθῶν τοῦ κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐβδομάδι... ἐξ οὐπερ καὶ οἱ λοιποὶ τῶν πατέρων καὶ μᾶλλον τῶν ἄλλων Θεόδωρός τε καὶ Ἰωσήφ οἱ Στουδίται κατὰ ζῆλον ἔκεινου καὶ ταῖς λοιπαῖς ἐβδομάσι τῆς ἀγίας καὶ μεγάλης Τεσσαρακοστῆς συνταξάμενοι τῇ αὐτῶν μονῇ τοῦ Στουδίου παραδεδώκασι»⁹. 'Η γνώμη αὐτῆς εἶναι γενικὴ στοὺς λογίους τοῦ 12 - 14 αι. 'Ο λόγιος μοναχὸς Ἰω-

σῆφ Φιλάγρης (14ος αἰ.) στὸ ἔργο του *Κεφάλαιον περὶ τῆς ἡμέρας τῶν Φώτων* (κώδ. 'Αγίας Ἀνδρου, φφ. 202r - 204r) ἀναφερόμενος στοὺς πρώτους κανονογράφους καὶ στὴ σχέση τῶν ἥχων μὲ τὸ περιεχόμενο τῶν ἑορτῶν λέει· «Τὰς μὲν γὰρ χαρμοσύνους ἑορτὰς διὰ χαρμοσύνων μελῶν ἐτίμησαν, πρῶτα γὰρ πάντων Κοσμᾶς ὁ τούτων ἐφευρέτης...» (φ. 202r - v)¹⁰.

Εἶμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ λάβουμε σοβαρὰ ὑπέψη τὶς μαρτυρίες τῶν ἀρχαίων πηγῶν. Μᾶς δείχνουν ποιὰ ἦταν κατὰ τοὺς αἰῶνες 11ο - - 14ο ἡ γενικὴ γνώμη γιὰ τὸ θέμα τῆς εύρεσεως τοῦ κανόνα, καὶ αὐτὸ βέβαια εἶναι σημαντικό.

'Αλλὰ ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ιστορικὲς αὐτές μαρτυρίες, ποὺ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ παραβλέψουμε, ὑπάρχουν στὸ ἔργο τοῦ Κοσμᾶ καὶ σημαντικὲς ἐνδείξεις, ποὺ ἐνισχύουν τὴν ἀποψη ὅτι ὁ Κοσμᾶς προηγγέθηκε στὴ σύνθεση κανόνων. "Οπως δεῖξαμε παραπάνω, ὁ Κοσμᾶς χρησιμοποιεῖ σταθερὰ τὴν ἀκροστιχίδα καὶ τὸ ἀνακλώμενο, στοιχεῖα ποὺ ἀποτελοῦν σταθερὰ ἔξωτερικά γνωρίσματα τῆς ποιήσεως του"¹¹. 'Αλλὰ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ εἶναι κληρονομία ἀπὸ τοὺς ὄμνους, μὲ τοὺς ὄποιους ἀποδεικνύεται συγγενέστερος ὁ Κοσμᾶς. Κανεὶς ἄλλος ὄμνογράφος καὶ μάλιστα ἀπὸ τοὺς σύγχρονους, δὲ χρησιμοποιεῖ μὲ τέτοια συνέπεια τὴν ἀκροστιχίδα καὶ τὸ ἀνακλώμενο. 'Αλλὰ ὅτι ὁ Κοσμᾶς εἶναι συγγενέστερος πρὸς τὸ κοντάκιο ἀπὸ τοὺς ἄλλους ὄμνογράφους (κανονογράφους) μαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι εἶναι ὁ μόνος, ἀπὸ δσα μέχρι σήμερα γνωρίζουμε, ποὺ συνέθεσε κοι κοντάκιο αὐτόμελο. 'Ο ὄμνος (κοντάκιο) στὴν Κοίμηση τῆς Θεοτόκου, ποὺ φέρεται μὲ τὸ δνομά του («Τοῦ ταπενοῦ Κοσμᾶ ὄμνος»), εἶναι πιθανότατα νεανικὸ ἔργο του¹². Εἶναι, ἔξαλλου, βέβαιο ὅτι ὁ κανόνας δὲν ἐμφανίστηκε ὡς αἰφνίδια καὶ ριζοσπαστικὴ μεταρρύθμιση στὴν ποιητικὴ καὶ μουσικὴ τάξη τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ διαμορφώθηκε προσδευτικὰ καὶ παρουσίασε τὰ πρῶτα ὀλοκληρωμένα δείγματά του στὶς ἀρχὲς τοῦ 8ου αι. Εἶναι φυσικὸ λοιπὸν νὰ δεχθοῦμε ὅτι ὁ Κοσμᾶς ἐκπροσωπεῖ τὴ μετάβαση ἀπὸ τὸ κοντάκιο στὸν κανόνα, στὸν ὄποιο ἐδωσε τὴ βασικὴ μορφὴ, διατίτρησε ὄμως καὶ τυπικὰ μορφολογικὰ στοιχεῖα τοῦ ὄμνου, καὶ μάλιστα τὴν ἀκροστιχίδα καὶ τὸ ἀνακλώμενο (ἐφύμνιο).

'Η ἀνάλυση τῶν κανόνων τοῦ Κοσμᾶ παρέχει καὶ ἄλλες ἐνδείξεις γιὰ τὴ συγγένεια τῶν κανόνων του μὲ τὸ κοντάκιο καὶ τὴν ἐξάρτηση τοῦ

7. WELLESZ, *History*, σ. 206.

8. Βλ. Ἑκδοση Θεοχ. Δετοράκη, ΕΕΒΣ, ΜΑ', 1974, σσ. 282 - 283.

9. Βλ. CHRIST - PARANIKAS, *Anthologia*, p. LXVIII. Καὶ C. EMEREAU, «Hymnographi Byzantini», EO 23, 1924, σ. 283.

10. Βλ. Γ. ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ, 'Ο Ἰωσήφ Φιλάγρης η Φιλάγριος, Θεσσαλονίκη 1978, σ. 336 (πολυγραφημένη διδακτορικὴ διατριβή).

11. Βλ. παραπάνω, σσ. 118 - 126.

12. Βλ. παρακάτω περισσότερα.

νέου είδους άπό τὸ παλαιό. "Οπως εἶναι γνωστό, τὸ κοντάκιο εἶναι διηγηματικό, διαλογικό καὶ περιγραφικό, ἐνῶ ὁ κανόνας περισσότερο ὑμητικός, ἐνθουσιαστικός, συναισθηματικός. Στὸ κοντάκιο θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι ὑπάρχει ἐπικὸν ὄφος, ἐνῶ στοὺς κανόνες λυρικὸν πάθος. Θὰ μπορούσαμε νὰ παραλληλίσουμε τὸ κοντάκιο μὲ τὸ διδακτικὸν ἔπος καὶ τὸν κανόνα μὲ τὴν ἐλεγεία τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς ποιήσεως. Καὶ ὅπως ἡ ἐλεγεία, ποὺ ἀποτελεῖ μετάβαση ἀπὸ τὸ ἔπος στὴ λυρικὴ ποίηση, διατηρεῖ πολλὰ στοιχεῖα τοῦ ἔπου, ἔτσι καὶ ὁ κανόνας διατηρεῖ πολλὰ στοιχεῖα τῶν ὑμνῶν, δχι μόνο ἐξωτερικά. Στοὺς κανόνες τοῦ Κοσμᾶ παρατηρεῖται συχνὰ τάση πρὸς τὴ διήγηση, καθὼς ὀλόκληρα τροπάρια εἶναι μεταπλασμοὶ γνωστῶν γραφικῶν χωρίων. Τοῦτο ὁ ποιητὴς τὸ καθιστᾶ περισσότερο ἐμφανὲς μὲ τὴ χρήση λεκτικῶν ρημάτων· ἐβόα, ἐλεγε, ἔφη, ἔφησας κ.τ.δ. 'Ιδού χαρακτηριστικὰ παραδείγματα:

'Γμᾶς μου τότε μαθητὰς
πάντες γνώσονται, εἰ τὰς ἐμὰς ἐντολὰς
τηρήσετε, φησὶν ὁ Χριστὸς τοῖς φίλοις
πρὸς πάθος μολών . . .

(Τριώδιο Μ. Δευτέρας, η', 1)

'Αφορῶντες εἰς ἐμέ,
εἴτας, Κύριε, τοῖς μαθηταῖς,
μὴ φρονεῖτε ὑψηλά . . .

(Ο.π., θ', 2)

Τοῖς μαθηταῖς δὲ ἀγαθός,
γρηγορεῖτε, ἔφησας . . .

(Διώδιο Μ. Τρίτης, θ', 1)

Λέγει πορευθεὶς (δὲ Ιούδας)
τοῖς παρανόμοις ἀρχουσι,
τί μοι δοῦναι θέλετε;
κάγὼ Χριστὸν ὑμῖν
τὸν ζητούμενον
τοῖς θέλουσι παραδώσω . . .

(Τριώδιο Μ. Τετάρτης θ', 2)

'Ο 'Ησαΐας λούσασθε
καὶ καθάρθητε, φάσκει . . .

(Κανόνας Θεοφανείων, θ', 2)

Θὰ ἥταν εὔκολο νὰ πελλαπλασιάσουμε τὰ παραδείγματα. Καὶ πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὸ φαινόμενο αὐτό, ποὺ εἶναι τόσο σύνηθες στοὺς ὑμνούς (κοντάκια) δὲν ἀπαντᾶται στοὺς ἄλλους κορυφαίους κανονογρά-

φους, τὸν Ἀνδρέα Κρήτης καὶ τὸν Ἰωάννη Δαμασκηνό, τουλάχιστο στὴν ἵδια ἔκταση καὶ συχνότητα. Σὲ δὲλους τοὺς κανόνες τοῦ Δαμασκηνοῦ δὲν μπόρεσα νὰ βρῶ περισσότερες ἀπὸ δύο ἡ τρεῖς ἀνάλογες περιπτώσεις, ἐνῶ στὸν Ἀνδρέα καμιά.

Στοὺς κανόνες τοῦ Κοσμᾶ ὑπάρχουν περιπτώσεις, δπου ἡ ἀφήγηση παιρνεὶ μορφὴ διαλογικὴ καὶ ἐξελίσσεται μὲ τὴν κατάλληλη κάθε φορὰ προσαρμογὴ τῆς συντάξεως καὶ τὴ μετάπτωση ἀπὸ τὸ γ' πρόσωπο στὸ β' ἡ τὸ α'. "Ἄλλοτε πάλι ὁ διάλογος ἐξελίσσεται σὲ δύο ἡ περισσότερα ἐπάλληλα τροπάρια καὶ ἔτσι ὁ λόγος ἀποκτᾶ ὄφος ἀρκετὰ δραματικό. 'Ιδού πάλι χαρακτηριστικὰ παραδείγματα:

Στὰ δύο τροπάρια τῆς ἡ ὀδῆς τοῦ κανόνα στὴν Κοίμηση τῆς Θεοτόκου ἔχουμε τὴ συνέχεια μιᾶς πράξεως. 'Ο χορὸς τῶν Ἀποστόλων παρακαλεῖ τὴ Θεοτόκο καὶ μὴν πάψει ποτὲ νὰ μεσιτεύει γιὰ τοὺς πιστούς καὶ ἡ Θεοτόκος διαβιβάζει τὴν παράληση στὸν Γέλ της:

'Ρήμασιν εἰχοντο τῆς θείας
κιβωτοῦ τοῦ ἀγιάσματος
πᾶσα ἡ πληθὺς τῶν θεολόγων ἐν τῇ Σιών·
ποῦ νῦν ἀπαίρεις, σκηνή, κραυγάζοντες,
Θεοῦ τοῦ ζῶντος;
μὴ διαλίπης
ἐποπτεύουσα τοὺς πίστει μέλποντας . . .

"Οπως ὑψώσασα τὰς χεῖρας
ἐκδημοῦσα ἡ πανάμωμος,
χεῖρας τὰς Θεὸν ἡγκαλισμένας σωματικῶς,
ἐν παρρησίᾳ ὡς μήτηρ ἔφησε
πρὸς τὸν δεσπότην·
οὓς μοι ἐκτήσω
εἰς αἰῶνας φύλαττε βοῶντάς σοι . . .

'Αλλὰ ἡ πιὸ χαρακτηριστικὴ περίπτωση διαλόγου, ποὺ ἔχει ἀλληθεύαντα δραματικὴ μορφή, εἶναι ὀλόκληρη ἡ θ' ὀδὴ τοῦ τετραωδίου τοῦ Μεγάλου Σαββάτου. 'Η ὀδὴ (μὲ τὸν εἱρμὸν) εἶναι μιὰ δραματικὴ συνομιλία τοῦ νεκροῦ Ἰησοῦ μὲ τὴν ὁδυρόμενη μητέρα του¹³. Στὸν εἱρμὸν δὲ Ιησοῦς ἀπευθύνεται στὴ μητέρα του καὶ τὴν παρακαλεῖ νὰ μὴ θρηνεῖ γιὰ τὸ πάθος καὶ τὸ θάνατο, γιατὶ κοντὰ εἶναι ὁ θρίαμβος καὶ ἡ χαρὰ τῆς ἀναστάσεως:

13. Βλ. Θεοδ. ΞΥΔΗ, «Τὰ κείμενα στὸν Ὁρθρο τῶν Παθῶν καὶ τῆς Ἀναστάσεως», περ. Ἀκτίνες, τ. ΙΑ', 1948, καὶ ἰδιαίτερο ἀνάτυπο, 'Αθῆναι 1948, σσ. 23 - 24. Βλ. καὶ τοῦ Ιαίου, 'Υμνογραφία, σσ. 221 - 222.

Μή ἐποδύρου μου, μῆτερ, /καθορῶσα ἐν τάφῳ
ὅν ἐν γαστρὶ ἀνεὶ σπορᾶς /συνέλαβες υἱόν·
ἀναστήσομαι γάρ καὶ δοξασθήσομαι
καὶ ὑψώσω ἐν δόξῃ / ἀπαύστως ὡς Θεός
τοὺς ἐν πίστει καὶ πίθῳ / σε μεγαλύνοντας.

Καὶ ἡ Θεοτόκος, ποὺ τὴν σφάζει ἡ ρομφαία τῆς λύπης, ἀναμένει τὴν
δικαιώσην καὶ τὴν δόξαν:

'Ἐπι τῷ ξένῳ σου τόκῳ/τὰς ὠδῖνας φυγοῦσα
ὑπερφυῶς ἐμακαρίσθην, / ἄναρχε υἱέ·
νῦν δέ σε, Θεέ μου, ἀπνουν ὄρωσα νεκρὸν
τῇ ρομφαίᾳ τῆς λύπης σπαράττομαι, δεινῶς·
ἄλλ' ἀνάστηθι, ὅπως / μεγαλυθήσομαι.'

'Ακολουθεῖ ἡ ρητὴ διαβεβαίωση τοῦ Ἰησοῦ:

Γῆ με καλύπτει ἔκόντα /, ἀλλὰ φρίττουσιν "Ἄδου
οἱ πυλωροί, ἡμφιεσμένον/βλέποντες στολὴν
ἡμαγμένην, μῆτερ, τῆς ἐκδικήσεως·
τοὺς ἔχθρούς ἐν σταυρῷ γάρ/πατάξας ὡς Θεός
ἀναστήσομαι αὐθίς / καὶ μεγαλύνω σε.

'Ανάλογους δραματικοὺς διαλόγους βρίσκουμε μόνο στὰ κοντάκια
καὶ μάλιστα στὸν Ρωμανό¹⁴, σπανιότατα ὅμως στοὺς ποιητές κανόνων¹⁵.
"Έχω τὴν γνώμην ὅτι ἡ τάση αὐτὴ τοῦ Κοσμᾶ, τῆς εἰσαγωγῆς δηλαδὴ τοῦ
διαλογικοῦ καὶ δραματικοῦ στοιχείου στὴν ποίηση τῶν κανόνων, εἶναι
ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὴν ἀνάλογη μορφὴ τῶν κοντακίων. Εἶναι καὶ τοῦτο
μιὰ ἐπὶ πλέον ἔνδειξη ὅτι ὁ Κοσμᾶς βρίσκεται πολὺ κοντά στὴν τεχνικὴν
τῶν ὅμων (κοντακίων) καὶ αὐτὸν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ τὸν τοποθετήσουμε στὴν
πρωτοπορία τῆς ποιητικῆς καὶ μουσικῆς μεταρρυθμίσεως τοῦ 8ου αἰ.
Ολαζεὶς οἱ παραπάνω παρατηρήσεις ἐνισχύουν τὴν ὄμόφωνη μαρτυρία τῶν
πηγῶν, ὅτι ὁ Κοσμᾶς εἶναι εὐρετής «τῆς νέας μελίσσεως», δηλ. τῶν κα-
νόνων.

9. ΚΟΣΜΑΣ ΚΑΙ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ. ΑΜΟΙΒΑΙΣ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ

'Αντίθετα μὲ τὴν πληροφορία τοῦ Ἱεροσολυμιτικοῦ Βίου τοῦ Δα-
μασκηνοῦ, ὅτι ὁ Κοσμᾶς «τοῖς ἐν ἀσμασὶ πνευματικοῖς πόνοις τὸν Ἰω-
άννην ἐμιμήσατο συνετῶς καὶ ὑπῆσε λιγυρὰς τῇ 'Εκκλησίᾳ ἀρμονίας»¹⁶,

14. Βλ. N. B. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, 'Υμηογραφία - Ποίησις, σ. 109 κά.

15. Βλ. ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ, Κανόνα; στὸν Εὐαγγελισμό, ὀδὴ η'. CHRIST - PARANIKAS, Anthologia, σ. 240 - 241.

16. PG 94, 477 A.

οἱ νεώτεροι πιστεύουν ὅτι ὁ Κοσμᾶς εἶναι ποιητὴς αὐτάρκης καὶ ἀνεξάρ-
τητος καὶ ποτὲ δὲ χρησιμοποίησε ξένους εἰρμούς¹⁷. Εἶναι ὑπερβολικὴ
καὶ ἀστήρικτη ἡ μαρτυρία τοῦ Ἱεροσολυμιτικοῦ Βίου, ἀλλὰ καὶ ἡ ἄλλη
γνώμη δὲν ἀληθεύει ἐξολοκλήρου. "Έχουμε γνήσια ἔργα τοῦ Κοσμᾶ, ποὺ
στηρίζονται μετρικά καὶ μουσικά σὲ γνωστοὺς εἰρμοὺς τοῦ Δαμασκηνοῦ.
Οἱ περιπτώσεις εἶναι σχετικά λίγες καὶ τὶς περισσότερες φορές τὶς βρί-
σκουμε σὲ ἔργα ἀμφισβήτουμενα. Πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ὅτι, δεῖν
ὁ Κοσμᾶς δικαιεῖται εἰρμοὺς ξένους, καὶ δικαιεῖται σχεδὸν ἀποκλειστι-
κὰ ἀπὸ τὸν Δαμασκηνὸν, δὲ χρησιμοποιεῖ ἀκροστιχίδα ἢ δὲν περιλαμβάνει
τοὺς εἰρμοὺς στὴν ἀκροστιχίδα. 'Επισημαίνω τὶς ἀκόλουθες περιπτώσεις·
α. 'Ο παρακλητικὸς κανόνας στὸν Χριστό, μὲ ἀκροστιχίδα «Πένθος
Κοσμᾶ μοναχοῦ ἐπὶ νοός»¹⁸, στηρίζεται στὸν εἰρμὸν «'Ως ἐν ἡπείρῳ πε-
ζεύσας Ἰσραήλ» τοῦ Δαμασκηνοῦ (Εὐστρατιάδου, Εἰρμολόγιον, σ. 159,
ἀρ. 224).

β. 'Ο κανόνας στὸ Σάββατο τοῦ Λαζάρου¹⁹ στηρίζεται ἐπίσης στὸν εἰρ-
μὸν τοῦ Δαμασκηνοῦ «'Τγράν διοδεύσας ὥσει ἔγράν» (Εἰρμολόγιον, σ. 220, ἀρ. 315).

γ. 'Ο κανόνας στοὺς «'Ιωσήφ τὸν μνήστορα, Δαυΐδ καὶ Ἰάκωβον», ποὺ
ψάλλεται τὴν Κυριακὴν μετὰ τὰ Χριστούγεννα²⁰, στηρίζεται στὸν εἰρμὸν
τοῦ Γερμανοῦ «'Ἄσομαί σοι, Κύριε» (Εἰρμολόγιον, σ. 103, ἀρ. 146).

δ. Στὸν Cod. Cryptensis Δ. γ. I, ff. 16 - 19^v ὑπάρχει ἀναστάσιμος
κανόνας σὲ ἦχο πλ. α', μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Κοσμᾶ²¹, ποὺ στηρίζεται στὸν
εἰρμὸν τοῦ Δαμασκηνοῦ «Πεζοπορῶν ὁ Ἰσραήλ» (Εἰρμολόγιον σ. 132,
ἀρ. 184).

ε. Κανόνας παρακλητικὸς «εἰς τὸν Κύρον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ
εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκουν» (ἥχ. πλ. β') μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Κοσμᾶ ὑπάρ-
χει στὸν cod. Crypt. Δ. γ. X, ff. 64 - 69²². Στηρίζεται στὸν εἰρμὸν τοῦ
Δαμασκηνοῦ «'Ως ἐν ἡπείρῳ πεζεύσας» (Εἰρμολόγιον, σ. 159, ἀρ. 224).

στ. "Άλλος ἐγκωμιαστικὸς κανόνας τῆς Θεοτόκου σὲ ἦχο α' καὶ μὲ ἀ-
κροστιχίδα «Πάντες σὲ ὄμνοῦμεν πόθῳ Θεοτόκε» βρίσκεται στὸν cod.
Crypt. Δ. γ. I, ff. 138^v - 139^v. Στηρίζεται στὸ γνωστὸν εἰρμὸν τοῦ Δα-

17. Βλ. CHRIST - PARANIKAS, Anthologia, σ. XLV καὶ ΤΡΕΜΠΕΛΑ, 'Εκλογή, σ. 185.

18. Βλ. Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, Κοσμᾶς, σσ. 406 - 413.

19. Βλ. ἔντυπο Τριάδο.

20. Βλ. ἔντυπο Μηραίο Δεκαεμβρίου.

21. Βλ. ΕΥΤ. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, «Κανόνες τῆς Παρακλητικῆς», ΕΕΒΣ ΛΘ' - Μ', σ. 256.

22. Βλ. ΕΥΤ. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, δ.π., σ. 264.

μασκηνοῦ «Σοῦ ἡ τροπαιοῦχος δεξιά» (*Εἰρμολόγιον*, σ. 1, ἀρ. 1)²³. ζ. Παρακλητικὸς κανόνας στὴ Θεοτόκο σὲ ἥχο πλ. β' καὶ μὲ ἀλφαβητικὴ ἀκροστιχίδα βρίσκεται ἐπίσης στὸν cod. Crypt. Δ.γ.Χ., ff. 127 - 130v. Φέρεται μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Κοσμᾶ καὶ στηρίζεται στὸν εἱρμὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ «Ως ἐν ἡπειρῷ πεζεύσας» (*Εἰρμολόγιον*, σ. 159, ἀρ. 224)²⁴.

'Αλλὰ καὶ ὁ Δαμασκηνὸς χρησιμοποιεῖ σχεδὸν ἀποκλειστικὰ εἰρμοὺς τοῦ Κοσμᾶ. 'Επισημαίνω τις ἀκόλουθες δέκα περιπτώσεις:

α. Κανόνας τοῦ Μ. Βασιλείου ('Ιαν. 1)²⁵. Στηρίζεται στὸν εἱρμὸ τοῦ Κοσμᾶ «Δεῦτε λαοί» (*Εἰρμολόγιον*, σ. 37, ἀρ. 51).

β. Κανόνας «τῶν ἐν Σεβαστείᾳ μβ' μαρτύρων» (Μαρτίου 9)²⁶. Στηρίζεται στὸν ἑδιο εἱρμὸ «Δεῦτε λαοί».

γ. Κανόνας τῆς ὁσίας Μαρίας τῆς Αιγυπτίας ('Απρ. 1)²⁷. Στηρίζεται στὸν γνωστὸ εἱρμὸ τοῦ Κοσμᾶ «Τμῆθείσῃ τμῆται πόντος Ἐρυθρός» (*Εἰρμολόγιον*, σ. 162, ἀρ. 229).

δ. Κανόνας στὸν 'Ιώβ (Ματου 6) σὲ ἥχο δ', μὲ ἀκροστιχίδα: «Τὸν μυρίαθλον ἔξειν μέλπειν 'Ιώβ». Στηρίζεται στὸν εἱρμὸ τοῦ Κοσμᾶ «Χοροὶ Ἰσραήλ» (*Εἰρμολόγιον*, σ. 102, ἀρ. 144). Ο κανόνας αὐτὸς φέρεται ἀνωνύμως σὲ πολλὲς ἐκδόσεις Μηναίων, ἐνῶ ἡ χειρόγραφη παράδοση διχάζεται. "Αλλα χρφ. ἀποδίδουν τὸν κανόνα στὸν 'Ιωάννη Δαμασκηνὸν καὶ ὅλα στὸν Κοσμᾶ"²⁸.

ε. Κανόνας στὸ Γενέσιο τῆς Θεοτόκου (Σεπτ. 8), σὲ ἥχο β'. Στηρίζεται στὸν εἱρμὸ τοῦ Κοσμᾶ «Δεῦτε λαοί» (*Εἰρμολόγιον*, σ. 37, ἀρ. 51)²⁹.

στ. Κανόνας τῶν ἀγίων Ἀκεψιᾶ, Ἀειθαλᾶ καὶ Ἰωσήφ (Νοεμβρίου 3)³⁰. Στηρίζεται στὸν εἱρμὸ τοῦ Κοσμᾶ «Τῷ τὴν ἄβατον» (*Εἰρμολόγιον*, σ. 39, ἀρ. 53).

ζ. Κανόνας 'Ιωαννικίου τοῦ μεγάλου (Νοεμβρίου 4)³¹. Στηρίζεται στὸν εἱρμὸ «Τῷ τὴν ἄβατον».

η. Κανόνας τῶν αὖν Μελιτινῆ λγ' μαρτύρων (Νοεμβρίου 7)³². Στηρίζεται στὸν εἱρμὸ τοῦ Κοσμᾶ «Δεῦτε λαοί» (*Εἰρμολόγιον*, σ. 37, ἀρ. 51).

23. Βλ. ΕΥΤ. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, δ.π., σ. 266.

24. Βλ. ΕΥΤ. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, δ.π., σσ. 270 - 271.

25. Βλ. ἔντυπο Μηγαῖο 'Ιαροναρίου.

26. Βλ. ἔντυπο Μηγαῖο Μαρτίου.

27. Βλ. Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, «Δαμασκηνός», ΝΣ ΚΣΤ', 1931, σ. 674.

28. Περισσότερα γιὰ τὸν κανόνα αὐτὸν, ποὺ ἀνήκει μᾶλλον στὸν 'Ιωάννη Δαμασκηνό, βλ. παρακάτω.

29. Βλ. ἔντυπο Μηγαῖο Σεπτεμβρίου.

30. Βλ. Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, Δαμασκηνός, δ.π., σ. 728.

31. Βλ. Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, δ.π.

32. Βλ. ἔντυπο Μηγαῖο Νοεμβρίου.

θ. Κανόνας τῶν ἀγίων Λύκου, Ταυρίωνος καὶ Θεσσαλονίκης (Νοεμβρίου 7)³³. Στηρίζεται στὸν εἱρμὸ τοῦ Κοσμᾶ «Δεῦτε λαοί» (*Εἰρμολόγιον*, σ. 37, ἀρ. 51).

ι. Κανόνας ἀναστάσιμος α' ἥχου³⁴. Στηρίζεται στὸν εἱρμὸ τοῦ Κοσμᾶ «Χριστὸς γεννᾶται» (*Εἰρμολόγιον*, σ. 6, ἀρ. 8).

10. Ο ΚΟΣΜΑΣ ΣΥΝΕΡΓΑΤΗΣ ΤΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ ΣΤΗΝ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΟΚΤΩΗΟΥ

Τὸ πρόβλημα τῶν πρώτων ἀρχῶν τῆς 'Οκτωήχου ὡς βασικοῦ λειτουργικοῦ βιβλίου τῆς 'Ορθοδόξου Ἐκκλησίας, δὲν ἔχει ἀκόμη λυθεῖ. Πιστεύεται γενικὰ ὅτι στὴν ἀρχικὴ μορφὴ τῆς 'Οκτωήχου συνεργάστηκαν οἱ δύο μεγάλοι πονητὲς Δαμασκηνὸς καὶ Κοσμᾶς. 'Ο L. Tardo παρατηρεῖ σχετικά: «Giovanni e Cosma divennero ben presto celebri per la vasta e profonda coltura e per il contributo artistico e letterario nella formazione dell' 'Ottawichos»³⁵. Αὐτὴ τὴ συνεργασία βεβαιώνουν οἱ πιγγές. 'Ο Βίος τῆς Χάλκης παραδίδει ὅτι στὴ μονὴ τοῦ 'Αγίου Σάββα ἀρχισαν οἱ δύο ἀνδρες τὴ σύνθεση τῶν ὕμνων· «ἐνταῦθα πρῶτον γράφειν ἀπήρξαντο καὶ τὰ ποιήματα μελψαῖν· ἐδόθη δὲ μεγίστη χάρις αὐτοῖς καὶ ἐπεφοίτησεν ἡ τοῦ ἀγίου πνεύματος δύναμις ἐπ' αὐτούς, καὶ ἤρξαντο συγγράφειν τὴν νῦν τελουμένην τοῦ Λυχνικοῦ³⁶ καὶ τοῦ 'Ορθοῦ ποίησιν καὶ τὰς ἑορτὰς τοῦ Σωτῆρος κοσμεῖν καὶ τὴν Θεοτόκον μεγαλύνειν καὶ τοὺς ἀγίους πάντας ἐγκωμιάζειν ἐν μελίσμασιν, ὡς ἔστι τοῖς φιλοπόνοις ἔξετάζειν καὶ τοῖς φιλαρέτοις εὑρίσκειν τὰ τοιαῦτα συγγράμματα τῶν ἀσιδίμων καὶ μακαρίων τούτων ἀνδρῶν»³⁷.

Σὲ χειρόγραφη 'Οκτωήχῳ, ποὺ περιέχεται στὸν ὑπ' ἀρ. 13 κώδικα τοῦ 'Ελληνικοῦ Γυμνασίου τῆς Ρώμης (Collegio Greco) (XVI αι.) f. 11r, βρίσκεται τὸ ἀκόλουθο διδακτικὸ ἐπίγραμμα:

33. Βλ. Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, Δαμασκηνός, δ.π., σ. 728.

34. Βλ. Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, Δαμασκηνός, δ.π., σ. 732.

35. Βλ. L. TARDO, *L' Ottocco nei mss. melurgici, Grottaferrata MCMLV* (= 1955), σ. XXIV. Βλ. ἐπίσης Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, Κοσμᾶς, σ. 217. Γενικὰ γιὰ τὴν ὄργανωση καὶ ἔξέλιξη τῆς 'Οκτωήχου ὡς βασικοῦ λειτουργικοῦ βιβλίου βλ. ΘΗΕ 10, 1967, στ. 28 - 38.

36. Τὸ Λυχνικὸν ἡ ἐπιλύχνιος εὐχαριστία εἶναι ἐσπερινὴ ἀκολουθία τελουμένη μετὰ τὴ δύση τοῦ ἡλίου, μὲ τὸ φῶς τῶν λύχνων ἡ τῶν λαμπάδων. Εἶναι ἡ γνωστὴ ἀκολουθία τοῦ Εσπερινοῦ. Βλ. ΘΗΕ 8, 1966, στ. 423 - 424, διόπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

37. ΑΙΣ Δ', 279, 10 - 17.

Τῆς Ὁκτωήχου τῆς νέας θεῖον τέλος·
πόνοι τῶν καὶ θείων διδασκάλων Κοσμᾶ
τοῦ θείου σὺν τούτῳ Μητροφάνους,
Ιωάννου τε καὶ Ἰωσήφ τῶν θείων³⁸.

Τοῦτο σημαίνει δτι τὴν ἀρχικὴ μορφὴ τῆς Ὁκτωήχου, ποὺ ὀφείλεται στὴ συνεργασία Δαμασκηνοῦ καὶ Κοσμᾶ, ἐπαύξησαν ἀριθτέρα μὲ τὴν προσθήκη καὶ ἄλλων ὅμιλων Ιωσήφ ὁ Ὑμνογράφος³⁹ καὶ ὁ Μητροφάνης (κατὰ τοὺς χρόνους Λέοντος ΣΤ' τοῦ Σοφοῦ)⁴⁰.

Ἄλλα ἂν ἡ συνεργασία τοῦ Κοσμᾶ στὴν Ὁκτώηχο πρέπει νὰ θεωρεῖται ἀναμφισβήτητη, εἰναι ὡστόσο πολὺ δύσκολο νὰ διαπιστώσουμε τὶς ἀκριβῶς ἔγραψε ὁ Κοσμᾶς, ἀφοῦ πάμπολλα στοιχεῖα τῆς Ὁκτωήχου μᾶς παραδόθηκαν ἀνώνυμα. Μὲ βάση τὶς ἐνδείξεις τῶν χρφ. μποροῦμε νὰ θεωροῦμε ὡς ἔργα τοῦ Κοσμᾶ τὰ ἀκόλουθα:

α. Τὰ ἑσπέρια στιχηρὰ Ἀνατολικὰ τοῦ βαρέος ἥχου:

1. Καν συνελήφθης, Χριστέ . . .
2. Δαιτικὴν προφητείαν ἐκπληρῶν . . .
3. Κατῆλθες ἐν τῷ Ἀδῃ, Χριστέ . . .
4. Ἐν τάφῳ κατετέθης ὡς ὁ ὑπνῶν . . .

Τὰ στιχηρὰ αὐτὰ φέρονται ἀνωνύμως στὶς ἑντυπες ἐκδόσεις τῆς Ὁκτωήχου. Στὸν cod. Crypt. E.α.X (XIII αι.), f. 38r ὡς «ποίημα Κοσμᾶ»⁴¹. «Οτι ἔργα γνήσια τοῦ Κοσμᾶ παραδίδονται σὲ μερικὰ χρφ. μὲ τὴν ἐνδείξη «Ἀνατολικά» εἰναι γνωστό. Σὲ σιναϊτικὰ χρφ. παραδίδονται ὡς «Ἀνατολικὰ τὸ ἰδιόμελο δοξαστικὸ τῶν ἑσπερίων καὶ τὰ στιχηρὰ τοῦ στίχου τοῦ Ἐσπερινοῦ τῆς Ὑπαπαντῆς (2 Φεβρουαρίου), που εἰναι ἀναμφισβήτητα ἔργα τοῦ Κοσμᾶ»⁴².

β. Στὸν cod. Crypt. Δ.γ.VI (XI αι.) ὁ κανόνας τοῦ β' ἥχου τῆς Ὁκτωήχου «Ο τοῦ κόσμου ἄρχων, ἀγαθέ . . .» φέρεται ὡς «ποίημα Κοσμᾶ»⁴³. Στὰ ἑντυπα εἰναι ἀνώνυμος.

γ. Στὸν ἴδιο κώδικα οἱ κανόνες τῶν ἥχων, γ', δ' καὶ πλ. α' φέρουν τὴν ἐνδείξη «ποίημα Κοσμᾶ καὶ Ιωάννου»⁴⁴. Στὰ ἑντυπα εἰναι ἐπίσης ἀνώνυμοι.

38. Βλ. ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΥ, NE 10, 1913, σσ. 21 - 22.

39. Βλ. ΕΥΓ. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, Ἰωσήφ ὁ Ὑμνογράφος. *Bίος καὶ ἔργον*. Ἐν Ἀθήναις 1971, σσ. 229 - 231.

40. Βλ. C. EMEREAU, «Hymnographi Byzantini», EO 23, 1924, σ. 441.

41. Βλ. L. TARDO, δ.π., σ. XIX - XX.

42. Βλ. T. Π. ΘΕΜΕΛΗ, «Τὰ Μηναῖα ἀπὸ τοῦ ΙΑ' μέχρι τοῦ ΙΙ' αἰῶνος», ΕΦ Λ', 1931, σσ. 520 - 566, στὶς σσ. 524 - 525.

43. Βλ. L. TARDO, σ. XXIV.

44. Βλ. L. TARDO, δ.π.

δ. Στὸν cod. Crypt. Δ.γ.I (X αι.), f. 16r ὑπάρχει ἀγνωστος καὶ ἀνέκδοτος ἀκόμη κανόνας ἀναστάσιμος πλ. α' ἥχου μὲ τὴν ἐνδείξη «ΚΑΝΩΝ ΑΝΑΣΤΑΣΙΜΟΣ ΙΩΑΝΝΟΥ ΚΑΙ ΚΟΣΜΑ». Η ἴδια ἐνδείξη καὶ στὸ f. 20r «Κονὼν ἀναστάσιμος» ποίημα Κοσμᾶ καὶ Ιωάννου μοναχοῦ»⁴⁵.

Προσθέτω ἀκόμη οἵς ἔξης πληροφορίες. Σύμφωνα μὲ τὸ Βίο Ιωάννου τοῦ Μερκουροπάλου ὁ Κοσμᾶς «καὶ τοὺς ποικίλους ὅμιλους καὶ τὰς σειρῆνας Ἀγγέλων ἔξετραγάδησε»⁴⁶. Στὴν ἀριστερὴ ὥα τοῦ f.339r τοῦ μοναδικοῦ ἀθηναϊκοῦ χρ. 983 διαβάζουμε τὸ ἀκόλουθο διασαφητικὸ σημείωμα: «Δοκεῖ μοι τὰ τριαδικὰ τροπάρια λέγειν». Τοῦτο σημαίνει δτι κατὰ τὸν 120 c. (χρόνος χρ. καὶ σημειωμάτων) τὰ τριαδικὰ τροπάρια τῆς Ὁκτωήχου ἀποδίδονταν στὸν Κοσμᾶ.

Άλλα καὶ στὴν ἑντυπη Παρακλητικὴ (ἐκδ. Ρώμης, 1886) οἱ σταυροαναστάσιμοι κανόνες τῶν ἥχων α', βαρέος καὶ πλ. δ' φέρονται ἐπίσης μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Κοσμᾶ.

«Ολα τὰ παραπάνω πείθουν δτι ἡ συμβολὴ τοῦ Κοσμᾶ στὴν ὀργάνωση τῆς Ὁκτωήχου ὑπῆρξε σημαντική. Άλλα ἡ συνεργασία τῶν δύο ἀνδρῶν δὲν περιορίζεται μόνο στὴ σύνθεση τῶν ὅμιλων. Φαίνεται δτι συνεργαστηκαν καὶ στὴν ὀργάνωση τῆς λατρείας καὶ ἔδωσαν νέα μορφὴ στὸ τυπικὸ τῆς Ἐκκλησίας. Αὐτὴ τουλάχιστο τὴν ἔρμηνεία πρέπει νὰ δώσουμε στὴν ἀκόλουθη μαρτυρία τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Βίου (Κάθ. Ἀθην. 321, XII αι., ff. 27v - 28r). «Οὐ μόνον ἐκ τούτων (Ιωάννου καὶ Κοσμᾶ) ἡ καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησία ταῖς τῶν σωτηρίων ἀσμάτων φέρεις ἐναρμόνιον (vel ἐναρμονίως) περιβάλλεται, ἀλλὰ καὶ εἰς τάξιν καθίσταται τὴν καθήκουσαν καὶ τὴν ἐδραιοτέραν λαμβάνει παγίωσιν . . . καὶ γὰρ ἔχει οὕτως· καὶ ἐν τοῖς πρότερον χρόνοις ἦν μὲν ἡ μνήμη παρὰ τοῖς ὄρθιοδόξοις τῆς ὅλης οἰκουμένας τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ὑπῆρχον δὲ ἄρα καὶ αἱ πανηγύρεις τῶν κατὰ μέρος αὐτῆς τελετῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀποστολικῶν καὶ μαρτυρικῶν ἀθλῶν, εἰ καὶ μὴ τὰ πάντα, ἀλλὰ τέως τινά· ἦν δὲ καὶ τῶν ἀλλῶν ἡμερῶν τῶν κατὰ καιρῶν περιόδους καὶ ἐβδομάδων ἀγομένη καὶ τηρουμένη φυλακή· ἀλλὰ πλέον τοῦ λέγεσθαι δτι μνήμη τοῦδε ἡ τοῦδε τυγχάνει τὴν σήμερον οὐχ ὑπῆρχε τι ἔτερον. Τῶν γὰρ αὐτῶν ἀσμάτων καν ταῖς ἑορτασίμοις καν ταῖς κοινaiς ἡ ἐκκλησία ὑπεληπτο καὶ ἐπὶ πᾶσι τὰ τοῦ φαλτήρος μελίσματο· διὸ καὶ νωθρεία ὑπῆν τοῖς πολλοῖς οὐκ ἐλάχιστος. Ἐκ τούτων δὲ τῶν ἀοιδίμων πατέρων ἐκάστη λαβοῦσα τὴν ἡμέρα τὰ συντείνοντα ἀσμάτα, οὐ μόνον τῆς μνήμης τὴν φυλακὴν ἀπεργάζεται πλείονα, ἀλλὰ καὶ τὴν τάξιν εὔτακτον καὶ τὴν συνοδίαν ἐπι-

45. Βλ. L. TARDO, δ.π., σ. XXV.

46. AΙΣ Δ', σ. 329, 23 - 24.

μελεστέραν, ἀλλὰ καὶ τὴν δρεξιν τοῦ ἀκούειν καὶ λέγειν εὐπρόθυμον». «Ἔχουμε λοιπὸν κατὰ τὸν 8^ο αἰ. μιὰ μεγάλη καὶ σημαντικὴ μεταρρύθμιση στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας, ποιητική, μουσική, τελετουργική, μὲ τὴν ὁποίᾳ ἡ παράδοση συνδέει τὰ ὄντα μεγάλων ποιητῶν Ἰωάννη Δαμασκηνοῦ καὶ Κοσμᾶ τοῦ Μελωδοῦ.

II. Η ΘΕΣΗ ΤΟΥ ΚΟΣΜΑ ΣΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΥΜΝΟΓΡΑΦΙΑ

Στὴ χειρόγραφη παράδοση τῆς βυζαντινῆς ὑμνογραφίας ὁ Κοσμᾶς προσδιορίζεται συχνὰ «ποιητής», «μέγας», «πνευματικὸς φίλος τοῦ Χριστοῦ», «μελωδός», κλπ.⁴⁷. Οἱ ἔρμηνευτὲς τῶν κανόνων του δὲν κουράζονται νὰ ἐγκωμιάζουν τὴν ποιητικὴν του δεινότητα. Ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος τὸν ἀποκαλεῖ «ἥρωα»⁴⁸. Ἀλλὰ τὸ σταθερότερο καὶ συχνότερα χρησιμοποιούμενο προσδιοριστικὸ τοῦ Κοσμᾶ εἶναι «Μελωδός». Εἶναι μάλιστα, ὅπως εἴπαμε, ὁ μόνος μετὰ τὸν Ρωμανό, ποὺ ἀξιώθηκε νὰ τιμηθεῖ μὲ τὸν ἐπίζηλο αὐτὸν τίτλο⁴⁹.

Ο σεβασμὸς τῆς Ἐκκλησίας στὸ πρόσωπο τοῦ Κοσμᾶ ὑπῆρξε μεγάλος καὶ διαρκής. Οἱ ἐπισημότερες ἔορτὲς τοῦ ἑορτολογίου τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, οἱ δεσποτικὲς καὶ θεομητορικές, ὑμνολογοῦνται μὲ κανόνες, τριάδια καὶ ἴδιομελα τοῦ Κοσμᾶ. Ἡδη οἱ παλαιοὶ παρατήρησαν ὅτι εἶναι ἴδιαίτερα τιμητικὸ γιὰ τὸν Κοσμᾶ ὅτι ἡ ἐπισημότατη γιὰ τὴν Ἐκκλησία περίοδος τῆς Μεγάλης Ἐβδομάδας καλύπτεται σχεδὸν ἐξολοκλήρου μὲ ὑμνοὺς του. Οἱ κανόνες, τὰ τριάδια, διώδια καὶ τετραώδια, καθὼς καὶ πολλὰ ἴδιομελα, ἀπὸ τὸ Σάββατο τοῦ Λαζάρου ὧς τὸ Μέγα Σάββατο εἶναι ἔργα τοῦ Κοσμᾶ. Φαίνεται μάλιστα ὅτι οἱ ὑμνοὶ τῆς περιόδου αὐτῆς ἐπιβλήθηκαν καὶ καθιερώθηκαν ἀπὸ πολὺ παλαιά, ὅπως πᾶς πληροφοροῦν οἱ βιογράφοι του καὶ οἱ ἔρμηνευτὲς τῶν ἔργων του.

Ἄλλ' ὅτι ὁ Κοσμᾶς ἀναγνωρίζεται ὡς πρῶτος μεταξὺ τῶν κανονογράφων φαίνεται καθαρὰ σὲ παλαιὰ τυπικὴ διάταξη (τοῦ ια' αἰ. ἱσως), ποὺ ἀναφέρει τὰ ἔξῆς: «Ιστέον δὲ καὶ τοῦτο, ὡς εἰπερ ἔχει τὸ μηναῖον ἐν μνήμῃ ἀγίου τινὸς κανόνας διαφόρων ποιητῶν, εἰ μέν ἐστι κανὼν ὁ τοῦ κυρίου Κοσμᾶ προκρίνεται· εἰ δὲ τοῦ κυρίου Ἰωάννου καὶ ἑτέρων, τοῦ Ἰωάννου προκρίνεται· εἰ δὲ τοῦ κυρίου Θεοφάνους καὶ ἑτέρων, ὁ τοῦ κυρίου Θεοφάνους προκρίνεται, προτιμητέος γάρ ἐστι τῶν ἀλλων. Εἰ δὲ τοῦ Κυρίου

47. Βλ. ΜΗΤΣΑΚΗ, *Υμνογραφία*, σ. 357. Καὶ Θ. ΞΥΔΗ, *Υμνογραφία*, σσ. 94 - 95.

48. Βλ. CHRIST - PARANIKAS, *Anthologia*, σ. XLIX.

49. Βλ. OTTO BARDEHWEWER, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, t. 5, Freiburg im Breisgau 1932, σσ. 173 - 176 (Kosmas der Sänger).

‘Ιωσήφ, οὗτος τῶν λοιπῶν προτετίμηται ποιητῶν . . .」⁵⁰. Θεωρεῖται λοιπὸν ὁ Κοσμᾶς «πρῶτος τῇ τάξει» μεταξὺ τῶν κανονογράφων.

‘Αλλὰ καὶ στὸν «κανόνα» τῶν δόκιμων βυζαντινῶν ὑμνογράφων (κανονογράφων) ποὺ συνέταξε τὸ 14^ο αἰ. ὁ Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος, ὁ Κοσμᾶς ἀναφέρεται πρῶτος:

Οἱ τὰ μέλη πλέξαντες ὑμνοὺς ἐνθέων,
ἡ λύρα τοῦ Πνεύματος, Κοσμᾶς ὁ Ξένος . . .⁵¹.

Πρέπει ἀκόμη νὰ σημειώσουμε ὅτι ὁ Κοσμᾶς εἶναι ἀπὸ τὶς σπάνιες περιπτώσεις βυζαντινῶν ὑμνογράφων, τῶν ὅποιων ἔργα ἔχουν μεταφραστεῖ καὶ ἔχουν εἰσέλθει στὴ λατρεία καὶ ἄλλων ἐκκλησιῶν. Στὴ συριακὴ γλώσσα ἔχουν μεταφραστεῖ καὶ εἶναι σήμερα σὲ χρήση τρεῖς κανόνες τοῦ Κοσμᾶ: τοῦ Σταυροῦ (14 Σεπτεμβρίου), τῶν Θεοφανείων (6 Ιανουαρίου) καὶ τῆς Πεντηκοστῆς⁵². ‘Ἐπίσης, τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ ἀπόστιχα τοῦ ἑσπερινοῦ τῆς Ὅπαπαντῆς (2 Φεβρουαρίου): «Κατακόσμησον τὸν νυμφῶνά σου, Σιών, καὶ ὑπόδεξαι τὸν βασιλέα Χριστόν . . .» ἔχει μεταφραστεῖ καὶ εἶναι καὶ σήμερα σὲ λειτουργικὴ χρήση στὴ ρωμαιοκαθολικὴ ἐκκλησία: «Adorna thalamum tuum, Sion, et suscipe regem Christum . . .»⁵³.

Πχρ' ὅλα αὐτὰ ὁ Κοσμᾶς δὲ βρῆκε μιμητές. Εἶναι περίπτωση ποιητῆς, ποὺ θαυμάζεται ἀπὸ ὅλους, ἀλλὰ δὲν ἀκολουθεῖται ἀπὸ κανένα. ‘Απὸ τὴν ἀποψῆ αὐτὴ θὰ τολμοῦσα νὰ τὸν παραλληλίσω μὲ τὸν Ανδρέα Κάλβο. ‘Η ποίησή του ἔχει μιὰν ἀριστοκρατικὴ μεγαλοπρέπεια, ποὺ τὴν κάνει σχεδὸν ἀπρόσιτη. ‘Ο λόγος του εἶναι αὐστηρός, ἀρχαιοπρεπής, ἡ σύνταξη δύσκολη, τὰ νόηματα πυκνὰ καὶ καθόλου εὐληπτα. Εἶναι ποιητὴς δύσκολος. Αὐτὸν ἔρμηνεύει καὶ τὸ μέγα πλῆθος τῶν ἐπώνυμων καὶ ἀνώνυμων ἔρμηνεών τῶν εἰρμῶν καὶ τῶν κανόνων του. Μεταξὺ τῶν ἔρμηνεών τοῦ Κοσμᾶ καταλέγονται γνωστά ὄντα τῆς βυζαντινῆς γραμματείας, ὁ Μιχαὴλ Ψελλός, ὁ Γρηγόριος Κορίνθου, ὁ Θεόδωρος

50. Βλ. L. ALLATHI, *De libris et rebus ecclesiasticis graecorum*, στοῦ J. A. FABRICIUS, *Bibliotheca Graeca*, τ. V (Hamburgi 1723), σ. 60. Βλ. ἐπίσης Τυπικόν (ἔκδ. Βενετίας, 1691), σ. 15.

51. Βλ. CHRIST - PARANIKAS, *Anthologia*, σ. XLII. ‘Ἐπίσης N. B. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, *Υμνογραφία - Ποίησις*, σ. 66. Βλ. καὶ παραπάνω, σ. 114, ὅπου καὶ τὰ σχετικὰ μὲ τὴ σημασία τοῦ ἑπιθέτου «Ξένος».

52. Εὑρύτατη ἀνάλυση καὶ μελέτη τῶν μεταφράσεων αὐτῶν ἐπιχειρεῖ ὁ P. LUDGER BERNHARD στὴ (διατύλογραφημένη) διδακτορικὴ του διατριβὴ *Syrische Rezensionen von Kanones des Kosmas Hagiopolites*, München 1951.

53. Βλ. Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑ, *Ἐκλογὴ*, σ. 194. Περισσότερα παρακάτω στοὺς πίνακες τῶν ἴδιομέλων τοῦ Κοσμᾶ.

Πρόδρομος⁵⁴. "Ως τις ἀρχές του 19ου αι. ἔξακολουθοῦν νὰ γράφονται ἑρμηνεῖς καὶ νὰ συγκεντρώνονται σχόλια στοὺς ἀσματικοὺς κανόνες τοῦ Κοσμᾶ. Οἱ τελευταῖς γνωστὲς ἑρμηνεῖς περιέχονται στὸ «Ἐορτοδρόμιον» τοῦ Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορέίτου.

'Απὸ τοὺς βιζαντινοὺς κανονογράφους, εἰρμοὺς τοῦ Κοσμᾶ φαίνεται νὰ χρησιμοποιεῖ περισσότερο ὁ Ἰωσῆφ ὁ Ὑμνογράφος. 'Απὸ τοὺς 466 γνωστοὺς κανόνες του⁵⁵ οἱ 48 ἔχουν μελισθεῖ σὲ εἰρμοὺς τοῦ Κοσμᾶ, δηλ. ἐν σημαντικῷ ποσοστῷ. 'Η ἀναλογία εἶναι μεγαλύτερη στὰ τριώδια καὶ τετραώδια τοῦ Ἰωσῆφ. 'Απὸ τὰ γνωστὰ 58⁵⁶, εἰρμοὺς τοῦ Κοσμᾶ ἔχουν τὰ 13. Σὲ μικρότερη κλίμακα χρησιμοποιεῖ εἰρμοὺς τοῦ Κοσμᾶ καὶ ὁ Θεοφάνης.

'Αλλὰ ἡ περισσότερο ἐνδιαφέρουσα μίμηση τοῦ Κοσμᾶ ἀπαντᾶται στοὺς προεόρτιους κανόνες καὶ στὰ τριώδια τῶν Χριστουγέννων καὶ τῶν Θεοφανείων. Κάποιος ἀνώνυμος διασκευαστὴς προσάρμοσε τοὺς εἰρμοὺς καὶ τὰ τροπάρια τῶν τριώδιων καὶ κανόνων τῆς Μ. 'Εβδομάδας στὸ νόημα τῶν ἑορτῶν αὐτῶν, διατηρώντας μάλιστα πιστὰ τὶς ἀκροστιχίδες. Σημειώνω ἐδῶ ἀναλυτικὰ τὶς διασκευὲς αὐτές, μὲ παραδείγματα:

a. Μηραῖο Δεκεμβρίου 24, στὸν "Ορθρο" Κονῶν προεόρτιος, οὐδὲ ἀκροστιχίς. Καὶ σήμερον δέ, Σάββατον μέλπω μέγα.

"Οπως εἶναι γνωστό, ἡ ἀκροστιχίδα αὐτὴ ἀνήκει στὸν κανόνα τοῦ Μ. Σαββάτου, τοῦ ὄποιου οἱ ἀδεὶς ζ' - θ', μὲ ἀκροστιχίδα «Σάββατον μέλπω μέγα» εἶναι τετραώδιο τοῦ Κοσμᾶ⁵⁷. Παραθέτω ἐδῶ παράλληλα δύο ἀντίστοιχα τροπάρια, γιὰ νὰ φανεῖ ἡ διασκευὴ καὶ προσαρμογή:

'Ωδὴ θ', εἰρμὸς

*Κοσμᾶς
(Τετραώδιο Μ. Σαββάτου)*

Μὴ ἐποδύρου μου, μῆτε,
καθορῶσα ἐν τάφῳ,
δην ἐν γαστρὶ ἀνευ σπορᾶς
συνέλαβες υἱόν.

*'Ανώνυμος⁵⁸
(Προεόρτιος κανόνας Χριστου-
γέννων)*

Μὴ ἐκθαμβῇ νῦν, ὡ Μῆτερ,
καθορῶσα ὡς βρέφος,
δην ἐκ γαστρὸς πρὸ Ἐωσφόρου
τέτοκε Πατήρ.

54. Βλ. παρακάτω, Πίνακες κανόνων τοῦ Κοσμᾶ, δην σημειώνονται καὶ οἱ γνωστὲς ἑρμηνεῖς ἀναλυτικά.

55. Βλ. ΕΥΤ. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, δ.π., σσ. 107 - 203.

56. Βλ. ΕΥΤ. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, δ.π., σσ. 208 - 217.

57. Βλ. παρακάτω ἀναλυτικά.

58. 'Ο εἰρμὸς τοῦ κανόνα αὐτοῦ φέρεται στὸ Εἴσοδον τοῦ ΕΥΣΤΡΑΤΙΔΗ ποίημα τοῦ Ἀναστασίου Κυέστορος (σ. 165, ἀρ. 232). Αὐτὸς εἶναι ὁ διασκευαστὴς τῶν εἰρμῶν, ίσως καὶ τῶν τροπαρίων.

ἀναστήσομαι γάρ καὶ δοξασθήσο-
μαι ἀναστῆσαι γάρ καὶ συνδοξάσαι
καὶ ὑψώσω ἐν δόξῃ
ἀπαύστως ὡς Θεὸς
τοὺς ἐν πίστει καὶ πόθῳ
σὲ μεγαλύνοντας.
πεπτωκυῖαν φύσιν
ἐλέγλυθα σαφῶς
τὴν ἐν πίστει καὶ πόθῳ
σὲ μεγαλύνουσαν.

β. Μηραῖο Ἱανουαρίου 2· 'Ἐν τοῖς Ἀποδείπνοις ψάλλομεν τὸ παρὸν Τριώδιον, οὐδὲ ἡ ἀκροστιχίς. Τῇ δευτέρᾳ. Καὶ ἀμέσως: "Ἐτερον Διώδιον, οὐδὲ ἡ ἀκροστιχίς. Τρίτη τε.

Πρόκειται γιὰ τὶς γνωστὲς ἀκροστιχίδες τοῦ τριώδιου τῆς Μ. Δευτέρας καὶ τοῦ διώδιου τῆς Μ. Τρίτης, ποὺ εἶναι ποιήματα τοῦ Κοσμᾶ⁵⁹. Ιδού πάλι σὲ παραλληλία δύο ἀντίστοιχα τροπάρια:

Τριώδιο, ὡδὴ θ', 1

Κοσμᾶς

(Τριώδιο Μ. Δευτέρας)

'Ρύπον πάντα ἐμπαθῆ
ἀπωσάμενοι, ἐπάξιον
τῆς θείας βασιλείας
γνώμην ἀναλάβετε ἔμφρονα,
τοῖς σοὶς ἀποστόλοις προέφης
ἡ ὄντως σοφία,
ἐν δὲ δοξασθεσθε
λάμποντες ἥλιοι τηλωνύστερον.

'Ανώνυμος

(Τριώδιο προεόρτιο Θεοφανείων)

'Ρύπον πάντα ἐμπαθῆ
ἀπωσάμενοι ἐπαξίως
βαπτίσματος τοῦ θείου
γνώμην ἀνολάβωμεν ἔμφρονα.
ἥκει γάρ ὁ Κτίστης κάθαρσιν
δωρήσασθαι ξένην,
ρείθροις βαπτιζόμενος
πᾶσι τε καινὴν δεῖξαι ἀλλοίωσιν.

γ. Μηραῖο Ἱανουαρίου 3· 'Ἐν τοῖς Ἀποδείπνοις ψάλλομεν τὸ παρὸν Τριώδιον, οὐδὲ ἡ ἀκροστιχίς. Τετράδιψα. Καὶ ἀμέσως: "Ἐτερον Τριώδιον, οὐδὲ ἡ ἀκροστιχίς. Προσάββατόν τε.

Πάλι πρόκειται γιὰ τὰ τριώδια τῆς Μ. Τετάρτης καὶ τῆς Μ. Παρασκευῆς, ποὺ εἶναι ἔργα τοῦ Κοσμᾶ, τὰ τροπάρια τῶν ὄποιων διασκευασμένα προσαρμόζονται στὸ νόημα τῆς ἑορτῆς τῶν Θεοφανείων.

δ. Μηραῖο Ἱανουαρίου 4· 'Ἐν τοῖς Ἀποδείπνοις ὁ Κανῶν, οὐδὲ ἡ ἀκροστιχίς. Τῇ μακρᾷ Πέμπτη μακρὸν ὅμνον ἔξαρθω.

Πρόκειται πάλι γιὰ διασκευὴ τοῦ κανόνα τῆς Μ. Πέμπτης (βλ. ἔντυπο Τριώδιο).

ε. Μηραῖο Ἱανουαρίου 5· 'Ἐν τοῖς Ἀποδείπνοις Κανῶν, οὐδὲ ἡ ἀκροστιχίς. Καὶ σήμερον δὲ Σάββατον μέλπω μέγα.

Πρόκειται γιὰ τὸν γνωστὸ κανόνα τοῦ Μ. Σαββάτου, τοῦ ὄποιου οἱ

59. Βλ. παρακάτω.

ώδες ζ' - θ' ἀποτελοῦν τετραώδιο μὲ ἀκροστιχίδα «Σάββατον μέλπω μέγα», ποίημα τοῦ Κοσμᾶ (βλ. παραπάνω, περίπτωση α').

**Ωδὴ ζ', 2*

Κοσμᾶς	'Ανώνυμος
(Τετραώδιο Μ. Σαββάτου)	(Προεόρτιος Κανόνας Θεοφονείων)
"Ολβιος τάφος!	"Ολβιον ῥεῖθρον!
ἐν ἔαυτῷ γὰρ δεξάμενος,	ἐν ἔαυτῷ γὰρ δεξάμενον
ώς ὑπνοῦντα τὸν δημιουργόν,	βαπτισθέντα τὸν δημιουργὸν
ζωῆς θησαυρὸς	δέδεικτοι πηγὴ
θείας ἀναδέδεικται	ζωηφόρου νάματος
εἰς σωτηρίαν ἡμῶν τῶν μελω-	εἰς σωτηρίαν ἡμῶν τῶν μελω-
δούντων· λυτρωτά,	δούντων· λυτρωτά,
ὁ Θεὸς εὐλογητὸς εἰ.	ὁ Θεὸς εὐλογητὸς εἰ.

Π Ι Ν Α Κ Ε Σ
ΕΡΓΩΝ ΤΟΥ ΚΟΣΜΑ

1. ΕΙΡΜΟΙ

Πίνακα τῶν ἀπαρχῶν τῶν εἰρμῶν τοῦ Κοσμᾶ συνέταξε καὶ δημοσίευσε ὁ Σ. Εὐστρατιάδης¹. Ὁ ἔδιος ἔξέδωσε τὸ κείμενο τῶν εἰρμῶν στὸ γνωστὸ Εἰρμολόγιο του (1932), μὲ βάση τοὺς κώδικες Paris. Coisl. gr. 220 (ιγ' αἰ.) καὶ M. Λαύρας B 32 (ιγ' αἰ.). Σήμερα γνωρίζουμε καὶ ἄλλο λαμπρὸ εἰρμολόγιο, τῆς Κρυπτοφέρρης (= Cod. Crypt. E.γ. II, ιδ' αἰ.)².

Περιέργως, ὑπάρχουν πολλὲς καὶ οὐσιώδεις διαφορὲς ἀνάμεσα στὸν Πίνακα καὶ στὸ Εἰρμολόγιο τοῦ Εὐστρατιάδη, μολονότι, ὅπως ὁ ἔδιος μαρτυρεῖ, ὁ πίνακας καταστρώθηκε μὲ βάση τὶς ἐνδείξεις τοῦ ἔντυπου Εἰρμολογίου του. Ἐκτὸς αὐτοῦ, ἡ ἀριθμηση στὸν πίνακα εἶναι, ἐσφαλμένη ἐξαιτίας τυπογραφικῆς ἀβλεψίας. Μετὰ τὸν ἀρ. 57 ἐπανέρχεται στὸν 49 καὶ συνεχίζει κανονικά. "Ετοι ὁ Πίνακας οὐσιαστικὰ περιλαμβάνει 167 εἱρμούς καὶ ὅχι 158, ὅπως ἀναγράφεται.

'Ο πίνακας αὐτὸς περιέχει καὶ ἄλλα οὐσιώδη σφάλματα καὶ παραλείψεις, ποὺ πρέπει νὰ διορθωθοῦν. Γιὰ τὴν ἀνασύνταξη τοῦ πίνακα τῶν εἱρμῶν τοῦ Κοσμᾶ, ποὺ ἐπιχειροῦμε ἐδῶ, χρήσιμες, νομίζω, εἶναι οἱ ἀκόλουθες παρατηρήσεις:

a. *Εἰρμοί «Εἰς τὴν Χριστοῦ Γέννησιν»* (Σ. Εὐστρατιάδου, *Κοσμᾶς*, σ. 92. *Εἰρμολόγιον*, σσ. 6 - 7, ἀρ. 8).

Οἱ ὀδὲς ἔχουν διπλοὺς εἱρμούς, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς β' καὶ δ'. Οὐσιαστικὰ πρόκειται γιὰ δύο πλήρεις εἱρμούς στὴν ἔδια ἑορτὴ καὶ ἔτσι πρέπει νὰ διακρίνονται, ὅπως ὁρθὰ τὶς διακρίνει ὁ Cod. Crypt. E.γ. II, f. 4v. Τὸν πρῶτο εἱρμὸν «Χριστὸς γεννᾶται, δοξάσατε» (στὸν πίνακα οἱ ἀρ. 1, 4, 6, 7, 9, 11, 13, 15) χρησιμοποίησε ὁ ἔδιος ὁ Κοσμᾶς στὸν ὅμωνυμο κανόνα του καὶ τὸν περιέλαβε στὴν ἀκροστιχίδα. 'Επομένως ἔχουμε ἔνα ἀσφαλὲς μέτρο ἐλέγχου καὶ πρόβλημα ἐδῶ δὲν ὑφίσταται.

1. Βλ. Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, *Κοσμᾶς*, σσ. 92 - 99 καὶ 143 - 145.

2. *Musicæ Byzantinae Monumenta Cryptensia. I. Hirmologium e codice Cryptensi E.γ.II edendum curavit LAURENTIUS TARDO, Roma 1950. Βλ. ἀκόμη L. TARDO, Hirmologium Cryptense, Rome 1951 (= Réproduction intégrale du ms E.γ.II de Grottaferrata). Βλ. ἐπίσης Monumenta Musicae Byzantinae transcripta ediderunt: CARSTEN HÖEG, H. J. W. TILLYARD, EGON WELLESZ una cum Archimandrita Cryptaefferratae. Vol. VI = The Hymns of the Hirmologium . . . Part I, Copenhague 1952.*

Οι δεύτεροι δύμως είρμοι (2, 3, 5, 8, 10, 12, 14, 16) παρουσιάζουν προβλήματα. 'Υπάρχει β' ώδη «Πρόσεχε, ούρανέ, καὶ λαλήσω». "Ηδη ἔξηγήσαμε δτι ὁ Κοσμᾶς ἀποφεύγει τὴ β' ώδη³. Δὲν ὑπάρχει κανόνας τοῦ Κοσμᾶς μὲ β' ώδη. Καὶ δὲ φαίνεται πιθανὸν νὰ ἔγραψε ὁ Κοσμᾶς εἰρμοὺς στὴ β' ώδη χωρὶς ποτὲ νὰ τοὺς χρησιμοποιήσει σὲ κανόνες. "Ισως νὰ παρεισέφρησε ἀπὸ λάθος; καποιου ἀντιγραφέα, ὅπως ἔξεπεσε ἀπὸ ἀπροσεξία ἡ δ' ώδη τοῦ ἔδιου είρμου. Εἶναι εὐτύχημα δτι βρέθηκε μέτρο ἐλέγχου καὶ τῶν είρμῶν αὐτῶν. 'Ο Ἰωσῆφ ὁ Ὅμνογράφος χρησιμοποίησε τὸν είρμον σὲ σταυρώσιμο κανόνα α' ἥχου, ποὺ φάλλεται «Τῇ Τετάρτῃ»⁴. 'Εδῶ περιλαμβάνονται ὅλοι οἱ είρμοι, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ β' ώδη. 'Επιπροσθέτως, ὑπάρχει ὁ είρμος τῆς δ' ώδης «Ἀκήκοε πάλαι Ἀββακούμ», ποὺ δὲν περιλαμβάνεται οὔτε στὸν πίνακα οὔτε στὸν Είρμολόγιο τοῦ Εὐστρατιάδη, ἀσφυλῶς δύμως ἀνήκει στὸν Κοσμᾶς, ὅπως βεβαιώνει τὸ Είρμολόγιο τῆς Κρυπτοφέρρης (Cod. Crypt. E.γ. II, f. 5r).

'Αλλὰ καὶ ὁ ὑπὸ ἀρ. 12 είρμος τοῦ πίνακα τοῦ Εὐστρατιάδη «Ὑπῆλθον ὡς νυμφῶνας τὰς καμίνους» πρέπει νὰ διορθωθεῖ «Ὑπῆλθον ὡς νυμφῶνα τῆς καμίνου τὴν φλόγα»⁵.

β. *Είρμοι «Εἰς Γρηγόριον τὸν Θεολόγον»* (Σ. Εὐστρατιάδου, Κοσμᾶς σ. 94, Είρμολόγιον, σ. 10 - 11, ἀρ. 14).

'Η ζ' ώδὴ στὸν πίνακα τοῦ Εὐστρατιάδη ἔχει «Οἱ μὴ τῇ τρυφῇ χρανθέντες παῖδες». Στὸ Είρμολόγιο (σ. 11) φέρεται ὡς η' ώδη, ὅπως ἐπίσης στὸ ἔντυπο *Μηραῖο* 'Ιανουαρίου (25). 'Ως ζ' ώδὴ καὶ στὸ Είρμολόγιο καὶ στὸ *Μηραῖο* φέρεται τὸ «Ὑπῆλθον ὡς νυμφῶνα τῆς καμίνου τὴν φλόγα». 'Η φερόμενη στὸν πίνακα η' ώδὴ «Ο τὸν ἄνω βυθὸν τῆς θείας ἀκαταληψίας» στὸ ἔντυπο *Μηραῖο* ἔχει τὴ θέση τῆς θ'. Εἶναι λάθος καὶ στὶς δύο περιπτώσεις. Στὸν Εὐστρατιάδη, γιατὶ δὲν ἀνταποκρίνεται στὸ θεματικὸ ἀντικείμενο τῆς η' ώδης (ὕμνος τῶν Τριῶν Παιδῶν ἐν καμίνῳ)⁶, στὸ ἔντυπο *Μηραῖο*, γιατὶ δὲν ἀναφέρεται στὴ Θεοτόκο. 'Ο πραγματικὸς είρμος τῆς θ' ώδης εἶναι τὸ «Σὺ χωρίον, Ἀγνή, τῆς θείας ἀπεριληψίας», ποὺ στὸ ἔντυπο *Μηραῖο* ἔχει τὴ θέση θεοτοκίου. Στὸ Είρμολόγιο τοῦ ὁ Εὐστρατιάδης ἔχει σωστὰ τὸν είρμον στὴν θ' ώδη⁷.

γ. *Είρμοι «Εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου»* (Σ. Εὐστρατιάδου, Κοσμᾶς, σ. 95. Είρμολόγιον, σ. 3, ἀρ. 4).

'Ο φερόμενος στὸν πίνακα ὡς δεύτερος είρμος στὴν θ' ώδὴ «Παγιώ-

3. Βλ. παραπάνω, σ. 126 - 128.

4. Βλ. ἔντυπη *Παρακλητική*, περίοδος α' ἥχου.

5. Βλ. καὶ Σ. Εὐστρατιάδου, Είρμολόγιον, σ. 7. Καὶ *Μηραῖο* 'Ιανουαρίου 25 (Κανόνας ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ τοῦ ΘΕΟΛΟΓΟΥ).

6. Βλ. Σ. Εὐστρατιάδου, Είρμολόγιον, σ. β'.

7. "Ο.π., σ. 11.

θεῖσα φευστὴ οὐσίᾳ» πρέπει νὰ γραφεῖ ὡς είρμος α' ώδης. Δὲν εἶναι μόνο τὸ θεαματικὸ ἀντικείμενο ποὺ τὸ ἐπιβάλλει (διάβαση τῆς Ἐρυθρᾶς), ἀλλὰ καὶ οἱ μαρτυρίες τῶν κωδίκων⁸ (Cod. Crypt. E.γ. II, f. 10v). 'Ο ἔδιος ὁ Εὐστρατιάδης στὸ Είρμολόγιο (σ. 3) τὸν ἐκδίδει σωστὰ ὡς α' ώδη. Στὸν Paris. Coisl. gr. 220, f. 4v, ὡς ποίημα Ἰωάννου μοναχοῦ (Δαμασκηνοῦ).

δ. *Είρμοι «Εἰς τὰ Φῶτα»* (Σ. Εὐστρατιάδου, Κοσμᾶς, σ. 95 (ἡχος β')). Είρμολόγιον, σ. 36, ἀρ. 49).

'Υπάρχει β' ώδὴ καὶ μάλιστα μὲ δύο είρμοις:

1. Πάλιν Ἰησοῦς, πάλιν μυστήριον.

2. Οὐρανὸς καὶ γῆ προσεχέτωσσαν.

Τοὺς είρμοις αὐτοὺς θεωρῶ νόθους γιὰ τοὺς λόγους ποὺ ἐπικαλοῦμαι παραπάνω⁹.

ε. *Είρμοι «Τῷ ἀγίῳ καὶ μεγάλῳ Σαββάτῳ»* (Σ. Εὐστρατιάδου, Κοσμᾶς, σ. 144. Είρμολόγιον, σ. 164, ἀρ. 231).

Πρόκειται γιὰ τὸ πασίγνωστο τετραώδιο τοῦ Κοσμᾶς, τοῦ ὅποιου οἱ είρμοι εἶναι:

·Ωδὴ ζ' Συνεσχέθη, ἀλλ' οὐ κατεσχέθη.

» ζ' "Αφραστον θαῦμα! 'Ο ἐν καμίνῳ φυσάμενος . . .

» η' "Εκστηθι φρίττων, οὐρανέ.

» θ' Μὴ ἐποδύρου μου, μῆτερ.

"Οτι οἱ είρμοι καὶ τὰ τροπάρια τοῦ τετραώδου αὐτοῦ ἀνήκουν στὸν Κοσμᾶ εἶναι γενικὰ παραδεκτὸ καὶ ἀναμφισβήτητο. "Έχουμε τὴν ὁμόφωνη παράδοση τῶν χειρογράφων, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀκροστιχίδα, στὴν ὅποια περιλαμβάνονται καὶ οἱ είρμοι.

Πρόβλημα γεννᾶται γιὰ τὶς ώδες α' - ε' καὶ τοὺς σχετικοὺς είρμοις:

·Ωδὴ α' Κύματι θαλάσσης τὸν κρύψαντα πάλαι.

» γ' Σὲ τὸν ἐπὶ ύδάτων κρεμάσαντα πᾶσαν.

» δ' Τὴν ἐν σταυρῷ σου θείαν κένωσιν.

» ε' Θεοφανείας σου, Χριστέ, τῆς πρὸς ἡμᾶς.

'Εδῶ ἡ χειρογραφη παράδοση διχάζεται καὶ ἡ σύγχυση εἶναι μεγάλη. Στὸ ἔντυπο Τριῶν Παιδῶν ἀναγινώσκεται ἡ ἔξης διασφητικὴ παρατήρηση: "Εστι δὲ οὗτος ὁ Κανὼν (τοῦ Μ. Σαββάτου), ἡ μὲν α', γ', δ' καὶ ε' ·Ωδὴ ποίημα Μάρκου ἐπισκόπου 'Γδροῦντος' ἡ δὲ ζ', ζ', η', καὶ θ' ·Ωδὴ Κοσμᾶ τοῦ 'Αγιοπολίτου' οἱ δὲ Είρμοι εἰσὶ ποίημα γυναικός τινος Κασ-

8. Βλ. C. Höeg, *Monumenta . . . II. «Hirmologium Athoum»*, Copenhagen 1938 σ. 19.

9. Βλ. παραπάνω, σ. 126 - 128.

σίας»¹⁰. Σύμφωνα μὲ τὴ σημείωση αὐτὴ οἱ εἰρμοὶ τῶν τεσσάρων πρώτων ὀδῶν (α', γ', δ' καὶ ε') εἶναι ποίημα τῆς Κασίας, τὰ δὲ τροπάρια τῶν ἀντιστοίχων ὀδῶν ποίημα τοῦ Μάρκου ἐπισκόπου Ὑδροῦντος (9ος αἰ.)¹¹. Αὐτὴ ἡ παράδοση ἐπαναλαμβάνεται καὶ στοὺς νεώτερους γραμματολόγους, παρὰ τὴ ρητὴ μαρτυρία πολλῶν καθόλικων, ὥπως ὁ Paris. Coisl. gr. 220, f. 156r, ποὺ ἀποδίδουν ὅλους τοὺς εἰρμοὺς στὸν Κοσμᾶ¹².

Προσωπικὰ πιστεύω δὲ οἱ εἰρμοὶ αὐτοὶ (α' - ε') δὲν ἀνήκουν στὴν Κασία καὶ δὲ πιθανῶς ἀνήκουν στὸν Κοσμᾶ. Σχετικὰ παρατηρῶ τὰ ἀκόλουθα:

α. 'Η Κασία δὲν εἶναι γνωστὴ ὡς ποιήτρια εἰρμῶν. "Ἄλλωστε οἱ εἰρμοὶ μετὰ τὸν 8ο αἰ. περνοῦν σὲ περίοδο παρακμῆς. Καὶ θὰ ἦταν ἀληθ.νὰ περίεργο ἡ Κασία νὰ γράψει μόνο τέσσερις εἰρμούς.

β. 'Η ἀρχὴ τῆς πλάνης εἶναι, νομίζω, ὁ σύγχρονος τῆς Κασίας χρονογράφος Γεώργιος Μοναχός, ποὺ παραδίδει τὰ ἔξης: «'Η δὲ Εἰκασία τῆς βασιλείας ἀποτυχοῦσα μονὴν κατεσκεύασεν, εἰς ᾧ καὶ ἀποκειραμένη, ἀσκοῦσα καὶ φιλοσοφοῦσα, τῷ Θεῷ μόνῳ ζῶσα διετέλεσε μέχρι τέλους ζωῆς αὐτῆς· ἡ καὶ συγγράμματα αὐτῆς πλεῖστα καταλέλοιπεν, τὸ 'κύριε, ἡ ἐν πολλαῖς ἀμαρτίαις' καὶ τοῦ μεγάλου σαββάτου τὸ τετραώδιον 'ἄφρων γηραλές' καὶ ὅλα τινά»¹³.

'Ο χρονογράφος ἀναφέρει τετραώδιο τῆς Κασίας στὸ Μ. Σάββατο, ἀλλὰ τὸ τετραώδιο αὐτὸ δὲν εἶναι ἐντελῶς διάφορο ἀπὸ τὸ γνωστὸ τοῦ Τριωδίου¹⁴. 'Εκτὸς αὐτοῦ, ἀν ὁ εἰρμὸς τοῦ τετραώδιου αὐτοῦ «Κύματι θαλάσσης» ἦταν γνήσιο ποίημα τῆς Κασίας, γιατὶ νὰ μήν ἀναφέρει αὐτὸν ὁ χρονογράφος, παρὰ τὸ πρῶτο τροπάριο τῆς α' ὠδῆς; Τὸ βέβαιο εἶναι δὲ η Κασία ἔγραψε τετραώδιο στὸ Μ. Σάββατο (ὠδὲς α' - ε'), ἀλλὰ μὲ βάση εἰρμούς παλαιότερους.

γ. Οἱ νεώτεροι γραμματολόγοι στηρίζονται βασικὰ στὴν ἐπισημότερη μαρτυρίᾳ τοῦ Θεοδώρου Προδρόμου, ποὺ ἀναφέρει τὰ ἀκόλουθα στὴν ἑρμηνεία τοῦ κανόνα τοῦ Μ. Σάββατου: «ὅ παρὼν κανὼν ποίημα μέν ἐστιν ἄχρι τῆς πέμπτης ὠδῆς Μάρκου ἐπισκόπου Ὑδροῦντος, ἐκ ταύτης δὲ

10. Ἔχω πρόχειρη τὴν ἑκδοση τοῦ Τριωδίου τῆς Βενετίας, 1851, σ. 407.

11. Κατὰ τὸν C. EMEREAU, «Hymnographi Byzantini», EO 23, 1924, «Marcus Hidruntinus episcopus, saec. IX, adductus esse dicitur e Leonte imperatore ut Cosmae tetraodio magni sabbati quatuor odas praefigeret, quo plenus canon conficeretur. Harum quidem odarum hirmi Cassiae monache adscribuntur».

12. Βλ. Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, *Εἰρμολόγιον*, σ. 164, σημ. 1. ΤΡΕΜΠΕΛΑ, 'Ἐκλογὴ', σ. 249. Ἐπίσης H. G. BECK, *CTL* σ. 519, ὥπου καὶ διη τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία.

13. ΓΕΩΡΓΙΟΣ Μοναχός, 790, 16 - 21 (De Boor).

14. Βλ. ἔντυπο Τριώδιο στὸν 'Ορθρὸ τοῦ Μ. Σάββατου.

ἄχρις ἐνάτης τοῦ μεγάλου ποιητοῦ Κοσμᾶ. 'Άλλὰ πολὺ πρότερον, ὡς ἔξ ἀγράφου ἔχομεν παραδόσεως, γυνὴ τὶς τῶν εὐπατριδῶν σοφὴ καὶ παρθένος, Κασία τοῦνομα, τοῦ τε μέλους ἀρχηγὸς ἐχρημάτισε καὶ τὸν κανόνα συνεπεράνατο· οἱ δὲ ὄστερον μὲν ἀγασάμενοι, ἀνάξιον δ' ὅμως κρίναντες γυναικείοις συμπλέξαι λόγοις τὰ τοῦ ἥρωος ἐκείνου μουσουργήματα, τὸ μέλος παραδόντες τῷ Μάρκῳ καὶ τοὺς εἰρμοὺς ἐγχειρήσαντες τὴν πλοκὴν τῶν τροπαρίων τούτων μόνω (scribe μόνων τούτων) ἐπέτρεψαν»¹⁵. 'Ο Christ δὲ βρίσκει λόγους γιὰ νὰ ἀμφιβάλλει γιὰ τὴν ἀλήθεια τῆς μαρτυρίας αὐτῆς¹⁶, ἐνῶ ὁ Σ. Εὐστρατιάδης διδάσκει δὲ οὐτὸ βέβαιον καὶ πάσης ἀμφιβολίας ἐκτὸς εἶναι δὲ η Κασιανὴ ἐπόίησε τοὺς εἰρμοὺς τῶν τεσσάρων πρώτων ὠδῶν μετὰ τῶν ἀπαρατήτων τροπαρίων ἀτινα ἐσώθησαν εύτυχῶς ἐν Βατοπεδινῷ καθόλικι, ὃ δὲ ἐπίσκοπος Ὑδροῦντος Μᾶρκος παραλαβὼν τοὺς εἰρμοὺς τῆς Κασιανῆς ἐφιλοτέχνησε τὰ γνωστὰ τροπάρια»¹⁷.

'Άλλὰ ἀν τὸ πράγμα εἶχε ἔτσι, τότε γιατὶ νὰ μείνουν οἱ εἰρμοὶ τῆς Κασίας καὶ μάλιστα σὲ ἐνεργὸ λειτουργικὴ χρήση μέχρι σήμερα; Δὲν εἶναι, ἄραγε, αὐτὸ «ἀνάξιον» καὶ δὲν εἶναι σύμμικη γυναικείου ὅμονου μὲ τὸ ρωμαλέο τετραώδιο τοῦ Κοσμᾶ; Δὲ βρίσκω ἐπαρκὴ τὴν ἐξήγηση τοῦ Θεοδώρου Προδρόμου. 'Υποθέτω δὲ ἀπλῶς τὸ τετραώδιο τῆς Κασίας στὸ Μ. Σάββατο, ποὺ συντέθηκε μὲ βάση τὸν εἰρμὸ «Κύματι θαλάσσης» καὶ ἀρχίζει «Αφρων, γηραλές, ἀκόρεστε 'Ἄδη»¹⁸, ἀντικαταστάθηκε στὴ λειτουργικὴ χρήση ἀπὸ τὸ πολὺ ἀξιότερο καὶ ἀντάξιο τοῦ Κοσμᾶ τετραώδιο τοῦ Μάρκου ἐπισκόπου Ὑδροῦντος, ποὺ κι αὐτὸ μελίζεται στοὺς ἰδιους εἰρμούς. 'Ετσι ἔμεινε μόνο ἡ ἀρχικὴ φήμη, δὲ η Κασία ἔγραψε τὸ τετραώδιο τοῦ Μ. Σάββατου καὶ συμπλήρωσε τὸν Κοσμᾶ.

δ. 'Άλλὰ ὑπάρχει καὶ ὅλος σοβαρότερος λόγος. 'Ο σύγχρονος τῆς Κασίας¹⁹ μέγας ποιητὴς Ιωσήφ ὁ Υμνογράφος (816 - 886)²⁰ χρησιμοποιεῖ τὸν εἰρμὸ «Κύματι θαλάσσης» τρεῖς φορὲς σὲ κανόνες του. 'Ο Ιωσήφ χρησιμοποιεῖ δὲς τὶς ὠδὲς (α', γ', δ', ε', ζ', η', θ') τοῦ εἰρμοῦ, πρά-

15. Βλ. CHRIST - PARANIKAS, *Anthologia*, σσ. XLVII - XLIX.

16. "Ο.π.

17. Βλ. *Εἰρμολόγιον*, σ. 164, σημ. 1.

18. Τὸ τετραώδιο αὐτὸ τῆς Κασίας σώζεται σὲ τρεῖς καθόλικες: Βατοπεδινό 1189, φ. 231a, Λαυριατικό Δ 32, φ. 3a καὶ Σιραγγικό 742. Βλ. ΘΕΟΔ. ΤΖΕΛΑΚΗ, «Κασιανὴ ἡ μεγάλη τῆς Ἐκκλησίας μελφόδος», 'Ηράκλειον Κρήτης 1959 (ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ περ. 'Απόστολος Τίτος) σ. 32. Βλ. ἐπίσης σσ. 67 - 69 ὅπου ἐκδίδεται τὸ τετραώδιο.

19. 'Η Κασία γεννήθηκε πιθανῶς τὸ 810 καὶ πέθανε σὲ γῆρας βαθός. Βλ. KRUMBACHER - ΣΩΤΗΡΙΑΔΟΥ, τ. B', σ. 632 καὶ H. G. BECK, *CTL*, σ. 519. Καὶ ILSE RÖCHOW, *Studien den Person, den Werken und den Nachleben der Dichterin Kassia*, Berlin 1967.

20. Βλ. ΕΥΤ. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, 'Ιωσήφ ὁ Υμνογράφος, ἐν 'Αθήναις 1971, σ. 43.

γμα ποὺ σημαίνει ὅτι τὸν θεωρεῖ ἐνιαῖο σύνολο. Δὲ γνωρίζω περιπτώσεις ποὺ νὰ χρησιμοποιεῖ ὁ Ἰωσήφ στὸν ἴδιο κανόνα εἰρμοὺς πολλῶν ποιητῶν. Αὐτὸ βέβαια συνηγορεῖ ὑπὲρ τοῦ Κοσμᾶ, τοῦ ὅποιου ἀναμφισβήτητα ἔργα εἶναι οἱ εἰρμοὶ ζ' - θ'.

‘Η βεβαιωμένη πιὰ χρήση τοῦ εἰρμοῦ «Κύματι Θαλάσσης» ἀπὸ τὸν Ἰωσήφ ἀποκλείει, νομίζω, ὅριστικὰ τὴν ἀπόδοσή του στὴν Κασία. Ὁ Ἰωσήφ στοὺς 466 γνωστοὺς κανόνες καὶ στὰ 58 τριάδια καὶ τετραώδια του χρησιμοποιεῖ σταθερὰ εἰρμοὺς τῶν μεγάλων μελωδῶν, Ἰωάννη Δαμασκηνοῦ, Ἀνδρέα Κρήτης καὶ Κοσμᾶ. Μιὰ φορὰ μόνο χρησιμοποιεῖ εἰρμὸ Γεωργίου τοῦ Σικελιώτου καὶ ἐπίσης μιὰ φορὰ τοῦ Ἡλία Ιεροσολύμων, ποὺ εἶναι καὶ οἱ δύο ποιητὲς τοῦ 8ου αἰ. Πάντως δὲν ὑπάρχει κανόνας ἡ ἄλλο μέλος τοῦ Ἰωσήφ ποὺ νὰ στηρίζεται σὲ εἰρμὸ μεταγενέστερων ὑμνογράφων. Καὶ θὰ ἤταν ἀληθινὰ περίεργο νὰ χρησιμοποιήσει ὁ τόσο ἐκλεκτικὸς αὐτὸς ποιητὴς εἰρμοὺς μιᾶς σύγχρονῆς ποιήτριας, ποὺ εἶναι ἀμφίβολο ἀν τὴν γνώριζε.

ε. Ἀλλὰ ἔχουμε καὶ ἐπισημότερες ἀκόμη πληροφορίες, ποὺ συνηγοροῦν ὑπὲρ τοῦ Κοσμᾶ. Στὸν Cod. Crypt. Δ.γ. V. ff. 83v - 90v σώζεται κανόνας σταυροαναστάσιμος μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Κοσμᾶ καὶ μὲ τὸν εἰρμὸ «Κύματι Θαλάσσης». Ἀρχίζει «Ἐν τῷ παραδείσῳ φυτεύεται ξύλον»²¹. “Ἄλλος σταυροαναστάσιμος κανόνας, πρὸς τὸ «Κύματι Θαλάσσης» καὶ μὲ τὸ ὄνομα Κοσμᾶ τοῦ μοναχοῦ, σώζεται στὸν Λαυριωτικὸ κώδικα B 6, φ. 59a. Ἀρχίζει «Οτε σε τοῖς ἥλοις ἀνόμων ὁ δῆμος . . . »²². Ἡ ὑπαρξὴ τῶν κανόνων αὐτῶν, καὶ ἀν ἀκόμη ὑποτεθεῖ ὅτι δὲν εἶναι γνήσια ἔργα τοῦ Κοσμᾶ, εἶναι μιὰ πρόσθετη μαρτυρία ὅτι τουλάχιστον ὁ εἰρμὸς «Κύματι Θαλάσσης» θεωρεῖται στὴν ὑμνογραφικὴ παράδοση ἔργο τοῦ μεγάλου ποιητῆ.

ζ. Σχετικὰ μὲ τὴν ἀπόδοση τοῦ εἰρμοῦ αὐτοῦ στὴν Κασία ὁ Νικόδημος ‘Αγιορείτης παρατηρεῖ τὰ ἀκόλουθα: «Σημείωσαι ὅτι ἐγὼ εὑρέν ἐν παλαιοῖς χειρογράφοις θεοτοκαρίοις Κανόνας πρὸς τὴν Θεοτόκον τοῦ πολλῷ πρὸ τῆς Κασίας ὄντος Ἀνδρέου Κρήτης, εἰρμοὺς ἔχοντας τὸν «Κύματι Θαλάσσης» καὶ τοὺς λοιποὺς καὶ ἀπορῶ»²³.

Τοσερὰ ἀπὸ τὶς παραπάνω παρατηρήσεις τὸ συμπέρασμα εἶναι, νομίζω, ἀσφαλές: ‘Ο εἰρμὸς «Κύματι Θαλάσσης» δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἀποδοθεῖ στὴν Κασία. Ἀπεναντίας μὲ πολλὴ πιθανότητα μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ στὸν Κοσμᾶ. Ὁ cod. Paris. Coisl. gr 220, f. 156r διασώζει, κατὰ

21. Βλ. ΕΥΓ. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, «Κανόνες τῆς Παρακλητικῆς», ΕΕΒΣ, ΛΘ' - Μ', 1972 - 3, σ. 257, ἀρ. 13.

22. Βλ. Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, Κοσμᾶς, σ. 333, σημ. 1.

23. Βλ. ΝΙΚΟΛΗΜΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ, Εορτοδόξιμον, σ. 373, σημ. 1.

τὴ γνώμη μου, τὴ γνησιότητα τῆς παραδόσεως στὴν περίπτωση αὐτοῦ τοῦ εἰρμοῦ.

Μὲ βάση τὶς παρατηρήσεις αὐτὲς στοὺς εἰρμοὺς τοῦ Κοσμᾶ, μποροῦμε τώρα νὰ ἀνασυντάξουμε τὸν πίνακα τοῦ Εύστρατιάδη ὡς ἀκολούθως, σημειώνοντας μὲ ἀστερίσκο τοὺς πιθανῶς νέθους:

“Ηχος α'

α' Στὴ Γέννηση τοῦ Χριστοῦ

1. 'Ωδὴ α' Χριστὸς γεννᾶται, δοξάσατε.
2. » γ' Τῷ πρὸ τῶν αἰώνων ἐκ Πατρὸς γεννηθέντι.
3. » δ' 'Ράβδος ἐκ τῆς ρίζης Ἰεσσαί.
4. » ε' Θεὸς ὃν εἰρήνης πατήρ οἰκτιρμῶν.
5. » ζ' Σπλάγχνων Ἰωνᾶν ἔμβρυον ἀπήμεσεν.
6. » η' Οἱ παιδες εὐσεβείᾳ συντραφέντες.
7. » θ' Θαύματας ὑπερφυοῦς ἡ δροσοβόλος.
8. » θ' Μυστήριον ξένον δρῶ καὶ παράδοξον.

β'. "Ἄλλοι στὴ Γέννηση τοῦ Χριστοῦ

9. 'Ωδὴ α' Πικρᾶς δουλείας ρύσθεις Ἰσραήλ.
10. » *β' Πρόσεχε, οὐρανέ, καὶ λαλήσω.
11. » γ' Μὴ ἐν τῇ σοφίᾳ καὶ τῷ πλούτῳ καυχάσθω.
12. » δ' 'Ακήκοε πάλαι Ἀββακούμ²⁴.
13. » ε' Τὸ φῶς σου τὸ ἀδυτον λάμψον, Χριστέ.
14. » ζ' "Ολος ἐκ παθῶν ἀμέτρων συνέχομαι.
15. » η' 'Ὑπῆλθον ὡς νυμφῶνα τῆς καμίνου τὴν φλόγα.
16. » θ' Τέρατος ὑπερφυοῦς ἔδειξε τύπον.
17. » θ' 'Απόρρητον τὸ τῆς παρθενίας μυστήριον.

γ. Στὸν Γρηγόριο τὸν Θεολόγο (Ιαν. 25)

18. 'Ωδὴ α' "Ἐπαινον ὁ θεόπτης Μωϋσῆς.
19. » γ' 'Η τὸν πρὸ συλλήψεως ἀγνὸν Σαμουήλ.
20. » δ' Σὺν τῷ θαυμασίῳ στὰς Ἀββακούμ.
21. » ε' "Ανθρακα πυρὸς τῶν Ἡσαΐου σεραφίμ.
22. » ζ' 'Ο διαπόντιον ὑπομείνας συμφοράν.
23. » η' 'Ὑπῆλθον ὡς νυμφῶνα τῆς καμίνου τὴν φλόγα²⁵.
24. » θ' Οἱ μὴ τῇ τρυφῇ χρανθέντες παιδες.
25. » θ' Σὺ χωρίον, ἀγνή, τῆς θείας ἀπεριληψίας.

24. Γιὰ τὸν εἰρμὸ αὐτό, ποὺ δὲν περιλαμβάνεται στὸν πίνακα τοῦ Εύστρατιάδη, βλ. παραπάνω, σ. 168.

25. Βλ. παραπάνω, ἀρ. 15.

- δ'. Στὴρ Κοίμηση τῆς Θεοτόκου (Ἄργ. 15)
26. Ὁδὴ α' Πεποικιλμένη τῇ θείᾳ δόξῃ.
 27. » *α' Παγιωθεῖσα ρευστὴ οὐσία²⁶.
 28. » γ' Ἡ δημιουργικὴ καὶ συνεκτικὴ τῶν ἀπάντων.
 29. » δ' Ἄρχεις προφητῶν καὶ αἰνίγματα.
 30. » ε' Τὸ θεῖον καὶ ἄρρητον κάλλος.
 31. » ζ' Ἀλιον παντογενὲς κητῶν ἐντόσθιον πῦρ.
 32. » ζ' Ἰταμῷ θυμῷ τε καὶ πυρί.
 33. » η' Φλόγα δροσίζουσαν ὁσίους.
 34. » θ' Νενίκηνται τῆς φύσεως οἱ ὅροι.

ε'. Ἀγαστάσιμοι

35. Ὁδὴ α' Ἀσωμεν τῷ Κυρίῳ ἄσμα καινόν.
36. » γ' Ὁ στερεώσας λόγῳ τοὺς οὐρανούς.
37. » δ' Προμηνύων τὴν ἔνσαρκόν σου οἰκονομίαν.
38. » ε' Ὄτι ἐκτός σου ὅλον Θεὸν²⁷ οὐ γινώσκομεν.
39. » ζ' Ἐκ βαθέων ἐν θλίψει ἐβόήσεν.
40. » ζ' Ἀβραμιαῖοι παῖδες ἐν καιμίῳ.
41. » η' Τὸν ἐν σοφίᾳ καὶ λόγῳ τὰ πάντα συστησάμενον.
42. » θ' Χαῖρε, ἀγία Θεοτόκε Παρθένε.

ζ'. Ἀλλοι ἀγαστάσιμοι

43. Ὁδὴ α' Ἀσωμεν τῷ Κυρίῳ ὡδὴν ἐπινίκιον.
44. » γ' Στερεωθήτω ἡ καρδία μου τῇ ἐλπίδι.
45. » δ' Μέγα τὸ μυστήριον τῆς σῆς, Χριστέ, οἰκονομίας.
46. » ε' Παράσχου ἡμῖν τὴν σὴν εἰρήνην, Χριστέ.
47. » ζ' Ὁ ὑποφήτης εἰς τύπον τῆς τριημέρου ταφῆς σου.
48. » ζ' Ἀθεον πρόσταγμα Βαβυλῶνα πάλαι.
49. » η' Ῥῆμα τυράννου ἐπεὶ ὑπερίσχυσεν.
50. » θ' Παρθενικῆς ἀπὸ γαστρὸς καινοπρεπῶς.

ζ'. Ἀλλοι ἀγαστάσιμοι

51. Ὁδὴ α' Τῷ διαβιβάσαντι κλυζομένοις ἔχνεσι.
52. » γ' Μητρὸς ἀτέκνου τὸ πρὸν ἀπίστων ἐθνῶν.
53. » δ' Ὄτι Θεὸς σαρκοῦται οὐ πάσχων τροπήν.
54. » ε' Τὸ φῶς σου, Κύριε, καὶ τὴν ἀλήθειάν σου.
55. » ζ' Ὑποβρυχίου γαστέρος θηρὸς Ἰωνᾶς.
56. » ζ' Ἐπὶ πήγεις τεσσαράκοντα καὶ ἐννέα.

26. Στὸν κώδικα Ἰβήρων, φ. 3β ἀποδίδεται στὸν Ἰωάννη Δαμασκηνό. Bl. CARSTEN HØEG, *Monumenta Musicae Byzantinae*. II. «Hirmologium Athoum», Copenhague 1938, σ. 19.

57. » γ' Ὡ πρέσβυς ἀρχηγὴ τῶν αἰώνων.
58. » θ' Λειτουργὸς ἀσώματος ἐπέστη λέγων τὸ χαῖρε.

"Ηχος β'

α'. Στὰ Φῶτα (Ἰαν. 6)

59. Ὁδὴ α' Βυθοῦ ἀνεκάλυψε πυθμένα.
60. » *β' Πάλιν Ἰησοῦς, πάλιν μυστήριον.
61. » *β' Οὐρανὸς καὶ γῆ προσεχέτωσαν.
62. » γ' Ἰσχὺν ὁ διδοὺς τοῖς βασιλεῦσιν ἡμῶν.
63. » δ' Ἀκήκοε, Κύριε, φωνῆς σου δι, εἰπας.
64. » ε' Ἰησοῦς ὁ ζωῆς ἀρχηγός.
65. » ζ' Ἡ φωνὴ τοῦ Λόγου, ὁ λύχνος τοῦ φωτός.
66. » ζ' Νέους εὐσεβεῖς καμίνῳ πυρός.
67. » η' Μυστήριον παράδοξον ἡ Βαβυλῶνος ἔδειξε κάμινος.
68. » θ' Ἀπορεῖ πᾶσα γλῶσσα εὐφημεῖν πρὸς ἀξίαν.

β'. Στὴ Μ. Δευτέρᾳ, Τρίτῃ καὶ Τετάρτῃ²⁷.

69. Ὁδὴ α' Τῷ τὴν ἄβατον κυματινούμενην θάλασσαν.
70. » γ' Τῆς πίστεως ἐν πέτρᾳ με στερεώσας.
71. » δ' Ἐξ ὅρους ἄνευ χειρὸς λίθος ἐτμήθης, Χριστέ.
72. » ε' Μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων γέγονας.
73. » ζ' Πρὸς Κύριον ἐκ κήτους ὁ Ἰωνᾶς ἐβόήσε.
74. » ζ' Εἰκόνος χρυσῆς ἐν πεδίῳ Δεγρᾷ.
75. » η' Τῷ δόματι τῷ τυραννικῷ.
76. » η' Ἐφριξε παίδων εὐαγῶν.
77. » η' Ῥῆμα τυράννου ἐπεὶ ὑπερίσχυσεν.
78. » θ' Ἐμεγάλυνας, Χριστέ, τὴν τεκοῦσάν σε Θεοτόκον.
79. » θ' Ψυχαῖς καθαραῖς καὶ ἀρρυπώτοις χείλεσι.
80. » θ' Ἡ τὸν ἀχώρητον Θεὸν ἐν γαστρὶ χωρήσασα.
81. » θ' Ἡ τὸν πρὸς ἡλίου φωστῆρα τὸν Θεὸν ἐξανατείλασα.

γ'. Ἀγαστάσιμοι

82. Ὁδὴ α' Δεῦτε, λαοί, ἄσωμεν ἄσμα Χριστῷ τῷ Θεῷ.
83. » γ' Στερέωσον ἡμᾶς ἐν σοὶ, Κύριε.
84. » δ' Ὅμνῳ σε· ἀκοήν γάρ, Κύριε, εἰσακήκοα.
85. » ε' Κύριε ὁ Θεός μου, ἐν θλίψει ἐμνήσθην σου.
86. » ε' Κτῆσα· ἡμᾶς, Κύριε, τοὺς αἰγυμαλωτισθέντας.

27. Στὴ λειτουργικὴ χρήση (ἴντυπο Τριάδοι) οἱ εἰρμοὶ ἔχουν ὡς ἑξῆς: Στὸ τριάδο τῆς Μ. Δευτέρας οἱ ὑπ' ἀρ. 69, 76 καὶ 78. Στὸ διώδι τῆς Μ. Τρίτης οἱ ὑπ' ἀρ. 75 καὶ 80. Στὸ τριάδο τῆς Μ. Τετάρτης οἱ ὑπ' ἀρ. 70, 77 καὶ 79.

87. 'Ωδὴς ζ' "Αβυσσός με πολλή ἀμαρτημάτων κυκλοῦ.
 88. " ζ' "Ινα τὸν παράδοξόν σου τόκον, Χριστέ.
 89. " γ' Λαμπαδηφόροι τῇ ψυχῇ λαμπρῶς ὑπὲρ χιόνα.
 90. " θ' Τί τὸ περὶ σὲ μέγα καὶ σεβάσμιον μυστήριον.

"Ηχος γ'

α'. Στὴρ 'Υπαπαντὴ τοῦ Χριστοῦ (Φεβρ. 2)

91. 'Ωδὴς α' Χέρσον ἀβυσσοτόκον πέδον ἥλιος ἐπεπόλευσέ ποτε.
 92. " γ' Τὸ στερέωμα τῶν ἐπὶ σοὶ πεποιθότων.
 93. " δ' Ἐκάλυψεν οὐρανοὺς ἡ ἀρετή σου, Χριστέ.
 94. " ε' Ὡς εἰδεν 'Ησαῖας συμβολικῶς.
 95. " ζ' Ἐβόγησέ σοι ἰδών ὁ πρέσβυς.
 96. " ζ' Σὲ τὸν ἐν πυρὶ δροσίσαντα.
 97. " γ' Ἀστέκτω πυρὶ ἐνωθέντες.
 98. " θ' Ἐν νόμῳ, σκιᾷ καὶ γράμματι.

β'. 'Αραστάσιμοι

99. 'Ωδὴς α' Τεμνομένην θάλασσαν ῥάβδῳ.
 100. " γ' Ὁ τὴν γῆν θεμελιῶν ἐπὶ τὴν ἀσφάλειαν αύτῆς.
 101. " δ' Μυστικῶς σου προθεωρῶν ὁ Ἀββακούμ.
 102. " ε' Κραυγάζω σοι, Χριστέ, ὅμονον ἀσυγήτως.
 103. " ζ' Ἀνάγαγε ἐκ φθορᾶς με, Κύριε ὁ Θεός μου.
 104. " ζ' Ράβδος καὶ πῦρ ὑπὲρ φύσιν τόκον προεκεικόνιζον.
 105. " γ' Λατρεύειν ζῶντι Θεῷ οἱ ἐν Βαθυλῶνι.
 106. " θ' Τὴν ἐν βάτῳ καὶ πυρὶ προγραφεῖσαν ἐν Σινᾶ.

"Ηχος δ'

α'. Στοὺς 'Αγίους Αποστόλους καὶ στὰ Βάια

107. 'Ωδὴς α' "Ωφθησαν αἱ πηγαὶ τῆς ἀβύσσου.
 108. " γ' Νάουσαν δικρότομον προστάγματι σῷ.
 109. " δ' Χριστὸς ὁ ἐρχόμενος ἐμφανῶς Θεὸς ἡμῶν.
 110. " ε' Τῆς Σιών ἐπ' ὅρους ἀνάβηθι.
 111. " ζ' Ἐβόγησαν ἐν εὐφροσύνῃ δικαίων τὰ πνεύματα.
 112. " ζ' Ὁ διασώσας ἐν πυρὶ τοὺς Ἀβραμιαίους.
 113. " γ' Εὐφράνθητι, Ἱερουσαλήμ.
 114. " θ' Θεὸς Κύριος καὶ ἐπέφανεν ἡμῖν.

β'. Στὴ Μεταμόρφωση τοῦ Χριστοῦ (Αὔγ. 6)

115. 'Ωδὴς α' Χοροὶ Ἰσραὴλ ἀνίκμοις ποσί.
 116. " γ' Τόξον δυνατῶν ἡσθένησε.
 117. " δ' Εἰσακήκοα τῇ ἐνδοξόν σου οἰκονομίαν.

118. » ε' Ὁ τοῦ φωτὸς διατμήξας τὸ πρωτόγονον χάος.
 119. » ζ' Ἐν τῷ Ολίβεσθαι με ἐζόησα πρὸς Κύριον.
 120. 'Ωδὴς ζ' Ἀβραμιαῖοι ποτὲ ἐν Βαθυλῶνι παῖδες.
 121. » γ' Γρύθόμενοι τυραννικὴν μετ' ἀπόφασιν.
 122. » θ' Ὁ τόκος σου ἄφθορος ἐδείχθη.
 123. » θ' Γηγενῶν ἐκφυεῖσα καὶ τὸν κτίστην τεκοῦσα.

γ'. 'Αραστάσιμοι

124. 'Ωδὴς α' Ὑπὸ νεφέλης φωτεινῆς καὶ στύλου πυρός.
 125. » γ' Στήριγμα πιστῶν καὶ καύχημα.
 126. » δ' Μέγα καὶ θεοπρεπές, Σῶτερ.
 127. » ε' Τὸν φωτισμόν σου, Κύριε, κατάπεμψεν ἡμῖν.
 128. » ζ' Ὁ τῆς σῆς ἐν Ιωνᾶς ταφῆς τὸν τύπον.
 129. » ζ' Τὸν ἐν καμίνῳ τοὺς παῖδας, ἀφλέκτους τηρήσαντα.
 130. » γ' Ὡ, τοῦ παραδόξου θαύματος.
 131. » θ' Ἀνωτέρα τῶν ὑπερκοσμίων νόσων.

"Ηχος πλ. β'

α'. Στὴ Μ. Πέμπτη

132. 'Ωδὴς α' Τμηθείση τμῆται πόντος ἐρυθρός.
 133. » γ' Κύριος ὁν πάντων καὶ κτίστης Θεός.
 134. » δ' Προκατιδών ὁ προφήτης τοῦ μυστηρίου σου τὸ ἀ-
πόρρητον.
 135. » ε' Τῷ συνδέσμῳ τῆς ἀγάπης συνδεόμενοι.
 136. » ζ' "Αβυσσός ἐσχάτη ἀμαρτημάτων.
 137. » ζ' Οἱ παῖδες ἐν Βαθυλῶνι καμίνου φλόγα οὐκ ἐπτηξαν.
 138. » γ' Νόμων πατρώων οἱ μακαριστοί.
 139. » θ' Ξενίας δεσποτικῆς καὶ ἀθηνάτου τραπέζης.

β'. Στὴ Μ. Παρασκευὴ

140. 'Ωδὴς ε' Πρὸς σὲ ὁρθίζω, τὸν δι' εὐσπλαγχνίαν.
 141. » γ' Στήλην κακίας ἀντιθέου.
 142. » θ' Τὴν τιμιωτέραν τῶν Χερουβίμ.

γ'. Στὸ Μ. Σάββατο

143. 'Ωδὴς α' Κύματι θαλάσσης τὸν κρύψαντα πάλαι.
 144. » γ' Σὲ τὸν ἐπὶ ὄδάτων κρεμάσαντα πᾶσαν τὴν γῆν ἀ-
σχέτως.
 145. » δ' Τὴν ἐν σταυρῷ σου θείαν κένωσιν.
 146. » ε' Θεοφονείας σου, Χριστέ, τῆς πρὸς ἡμᾶς.
 147. » ζ' Συνεσχέθη, ἀλλ' οὐ κατεσχέθη.
 148. » ζ' "Αφραστον θαῦμα! Ὁ ἐν καμίνῳ φυσάμενος.

149. » η' "Εκστιθι φρίττων, ούρανέ.
 150. » θ' Μὴ ἐποδύρου μου, μῆτερ.
 151. » ζ' Μένος τυράννου δι' εὐσεβείας τρισόλβιοι.
 152. » η' "Εσβεσαν δύναμιν πυρὸς καὶ καθυπέταξαν²⁸.

*Ηχος βαρύς

Στήν Πεντηκοστή

153. 'Ωδὴ α' Πόντω ἐκάλυψε Φαραὼ σὺν ἄρμασιν.
 154. » γ' Τὴν ἔξ ὄψους δύναμιν τοῖς μαθηταῖς.
 155. » » 'Ασθενοῦντες δύναμιν περιεζώσαντο.
 156. » δ' Κατανοῶν δὲ προφήτης.
 157. » ε' Τὸ διὰ τὸν φόβον σου ληφθέν.
 158. » » "Ηνπερ Ἡσαΐκς πλησθεὶς πνεύματος.
 159. » ζ' Ναυτιῶν τῷ σάλῳ τῶν βιωτικῶν.
 160. » ζ' Οἱ ἐν καμίνῳ τοῦ πυρὸς ἐμβληθέντες.
 161. » η' "Αφλεκτος πυρὶ ἐν Σινᾶ προσομιλοῦσα.
 162. » θ' Μὴ τῆς φθορᾶς διαπείρᾳ κυοφορήσασα.

*Ηχος πλ. δ'

Στήν "Υψωση τοῦ Τιμίου Σταυροῦ

163. 'Ωδὴ α' Σταυρὸν χαράξας Μωσῆς.
 164. » » Τὸ πέλαγος τῆς Ἐρυθρᾶς διατυήξας πάλαι.
 165. » γ' 'Ράβδος εἰς τύπον τοῦ μυστηρίου.
 166. » » 'Ἐν τῇ ἀγάπῃ καὶ τῇ ἑλπίδι σου ἐστερέωται.
 167. » δ' Εἰσοκήκοος, Κύριε, τῆς οἰκονομίας σου.
 168. » ε' "Ω τρισμακάριστον ξύλον.
 169. » ζ' Νοτίου θηρὸς ἐν σπλάγχνοις.
 170. » ζ' "Ἐκνεον πρόσταγμα τυράννου.
 171. » η' Εὔλογεῖτε παιδες.
 172. » θ' Μυστικὸς εἰ, Θεοτόκε, παράδεισος
 173. » » 'Ο διὰ βρώσεως τοῦ ξύλου.

2. ΚΑΝΟΝΕΣ*

Α. ΜΗΝΑΙΩΝ

1. Στήν "Υψωση τοῦ Τιμίου Σταυροῦ (Σεπτεμβρίου 14).
 'Ακροστιχίδα: «Σταυρῷ πεποιθώς ὅμνον ἐξερεύγομαι».

28. Οἱ εἱρμοὶ ἀρ. 151 - 152 περιέχονται στὸ Εἴρμολόγιο τοῦ ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗ (σ. 164), ὡς δεύτεροι στὶς ὥδες ζ', η'.

* Σημειώνονται μὲν ἀστερίσκοι οἱ ἀμφίβολοι καὶ πιθανῶς νόθοι.

- *Ηχος πλ. δ'. Σταυρὸν χαράξας.
 'Αρχ. Τὸν τύπον πάλαι Σταυροῦ.

*Εκδόσεις

"Ἐντυπα Μητραῖα Σεπτεμβρίου. Christ-Paranikas, *Anthologia*, σσ. 161 - 165. PG 98, 501 - 509. H. J. W. Tillyard, A *Canon by Saint Cosmas* BZ 28, 1928, σσ. 25 - 37 μὲ τὴ μουσικὴ του, μὲ βάσην τὸν Cod. Crypt. E. γ. II, f. 251. 'Ὑπάρχει καὶ συριακὴ μετάφραση. Bλ. Bernhard, *Rezensionen*, σσ. 198 - 212.

*Ἐρμηνεῖς

α. Θεοδώρου Πριεδρόμου, Stevenson, *Comment.* σσ. 3 - 28. 'Η ἐρμηνεία τῆς α' ὥδης καὶ στὴν PG 133, 1232 - 1236. 'Επίσης, *Spicilegium Romanum* 5, 1841, σσ. 390 - 396.

β. Νικοδήμου 'Αγιορείτου, *Ἐροτοδρόμιον*, σσ. 1 - 62.

γ. 'Ανέκδοτη εἶναι ἡ ἐρμηνεία Γρηγορίου μητροπολίτου Κορίνθου, ποὺ βρίσκεται σὲ πολυάριθμους κώδικες. 'Αρχαιότεροι εἶναι οἱ Vatic. gr. 1926 καὶ Vindob. Theol. gr. 128 (Nessel), ff. 1 - 134. Bλ. 'Αθ. Κομίνη, «Γρηγορίου Μητροπολίτου Κορίνθου ἐξήγησις εἰς τοὺς λειτουργικοὺς κανόνας Ιωάννου Δαμασκηνοῦ καὶ Κοσμᾶ τοῦ Μελωδοῦ», *Akten des XI Internazionalen Byzantinischen Kongresses*, München 1960, σσ. 248 - 253, στὴ σ. 250.

δ. 'Ανώνυμη καὶ ἀνέκδοτη ἐρμηνεία, ποὺ ἀρχίζει «'Ης ἡ ἐρμηνεία καὶ δὲ σκοπὸς εὐσύνοπτος», βρίσκεται στὸν Cod. Hierosol. Patr. 705 (ιχ' αἰ.) φ. 59. Bλ. 'Αθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, IB, τ. ΙΙ, σ. 662.

ε. Στὸν Cod. Hierosol. Patr. 452 K ὑπάρχουν «'Ανθίμου μοναχοῦ τοῦ ἐξ Ἀγγιάλου, 'Εξηγήσεις τῶν τροπαρίων διαφόρων ἀσματικῶν κανόνων, ψαλλομένων εἰς τὰς δεσποτικὰς ἔορτάς ἀρχονται δ' ἀπὸ τοῦ κανόνος τοῦ Τιμίου Σταυροῦ καὶ λήγουσιν εἰς τὸν δεύτερον κανόνα τῆς ἀγίας Πεντηκοστῆς, δὲς ἐστὶ ποίημα Ιωάννου τοῦ 'Αρκλᾶ». Bλ. 'Αθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, IB, τ. I, σ. 429.

ζ'. "Αλλη ἀνώνυμη ἐρμηνεία «παρὰ τίνος ἀγιωτάτου ἀρχιερέως» ὑπάρχει στὸν ὑπ' ἀρ. 16 (ἔτους 1305) κώδικα τῆς M. Δοχειαρίου. Bλ. Σπ. Λάμπρου, *Κατάλογος Α'*, σ. 236.

ζ. 'Ανώνυμη ἐρμηνεία βρίσκεται ἐπίσης στὸν ὑπ' ἀρ. 609 (1805 αἰ.) κώδικα τῆς M. Ιβήρων. Λάμπρου, *Κατάλογος Β'*, σ. 184.

η. 'Ερμηνεία στὴν ἀπλὴ νεοελληνικὴ γλώσσα βρίσκεται ἐπίσης στὸν ὑπ' ἀρ. 643 (1905 αἰ.) κώδικα τῆς M. Παντελεήμονος. Λάμπρου, *Κατάλογος Β'*, σ. 409.

θ. "Αλλη ἀνώνυμη ἐρμηνεία, ἐλλιπής κατὰ τὴν ἀρχὴν (initio mutila)

βρίσκεται στὸν Cod. Vatic. Palat. gr. 355 (XIV s.), f. 1. "Αρχεται: «... τὸ πάρερ· ον γυμνῷ ἥγουν κατὰ τὸ ἐγχωροῦν». B. Stevenson H., *Codices manuscripsi Palatini graeci Bibliothecae Vaticanae descripsi...* Rome 1885, σ. 202.

i. 'Ανώνυμη ἑρμηνεία βρίσκεται ἐπίσης στὸν ὑπ' ἀρ. 856 (102) (ἔτους 1606) κώδικα τῆς Εθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος. B. 'Ιω. Σακελλίωνος, *Κατάλογος*, σ. 154.

ia. 'Ἐπίσης ὅλῃ ἀνώνυμη καὶ ἀνέκδοτη στὸν ὑπ' ἀρ. 1117 (180^{ος} αἰ.). κώδικα τῆς ίδιας βιβλιοθήκης. B. 'Ιω. Σακελλίωνος, *Κατάλογος*, σ. 201.

ib. 'Ἐρμηνεία τοῦ 'Ιω. Μαμάκη (1809) βρίσκεται στὸν ὑπ' ἀρ. 144 (190^{ος} αἰ.) τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἰστορικῆς καὶ Εθνολογικῆς Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος, φ. 78α. "Αρχ. «Ως προφήτης...». B. Σπ. Λάμπρου, *NE* 7, 1910, σ. 479.

ic. "Αλλῃ ἀνώνυμη καὶ ἀκέφαλη ἑρμηνεία βρίσκεται στὸν ὑπ' ἀρ. 62 (180^{ος} αἰ.) κώδικα τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς, σ. 3. B. Σπ. Λάμπρου *NE* 3, 1906, σ. 247.

id. "Αλλῃ ἑρμηνεία βρίσκεται ἐπίσης στὸν ὑπ' ἀρ. 33 (180^{ος} αἰ.) φ. 33α τῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξίου Κολυβᾶ. B. Σπ. Λάμπρου, *NE* 12, 1915, σ. 233.

ie. 'Ανώνυμη ἑρμηνεία σὲ γλώσσα ἀπλὴ νεοελληνικὴ βρῆκα ἐπίσης στὸν ὑπ' ἀρ. 479 'Ιεροσολυμιτικὸ Σαββαϊτικὸ κώδικα, φφ. 168β - 175α. 'Αρχίζει: «Ο προφήτης Μωϋσῆς ἐπειδὴ ἐτύπωσεν τὸν σταυρόν...».

Παρατηρήσεις

Τὸ χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τοῦ κανόνα στὴν "Γψωση εἶναι ἡ διπλὴ θ' ὁδὴ". Τῆς πρώτης ὁ είρμαδος «Μυστικὸ εἰ, Θεοτόκε, παράδεισος» ἀκολουθεῖται ἀπὸ δύο τροπάρια, τῆς δεύτερης: «Ο διὰ βρώσεως τοῦ ξύλου» ἀπὸ τρία τροπάρια. Τὸ φαινόμενο εἶναι μοναδικὸ στὸν Κοσμᾶ καὶ πάντως πολὺ σπάνιο στὴ βυζαντινὴ ὑμνογραφία. 'Απὸ δσα γνωρίζουμε, μόνο δ 'Ανδρέας Κρήτης ἔχει συνθέσει κανόνες μὲ διειρμες ὁδές¹. 'Αλλὰ ἐνῶ στὸν 'Ανδρέα, ποὺ δὲν ἔχει ἀκροστιχίδα, τὸ πράγμα εἶναι ἀπλὴ προσθήκη είρμοῦ καὶ τροπαρίων, στὸν Κοσμᾶ ἡ ἀκροστιχίδα εἶναι ἐμπόδιο. Καὶ πρέπει νὰ σημειωθεῖ διτὶ ἡ προσθήκη δεύτερης θ' ὁδῆς ἔγινε μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε νὰ μὴ παραβιάζεται ἡ ἀκροστιχίδα «Σταυρῷ πεποιθώς ὑμνον ἔξερεύγομαι». Πράγματι, δ είρμαδος καὶ τὰ τροπάρια τῆς δεύτερης θ' ὁδῆς σχηματίζουν τὴν ἀκροστιχίδα - ομαὶ, δηλαδὴ τὴν

1. B. Schiro, *Caratteristiche*, σ. 118 κέ.

κατάληξη τοῦ ρήματος ἔξερεύγομαι τῆς ἀκροστιχίδας. Τοῦτο σημαίνει διτὶ καὶ ἡ δεύτερη θ' ὁδὴ μπορεῖ νὰ ἐνταχθεῖ δργανικὰ στὸν κανόνα, τοῦ ὅποιου καὶ ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστο μέρος.

Τοὺς βιογράφους καὶ ἑρμηνευτὲς τοῦ Κοσμᾶ ἀπασχόλησε τὸ ζήτημα τῆς δεύτερης θ' ὁδῆς καὶ προσπάθησαν νὰ ἔξηγήσουν τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὅποιους τὴ συνέθεσε ὁ ποιητής. 'Ο ἀνώνυμος συγγραφέας τοῦ *Bίου τῆς Χάλκης* ἔπλασε ὀλόκληρη διήγηση, τὴν ὅποια ἔχουμε ἐκθέσει στὸ οἰκεῖο κεφάλαιο². Τὸ ίδιο ζήτημα ἀπασχολεῖ τὸν Θεόδωρο Πρόδρομο: «Ζητεῖται διὰ τί, τῶν διλλων ὡδῶν μονοείρμων καὶ ἀπλῶν τῷ μελωδῷ ληφθεῖσῶν, ἡ ἐνάτη αὔτη μόνη δεδίπλωται· καὶ φαμέν, διτὶ τῆς ἀκροστιχίδος ταύτης πάσης μέχρι τοῦδε ἀναλωθείσης τε καὶ ἔξαντληθείσης, ἐπὶ πολλάς ἔτη χρήσεις καὶ ὑποθέσεις ἔχουσας εἰς τὸν σταυρὸν καὶ αὐτὰς τὴν ἀναφοράν, ἀγράφους αὐτῷ περιλειμμένας ἔώρα, μὴ ἀνεχόμενος μηδὲ ταύτας ζημιωθῆναι, ἡναγκάσθη τὴν ἐνάτην διπλῶσαι ὡδὴν μετὰ τῶν κατ' αὐτὴν τὴν ἀκροστιχίδα στοιχείων, μᾶλλον δὲ καὶ ἔτι πλέον λαβεῖν· τὸ γάρ ἐν τῷ τελευταῖφ τῆς ὄγδοης ὡδῆς ἀκροστιχίζομενον στοιχεῖον, ἥγουν τὸ ο, τοῖς τῆς ἐνάτης τρισὶ συμμίξας κεφαλαιοῖς, τῆς δευτέρας ἐνάτης καὶ εἰρμὸν ἐκεῖνο (i. e. τὸ ο) πεποίηται, ἵν' ἂμα μὲν καὶ τὴν Θεομήτορα μέλιψῃ διπλαῖς ταῖς μολπαῖς, ἄμα δὲ καὶ τοῖς σταυρικοῖς ἐμπλακυθῆ διηγήμασιν»³. Νομίζω διτὶ τὴν ἀπλούστερη καὶ πιθανότερη ἔξηγηση δίνει ὁ 'Ιωάννης Μερκουρόπωλος, ποὺ ἀποδίδει τὴ σύνθεση τῆς δεύτερης θ' ὁδῆς καὶ τὴν ἐνταξή της στὸν κανόνα, σὲ λόγους καθαρὰ πρακτικούς. 'Επειδή, λέγει, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς θ' ὁδῆς γίνεται διπλαῖς τοῦ τιμίου Σταυροῦ, πρέπει τὸ σχετικὸ μέλος νὰ διαρκεῖ ἀρκετὸ χρόνο καὶ ἀκριβῶς αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος συνθέσεως τῆς δεύτερης θ' ὁδῆς «ἴνα τὸ μέλος ἔξαρχη, ἔως δ λαδὸς τῷ Σταυρῷ ἀγιάζεται»⁴.

'Απὸ ἀποφῆ τεχνική, δικανόνας στὴν "Γψωση ἔχει δῆλα τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῆς ποιήσεως τοῦ Κοσμᾶ: ἀκροστιχίδα, ἀνακλώμενο, ἀπουσία θεοτοκίων, ἀπουσία β' ὁδῆς. Τὸ ὄφος εἶναι ύψηλό, ἀντάξιο τοῦ θέματος, δ λόγος ἐπίσημος καὶ ἐπιβλητικός, ἡ φράση κομψή. Χαρακτηρίζεται ἐπίσης ως «πλήρης λυρισμοῦ»⁵.

*2. Καρόνας στὸν ἀγιο μάρτυρα Αρτεμίδωρο ('Οκτωβρίου 26)

2. B. παραπάνω, σ. 60. Τὴν ἀφελὴ αὐτὴ ἔξηγηση τοῦ ἀνώνυμου βιογράφου ἐπαναλαμβάνει καὶ δ ΝΙΚΟΛΗΜΟΣ ΑΓΙΟΡΕΙΤΗΣ, 'Εορτοδόμιον, σ. 55.

3. B. STEVENSON, *Comment.*, σ. 27.

4. AΙΣ Δ', 338, 18 - 19. B. καὶ παραπάνω, σ. 60.

5. DACL III2, 2993. B. καὶ ΤΡΕΜΠΕΛΑ, 'Εκλογή, σ. 191. 'Ἐπίσης Θ. ΣΥΔΗΝΗ, «Κανόνες δεσποτικῶν ἑορτῶν Κοσμᾶ τοῦ Ματσούμᾶ», 'Αθῆναι 1949 (ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ περ. 'Ακτίνες ΙΒ', 1949), σσ. 17 - 19.

‘Ακροστιχίδα’ «Ἄσω τὸ λαμπρὸν Ἀρτεμιδώρου κλέος»
 ‘Ηχος δ’. ‘Ἄσομάι σοι, Κύριε ὁ Θεός μου.
 ‘Αρχ. (ώδη α’). ‘Ἀκτῖνα, θεόθεν μοι ἐπιλάμποις.
 Τὸν κανόνα αὐτὸν ἔξεδωσε ὁ Σ. Εὐστρατιάδης⁶ ἀπὸ τὸν κώδικα Μ. Λαύρας Δ 14 (ιβ’ αι.), φ. 9α.

Παρατηρήσεις

Διατηρῶ πολλὲς ἐπιφυλάξεις γιὰ τὴ γνησιότητα τοῦ κανόνα αὐτοῦ. Οὔτε τὸ ὄφος οὔτε ἡ τεχνικὴ θυμίζουν τὸν Κοσμᾶ. Οἱ εἰρμοὶ δὲν περιλαμβάνονται στὴν ἀκροστιχίδα καὶ εἶναι διαφόρων ποιητῶν (Κοσμᾶ α’, ε’, θ’. Δαμασκηνοῦ η’, Γερμανοῦ ζ’ καὶ ἀδήλου γ’, δ’, ε’). Ἀπὸ ὅσα γνωρίζουμε, ὁ Κοσμᾶς σπάνια χρησιμοποιεῖ ξένους εἰρμοὺς καὶ σχεδὸν μόνο τοῦ Δαμασκηνοῦ. Ἀλλὰ στὸν παρόντα κανόνα ὑπάρχουν καὶ θεοτοκία, ποὺ δὲν περιλαμβάνονται στὴν ἀκροστιχίδα. ‘Οπως ἥδη ἔχουμε δεῖξει ὁ Κοσμᾶς ποτὲ σχεδὸν δὲ χρησιμοποιεῖ θεοτοκίον (ὅπως τὸ χρησιμοποιεῖ ὁ Ἀνδρέας καὶ οἱ μεταγενέστεροι ὑμνογράφοι) καὶ φαίνεται ὡς νὰ τὸ ἀγνοεῖ⁷. ‘Απουσιάζει ἐπίσης ἀπὸ τὸν κανόνα τὸ τόσο προσφιλὲς στὸν Κοσμᾶ ἐφύμνιο (ὑπάρχει μόνο στὶς ὠδὲς ζ’ καὶ η’). Ἡ μαρτυρία ἔνδει μόνο χρ. δὲν εἶναι τόσο ἴσχυρὴ καὶ ἀναμφισβήτητη, ὅταν μάλιστα τὸν κανόνα ἀγνοεῖ ὁ βιογράφος τοῦ Κοσμᾶ Ἰωάννης Μερκουρόπωλος. Πάντως, μέχρι νὰ ἀποδειχθεῖ τὸ ἀντίθετο, τὸ ἔργο προσγράφεται στὸν Κοσμᾶ.

3. Κανόνας τῶν μαρτύρων Μηρᾶ, Βικτωρος Βικετίου καὶ Στεφανίδος. (Νοεμβρίου 11).

‘Ηχος γ’. Χοροὶ Ισραήλ.

‘Αρχ. (ώδη α’). Λαός ιερὸς Μωσεῖ σὺν κλεινῷ.

Ἐκδόσεις

Πρῶτος ἔξεδωσε τὸν κανόνα ὁ Σ. Εὐστρατιάδης⁸, ἀπὸ τοὺς κώδικες Paris. gr. 259, f. 108v, Βατοπεδίου 1135 (16 αι.), f. 110r καὶ τῆς Μ. Λαύρας Δ 14 (12ος αι.) καὶ B 21 (13ος αι.), f. 66v. Τὸν κανόνα περιέλαβε ἀργότερα καὶ στὸ ἔργο του Ποιηταὶ καὶ ὑμνογράφοι τῆς Ὁρθο-

6. Βλ. Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, Κοσμᾶς, σσ. 154 - 158 καὶ 202 - 205. ‘Ἐπίσης τοῦ ΙΛΙΟΥ, Ποιηταὶ καὶ ὑμνογράφοι τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, τ. I, Ιεροσόλυμα 1940, σσ. 302 - 309, ἀρ. 8.

7. Βλ. παραπάνω, σ. 128.

8. Βλ. Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, Κοσμᾶς, σσ. 205 - 216.

ξόξου Ἐκκλησίας⁹. Νεώτερη κριτικὴ ἔκδοση, μὲ βάση ἵταλιστικοὺς κώδικες, ἔγινε ἀπὸ τὸν Ἀθ. Κομίνη¹⁰.

Παρατηρήσεις

‘Ο κανόνας σὲ μερικὰ χφφ., ὅπως στὸ Λαυριωτικὸν B 21 (13ος αι.), f. 66v, φέρεται μὲ τὸ ὄνομα Ἰωάννου μοναχοῦ¹¹. Εἶναι ὀστόσο δύσκολο νὰ παραβλέψουμε τὴν ἴσχυρὴ μαρτυρία ποὺ προσγράφει τὸν κανόνα στὸν Κοσμᾶ. ‘Ο βιογράφος του Ἰωάννης Μερκουρόπωλος ἀναφέρει: ‘Πείθει δὲ ἀντὸν (τὸν Κοσμᾶν) καὶ ὁ ἐξ Αἰγύπτου ἡκων Μηνᾶς, τὸν συναθλητὴν ἀποστείλας Βικέντιον, τὰ κατ’ αὐτοὺς ἀνδραγαθήματα διαγράψαι¹². ‘Η ἀπουσία ἀκροστιχίδας δὲν εἶναι λόγος ἀμφισβητήσεως τῆς πατρότητας τοῦ κανόνα, ἀφοῦ τώρα εἶναι βέβαιο ὅτι ὁ Κοσμᾶς ἔγραψε καὶ κανόνες χωρὶς ἀκροστιχίδα.

4. Κανόνας στὴ Γέννηση τοῦ Χριστοῦ (Δεκεμβρίου 25).

‘Ακροστιχίδα: ‘Χριστὸς βροτωθεὶς ἦν διπέρ Θεὸς μένη».

‘Ηχος α’. Χριστὸς γεννᾶται, δοξάσατε.

‘Αρχ. (ώδη α’): ‘Ρεύσαντα ἐκ παραβάσεως.

Ἐκδόσεις

Ἐγτυπα Μηναῖα Δεκεμβρίου 25. Christ-Paranikas, Anthologia, σσ. 165 - 169. PG 98, 460 - 465 (μὲ λατινικὴ μετάφραση). Ἀρθολόγιον (ἐκδ. Ρώμης 1738), σ. 436. R. Cantarella, Poeti Byzantini, τ. I (1948), σσ. 115 - 121 (τὸ κείμενο) καὶ τ. II, σσ. 146 - 149 (ἵταλικὴ μετάφραση). ‘Αποσπάσματα ἔχουν ἐπίσης ἔκδοθεῖ. Βλ. J. Sajdak, De codicibus Graecis in Monte Cassino, Cracoviae 1912, σσ. 35 - 36 (ἡ α’ ὠδὴ). Καὶ Π. Τρεμπέλα, Ἐκλογὴ, σσ. 186 - 187.

Ἐρμηνείες

α. Θεοδώρου Προδρόμου, ἔκδ. Stevenson, Comment., pp. 29 - 57.

β. Νικοδήμου Ἀγιορείτου, Εορτοδρόμοι, σσ. 63 - 99.

γ. Γρηγορίου Μητροπολίτου Κορίνθου (ἀνέκδοτη), Βλ. Ἀθ. Κομίνη, δ.π., σ. 250.

9. Στὸν τ. I, Ιεροσόλυμα 1940, σσ. 309 - 320, ἀρ. 9.

10. Βλ. Analecta Hymnica Graeca e codicibus eruta Italiae Inferioris. JOSEPH SCHIRÓ consilio e ductu edita III. Canones Novembris, ATHANASIUS COMINIS. collegit et instruxit, Roma 1972, σσ. 300 - 310 καὶ σσ. 319 - 335 (ἀποσπάσματα), διόπου καὶ ἐνδείξεις κωδίκων.

11. Βλ. Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, Κοσμᾶς, σ. 205, σημ. 1. Καὶ Ἀθ. ΚΟΜΙΝΗ, δ.π., σ. 300, σημ.

12. Βλ. ΑΙΣ Δ’, σ. 339, 17 - 23. Καὶ παραπάνω, σ. 49.

- δ. Ἀνώνυμη καὶ ἀνέκδοτη ἐρμηνεία βρίσκεται στὸν Cod. Vatic. gr. 638 (olim 819) (XIII s.), ff. 1 - 154. R. Devreesse, *Codices Vaticanani*, t. III (= Codd. 604 - 866), «Città del Vaticano», MCML (1950) σ. 55.
- ε. Ἀνώνυμη «έξήγησις ὥραία» στοὺς κανόνες Κοσμᾶ καὶ Δαμασκηνοῦ στὴ Γέννηση τοῦ Χριστοῦ βρίσκεται στὸν Cod. Vindob. Theol. gr. 259 ff. 33 - 48v (Nessel). Bλ. Krumbacher - Σωτηριάδου, τ. B', σ. 570.
- ζ. Ἀλλη ἀνώνυμη ἐρμηνεία στὸν ὑπ' ἀρ. 609 (18ος αἰ.) κάθικα τῆς Μ. Ἰβήρων. Λάμπρου, *Κατάλογος*, A', σ. 184.
- η. Ἀνώνυμη ἐρμηνεία καὶ στὸν ὑπ' ἀρ. 262 (16ος αἰ.) τῆς Μ. Διονυσίου. Λάμπρου, *Κατάλογος*, A', σ. 387.
- η. Ἐρμηνεία στὴν ἀπλὴ νεοελληνικὴ βρίσκεται στὸν ὑπ' ἀρ. 643 (19ος αἰ.) κάθικα τῆς Μ. Παντελήμονος, φ. 39α. Bλ. Λάμπρου, *Κατάλογος*, B' 409.
- θ. Ἐρμηνεία Ἀνθίμου μοναχοῦ τοῦ ἐξ Ἀγχιάλου στὸν Ἱεροσολυμιτικὸν Πατριαρχικὸν κάθικα 452 Κ. Bλ. Ἀθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, IB, τ. I, 429.
- ι. Ἀλλη ἀνώνυμη ἐρμηνεία στὸν Cod. Vatic. Palat. gr. 355 (XIV s.), f. 18v. Bλ. H. Stevenson, σ. 202.
- ια. Ἀνώνυμη ἐρμηνεία βρίσκεται ἐπίσης στὸν ὑπ' ἀρ. 856 (102) κάθικα τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος (ἔτους 1606). Bλ. Ἰω. Σακελλίωνος, *Κατάλογος*, σ. 154.
- ιβ. Ἐπίσης στὸν ὑπ' ἀρ. 1117 (18ος αἰ.) τῆς Ἰδιαῖς βιβλιοθήκης. Bλ. Ἰω. Σακελλίωνος, *Κατάλογος*, σ. 201.
- ιγ. Ἐρμηνεία στὴν ἀπλὴ νεοελληνικὴ ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Μαμάκη, τῆς ὁποίας ἡ ἀρχὴ «Σήμερον Θεόν» βρίσκεται στὸν ὑπ' ἀρ. 144 (19ος αἰ.) φ. 39α κάθικα τῆς Ἰστορικῆς Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος. Bλ. Σπ. Λάμπρου, NE 7, 1910, o. 479.
- ιδ. Ἀλλη ἀνώνυμη ἐρμηνεία βρίσκεται στὸν ὑπ' ἀρ. 33 (18ος αἰ.) κάθικα τῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξίου Κολυβᾶ, φ. 11α. Bλ. Σπ. Λάμπρου, NE 12, 1915, σ. 233.
- ιε. Ο κανόνας «μετὰ διαστίχου ἐρμηνείας» καὶ στὸν ὑπ' ἀρ. 62 (18ος αἰ.), σ. 15 τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς, Bλ. Σπ. Λάμπρου, *Κατάλογος* τῶν χφ. τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς, NE 3, 1906, σ. 247.
- ις. Ἐρμηνεία σὲ ἀπλὴ νεοελληνικὴ γλώσσα καὶ στὸν Ἱεροσολυμιτικὸν Σαββατικὸν κάθικα 479, φφ. 175α - 191α. Ἀρχ. «Ο Χριστός, ὁ υἱὸς καὶ λόγος τοῦ Θεοῦ, τίκτεται ἐκ τῆς Παρθένου».

Παρατηρήσεις

Ο κανόνας στὴ Γέννηση τοῦ Χριστοῦ ἀναφέρεται συχνά ἀπὸ τοὺς

μελετητὲς ὡς χαρακτηριστικὴ περίπτωση ἐλλείψεως πρωτοτυπίας. Ο εἰρμὸς «Χριστὸς γεννᾶται, δοξάσατε . . .» εἶναι πιστὴ ἀντιγραφὴ τοῦ προοιμίου τοῦ λόγου τοῦ Γρηγορίου στὴ Γέννηση¹³. Ἀλλὰ καὶ τὸ πρῶτο τροπάριο τῆς α' ὁδῆς: «Ρεύσαντα ἐκ παραβάσεως/Θεοῦ τὸν κατ' εἰκόνα γενόμενον/, ὅλον τῆς φθορᾶς ὑπάρξαντα/κρείττονος ἐπταικότα θείας ζωῆς/ αὐθις ἀναπλάττει / δοφὸς δημιουργός . . .» εἶναι σαφῶς ἐπηρεασμένο ἀπὸ τὸν ἔδιο λόγο τοῦ Γρηγορίου: «. . . μᾶλλον δὲ φέύσαντας ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ εὗ εἶναι διὰ κακίαν πρὸς αὐτὸν πάλιν ἐπαναγάγῃ διὰ σαρκώσεως»¹⁴. Ἐπίσης ὁ εἰρμὸς τῆς θ' ὁδῆς «Μυστήριον ἔγενον ὄρῳ καὶ παράδοξον . . .» ἀνακαλεῖ τὸ προοίμιο τοῦ Χρυσοστόμου στὴ Γέννηση: «Μυστήριον ἔγενον καὶ παράδοξον βλέπω»¹⁵.

Θὰ ἤταν δύμας ὑπερβολικὸν ἀν θεωρούσαμε ὀλόκληρο τὸν κανόνα προὶὸν ἀντιγραφῆς καὶ συρραφῆς δανείων. Ἀπεναντίας ὁ κανόνας εἶναι λαμπρὴ ποιητικὴ δημιουργία μὲς χρωματικὸν πλοῦτο καὶ τόνον ἐνθουσιαστικὸν καὶ δοξαστικό. «Εχει ὥραῖα ἐπίθετα, τολμηρὲς μεταφορὲς καὶ λαμπρὲς εἰκόνες. Παρατηρεῖ σχετικὰ ὁ Θ. Ξύδης: «Η ἀπειροελάχιστη λέξη μεγαλώνει στὸν ὅμνο, γιὰ νὰ τραγουδήσει τὸ ἀπειρομέγεθες γεγονός. Ἐπίλεκτη ἡ ψυχὴ τοῦ ὑμνογράφου δὲν ἀπηχεῖ μόνο τὴν προσωπικὴ συγκίνησή του, ἀλλὰ ζωγραφίζει συναισθήματα, ποὺ ἔχουν ἀπήγηση σὲ κάθε γύρω του ψυχή, ποὺ ζοῦσε τότε δύως αὐτὸς κάτω ἀπὸ τὴ σκέπη τοῦ ἀπαράγραπτου κύρους τῆς θρησκείας»¹⁶.

*5. Κανόνας τῶν ἀγίων Δανιὴλ καὶ Ἰακώβου (Δεκεμβρίου 26 = Κυριακὴ μετὰ τὴν Χριστοῦ Γέννησιν).

«Ηχος δ'. Ἄσομαί σοι, Κύριε.

Ἄρχ. (ἀδὴ α'): Ἄσομαί σοι, Κύριε, ὁ Θεός μου, διὶ ἐκ μήτρας ἀγίας...

Παρατηρήσεις

Ο κανόνας εἶναι σὲ λειτουργικὴ χρήση στὰ ἔντυπα Μηναῖα, διους καὶ φέρεται ὡς «Ποίημα Κοσμᾶ μοναχοῦ»¹⁷. Τὴν πατρότητα ἀμφισβήτησε πρῶτος ὁ B. Montfaucon ἀποδίδοντάς τον σὲ ἄλλον δύμνυμο ποιτή, τὸν Κοσμᾶ μοναχὸν τοῦ Παναρέτου, πρόσωπο ἀγνωστὸν ἀπὸ ἄλλες

13. PG 36, 312. Bλ. καὶ N. B. Τομαδάκη, *Υμηογραφία - Ποίησις*, σ. 224 - 225.

14. PG 36, 313 C.

15. PG 56, 385 καὶ 76, 1216 A.

16. Bλ. Θ. Ξύδη, «Κανόνες δεσποτικῶν ἑορτῶν Κοσμᾶ τοῦ Μακούμᾶ», 'Αθῆναι 1949 (ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ περ. 'Ακτῖνες ΙΒ', 1949), σ. 10 - 11. Καὶ τοῦ ΙαΙΟΥ, *Υμηογραφία*, σ. 98.

17. Bλ. Μηναῖον Δεκεμβρίου, ἔκδ. 'Αποστολικῆς Διακονίας, σ. 218.

πηγές¹⁸. Τή γνώμη τοῦ Montfaucon ἀκολούθησαν ὅλοι οἱ νεώτεροι¹⁹.

“Ηδη δέμως ἔχουμε παρατηρήσει ὅτι ὁ κανόνας αὐτὸς δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδοθῇ σὲ ποιητὴ τοῦ 14ου αἰ., ἀφοῦ μαρτυρίες πολὺ προγενέστερες τὸν ἀποδίδουν στὸν Κοσμᾶ, ἐπίσκοπο Μαΐουμᾶ²⁰. Ἐξάλλου Κοσμᾶς μοναχὸς τοῦ Παναρέτου εἶναι ἀγνωστος στὴν παράδοση τῆς βυζαντινῆς ὑμνογραφίας. Πρέπει ἐντούτοις νὰ ὀμολογήσουμε ὅτι τὸ πρόβλημα δὲν εἶναι καὶ τόσο εὔκολο, ὅταν ὑπάρχει τόση σύγχυση καὶ ἀσυμφωνία τῶν πηγῶν.

Νομίζω ὅτι ἡ συζήτηση γιὰ τὴν πατρότητα πρέπει νὰ περιοριστεῖ ἀνάμεσα στὸν Κοσμᾶ καὶ τὸν Ἰωάννη Δαμασκηνό. Στοὺς κώδικες Paris. Suppl. gr. 701, f. 359v καὶ Λαυριωτικὸς Γ 70, f. 141r ὁ κανόνας φέρεται ὡς ποίημα τοῦ Δαμασκηνοῦ, «Ιωάννου μοναχοῦ», ἐνῶ στοὺς Παρισινοὺς 1571, f. 120v, 1623, f. 134v παραδίδεται ὡς κοινὴ δημιουργία τῶν δύο ποιητῶν. Συγκεκριμένα, ἀποδίδονται στὸν Κοσμᾶ μόνο τὰ τρία πρῶτα τροπάρια τῆς α' ὀδῆς:

1. “Ἄσομαί σοι, Κύριε ὁ Θεός μου, ὅτι ἐκ μήτρας ἀγίας παρθένου . . .”
2. Σήμερον Ποιμένες θεολογοῦσι σὺν Ἀσωμάτοις τὸν ὄμνον . . .”
3. Δόξα ἐν ὑψίστοις χοροὶ Ἀγγέλων ἐν Βηθλεὲμ τοῖς ποιμένιν²¹ . . .”

‘Ως κοινὴ δημιουργία θεωρεῖ τὸν κανόνα ὁ Σ. Εὐστρατιάδης, ὁ ὅποιος παρατηρεῖ ἐπίσης ὅτι οἱ είρμοι εἶναι τοῦ Γερμανοῦ²².

‘Αντιπαρατηροῦμε τὰ ἔξης: ‘Απὸ τοὺς είρμοὺς μόνο οἱ α', δ', ε', η' εἶναι τοῦ Γερμανοῦ. ‘Ο γ' εἶναι τοῦ Δαμασκηνοῦ²³, ὁ ζ' τοῦ Κοσμᾶ²⁴ καὶ οἱ ζ' καὶ θ' εἶναι ἀνώνυμοι²⁵. ‘Εχουμε λοιπὸν είρμοὺς τουλάχιστο τεσσάρων μελωδῶν, πρᾶγμα ὃχι συνηθισμένο στὴν ὑμνογραφία καὶ μοναδικὸ στὸν Κοσμᾶ, ἀν πράγματι ἀνήκει σ' αὐτὸν ὁ κανόνας. ‘Η ἀποφῆ πάντως ὅτι εἶναι προϊὸν συνεργασίας Κοσμᾶ καὶ Δαμασκηνοῦ δὲ μοῦ

φαίνεται πιθανή. Δὲν ὑπάρχει ἄλλη βεβαιωμένη πληροφορία συνεργασίας στὸν ἴδιο ὄμνο. ‘Ὑπάρχουν περιπτώσεις ποὺ οἱ δύο ποιητὲς ἔγραψαν στὴν ἥδια ἑορτὴ κανόνες ἀνεξάρτητους καὶ πέρασαν μαζὶ στὴ λειτουργικὴ χρήση, ἀλλὰ παράλληλα καὶ ὅχι σὲ συμφυρμὸ (όπως π.χ. εἶναι οἱ κανόνες τῶν Χριστουγέννων, τῶν Θεοφανείων, τῆς Μεταμορφώσεως κλπ.). Δὲ βλέπω γιατί νὰ συνεργαστοῦν εἰδικὰ σ' αὐτὸν τὸν κανόνα.

Προσωπικὰ ἀποκλίνω ὑπὲρ τοῦ Κοσμᾶ, γιὰ τοὺς ἀκόλουθους λόγους:

α. Γιατὶ ἔχουμε τὴν ριτὴ μαρτυρία τοῦ βιογράφου του Ἰωάννου Μερκουροπάλου, ὅτι ὁ Κοσμᾶς ὄμνησε καὶ αὐτὸς διὰ τὸν μνήστορα Ἰωσῆφ συγγενεῖς αὐτοῦ (τοῦ Χριστοῦ), Ἰάκωβον φημι καὶ Ἰούδαν καὶ Συμεών²⁶. β. Γιατὶ ὁ κανόνας ἔχει στοιχεῖα τῆς γνώριμης τεχνικῆς τοῦ Κοσμᾶ μικρὰ τροπάρια, ἐφύμνιο σὲ μερικὲς ὀδὲς (γ', η', θ'), ἀπουσία θεοτοκίων στὶς δύο πρῶτες ὀδές.

γ. Τὸ ὄφος εἶναι ἔνας πρόσθετος λόγος.

Πάντως ἀναγνωρίζω ὅτι τὸ πρόβλημα δὲν ἔχει λυθεῖ καὶ κατατάσσω τὸν κανόνα στὰ ἀμφίβολα ἔργα τοῦ Κοσμᾶ.

6. Καρόρας στὰ Θεοφάνεια (Ιανουαρίου 6).

‘Ἀκροστιχίδα: «Βάπτισμα ρύψις γηγενῶν ἀμαρτάδος».

‘Ηχος β'. Βυθοῦ ἀνεκάλυψε πυθμένα.

‘Αργ. (‘Ωδὴ α'): ‘Αδάμ τὸν φθαρέντα ἀναπλάττει.

Ἐκδόσεις

“Ἐγτυπα Μητραῖα Ἰαροναρίου (6). Christ - Paranikas, Anthologia, 169 - 173. PG 98, 465 - 472. Ἀνθολόγιον, (ἐκδ. Ρώμης 1738), σ. 76. Τρεμπέλα, Ἐκλογή, σσ. 188 - 189.

Ἐρμηνεῖς

α. Θεοδώρου Προδρόμου. Stevenson, Comment., 76.

β. Νικοδήμου Ἀγιορείτου, Ἐορτοδρόμιον, σσ. 127 - 156.

γ. Γρηγορίου Κορίνθου. Βλ. Ἀθ. Κομίνη, δ.π., σ. 250.

δ. ‘Ανώνυμη ἐρμηνεία ὑπάρχει στὸν ὑπ’ ἀρ. 609 (18ος αἰ.) κώδικα τῆς Μ. Ἰβήρων. Βλ. Λάμπρου, Κατάλογος Α', σ. 184.

ε. ‘Ἐρμηνεία «παρά τινος ἀγιωτάτου ἀρχιερέως» ὑπάρχει στὸν ὑπ’ ἀρ. 16 (ἔτους 1305) κώδικα τῆς Μ. Δογχειαρίου. Βλ. Λάμπρου, Κατάλογος Α', σ. 236.

ζ. ‘Ἐρμηνεία στὴν ἀπλὴ νεοελληνικὴ βρίσκεται στὸν ὑπ’ ἀρ. 643 (19ος

26. Βλ. AΙΣ Δ', 337, 4 - 5.

18. Βλ. B. MONTFAUCON, *Palaeographia Graeca*, Parisiis 1708, σ. 75.

19. Βλ. CHRIST - PARANIKAS, *Anthologia*, σ. L. EMEREAU, «Hymnographi Byzantini», EO XXII, 1923, σ. 22. Καὶ Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑ, *Ἐκλογή*, σ. 184.

20. Ἰσχυρὴ εἶναι ἡ μαρτυρία ΙΩΑΝΝΟΥ τοῦ ΜΕΡΚΟΥΡΟΠΟΛΟΥ, AΙΣ Δ', 337, 4 - 5. Βλ. καὶ παραπάνω, σ. 115.

21. Βλ. Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, Κοσμᾶς, σ. 216. Καὶ, τοῦ ΙΔΙΟΥ, «Δαμασκηνός», ΝΣ ΚΣΤ', 22 730 - 731.

22. “Ο.π., σ. 731.

23. Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, *Ἑρμολόγιον*, σ. 97, ἀρ. 137.

24. “Ο.π., σ. 102, ἀρ. 144.

25. “Ο.π., σ. 124, ἀρ. 172. ‘Ο τῆς θ' ὀδῆς «Μιωσῆς ἐν τῷ δρει» εἶναι καὶ ἀμάρτυρος.

- αι.), φ. 67β τῆς Μονῆς Παντελεήμονος. Βλ. Σπ. Λάμπρου, *Κατάλογος Β'*, σ. 409.
- ζ. 'Ανώνυμη ἐρμηνεία βρίσκεται ἐπίσης στὸν ὑπ' ἀρ. 856 (102) (ἔτους 1606) κώδικα τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος. Βλ. 'Ιω.Σακελλίωνος, *Κατάλογος*, σ. 154.
- η. 'Ἐρμηνεία τοῦ 'Ιω. Μαμάκη ὑπάρχει στὸν ὑπ' ἀρ. 144 (19ος αἰ.) κώδικα τῆς Ἰστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας, φ. 56α. Βλ. Σπ. Λάμπρου, *NE* 7, 1910, σ. 479. 'Ἄρχ. «Τὸ ἄγιον βάπτισμα . . .».
- θ. "Αλλη ἀνώνυμη ἐρμηνεία βρίσκεται στὸν ὑπ' ἀρ. 33 (18ος αἰ.) κώδικα τῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξίου Κολυβᾶ, φ. 24α. Βλ. Σπ. Λάμπρο, *NE* 12, 1915, σ. 233.
- ι. Στὸν ὑπ' ἀρ. 62 (18ος αἰ.) κώδικα τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς, σ. 35 βρίσκεται ὁ κανόνας τῶν Θεοφανείων «μετὰ διαστίχου ἐρμηνείας». Βλ. Σπ. Λάμπρου, *NE* 3, 1906, σ. 247.
- ια. Βρίσκω, τέλος, ἄλλη ἀνώνυμη ἐρμηνεία σὲ γλώσσα ἀπλὴ νεοελληνικὴ στὸν ὑπ' ἀρ. 479 'Ιεροσολυμιτικὸ Σαρβαΐτικὸ κώδικα, φφ. 191- 205β.
- "Ἄρχ. «Ο δεσπότης Θεός, ὅπου εἶναι δυνατός . . .»

Παρατηρήσεις

Ο Κανόνας τῶν Θεοφανείων, δεύτερος στὴ σειρὰ τοῦ δεσποτικοῦ κύκλου τοῦ Κοσμᾶ, μελοποιήθηκε σὲ δεύτερο ἥχο. "Ἔχει ἡδη παρατηρηθεῖ ὅτι ὁ Κοσμᾶς στὸν δεσποτικὸν κανόνες του χρησιμοποιεῖ τοὺς ἥχους μὲ τὴν ἀριθμητικὴ τους σειρά: Στὸν κανόνα τῶν Χριστουγέννων τὸν α', τῶν Θεοφανείων τὸν β', τῆς Ὑπαπαντῆς τὸν γ', τῶν Βαΐων τὸν δ', τοῦ Μ. Σαρβάτου τὸν πλ. β', τῆς Πεντηκοστῆς τὸν βαρύ, τῆς Ὑψώσεως τοῦ Τιμίου Σταυροῦ τὸν πλ. δ'. Σὲ πλ. α' ἥχο δὲ σώζεται οὕτε εἰρμὸς οὕτε κανόνας τοῦ Κοσμᾶ κι αὐτὸ δέδωσε ἀφορμὴ σὲ διάφορες εἰκασίες²⁷. Νεώτεροι ἐντούτοις θεολόγοι παρατηροῦν ὅτι πένθιμοι ἥχοι (ώς εἶναι: ὁ β' καὶ πλ. β') χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τοὺς πρώτους κανονογράφους σὲ πένθιμα θέματα, καὶ τὸ βάπτισμα «θάνατον καταγγέλλει προαιρετικόν». Ο γνωστὸς κρητικὸς μοναχὸς τοῦ ιδ' αἰ. 'Ιωσήφ Φιλάγρης διδάσκει τὰ ἀκόλουθα στὸ Κεφάλαιον περὶ τῆς ἡμέρας τῶν Φώτων «Τὸ γὰρ βάπτισμα θάνατον καταγγέλλει προαιρετικὸν καὶ μηματα θανάτου διηγεῖται. Τοῦτο καὶ οἱ ποτὲ τῶν κανόνων διδάσκουσι φανερῶς. Τὰς μὲν χαρμοσύνας ἔορτὰς διὰ χαρμοσύνων μελῶν ἐτίμησαν,

27. Βλ. ΤΡΕΜΠΕΛΑ, 'Ἐκλογὴ', σ. 191. Οἱ μὲ τὸ δνομά τοῦ Κοσμᾶ παραδιδόμενοι ἀναστάσιμοι κανόνες πλ. α' ἥχου σὲ κώδικες τῆς Κρυπτοφέρρης δὲν εἶναι ἀναμφίσβήτητα ἔργα του. Βλ. παρακάτω, ἀρ. 19, 20.

πρῶτα γὰρ πάντων Κοσμᾶς ὁ τούτων ἐφευρέτης τὰ τριώδια καὶ τοὺς κανόνας τῆς μεγάλης ἑβδομάδος ὡς θλῖψιν τοῦ πάθους τοῦ Κυρίου σημαίνοντας, δευτέρους ἥχους καὶ τὸν πλάγιον τούτων ἐν τούτοις ἔγραψαν . . .» (Κάδ. μονῆς 'Αγίας 'Ανδρου, ἀρ. 28, φφ. 202r - v)²⁸.

'Ο κανόνας ἔχει μεταφραστεῖ καὶ στὴ συριακὴ γλώσσα καὶ εἶναι ἀκόμη σὲ λειτουργικὴ χρήση στὶς ἐκκλησίες τῆς 'Ανατολῆς²⁹. 'Ανάλυσή του ἔχει δημοσιεύσει ὁ Θ. Ξύδης³⁰.

7. *Κανόνας στὸν ἄγιο Γρηγόριο τὸν Θεολόγο* ('Ιανουαρίου 25).

'Ηχος α'. "Ἐπαινον ὁ θεόπτης.

'Ἄρχ. (ῳδὴ α'): 'Ρύσιον ἀρχεγόνου ἡμετέρων τε παθῶν . . .

Παρατηρήσεις

Στὸ ἔντυπο Μηναῖον 'Ιανουαρίου (25) ὁ κανόνας φέρεται μὲ τὴν ἔνδειξη «Κοσμᾶς τοῦ ποιητοῦ». Μὲ βάση τὴν ἔνδειξη αὐτὴ προσγράφουν τὸν κανόνα στὸν Κοσμᾶς ὁ Σ. Εὐστρατιάδης³¹, ὁ W. Weyh³², ὁ Chappet³³ κ.ἄ.³⁴.

Οἱ εἰρμοὶ εἶναι ἀναμφισβήτητα ἔργο τοῦ Κοσμᾶ. 'Αμφιβολίες ὡς πρὸς τὴν πατρότητα τοῦ κανόνα δημιουργοῦν δύο στοιχεῖα: 'Ο Λαυριτικὸς κώδικας Θ 139, ποὺ ἀναγράφει τὸν κανόνα στὸν 'Ιωάννη Δαμασκηνὸν³⁵ καὶ τὰ θεοτοκία, ποὺ σχηματίζουν τὴν ἀκροστιχίδα «ΘΕΟΦΑΝΗΣ». Τὸ τελευταῖο τοῦτο δὲ σημαίνει ἀναγκαστικὰ ὅτι ὁ κανόνας εἶναι ποιημα τοῦ Θεοφάνη. Πλήρης κανόνας τοῦ Θεοφάνη ὑπάρχει στὸ ἔντυπο Μηναῖο τὴν ἑδια ἡμέρα, παράλληλος μὲ τὸν κανόνα, ποὺ θεωρεῖται ποιημα τοῦ Κοσμᾶ. 'Ὕποθέτω ὅτι ὁ Θεοφάνης πρόσθεσε ἀπλῶς τὰ θεοτοκία, στὰ ὅποια καὶ δηλώνει τὸ δνομά του. "Οπως ἡδη γνωρίζουμε, ὁ Κοσμᾶς δὲν ἔχει πάντοτε θεοτοκία"³⁶.

'Τπέρ τοῦ Κοσμᾶ συνηγοροῦν οἱ ἀκόλουθοι λόγοι:

α. 'Η τεχνικὴ τοῦ κανόνα (ῳδὲς μὲ λίγα τροπάρια, ἐφύμνιο στὶς ὠδὲς γ', ζ', η', θ', ἀπονείκια θεοτοκίων κλπ.).

β. 'Η γλώσσα καὶ τὸ ὑφος. 'Απλὴ καὶ μόνο ἀνάγνωση πείθει ὅτι ὁ κανόνας ἡ εἶναι ποίημα τοῦ Κοσμᾶ ἡ συντέθηκε ἀπὸ ποιητὴ ποὺ μὲ πολλὴ

28. Βλ. Γ. Κ. ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ, δ.π., σ. 336.

29. Βλ. BERNHARD, *Rezensionen*, 176 - 194 (Epiphanie - Kanon).

30. Βλ. Θ. ΞΥΔΗ, δ.π., σσ. 11 - 12. Καὶ 'Υμιογραφία σσ. 99 - 101.

31. Βλ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, *Κοσμᾶς*, σ. 146.

32. WEYH, *Die Akrostichis*, 27 (Nr 16).

33. *DACL* III², 2994.

34. ΘΗΕ 7, 1965, σ. 886.

35. Βλ. Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, *Κοσμᾶς*, σ. 146.

36. Βλ. παραπάνω, σ. 128.

ἐπιτυγία μιμήθηκε τὸν Κοσμᾶ. "Ηδη τὸ πρῶτο τροπάριο τῆς α' ὡδῆς α' Ρύσιον ἀρχεγόνου ἡμετέρων τε παθῶν αἷμα θεόρυτον ἵστασο προσπένδων . . ." ἀνακαλεῖ τὸν κανόνα τῆς Μ. Πέμπτης (ὡδὴ γ', 1): «'Ρύσιον παντὸς τοῦ βροτείου γένους/ τὸ οἰκεῖον, ἀγαθέ,/ τοὺς σοὺς μαθητὰς ἐπότισας/ εὐφροσύνης ποτήριον πλήσας . . ». 'Αλλὰ καὶ λέξεις ὡς: σημάντωρ (δ', 2), ἐπαθρήσας (δ', 2), δρχαμε ἀνδρῶν (γ', 1), ισοθέατον φῶς (ε', 1), ἀμάρυγμα (ε', 2) κ.τ.δ. ἀνακαλοῦν τὴν ἀρχαιοπρεπὴ γλώσσα τοῦ Κοσμᾶ. Προσωπικὰ πιστεύω δτὶ δικαίωνας εἶναι γνήσιο ἔργο τοῦ μεγάλου μελωδοῦ.

γ. 'Αλλὰ καὶ ἡ μεγάλη ἀγάπη του γιὰ τὸν Γρηγόριο, ἀγάπη γιὰ τὴν διποία ὁ ἰδιος ἀποκαλεῖται «φιλογρῆ/όριος»³⁷, εἶναι ἔνας πρόσθετος λόγος, ποὺ συνηγορεῖ στὴν ἀπόδοση τοῦ κανόνα στὸν Κοσμᾶ. Θὰ ἥταν μάλιστα περίεργο νὰ μὴν τιμήσει μὲ κανόνα τὸ ἴδαινο πρότυπό του. "Οπως παρατηρεῖ ὁ ἀνώνυμος βιογράφος τοῦ Λαυριωτικοῦ Βίου" «Ἀνέπνει γάρ ὡς ἀληθῶς τὸν μέγαν Γρηγόριον τὸν τῆς θεολογίας ἐπώνυμον καὶ ὅλος οὗτος εἶναι ἐδόκει τῷ τε τάκεινου εἴπερ τινὸς ὅλου ἐπὶ στόματος φέρειν καὶ τὸ μάλιστα ἐκθεάζειν τὸν ἄνδρα. "Οθεν μοι δοκεῖ πεπλουτηκέναι τὴν Ιεράν αὐτοῦ ἀλῆσιν, φιλογρηγόριος παρὰ πάντων ὀνομαζόμενος, δι καὶ δεῖγμα τῆς ἐκείνου πρὸς τὸν ἄνδρα συμπνοίας» (Κώδ. Μ. Λαύρας Γ 44, f. 156r)³⁸.

8. Κανόνας στὴν 'Υπαπαντὴ τοῦ Χριστοῦ (Φεβρουαρίου 2).

Ακροστιχίδα: «Χριστὸν γεγηθὼς πρέσβυς ἀγκαλίζεται».

*Ηχος γ'. Χέρσον ἀβυσσοτόκον.

Αρχ. (ὡδὴ α'): "Ρανάτωσαν ὕδωρ νεφέλαι.

Ἐκδόσεις

³⁷ Ετυπα Μηραΐα Φεβρουαρίου (2). Christ - Paranikas, Anthologia, σσ. 173 - 176. PG 98, 509 - 513. Βλ. ἐπίστης N. B. Τωμαδάκη, 'Υμνογραφία - Ποίησις, σσ. 273 - 277. Τοῦ ἰδίου, 'Αιθολόγιον Βυζαντινῆς 'Υμνογραφίας, ἐν Αθήναις 1958, σσ. 141 - 145.

Ἐρμηνεῖς

α. Θεοδώρου Προδρόμου. Stephenson, Comment., 119.

β. Νικοδήμου 'Αγιορείτου, 'Εορτοδρόμιον, σσ. 180 - 205.

γ. Γρηγορίου Κορίνθου Βλ. 'Αθ. Κομίνη, δ.π., σ. 250.

δ. 'Ερμηνεία «παρὰ τινος ἀγιωτάτου ἀρχιερέως» ὑπάρχει στὸν ὑπ'

ἀρ. 16 (ἔτους 1305) κώδικα τῆς Μ. Διοχειαρίου. Βλ. Λάμπρου, Κατάλογος Α', σ. 236.

ε. 'Ερμηνεία σὲ γλώσσα ἀπλὴ νεοελληνικὴ ὑπάρχει στὸν ὑπ' ἀρ. 643 (19ος αἰ.) κώδικα τῆς Μ. Παντελέημονος. Βλ. Λάμπρου, Κατάλογος Β', 409.

ζ. Στὸν ὑπ' ἀρ. 581 (18ος αἰ.) κώδικα τῆς Ἰδικῆς μονῆς ὑπάρχει ὅλη ἔρμηνεία. Βλ. Λάμπρου, Κατάλογος Β', σ. 401.

ζ. "Αλλη ἀνώνυμη ἔρμηνεία στὸν Cod. Vatic. Palat. gr. 355 (XIV s.), f. 67v. Βλ. H. Stephenson, σ. 202.

η. 'Ερμηνεία τοῦ 'Ιωάννου Μαμάκη ὑπάρχει στὸν ὑπ' ἀρ. 144 (19ος αἰ.) φ. 70α τῆς Ιστορικῆς καὶ Εθνολογικῆς Έταιρείας. Βλ. Λάμπρου, NE 7, 1910, σ. 479.

θ. 'Ανώνυμη ἔρμηνεία ὑπάρχει καὶ στὸν ὑπ' ἀρ. 33 (18ος αἰ.) κώδικα τῆς Βιβλιοθήκης 'Αλεξίου Κολυβᾶ, φ. 36α. Βλ. Λάμπρου, NE 12, 1915, σ. 233.

Παρατηρήσεις

'Ο κανόνας τῆς 'Υπαπαντῆς θεωρεῖται ἀπὸ τὰ ἀριστερὰ ἔργα τοῦ Κοσμᾶ. 'Τυδειγματικὴ αἰσθητικὴ ἀνάλυσή του ἔχει δημοσιεύσει δι καθ. Νικ. Β. Τωμαδάκης³⁹ καὶ ἐνδιαφέρουσες παρατηρήσεις δι Θ. Ξύδης⁴⁰.

9. Κανόνας στὸν μεγαλομάρτυρα Γεώργιο ('Απριλίου 23).

Ακροστιχίδα: «Χαίροις, ἀθλητὰ παμμάκαρ Γεώργιε».

*Ηχος δ'. Χοροὶ Ισραήλ.

Αρχ. (ὡδὴ α'): "Αθλῶν ιερῶν ἀνύσας δρόμον.

Ἐκδόσεις

Τὸν κανόνα ἔξεδωσε πρῶτος μὲ βάση τὸν Cod. Hierosol. Sab. 241 (XI αἰ.) δι 'Αθ. Παπαδόπουλος - Κεραμέως, BZ 14, 1905, σσ. 519 - 526 (τὸ κείμενον, σσ. 520 - 525). Χωρὶς νὰ γνωρίζει τὴν ἔκδοση τοῦ Κεραμέως δι Σ. Εὐστρατιάδης ἔξεδωσε τὸν κανόνα στὸ ἔργο του Κοσμᾶς, σσ. 147 - 152, ἔχοντας ὑπόψη του τοὺς κώδικες: Paris. gr. 13, f. 305v, 341, p. 353, 1564, f. 52r, 1573, f. 256r, M. Λαύρας Θ 32, φ. 301β, 170, σ. 169, Δ 45 φ 52α καὶ Βατοπεδίου 1104 φ. 152α. 'Η πρώτη ὡδὴ τοῦ κανόνα βρίσκεται καὶ στὸν Vatic. gr. 1743, f. 64v μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Κοσμᾶς. Βλ. C. Giannelli, Codices Vaticani Graeci (Codices 1684 - 1744), Vatican 1961, σ. 147.

37. PG 38, 349.

38. Βλ. δια σημειώθηκαν παραπάνω, σ. 25.

39. Βλ. N. B. Τωμαδάκη, Σύλλαβος, σσ. 160 - 162.

40. Βλ. Θ. Ξύδη, δ.π., σσ. 12 - 13. Καὶ, 'Υμνογραφία, σσ. 101 - 102.

Παρατηρήσεις

‘Ο ύπ’ ἀρ. 1104 (10 αι.) κώδ. τῆς μονῆς Βατοπεδίου, φ. 152 α προσγράφει τὸν κανόνα στὸν Ἰωάννη Δαμασκηνό⁴¹. Ἐντούτοις μεγάλος ἀριθμὸς κωδίκων καὶ ἄλλες μαρτυρίες συνηγοροῦν ὑπὲρ τοῦ Κοσμᾶ. Παρατηρεῖ σχετικὰ ὁ Ἀθ. Παπαδόπουλος - Κερές μεύς: «... ὁ τοῦ Κοσμᾶ Κονῶν ἡτο γνωστὸς καὶ συνήθης ἐν τοῖς παλαιοῖς χρόνοις. Οὗτως ἐν τῷ τυπικῷ τῆς κωνσταντινουπολίτιδος μονῆς Θεοτόκου τῆς Εὐεργέτιδος ἀναφέρεται ρητῶς τῇ 23ῃ Ἀπριλίου ὁ εἰς τὸν μεγαλομάρτυρα Γεώργιον κανὼν τοῦ Κοσμᾶ, εἰ καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ τυπικὸν δὲν ἀρνεῖται ὅτι δύνανται νὰ συμψάλωσι δύο κανόνες· κάμνουσι δὲ χρῆσιν τοῦ κανόνος τούτου μέχρι σήμερον αἱ σλαβικαὶ μόνον ἔκκλησίαι διὰ παλαιὰς μεταφράσεως, ὡς φανερώνουν αἱ πολυάριθμαι ρωσικαὶ μετατυπώσεις τοῦ σλαβικοῦ μηναίου τοῦ Ἀπριλίου»⁴². Στὸν Κοσμᾶ ἀποδίδουν τὸν κανόνα καὶ πολλοὶ νεώτεροι, ὅπως ὁ Φιλάρετος ἀρχιεπίσκοπος Cernigov⁴³, ὁ W. Weyh⁴⁴, ὁ Chappet⁴⁵ κ.ἄ. Ὑπὲρ τοῦ Κοσμᾶ συνηγορεῖ καὶ ἡ μαρτυρία Ἰωάννου τοῦ Μερκουροπάλου, σύμφωνα μὲ τὴν ὥποια ὁ Κοσμᾶς «καὶ τὸν ἐν μάρτυσιν ἔξοχώτατον Γεώργιον ἀνυμνεῖ διὰ τὸ συμψυλέτην εἶναι καὶ συμπατριώτην καὶ Παλαιστιναῖον καὶ τὸ γένος ἔλκειν περιφανές»⁴⁶. Εἶναι συμπατριώτην καὶ Παλαιστιναῖον καὶ τὸ γένος ἔλκειν περιφανές⁴⁷. Εἶναι μάλιστα περίεργο ὅτι τὴ μαρτυρία αὐτὴ δὲν ἔλαβε ὑπόψη του ὁ Κεραμεύς, μολονότι ὁ ἔδιος εἶχε ἐκδώσει τὸ κείμενο τοῦ Μερκουροπάλου.

Ἐκτὸς δύος ἀπὸ τὶς ἴσχυρὲς καὶ ἐπίσημες αὐτὲς μαρτυρίες, ἡ τεχνικὴ τοῦ κανόνα ἀνακαλεῖ ἀμέσως τὸν Κοσμᾶ. Καὶ πρῶτα, στὴν ἀκροστιχίδα συμπεριλαμβάνονται καὶ οἱ εἰρμοί. Εἶναι γνωστὸς ὅτι ὁ Κοσμᾶς δὲν ἔκαιρει τὸν εἰρμὸν ἀπὸ τὴν ἀκροστιχίδα, ὅπαν καὶ οἱ εἰρμοὶ εἶναι δική του δημιουργία. ‘Ως εἰρμὸς χρησιμοποιεῖ ὁ Κοσμᾶς τὸν γνωστὸ τῆς Μεταμορφώσεως στὶς ὀδὸις α’, ζ’, γ’, θ’. ‘Ο εἰρμὸς τῆς ε’ ὀδῆς «Τὸν φωτισμὸν σου, Κύριε», εἶναι ἐπίσης τοῦ Κοσμᾶ (ἀναστάσιμος, ὀδὴ ε’)»⁴⁸, τῆς γ’ ὀδῆς «Οτι στεῖρα ἔτεκεν» εἶναι τοῦ Δαμασκηνοῦ⁴⁹, τῆς ε’ «Ἐβρόησε προτυπῶν» ἀδήλου⁵⁰, καὶ τῆς δ’ «Ἀκήκοά σου, Χριστέ» ἀγνωστος.

41. Βλ. Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΔΟΥ, Κοσμᾶς σ. 147, σημ. 1.

42. “Ο.π., σ. 519.

43. Βλ. FILARETA (Gumilevskago), *Archiepiscopa Černigovskago, Istoriceskij obzor pesnoperceve i pesnopenija Greceskoj cerkvi* (= ‘Ιστορικὴ ἐπιθεώρησις τῶν ὑμνωδῶν καὶ τῆς ὑμνωδίας τῆς Ἐλληνικῆς Ἐκκλησίας), S. Petersburg 1902³, σ. 240.

44. W. WEYH, *Die Akrostichis*, 27 (Nr 12).

45. DACL III2, 2997.

46. AΙΣ Δ', 339, 15 - 17.

47. Βλ. παραπάνω, σ. 177, ἀρ. 127.

48. Βλ. Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΔΟΥ, *Εἰρμολόγιον*, σ. 97, ἀρ. 138.

49. Βλ. *Εἰρμολόγιον*, σ. 125.

στὸ Εἰρμολόγιο. ‘Ὑποθέτω ὅτι οἱ ἀνώνυμοι καὶ ἀταύτιστοι εἰρμοὶ εἰναι καὶ αὐτοὶ μᾶλλον ἔργο τοῦ Κοσμᾶ.

Τὸ δεύτερο στοιχεῖο, ποὺ θυμίζει τὸν Κοσμᾶ, εἶναι ἡ παρουσία ἐφυμνίου σὲ μερικὲς ὀδὸις (α’, ε’, ζ’, γ’, θ’). “Ἄν στὰ παραπάνω προστεθεῖ τὸ ὄφος καὶ ἡ γλώσσα, ἔχουμε ὅλες τὶς ἐνδείξεις, ἀν δχι ἀποδεῖξεις, γιὰ τὴν πατρότητα τοῦ κανόνα.

*10. Κανόρας «Ἐις τὸν πολύτλαν Ἰώβ» (Ματου 6).

‘Ακροστιχίδα: «Τὸν μυρίαθλον ἔξιον μέλπειν Ἰώβ».

‘Ηχος δ’. Χοροὶ Ἰσραὴλ ἀνίκμοις ποσί.

‘Αρχ. (ὦδὴ α’): Τὸν καρτερικὸν ἀδάμαντα τῆς ὑπομονῆς.

Παρατηρήσεις

Μὲ τὶς παραπάνω ἐνδείξεις σώζεται ἀνώνυμος κανόνας σὲ πολλοὺς παριστούντες καὶ ἀγιορειτικοὺς κώδικες. Τὸν κανόνα προσέγραψε στὸν Κοσμᾶ ὁ W. Weyh⁵⁰ στηριζόμενος στὴ μαρτυρία τοῦ Μερκουροπάλου. «συνεπιτούτοις καὶ τὸν πολύτλαν Ἰώβ μεγαλύνει· προσέκειτο γάρ ἀεὶ τῷ τοιούτῳ καὶ συνεχῶς ἐπὶ γλώττης καὶ διὰ θαύματος ἔφερεν, οὐ μόνον διὰ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν κατὰ πάθους παντὸς καὶ πολέμου ἀνδρείαν καὶ ἔνστασιν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ γείτονα εἶναι τὴν Ἀράβων τῷ Μαΐουμῷ»⁵¹.

Στὰ ἔντυπα Μηναῖα ὁ κανόνας φέρεται ἀνωνύμως (*Mηναῖον Ρώμης* 1889, Βενετίας 1780, 1890 κλπ.). ‘Ο Σ. Εὐστρατιάδης σημειώνει τὴν ἐνδείξην ‘αποίημα τοῦ ἀγίου Κοσμᾶ· οἱ δὲ Ἰωάννου μοναχοῦ»⁵². Μὲ βάση τὶς ἐνδείξεις τῶν κωδίκων Paris. 1566, f. 17v, 1574, f. 167r καὶ M. Λαύρας I 70 ὁ Εὐστρατιάδης προσγράφει τὸν κανόνα στὸν Ἰωάννη Δαμασκηνὸν «καίτοι τὸ ὄφος τοῦ κανόνος ἀπαιτεῖ τὴν ἀπόδοσιν τούτου μᾶλλον εἰς τὸν Κοσμᾶν»⁵³. Ποίημα ‘Ιωάννου μοναχοῦ», δηλ. τοῦ Δαμασκηνοῦ θεωρεῖ τὸν κανόνα καὶ ὁ σιναϊτικὸς 647⁵⁴.

Πάντως ἡ χειρόγραφη παράδοση διγάζεται καὶ ὥσπου νὰ βρεθεῖ ἀναμφισβήτητη ἀπόδειξη τῆς πατρότητας εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ κατατάξουμε τὸν κανόνα στὰ ἀμφίβολα ἔργα τοῦ Κοσμᾶ.

50. “Ο.π., σ. 27, ἀρ. 4.

51. AΙΣ Δ', 339, 23 - 27.

52. Βλ. Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΔΟΥ, «Δαμασκηνός», ΝΣ ΚΣΤ', 1931, σ. 675, ἀρ. 17, σημ.

53. “Ο.π.

54. Βλ. T. P. ΘΕΜΕΛΗ, ‘Τὰ μηναῖα ἀπὸ τοῦ ια’ μέχρι τοῦ ιγ’ αἰῶνος», ΕΦ Λ', 1931, σ. 531.

11. Κανόρας στή Μεταμόρφωση τοῦ Χριστοῦ (Αύγουστου 6).
 'Ακροστιχίδα: «Χριστὸς ἐνὶ σκοπιῇ σέλας ἀπλετον εἴδεος ἡχε».
 'Ηχος δ'. Χοροὶ Ισραὴλ.
 'Αρχ. (ώδη α'): 'Ρήματα ζωῆς τοῖς φίλοις, Χριστέ . . .

*Εκδόσεις

"Ερτυπα Μηραΐα Αὐγούστου (6). Christ - Paranikas, Anthologia, σσ. 176 - 180. PG 98, 492 - 497.

*Ερμηνείες

- α. Θεοδώρου Προδρόμου. Βλ. Stevenson, Comment. XXVI.
 β. Νικοδήμου 'Αγιορείτου, 'Εορτοδρόμιον, σσ. 587 - 620.
 γ. Γρηγορίου Κορίνθου, Βλ. 'Αθ. Κομίνη, δ.π., σ. 250.
 δ. 'Ανθίμου μοναχοῦ τοῦ ἐξ Ἀγχιάλου (ἀνέκδοτη). Βλ. 'Αθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, IB, τ. I, σ. 429.
 ε. 'Ανώνυμη ἔρμηνεία σὲ γλώσσα ἀπλὴ νεοελληνικὴ ὑπάρχει στὸν ὑπ' ἀρ. 33 (18ος α.), φ. 87α κώδικα τῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξίου Κολυβᾶ. Βλ. Σπ. Λάμπρο, NE 12, 1915, σ. 233.
 ζ. "Αλλη ἀνώνυμη ἔρμηνεία στὸν κώδ. 215 (18ος α.), φ. 145α τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς. Βλ. Σπ. Λάμπρο, NE 6, 1909, σ. 89.

12. Κανόρας στὴν Κοίμηση τῆς Θεοτόκου (Αύγουστου 15).

- 'Ακροστιχίδα: «Πανηγυριζέτωσαν οἱ θεόφρονες».
 'Ηχος α'. Πεποικιλμένη τῇ θείᾳ δόξῃ.
 'Αρχ. (ώδη α'): 'Αμφεπονεῦτο ἀδύλων τάξις.

*Εκδόσεις

"Ερτυπα Μηραΐα Αὐγούστου (15). Christ - Paranikas, Anthologia, σσ. 180 - 183.

*Ερμηνείες

- α. Νικοδήμου 'Αγιορείτου, 'Εορτοδρόμιον, σσ. 649 - 678.
 β. Γρηγορίου Κορίνθου (ἀνέκδοτη). Βλ. 'Αθ. Κομίνη, δ.π., σ. 250.
 γ. Νικηφόρου Καλλίστου Ξανθοπούλου (ἀνέκδοτη ἔρμηνεία). Περιέχεται σὲ πολλὰ χρφ., ἀρχαιότερο ἀπὸ τὰ ὅποια φαίνεται τὸ ὑπ' ἀρ. Ad-dit. 17473 (ἔτους 1423) τοῦ Βρεταννικοῦ Μουσείου, f. 104v. Βλ. M. Richard, Inventaire des manuscrits grecs du British Museum, I, Paris 1952, σ. 28. 'Επίσης Krumbacher - Σωτηριάδου, A', σ. 590.
 δ. 'Ανώνυμη ἐπίσης ἔρμηνεία, ἵσως ἡ ἀρχαιότερη ἀπὸ ὅσες γνωρίζουμε, βρίσκεται στὸν ὑπ' ἀρ. 705 (XI α.). 'Ιεροσολυμιτικὸ Πατριαρχικὸ κώδικα, φ. 27. 'Αρχ. «Ἡς οὐδὲ ὁ νοῦς δύσληπτός ἐστιν . . . ». Βλ. 'Αθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως IB, τ. II, σ. 662.

ε. 'Ἐρμηνεία ἀνέκδοτη «παρά τινος ἀγιωτάτου ἀρχιερέως» βρίσκεται στὸν ὑπ' ἀρ. 16 (XIV α. = 1305) τῆς Μ. Δοχειαρίου. Βλ. Λάμπρου, Κατάλογος A', σ. 236.

ζ. "Αλλη ἀνώνυμη ἔρμηνεία βρίσκεται στὸν Cod. Vatic. Palat. gr. 355 (XIV α.), f. 220v. H. Stevenson, 202.

η. Στὸν ὑπ' ἀρ. 215 (18ος α.) κώδικα τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς, φ. 145α βρίσκεται ὁ κανόνας τῆς κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου «μετὰ διαστίγμου ἔρμηνείας». Βλ. Σπ. Λάμπρο, NE 6, 1909, σ. 89.

Παρατηρήσεις

'Η α' ὀδὴ ἔχει διπλὸν εἰρμό⁵⁵. 'Ο Κοσμᾶς χρησιμοποιεῖ τὸ «Πεποικιλμένη τῇ θείᾳ δόξῃ», ποὺ ἀναφέρεται στὸ θέμα τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου καὶ ὅχι στὸ θεματικὸ ἀντικείμενο τῆς α' ὀδῆς (διάβαση τῆς Ἐρυθρᾶς). Τὸν ὄλλο εἰρμὸν «Παγιωθεῖσα ρευστὴ οὐσία» χρησιμοποιεῖ ὁ Ιωάννης Δαμασκηνός σὲ ἀνέκδοτο ἀναστάσιμο κανόνα του, δανειζόμενος ἀπὸ τὸν Κοσμᾶ ἀκόμη καὶ τὴν ἀκροστιχίδα «Πανηγυριζέτωσαν οἱ θεόφρονες» (Cod. Crypt. Δ.γ. I, ff. 1 - 5)⁵⁶.

Β' ΠΑΡΑΚΛΗΤΙΚΗΣ

- *13. Κανόρας σταυροαναστάσιμος «Τῇ Κυριακῇ πρωΐ».

'Ηχος α'. Χριστὸς γεννᾶται.

'Αρχ. (ώδη α') Χριστὸς θεοῦ με σαρκούμενος.

Συνήθως ὁ κανόνας ἐκδίδεται στὴν Παρακλητικὴ ἀνωνύμως. Στὴν ἔκδοση τῆς 'Αποστολικῆς Διακονίας (1976), ποὺ ἀκολουθεῖ πιστὰ τὴν ἔκδοση τῶν Βελούδων (1873), ὁ κανόνας ἐκδίδεται ὡς «Ποίημα Κοσμᾶ» (σ. 13). 'Ο Σ. Εὐστρατιάδης προσγράφει τὸν κανόνα στὸν Κοσμᾶ καὶ παρατηρεῖ: «ὁ Λαυριωτικὸς κῶδιξ B 6, φ. 30 ἀναγράφει αὐτὸν εἰς τὸ δνομα τοῦ Κοσμᾶ, διπερ φαίνεται μοι καὶ πιθανώτερον, ἀφοῦ ἐκ τῆς ἀκροστιχίδος τοῦ ἐπομένου κανόνος (Δεύτερος ὑμνος Κοσμᾶ ἀγιοπολίτου) δῆλον γίνεται ὅτι καὶ πρῶτον ἐποίησε κανόνα εἰς ἡχον α'»¹. Τὸ περιέργο εἶναι ὅτι τὸν ὕδιο κανόνα προσγράφει ὁ Εὐστρατιάδης καὶ στὸν Ιωάννη Δαμασκηνό, μὲ βάση τὴν ἔνδειξη τοῦ Cod. Paris. gr. 396, f. 96r².

'Η παρατήρηση τοῦ Εὐστρατιάδη εἶναι ισχυρὴ μόνο ὡς πρὸς τὸ

55. Βλ. παραπάνω, σ. 174, ἀρ. 26, 27.

56. Βλ. ΕΥΤ. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, «Κανόνες τῆς Παρακλητικῆς», ΕΕΒΣ ΛΘ' - Μ', 1972 - 73, σ. 256, ἀρ. 2.

1. Βλ. Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, Κοσμᾶς, σ. 218, ἀρ. 13, σημ.

2. Βλ. τοῦ ΙΑΙΟΥ, «Δαμασκηνός», ΝΣ - ΚΣΤ', 1931, σ. 732, ἀρ. 77.

ὅτι ὁ Κοσμᾶς θὰ ἔραψε ἀναστάσιμο κανόνα καὶ σὲ α' ἥχο. Δὲν εἶναι δῆμως καθόλου βέβαιο ὅτι ὁ παρὸν εἶναι καὶ ὁ ἀναζητούμενος. Δύο στοιχεῖα συνηγοροῦν ὑπὲρ τοῦ Κοσμᾶ: τὸ ὄφος καὶ ἡ τεχνικὴ (ώδες μὲν λίγα τροπάρια, ἐφύμνιο στὶς ὠδὲς α', γ', ζ' καὶ η'). Πάντως ἀναμφισβήτητη ἀπόδειξη δὲν ὑπάρχει καὶ ὁ κανόνας κατατάσσεται στὰ ἀμφίβολα ἔργα τοῦ Κοσμᾶ.

14. Κανόνας ἀναστάσιμος, «Τῇ Κυριακῇ πρωΐ».

'Ακροστιχίδα: «Δεύτερος ὅμινος Κοσμᾶς ἀγιοπολίτου».

'Ηχος β'. Δεῦτε λαοί.

'Αρχ. (ἀδὴ α'): 'Ἐπὶ στυροῦ ἀναρτηθεὶς ἔκουσίως.

Ο κανόνας εἶναι ἄγνωστος στὰ ἔντυπα. Βρίσκεται στοὺς κώδικες Μ. Λαύρας Β 6, φ. 34 καὶ Γ 21, φ. 7β, ἀπὸ τοὺς ὄποιους καὶ τὸν ἔξεδωσε ὁ Σ. Εὐστρατιάδης³.

***15. Κανόνας ἀναστάσιμος «Τῇ Κυριακῇ πρωΐ».**

'Ηχος β'. 'Ἐν βυθῷ κατέστρωσε ποτέ.

'Αρχ. (ἀδὴ α'): 'Ο τοῦ κόσμου ἄρχων, ἀγαθέ.

Ο κανόνας ἔκδιδεται στὴν ἔντυπη Παρακλητικὴ ἀνωνύμως. 'Ως 'ποίημα Κοσμᾶς παραδίδει τὸν κανόνα ὁ Cod. Crypt. Δ.γ. VI (XI αι.).⁴ 'Αμφιβάλλω ἂν ἡ ἔνδειξη αὐτὴ ἀνταποκρίνεται στὰ πράγματα. 'Ο κανόνας, δπῶς τουλάχιστο ἔκδιδεται στὰ ἔντυπα, δὲν προδίδει οὔτε τὸ ὄφος οὔτε τὴν τεχνικὴ τοῦ Κοσμᾶ. 'Ο Σ. Εὐστρατιάδης τὸν προσγράφει στὸν 'Ιωάννη Δαμασκηνό⁵.

16. Κανόνας ἀναστάσιμος «Τῇ Κυριακῇ πρωΐ».

'Ακροστιχίδα: «Τρίτος ὅμινος Κοσμᾶς Ἱεροσολυμίτου».

'Ηχος γ': Τεμνομένην θάλασσαν ὁρέω.

'Αρχ. (ἀδὴ α'): 'Ραπισμόν, φιλάνθρωπε, κατεδέξω.

Τὸν κανόνα ἔξεδωσε ὁ Εὐστρατιάδης, μὲ βάση τὸν κώδικα Β 6 (13ος αι.), φ. 42α τῆς Μ. Λαύρας⁶.

17. Κανόνας ἀναστάσιμος «Τῇ Κυριακῇ πρωΐ».

'Ακροστιχίδα: «Τύμνος Κοσμᾶς τέταρτος, δόξα τῷ Θεῷ· ἀμήν».

'Ηχ. δ'. 'Υπὸ νεφέλης φωτεινῆς.

'Αρχ. Μεγαλωσύνην καὶ ἴσχυν.

Ο Εὐστρατιάδης γνώριζε μόνο τοὺς εἱρμοὺς καὶ τὴν ἀκροστιχί-

3. Στὴ μελέτη του Κοσμᾶς, σσ. 257 - 262.

4. Βλ. παραπάνω, σ. 158.

5. Βλ. Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, Δαμασκηνός, δ.π., σ. 732, ἀρ. 78.

6. Βλ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, Κοσμᾶς, σσ. 263 - 267.

δα⁷. 'Ο κανόνας σώζεται ὀλόκληρος στὸν Cod. Crypt. Δ.γ. I, ff. 12v - 15v, μὲ τὸν τίτλο: «Κανὼν σταυροαναστάσιμος. Ἡ ἀκροστιχίδης· Τύμνος Κοσμᾶς τέταρτος. Δόξα τῷ Θεῷ· ἀμήν»⁸.

***18. Κανόνας ἀναστάσιμος.**

'Ηχος δ'. Τριστάτας κραταιούς.

'Αρχ. (ἀδὴ α'): 'Εμφράττεται δεινῶν.

Τὸν κανόνα ἔκδιδει ὁ Εὐστρατιάδης μὲ βάση τοὺς Λαυριωτικοὺς κώδικες Β 6, φ. 49α, Γ 21 (16ος αι.), φ. 99β καὶ Θ 73 (15ος αι.), οἱ ὁποῖοι δῆμως παραδίδουν τὸ κείμενο ἀνωνύμως⁹. 'Ο ἔκδότης σημειώνει: «ἐκ τοῦ ὄφους εἰκάζω ὅτι τοῦ Κοσμᾶς καὶ τοῦτο ποίημα». 'Αλλὰ μόνο ἀπὸ τὸ ὄφος, χωρὶς τὴν ἐπικουρία ἀλλης γραπτῆς μαρτυρίας, δὲν μποροῦμεν νὰ λύσουμε τόσο σκοτεινὰ προβλήματα γνησιότητας καὶ μάλιστα σὲ θέματα ὅπου ἡ λογοτεχνικὴ μίμηση εἶναι τόσο συνίθης καὶ συχνὰ δημιουργεῖ συγχύσεις. Τὸ μόνο βέβαιο εἶναι ὅτι οἱ εἱρμοὶ ἀνήκουν στὸν 'Ιωάννη Δαμασκηνό.

***19. Κανόνας σταυροαναστάσιμος. «Τῇ Κυριακῇ πρωΐ».**

'Ηχος πλ. α'. Τῷ σωτῆρι Θεῷ.

'Αρχ. (ἀδὴ α'): Τῷ βουλήσει σταυρῷ προσηλωθέντι..

Στὴν ἔντυπη Παρακλητικὴ ὁ κανόνας φέρεται ἀνωνύμως. 'Ο Σ. Εὐστρατιάδης προσέγραψε καὶ αὐτὸν τὸν κανόνα στὸν Κοσμᾶς¹⁰ κατὰ τὴν μαρτυρία τοῦ Λαυριωτικοῦ κώδ. Β 6, φ. 56α.

Διατηρῶ ζωηρὲς ἐπιφυλάξεις. 'Ο Κοσμᾶς δὲ φαίνεται νὰ τρέφει ἰδιαίτερη συμπάθεια στὸν πλ. α' ἥχο. Εἶναι μάλιστα ὁ μόνος ἥχος στὸν ὅποιο δὲ συνέθεσε εἱρμοὺς ὁ Κοσμᾶς καὶ τὰ παραδιδόμενα στὸν πλ. α' ἥχο ἰδιόμελά του εἶναι σπάνια καὶ ἀμφίβολα.

***20. Κανόνας ἀναστάσιμος.**

'Ηχος πλ. α'. Πεζοπορῶν ὁ 'Ισραὴλ.

'Αρχ. (ἀδὴ α'): Τῇ ἀμαρτίᾳ με, Χρ.στέ.

Ο κανόνας, ἄγνωστος καὶ ἀνέκδοτος ἀκόμη, σώζεται ὡς «ποίημα Κοσμᾶς μεναχοῦ» στὸν Cod. Crypt. Δ.γ. I, ff. 16r - 19v¹¹. Διατηρῶ καὶ γιὰ τὸν κανόνα αὐτὸν τὶς ἔδιες ἐπιφυλάξεις.

21. Κανόνας σταυροαναστάσιμος «Τῇ Κυριακῇ».

'Ηχος πλ. β'. Κύματι θαλάσσης.

7. Βλ. Εἰρμολόγιο, σ. 101, ἀρ. 143, σημ. 1.

8. Βλ. ΕΥΤ. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, ΕΕΒΣ ΛΘ' - Μ', 1972 - 73, σ. 256, ἀρ. 5.

9. "Ο.π., σσ. 268 - 272 καὶ 330 - 333.

10. "Ο.π., σ. 333, ἀρ. 18.

11. Βλ. ΕΥΤ. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, δ.π., σ. 256, ἀρ. 6.

Αρχ. (ώδη α'): 'Εν τῷ παραδείσῳ φυτεύεται ξύλον.

Ο κανόνας είναι ανέκδοτος. Σώζεται στὸν Cod. Crypt. Δ.γ. V, ff. 83v - 90v¹². Οι παλαιοὶ μελετητὲς θεωροῦσαν τὸν εἰρμὸν «Κύματι θαλάσσης» ποίημα τῆς Κασίας. "Ηδη ἔχουμε ἰσχυροὺς λόγους νὰ τὸν θεωροῦμε ποίημα τοῦ Κοσμᾶ¹³ καὶ συνεπῶς τίποτε δὲ μᾶς ἐμποδίζει νὰ τοῦ προσγράψουμε καὶ τὸν παρόντα κανόνα. 'Απὸ μικροτανίᾳ τοῦ χρ. πείθομαι ὅτι καὶ τὸ ὄφος καὶ ἡ γλώσσα καὶ πολὺ περισσότερο ἡ τεχνικὴ τοῦ κανόνα συνηγοροῦν ὑπὲρ τοῦ Κοσμᾶ.

22. Καρόνας σταυροαναστάσιμος.

Ηχος πλ. β'. Κύματι θαλάσσης.

Αρχ. (ώδη α'): "Οτε σε τοῖς ἥλοις ἀνόμων ὁ δῆμος.

Ο κανόνας σώζεται στὸν Λαυριωτικὸν B 6, φ. 59. 'Ο Εὔστρατιάδης δίστασε νὰ τὸν περιλάβει στὸν κατάλογο τῶν κανόνων τοῦ Κοσμᾶ, ἀκριβῶς γιατὶ θεωροῦσε τοὺς εἰρμοὺς ἀναμφισβήτητο ποίημα τῆς Κασίας¹⁴. Τώρα νομίζω ὅτι μποροῦμε νὰ θεωροῦμε τὸν κανόνα αὐτὸν τουλάχιστον πιθανὸν ἔργο τοῦ Κοσμᾶ.

23. Καρόνας σταυροαναστάσιμος: «Τῇ Κυριακῇ πρωΐ».

Ηχος βαρύς. Πόντω ἐκάλυψε.

Αρχ. (ώδη α'): Δύο πηγάς ἡμῖν ἐν σταυρῷ ἀνέβλυσε.

Στὴν ἔντυπην Παρακλητικὴν ὁ κανόνας ὡς «ποίημα Κοσμᾶ»¹⁵. 'Ως ποίημα τοῦ Κοσμᾶ τὸν παραδίδει ὁ Λαυριωτικὸς B 6, φ. 64α¹⁶. 'Ο εἰρμὸς είναι πάντως τοῦ Κοσμᾶ καὶ πιθανότατα καὶ ὁ κανόνας. Συνηγοροῦν τὸ ὄφος, ἡ γλώσσα καὶ ἡ τεχνική.

*24. Καρόνας ἀναστάσιμος «Τῇ Κυριακῇ πρωΐ».

Ηχος βαρύς. Τῷ συνεργήσαντι Θεῷ.

Αρχ. (ώδη α'): Τῷ ὑψωθέντι ἐν σταυρῷ.

Τὸν κανόνα ἔξεδωσε ὁ Εὔστρατιάδης¹⁷ ἀπὸ τὸν Λαυριωτικὸν κώδικα Θ 73, φ. 176β, ὃπου ὅμως τὸ κείμενο παραδίδεται ἀνωνύμως. 'Ο ἔκδότης τὸν προσγράφει στὸν Κοσμᾶ ὀδηγούμενος μόνο ἀπὸ τὸ ὄφος. Καὶ παραπάνω ἔξηγήσαμε ὅτι μόνο τὸ ὄφος δὲν είναι ἀρκετὸν γιὰ νὰ λυθοῦν προβλήματα πατρότητας. 'Αντίθετα μὲ τὸν Εὔστρατιάδην, παρατηρῶ ὅτι τὰ τυπικὰ γνωρίσματα τοῦ Κοσμᾶ δὲν ὑπάρχουν στὸν παρόν-

12. Βλ. Εγγ. Τομαδάκη, δ.π., σσ. 257 - 258, ἀρ. 13.

13. Βλ. παραπάνω, σσ. 169 - 173.

14. Βλ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, Κοσμᾶς, σ. 333, σημ. 1.

15. Βλ. Ἑκδ. 'Αποστολικῆς Διακονίας, σ. 303.

16. Βλ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, Κοσμᾶς, σ. 334, ἀρ. 19.

17. Βλ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, Κοσμᾶς σσ. 334 - 337 καὶ 400 - 401.

τα κανόνα. 'Απεναντίας νομίζω ὅτι ὑπάρχει ἔνδειξη ποὺ ὀδηγεῖ μᾶλλον σὲ κωνσταντινουπολιτικὸν κλίμα. Πρόκειται γιὰ τὸ θεοτοκίον τῆς ζ' ὀδῆς, ποὺ ἔχει ὡς ἔξης:

Περίσωζε τὴν πόλιν σου,
πανάχραντε Παρθένε,
ἐκ πάσης περιστάσεως,
ὡς μόνη προστασία
τοῦ γένους ἡμῶν, εὐλογημένη,
Θεοτόκε πανύμνητε.

Είναι πρόδηλο ὅτι τουλάχιστον αὐτὸν τὸ θεοτοκίον προέρχεται ἀπὸ τὴ γραφίδα ὑμνογράφου τῆς βασιλεύουσας.

*25. Καρόνας ἀναστάσιμος.

Ηχος βαρύς. Τῷ ἐκτινάξαντι.

Αρχ. (ώδη α'): Τῷ δλέσαντι Θεῷ.

Τὸν κανόνα ἔκδιδει ὁ Εὔστρατιάδης¹⁸ ἀπὸ τὸν Λαυριωτικὸν κώδικα Δ 32, φ. 27α, ὃπου πάλι παραδίδεται ἀνωνύμως. Τὸ ὄφος ὀδηγησε καὶ ἔδω τὸν ἔκδότη νὰ προσγράψει τὸν κανόνα στὸν Κοσμᾶ. Μαρτυρία πάντως δὲν ὑπάρχει καὶ ὁ εἰρμὸς είναι ποίημα Δαμασκηνοῦ.

26. Τῇ Γ' καρὼν ἐγκωμιαστικὸς εἰς τὴν 'Υπεραγίαν Θεοτόκον, φέρων ἀκροστιχίδα τήνδε.

Πάντες σὲ ὑμνοῦμεν πόθῳ, Θεοτόκε.

Ηχος α'. Σοῦ ἡ τροπαιοῦχος δεξιά.

Αρχ. (ώδη α'): Ποίαν σοὶ ἐπάξιον ὡδήν.

Ο κανόνας ἔκδιδεται ἐλλιπῶς στὴν Παρακλητικὴν (Ἑκδ. Ρώμης, 1885, σσ. 12 - 20), ὡς ποίημα Κοσμᾶ, ἐνῷ στὸ Θεοτοκάριον τοῦ Εὔστρατιάδου (σσ. 53 - 55) φέρεται ὡς ποίημα 'Ιωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ. 'Ολόκληρο τὸν κανόνα μὲ τὴν ἔνδειξη «ποίημα Κοσμᾶ» παραδίδει ὁ Cod. Crypt. Δ.γ.I, ff. 138v - 138v¹⁹.

27. Καρόνας παρακλητικὸς τῆς Θεοτόκου.

Ακροστιχίδα: Κατ' ἀλφάβητον.

Ηχος πλ. β'. 'Ως ἐν ἡπειρῳ πεζεύσας.

Αρχ. (ώδη α'): 'Αναρχε Λόγε καὶ κτίστα, δημουργέ.

Ανέκδοτος στὸν Cod. Crypt. Δ.γ.X, ff. 127 - 130v²⁰.

28. Παρακλητικὸς καρόνας «Εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ εἰς τὴν 'Υπεραγίαν Θεοτόκον».

18. "Ο.π., σσ. 401 - 405.

19. Βλ. Εγγ. Τομαδάκη, δ.π., σ. 266, ἀρ. 66.

20. Βλ. Εγγ. Τομαδάκη, δ.π., σσ. 270 - 271, ἀρ. 93.

¹ Ήχος πλ. β'. 'Ως ἐν ἡπείρῳ πεζεύσας.
² Αρχ. (ώδη α'): 'Ο ἀπορρήτῳ προνοίᾳ, Λόγε Θεοῦ.
³ Ανέκδοτος στὸν Cod. Crypt. Δ.γ.Χ, ff. 64 - 69²¹.

29. Κανόνας «Εἰς Χριστόν».

¹ Ακροστιχίδα: «Πένθος Κοσμᾶ μοναχοῦ ἐπὶ νοός».
² Ήχος πλ. β'. 'Ως ἐν ἡπείρῳ πεζεύσας.

³ Αρχ. (ώδη α'): Πένθος μοι δώρησαι, Λόγε, καθαρικόν.

Τὸν κανόνα ἔξεδωσε ὁ Εὐστρατιάδης²², μὲ βάση τὸν Cod. Vindob. Theol. gr. 299, f. 367^γ, καὶ τὸν περιέλαβε ἐπίσης στὸ ἔργο του *Ποιηταὶ καὶ ψυχογράφοι τῆς Ορθοδόξου Εκκλησίας*²³.

Γ' ΤΟΥ ΤΡΙΩΔΙΟΥ

30. Κανόνας «Εἰς τὸ Σάββατον τοῦ Λαζάρου».

¹ Ήχος πλ. δ'. 'Τγράν διοδεύσας.
² Αρχ. (ώδη α'): 'Ο πρὸν ἐκ μὴ δητῶν παραγαγών.

Στὸ ἔντυπο Τριώδιο φέρεται ὡς ποίημα τοῦ Κοσμᾶ. 'Ο Christ ἀπέδωσε τὸν κανόνα στὸν ὄμώνυμο μοναχὸ Κοσμᾶ, δάσκαλο τῶν θετῶν ἀδελφῶν Κοσμᾶς καὶ Δαμασκηνοῦ¹. "Ηδη δικαὶος ἔχουμε ἀποδεῖξει ὅτι ὁ Κοσμᾶς αὐτὸς δὲν εἶναι ποιητὴς καὶ ὅτι ὅλη ἡ παράδοση προῆλθε ἀπὸ πλάνη². Τὸν κανόνα γνωρίζει ὡς γνήσιο ἔργο τοῦ Κοσμᾶ ὁ βιογράφος του Ἰωάννης Μερκουρόπωλος: «... τὴν πρὸ τοῦ θείου Πάσχα ἑβδομάδα ὑμνεῖ ὀλόκληρον, ἀρχάμενος ἀπὸ τοῦ κατὰ τὸν θείον Λάζαρον θαύματος»³. Περισσότερο σαφῆς εἶναι ἡ μαρτυρία τῆς ἀνέκδοτης ἀκόμη ἀκολουθίας τοῦ Κοσμᾶ, ποὺ μὲ πολλὴ πιθανότητα ἀποδίδεται στὸν Θεοφάνη: «Οὐ λόγοις, ἀλλ' ὡς ἐν πράγμασι σὺ παρέστησας ἔγερσιν, μάκαρ, Λαζάρου ἐκ νεκρῶν ...» (ώδης⁴, 2. Κώδ. Λαυριωτικὸς Θ 77, f. 141 v)⁴.

31. Κανόνας «Εἰς τὴν Κυριακὴν τῶν Βαΐων».

¹ Ακροστιχίδα: «'Ωσαννά Χριστὸς εὐλογημένος Θεός».
² Ήχος δ'. 'Ωρθησαν αἱ πηγαὶ τῆς ἀβύσσου.
³ Αρχ. (ώδη α'): Στόματος ἐκ νηπίων ἀκάκων.

21. Βλ. ΕΥΤ. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, δ.π., σ. 264, ἀρ. 54.
 22. Βλ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, Κοσμᾶς, σσ. 406 - 413.
 23. Ιεροσόλυμα 1940, σσ. 352 - 359.
 1. CHRIST - PARANIKAS, Anthologia σ. L.
 2. Βλ. παραπάνω, σσ. 112 - 115.
 3. ΑΙΣ Δ', 336, 18 - 20.
 4. Βλ. παραπάνω, σ. 115.

¹ Εκδόσεις

"Ἐντυπο Τριώδιο. PG 98, 497 - 501. Christ - Paranikas, Anthologia, σσ. 183 - 186.

² Ερμηνείες

- α. Θεοδώρου Προδρόμου. Βλ. Stevenson, Comment., σ. XXV.
- β. Νικοδήμου 'Αγιορείτου, 'Εορτοδρόμιον, σσ. 257 - 286.
- γ. Γρηγορίου Κορίνθου. Βλ. 'Αθ. Κομίνη, δ.π., σ. 250.
- δ. 'Ερμηνεία «παρὰ τινος ἀγιωτάτου ἀρχιερέως» ἀνέκδοτη βρίσκεται στὸν ὑπ' ἀρ. 16 (ἔτους 1305) κώδικα τῆς Μ. Δογκειαρίου. Βλ. Λάμπρου, Κατάλογος Α', α. 236.
- ε. 'Ανώνυμη καὶ ἀνέκδοτη ἐρμηνεία βρίσκεται ἐπίσης στὸν Cod. Vatic. Palatin. gr. 355 (XIV s.), f. 76v. H. Stevenson, 202.
- ζ. "Αλλη ἀνώνυμη ἐρμηνεία στὸν ὑπ' ἀρ. 856 (102) κώδικα τῆς 'Εθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς 'Ελλάδος. Βλ. 'Ιω. Σακελλίωνος, Κατάλογος, σ. 154.
- ζ. 'Ανώνυμη ἐρμηνεία καὶ στὸν ὑπ' ἀρ. 33 (18ος αι.) κώδικα τῆς Βιβλιοθήκης 'Αλεξίου Κολυβᾶ, φ. 40α. Βλ. Σπ. Λάμπρο, NE 12, 1915, σ. 233
- η. 'Ερμηνεία σὲ γλώσσα ἀπλὴ νεοελληνικὴ στὸν ὑπ' ἀρ. 643 (19ος αι.) κώδικα τῆς Μ. Παντελεήμονος, φ. 122α. Βλ. Λάμπρου, Κατάλογος Β', σ. 409.

Παρατηρήσεις

Διασκευὴ τοῦ κανόνα καὶ προσαρμογὴ του στὸ περιεχόμενο τῆς ἐορτῆς τοῦ Εὐαγγελισμοῦ ἀπὸ τὸν πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Φιλόθεο (Κόκκινο) ὑπάρχει στὸν ὑπ' ἀρ. 303, φ. τπ', κώδικα τοῦ Πατριαρχείου Ιεροσολύμων. Βλ. 'Αθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, ΙΒ IV, σ. 282, ὅπου τὰ ἔξης: «Κανὼν εἰς τὸν εὐαγγελισμὸν τῆς παναγίας Θεοτόκου· ποίημα μὲν ὃν τοῦ ἀγίου καὶ μεγάλου ποιητοῦ Κοσμᾶ εἰς τὴν τῶν Βαΐων ἐορτὴν, μεταποιηθεὶς δὲ ἀπὸ μέρους εἰς ταύτην τὴν ιερὰν ὑπὸ τοῦ ἀγιωτάτου καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου κυροῦ Φιλοθέου».

32. Κανόνας «Εἰς τὴν Μ. Πέμπτην».

¹ Ακροστιχίδα: «Τῇ μακρῷ Πέμπτῃ μακρὸν ὅμνον ἔξασθω».
² Ήχος πλ. β'. Τμηθείσῃ τμῆται.
³ Αρχ. (ώδη α'): 'Η παντατίτια καὶ παρεκτικὴ ζωῆς.

⁴ Εκδόσεις

"Ἐντυπο Τριώδιο. PG 98, 476 - 481. Christ - Paranikas, Anthologia, σσ. 190 - 193.

*Ερμηνείες

- α. Θεοδώρου Προδρόμου. Βλ. Stevenson, *Comment.*, σ. XXV.
- β. Γρηγορίου Κορίνθου. Βλ. 'Αθ. Κομίνη, δ.π., σ. 250.
- γ. Νικοδήμου 'Αγιορείτου, *'Εορτοδρόμιον*, σσ. 325 - 335.
- δ. 'Ο Μιχαὴλ Ψελλὸς παραφράζει τὸν κανόνα σὲ στίχους ἵαμβικούς τριμέτρους.

'Αρχ. Πόντος μέλας πρὶν τέμνεται τετμημένη.

Λήγ. Θεὸς βροτὸς τέλειος, εἰς, ἄμφω, μόνος.

Βλ. Τριανταφυλλίτσας Θ. Μανιάτη, «'Ανέκdoto τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ: 'Η παράφrasη τοῦ κανόνα στὴν Μεγάλη Πέμπτη Κοσμᾶ τοῦ Μαΐουμᾶ», περ. *Διπτυχα Α'*, 1979, σσ. 194 - 238 (τὸ κείμενο τῆς παραφrásseως, σσ. 217 - 236).

ε. Στὸ τελευταῖο τροπάριο τοῦ κανόνα «'Ως ἀνθρωπος ὑπάρχω οὐσίᾳ οὐ φαντασίᾳ» ἔγραψε πεζὴ ἐρμηνεία ὁ Ἰδιος Μιχαὴλ Ψελλός. 'Αρχ. «'Ως ἀνθρωπος ὑπάρχω, ζητήσεως τε καὶ ἐξηγήσεως». Λήγ. «τὴν τῶν πραγμάτων ἔχει ἀντίληψιν». Cod. Vatic. gr. 671 (olim 818) (XIV. s.), ff. 14v - 16. Βλ. R. Devreesse, *Codices Vaticani*, t. III (= Codd. 604 - 866), *Città del Vaticano MCML* (= 1950), σ. 117.

ζ. "Εμμετρη παράφrasη τοῦ Ψελλοῦ στὸ Ἰδιο τροπάριο σώζεται στὸν Cod. Paris. gr. 1182, f. 267. 'Αρχ. «'Ωσπερ βροτὸς πέφυκα καὶ Θεὸς πέλω». Βλ. K. Σάθι, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τ. V (1876), σ. οζ'.

ζ. Νικήτας ὁ Παφλαγών (9ος αι.) ἔγραψε ἐρμηνεία στὸ β' τροπάριο τῆς 0' ὡδῆς «Δημιουργὸν ὁ Πατήρ πρὸ τῶν αἰώνων σοφίαν . . . ». Βλ. 'Ιω. Σακελλίωνος, «'Ανέκdota» Ιερά, *ΔΙΕΕ Β'*, 1885, σσ. 579 - 581.

η. 'Ερμηνεία ἀνώνυμη σώζεται στὸν Cod. Vatic. Palat. gr. 355 (XIV s.), f. 104v. H. Stevenson, 202.

θ. 'Ερμηνεία «παρά τινος ἀγιωτάτου ἀρχιερέως» σώζεται στὸν ὑπ' ἀρ. 16 (ἔτους 1305) κώδικα τῆς M. Δοχειαρίου, Βλ. Σπ. Λάμπρου, *Κατάλογος Α'*, σ. 236.

ι. "Αλλη ἀνώνυμη ἐρμηνεία σώζεται στὸν ὑπ' ἀρ. 33 (18ος αι.) κώδικα τῆς Βιβλιοθήκης 'Αλεξίου Κολυβᾶ, φ. 48α, Βλ. Σπ. Λάμπρο, *NE 12*, 1915, σ. 233.

ια. 'Ερμηνεία σὲ γλώσσα ἀπλὴ νεοελληνικὴ σώζεται στὸν ὑπ' ἀρ. 643 (19ος αι.), κώδικα τῆς M. Παντελεήμονος, φ. 145α. Βλ. Σπ. Λάμπρου, *Κατάλογος Β'*, σ. 409.

Παρατηρήσεις

'Ο κανόνας στὰ χρφ. ἀρχίζει «Τμηθεὶς τμῆται . . . » ἢ «Τιμηθεὶς τιμῆται . . . ». 'Ο 'Αθανάσιος ὁ Πάριος διόρθωσε στὸ «Τμηθείσῃ (ράβδῳ)

τμῆται . . . »⁵. Πρόβλημα γραφῆς δημιουργεῖ ἐπίσης ἡ ἀρχὴ τοῦ πρώτου τροπαρίου τῆς ε' ὡδῆς: «'Η τὸ ἀσχετον κρατοῦσα καὶ ὑπέρροον ἐν αιθέρι ὅδωρ . . . ». Οἱ κώδικες παρήχουν συνήθως τὴ γραφὴ «ὑπέρωον» καὶ σὲ πολλὲς ἐντυπες ἐκδόσεις Τριαδίου γράφεται «ὑπερῷον». Χωρὶς ἀμφιβολία ἡ ὅρθη γραφὴ εἶναι «ὑπέρροον»⁶.

Σημειώνουμε ἐπίσης δύο ἀνώνυμες διασκευὲς τοῦ κανόνα σὲ λειτουργικὴ χρήση:

α. - Στὸ *Μηγαῖο Δεκεμβρίου ΚΒ'*: «Κανὼν προεόρτιος, οὗ ἡ ἀκροστιχίς· Τῇ μακρῷ πέμπτῃ μακρὸν ὅμινον ἐξάδω».

β. - Στὸ *Μηγαῖο Ιανουαρίου Δ'*: «Ἐν τοῖς Ἀποδείπνοις, ὁ Κανὼν, οὗ ἡ ἀκροστιχίς· Τῇ μακρῷ πέμπτῃ μακρὸν ὅμινον ἐξάδω».

Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις οἱ είρμοι καὶ τὰ τροπάρια προσαρμόζονται στὸ περιεχόμενο τῆς ἑορτῆς τῶν Χριστουγέννων καὶ τῶν Φώτων ἀντίστοιχα⁷. Παρέχω ἐδῶ δείγματα τῆς διασκευῆς καὶ προσαρμογῆς:

'Ωδὴ γ'. Εἰρμὸς

Κοσμᾶς (Κανόνας Μ. Πέμπτης):

Κύριος ὃν πάντων καὶ κτίστης Θεὸς
τὸ κτιστὸν ὁ ἀπαθῆς
πτωχεύσας σεαυτῷ ἥγωσας·
καὶ τὸ πάσχα οἵς ἔμελλες θανεῖν
αὐτὸς ὃν σεκυτὸν προετίθης,
φάγετε, βοῶν, τὸ σῶμα μου
καὶ πίστει στερεωθήσεσθε.

'Ανώνυμος (Κανόνας προεόρτιος Χριστουγέννων):

Κύριος ὃν πάντων καὶ κτίστης Θεὸς
τὸ κτιστὸν ὁ ἀπαθῆς
πτωχεύσας ἔαυτῷ ἥγωσε·
καὶ ὃς βρέφος φερόμενος σαρκὶ⁸
ἐν φάτνῃ πενιχρῷ προσκυνεῖται,
φάγετε, βοῶν, τὸ σῶμα μου
καὶ πίστει στερεωθήσεσθε.

'Ανώνυμος (Κανόνας προεόρτιος τῶν Φώτων):

Κύριος ὃν πάντων καὶ κτίστης Θεὸς
τὸ κτιστὸν ὁ ἀπαθῆς

5. Βλ. N. B. Τομαδάκη, *Κλείς*, σ. 132.

6. Βλ. Θεοχ. Δετοράκη, «'Ανέκdoto Βίος Κοσμᾶ τοῦ Μαΐουμᾶ», *ΕΕΒΣ ΜΑ'*, 1974, σ. 277, σημ. 434. Καὶ, τοῦ ΙΑΙΟΥ, «'Αθηναύριστα βυζαντινά. 'Εκατοντάς πρώτη», *'Αθηνᾶ ΟΣΤ'*, 1977, σ. 241.

7. Βλ. καὶ παραπάνω, σσ. 162 - 164.

πτωχεύσας σεκυτῷ ἔγνωσας·
καὶ τοῖς φείθοις οἵς ἔμελλες ἐλθεῖν
αὐτὸς ὁν τοῖς λαοῖς προσεφώνεις·
“Γδωρ τῆς ζωῆς ἀντλήσατε
καὶ πίστει στερεωθήσεσθε.

Δ. ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΑΡΙΟΥ

33. - Καρόνας στὴν Πεντηκοστή

‘Ακροστιχίδα· «Πεντηκοστὴν ἑορτάζωμεν».
‘Ηχος βαρύς. Πόντῳ ἐκάλυψε.
‘Αρχ. (ἀδὴ α'). “Ἐργῳ ὡς πάλαι τοῖς μαθηταῖς.

Ἐκδόσεις

“Ἐντυπο Πεντηκοστάριο «Τῇ Κυριακῇ τῆς Πεντηκοστῆς, Εἰς τὸν Ὁρθρον». PG 98, 489 - 492. Τρεμπέλα, ‘Ἐκλογή, σσ. 189 - 191. ‘Ο εἱρμὸς τῆς θ' ὀδῆς «Μὴ τῆς φθορᾶς διαπείρᾳ κυοφορήσασα» μὲ ίταλικὴ μετάφραση στὴ μελέτη τοῦ L. Tardo, «Canti bizantini inediti interpretati sulle notazioni paleografiche», *V Congresso Internazionale di Studi Byzantini*, Roma 20 - 27 Settembre 1936 - XIV, σ. 7 (ἀρ. 10). Christ - Paranikas, *Anthologia*, σσ. 201 - 204.

Ἐρμηνεῖς

- α. Θεοδώρου Προδρόμου. Βλ. Stevenson, *Comment.*, XXV.
- β. Γρηγορίου Κορίνθου. Βλ. ’Αθ. Κομίνη, δ.π., σ. 250.
- γ. Νικοδήμου ‘Αγιορείτου, *Ἐορτοδρόμιον*, σσ. 526 - 552.
- δ. ‘Ἐρμηνεία ἀνώνυμη καὶ ἀνέκδοτη στὸν Cod. Vatic. Palat. gr. 355 (XIV s.), f. 178r. H. Stevenson, 202.
- ε. “Ἀλλῃ ἀνώνυμῃ καὶ ἀνέκδοτῃ ἐρμηνείᾳ στὸν ὑπ’ ἀρ. 856 (102) (ἔτους 1606) κώδικα τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος. Βλ. ’Ιω. Σακελλίωνος, *Κατάλογος*, σ. 154.
- ζ. “Ἀλλῃ ἐρμηνείᾳ στὸν ὑπ’ ἀρ. 33 (18ος αι.) κώδικα τῆς Βιβλιοθήκης ’Αλεξίου Κολυβᾶ. Βλ. Σπ. Λάμπρο, *NE* 12, 1915, σ. 233, φ. 68α.
- η. ‘Ἐρμηνεία σὲ γλώσσα ἀπλὴ νεοελληνικὴ στὸν ὑπ’ ἀρ. 643 (19ος αι.) κώδικα τῆς Μ. Παντελεήμονος. Βλ. Σπ. Λάμπρου, *Κατάλογος*, B', σ. 409.

Παρατηρήσεις

‘Ο κανόνας τῆς Πεντηκοστῆς εἶναι ὁ μόνος κανόνας τοῦ Κοσμᾶ ποὺ δὲν ἔχει ἔμμετρη ἀκροστιχίδα. ‘Ως ἀκροστιχίδα χρησιμοποιεῖ τὴν ἀπαρχὴν τοῦ σχετικοῦ λόγου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου· «Πεντηκοστὴν ἑορ-

τάζομεν καὶ Πνεύματος ἐπιδημίαν καὶ προθεσμίαν ἐπαγγείλας καὶ ἐλπίδος συμπλήρωσιν...» (PG 36, 436)⁸.

3. ΤΡΙΩΔΙΑ - ΔΙΩΔΙΑ ΚΑΙ ΤΕΤΡΑΩΔΙΑ

1. Τετραώδιο στὸ Σάββατο τοῦ Λαζάρου.

‘Ηχος πλ. δ'. Τὸν Ἰωνᾶν ἐν τῷ κήτει.

‘Αρχ. (ἀδὴ ζ'). ‘Αγάπη σε εἰς Βγθανίαν, Κύριε.

Τὸ τετραώδιο στὸ ἔντυπο Τριώδιο εὐθὺς μετὰ τὴν ε' ὀδὴ τοῦ κανόνα, μὲ τὴν ἐνδειξη· «Ἐντεῦθεν ἀρχόμεθα τῶν τετραωδίων... Τετραωδίον, ποίημα τοῦ αὐτοῦ Κοσμᾶ». Βλ. καὶ PG 98, 517 - 520.

Τὸ τετραώδιο τοῦτο ἔχει τὶς ὀδὲς ζ' - θ' καὶ μελίζεται στοὺς ἀκόλουθους εἱρμούς:

‘Ωδὴ ζ' Τὸν Ἰωνᾶν ἐν τῷ κήτει, Κύριε.

» ζ' Παιδες Ἐβραίων ἐν καμίνῳ.

» η' Μουσικῶν ὄργανων συμφωνούντων.

» θ' Τὴν ἀγνήν ἐνδόξως τιμήσωμεν.

‘Απὸ τοὺς εἱρμούς αὐτοὺς οἱ ζ', η' εἶναι τοῦ Δαμασκηνοῦ¹ καὶ οἱ ζ', θ' τοῦ Ἡλία πτρῷ. Ιεροσολύμων².

Στὸ τετραώδιο τοῦτο ὁ Κοσμᾶς ἀκολουθεῖ τὴν γνώριμη τεχνική: δύο τροπάρια σὲ κάθε ὀδὴ ἐκτὸς τοῦ (ξένου) εἱρμοῦ καὶ ἀνακλώμενο στὶς ζ', η' καὶ θ' ὀδές:

2. Τριώδιο στὴ Μ. Δευτέρᾳ

‘Ακροστιχίδα· Τῇ Δευτέρᾳ.

‘Ηχος β'. Τῷ τὴν ἀβατον.

‘Αρχ. (ἀδὴ α'). ‘Η ἀπόρρητος Λόγου Θεοῦ κατάβασις.

Ἐκδόσεις

“Ἐντυπο Τριώδιο. ΑΙΣ, Β', σ. 35 - 36. Christ - Paranikas, *Anthol.*, 187 - 188. PG 98, 472 - 473.

Ἐρμηνεῖς

- α. Θεοδώρου Προδρόμου. Βλ. Stevenson, *Comment.*, σ. XXV.
- β. Γρηγορίου Κορίνθου. Βλ. ’Αθ. Κομίνη, δ.π., σ. 250.
- γ. Νικοδήμου ‘Αγιορείτου, *Ἐορτοδρόμιον*, σσ. 288 - 300.
- δ. «Παρά τινος ἀγιωτάτου ἀρχιερέως» στὸν ὑπ’ ἀρ. 16 (ἔτους 1305)

8. Βλ. καὶ ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ *Ἐορτοδρόμιον*, σ. 524.

1. Βλ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, *Εἰρμολόγιον*, σ. 220, ἀρ. 315.

2. “Ο.π., σ. 240, ἀρ. 343.

- κάθικα τῆς Μ. Δογειαρίου. Βλ. Λάμπρου, *Κατάλογος Α'*, σ. 236.
 ε. 'Ανώνυμη ἐρμηνεία στὸν Cod. Vatic. Palat. gr. 355 (XIV s.), f. 89r. H. Stevenson, σ. 202.
 ζ. 'Ανώνυμη ἐπίσης στὸν ὑπ' ἀρ. 33 (18ος αἰ.) κάθικα τῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξίου Κολυβᾶ, φ. 44a. Βλ. Σπ. Λάμπρου, *NE* 12, 1915, σ. 233.
 η. 'Αλλη ἀνώνυμη στὴν ἀπλὴ νεοελληνικὴ στὸν ὑπ' ἀρ. 643 (19ος αἰ.) κάθικα τῆς Μ. Παντελεήμονος, φ. 134 a. Βλ. Λάμπρου, *Κατάλογος*, Β', σ. 409.

Παρατηρήσεις

"Άν προστεθοῦν οἱ ἀκροστιχίδες τοῦ τριωδίου τῆς Μ. Δευτέρας τοῦ διωδίου τῆς Μ. Τρίτης καὶ τοῦ τριωδίου τῆς Μ. Τετάρτης σχηματίζεται μιὰ ἔμμετρη ἱαμβικὴ ἀκροστιχίδα:

Τῇ Δευτέρᾳ, Τρίτῃ τε Τετράδι ψαλῶ.

Τοῦτο παρατήρησε πρῶτος ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος στὴν ἐρμηνεία του· «Εἰς μὲν ὑπέστρωται ἱαμβος»³.

Διασκευὴ τοῦ παρόντος τριωδίου σὲ λειτουργικὴ χρήση, μὲ τὸ δονομα Συμεὼν τοῦ Μεταφραστῆ, ὑπάρχει στὸ Μηγαῖο Δεκεμβρίου 20 (προεόρτιο τῶν Χριστουγέννων) «Ἐν τοῖς Ἀποδείπνοις»⁴. Ἀνάλογη διασκευὴ στὰ προεόρτια τῶν Φώτων ὑπάρχει καὶ στὸ Μηγαῖο Ἰανουαρίου 2, ἐπίσης «Ἐν τοῖς Ἀποδείπνοις», ίσως ποίημα τοῦ ἕδιου Συμεὼν τοῦ Μεταφραστῆ⁵.

3. Διώδιο στὴ Μ. Τρίτη

'Ακροστιχίδα· Τρίτη τε.

'Ηχος β'. Τῷ δόγματι τῷ τυραννικῷ.

'Αρχ. (ῶδη γ'). 'Ραθυμίαν ἀπωθεν ἡμῶν βαλλώμεθα.

Ἐκδόσεις

"Ἐντυπο Τριώδιο. PG 98, 473 - 476. Christ - Paranikas, *Anthologia*, σσ. 189 - 190. ΑΙΣ Β', 1894, σ. 69.

Ἐρμηνεῖς

- α. Θεοδώρου Προδρόμου. Stevenson, *Comment.*, σ. XXV.
 β. Γρηγορίου Κορίνθου. Βλ. 'Αθ. Κομίνη, δ.π., σ. 250.
 γ. Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου, *Ἑορτοδρόμιον*, σσ. 301 - 309.
 δ. «Παρά τινος ἀγιωτάτου ἀρχιερέως» στὸν ὑπ' ἀρ. 16 (ἔτους 1305) τῆς Μ. Δογειαρίου. Βλ. Λάμπρου, *Κατάλογος Α'*, σ. 236.

3. Βλ. STEVENSON, *Comment.*, σ. XXV.

4. "Ἐκδ. Βενετίας (1895), σ. 138, 'Αποστολικῆς Διακονίας (1975), σ. 143, σημ. Βλ. ἐπίσης ΕΜΕΡΕΑΣ, «Hymnographi Byzantini», EO 24, 1925, σ. 175.

5. Βλ. καὶ παραπάνω, σσ. 162 - 164.

τοὺς 1305) τῆς Μονῆς Δογειαρίου. Βλ. Λάμπρου, *Κατάλογος*, Α', σ. 236.

ε. "Αλλη ἀνώνυμη ἐρμηνεία στὸν Cod. Vatic. Palat. gr. 355 (XIV s.), f. 95r. H. Stevenson, σ. 202.

ζ. Στὸν ὑπ' ἀρ. 33 (18ος αἰ.), φ. 45β τῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξίου Κολυβᾶ. Βλ. Λάμπρου, *NE* 12, 1915, σ. 233.

η. Στὸν ὑπ' ἀρ. 643 (19ος αἰ.) τῆς Μ. Παντελεήμονος, φ. 137a. Βλ. Λάμπρου, *Κατάλογος*, Β', σ. 409.

Παρατηρήσεις

Τὸ διώδιο ἔχει τὴν γ' καὶ τὴν θ' ὡδὴν. Διασκευὴ του βλ. στὸ ἔντυπο Μηγαῖο Δεκεμβρίου ΚΑ' «ἐν τοῖς Ἀποδείπνοις» (προεόρτια Χριστουγέννων) καὶ Ἰανουαρίου Β', δομοίως «ἐν τοῖς Ἀποδείπνοις» (προεόρτια τῶν Φώτων). Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις διασκευῶν τὸ διώδιο φέρεται ἀνωνύμως, πιθανότατα δόμως εἶναι ἔργο τοῦ ἕδιου διασκευαστῆ, δηλ. τοῦ Συμεὼν τοῦ Μεταφραστῆ.

4. Τριώδιο στὴ Μ. Τετάρτη

'Ακροστιχίδα· Τετράδι ψαλῶ.

'Ηχος β'. Τῆς πίστεως ἐν πέτρᾳ με στερεώσας.

'Αρχ. (ῶδη γ')· 'Ἐν κενοῖς τὸ συνέδριον τῶν ἀνόμων.

Ἐκδόσεις

"Ἐντυπο Τριώδιο. PG 98, 473 - 476. Christ - Paranikas, *Anthologia*, σσ. 189 - 190. ΑΙΣ Β', 1894, σ. 69.

Ἐρμηνεῖς

- α. Θεοδώρου Προδρόμου. Stevenson, *Comment.*, σ. XXV.
 β. Γρηγορίου Κορίνθου. Βλ. 'Αθ. Κομίνη, δ.π., σ. 250.
 γ. Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου, *Ἑορτοδρόμιον*, σσ. 316 - 324.
 δ. «Παρά τινος ἀγιωτάτου ἀρχιερέως» στὸν ὑπ' ἀρ. 16 (ἔτους 1305) τῆς Μ. Δογειαρίου. Βλ. Λάμπρου, *Κατάλογος Α'*, σ. 236.
 ε. 'Ανώνυμη στὸν Cod. Vatic. Palat. gr. 355 (XIV s.), f. 98r. Βλ. H. Stevenson, σ. 202.
 ζ. 'Ανώνυμη ἐπίσης στὸν ὑπ' ἀρ. 33 (18ος αἰ.) κάθικα τῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξίου Κολυβᾶ, φ. 46β. Βλ. Λάμπρου, *NE* 12, 1915, σ. 233.
 η. 'Ἐπίσης στὸν ὑπ' ἀρ. 643 (19ος αἰ.) κάθικα τῆς Μ. Παντελεήμονος, φ. 140. Βλ. Λάμπρου, *Κατάλογος Β'*, σ. 409.

Παρατηρήσεις

Τὸ τριώδιο ἔχει τὶς ὡδὲς γ', γ', θ'. Η τεχνικὴ ἐπεξεργασία εἶναι

αψογή, τόσο μάλιστα ώστε στήν γ' ὡδὴ νὰ ἔχουμε ἀπόλυτη ἴσοσυλλαβία καὶ σχεδὸν ἀπόλυτη ὄμοτονίσ, ἵνα σχηματισμὸς τονικοῦ ἱαμβικοῦ δωδεκασύλλαχβου⁶.

Κατὰ τὰ γνωστά, διασκευὲς τοῦ τριώδιου ἔχουμε σὲ λειτουργικὴ γρῆση στὸ Μηγαῖο Δεκαεμβρίου ΚΓ' «ἐν τοῖς ἀποδείπνοις» (προεόρτια τῶν Χριστουγέννων) καὶ Ἰανουαρίου Γ', «ἐν τοῖς ἀποδείπνοις» (προεόρτια τῶν Φώτων).

5. Τριώδιο στὴ Μ. Παρασκευῆ

‘Ακροστιχίδα’ Προσάρθρων τε.

“Ηγος πλ. β’. Πρὸς σὲ δρθρίζω.

“Αρχ. (ῶδὴ ε’). ‘Ρυθμέντες πόδας καὶ προκαθαρθέντες.

Ἐκδόσεις

“Ἐγτυπο Τριώδιο. PG 98, 484 - 485. Christ - Paranikas, Anthologia, σσ. 194 - 196. Τρεμπέλας, Ἐκλογὴ, σ. 192.

Ἐρμηνείες

α. Θεοδώρου Προδρόμου. Βλ. Stevenson, Comment., σ. XXV.

β. Γρηγορίου Κορίνθου. Βλ. Ἀθ. Κομίνη, δ.π., σ. 250.

γ. Νικοδήμου Ἀγιορείτου, Ἔορτοδρόμιον, σσ. 356 - 371.

δ. «Παρά τινος ἀγιωτάτου ἀρχιερέως» στὸν ὑπ’ ἀρ. 16 (ἔτους 1305) κώδικα τῆς Μ. Δογειαρίου. Βλ. Λάμπρου, Κατάλογος Α’, σ. 236.

ε. ‘Ανώνυμη ἐρμηνεία στὸν Cod. Vatic. Palat. gr. 355 (XIV s.), f. 121r. H. Stevenson, σ. 202.

ζ. “Αλλη ἀνώνυμη ἐρμηνεία στὸν ὑπ’ ἀρ. 33 (18ος αἰ.) κώδικα τῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξίου Κολυβᾶ, φ. 52α. Βλ. Λάμπρου, NE 12, 1915, σ. 233.

η. ‘Ἐρμηνεία στὴν ἀπλὴ νεοελληνικὴ στὸν ὑπ’ ἀρ. 643 (19ος αἰ.) κώδικα τῆς Μ. Παντελεήμονος, φ. 157α. Βλ. Λάμπρου, Κατάλογος Β’, σ. 409.

η. ‘Ιδιαιτερη ἐρμηνεία μόνο στὸν εἰρμὸ τῆς θ’ ὡδῆς «Τὴν τιμιωτέραν» ἔγραψε ὁ Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος (14ος αἰ.). Σώζεται στὸν ὑπ’ ἀρ. 118 (18ος αἰ.) κώδικα τῆς Μ. Παντοκράτορος. Βλ. Λάμπρου, Κατάλογος Α’, σ. 104. Καὶ H. G. Beck, KTL, σ. 705.

θ. ‘Ιδιαιτερη ἐπίσης ἐρμηνεία στὸν ἕδιο εἰρμὸ ἔγραψε καὶ ὁ Γρηγόριος Κορίνθου. Σώζεται στὸν Cod. Vatic. Palat. gr. 423 (409) (XV. ε’), f. 8. H. Stevenson, σ. 274.

Παρατηρήσεις

Τὸν εἰρμὸ τῆς θ’ ὡδῆς «Τὴν τιμιωτέραν τῶν Χερουβίμ καὶ ἐνδοξο-

6. Βλ. παραπάνω, σσ. 145 - 146.

τέραν ἀσυγκρίτως τῶν Σεραφίμ...» ἔγραψε ὁ Κοσμᾶς ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸν ὄμνο στὴν Θεοτόκο τοῦ Ἐφραίμ: «Τιμιωτέρα τῶν Χερουβίμ καὶ ἀσυγκρίτως πασῶν τῶν οὐρανίων στρατιῶν...»⁷. Ὁ εἱρμὸς αὐτὸς καθιερώθηκε ἀριθτερα ὡς μόνιμο στοιχεῖο τῶν ἀκολουθιῶν⁸.

6. Τετραώδιο στὸ Μ. Σάββατο

‘Ακροστιχίδα’ Σάββατον μέλπω μέγα.

“Ηγος πλ. β’. Συνεσχέθη, ἀλλ’ οὐ κατεσχέθη.

‘Αρχ. (ῶδὴ ε’). ‘Ανηρέθης, ἀλλ’ οὐ διηρέθης.

Ἐκδόσεις

“Ἐγτυπο Τριώδιο. PG 98, 485 - 488. Christ - Paranikas, Anthologia, σσ. 196 - 201. AIΣ B, 1894, σσ. 169 - 173. Τρεμπέλας, Ἐκλογὴ, σσ. 192 - 193. Ἀγιορειτικὴ Βιβλιοθήκη, 2, 1938, 312 - 314.

Ἐρμηνείες

α. Θεοδώρου Προδρόμου. PG 133, 1235 - 1238. Βλ. καὶ Stevenson, Comment. σ. XXV.

β. Γρηγορίου Κορίνθου. Βλ. Ἀθ. Κομίνη, δ.π., σ. 250.

γ. Νικοδήμου Ἀγιορείτου, Ἔορτοδρόμιον, σ. 372 - 416.

δ. «Παρά τ.νος ἀγιωτάτου ἀρχιερέως», ἀνέκδοτη στὸν ὑπ’ ἀρ. 16 (ἔτους 1305) κώδικα τῆς Μ. Δογειαρίου. Βλ. Λάμπρου, Κατάλογος Α’, σ. 286.

ε. ‘Ἐρμηνεία ἀνώνυμη στὸν Cod. Vatic. Palat. gr. 355 (XIV s.). Βλ. H. Stevenson, σ. 202.

ζ. “Αλλη ἀνώνυμη ἐρμηνεία στὸν ὑπ’ ἀρ. 33 (18ος αἰ.) κώδικα τῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξίου Κολυβᾶ, Βλ. Λάμπρου, NE 12, 1915, σ. 233.

ζ. ‘Ανώνυμη ἐπίσης ἐρμηνεία στὸν ὑπ’ ἀρ. 1117 (18ος αἰ.) κώδικα τῆς τῆς Εθνικῆς Βιβλιοθήκης. Βλ. Ἰ. Σακελλίωνος, Κατάλογος, σ. 201.

η. ‘Ἐρμηνεία στὴν ἀπλὴ νεοελληνικὴ στὸν ὑπ’ ἀρ. 643 (19ος αἰ.) κώδικα τῆς Μ. Παντελεήμονος. Βλ. Λάμπρου, Κατάλογος Β’, σ. 409.

Παρατηρήσεις

Τὸ τετραώδιο τοῦ Μ. Σάββατου συνάπτεται δργανικὰ μὲ τὸ προγόμνεο τριώδιο τῆς Μ. Παρασκευῆς, τοῦ ὅποιου καὶ εἶναι φυσικὴ συνέχεια. Τοῦτο μαρτυροῦν καὶ οἱ ἀκροστιχίδες, ποὺ ἀπαρτίζουν ἓνα κανονικὸ ἱαμβικὸ τρίμετρο:

Προσάρθρων τε Σάββατον μέλπω μέγα.

7. Βλ. J. Fr. BOISSONADE, Anecdota t. V, Paris 1831, σ. 45, σημ. 2. Βλ. ἐπίσης Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Συμβολαὶ, σ. 126.

8. Βλ. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, ΘΗΕ 7, 1965, στ. 886.

Τοῦτο εἶχε ἡδη παρατηρήσει ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος, ποὺ γράφει τὰ ἔξης σχετικά: «Ἀλλὰ ἡδη καὶ τὴν ἀκροστιχίδα τοῦ κανόνος ἐπισκεψώμεθα, διπλῆν τινα καὶ ταύτην οὖσαν καὶ οὕτως εἰπεῖν ἢ δικόρυφον, ως ὁ Παρνασσός, ἢ διθύραμβον, ως οἱ Διονύσου ὕμνοι, ἢ ως τὰ ἐν τε γέρσω καὶ θαλάσσῃ ζῶντα τῶν ζώων ἀμφίβια. "Εστ'" ἀν μὲν γάρ τετραώδιον ἔμενε τὰ ἐπὶ τῷ μεγάλῳ Σάββατῳ μέλη, μέρος λάμβου ἢ ἡ ἀκροστιχίς ἐκείνου, λέγω λάμβου τοῦ· "Προσάββατόν τε Σάββατον μέλπω μέγα." Οὐ λάμβου τὸ ἥμισυ μὲν προείληφεν ἢ μεγάλη Παρασκευὴ τό, "Προσάββατόν τε", τὸ δὲ λοιπὸν ἥμισυ, τό, "Σάββατον μέλπω μέγα", ἐνταῦθα παρελήφθη⁹. Τὸ ἵδιο ἐπαναλαμβάνει ἀργότερα καὶ ὁ Λέων Ἀλλάτιος. «... τῆς δὲ ἔκτης ἡ ἀκροστιχίς καὶ τῶν ἔξης ὀδῶν, αἰτινές εἰσι Κοσμᾶ μοναχοῦ τετραώδιον, συνέζευκται τῇ τοῦ τριῳδίου τῆς ἀγίας καὶ μεγάλης παρασκευῆς, ἡτις ἐστὶ διὰ στίχου λαμβικοῦ, προσάββατόν τε σάββατον μέλπω μέγα»¹⁰.

Τὸ τετραώδιο τοῦ Κοσμᾶ ἔχει τὶς ὀδὲς ζ' - θ'. Στὴ λειτουργικὴ γρήση προστέθηκε στὴν ἀρχὴ ὅλο τετραώδιο, ποὺ φέρεται ως ποίημα Μάρκου ἐπισκόπου Υδροῦντος (ἀρχὲς 10ου αι.), μὲ τὸν γνωστὸν είρμοδ «Κύματι θαλάσσης ...». Στὸ ἔντυπο Μηναῖο ὁ είρμοδ ἀποδίδεται στὴν Κασία, καὶ τοῦτο ἐπαναλαμβάνεται σὲ ὅλα τὰ γραμματολογικὰ σημειώματα. "Οτι οἱ εἰρμοὶ δὲν εἶναι ποίημα τῆς Κασίας, ἀλλὰ πιθανότατα τοῦ Κοσμᾶ, ἔχουμε ἡδη ἀποδείξει¹¹." Εχουμε τὴν πληροφορία διτὶ ἡ προσθήκη τοῦ τετραωδίου τοῦ Μάρκου ἐπισκόπου Υδροῦντος στὸ τετραώδιο τοῦ Κοσμᾶ, ὅστε νὰ ἀπαρτισθεῖ πλήρης κανόνις, ἔγινε κατὰ παράληση τοῦ αὐτοκράτορα Λέοντα τοῦ Σοφοῦ. «"Ωσπερ δὴ καὶ ὁ θεῖος Κοσμᾶς ἐν τῷ μεγάλῳ σαββάτῳ τέθεικε τετραώδιον ἐκεῖσε πεποιηκώς, κανὸν ἐν ὕστερον ὁ σοφώτατος βασιλεὺς Λέων κελεύσας εἰς τέλειον κανόνα διὰ τοῦ ἐπισκόπου Υδροῦντος τοῦ μοναχοῦ Μάρκου εἰργάσατο»¹². Τὸ πρῶτο αὐτὸ τετραώδιο, ποὺ ἔχει ἀκροστιχίδα, χωρὶς τοὺς είρμούς «Καὶ σήμερον δέ» συνάπτεται τέλεια μὲ τὸ τετραώδιο τοῦ Κοσμᾶ καὶ ἡ ἀκροστιχίδα συμπληρώνεται πάλι σὲ λαμβό:

Καὶ σήμερον δέ Σάββατον μέλπω μέγα.

Παρατηρεῖ σχετικὰ ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος: «Ἐπει δὲ ἐδέησεν ἐκταθῆναι τὸ μέλος καὶ τὸ τετραώδιον γενέσθαι κανόνα ὄλοκληρον, ἀναλόγως συμπληρώνται καὶ ἡ ἀκροστιχίς, καὶ ἀντὶ μέρους λαμβου δλος λαμβος

9. PG 133, 1238.

10. Βλ. L. ALLATIUS, *De libris et rebus ecclesiasticis Graecorum*, Paris 1646, σ. 73.

11. Βλ. ἀναλυτικὰ παραπάνω, σσ. 169 - 173.

12. Βλ. M. ALLATIUS, δ.π., σ. 74.

γίνεται. "Ωδε πη ἔχει". Καὶ σήμερον δὲ Σάββατον μέλπω μέγα»¹³.

Στὰ χρφ. καὶ τὰ ἔντυπα λειτουργικὰ βιβλία τὰ δύο τετραώδια ἀπαντῶνται μαζὶ ως κανόνας τοῦ Μ. Σαββάτου. Αὐτὸς δμως ὁ συμφυρμὸς καὶ ἡ ταυτόχρονη ἀναφορὰ τριῶν ὑμνογράφων (Κασίας, Μάρκου, Κοσμᾶ) ἔχει δημιουργήσει πολλὲς συγχύσεις. Στὴν "Αιθολογία τῶν Christ-Paranikas ἐκδίδεται «Κανὸν εἰς τὸ μέγα Σάββατον». Καὶ πρέπει νὰ ἀναγνώσει κανεὶς τὶς ἐπεξηγηματικὲς σημειώσεις γιὰ νὰ διαχωρίσει τὰ τετραώδια. Απὸ αὐτὸ πλανήθηκε, φαίνεται, δ. Κ. Τρυπάνης, καὶ περιέλαβε στὴν "Αιθολογία του ως ποίημα τοῦ Κοσμᾶ τὶς ὀδὲς α' καὶ γ', ποὺ δὲν εἶναι βέβαια τοῦ Κοσμᾶ, ἀλλὰ τοῦ Μάρκου Υδροῦντος»¹⁴.

"Απὸ ἀποψη καθαρὰ ποιητικὴ τὸ τετραώδιο τοῦ Μ. Σαββάτου θεωρεῖται ἔργο τέλειο. Ο A. Chappet παρατηρεῖ: «ἡ φράσ. εἰναι μεγαλοπρεπεστέρα, ἡ γενικὴ ροή βαρυτέρα, τὸ ψφος περισσότερον ἐπεξειργασμένον ἢ εἰς ἄλλους κανόνας τοῦ μελωδοῦ. Απαντῶνται ἐν αὐτῷ ἀντιθέσεις λέξεων θαυμάσιαι, εἰς δὲ τὴν ζ' φδὴν ἢ δύο πρῶται λέξεις ἔκαστου τροπαρίου δμοιοκαταληκτοῦσι κατὰ λίαν ἐμφανῆ τρόπον»¹⁵. Τὸ τετραώδιο ἔχει ἀληθινὰ ἔνα τραγικὸ μεγαλεῖο, καθὼς εἶναι ὑμνος ἐπιτάφιος τοῦ Θεοῦ. Ο ποιητὴς αἴρεται στὸ ψφος τῆς ἐπισημότητας τοῦ θέματος. "Οπως πολὺ σωστὰ παρατηρεῖ δ. Θ. Ξύδης «ἡ λεπτότητα εἶναι ἀρμονικὰ διαταγμένη μὲ τὴν ποικιλία καὶ τὸ ποιητικὸ αἰσθημα συμβαδίζει πρὸς τὴ θεολογίαν»¹⁶. "Ηδη μᾶς δέθηκε ἡ εὐκαιρία νὰ ἀναφερθοῦμε στὶς ποιητικὲς ἀρετὲς τοῦ τετραωδίου τοῦ Μ. Σαββάτου¹⁷. Τὸ μέγα κατόρθωμα τοῦ ὑμνογράφου εἶναι, νομίζω, ἡ ἀπόλυτη ίσορροπία τῆς ἀφατῆς λύπης γιὰ τὸ θάνατο τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἀνεκλάλητης χαρᾶς, γιατὶ μὲ τὴν ἐκούσια θυσία συντελέστηκε τὸ μαστήριο τῆς σωτηρίας. "Ετοι ὁ ὑμνος, μολονότι ἐπιτάφιος, διαπνέεται ἀπὸ ἔνα τόνο ἐνθουσιασμοῦ, ποὺ κορυφώνεται στὸ τελευταῖο τροπάριο. Ο ἵδιος δ. Χριστὸς διμιεῖ στὸ τροπάριο τοῦτο, ποὺ εἶναι καὶ τὸ προανάκρουσμα τοῦ ἀναστάσιμου θριάμβου:

"Αγαλλιάσθω ἡ κτίσις, εὐφραινέσθωσαν πάντες
οἱ γηγενεῖς ὁ γάρ ἔχθρός / ἐσκύλευται ἄδης"

13. PG 133, 1238.

14. Bλ. Medieval and modern Greek poetry (An Anthology), by C. TRY-PANIS, Oxford 1951, σ. 28. Bλ. καὶ σ. XVII, διπου ἡ ἐκδότης θεωρεῖ τὸν Κοσμᾶ ποιητὴ πολὺ κατώτερο ἀπὸ τὸν Ιωάννη Δαμασκηνό.

15. Bλ. DACL III2, 2993. Bλ. καὶ ΤΡΕΜΠΕΛΑ, "Ἐκλογή, σ. 191.

16. Bλ. Θ. ΞΥΔΗ, "Τὰ κείμενα στὸν "Ορθρο τῶν Παθῶν καὶ τῆς Ἀναστάσεως", Αθῆναι 1948 (= ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ περ. "Ακτίνες IA", 1948) σ. 20. Καὶ Υμνογραφία, σ. 217.

17. Bλ. παραπάνω, σσ. 139 - 140, 145 - 146, 153 - 154.

μετὰ μύρων γυναικες προσυπαντάτωσαν'
τὸν Ἀδάμ σὺν τῇ Εὔφ λυτροῦμαι παῖγεν
καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἔξαναστήσομαι.

4. ΙΔΙΟΜΕΛΑ

Ἐνῶ στοὺς κανόνες τοῦ Κοσμᾶ ἔχουμε ἀρκετὰ στοιχεῖα, ποὺ μᾶς βοηθοῦν στὸν ἔλεγχο τῆς πατρότητας, δὲ συμβαίνει τὸ ἴδιο μὲ τὰ πολυάριθμα ἰδιόμελα. Ἐδῶ οὕτε οἱ πηγὲς βοηθοῦν οὕτε τὸ ὄφος εἶναι πάντοτε ἀσφαλής προσδιοριστικὸς δείκτης. Θὰ περιοριστοῦμε ἀναγκαστικὰ στὶς (δχι πάντοτε ἀσφαλεῖς) ἐνδείξεις τῶν χφφ. καὶ μάλιστα τῶν ἀρχαίων στιχηραρίων καὶ μηναίων. Ἐνδιαφέρει νὰ γνωρίζουμε τουλάχιστο τί ἀποδίδεται στὸν Κοσμᾶ ἀπὸ τὸν 10^ο καὶ 11^ο αι.

Μὲ βάση τὶς ἐνδείξεις ἀγιορειτικῶν καὶ παρισινῶν χφφ. ὁ Εὐστρατιάδης συνέταξε πίνακα 64 ἰδιομέλων τοῦ Κοσμᾶ, ὃπου περιέλαβε καὶ πολλὰ ἀμφισβητούμενα¹⁸. Ὁ Εὐστρατιάδης δὲν ἐρεύνησε τὰ ἔντυπα λειτουργικὰ βιβλία καὶ δὲν ἀνέτρεξε στὴ σχετικὴ βιβλιογραφία. Ἔτσι ἀπουσιάζουν ἀπὸ τὸν πίνακά του ἰδιόμελα, ποὺ ἀποδίδονται στὰ λειτουργικὰ βιβλία στὸν Κοσμᾶ καὶ περιλαμβάνονται σὲ πίνακες προηγούμενων γραμματολόγων, τοῦ A. Chappet¹⁹ καὶ τοῦ C. Emereau²⁰.

Πληρέστερη ἐρευνα σὲ ἔντυπα καὶ χφφ. μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἀνασυντάξουμε τὸν πίνακα τῶν ἰδιομέλων τοῦ Κοσμᾶ. Μὲ ἀστερίσκο σημειώνουμε τὰ ἀμφισβητούμενα καὶ πιθανῶς νόθα (ὅσα δὲν ἔχουν τὴν ὁμόφωνη μαρτυρία τῆς παραδόσεως).

Α. ΜΗΝΑΙΩΝ

Δεκεμβρίου 25. Εἰς τὴν Λιτήν. Ἡχος α'.

*1. Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ ἐν Βηθλεὲμ ἀκούω ...

(Ο Εὐστρατιάδης, Κοσμᾶς, σ. 489, ἀρ. 1, τὸ προσγράφει στὸν Κοσμᾶ, κατὰ τὴν μαρτυρία τοῦ Λαυριωτικοῦ Γ 74 (ια' αι.), φ. 23β. Στὰ ἔντυπα φέρεται ποίημα Δαμασκηνοῦ).

2. Τὸν κατ' εἰκόνα καὶ ὄμοιώσιν ρεύσαντα ...

(Στὰ ἔντυπα ἀνωνύμως. Κατὰ τὸν Λαυριωτικὸν ἀκόνια Γ 74, φ. 23 β, ποίημα Κοσμᾶ. Βλ. Εὐστρατιάδου, Κοσμᾶς, σ. 490).

18. Βλ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, Κοσμᾶς, σ. 489 - 504. Τὶς ἀπαρχές βλ. καὶ στὸ ἔργο τῆς H. FOLLIERI, *Initia, passim*.

19. DACL III₂, 2993.

20. EO 22, 1923, σ. 21 - 22.

*Ιανουαρίου 6. Εἰς τὴν Λιτήν. Ἡχος δ'.

3. Ὁ ἀναβαλλόμενος φῶς ὡς ἱμάτιον ...
4. Σὲ τὸν ἐν πνεύματι καὶ πυρὶ καθαίροντα ...
5. Δεῦτε μιημένη τὰς φρονίμους παρθένους ...
6. Βαπτίζεται ὁ Χριστὸς καὶ ἀνεισιν ἐκ τοῦ ὄδατος ...
7. Ἐτρεμεν ἡ χεὶρ τοῦ Βαπτιστοῦ ...

(Στὰ ἔντυπα μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Κοσμᾶ. Βλ. καὶ PG 98, 520 - 521. DACL III₂, 2993. Emereau, EO 22, 1923, σ. 21. Βλ. ἐπίσης Εὐστρατιάδου, Κοσμᾶς, σ. 490 - 491, ἀρ. 2 - 7, δπου καὶ οἱ σχετικοὶ ἀκόνια).

*Ιανουαρίου 6. Εἰς τοὺς αἴους, Ἡχος α'.

8. Τὸ ἀλγηθινὸν φῶς ἐπεφάνη ...
9. Στὰ ἔντυπα Ἀνδρέου Κρήτης ἡ Γερμανοῦ πατριάρχου. Στὸν Κοσμᾶ ἀναγράφει τὸ ἰδιόμελο ὁ Λαυριωτικὸς Γ 74, ἐνῷ οἱ Λαυριωτικὸς Γ 86, φ. 95 καὶ Βατοπεδιός 1499, φ. 118 τὸ ἀποδίδουν στὸν πτρχ. Γερμανό. Βλ. καὶ Εὐστρατιάδου, Κοσμᾶς, σ. 491).

*9. Σὺ ἐν Ἰορδάνῃ βαπτισθεὶς, ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ...

(Στὰ ἔντυπα ἀνωνύμως. Στὸν Κοσμᾶ ἀναγράφει τὸ ἰδιόμελο ὁ Λαυριωτικὸς Γ 74. Ὁ Λαυριωτικὸς Γ 86, φ. 95α καὶ ὁ Paris. gr. 13, f. 212 v, τὸ θεωροῦν ποίημα Γερμανοῦ. Εὐστρατιάδου, Κοσμᾶς, σ. 492, ἀρ. 11).

Ἡχος δ'.

10. Ἀπελήλατοι μὲν ἡ πλάνη ...
11. Σῶσαι, Χριστέ, κόσμον παρεγένου ...

(Ἄγνωστα στὰ ἔντυπα. Ἐξέδωσε ὁ Εὐστρατιάδης, Κοσμᾶς, σ. 491 - 492, μὲ βάση τὸν Λαυριωτικὸς Γ 74, φ. 38α).

*Ιανουαρίου 27 (Ἀνακομιδὴ λειψάνων Ἰω. Χρυσοστόμου).

Δοξαστικὸν ἐσπερινοῦ. Ἡχος δ'.

12. Οὐκ ἔδει σε, Χρυσόστομε, τὴν βασιλίδα καταλείψαντα ...

(Ἐντυπο Μηναῖο. DACL III₂, 2993).

Φεβρουαρίου 2. Τῆς ὑπαπαντῆς.

Ἐσπέρια στιχηρὰ ἰδιόμελα. Ἡχος βαρύς.

13. Κατακόσμησον τὸν νυμφῶνά σου, Σιών ...

14. Τὸν ἐκλάμψαντα πρὸ αἰώνων ἐκ Πατρός ...

15. Τὸν ὄχούμενον ἐν ἀρμασὶ Χερουβίμ ...

16. Φῶς εἰς ἀποκάλυψιν ἔθνῶν ...

17. Τὸν μονογενῆ ἐξ ἀνάρχου Πατρός ...

(Βλ. Εὐστρατιάδου, Κοσμᾶς, σ. 492 - 493, ἀρ. 12 - 16, δπου καὶ ἐνδείξεις χφφ. Τὰ ὑπ' ἀρ. 13 - 15 φέρονται ὡς ποίημα Κοσμᾶς

καὶ στὸ Μῆτραιο ἔκδ. Βενετίας (1794). Βλ. ἐπίσης *DACL III₂*, 2993 καὶ *PG* 98, 521. Τὸ ὑπ' ἀρ. 17 ἔξεδωσε ὁ Εὐστρατιάδης, δ.π., ἀρ. 16. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὸ ὑπ' ἀρ. 13 ἔχει μεταφραστεῖ καὶ στὴ λατινικὴ καὶ εἶναι σήμερα σὲ χρήση λειτουργικὴ στὴ ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία. Ψάλλεται κατὰ τὴ λιτανεία ποὺ γίνεται μετὰ τὴν εὐλογία καὶ τὴ δικανομὴ τῶν κεριῶν. Παραθέτω ἐδῶ τὸ ἑλληνικὸ κείμενο καὶ τὴ λατινικὴ του μετάφραση, ποὺ ἔγινε «mutatis passim aliquot vocibus», κατὰ τὸν C. Emereau, *EO* 22, 1923, σ. 21. Βλ. καὶ Τρεμπέλα, Ἐκλογὴ, σ. 194, ὅπου ἡ μετάφραση:

*Ηχος βαρύς

Κατακόσμησον τὸν νυμφῶνά
σου, Σιών, / καὶ ὑπόδεξαι τὸν βα-
σιλέα Χριστόν· / ἀσπασαι τὴν Μα-
ριάμ, / τὴν ἐπουράνιον πύλην· / αὐ-
τὴ γάρ θρόνος / χερουβικὸς ἀνεδεί-
χθη, / αὕτη βαστάζει / τὸν βασιλέα
τῆς δόξης· / νεφέλη φωτὸς ὑπάρχει
ἡ Παρθένος/ φέρουσα ἐν σαρκὶ/
Γίδην πρὸ Ἐωσφόρου· / δὲν λαβῶν
Συμεὼν ἐν ἀγκάλαις αὐτοῦ/ ἐκήρυ-
ξε λαοῖς / δεσπότην αὐτὸν εἶναι/
ζωῆς καὶ τοῦ θυνάτου/ καὶ σωτῆ-
ρα τοῦ κόσμου.

Μαρτίου 25. Τοῦ Εὐαγγελισμοῦ.

Εἰς τὴν Λιτήν, ἥχος β'.

*18. Εὐαγγελίζεται ὁ Γαβριὴλ τῇ κεχαριτωμένῃ ...

(Ἐντυπο Μῆτραιο. *DACL III₂*, 2993. Εὐστρατιάδου, *Κοσμᾶς*, σ. 494, ἀρ. 17, ὅπου καὶ οἱ κωδίκες. 'Ο Βατοπεδιός 1499, φ. 157 τὸ ἀποδίδει στὸν ὑμνογράφο Θεοφάνη καὶ ὁ Λαυριωτικὸς Δ 68 στὸν Ἀνατόλιο).

Εἰς τὸν στίχον, ἥχος δ'.

19. Τῷ ἔκτῳ μηνὶ ἀπεστάλη ὁ ἄγγελος ...

20. Γλῶσσαν ἦν οὐκ ἔγνω ἥκουσεν ἡ Θεοτόκος ...

21. 'Ιδοὺ ἡ ἀνάλγησις νῦν ἐπέφανεν ἡμῖν ...

(Στὰ ἔντυπα ἀνωνύμως. Βλ. Εὐστρατιάδου, *Κοσμᾶς*, σ. 494, ἀρ. 18 - 20, ὅπου καὶ ἐνδείξεις κωδίκων).

Iουνίου 11. Βαρθολομαίον καὶ Βαροράβα.

Εἰς τὸν στίχον. *Ηχος πλ. δ'.

Adorna thalamum tuum, Si-
on,/ et suscipe regem Chri-
stum;/ amplectere Mariam/
quae est coelestis porta; ipsa
enim portat/ regem gloriae/
novi luminis/ Substitit Virgo/
adducens manibus/ filium ante
luciferum genitum/ quem ac-
cipens Simeon in ulnas suas/
praedicavit populis/ dominum
eum esse/ vitae et mortis/ et
Salvatorem mundi.

22. "Ην διήλθετε κτίσιν φωτίσαντες . . .
(Εὐστρατιάδου, *Κοσμᾶς*, σ. 495, ἀρ. 21. *DACL III₂*, 2993).
Iουνίου 29. Πέτρου καὶ Παύλου.
Εἰς τοὺς αἰνους, δοξαστικόν. *Ηχος πλ. β'.
23. 'Η πάνσεπτος τῶν ἀποστόλων ἐπεδήμησεν ἑορτή . . .
(Βλ. Μηναῖον 'Ιουνίου, ἔκδ. Ρώμης, σ. 400. *DACL III₂*, 2993. *EO* 22, 1923, σ. 22).
Iουλίου 2. 'Η κατάθεσις τῆς τιμίας ἐσθῆτος τῆς Θεοτόκου.
*Ηχος β'
24. 'Ως στέφανον ὑπέρλαμπρον, πανάχραντε Θεοτόκε . . .
(Εὐστρατιάδου, *Κοσμᾶς*, σ. 495, ἀρ. 22)
Αὐγούστου 1. Τῶν Μακκαβαίων.
Δοξαστικὸν ἀποστίχων ἐσπερινοῦ. *Ηχος πλ. δ'.
25. Ψυχὴ δικαίων ἐν χειρὶ Κυρίου . . .
(*DACL III₂*, 2993. Τρεμπέλα, Ἐκλογὴ, σ. 194. C. Emereau, *EO* 22, 1923, σ. 22).
Αὐγούστου 6. *Τῆς Μεταμορφώσεως.*
Εἰς τὸν ἐσπερινόν, ἥχος δ'.
26. Πρὸ τοῦ σταυροῦ σου, Κύριε, ὅρος οὐρανὸν ἐμιμεῖτο . . .
27. Πρὸ τοῦ σταυροῦ σου, Κύριε, παραλαβών τοὺς μαθητάς . . .
28. Εἰς ὅρος ὑψηλὸν μεταμορφωθεὶς ὁ Σωτήρ . . .
29. "Ορος τὸ ποτὲ ζοφῶδες καὶ καπνῶδες . . .
(Στὰ ἔντυπα μὲ τὴν ἔνδειξη «Κοσμᾶ μοναχοῦ». Βλ. καὶ *PG* 98, 521. *DACL III₂*, 2993. *EO* 22, 1923, σ. 22).
Εὐστρατιάδου, *Κοσμᾶς*, σσ. 495 - 496, ἀρ. 23 - 25 (ἀπονοτάξει τὸ τελευταῖο, ἀρ. 28. Τοῦτο σὲ διάφορα χρι. φέρεται καὶ ὡς ποιηματικόν Ανδρέου Κρήτης. Βλ. N. B. Τωμαδάκη, Υμηογραφία - Ποίησις, σ. 209).
*Ηχος πλ. β'.
30. Τοῦ ὑπερφυοῦς κάλλους τοῦ πρωτοπλάστου . . .
31. Τὸ πανθεονοργὸν καὶ θεῖον τῆς σῆς ἐγέρσεως . . .
32. Τὸ ἰσοκλεές καὶ ἀτμητὸν τοῦ Πνεύματος . . .
33. Τῷ φωτὶ Χριστοῦ ἑλλαμφθέντες . . .
34. Τὴν ἐναλλαγὴν πάντων τῶν ἐσομένων . . .
(Ἐξέδωσε ὁ Εὐστρατιάδης, *Κοσμᾶς*, σ. 496, ἀρ. 26 - 30, ἀπὸ τὸν κώδ. Γ 74, φ. 98β τῆς Μ. Λαύρας).
*Ηχος πλ. δ'
35. Τῆς θεότητός σου, Χριστέ, ἀμυδρὰν αὐγήν . . .

(Εύστρατιάδου, *Κοσμᾶς*, σ. 497, ἀρ. 31. Οἱ κώδικες Λαύρας Γ 74, φ. 98 καὶ Paris. gr. 1568, f. 44r προσγράφουν τὸ ἰδιόμελο στὸν Κοσμᾶ, ἐνῷ ὁ Λαυριωτικὸς Δ 68 στὸν Ἰωάννη Δαμασκηνὸν).

"Ηχος πλ. α'

*36. Δεῦτε ἀναβῶμεν εἰς τὸ δρος Κυρίου . . .

*37. Νόμου καὶ προφητῶν σε, Χριστέ . . .

(Στὰ ἔντυπα ἀνωνύμως, Εἰς τὴν Λιτήν, Δόξα, καὶ νῦν. 'Ο Εύστρατιάδης, ΝΣ ΚΖ' 1932, σ. 333, τὰ προσγράφει στὸν Ἰωάννη Δαμασκηνὸν σύμφωνα μὲ τὶς ἐνδείξεις τῶν κωδίκων Βατοπεδίου 1493, 1499 καὶ Λαύρας Γ 86. 'Αλλὰ ὁ Γ 74 τῆς Λαύρας, φ. 98α, τὰ ἀποδίδει στὸν Κοσμᾶ).

"Ηχος πλ. δ'

*38. Πέτρῳ καὶ Ἰωάννῃ καὶ Ἰακώβῳ . . .

(Στὰ ἔντυπα ἀνωνύμως, ὡς δοξαστικὸν τῶν στίχων τοῦ 'Εσπερινοῦ. Κατὰ τὸν Εύστρατιάδην, ΝΣ ΚΖ', 1932, σ. 334, ποίημα τοῦ Δαμασκηνοῦ. Στὸ Λαυριωτικὸς Γ 74, φ. 98α «ποίημα Κοσμᾶ μοναχοῦ»).

Β - ΤΡΙΩΔΙΟΥ

Κυριακὴ τῶν Βαΐων. Εἰς τὸν αἴρους, ἥχος δ'.

39. 'Ο πλεῖστος ὅχλος, Κύριε, ἐστρώννυον . . .

40. Μέλλοντός σου εἰσέναι εἰς τὴν ἀγίαν Πόλιν . . .

(Στὸ ἔντυπο Τριώδιο ἀνωνύμως. Βλ. Εύστρατιάδου, *Κοσμᾶς*, σ. 497, ἀρ. 32 - 33, ὃπου καὶ ἐνδείξεις κωδίκων. 'Ο Βατοπεδίνος 1499, φ. 271 τὰ προσγράφει στὸν Ἀνδρέα Κρήτης. 'Τπέρ τοῦ Κοσμᾶ συνηγορεῖ τὸ γεγονός ὅτι τὰ δύο αὐτὰ ἰδιόμελα ἔχουν τὸ ἔδιο ἐφύμνιο).

M. Δευτέρᾳ. Εἰς τὸν αἴρους, ἥχος α'.

41. 'Ερχόμενος ὁ Κύριος πρὸς τὸ ἑκούσιον πάθος . . .
Δοξαστικόν. "Ηχος πλ. α'.

42. Κύριε, ἐρχόμενος πρὸς τὸ πάθος.
Εἰς τὸν στίχον. "Ηχος πλ. α'.

43. Κύριε, πρὸς τὸ μυστήριον τὸ ἀπόρρητον . . .

44. Κύριε, τὰ τελεώτατα φρονεῖν . . .
"Ηχος πλ. δ'

45. Τῆς ἔηρανθείσης συκῆς διὰ τὴν ἀκαρπίαν . . .
Δοξαστικόν, ἥχος πλ. δ'.

46. Δευτέραν Εὖαν τὴν Αἰγυπτίαν εύρων ὁ δράκων . . .

(Στὸ ἔντυπο Τριώδιο ἀνωνύμως. Βλ. Εύστρατιάδου, *Κοσμᾶς*, σσ. 497 - 498, ἀρ. 34 - 39, ὃπου καὶ ἐνδείξεις τῶν κωδίκων. Τὰ ὅπ' ἀρ. 41 - 44 ἐκδίδει μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Κοσμᾶ καὶ ὁ 'Αθ. Παπαδόπουλος - Κεραμεύς, *ΑΙΣ Β'*, 1894, σσ. 64 - 65).

M. Τρίτῃ. Εἰς τὸν αἴρους, ἥχος α'.

47. 'Ἐν ταῖς λαμπρότησι τῶν ἀγίων σου . . .
Εἰς τὰ ἀπόστιχα. "Ηχος βαρύς.

48. 'Ιδού σοι τὸ τάλαντον ὃ δεσπότης ἐμπιστεύει . . .
(Στὰ ἔντυπα ἀνωνύμως. Βλ. Εύστρατιάδου, *Κοσμᾶς*, σ. 499)

M. Τετάρτῃ. Εἰς τὸν αἴρους, ἥχος α'.

49. Σὲ τὸν τῆς Παρθένου υἱόν . . .

50. Τὸ πολυτίμητον μύρον . . .

51. "Οτε ἡ ἀμαρτωλὸς προσέφερε τὸ μύρον . . .

52. "Ω, τῆς Ιούδα ἀθλιότητος . . .
Δοξαστικόν. "Ηχος β'.

53. 'Η ἀμαρτωλὸς ἔδραμε πρὸς τὸ μύρον . . .
(Εύστρατιάδου, *Κοσμᾶς*, σσ. 499 - 500, ἀρ. 42 - 46).

M. Πέμπτῃ. Εἰς τὸν αἴρους, ἥχος β'.

54. Συντρέγει λοιπὸν τὸ συνέδριον τῶν Ιουδαίων . . .
Εἰς τὰ ἀπόστιχα. "Ηχος πλ. α'.

55. Μυσταγωγῶν σου, Κύριε, τοὺς μαθητάς . . .
(Στὰ ἔντυπα ἀνωνύμως. Βλ. Εύστρατιάδου, *Κοσμᾶς*, σ. 500, ἀρ. 47 - 48).

Γ - ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΑΡΙΟΥ

Κυριακὴ τῶν Μυροφόρων. Δοξαστικὸν ἐσπερινοῦ, ἥχος πλ. β'.

56. Αἱ Μυροφόροι γυναικες τὸν τάφον σου καταλαβοῦσαι . . .

(Στὸ ἔντυπο Πεντηκοστάριο ὡς ποίημα «Κοσμᾶ Μοναχοῦ». Βλ. καὶ Εύστρατιάδου, *Κοσμᾶς*, σ. 501, ἀρ. 49. *DACL III₂*, 2993. Emereau, *EO* 22, 1923, σ. 22. Τρεμπέλα, 'Εκλογή, σ. 194).

Πέμπτη τῆς Αναλήψεως. Εἰς τὴν Λιτήν. ἥχος δ'.

57. "Οτε παραγένοντας ἐπὶ τὸ δρος . . .

58. "Οτε ἀνελήφθης ἐν δόξῃ . . .

59. Τὴν καταβᾶσαν φύσιν τοῦ Αδάμ . . .

(Στὸ ἔντυπο Πεντηκοστάριο ἀνωνύμως. Βλ. Εύστρατιάδου, *Κοσμᾶς*, σσ. 501 - 502, ἀρ. 50 - 52, ὃπου καὶ ἐνδείξεις κωδίκων).

"Αλλα ἰδιόμελα τῆς Αναλήψεως. "Ηχος πλ. α'.

60. Κύριε, ἀναλαμβανομένου σου ὅθεν οὐκ ἐχωρίσθης . . .

61. Δεῦτε τῶν πιστῶν τὸ σύστημα . . .

- *Ηχος πλ. β'
62. Ο πρὸ τῶν αἰώνων Θεός...
- *Ηχος πλ. δ'
63. Μύσται οἱ πάλαι τοῦ διδασκάλου ἀπογωροῦντος...
- *Ηχος α'
64. Ανελθὼν ἐν τῷ σταυρῷ πάθος κατεδέξω...
(Τὰ ὑπ' ἀρ. 60 - 64, ἀνύπαρκτα στὰ ἔντυπα, παραδίδει ὡς ποίημα «Κοσμᾶ μοναχοῦ» ὁ Λαυριωτικὸς Γ 12 (10 αλ.). Βλ. Εὐστρατιάδου, *Κοσμᾶς*, σσ. 502 - 503, ἀρ. 53 - 57).
- Κυριακὴ τῆς Πεντηκοστῆς. Εἰς τὴν Λιτήν, ἥχος πλ. β'.*
65. Αἰνοοῦντα τὰ ἔθνη, Κύριε...
66. Κύριε, τοῦ παναγίου Πνεύματος ἡ ἐπιφοίτησις...
67. Βασιλεῦ οὐράνιε, Παράλητε...
- Δοξαστικόν, ἥχος πλ. δ'.
68. Γλῶσσαι ποτὲ συνεχύθησαν διὰ τὴν τόλμαν τῆς πυργοποιίας...
(Βλ. Εὐστρατιάδου, *Κοσμᾶς*, σσ. 503 - 504, ἀρ. 61 - 64. Ὑπὲρ τοῦ Κοσμᾶ συνηγορεῖ καὶ τὸ κοινὸν ἐφύμνιο τῶν δύο πρώτων ιδιομέλων).
- Εἰς τοὺς αἶνους. ἥχος δ'.
69. Παράδοξα σήμερον εἶδον τὰ ἔθνη πάντα...
70. Τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον ἦν μὲν ἀεὶ...
71. Τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον φῶς καὶ ζωὴ...
(Βλ. Εὐστρατιάδου, *Κοσμᾶς*, σ. 503, ἀρ. 58 - 60, δπου καὶ ἐνδείξεις τῶν κωδίκων. Τὰ ιδιόμελα αὐτὰ ἔχουν ληφθεῖ ἀπὸ τὸ λόγο Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου στὴν Πεντηκοστὴ (PG 36, 436). Ο «φιλογρηγόριος» Κοσμᾶς μελοποίησε ἀπλῶς χαρακτηριστικὰ χωρία τοῦ λόγου τοῦ Γρηγορίου. Ιδού τὰ κείμενα παράλληλα:
- «... Τὸ πνεῦμα τὸ ἄγιον ἦν μὲν ἀεὶ ἀεὶ καὶ ἔστι καὶ ἔσται, οὔτε ἀρέξαμενον οὔτε παυσόμενον, ἀλλ' ἀεὶ Πατρὶ καὶ Γεῷ συντεταγμένον καὶ συναριθμούμενον... ζωὴ καὶ ζωοποιοῦν, φῶς καὶ χορηγὸν φωτός, αὐτάγαθον καὶ πηγὴ ἀγαθότητος...»
(Γρηγόριος, PG 36, 441)
- «... Πνεῦμα εὐθές, ἡγεμονικόν,
- «Τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον/ἦν μὲν ἀεὶ/ καὶ ἔστι καὶ ἔσται/ οὔτε ἀρέξαμενον/ οὔτε παυσόμενον,/ ἀλλ' ἀεὶ Πατρὶ καὶ Γεῷ συντεταγμένον/ καὶ συναριθμούμενον./ ζωὴ καὶ ζωοποιοῦν,/ φῶς καὶ φωτὸς χορηγὸν/ αὐτάγαθον/ καὶ πηγὴ ἀγαθότητος...»
(Κοσμᾶς, ιδιόμελον ἀρ. 70).
- «Τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον... ἀγα-

- κύριον, ἀποστέλλον, ἀφορίζον, ὁ-
δηγοῦν, ἐνεργοῦν ὡς βούλεται, δι-
αιροῦν τὰ χαρίσματα...»
Οὖν, εὐθές, / νοερόν, / ἡγεμονεῦον,
/ καθαίρον τὰ πταίσματα, / Θεὸς
καὶ θεοποιοῦν, / πῦρ ἐκ πυρὸς
προιόν, / λαλοῦν, / ἐνεργοῦν, / δι-
αιροῦν τὰ χαρίσματα...»
(Γρηγόριος, PG 36, 441)
(Κοσμᾶς, ιδιόμελον ἀρ. 71).

Δ - ΟΚΤΩΗΧΟΥ

- Στιχηρὰ ἑσπέρια. ἥχος βαρύς.
72. Κάν συνελήφθης, Χριστέ...
73. Δαυτικὴν προφητείαν ἐκπληρῶν...
74. Κατῆλθες ἐν τῷ Ἀδῃ, Χριστέ...
75. Ἐν τάφῳ κατετέθης, ὡς ὁ ὄπνῶν...
(Στὴν ἔντυπη Παρακλητικὴ ἀνωνύμως. Ως «ποίημα Κοσμᾶ» στὸν Cod. Crypt. E.z.X, f. 38r. Βλ. L. Tardo, *L'Ottoeco neī mss. melurgici...*, Grottaferrata MCMLV, σσ. XIX - XX. Βλ. καὶ παραπάνω, σ. 158).

Ε - ΩΡΟΛΟΓΙΟΝ

- Ίδιόμελα τοῦ Μεγάλου Ἀποδείπνου. ἥχος πλ. β'.
76. Ως φοβερὰ ἡ κρίσις σου...
77. Ἐλέγησον ἡμᾶς, Κύριε, ἐλέγησον ἡμᾶς...
78. Κύριε, ἐλέγησον ἡμᾶς...
79. Τὴν ἀκαταίσχυντον, Θεοτόκε, ἐλπίδα σου...
80. Τῆς εὐσπλαγχνίας τὴν πύλην ἄνοιξον ἡμῖν...
81. Πολλὰ τὰ πλήθη τῶν ἐμῶν, Θεοτόκε, πταισμάτων...
82. Ὑπερένδοξε, ἀειπάρθενε, εὐλογημένη Θεοτόκε...
83. Τὴν πᾶσαν ἐλπίδα μου εἰς σὲ ἀνατίθημι...
(PG 98, 481. Βλ. καὶ Ὁρολόγιον, ἔκδ. Ρώμης 1876, σσ. 114, 118, 122. DACL III₂, 2993. Βλ. ἐπίστης Τρεμπέλα, Ἐκλογὴ σσ. 194 - 195, δπου ἡ πατρότητα τῶν ὑπ' ἀρ. 76 καὶ 79 ἀμφισβητεῖται).

5. ΣΤΙΧΗΡΑ ΠΡΟΣΟΜΟΙΑ

- Μὲ τὴν ἀκροστιχίδα «Εἰς τὰ προεόρτια τῶν Φώτων Κοσμᾶ φόδη» σώζεται ἡ ἀκόλουθη σειρὰ στιχηρῶν προσομοίων:
ἥχος πλ. β'. Αἱ Ἀγγελικαί.
1. Ἐρχεται Χριστός, ποταμὸς ὁ τῆς εἰρήνης...
2. Ινα πληρωθῆ τοῦ Πατρὸς ἡ εὐδοκία...

3. Σύνθρονος Πατρὶ καὶ τῷ Πνεύματι ὑπάρχων . . .
4. Τρυφὴ ζωτικὴ ἐκ χειμάρρου Ἰορδάνου . . .
5. Ἀσατε ὡδαῖς αἱ οὐράνιαι δυνάμεις . . .
6. Πύλας, οὐρανέ, διαπέτασον ἐξ ὄψους . . .
7. Ρεῖθρα φαεινά, Ἰορδάνη, προκαθάρας . . .
8. Ὁρη γλυκασμὸν εὐφροσύνης σταλαξάτω . . .
9. Ἐφθασε Χριστὸς πρὸς τὰ ῥεῖθρα Ἰορδάνου . . .
10. Ὅνπερ ἡ φωνὴ τοῦ βιῶντος προετύπου . . .
11. Ρήματι Θεοῦ καὶ φωνῇ τῇ τοῦ βιῶντος . . .
12. Τρέμει τῇ χειρὶ δειλιῶν χειροθετῆσαι . . .
13. Ι []
14. Ἀνθος ἐκ Δαυΐδ ἀνατείλας τῆς Παρθένου . . .
15. Τ []
16. Ὡς διὰ σαρκὸς κορεσθῆναι θείας δόξης . . .
17. Νόμου πληρωτῆς κατὰ σάρκα χρηματίσας . . .
18. Φράσον καὶ εἰπέ, ὁ προφῆτα Ἡσαΐα . . .
19. Ὡ, τῆς ὑπὲρ νοῦν καὶ ἀφάτου εὐσπλαγχνίας . . .
20. Τὸ φωτιστικὸν τὸ φωτίζον τοὺς ἀνθρώπους . . .
21. Ὡς ἐπιβλαβῶν τῶν γηῶν ἀπαγθέντες . . .
22. Νῦν προφητιῶς ἐκβοήσωμεν Κυρίῳ . . .
23. Κράτος κατ' ἔχθρῶν τῷ βαπτίσματί σου, Λόγε . . .
24. Οἱ ἐν τῷ Ἀδὰμ τοὺς χιτῶνας δερματίνους . . .
25. Σέλας ἐκ φωτὸς φῶς ὑπάρχων, Ἰησοῦ μου . . .
26. Μύστα, τῶν φρικτῶν οἰκονόμε μυστηρίων . . .
27. Ἀρωμεν, πιστοί, ἐν συνέσει τὰς καρδίας . . .
28. Ὡ, τῆς ὑπὲρ νοῦν θεῖκῆς οἰκονομίας . . .
29. Δεῦτε καὶ ἡμεῖς ἐν αἰσθήσει τῆς καρδίας . . .
30. Η []

Τὰ στιχηρὰ αὐτὰ ἔξεδωσε ὁ J. B. Pitra ἀπὸ τὸ *Treopoligion* τῆς Κορσινιανῆς Βιβλιοθήκης (= Cod. Corsinius, XI s.)²¹. Ἡ γνώμη ὅτι τὰ στιχηρὰ αὐτὰ εἶναι ποίημα τοῦ μοναχοῦ Κοσμᾶ, τοῦ παλαιότερου, πρέπει νὰ θεωρεῖται ἐσφαλμένη²². Ἡδη ἔχουμε ἀρκετοὺς λόγους νὰ πιστεύουμε ὅτι ὁ Κοσμᾶς αὐτὸς δὲν ὑπῆρξε ποιητὴς καὶ πιθανότατα δὲν ὑπῆρξε ἄλλος ὄμωνυμος ποιητὴς²³. Χωρὶς ἀμφιβολία πρέπει καὶ αὐτὰ νὰ προσγραφοῦν στὸν Κοσμᾶ τὸ Μελωδό.

21. Βλ. J. B. PITRA, *Analecta Sacra*, I, σσ. 410 - 412. Βλ. καὶ ΤΡΕΜΠΕΛΑ, *Ἐκλογὴ*, σ. 195, διου τὰ ὑπὸ ἀρ. 1, 7, II. Kal DACL III2, 2997.

22. CHRIST - PARANIKAS, *Anthologia*, σ. L.

23. Βλ. παραπάνω, σσ. 112 - 115.

‘Ο Εὐστρατιάδης δημοσιεύει τὶς ἀπαρχὲς τῶν στιχηρῶν καὶ παραπέμπει στὸ ἔντυπο Μηναῖο Ιανουαρίου «προεόρτια καὶ μεθεόρτια τῶν Φῶτων ἀπὸ τῆς β' - ιδ' τοῦ μηνὸς»²⁴. Πράγματι στὸ Μηναῖο βρίσκονται σποραδικὰ τὰ στιχηρά, ὡς ἀκολούθως:

Τὰ ὑπὸ ἀρ. 12, 14	Ιανουαρίου	2.
» » 8, 9, 17	»	3.
» » 2, 3	»	4.
» » 4, 18, 19, 21	»	9.
» » 22, 23, 24	»	12.
» » 5, 29	»	13.

Τὰ λοιπὰ ἀπουσιάζουν. Ἀλλὰ τὸ πιὸ περίεργο εἶναι ὅτι ἀπὸ τὴν 2 Ιανουαρίου ἀρχίζει σειρὰ ὅμοιων στιχηρῶν προσομοίων τοῦ Θεοφάνους, μὲ τὴν ἀκροστιχίδα: «Ἄσματα Θεοφάνους εἰς τὰ Φῶτα»²⁵. Πολλὰ στιχηρά τῆς σειρᾶς αὐτῆς τοῦ Θεοφάνους συμπίπτουν μὲ τὰ στιχηρά τοῦ Κοσμᾶ. Συγκεκριμένα συμπίπτουν τὰ ὑπὸ ἀρ. 2, 3, 8, 9, 10, 12, 14, 17, 21, δηλαδὴ συνολικὰ 9. Τὰ ὑπὸ ἀρ. 4, 18, 19, 24 καὶ 29 φέρονται ἀνωνύμως.

Τί νὰ ὑποθέσουμε; ἔνω ἔχουμε ἀκροστιχίδες, ποὺ δεσμεύουν ὁπωσδήποτε τὰ τροπάρια καὶ ἐπιβεβαιώνουν τὴν πατρότητά τους, συμβαίνει 9 στιχηρὰ νὰ ἀποδίδονται καὶ στοὺς δύο ὄμνωδούς. Τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι ὁ Θεοφάνης δανείστηκε μέρος ἀπὸ τὰ στιχηρὰ τοῦ Κοσμᾶ καὶ συμπλήρωσε μὲ ἄλλα δικά του τὴ σειρά. Πάντως ἀναγνωρίζω ὅτι τὸ πρόβλημα δὲ λύνεται τόσο εύκολα.

6. ΥΜΝΟΣ

Kοντάκιον εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου (Αὔγούστου ΙΕ'), οὗ ἡ ἀκροστιχίς· Τοῦ ταπεινοῦ Κοσμᾶ ὄμνος.

‘Ηχος πλ. β'. Ἰδιόμελον (προοίμιον)

Τὴν ἐν πρεσβείαις ἀκοίμητον Θεοτόκον
καὶ προστασίαις ἀμετάθετον ἐλπίδα
τάφος καὶ νέκρωσις οὐκ ἔκρατησεν.
ὡς γάρ ζωῆς μητέρα πρὸς τὴν ζωὴν μετέστησεν
ὁ μήτραν οἰκήσας ἀειπάρθενον.

Οἱ Οἶκοι· Τράνωσον.

α' Τελεισόν μου τὰς φρένας, Χριστέ μου . . .

24. Βλ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, Κοσμᾶς σ. 505.

25. Βλ. ἔντυπο Μηναῖο Ιανουαρίου 2.

β' Οἶος σοφὸς οὐ συνήσει καὶ εἴπῃ . . .
 γ' "Τηνὸν ζωῆς ὑπέστη Μαρία . . .
 δ' Τιμητικῶς, προσφόρως ἐν ὕμνοις . . .
 ε' 'Αλγήθινὸν τοιοῦτόν τι λέγειν . . .
 ζ' Πᾶς τοιγάροῦν ἀνθρώπων ὁ ζῆσας . . .
 η' 'Επὶ τὸν νοῦν τοῦ ὄντου μετέλθω . . .
 θ' "Ιδον αὐτὴν οἱ δέκα καὶ δύο . . .
 ι' Νεύματι τοῦ κυρίου ὑπάγω . . .
 ι' Οἴδατε οὖν τοὺς λόγους τοῦ Λόγου . . .
 ια' 'Υπὸ χειρῶν ίδιων καὶ ὅμνων . . .
 ιβ' Κάν πρὸς ταφὴν κατάξω τὸ σῶμα . . .
 ιγ' "Οταν ἀπλῶς ἔξεπεν τοιαῦτα . . .
 ιδ' Συνοδὰ δὲ ἀγγέλων εὐθέως . . .
 ιε' Μετὰ δὲ τῶν ίδιων κηρύκων . . .
 ιε' "Αραντες οὖν τὸ σκῆνος σὺν φόβῳ . . .
 ιζ' "Γψει στρωμνῆς τῆς πάντων κτισμάτων . . .
 ιη' Μάταιος δὲ Ἐβραῖος καὶ τότε . . .
 ιθ' Νεοπαγεῖ μνημείῳ ἐκ πέτρας . . .
 ιχ' "Οπλὸν στερρὸν βεβαίας ισχύος . . .
 ια' Σῶσον κάμε καὶ πάντας, Παρθένε . . .

Τὸ κοντάκιο τοῦτο σώζεται σὲ πολλοὺς κώδικες τοῦ 10 - 12 οἰ. Πρῶτος τὸ ἔξεδωσε ὁ Ph. Vitali (*Ανθολόγιον* (Ρώμη, 1738) καὶ ὀδεῖς σποράδην περιέλαβε ὁ J. B. Pitra στὰ *Analecta Sacra*¹. Μὲ βάση τρεῖς κώδικες, τὸν *Batopedia* 1041 (ι' - ια' αἰ.), φφ. 179 - 183 καὶ τὸν *Λαυριωτικὸν* Γ 27 (ι' - ια' αἰ.), φφ. 59β - 64α, Γ 28 (ια' αἰ.), φφ. 198β, - 201α, ἔξεδωσε τὸ κοντάκιο ὁ Σ. Εὐστρατιάδης καὶ χωρὶς ἐνδοιασμὸ τὸ προσέγραψε στὸν Κοσμᾶ τὸν Μελωδό². Ἀργότερα ὁ Εὐστρατιάδης περιέλαβε τὸ κείμενο στὸ ἔργο του *Ποιηταὶ καὶ ὑμογράφοι τῆς Ορθοδόξου Ἑκκλησίας*³. Πλήρης κριτικὴ ἔκδοση ἔγινε πρόσφατα ἀπὸ τὸν C. Trypanis μὲ βάση ἐννέα κώδικες⁴. Στὸν Οἶκον⁵ ὁ Τρυπάνης ἔγραψε «Ἐλδον αὐτὴν . . .». Ἡ γραφὴ αὐτὴ ὅμως διαταράσσει τὴν ἀκρογύρων ποὺ παίρνει τὴν μορφὴ «Τοῦ ταπεεινοῦ Κοσμᾶ ὅμνον». Ὁ Εὐστρατιάδης, ποὺ παίρνει τὴν μορφὴ «Τοῦ ταπεεινοῦ Κοσμᾶ ὅμνον».

1. T. I., σσ. 527 κέ.

2. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, *Κοσμᾶς*, σσ. 530 - 544. Βλ. καὶ περ. *Θεολογία*, 7, 1929, σ. 263, διόπου τὸ ίδιομελο κοντάκιο «Τὴν ἐν πρεσβείαις . . .».

3. Τόμ. I, *Ιεροσόλυμα*, 1940, σσ. 379 - 392.

4. Βλ. C. A. TRY PANIS, «Fourteen Early Byzantine Cantica», Wien 1968 (=Wiener byzantinistische Studien. Band V), σσ. 115 - 125 (Nr 10), τὸ κείμενο, σσ. 117 - 125. Πίνακα τῶν κωδίκων βλ. στὴ σ. 116. Βιβλιοκρισία βλ. στὸ περ. *Bυζαντινά* I, 1969, σ. 209 (Κ. ΜΗΤΣΑΚΗ).

στρατιάδης ἀκολουθώντας τὴν γραφὴ τοῦ *Batopedia* κώδικα 1041, είχε γράψει «Ιδόντες αὐτὴν . . .». Τὴν ίδια γραφὴ προτείνει καὶ ὁ Β.Δ. Φχνουργάκης σὲ μιὰν ὡραία κριτικὴ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Τρυπάνη⁶. Προσωπικὰ πιστεύω πῶς πρέπει χωρὶς δισταγμὸ νὰ γράψουμε «Ιδον αὐτὴν . . .» (μὲ I) δχι μόνο γιατὶ αὐτὴ τὴ γραφὴ μᾶς δίνουν εἰς ἀρχαιότεροι κώδικες, ἀλλὰ καὶ γιατὶ ἔχουμε ἀνάλογο στὸν Ακάθιστο ὅμνο «Ιδον παῖδες Χαλδαίων . . .». Ὁ Trypanis ἀγνόησε τὴν ἐκδοση τοῦ Εὐστρατιάδη. Τοῦ ὅμνου τούτου τὸ κοντάκιο (προσίμιο) καὶ ὁ α' Οἶκος βρίσκονται καὶ στὸ Μηναῖο Αύγούστου (ΙΕ') σὲ λειτουργικὴ χρήση.

Γιὰ τὴν πατρότητα τοῦ ὅμνου ἔχει δημιουργηθεῖ ζήτημα. Οἱ παλαιότεροι μελετητὲς προσγράφουν τὸν ὅμνο στὸν Κοσμᾶ τὸν Μελωδό, ὅπως π.χ. ὁ J. B. Pitra⁷, ὁ Krumbacher⁸ ὁ M. Jugie⁹, ὁ Εὐστρατιάδης⁸ κ.ἄ. Ἐντούτοις τὴν πατρότητα ἀμφισβητεῖ ζωηρὰ ὁ τελευταῖος ἐκδότης C.A. Trypanis καὶ ἀποδίδει τὸ κοντάκιο σὲ ἄλλον ὅμινον ποιητὴ παλαιότερο. Πιστεύει μάλιστα πῶς μποροῦμε νὰ χρονολογήσουμε τὸ κοντάκιο μεταξὺ 630 - 670 μ.Χ. «I am inclined to date this canticum between c. 630 and 670 A.D.»¹⁰. Ὁ Τρυπάνης στηρίζεται στὸ στίχο «ἡ ἐσθῆτας τὸν Χριστὸν ἀπαστράπτουσα» (ιζ', 4) καὶ πιστεύει δτὶ ἐδῶ ὑποκρύπτεται ὑπαινιγμὸς γιὰ τὴν ἐσθήτα τῆς Θεοτόκου, γιὰ τὴν ὄποια είχε καθιερωθεῖ ίδιαιτερη λατρεία στὴν Κωνσταντινούπολη «may be due to the great reverence felt towards that holy relic by the people of Constantinople after the miraculous salvation from Avars in 626»¹⁰.

Τὴν ἀποψὴ τοῦ Τρυπάνη συμμερίζεται καὶ ὁ J. Grosdidier de Matons, ποὺ πιστεύει δτὶ τὸ κοντάκιο ἀπηγεῖ κλίμα κωνσταντινουπολιτικὸ καὶ πρέπει νὰ χρονολογηθεῖ περὶ τὸ 660. Κατὰ τὴ γνώμη του οἱ φράσεις τοῦ κοντακίου, «ἐν πίστει τὸν κόσμον διατηροῦσα/καὶ ἐν νίκαις τὸ κράτος τῆς βασιλείας, / τῷ δὲ στρατῷ/τῶν βαρβάρων ἀεὶ χορηγοῦσα σφαγήν, / εἰρήνην/τῇ πολιτείᾳ/ίκεσίαις ταῖς σαῖς φιλοτίμησαι» (κ., 2-4), ὑπαινίσσονται τὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς καὶ τὶς δύσκολες στιγμὲς ποὺ

4α. Στὸ περιοδικὸ *Κληρονομία* 2, 1969, σ. 445.

5. "Ο.π., σ. 527.

6. Βλ. K. KRUMBACHER, *Die Akrostichis*, σσ. 591 - 592.

7. Βλ. M. JUGIE, «La fête de la Dormition et de l'Assumption de la S. Vierge en Orient et en Occident» (*Studi e Testi* 114), Città del Vaticano 1944, σ. 189.

8. Βλ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, *Κοσμᾶς*, σ. 530.

9. "Ο.π., σ. 116.

10. "Ο.π.

διέρχεται ἡ αὐτοκρατορία στὰ χρόνια τοῦ Κώνσταντος Β' (περὶ τὸ 660)¹¹. Ἀλλὰ ἡ ἐρμηνεία αὐτῆς εἶναι ἀστήρικτη, γιατὶ τὸ Βυζάντιο πάντοτε ἀντιμετωπίζει ἐχθρικές ἀπειλές καὶ οἱ σχετικὲς ἐκφράσεις τῶν κειμένων (πεζῶν καὶ ποιητικῶν) καταντοῦν κοινοὶ τόποι. Ἐκτὸς τούτου δὲν πρέπει νὰ μᾶς διαφέύγει ὅτι οἱ ὑμνογράφοι, ἔστω καὶ ἀν ζῶν σὲ περιοχὲς ἀραιοχρατούμενες, δὲν παύουν νὰ σκέπτονται καὶ νὰ ἐκφράζονται ὡς ὁρθόδοξοι χριστιανοὶ καὶ νὰ εὔχονται γιὰ τὶς νίκες τῶν χριστιανικῶν ὅπλων. Καὶ γιὰ νὰ φέρω ἔνα χαρακτηριστικὸ παράδειγμα, ὑπενθυμίζω τὸν εἰρμὸ τῆς γ' ὀδηγῆς τοῦ καγόνα τῶν Θεοφανείων, ποὺ εἶναι ἀναμφισβήτητα ποίημα τοῦ Κοσμᾶ· «Ισχὺν διδοὺς τοῖς βασιλεῦσιν ἡμῶν κύριος / καὶ κέρας χριστῶν αὐτοῦ ὑψῶν / παρθένου ἀποτίκτεται . . .». Αὐτὰ γράφονται στὴν Ἱερουσαλήμ ἡ στὸν Μαϊουμᾶ, πάντως ἔξω ἀπὸ κωνσταντινουπολιτικὸ κλίμα. Ἀντιλαμβάνεται κανεὶς ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ θεμελιωθοῦν συμπεράσματα σὲ τέτοιες μαρτυρίες.

Τὴν γνώμην τοῦ Τρυπάνη ἀκολουθεῖ καὶ ὁ Κ. Μητσάκης, ποὺ προσθέτει· «Τὸ κοντάκιο τοῦ Κοσμᾶ εἶναι προσόμιο πρὸς τὸ κοντάκιο τοῦ Ρωμανοῦ στὸν δώδεκα ἀποστόλους (ἀρ. 31) μὲ ίδιόμελο ὅμως προοίμιο, πράγμα ποὺ πιθανῶς μαρτυρεῖ μία σχετικὰ πρώιμη ἐποχή, ὅταν γράφονταν ἀκόμη ίδιόμελα προοίμια καὶ ὅταν δὲν εἶχε ἀκόμη παγιοποιηθῆ ὁ πολὺ δημοφιλῆς στὸν μεταγενέστερους χρόνους εἰρμὸς «Τράνωσον» νὰ συνοδεύεται στὸ προοίμιο ἀπὸ τὸν εἰρμὸ «Τὰ ἄνω ζητῶν». Κατὰ τὸν Jugie ἡ κοίμηση τῆς Θεοτόκου καθιερώθηκε νὰ ἔορτάζεται ἐπίσημα στὰ χρόνια τοῦ αὐτοκράτορα Μαυρικίου (582 - 602), συνεπῶς ἡ βασιλεία τοῦ Μαυρικίου μᾶς παρέχει ἔνα terminus post quem γιὰ τὴ σύνθεση τοῦ κοντακίου τοῦ Κοσμᾶ, ποὺ φαίνεται ν' ἀνήκει στὴν περίοδο τῆς ἀκμῆς, ἀλλὰ εἶναι ὁπωδήποτε μεταγενέστερος τοῦ Ρωμανοῦ»¹².

Στὰ παραπάνω, ἔχουμε νὰ ἀντιπαρατηρήσουμε τὰ ἔξῆς:

α. «Ἡ γνώμη τοῦ Τρυπάνη, ὡς πρὸς τὴν ἐρμηνεία τῆς ἔννοιας τοῦ στίχου «ἡ ἐσθῆτα τὸν Χριστὸν ἀπαστράπτουσα» μοῦ φαίνεται ἀστήρικτη. «Ἄν πράγματι ἀναφέρεται στὴν ἐσθῆτα τῆς Θεοτόκου, ποὺ εἶχε ἀποτεθεῖ καὶ φυλασσόταν στὴν Παναγία τῶν Βλαχερνῶν, ὁ σεβασμὸς τοῦ λαοῦ τῆς βασιλεύουσας πρὸς τὸ ιερὸ λείψανο ἥταν διαρκῆς καὶ ζωηρός, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ τὸ σχετικὸ συναξάριο· «ὅ καὶ μέχρι νῦν (=100^{ος} αἰ.) ὑπάρχει φυλακτήριον τῇ πόλει καὶ νόσων καὶ πολεμίων ἐλατήριον»¹³. «Ἄν μετὰ τὸ 626, γιὰ τοὺς γνωστοὺς ιστορικοὺς λόγους, ἡ τιμὴ πρὸς τὴν ἐσθῆτα παρουσιάζεται ίδιαίτερα ζωηρή, αὐτὸ δὲν εἶναι στοιχεῖο ποὺ θὰ μποροῦ-

11. Bλ. GROS DIDIER DE MATONS, *Romanos*, σ. 58.

12. Bλ. ΜΗΤΣΑΚΗ, *Ὑμνογραφία*, σσ. 519 - 520.

13. *Synax. Eccl. CP.*, 794.

σε νὰ μᾶς χρησιμεύσει ὡς βάση γιὰ συμπεράσματα. Τὸ ίδιο συνέβαινε κάθε φορὰ που ἡ βασιλεύουσα διέτρεχε κίνδυνο ἀπὸ ἐχθρούς. Ἀλλωστε οὐδέποτε ἔπαισαν οἱ βυζαντινοὶ ὑμνογράφοι νὰ συνθέτουν ὑμνούς «Εἰς τὴν κατάθεσιν τῆς τιμίας ἐσθῆτας τῆς Θεοτόκου» ('Ιουλίου 2) καὶ ἡ σχετικὴ ὑμνογραφία, ἀκένδοτη καὶ ἐκδεδομένη, εἶναι ίδιαίτερα πλούσια. Ἀλλὰ ὁ Τρυπάνης δὲν ἔλαβε ὑπόψη καὶ κάτι ἄλλο, πολὺ σημαντικό· Τὸ πάρχει ίδιόμελο τοῦ Κοσμᾶ τοῦ Μελωδοῦ στὴν ἐσθῆτα τῆς Θεοτόκου· «Ως στέφανον ὑπέρλαμπρον, πανάγκραντε Θεοτόκε, ἐσθῆτα σου τὴν ἀγίαν . . .»¹⁴. Τὸ θέμα λοιπὸν ἀπὸ ἄποψη ποιητικὴ ἀπασχόλησε τὸν Κοσμᾶ.

β. «Οτι ἡ ἐօρτὴ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου καθιερώθηκε τὴν ἐποχὴ τοῦ αὐτοκράτορα Μαυρικίου (582 - 602) καὶ τοῦτο θεωρεῖται ἀπὸ τὸν Κ. Μητσάκη ὡς terminus post quem δὲ σημαίνει τίποτε, ἀφοῦ δὲν ἔχουμε καὶ τὸν terminum ante quem. Οὔτε καὶ εἶναι λόγος νὰ ἀποκλείσουμε τὸν Κοσμᾶ, ἀφοῦ ἡ ὑμνολογία τῆς Κοιμήσεως εἶναι συνεχής.

γ. «Οτι ἐπίσης τὸ ίδιόμελο κοντάκιο μαρτυρεῖ μία σχετικὰ πρώιμη ἐποχὴ δὲν εἶναι ἐπιγείρημα μὲ ἀπόλυτη ἀξία. Ο Κοσμᾶς εἶναι μελωδός, συνέθεσε πλήθος ίδιομέλων τροπαρίων καὶ εἶμῶν καὶ εἶναι βέβαιο ὅτι θὰ μποροῦσε νὰ συνθέσει καὶ ίδιόμελο κοντάκιο. Οὔτε καὶ ἡ ἐποχὴ του (τέλος 7ου καὶ πρῶτο ημισυ τοῦ 8ου αἰ.) εἶναι τόσο ἀπομακρυσμένη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἀκμῆς τῶν κοντακίων.

δ. 'Η ὑπαρξη ἀκροστιχίδας μᾶς δηγγεῖ ἀναγκαστικὰ στὴν ἀναζήτηση ὑμνογράφου μὲ τὸ ὄνομα Κοσμᾶς. Ἀλλὰ ἥδη ἀποδείξαμε ὅτι εἶναι μᾶλλον βέβαιο ὅτι ἄλλος ὅμως μούσιος ὑμνογράφος δὲν ὑπῆρξε. Αὐτὸ μᾶς ὑποχρεώνει νὰ προσγράψουμε τὰ μὲ τὸ ἀδριστὸ ὄνομα Κοσμᾶ φερόμενα ἔργα στὸν γνωστὸ Μελωδὸ ἐπίσκοπο Μαϊουμᾶ.

ε. «Οπως γνωρίζουμε, ἡ μετάβαση ἀπὸ τὸ κοντάκιο στὸν κανόνα καὶ ἡ μεγάλη ποιητικὴ καὶ μουσικὴ μεταρρύθμιση στὴ λειτουργικὴ πράξη ἔγινε τὸν 8ο αἰ. καὶ συνδέεται μὲ τὸν Κοσμᾶ. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὁ Κοσμᾶς δὲν ἦταν ξένος πρὸς τὸ κοντάκιο, ποὺ ἦταν ἀκόμη τόσο ζωντανὸ στὴν ἐποχὴ του. Εἴδαμε ἄλλωστε ὅτι ἐπηρεάζεται πολὺ ἀπὸ τὴν τεχνικὴ τοῦ κοντακίου, ίδιαίτερα στὴν ἀκροστιχίδα καὶ στὸ ἀνακλώμενο (έφύμνιο)¹⁵. Δὲν ἀποκλείεται λοιπὸν ὁ Κοσμᾶς νὰ δοκίμασε τὶς πρῶτες ποιητικές του ἀνησυχίες στὴ σύνθεση κοντακίου καὶ ἀργότερα νὰ τὸν ἀπορρόφησε ἐντελῶς τὸ νέο ποιητικὸ εἶδος, ὁ κανόνας, ὅπως καὶ τοὺς ἄλλους σύγχρονους ὑμνογράφους.

ζ. 'Απὸ ἄποψη αἰσθητικὴ σωστὰ παρατηρεῖ ὁ Τρυπάνης ὅτι ὁ ὑμνος

14. Bλ. παραπάνω, σ. 215, ἀρ. 24.

15. Bλ. παραπάνω, σσ. 118 - 126.

είναι κατώτερος του Κοσμᾶ. Άλλα αύτὸ δὲν ἀποκλείει καθόλου τὴν ταύτιση τοῦ Κοσμᾶ τοῦ ὄντος μὲ τὸν Κοσμᾶ τῶν κανόνων καὶ τῶν εἰρμῶν, ὅπως διατείνεται ὁ Τρυπάνης¹⁶. Τὸ ἔργο ἀπλούστατα μπορεῖ νὰ είναι πρωτόλειο καὶ νὰ μὴν ἔχει ἀκόμη τὴν σφραγίδα τῆς ὡριμότητας. "Τοτερα, δὲν πρέπει νὰ μᾶς διαφεύγει ὅτι καὶ στοὺς μεγάλους ποιητὲς ὑπάρχουν συνθέσεις κατώτερες, πολλὲς φορὲς καὶ ἀνάξιες, καὶ ὅπωσδήποτε ὁ δημιουργὸς δὲ βρίσκεται πάντοτε στὸ ἔδιο ὄψος ἐμπνεύσεως καὶ ἀρτιότητας. "Άλλωστε δὲν μποροῦμε νὰ συγκρίνουμε τὸν ὄντος κανόνες, ὅπου ισχύουν ἐντελῶς ἄλλα μέτρα.

ζ. 'Εγὼ τουλάχιστο διακρίνω καὶ στὸ ἔργο αὐτὸ ἔχνη τῆς γνώριμης τεχνικῆς τοῦ Κοσμᾶ, ίδιαίτερα τὰ σχῆματα στὰ ὅποια ἀσμενίζει' παραλληλίες, πάρισα καὶ ὅμοιοτέλευτα, ἀντιθέσεις κλπ.¹⁷. Τοῦτο φαίνεται ἀκόμη καὶ στὸ ἰδιόμελο προσόμιο, ὅπου ἡ παραλληλία τῶν δύο πρώτων στίχων:

Τὴν ἐν πρεσβείαις ἀκοίμητον Θεοτόκον
καὶ προστασίαις ἀμετάθετον ἐλπίδα

Θυμίζει ἀμέσως Κοσμᾶ¹⁸.

η. 'Η φράση τῆς Vita Damascenica Marciana, ποὺ ἀναφέρεται στοὺς δύο ἀδελφοὺς ποιητές, «οἵτινες πλεῖστα τροπάρια εἰς δεσποτικὰς ἑορτὰς καὶ μνήμας ἀγίων ἐξέθεντο ὑπὸ ἀκροστιχίδος, τινὰ δὲ καὶ ἐμμετρα»¹⁹, ἐνισχύει ἵσως τὴν ἀποψή ὅτι ὁ ὄντος συντέθηκε ἀπὸ τὸν Κοσμᾶ.

Γιὰ δόλους τοὺς παραπάνω λόγους δὲν ἔχω καμιὰ ἀμφιβολία ὅτι καὶ τὸ κοντάκιο στὴν Κοίμηση τῆς Θεοτόκου είναι γνήσιο ἔργο τοῦ μεγάλου μελωδοῦ.

7. ΣΧΟΛΙΑ ΤΟΥ ΚΟΣΜΑ ΣΤΑ ΕΠΗ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ

Συναγωγὴ καὶ ἔξηγησις ὃν ἐμνήσθη ἴστοριῶν ὁ θεῖος Γρηγόριος ἐν τοῖς ἐμμέτρως αὐτῷ εἰρημένοις ἐκ τε τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς καὶ τῶν ἐξωθεν ποιητῶν καὶ συγγραφέων, Κοσμᾶ 'Ιεροσολυμίτου πόνημα φιλογρηγόριοι.

'Αρχ. «Τοὺς βυθίους διφήτορας τῶν θαλασσίων μυχῶν . . .».

16. "Ο.π., σ. 115.

17. Βλ. παραπάνω, σσ. 139 κἄτερ.

18. Βλ. παραπάνω, σ. 141, ἐ. ὅπου καὶ χαρακτηριστικὰ παραδείγματα ἀπὸ τὸ παρόν κοντάκιον.

19. Βλ. GORDILLO, *Damascenica*, σ. 64.

Λήγ. «τοῖς ἀκρίτως βομβοῦσιν ἀμφὶ τῶν ἀνθρώπων πρόσωπα θερμανούμενοις.

Τῶν τῷ θεολόγῳ Γρηγορίῳ πεφυσιολογημένων ὥδε τὸ πέρας.

Κοσμᾶ ἀχρείου καὶ τοῦτο πόνημα 'Ιεροσολυμίτου».

Μὲ τὶς παραπάνω ἐνδείξεις ἔξέδωσε ὁ Α. Μai τὸ κείμενο τῆς ἑρμηνείας τοῦ Κοσμᾶ στὰ 'Ἐπη Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου²⁰. 'Η ἐκδοση ἔγινε μὲ βάση παλαιὸν κώδικα τοῦ Βατικανοῦ, ποὺ ἔχει δυστυχῶς ἀπολεσθεῖ. Αὐτούσιο τὸ κείμενο ἐπανεκδόθηκε ἀπὸ τὸν J. P. Migne καὶ είναι σήμερα εὔκολη προσιτό²¹. Στὸ τέλος τοῦ κειμένου ὁ ἐκδότης συμπεριέλαβε καὶ τὸ ἀκόλουθο ἐπίγραμμα:

Τριάς μόνη τρίφωτε, πανσθενεστάτη,
'Η τρεῖς φέρουσα τὰς ὑποστάσεις μόνη,
Τὴν οὐσίαν μίαν δὲ προσκυνουμένη,
'Ως ἡλίου φέροντος ἀκτῖνα τρίτην·

"Ἐν καὶ κράτος γάρ καὶ σθένος θέλημά τε
"Ἐν οἴδαμεν σέβεσθαι σῆς ἔξουσίας.

Σὺ τὸν πόθῳ γράψαντα τήνδε τὴν βίβλον
Κωνσταντῖνον σάωσον ἐκ πάσης βλάβης²².

Τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο ἔξέλαβε ὁ 'Αθ. Κομίνης ὡς ἐπίγραμμα τοῦ Κοσμᾶ καὶ ἔτσι κατέταξε τὸν ποιητὴ στοὺς ἐπίγραμματοποιούς²³. Είναι δόμως προφανὲς ὅτι τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο δὲν ἔχει καμιὰ σχέση μὲ τὴν ποίηση τοῦ Κοσμᾶ. Είναι ἀπλῶς σύνθεμα τοῦ ἀντιγραφέα τοῦ χρ. ἀπὸ τὸ ὅποιο ἔξέδωσε ὁ Mai, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τοὺς δύο τελευταίους στίχους.

Κατὰ τὸν Krumbacher «Μία τῶν σπουδαιοτέρων πηγῶν τῶν συγλίων τοῦ Κοσμᾶ είναι αἱ διεξοδικαὶ μυθολογικαὶ ἑρμηνεῖαι εἰς τοὺς τέσσαρας λόγους Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, ἀποδιδόμεναι εἰς τινὰ ἡγούμενον Νόννον, συγγραφεῖσα πιθανῶς τὸν σ' αἰῶνα»²⁴. 'Οπωσδήποτε στὸ πόνημά του αὐτὸ δὲ Κοσμᾶς ἀποδεικνύεται ἐγκρατέστατος γνώστης τῆς ποιησεως τοῦ Γρηγορίου, ἀλλὰ καὶ γενικὰ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γραμματείας²⁵. Είναι ἀκόμη χαρακτηριστικὸ ὅτι αὐτοποκαλεῖται ἔδω δὲ Κοσμᾶς «φιλογρηγόριος», δεῖγμα καὶ τοῦτο τοῦ βαθύτατου θαυμασμοῦ πρὸς τὸ ἴδαινο του πρότυπο.

20. Βλ. A. Mai, *Spicilegium Romanum*, t. 2, 1839, σσ. 1 - 306.

21. PG 38, 339 - 680.

22. PG 38, 670.

23. Βλ. 'Αθ. ΚΟΜΙΝΗ. Τὸ βυζαντινὸν ἱερὸν ἐπίγραμμα καὶ οἱ ἐπίγραμματοποιοί, ἐν 'Αθήναις 1966, σ. 116.

24. Βλ. KRUMBACHER - ΣΩΤΗΡΙΑΔΟΥ, t. B', σ. 570.

25. Βλ. παραπάνω, σσ. 138 - 139.

ЕПІМЕТРО

Інформація про епіметро використовується для вивчення епідемічного процесу та вироблення заходів з підтримкою епідемічного стану. Епіметро - це залежність між кількістю заражених та кількістю смертей в результаті зараження. Інформація про епіметро використовується для вивчення епідемічного процесу та вироблення заходів з підтримкою епідемічного стану. Епіметро - це залежність між кількістю заражених та кількістю смертей в результаті зараження.

Інформація про епіметро використовується для вивчення епідемічного процесу та вироблення заходів з підтримкою епідемічного стану. Епіметро - це залежність між кількістю заражених та кількістю смертей в результаті зараження. Інформація про епіметро використовується для вивчення епідемічного процесу та вироблення заходів з підтримкою епідемічного стану. Епіметро - це залежність між кількістю заражених та кількістю смертей в результаті зараження.

Ο ΚΟΣΜΑΣ ΚΑΙ Ο ΑΚΑΘΙΣΤΟΣ ΓΥΜΝΟΣ

Στις ἀτελεύτητες καὶ ἄκαρπες μέχρι σήμερα συζητήσεις γιὰ τὴν πατρότητα καὶ τὴ χρονολόγηση τοῦ Ἀκαθίστου "Γυμνοῦ"¹ δὲν ἔχει ἀναφερθεῖ, ἐπίσημα τουλάχιστο, τὸ δόνομα τοῦ Κοσμᾶ. Καὶ εἶναι τοῦτο περίεργο, ὅταν οἱ ἐρευνητὲς κινοῦνται μέσα σὲ εὐρύτατο χρονικὸ πλαίσιο (4 - 9 αἰ.) καὶ ἔχουν φτάσει καὶ ὡς τὸν πατριάρχη Φώτιο². Σήμερα βέβαια οἱ ἀκραῖες αὐτὲς θέσεις ἔχουν ἐγκαταλειφθεῖ καὶ κανένας σοβαρὸς μελετητῆς δὲν τολμᾷ νὰ προχωρήσει ὡς τὸν 9^ο αἰ. ἢ νὰ διποσθοχωρήσει ὡς τὸν 4^ο αἰ., προκειμένου νὰ ἀναζητήσει στοιχεῖα γιὰ τὴ χρονολόγηση τοῦ περίλαμψου ὅμνου. Ἡ παλαιὰ ἀποψῆ ἐπίσης, διτὶ ποιητῆς τοῦ Ἀκαθίστου εἶναι ὁ πατριάρχης Σέργιος³ ἢ ὁ Γεώργιος Πισίδης⁴, δὲ βρίσκει σήμερα ὑποστηρικτές. Ἡ σημερινὴ ἐρευνα ἀποκλίνει συνήθως ὑπὲρ τοῦ Ρωμανοῦ⁵ ἢ τοῦ πτρχ. Γερμανοῦ Α'⁶ († 740)⁶. Δὲν κρίνω σκόπιμο

1. Βλ. N. B. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, *Συλλάβιον Βεζαντινῶν Μελετῶν καὶ Κειμένων. Τεῦχος Α'*. *'Η Ἀκάθιστος ἕορτὴ καὶ ἡ 'Υμνολογία τῆς*, ἐν 'Αθήναις 1964 (ἀρχικὰ στὴ ΘΗΕ, I, 1962, στ. 1147 - 1164). 'Ἐπίσης, τοῦ ΙΔΙΟΥ, *'Υμνογραφία - Ποίησις*, σσ. 153 - 181, ὅπου καὶ ἀναλυτικὴ βιβλιογραφία μέχρι τοῦ 1965. Βλ. ἐπίσης C. A. ΤΥΡΑΝΗΣ, *Cantica*, σσ. 17 - 39, ὅπου καὶ πολὺ ἐνδιαφέρουσα (ξένη κυρίως) βιβλιογραφία (σσ. 26 - 27). Συναγωγὴ τῆς πελώριας βιβλιογραφίας βλ. στὸ ἔργο τοῦ K. ΜΗΤΣΑΚΗ, *'Υμνογραφία*, σσ. 483 - 509 καὶ ίδιαίτερα σσ. 533 - 536 (= 'Αναλυτικὴ βιβλιογραφία τοῦ Ἀκαθίστου "Γυμνοῦ"). Βλ. ἀκόμη H. G. BECK, *KTΛ* σσ. 427 - 428 καὶ H. FOLLIERI, *Initia*, τόμ. IV, σσ. 254 κάθ. 'Ἐπίσης, *GROS DIDIER DE MATTONS, Romanos*, σσ. 32 - 37.

2. Βλ. Αθ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ - ΚΕΡΑΜΕΩΣ, 'Ο Ἀκάθιστος "Υμνος", οἱ Ρώς καὶ ὁ πατριάρχης Φώτιος, ἐν 'Αθήναις 1903 (= Βιβλιοθήκη Μαρασλῆ 214). 'Ἐπίσης, τοῦ ΙΔΙΟΥ, *'Η σημερινὴ θέσις τοῦ περὶ Ἀκαθίστου "Γυμνοῦ" ζητήματος*, ΒΒΓ, 15, 1908, σσ. 357 - 383. Τοῦ ΙΔΙΟΥ, «Πηγαὶ καὶ δάνεια τοῦ ποιήσαντος τὸν Ἀκάθιστον "Γυμνοῦ»), περ. *Βεζαντίς* I, 1909, σσ. 517 - 540.

3. Βλ. ΜΗΤΣΑΚΗ, *'Υμνογραφία*, σσ. 495 - 496 καὶ N. B. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, *'Υμνογραφία - Ποίησις*, σ. 160.

4. Βλ. ΜΗΤΣΑΚΗ, *'Υμνογραφία*, σ. 496. N. B. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, δ.π.

5. Πρῶτος ἀπέδωσε τὸν ὅμνο στὸ Ρωμανὸ διόλωνδος P. F. KRYPIAKIEWICZ, «De hymni Acathisti auctore», *BZ* 18, 1909, σσ. 357 - 382. 'Ὑπὲρ τοῦ Ρωμανοῦ τάσσεται καὶ ὁ K. ΜΗΤΣΑΚΗΣ, δ.π., σσ. 493 κάθ. (ὅπου καὶ ἡ βιβλιογραφία).

6. 'Ὑπὲρ τοῦ Γερμανοῦ Α' τάσσεται ὁ N. B. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ, δ.π., σσ. 160 - 162. Βλ. ἐπίσης τοῦ ΙΔΙΟΥ, «Ο Ρωμανὸς διόλωνδος δὲν εἶναι ὁ συγγραφεὺς τοῦ Ἀκαθίστου», *'Αθηναϊκό ΒΟ'*, 1971, σσ. 3 - 24 καὶ ίδιαίτερα σ. 13, ὅπου: «Τὸ κατ' ἔμμα

νὰ ἐπαναλάβω ἐδῶ τις ἀπόψεις τῶν ἔρευνητῶν καὶ τὴ σχετικὴ ἐπιχειρηματολογία. Αὐτὰ εἶναι γνωστὰ στοὺς εἰδικοὺς ἐπιστήμονες καὶ ἐκτίθενται ἀναλυτικὰ σὲ πρόσφατα δημοσιεύματα. Πάντως, ἡ «ἀναμφισβήτητη ἀπόδειξη» τῆς πατρότητας τοῦ Ἀκαθίστου δὲν ἔχει ἀκόμη βρεθεῖ καὶ οἱ εἰδικοὶ ἐπιστήμονες κινοῦνται πάντοτε στὴ σφαίρα τῶν ὑποθέσεων καὶ τῶν εἰκασιῶν. 'Ο ἔξοχος ὅμινος θὰ κρατήσει ἵσως γιὰ πολὺ ἀκόμη τὸ μυστικό του.

Τὴν ἀφερμή νὰ συνδέσω τὸ δνομα τοῦ Κοσμᾶ μὲ τὸν περιλάλητο ὅμινο καὶ νὰ ἀποτολμήσω τὴ διατύπωση μιὰς νέας ὑποθέσεως γιὰ τὴν πατρότητά του μοῦ ἔδωσε μιὰ πολὺ ἐνδιαφέρουσα πληροφορία τοῦ A. Baumstark, ποὺ ἀναφέρει δὲ στὸ παρεκκλήσιο τοῦ Ἀγίου Νικολάου τῆς δονομαστῆς μονῆς τοῦ Ἀγίου Σάββα τῆς Ἱερουσαλήμ βρῆκε παλαιὰ ἀχρονολόγητη εἰκόνα τοῦ Εὐαγγελισμοῦ. Μαζὶ μὲ τὸ γνωστὸ εἰκονογραφικὸ θέμα εἰκονίζεται καὶ μοναχὸς ποὺ κρατεῖ εἰλητάριο. Στὸ εἰλητάριο ἀναγράφονται οἱ πρῶτες λέξεις τοῦ Ἀκαθίστου: «Ἄγγελος πρωτοστάτης οὐρανόθεν ἐπέμφθη», ἐνῶ στὴν κεφαλὴ τοῦ μοναχοῦ ὑπάρχει ἡ ἔνδειξη Ο ΑΓ. ΚΟΣΜΑΣ⁷. Τὸν Κοσμᾶ τῆς εἰκόνας θεωρεῖ ποιητὴ τοῦ Ἀκαθίστου ὁ A. Baumstark, χωρὶς ὅμινος καὶ νὰ τολμᾶ τὴν ταύτισή του μὲ τὸν ὅμινο μεταξύ τοῦ Κοσμᾶ καὶ περιώνυμο μελωδό.

Ο Κ. Μητσάκης, ποὺ γνωρίζει τὴν πληροφορία τοῦ Baumstark, ἀρνεῖται ἐπίσης τὴν ταύτιση τοῦ Κοσμᾶ τῆς εἰκόνας μὲ τὸν ὅμινο μελωδὸν καὶ ποιητὴ τῶν κανόνων, γιατὶ τότε δὲ Ἀκάθιστος θὰ πρέπει νὰ χρονολογηθεῖ σὲ πολὺ μεταγενέστερη ἐποχὴ⁸. 'Ο μόνος λόγος, δηλαδή, ποὺ ἐμποδίζει τὴν ταύτιση, κατὰ τὸν Μητσάκη, εἶναι ὁ χρόνος. Αὐτὸν ὅμινος θὰ ἔχει τὸν Ισχυρό, ἀν τὸ μέγα πρόβλημα τῆς χρονολογήσεως τοῦ Ἀκαθίστου εἶχε λυθεῖ. Τὸ πρόβλημα ὅμινος αὐτὸν παραμένει ἀκόμη ἀλιτο καὶ νομίζω δὲ μᾶς ἐμποδίζει νὰ προωθήσουμε τὴν ἀναζήτηση ὡς τὶς ἀρχές τοῦ 8ου αἰ. "Ἀλλωστε ὁ πατριάρχης Γερμανὸς Α', τὸν ὅποιο θεωρεῖ ὡς πιθανότερο ποιητὴ τοῦ Ἀκαθίστου ὁ Καθηγητὴς N. B. Τωμαδάκης, εἶναι σύγχρονος τοῦ Κοσμᾶ.

Κατὰ τὴ γνώμη μου τὸ εὑρήμα τοῦ Baumstark εἶναι πάρα πολὺ σημαντικό. Χωρὶς κανένα δισταγμὸν δὲ Κοσμᾶς τῆς εἰκόνας πρέπει νὰ

πεπεισμένος δὲι δὲ πλέον πιθανὸς εἶναι ὁ Γερμανὸς ὁ Α' πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως, 710 - 730 μ.Χ.».

7. B. A. BAUMSTARK, «J. Strzygowski, Die Miniaturen des serbischen Psalters der Königl. Hof- und Staatsbibliothek in München», *BZ* 16, 1907, σσ. 644 - 661, στὴ σ. 658.

8. B. ΜΗΤΣΑΚΗ, *Υμνογραφία*, σ. 492.

ταυτιστεῖ μὲ τὸν ὅμινο μεταξύ τοῦ Κοσμᾶ ἐπίσκοπο Μαΐουμᾶ, γιὰ τοὺς ἀκόλουθους λόγους:

α. Κανένας ἄλλος ποιητὴς μὲ τὸ δνομα Κοσμᾶς δὲν εἶναι γνωστός. "Ηδη ἔχουμε ἀποδείξει μὲ ίσχυρὰ ἐπιχειρήματα δὲι ὁ θρυλούμενος Κοσμᾶς ὁ Ξένος ἡ Ἰκέτης ἡ Ἀσύγκριτος, ὁ κοινὸς δάσκαλος τῶν θετῶν ἀδελφῶν Κοσμᾶ καὶ Δαμασκηνοῦ, καὶ δῆθεν ποιητής, δὲν εἶναι ποιητής⁹.

β. 'Απὸ σα ἔρευνησα καὶ γνωρίζω, στὴ εἰκονογραφία δὲν εἶναι γνωστὸς ἄλλος Κοσμᾶς μοναχὸς καὶ ποιητής, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο Μαΐουμᾶ καὶ περιώνυμο μελωδό.

γ. 'Ο ποιητὴς Κοσμᾶς ὁ μελωδὸς ὑπῆρξε τρόφιμος τῆς μονῆς τοῦ Ἀγίου Σάββα, ὃπου καὶ ὑποδεικνυόταν ὁ τάφος του τουλάχιστο διατάξεις τοῦ 12ου αἰ., ὅπως βεβαιώνει ὁ περιηγητὴς Ἰωάννης Φωκᾶς¹⁰.

δ. 'Η παράδοση γιὰ τὸν Κοσμᾶ καὶ τὸν Δαμασκηνὸν στὴ μονὴ τοῦ Ἀγίου Σάββα ἔχει διαρκῆς καὶ ζωντανῆς, ὅπως βεβαιώνουν τὰ ἀγιολογικὰ κείμενα. Εἶναι λοιπὸν πρόδηλο δὲι ὁ ὅμινος εἰκονογράφος, δέο καὶ δὲν γνωρίζουμε τὴ χρονολογία τῆς εἰκόνας, εἶχε ὑπόψη του μόνο τὸν μεγάλο ποιητὴ Κοσμᾶ καὶ εἰκονίζοντάς τον στὸ θέμα τοῦ Εὐαγγελισμοῦ ἔξεφρος εἰπιθυμότατα τὴν παράδοση τῆς Ἱεροσολυμιτικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν Σαββαϊτῶν μοναχῶν γιὰ τὸν ποιητὴ τοῦ Ἀκαθίστου.

ε. 'Η ἀρχαιολογικὴ αὐτὴ μαρτυρία ὑπὲρ τοῦ Κοσμᾶ εἶναι πολὺ ίσχυρή, πάντως πολὺ ισχυρότερη ἀπὸ ἐκεῖνες ποὺ κατασκευάζονται ἀπὸ τοὺς μελετητές, μὲ τὶς ἀμφίβολες ἀναλύσεις καὶ ἐκτιμήσεις ἐσωτερικῶν στοιχείων τοῦ ὅμινου. Εἴμαι βέβαιος δὲι, ὅτι ὁ Baumstark γνώριζε σα γνωρίζουμε σήμερα γιὰ τὸν Κοσμᾶ, δὲ θὰ εἶχε κανένα δισταγμὸν νὰ τὸν ταυτίσει μὲ τὸν ὅμινο μοναχὸν τῆς εἰκόνας. Πολὺ περισσότερο, δὲν δίος τάσσεται μὲ ἐκείνους ποὺ δέχονται τὴν προέλευση τοῦ Ἀκαθίστου ἀπὸ τὴν Ἀνατολή (Συρία)¹¹.

Βέβαια θὰ μποροῦσε νὰ παρατηρήσει καν-ίς διι πράγματι δὲ Κοσμᾶς τῆς εἰκόνας ταυτίζεται μὲ τὸν ὅμινο μεταξύ τῶν κανόνων, ἀλλὰ αὐτὸν δὲ λύνει καὶ τὸ πρόβλημα τῆς πατρότητας τοῦ Ἀκαθίστου. Μπορεῖ ἀπλούστατα νὰ πρόκειται γιὰ μιὰ τοπική παράδοση τῶν Σαββαϊτῶν. Συμφωνῶ καὶ ἔγω δὲι δέν ἔχουμε τὴν ἀναμφισβήτητη ἀπόδειξη ὑπὲρ τοῦ Κοσμᾶ. 'Επιθυμῶ ἐντούτοις νὰ τονίσω δὲι σὲ θέμα, ὃπου συνήθως οἱ μελετητές εἰκοτολογοῦν, συμβαίνει νὰ ἔχουμε μιὰν ίσχυρὴ καὶ ἀδιαφρίλονίκητη ἀρχαιολογικὴ μαρτυρία ὑπὲρ τοῦ Κοσμᾶ. Αὐτὸν καὶ μόνο ση-

9. B. παραπάνω, σσ. 112 - 115.

10. PG 133, 948 C. Καὶ παραπάνω, σ. 57 - 58.

11. B. ΜΗΤΣΑΚΗ, *Υμνογραφία*, σ. 491 - 492.

μαίνει δτι ὁ Κοσμᾶς μπαίνει ἀμέσως καὶ αὐτοδικαίως στὸ χορὸ τῶν πιθανῶν ποιητῶν τοῦ Ἀκαθίστου καὶ κανένας δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ τὸν διαγράψει γιὰ μόνο τὸ λόγο δτι εἶναι ποιητὴς τοῦ 8ου αἰ. († 752/4). "Οπως εἴδαμε ηδη, ὁ Κοσμᾶς εἶναι ποιητὴς κοντακίου καὶ μάλιστα ἴδιομέλου¹², πράγμα ποὺ σημαίνει δτι καὶ στὶς ἀρχές τοῦ 8ου αἰ. γράφονται κοντάκια καὶ μάλιστα ἴδιόμελα.

"Απὸ τὴ στιγμὴ λοιπὸν ποὺ ὁ Κοσμᾶς ἐγγράφεται στὸν πίνακα τῶν πιθανῶν ποιητῶν τοῦ Ἀκαθίστου ὑμνου δημιουργεῖται ἡ ἀνάγκη καὶ ἡ ὑποχρέωση νὰ ἐρευνηθοῦν δλα τὰ στοιχεῖα, θετικὰ καὶ ἀρνητικά, ποὺ νὰ στηρίζουν ἡ νὰ ἀποκλείουν αὐτὴ τὴν ὑπόθεση.

"Οφείλω νὰ δηλώσω ἀπὸ τὴν ἀρχὴ δτι τάσσομαι μὲ ἐκείνους ποὺ ἀποκλείουν τὴν περίπτωση νὰ εἶναι ποιητὴς τοῦ Ἀκαθίστου ὁ Ρωμανός. Κανένας δὲν μπόρεσε μέχρι σήμερα νὰ προσκομίσει ἀποδείξεις ἡ ἔστω καὶ σαφεῖς ἐνδείξεις γι' αὐτὴ τὴ σχέση. "Απεναντίας θεωρῶ πολὺ ἰσχυρὰ καὶ μέχρι τὴ στιγμὴ αὐτὴ ἀκαταμάχητα τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ N. B. Τωμαδάκη, δτι ποιητὴς τοῦ Ἀκαθίστου δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ὁ Ρωμανός¹³. "Οσο καὶ ἀν ἐπιμένει ὁ K. Μητσάκης νὰ θεωρεῖ πιθανότερο ποιητὴ τὸν ἔνδοξο μελωδὸ καὶ ποιητὴ τῶν κοντακίων, ἀκολουθώντας μιὰ μακρότατη σειρὰ Ἑλλήνων καὶ ξένων ἐρευνητῶν (Krypiakiewicz, Dölger, Beck, Wellesz, Maas, Carpenter, Mioni, Del Grande, Huglo, Εὐστρατιάδης, Παντελάκης κ.ἄ.π.), ποὺ μὲ ἡ χωρὶς ἐπιφυλάξεις ἀποδίδουν τὸν ὑμνο στὸν Ρωμανό, δὲν κατορθώνει νὰ μᾶς πείσει¹⁴. "Εκτὸς τοῦ δτι δὲν ἔχουμε καμιὰ γειρόγραφη μαρτυρία¹⁵ γιὰ τὴ σχέση αὐτῆ, τὸ ὄφος, τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα καὶ ἡ ὅλη τεχνικὴ τοῦ Ἀκαθίστου δὲν εἶναι ρωμανικά. Σὲ καμιὰ περίπτωση δὲ θὰ μποροῦσε νὰ θεωρηθεῖ ἔργο τοῦ Ρωμανοῦ, δταν τὰ γνωρίσματα τῆς ρωμανικῆς τέχνης ἐλέγχονται σταθερὰ σὲ τόσο μεγάλο ἀριθμὸ κοντακίων¹⁶.

12. Βλ. παραπάνω, σ. 221 - 226.

13. Βλ. N. B. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, 'Υμνογραφία - Ποίησις, σ. 159 - 160. Βλ. ἴδιατερα τὴ μελέτη του στὸ περ. 'Αθηνᾶ ΟΒ', 1971, σ. 3 - 24, δπου μάλιστα ὑποδεικνύει νέα μέθοδο διερευνήσεως τοῦ θέματος, τὴν ἐπισήμανση καὶ σύγκριση τῶν θεολογικῶν κυρίων δρῶν τοῦ Ρωμανοῦ καὶ τοῦ Ἀκαθίστου.

14. Βλ. ΜΗΤΣΑΚΗ, 'Υμνογραφία, σ. 494 κ.έ.

15. Τὸ σημείωμα τοῦ κώδικα ὑπ' ἀρ. 41 τῆς Μονῆς Βλατάδων (f. 193 r), κατὰ τὸ ὄποιο, «οὗτοι οἱ θεῖοι οἶκοι οὐκ εἰσὶν ὡς τινὲς λέγουσιν Σεργίου τοῦ τηνικαῦτα τὸν Θρόνον κοσμοῦντος Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ τοῦ θείου 'Ρωμανοῦ οὗ ἡ ἐπίκλησις μελωδός· δῆλον δὲ τοῦτο ἀπὸ τῶν Ιστορηθέντων», εἶναι πολὺ μεταγενέστερο (16 αἰ.) καὶ δὲν ἔχει ιστορικὴ ἀξία. Βλ. GROS DIDIER DE MATONS, *Romanos* σ. 36, δπου καὶ τὰ σχετικὰ προβλήματα καὶ ἡ βιβλιογραφία.

16. Βλ. καὶ GROS DIDIER DE MATONS, δ.π.

"Η ἀπόδοση, ἐξάλλου, τοῦ Ἀκαθίστου στὸν Ρωμανὸ μὲ βάση μόνο τὶς ποιητικὲς ἀρετές του, δὲ μὲ βρίσκει σύμφωνο. 'Ο Wellesz παρατηρεῖ δτι αέδαν λάβουμε ὑπόφημας δλα τὰ στοιχεῖα ποὺ συγκροτοῦν τὸ σπουδαῖο αὐτὸ ποίημα, δύναμη στὴν ἐκφραση, τόλμη στὶς παρομοιώσεις, τέλεια ἀρμονία στοὺς στίχους καὶ, πάνω ἀπ' δλα, τὴν ποιητικὴ σύλληψη (poetical vision), δὲν ξέρουμε κανέναν ὅλο ποιητή, ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ θεωρηθεῖ ὡς ὁ συγγραφέας του ἔξω ἀπὸ τὸν Ρωμανό'¹⁷. 'Αλλὰ τὰ ἴδια αὐτὰ ποιητικὰ στοιχεῖα διάχυτα μπορεῖ νὰ βρεῖ κανεὶς καὶ στὴν ποίηση τοῦ Κοσμᾶ, ποὺ εἶναι ἐπίσης μεγάλος καὶ ἀξιος ποιητὴς καὶ ὁ μόνος ποὺ ἡ παράδοση ἀποκαλεῖ 'μελωδό' μετὰ τὸν Ρωμανό. Στὴ συνέχεια θὰ μᾶς δοθεῖ ἡ εὑκαιρία νὰ ἐκτιμήσουμε τὰ στοιχεῖα αὐτὰ σὲ σχέση μὲ τὴν ποίηση τοῦ Κοσμᾶ.

'Ο Ἀκαθίστος δὲ φαίνεται νὰ εἶναι ἔργο τῆς ἀκμῆς τοῦ κοντακίου. 'Απεναντίας, δλες οἱ ἐνδείξεις μᾶς ὁδηγοῦν σὲ ἐποκή παρακμῆς τοῦ εἴδους. 'Η ὑπαρξη δύο ἐφυμνίων, ποὺ ἐναλλάσσονται στοὺς οἶκους, εἶναι στοιχεῖο ἐντελῶς νέο, ξένο πρὸς τὴν παραδοσιακὴ μορφὴ τῶν κοντακίων. Κατὰ τὴ γνώμη μου, εἶναι ἡ πρώτη παραχώρηση πρὸς τὴ μορφικὴ ποικιλία ποὺ ἔχει ὁ κανόνας ἐναντι τοῦ κοντακίου. Μοῦ δημιουργεῖται ἡ αἰσθηση δτι, ἀν συνέβαινε νὰ ἔχει ὁ Ἀκάθιστος ἔνα ἀκόμη ἐφύμνιο, θὰ πλησίαζε πολὺ πρὸς τὰ τόσο ἐντεχνα ἐπεξεργασμένα τριώδια καὶ τετραώδια τοῦ Κοσμᾶ. "Οπως ηδη ἔχουμε δείξει, ὁ Κοσμᾶς εἶναι ὁ μόνος ἀπὸ τοὺς κανονογράφους, ποὺ χρησιμοποιεῖ τόσο σταθερὰ καὶ σὲ τόσο μεγάλη ἔκταση τὸ ἐφύμνιο'¹⁸.

'Απὸ τὴν ἀποψὴ αὐτὴ κάνει ἀληθινὰ ἐντύπωση ἡ γνώμη τοῦ Gros didier de Matons, ποὺ ἐπιμένει νὰ θεωρεῖ τὸν Ἀκάθιστο ἔργο προρρωματικὸ καὶ τὸν χρονολογεῖ «στὸ τέλος τῆς προϊστορίας τοῦ κοντακίου»¹⁹. 'Επειδὴ συμβαίνει ὁ αῦμνος εἰς τὸν πειρασμὸν τοῦ 'Ιωσήφ' τοῦ Ρωμανοῦ, ποὺ ψάλλεται τὴ M. Δευτέρα (ἀρ. 43), νὰ ἔχει ἐνδείξη δτι ἀκολουθεῖ μετρικὰ καὶ μουσικὰ τὸ «Ἀγγελος πρωτοστάτης», παρατήρηση στὴν ὅποια στηρίζονται βασικὰ δσοι ἀποδίδουν τὸν ὑμνο στὸ Ρωμανό, ὁ Gros didier de Matons πιστεύει δτι ὁ μέγας μελωδὸς δχι μόνο γνώριζε τὸν Ἀκάθιστο, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀγαποῦσε ἰδιούτερα καὶ τὸν μιμήθηκε στὸ παραπάνω κοντάκιο²⁰. 'Αλλὰ ἀν τὸ πράγμα ηταν ἔτσι, γιατί νὰ μὴ μιμηθεῖ

17. Βλ. E. WELLESZ, «The Akathistos. A study in Byzantine Hymnography», *Dumbarton Oaks Papers* No 9 - 10, 1955 - 1956, σ. 152. 'Επίσης, ΜΗΤΣΑΚΗ, 'Υμνογραφία, σ. 494. Πάντως ὁ Wellesz ὡς μουσικολόγος δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει βαρύνουσα γνώμη σὲ θέματα τοῦ εἴδους αὐτοῦ.

18. Βλ. παραπάνω, σ. 121 - 126.

19. "O. π., σ. 37.

20. "O. π., σ. 36.

καὶ τὴν ὅλη τεχνικὴ καὶ τὴν ὄργάνωση τοῦ Ἀκαθίστου, παρὰ μόνο τὸν α' οἶκο; Τὸ πράγμα ἐπέδεχεται καὶ ἄλλη, πιθανότερη, ἔξήγηση. Παρατηρεῖ ὁ N. B. Τωμαδάκης: «Προφανῶς ἡ ἔνδειξις τοῦ ἀντιγραφέως τοῦ ια' αἰῶνος σημαίνει ὅτι ὁ ὄμνος εἰς τὸν Ἰωσήφ ἐψάλλετο κατὰ τὸν Ἀκάθιστον, κείμενον περισσότερον γνωστόν, μέλος τὸ δόποιον ἡρούετο συχνά. Ἡ ἔνδειξις αὕτη εἶναι πολύτιμος ἐφ' ὅσον καθιστᾷ γνωστὸν ὅτι ὁ Ρωμανὸς ἔδωσε τὸ ρυθμομετρικὸν πρότυπον τῶν ἡμίσεων οἰκων τοῦ Ἀκαθίστου. Νὰ ἀντιστρέψῃ τις τὰ πράγματα θὰ ἦτο σοβαρὸν σφάλμα. Ὁ ποιητὴς τοῦ Ἀκαθίστου ἀκολουθεῖ τὸ μετρικὸν ὑπόδειγμα τοῦ Ρωμανοῦ...»²¹.

'Αλλὰ ὁ Grosdidier de Matons προχωρεῖ πολὺ περισσότερο. Πιστεύει ὅτι διακρίνει στὸν Ἀκάθιστο ἔχην τοῦ μακρινοῦ ἀλεξανδρινισμοῦ καὶ αὐτὸ τὸν ὄδηγει νὰ χρονολογήσει τὸν ὄμνο στὰ τέλη τοῦ 5ου ἡ στὶς ἀρχὲς τοῦ 6ου αἰ. Ἐντούτοις οἱ ὑποθέσεις αὐτὲς δὲν ἀποδεικνύονται καὶ εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ Γάλλος ἐρευνητὴς σπεύδει νὰ ὁμολογήσει ὅτι αὐτὰ εἶναι μιὰ ἐντελῶς ὑποκειμενικὴ ἐντύπωση²².

'Ο Καθηγητὴς N. B. Τωμαδάκης ἀποκλίνει ὑπὲρ τοῦ πτρχ. Γερμανοῦ Α' († 740). 'Αλλὰ ὁ Γερμανός, ὡς ποιητής, εἶναι πολὺ κατώτερος τοῦ ὄμνου, καὶ τὸ ὄφος, ἡ γλώσσα καὶ ἡ ὅλη τεχνικὴ ἀπέχουν πάρα πολὺ ἀπὸ τὸν Ἀκάθιστο. 'Η μαρτυρία, ἔξαλλον, τῆς λατινικῆς μεταφράσεως τοῦ Ἀκαθίστου, ποὺ ἐπιχείρησε περὶ τὸ 800 ὁ ἐπίσκοπος Ἐνετίας Χριστόφορος²³, ὅτι ποιητὴς τοῦ ὄμνου εἶναι ὁ πατριάρχης Γερμανός, εἶναι πολὺ ἐπισφαλής. "Αν ὁ ὄμνος συντέθηκε, δύως πιστεύεται, στὴν Ἀνατολή, ίσως νὰ ἔγινε γνωστὸς στὴν Κωνσταντινούπολη μέσω τοῦ Γερμανοῦ. 'Ο Γερμανὸς εἶναι ὁ φυσικὸς σύνδεσμος τῶν Ἱεροσολύμων μὲ τὴν Κωνσταντινούπολη. "Αν ἡ ὑπόθεση αὐτὴ ἀλιθεύει, τότε ὁ λατίνος μεταφράστης θεώρησε ποιητὴ τοῦ ὄμνου τὸν Γερμανό, ποὺ ἦταν ἀπλῶς ὁ κομιστής του στὴ βασιλεύουσα. Πάντως γιὰ τὸν Γερμανὸ δὲν μπορεῖ νὰ λεγθεῖ ἀκόμη τίποτε τὸ δριστικό, ἀφοῦ λείπει μελέτη ἵκανοποιητικὴ γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του.

Σὲ πρόσφατη μελέτη, ἔξαλλου, ἡ Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου ἀξιολογεῖ τὸ νόμιμα τοῦ στίχου: «Χαῖρε, τύραννον ἀπάνθρωπον ἐκβαλοῦσα τῆς ἀρχῆς

21. Βλ. N. B. Τωμαδάκη, 'Υμιογραφία - Ποίησις, σ. 159. Καὶ, τοῦ ΙΔΙΟΥ, «Ο Ρωμανὸς ὁ Μελῳδὸς δὲν εἶναι ὁ συγγραφεὺς τοῦ Ἀκαθίστου», 'Αθηνᾶ ΟΒ' 1971, σ. 13.

22. "Ο.π. σ. 36.

23. P. von WINTERFELD, «Rhythmen - und Sequenzenstudien.IV. Ein abendländisches Zeugnis über den "Τύμνος Ἀκάθιστος der griechischen Kirche», *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur*, 47, 1903, σσ. 81 - 88.

ἀρχῆς»(I,10) γιὰ νὰ χρονολογήσει τὸν Ἀκάθιστο στὶς ἀρχὲς τοῦ 7ου αἰ.²⁴. Δέχεται δηλαδὴ ἡ Χριστοφιλοπούλου ὅτι ὁ στίχος ὑποκρύπτει νόμιμα πολιτικὸ καὶ ἀναφέρεται στὸν ἀπάνθρωπο σφετεριστὴ τοῦ Θρόνου καὶ τύραννο Φωκᾶ (602 - 610) καὶ χρονολογεῖ τὸν ὄμνο «μετὰ τὸν Ὁκτώβριον 610... καὶ πρὸ τοῦ Αύγουστου 626»²⁵. "Ετσι ἐπανέρχεται στὴν ἀποψή τῆς ἀποδόσεως τοῦ ὄμνου στὸν Σέργιο, μολονότι ἡ θεωρία αὐτὴ ἔχει πρὸ πολλοῦ ἐγκαταλειφθεῖ.

'Η Χριστοφιλοπούλου χρησιμοποίησε ἄψογη φιλολογικὴ μέθοδο ἀναζητώντας καὶ ἐλέγχοντας τὴ σημασία τῆς λέξεως τύραννος στοὺς βυζαντινοὺς συγγραφεῖς, ἀλλὰ τὸ συμπέρασμα στὸ δόποιο καταλήγει δὲν εἶναι δρθό. Δὲν πρόσεξε ἡ συγγραφέας τῆς μελέτης αὐτῆς ὅτι οἱ στίχοι τοῦ Ἀκαθίστου βαίνουν κατὰ ζεύγη καὶ πολλὲς φορὲς ὁ δεύτερος συμπληρώνει τὸ νόμιμα τοῦ πρώτου. Στὴν προκείμενη περίπτωση ἡ νοηματικὴ ἐνότητα τῶν δύο στίχων εἶναι ἀδιάσπαστη:

Χαῖρε, τύραννον ἀπάνθρωπον ἐκβαλοῦσα τῆς ἀρχῆς.
Χοῖρε, κύριον φιλάνθρωπον ἐπιδείξασα Χριστόν.

"Ἔχω τὴ γνώμη ὅτι ὁ περιεχόμενος ἐδῶ ὑπαινιγμός, ἀν πρόκειται πράγματι γιὰ ὑπαινιγμὸ καὶ δὲν εἶναι ἀπλὸ σχῆμα, δὲν ἔχει τόσο ἡ μόνο ίστορικὸ - πολιτικὸ νόμιμα, ὅσο καὶ θρησκευτικὸ (δογματικό). 'Ο τύραννος, ποὺ ἀναφέρεται στὸν ὄμνο πρέπει νὰ δημιούργησε καὶ θρησκευτικὰ ζητήματα καὶ μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσή του ἀπὸ τὸ θρόνο ἔλαμψε πάλι ἡ ἀληθινὴ θρησκεία τοῦ Χριστοῦ. Δὲ νομίζω ὅτι μποροῦμε νὰ συνδέσουμε τὸν ὑπαινιγμὸ μὲ τὸν Φωκᾶ, ποὺ ἦταν ἀπλῶς «ἀπάνθρωπος». 'Απεναντίας ὑπάρχει ἀλλος αὐτοκράτορας, σφετεριστὴ τοῦ θρόνου καὶ αὐτός, ίδιαίτερα βάναυσος καὶ σκληρός, καὶ προπαντὸς μονοθελήτης αἱρετικός. Εἶναι ὁ Φιλιππικὸς Βαρδάνης (713), ποὺ στὸ σύντομο διάστημα τῆς ἀρχῆς του διέκοψε τὶς σχέσεις μὲ τὴ Δύση, ἔκαψε τὰ πρακτικὰ τῆς ΣΤ' Συνόδου καὶ δημιούργησε γιὰ τὸ κράτος κατάσταση ὅμοια μὲ ἐκείνη ποὺ ἀντιμετώπισε πρὶν ἀπὸ τὸ 610 μὲ τὸ Φωκᾶ²⁶. 'Ιδού τί ἀναφέρει γιὰ τὸν Φιλιππικὸ Βαρδάνη ὁ χρονογράφος Θεοφάνης: 'Φιλιππικὸς δὲ οὐκ ἥσχύνθη ἐκμανῶς κινηθῆναι κατὰ τῆς ἀγίας καὶ οἰκουμενικῆς ἔκτης συνόδου, ἀνατρέπειν σπεύδων τὰ ὑπ' αὐτῆς βεβαιωθέντα θεῖα δόγματα ...»²⁷.

24. Βλ. ΑΙΚ. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, «Ἐνδειξις διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ Ἀκαθίστου "Τύμνος", ΕΕΒΣ ΛΕ', 1966, σσ. 47 - 67. Τὴν ὑπόθεση εἶχε ὑποστηρίξει πολὺ προηγουμένως ὁ C. DEL GRANDE, *L'Inno Acatisto*, Firenze 1948, σ. 18.

25. "Ο.π. σ. 66.

26. Βλ. A. A. VASILIEV, 'Ιστορία τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, 'Αθήνα 1954 (μετ. Δ. ΣΑΒΡΑΜΗ), σ. 285.

27. "Εκδ. De Boor, I, 282, 10 - 12.

Πρὸς τὸν Βαρδάνη λοιπὸν νομίζω ὅτι ἀρμόζει περισσότερο ὁ παραπάνω ὑπαινιγμός. Πιστεύω ἀκόμη ὅτι ὁ στίχος «Χαῖρε, Κύριον φιλάνθρωπον ἐπιδεξασα Χριστόν» εἶναι ἡ ὀρθόδοξη ἀπάντηση στὶς μονοθελητικὲς ἀποκλίσεις τοῦ Βαρδάνη καὶ τῶν ὀπαδῶν του.

Τὸ πάραγον ἐπίσης μελετητές, ποὺ πιστεύουν ὅτι οἱ παρακάτω στίχοι τοῦ Ἀκαθίστου ὑπαινίσσονται τὰ πολεμικὰ γεγονότα τῶν ἑτῶν 717 - 718:

χαῖρε, τίμιον διάδημα βασιλέων εὐσεβῶν·
χαῖρε, καύχημα σεβάσμιον Ἱερέων εὐλαβῶν·
χαῖρε, τῆς ἐκκλησίας ὁ ἀσάλευτος πύργος·
χαῖρε, τῆς βασιλείας τὸ ἀπόρθητον τεῖχος·
χαῖρε, δί' ἣς ἐγείρονται τρόπαια·
χαῖρε, δί' ἣς ἔχθροι καταπίπτουσι ...

(Οἰκος κγ' (Ψ), 10 - 15)

Ο Ν. Β. Τομαδάκης θεωρεῖ τοὺς ὑπαινιγμοὺς αὐτοὺς ὡς πρόσθετο λόγο, γιὰ νὰ ἀποδώσει τὸν Ἀκάθιστο στὸν πατριάρχη Γερμανὸ Α' (715 - 730), ποὺ ἔζησε τὰ μεγάλα πολεμικὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς καὶ ἔγραψε μάλιστα καὶ εὐχαριστήριο λόγο στὴ Θεοτόκο²⁸.

Ἄν οἱ στίχοι ὑποκρύπτουν πράγματι νόημα ἴστορικὸ καὶ δὲν εἶναι, ὅπως πιστεύω, ἀδριστὴ ἐγκωμιαστικὴ ἐκφορά, πρέπει νὰ ἀνακητήσουμε περίοδο συμβασιλείας. Καὶ ἔχουμε πράγματι τὴν περίπτωση τῶν Ἰσαύρων Λέοντος Γ' καὶ Κωνσταντίνου Ε' (ἀπὸ 720 κέ.). "Ἄν ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα, πρέπει νὰ χρονολογήσουμε τὸν Ἀκάθιστο μεταξὺ 720 - 726 (δηλαδὴ πρὶν ἀπὸ τὸ πρῶτο εἰκονομαχικὸ διάταγμα), ὅταν οἱ "Ισαυροὶ ἥσαν οἱ στύλοι τοῦ ιράτους, ἀλλὰ καὶ τῆς Ὁρθοδοξίας. Ἡ ἀποψὴ αὐτὴ συμβιβάζεται μὲ τὴν ἀπόδοση τοῦ ὄμνου στὸν πτρχ. Γερμανό, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ στὸν πολὺ ἀξιότερο καὶ ἐνδοξότερο ποιητὴ τῆς ἐποχῆς, τὸν Κοσμᾶ Μαϊουμᾶ. Εἶναι μάλιστα χαρακτηριστικὸ ὅτι ἀνάλογη ἀναφορὰ βρίσκουμε καὶ στὴν ποίηση τοῦ Κοσμᾶ: «Ἴσχὺν ὁ διδοὺς τοῖς βασιλεῦσιν ἡμῶν Κύριος καὶ κέρας χριστῶν αὐτοῦ ὑψῶν . . . » (Κανόνας Θεοφανείων, ὡδὴ γ', εἰρμὸς). Ἀλλὰ σὲ τέτοιες ἀόριστες ὑποθέσεις δὲν μποροῦμε νὰ θεμελιώσουμε ἴσχυρὰ συμπεράσματα.

Ἄναφέρομαι, τέλος, στὴν ὅμαδα τῶν θεολόγων, ποὺ θεωροῦν τὸν Ἀκάθιστο ὄργο πρώιμο (5ον αἱ.), στηριζόμενοι στὸν ἔντονο μαριολογικὸ χαρακτήρα τοῦ ποιήματος²⁹. Ἡ βάση αὐτὴ ὅμως μπορεῖ νὰ θεωρη-

θεῖ μόνο ὡς terminus post quem, ἀφοῦ εἶναι φυσικὸ νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ ὄμνος γράφεται μετὰ τὴν ὄριστικὴ διατύπωση τοῦ δόγματος τῆς παρθενίας τῆς Θεοτόκου, δηλαδὴ μετὰ τὴν Σύνοδο τῆς Ἐφέσου (431). Ἀπὸ τότε ὅμως καὶ ἔπειτα τόσο ἡ ὀρθόδοξη ρητορικὴ, δσο καὶ ἡ ὑμνογραφία, στηρίζονται στὸ ἐπίσημο δόγμα τῆς Ἐκκλησίας. Ἀκόμη καὶ σήμερα ἀν γραφεῖ ὄμνος στὴ Θεοτόκο, θὰ ἔχει ὄπωσδήποτε ἔντονο μαριολογικὸ χαρακτήρα. Ἀλλά, γιὰ νὰ μὴν ἀπομακρυνθοῦμε ἀπὸ τὴν πιθανὴ ἐποχὴ τοῦ Ἀκαθίστου, ἔχω νὰ παρατηρήσω ὅτι οἱ κανόνες, καὶ μάλιστα τῶν πρώτων κανονογράφων, Ἀνδρέα Κρήτης, Κοσμᾶ καὶ Δαμασκηνοῦ, εἶναι μεστοὶ ἀπὸ στοιχεῖα μαριολογικά. Ἀλλωστε δὲν πρέπει νὰ μᾶς διαφεύγει, ὅτι ἡ ποιητικὴ ἐκφραση τῶν μαριολογικῶν δογμάτων ἔγινε χυρίως ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Δαμασκηνό, ποὺ εἶναι καὶ ὁ κατ' ἔξοχὴν ὑμνογράφος τῆς Θεοτόκου³⁰.

Τοστερα ἀπὸ τὶς γενικὲς αὐτὲς παρατηρήσεις στὸ πρόβλημα τῆς πατρότητας καὶ τοῦ χρόνου τοῦ Ἀκαθίστου ὄμνου, ὁ λόγος ἐπανέρχεται στὸν Κοσμᾶ. "Ηδη ἔχουμε ὑπὲρ αὐτοῦ μιὰν ἴσχυρὴ ἀρχαιολογικὴ μαρτυρία, ποὺ ἀπηγεῖ ὄπωσδήποτε παλαιὰ καὶ διαρκὴ παράδοση τῶν Σαββαΐτῶν. Δυστυχῶς αὐτὴ ἡ ὑποτιθέμενη τῷρα σχέση τοῦ Κοσμᾶ μὲ τὸν Ἀκάθιστο ὄμνο δὲν ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ καμιὰ χειρόγραφη μαρτυρία οὔτε ἀπὸ καμιὰ ἴστορικὴ πηγή. Ἐχουμε ὅμως πολλὲς καὶ σοβαρὲς φιλολογικὲς ἔνδειξεις, τὶς ὅποιες θὰ ἔχθεσσομε ἀμέσως:

1. Ὁ Κοσμᾶς εἶναι ὁ μόνος ἀπὸ τοὺς πρώτους κανονογράφους, ποὺ ἀναμφισβήτητα συνέθεσε κοντάκιο καὶ μάλιστα μὲ ἰδίομελο προσώπιμο³¹. Τὸ κοντάκιο ἀναφέρεται στὴν Κοίμηση τῆς Θεοτόκου, δηλαδὴ σὲ θέμα θεομητορικό, μὲ τὴν ἀκροστιχίδα: «Τοῦ ταπεινοῦ Κοσμᾶ ὄμνος». Αὐτὸ καὶ μόνο καταρρίπτει τὸν ἴσχυρισμὸ τοῦ Μητσάκη, ὅτι δὲν μποροῦμε νὰ χρονολογήσουμε τὸν Ἀκάθιστο σὲ ἐποχὴ ποὺ δὲν ἔγραφαν κοντάκια ἰδιόμελα³². Ἀλλὰ ἀποδεικνύει καὶ κάτι ἄλλο σημαντικότερο, ὅτι ὁ Κοσμᾶς μποροῦσε νὰ συνθέσει κοντάκιο. Ἡ τεχνικὴ τοῦ ἥταν γνωστὴ καὶ ζωντανὴ ἀκόμη τὴν ἐποχή του.

2. Ὁ μαριολογικὸς χαρακτήρας τοῦ κοντακίου στὴν Κοίμηση εἶναι ἔντονος. Εἶναι ὅμως ἔξοχως χαρακτηριστικὸ ὅτι τὸ ἐφύμνιο τοῦ κοντακίου αὐτοῦ «ὁ μήτραν οἰκήσας ἀειπάρθενον» καὶ ὡς φραστικὸ σχῆμα (δεύτερο) καὶ ὡς δογματικὴ ἐκφραση ἀνακαλεῖ τὸ γνωστότατο ἐφύμνιο τοῦ Ἀκαθίστου «Χαῖρε, νύμφη ἀνύμφευτε».

28. Βλ. BHG^a, 1130s καὶ Auctarium, σ. 270. Ἐπίσης N. B. Τομαδάκη, "Υμνογραφία - Ποίησις, σ. 161.

29. Βλ. Μητσάκη, "Υμνογραφία, σ. 497 - 498.

30. Bl. C. CHEVALIER, *La Marilogie de Saint Jean Damascène*. NASRALLAH σσ. 91 κέ.

31. Βλ. παραπάνω, σσ. 221 - 226.

32. Βλ. Μητσάκη, "Υμνογραφία, σ. 492.

3. Η ποίηση του Κοσμᾶ δὲν εἶναι ξένη πρὸς τὸ θέμα τοῦ Εὐαγγελισμοῦ. Τὰ ὀραιότατα καὶ ποιητικότατα ἰδιόμελα τῆς Λιτῆς καὶ τῶν ἀποστίχων τοῦ ἑσπερινοῦ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ (Μαρτίου 25) εἶναι δική του δημιουργία³³. Υπάρχει ἀκόμη ἡ πληροφορία ὅτι οἱ δύο τελευταῖς ὀδὲς τοῦ κανόνα τοῦ Εὐαγγελισμοῦ εἶναι ποίημα τοῦ Κοσμᾶ³⁴. "Αν ἡ πληροφορία ἀλγθεύει, νομίζω ὅτι πρέπει νὰ ἀξιολογηθεῖ ἰδιαίτερα, γιατὶ οἱ ὀδὲς αὐτὲς ἔχουν ἐσωτερικὴ ἀλφαριθμητικὴ ἀκροστιχίδα (κατὰ στίχους) εὐθέως ἡ γ' καὶ ἀντιστρόφως ἡ θ'³⁵.

4. Υπάρχει κανόνας ἐγκωμιαστικὸς στὴ Θεοτόκο, ποίημα τοῦ Κοσμᾶ, στὸν Cod. Crypt. Δ.γ.Ι, ff. 138v - 139v, ἐλλιπῶς ἐκδιδόμενος στὴν Παρακλητική³⁶. Εἶναι καὶ ἐδῶ χαρακτηριστικὸ τὸ ἐφύμνιο τῆς α' ὀδῆς: «Χαῖρε, Θεοτόκε Παρθένε Μήτηρ ἀνύμφευτε». Πρέπει μάλιστα νὰ παρατηρήσω ὅτι σὲ ἐκτεταμένη ἔρευνα στοὺς κανόνες δὲν ἐπισημάνθηκε πουθενά αὐτὸ τὸ ἐφύμνιο.

5. "Οπως εἶναι γνωστό, ὁ ποιητὴς τοῦ Ἀκαθίστου ἀντλεῖ ἀπὸ τὸν Ἐφραὶμ τὸν Σύρο³⁷. Ἀλλὰ καὶ ὁ Κοσμᾶς δανείζεται ἀπὸ τὸν Ἐφραὶμ. Ὁ πασίγνωστος εἰρμὸς «Τὴν τιμιωτέραν τῶν Χερουβίμ ...» εἶναι δάνειο ἀπὸ τὸν Ἐφραὶμ³⁸.

6. Περισσότερο δῆμος ἀπ' δλα συνηγοροῦν ὑπὲρ τοῦ Κοσμᾶ τὸ ὄφος καὶ ἡ τεχνική, δηλ. τὰ μορφολογικὰ γνωρίσματα. "Οπως εἴδαμε, ἡ ποίηση τοῦ Κοσμᾶ χαρακτηρίζεται ἀπὸ ὄρισμένα σταθερὰ μορφολογικὰ γνωρίσματα: ἀγαπᾶ τὴν παραλληλία, τὴν ὁμοτονία καὶ ισοσυλλαβία, ἀκόμη περισσότερο τὴν ὁμοιοκαταληξία. Ἀσμενίζει ἐπίσης στὰ λεκτικὰ σχήματα, τὶς ἀντιθέσεις, τὶς παρηγήσεις καὶ τὰ ποικίλα λογοπαίγνια. Ἀλλὰ ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ στιγμογικὴ ἀρμονία καὶ ὁ πλοῦτος τῶν λεκτικῶν σχημάτων εἶναι τὰ μορφολογικὰ γνωρίσματα τοῦ Ἀκαθίστου. Ἰδού χαρακτηριστικὰ παραδείγματα:

Γλῶσσαι ποτε συνεχύθησαν / διὰ τὴν τόλμαν τῆς πυργοποιίας·
γλῶσσαι δὲ νῦν ἐσοφίσθησαν / διὰ τὴν δόξαν τῆς θεογνωσίας.
Ἐκεῖ κατεδίκασε Θεὸς / τοὺς ἀσεβεῖς τῷ πταίσματι·
ἐνταῦθα ἐφώτισε Χριστὸς / τοὺς ἀλιεῖς τῷ Πνεύματι.
Τότε κατειργάσθη ἡ ἀφωνία / πρὸς τιμωρίαν.

33. Βλ. παραπάνω, σ. 214, ἀρ. 18 - 21.

34. Βλ. παραπάνω, σ. 118.

35. Βλ. CHRIST - PARANIKAS, *Anthologia*, 240 - 242.

36. Βλ. παραπάνω, σ. 199, ἀρ. 26.

37. Βλ. ΜΗΤΣΑΚΗ, *Υμνογραφία*, σσ. 486 - 487.

38. Βλ. παραπάνω, σ. 208 - 209.

ἀρτὶ καινουργεῖται ἡ συμφωνία / πρὸς σωτηρίαν
τῶν ψυχῶν ἡμῶν.

(Κοσμᾶ, Δοξαστικὸν Λιτῆς τῆς Πεντηκοστῆς)³⁹.

"Οσο καὶ ἂν ἐρεύνησα, δὲν μπόρεσα νὰ ἐπισημάνω ὅλην περίπτωση ἰδιομέλου μὲ τόσο τέλεια στιγμογικὴ ἐπεξεργασία. Μόνο ὁ Ἀκάθιστος μᾶς δίδει ἀνάλογα σχήματα.

'Ιδού δῆμος καὶ ὅλα, ἀπὸ τὸ κοντάκιο τοῦ Κοσμᾶ στὴν Κοίμηση:
τὸ μῆμα τῇ ζώσῃ διακονῆσαι
καὶ τὴν ζῶσαν μνημείῳ μὴ ἐγκρατῆσαι.

(δ', 4)

αὐτὴν μὲν ὁρδίως πληροφορήσας
καὶ μελέτη ἐτοίμη προκαταστήσας.

(ζ', 2)

ώς μήτηρ ἐν τέκνῳ συνομιλοῦσα
καὶ ὡς δούλη δεσπότη συγκατοικοῦσα.

(θ', 3)

εἰπε γάρ ἄμα δὲ Κύριος τοῖς αὐτοῦ
συνευφραίνεσθαι μεθ' ἑαυτοῦ.

(ι', 5)

ἐπ' ὄμοις ἰδίοις δορυφοροῦσι
καὶ ἐν στόμασι θριάμβοις δοξολογοῦσι.

(ιζ', 3)

τολμήσας τὴν χεῖρα ἐπακοντίσαι,
τοῦ κραββάτου θελήσας τὸ σῶμα ῥίψαι.

(ιη', 3)

Θὰ μπορούσαμε νὰ παραβάλουμε τὰ παραπάνω μὲ τὰ ἀνάλογα τοῦ Ἀκαθίστου:

χαῖρε, τὸ τῶν Ἀγγέλων πολυθρύλητον θαῦμα·
χαῖρε, τὸ τῶν δαιμόνων πολυθρήνητον τραῦμα.

(γ' (Γ), 12 - 13)

χαῖρε, ἄρουρα βλαστάνουσα εὐφορίαν οἰκτιρμῶν·
χαῖρε, τράπεζα βαστάζουσα εὐθηνίαν Ἰλασμῶν.

(ε' (Ε), 10 - 11)

'Ο Κοσμᾶς ἀρέσκεται νὰ δημιουργεῖ ἀντιθέσεις ἡ παρηγήσεις μὲ τὴν παράθεση λέξεων τῆς ἴδιας ἐτυμολογικῆς ρίζας, κυρίως συνθέτων.

'Ιδού χαρακτηριστικὰ παραδείγματα:

Συνεσχέθη, ἀλλ' οὐ κατεσχέθη ...

Ανηρέθης, ἀλλ' οὐ διηρέθη ...

39. Βλ. παραπάνω, σ. 141.

Βροτοκτόνον, ἀλλ' οὐ θεοκτόνον . . .

(Τετραώδιο, Μ. Σαββάτου, ὡδὴ ζ')

Νομοφθόρος, ἀλλ' οὐ νομοφύλαξ . . .

(Κανόνας σταυροαναστάσιμος, ὡδὴ ζ', 1 = Cod. Crypt. Δ.γ. V, f. 86v)

χωρίον Χριστοῦ πολυχώρητον.

(Κοντάκιο στήν Κοίμηση, γ', 4)

χωρίον, ἐν δῷ ἀνεκλίθη ὁ ἀχώρητος

(Κανόνας Χριστουγέννων, ὡδὴ θ', εἰριμὸς)

χρόνους διαδραμοῦσα τῷ ἀχρόνῳ συνδιαιτᾶται . . .

(Κοντάκιο στήν Κοίμηση, ζ', 3)

Τέτρωται "Ἄδης ἐν τῇ καρδίᾳ δεξάμενος τὸν τρωθέντα λόγγη τὴν πλευράν . . . (Τετραώδιο Μ. Σαββάτου, ὡδὴ ζ', 1).

τῇ πρεπούσῃ τιμῇ, ὡς οὖσαν . . . πάντιμον.

(Κοντάκιο στήν Κοίμηση, η', 2)

'Ιδοὺ ἀνάλογα τοῦ Ἀκαθίστου:

καὶ σὺν τῇ ἀσωμάτῳ φωνῇ/σωματούμενόν σε θεωρῶν, κύριε, /
ἔξιστατο καὶ ἴστατο κραυγάζων . . .

(α (Α), 3 - 5)

χαῖρε, δι' ἡς νεουργεῖται ἡ κτίσις.

χαῖρε, δι' ἡς βρεφουργεῖται ὁ κτίστης.

(α (Α), 16 - 17)

πρὸς τὴν ἄγαμόν σε θεωρῶν

καὶ κλεψύγαμον ὑπονοῶν . . .

(ζ' (Ζ), 3 - 4)

καὶ φύσαντες τὸν ἀφθαστὸν / ἔχάρησαν . . .

(η' (Θ), 5)

ἐπεδήμησε δι' ἑαυτοῦ

πρὸς τοὺς ἀποδήμους τῆς αὐτοῦ χάριτος . . .

(κβ' (Χ), 3 - 4)

7. - 'Αλλ' ἐπισημαίνονται καὶ ἄλλες πολλὲς ἐσωτερικὲς ὅμοιότητες, ποὺ δημιουργοῦν τὴν ἐντύπωση ἀμεσότερης σχέσεως τοῦ Κοσμᾶ μὲ τὸν Ἀκάθιστο. 'Ιδού χωρία παράλληλα:

Κοσμᾶς

Λειτουργὸς ἀσώματος

ἐπέστη λέγων τὸ Χαῖρε

τῇ Κεχαριτωμένῃ . . .

(Εἰριμὸς ἀναστάσιμος, θ'.

Εἰριμολόγιον, σ. 10)

Γλῶσσαν ἦν οὐκ ἔγνω ἥκουσεν

ἡ Θεοτόκος . . .

Ἀκάθιστος

Ἄγγελος πρωτοστάτης

οὐρανόθεν ἐπέμφθη

εἰπεῖν τῇ Θεοτόκῳ τὸ Χαῖρε . . .

(α (Α) 1 - 2)

Γνῶσιν ἄγνωστον γνῶναι ἡ Παρ-

θένος ζητοῦσα . . .

('Ιδιόμελο Εὐαγγελισμοῦ)

'Ἔπο νεφέλης φωτεινῆς
καὶ στύλου πυρὸς καθοδηγού-
μενος . . .

(Εἰριμὸς ἀναστάσιμος, α'.

(Εἰριμολόγιον, σ. 101)
χωρίον, ἐν δῷ ἀνεκλίθη ὁ
ἀχώρητος . . .

(Κανόνας Χριστουγέννων,
ωδὴ θ', εἰριμὸς)

Τὸν ὄχούμενον ἐν ἄρμασι

Χερουβίμ

καὶ ὑψούμενον ἐν ἄσμασι

Σεραφίμ . . .

('Ιδιόμελο 'Υπαπαντῆς. Βλ.
παραπάνω, σ. 213, ἀρ. 15)

'Η Παρθένος γάρ δέχεται τὴν
χαράν . . .

ὁ κόσμος λέλυται τῆς ἀρχαῖας
ἀρᾶς.

('Ιδιόμελον Εὐαγγελισμοῦ.

Βλ. ἐντυπο Μηναῖο Μαρτίου.

Καὶ παραπάνω, ἀρ. 21, σ. 214)

«τὸ σκεῦος τῆς ζωῆς τῆς κοινῆς
τὸ ἀτίμητον / . . . ὁ Θεὸς προανέ-
πλασε καὶ ἐκλογήν, / ὁ μήτραν
οἰκήσας ἀειπάρθενον».

(Κοντάκιο στήν Κοίμηση, ζ', 4 - 6)

Οἱ παραπάνω σχέσεις ἐνισχύουν τὴν ἀρχική μας ὑπόθεση, διτοι πι-
θανὸς ποιητὴς τοῦ Ἀκαθίστου εἶναι ὁ Κοσμᾶς. Τρεῖς λόγοι, κατὰ τὴ
γνώμη μας, εἶναι ισχυροί: ἡ ἀρχαιολογικὴ μαρτυρία, τὸ γεγονός διτοι ὁ
Κοσμᾶς ἔγραψε καὶ κοντάκιο, καὶ τὰ κοινὰ μορφολογικὰ γνωρίσματα.
'Ως πρὸς τὶς ἄλλες σχέσεις, δὲ μᾶς διαφεύγει διτοι μπορεῖ νὰ εἶναι κοινοὶ
τόποι. 'Η βυζαντινὴ ρητορική, ποὺ εἶναι ἡ μεγάλη κοινὴ πηγὴ τῆς ὑμνο-
γραφίας, ἔχει, ἰδιαίτερα σὲ θέματα δογματικά, ἔτοιμο καὶ φραστικά
διαμορφωμένο ὑλικό. Εἶναι λοιπὸν πολὺ δύσκολο, ἀν δχι ἀδύνατο, νὰ δι-
ποδεῖται κανεὶς ἀμοιβαῖα δάνεια μεταξὺ ὑμνογράφων. Πάντως ἡ ἄλλη
περίπτωση, νὰ δανείζεται δηλαδὴ ὁ Κοσμᾶς ἀπὸ τὸν Ἀκάθιστο, εἶναι
μᾶλλον ἀπίθανη. 'Ο Κοσμᾶς εἶναι ποιητὴς σχεδὸν αὐτάρκης καὶ πολὺ¹
σπάνια δανείζεται ἀπὸ ἄλλους ποιητές. "Αν ἔξαιρέσουμε τὸν Γρηγόριο

(γ (Γ) 1)

«Χαῖρε, πύρινε στύλε ὄδηγῶν τοὺς
ἐν σκότει·
χαῖρε, σκέπη τοῦ κόσμου πλατυ-
τέρα νεφέλη».

(ια' (Λ) 12 - 13)

«Χαῖρε, Θεοῦ ἀχωρήτου χώρα»

(ιε' (Ο), 6)

Χαῖρε, δύνημα πανάγιον τοῦ ἐπὶ²
τῶν Χερουβίμ
χαῖρε, οἰκημα πανάριστον τοῦ ἐπὶ³
τῶν Σεραφίμ . . .

(ιε' (Ο), 10 - 11)

Χαῖρε, δι' ἡς ἡ χαρὰ ἐκλάμψει·
χαῖρε, δι' ἡς ἡ ἀρὰ ἐκλείψει.

(α' (Α), 6 - 7).

«ὁ γάρ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς
κατεσκεύασέ σε ποιητής, ἀχραν-
τε, οἰκήσας ἐν τῇ μήτρᾳ σου . . .»
(ιθ' (Τ), 3 - 4)

καὶ τὸν Ἐφραίμ, ποὺ ὁ Κοσμᾶς χρησιμοποιεῖ ὡς πηγές, δὲν ἔχουμε καμιὰ ἄλλη βέβαιη πηγὴ ἐμπνεύσεως καὶ δινεισμοῦ στοιχείων ποιητικῶν. Ὁπωσδήποτε μὲ τὴν ἐγγραφὴ τοῦ Κοσμᾶ στὸν κατάλογο τῶν πιθανῶν ποιητῶν τοῦ λαμπροῦ ὅμοιου, τὸ πρόβλημα τῆς πατρότητας ἀποκτᾶ μιὰ νέα διάσταση, ὡς τώρα ἀγνωστη. Ἡ ἔρευνα τώρα πρέπει νὰ στραφεῖ καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτῆς.

SOMMAIRE

Sur la vie et l'oeuvre hymnographique de Saint Cosmas le Mélode, évêque de Majume, nous manque une étude approfondie. Malgré son grand nom dans l'Église Grecque et le titre exceptionnellement honorifique de «princeps melodorum», qu'on a lui à juste titre attribué, nos connaissances sur le cadre historique et littéraire, où il a évolué, sont très limitées et toujours sujet de discussions. Les sources légendaires se trouvent en forte contradiction tandis qu'un certain nombre de textes biographiques ou élogieux, sont encore inédits et par conséquent peu ou pas connus. C'est pour cela qu'un ensemble d'erreurs concernant l'origine de Cosmas, les étapes chronologiques de sa vie, son éducation, son élévation au siège épiscopal de Majume, figurent dans les études des chercheurs, étant donné que ces études dépendent les une des autres.

L'objectif de notre étude fut de rechercher et de rétablir aussi précisément que possible tous les renseignements légendaires, historiques et littéraires, afin de constituer un schéma biographique correspondant aux faits historiques, et, d'autre part, une liste des hymnes de Cosmas aussi complète que possible. C'est ainsi que la matière se divise en deux parties, l'historique et le littéraire.

Dans la première partie nous examinons en détail tous les textes hagiographiques, édités ou inédits. Nous avons classifié ces textes en trois types, en tenant compte de leurs ressemblances et de leurs diversités. Après une vaste et profonde vérification des sources nous avons été amenés aux conjectures nouvelles: Selon toutes les probabilités, Cosmas naquit vers 674/6 à Damas et non à Jérusalem. Il doit être mort vers 751/2 dans le couvent renommé de Saint Sabbas, près de Jérusalem, où on désignait son tombeau pendant de longs siècles. Son origine de l'île de Grète, prétandue par certaines vies du type Γ (Vita Chalkiensis et Vita Atheniensis) est prouvée ici tout à fait trompeuse comme étant due à une mauvaise lecture du mot ἀσηκρῆτις (*ἀσηκρῆτιν - εἰς Κρήτην*). L'élévation de Cosmas au siège épiscopal de Majume date ici de 735, tandis que dans toutes les études elle se place en 743. C'est

dans la même partie que nous avons regroupé tous les textes célébrant Cosmas comme saint, et nous avons dressé une liste de ses icônes (miniatures, mosaïques, fresques ou portables).

La deuxième partie renferme une étude globale de l'œuvre hymnographique du célèbre mélode, basée sur une recherche approfondie des manuscrits. La recherche s'étend sur le style, la langue, les caractères morphologiques des hymnes, leurs sources et leurs influences. Nous avons prouvé, sans contredit, nous le croyons, qu'il n'y a pas d'autre hymnographe homonyme, ce qui nous a permis de constituer une nouvelle liste des hymnes de Cosmas, aussi complète que possible, en discutant toujours leurs problèmes philologiques et littéraires. Devant tant de difficultés, auxquelles nous avons du faire face, nous avons essayé de trouver des solutions dûment appuyées sur les sources ou sur la critique littéraire. C'est ainsi que notre liste est bien plus riche et plus exacte, nous le croyons, que celle d'Eustratiadis ou celles des autres chercheurs. Elle renferme 173 hirmoi (*εἰρμοί*) au lieu de 158 d'Eustratiadis, 33 canons au lieu de 24, 83 idiomèles, au lieu de 64. A notre avis, le kontakion à la Dormition de la Vierge, sous l'acrostiche «Τοῦ ταπεινοῦ Κοσμᾶ ὄμνος», que le Professeur C. Trypanis a attribué à un autre Cosmas, a toutes les chances d'être rendu à Cosmas le Mélode.

Par surcroit, nous examinons un cas que beaucoup d'autres chercheurs rejettent: Est-ce que Cosmas fait parti des poètes probables de l'Acarhiste! A notre avis, Cosmas a autant de raisons que d'autres poètes prétendus par les chercheurs, sinon encore davantage.

De bonnes tables complètent cette vaste étude.

ΕΤΡΕΤΗ ΠΙΑ

A' ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΚΩΔΙΚΩΝ

I. - ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΒΙΒΑΙΟΘΗΚΩΝ *

- 'Αγιορείτικοι* Ι 64: 32· Ι 70: 191· Ω 453: 32
 Βατοπεδίου 497: 31· 1041: 222,
 223· 1104: 191, 192· 1130: 100,
 102· 1135: 182· 1189: 171·
 1493: 216· 1499: 213, 214,
 216.
Διονυσίου 148: 31· 262: 184.
Δοχειαρίου 16: 179, 187, 191,
 195, 201, 202, 205, 207, 208,
 209.
'Ιβήρων 609: 179, 184, 187·
 680: 31· 1273: 106.
Κουτλουμουσίου 85: 32.
Μεγίστης Λαύρας Β 6: 172, 195,
 196, 197, 198· Β 21: 182, 183·
 Β 32: 167· Γ 42: 218· Γ 26:
 197· Γ 27: 222· Γ 28: 222·
 Γ 44: 20, 48, 85, 99, 148,
 190· Γ 70: 186· Γ 74: 212, 213,
 215, 216· Γ 86: 213, 216· Δ 14:
 102, 182· Δ 28: 102· Δ 31:
 102· Δ 32: 171· Δ 45: 191·
 Δ 55: 102· Δ 68: 216· Δ 80:
 31· Ε 142: 102· Ε 193: 102·
 Θ 32: 191· Θ 73: 192· Θ 77:
 100, 102, 115, 117· Θ 139: 189·
 Ι 64: 32· Ι 70: 191· Ω 453: 32
 Παντελεήμονος 201: 31· 643:
 179, 187, 191, 201, 202, 204,
 206, 207, 208, 209.
 Παντοκράτορος 118: 208
 Σιμοπέτρας 51: 32
 Σταυρονικήτα 132: 102
'Αθηναϊκοί
 Εθνικῆς Βιβλιοθήκης 144: 191·
 321: 65, 85, 148, 150, 159·
 856 (102): 180, 184, 188, 204·
 983: 39, 116, 159· 1052: 100·
 1117: 180, 184· 2108: 27
 Βουλῆς 62: 180, 184, 188· 215:
 155, 194
'Ιστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐ-
ταιρείας 144: 180, 184, 188
 Βιβλιοθήκης Κολυβᾶς 33: 180,
 184, 191, 194, 202, 204, 206,
 207, 208, 209.
"Άλλων Βιβλιοθηκῶν
 Μονῆς Βλαχτάδων 41: 234
 Μονῆς Λειψῶν Λέσβου 13: 51,
 64, 205.
 Πάτμου 180: 31

II. - ΤΩΝ ΞΕΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΩΝ

- Britannici* 10: 31· 61: 100· 100: 100, 102·
 Britannicus Burneyanus gr. 44:
 31 Scholae 37: 32.
Cryptenses
 Cryptensis Δ.γ.I: 155, 159, 195,
 197, 199, 240· Δ.γ.V: 172,
 198, 242· Δ.γ.VI: 196· Δ.γ.
 X: 155, 156, 199, 200· E.α.X:
- Chalkienses*
- Mon. Deiparae 1: 32, 51, 64.

*Οι αριθμοί μετά τὸ διστιγμὸν παραπέμπουν στὶς σελίδες τοῦ βιβλίου.

158, 219· E.y.II: 69, 85, 127,
167, 168, 169, 179.

Hierosolymitani

Hierosolymitanus Patr. 303: 201·
452 K: 179, 184· 705: 179, 194,
Sabb. 241: 191· 351: 41· 479:
180, 184· 697: 118. S. Sepucr
17: 31.

Bibliothecae Laurentianae

Laurentianus gr. LVII: 27· IV:
31.

Lipsiae Universitatis

Lipsiensis Universitatis gr. 16:
104.

Bibliothecae Marcianae

Marcianus gr. VII, 25: 31· 363:
36.

Parisini

Parisinus gr. 13: 191, 213· 259:
182· 341: 191· 396: 195·
1182: 202· 1559: 31· 1562:
116· 1563: 118· 1564: 191·
1566: 193· 1568: 216· 1571:
115, 186· 1573: 191· 1574:
193· 1623: 186.

Paris. Coisl. gr. 147: 31· 220:
167, 169, 170, 172· 286: 51,
55· 306: 31.

Paris. Suppl. gr. 701: 186.

Sinaitici

Sinaiticus gr. 376: 26· 422 (432):
31· 647: 193· 742: 171· 1787:
56.

Vaticani

Vaticanus gr. 638 (olim 819):
184· 671: 202· 1743: 191·
1926: 179.

Vatic. Barber. gr. 583 (olim VI:
22 = 467): 70.

Vatic. Palat. gr. 355: 180, 191,
195, 201, 202, 204, 206, 207,
208.

Vatic. Palat. gr. 423 (409): 208.

Vatic. Ottobon. gr. 179: 118.

Vindobonenses

Vindobonensis Philos. gr. 158:
30.
Vindobonensis Theol. gr. 128:
179· 259: 184· 296: 150· 299:
200.

Β' ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ, ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ, ΤΟΠΩΝ

'Αβδούλ Μελής Α', χαλιφής τῆς
Δαμασκοῦ (685 - 705) 44, 46.

"Αγαρ 22.

"Αγιοι Τόποι 59.

"Αγία Θεσσαλονίκη, ὑμνογραφικά
157.

"Αγιος 'Αειθαλᾶς, ὑμνογραφί-
κὰ 156.

— 'Ακεψιμᾶς, ὑμνογραφικά
146.

— 'Αρτεμίδωρος, κανόνας,
119, 121, 181 - 182.

— Αδύτος, κανόνας 157.

— Βικέντιος, κανόνας τοῦ
Κοσμᾶ 182, 183.

— Βίκτωρ, κανόνας τοῦ Κο-
σμᾶ, 182.

— Γερβάσιος, ὑμνογραφικά
101.

— Γεώργιος, κανόνας τοῦ
Κοσμᾶ, 120, 123, 128,
191 - 193.

— Δημήτρος Θεσσαλονί-
κης, ναὸς 107.

— Θεράπων, ιερομάρτυς,
ὑμνογραφικά 101.

— 'Ιγνάτιος, ἀρχιεπ. Μηθύ-
μης, ὑμνογραφικά 101.

— 'Ιωαννίκιος ὁ Μέγας, ὑ-
μνογραφικά, 156.

— Κέλσιος, ὑμνογραφικά 101.

— Κοσμᾶς ὁ 'Εργμίτης ἀπὸ
τὴν Κρήτη 56.

— Μηνᾶς, κανόνας τοῦ Κο-
σμᾶ, 49, 182, 183.

— Ναζάριος, ὑμνογραφί-
κὰ 101.

— Προστάτιος, ὑμνογρα-
φικά, 101.

— Ταυρίων, ὑμνογραφικά
157.

'Αγίου Εδουμίου παρεκκλήσιο
στὴν βασιλικὴ 'Αγ. Δημητρίου
Θεσσαλονίκης, 107.

'Αγίου Σάββα μονὴ στὴν 'Ιερου-
σαλήμ 38, 45, 47, 79, 84, 89,
90, 232, 233. - Κέντρο ἡλικην.
παιδείας 93.

'Αγίου Συμεὼν μονὴ 36.
'Αγίων 'Αποστόλων ναὸς στὴ
Θεσσαλονίκη 107.

'Αθανάσιος ὁ Πάριος 202.
'Αθηναγόρας ὁ ἀπὸ Μ. Πρωτο-
συγκέλλων 32, 51, 64.

Αἰγυπτος 42, 61, 73, 183.
Αἰσχύλος 143.

'Ακροπολίτης Κωνστ. 45, 64,
76, 88.

'Αλέξιος Α' Κομνηνὸς 72.
'Αλλάτιος Λέων 80, 121, 210.

'Αμμάν 77.
'Αρμντος Κ. 72.

'Αναστάτιος Α', αὐτοκράτορας
Κωνσταντινουπόλεως 47, 97.

'Αναστάτιος Κυέστωρ 162.

'Ανδρέας Κρήτης 26, 84, 85, 119,
122, 126, 127, 128, 130, 133,
146, 149, 153, 180, 182, 213,
215, 216, 239.

'Ανθηδῶν 94. Βλ. Μαῖουμᾶς
'Ανθίμος μοναχὸς ἐξ 'Αγγιάλου,
έρμηνευτὴς κανόνων τοῦ Κοσμᾶ
184, 194.

'Αντιόχεια 32, 42, 52, 59, 73.
'Αρμενία 23.

'Ασπρηῆται 19.

Βαρδάνης Φιλιππικός, αὐτοκρά-
τορας 237, 238.

Βαρθολομαῖος ἀπόστολος, 214.

Βαρνάβας ἀπόστολος 214.

Βασίλειος ὁ Μέγας 156.

Βασιλείος Β', Μηνολόγιο του 18.
Βατικανό 70.
Βηθλέεμ 186.
Βικέντιος μάρτυς 49.
Βλαχερνῶν Παναγία 224.
Βολλανδιστῶν Βιβλιοθήκη 21.
Βουλγαρία 107.
Βυζάντιον 53.

Γάγγρα, πόλη τῆς Μ. Ἀσίας 23.
Γάζα, πόλη Παλαιστίνης 47, 93,
94.

Γεθεδών Μανουὴλ 18.
Γερμανὸς Α' πατριάρχης Κων-
σταντινουπόλεως 149, 182, 186,
213. Πιθανὸς ποιητὴς τοῦ Ἀ-
καθίστου 231, 232, 236, 238.
Γεώργιος Ἀγιοπολίτης 84.
Γεώργιος Μοναχὸς 170.
Γεώργιος Σικελιώτης ὥμνογρά-
φος 172.

Γρηγόριος δ Διάλογος πάπας Ρώ-
μης (604) 53.
Γρηγόριος δ Ναζιανζηνὸς 25, 26,
136, 138, 139, 168, 185, 189,
190, 204, 218, 243. Εἰρμοὶ τοῦ
Κοσμᾶ 168, 173. Κανόνας 189
- 190.

Γρηγόριος Ἰωσήφ, Μελχίτης πα-
τριάρχης Ἀντιόχειας 52.
Γρηγόριος Κορίνθου, ἐρμηνευτὴς
κανόνων τοῦ Κοσμᾶ 142, 161,
179, 183, 187, 190, 194, 201,
202, 204, 205, 206, 207, 208,
209.

Δαβιθᾶς Ἀθανάσιος πατριάρχης
Ἀντιόχειας (1685 - 94) 33.
Δαρβὶδ δ προφήτης 49, 147, 185.
Κανόνας 185 - 187.

Δαμασκηνὸς Ἰωάννης. Σχέσεις
του μὲ τὸν Κοσμᾶ 16 - 98.
Χαρακτηρισμὸς τῆς ποιῆσεώς
του 132 - 133. Ἀμοιβαῖς ἐπι-
δράσεις Κοσμᾶ καὶ Δαμασκηνοῦ
154 - 157. Ποιητικὴ συνερ-
γασία τῶν δύο ἀνδρῶν 157 -
160. Ὅμνοι διάφοροι 186, 199,

200, 212, 216.
Δαμασκὸς 24, 27, 37, 44, 55,
59, 66, 69, 76, 77, 85. Σχολεῖα
ἐλληνικὰ στὴ Δαμασκὸ 92. Πα-
τρίδα τοῦ Κοσμᾶ 24, 84 - 85.
Δειτοράκης Θ. 23, 35, 56, 57,
61, 70, 84, 93, 134, 150, 203.
Δημοσθένης 43.
Διονύσιος δ ἐκ Φουρνᾶ ἀγιογρά-
φος 106.
Δουκάκης Κ. 17, 100, 101.
Δοχειαρίου μονὴ 108.

Εἰκασία 170. Βλ. Κασία.
Ἐδμένιος ἐπίσκοπος Γορτύνης Κρή-
της 61.
Ἐξεῖνος 61.
Ἐύσέβιος Καισαρείας 94.
Ἐύσέβιος ἐπίσκοπος Νικομήδειας
78.
Ἐὐστρατιάδης Σ. 20, 32, 33, 36,
44, 46, 58, 82, 97, 99, 100, 101,
126, 127, 132, 147, 149, 155,
156, 167, 168, 171, 178, 183,
186, 189, 191, 192, 193, 195,
197, 198, 199, 212, 221, 222,
223, 234, 239.
Ἐφραήμ δ Σύρος 209, 240, 244.

Ζακυνθηνὸς Δ. 22, 72.
Ζωναρᾶς Ἰωάννης 57, 60, 126.
Ἡλίας Α' μονοφυσίτης πατριάρ-
χης Ἱεροσολύμων 97.
Ἡλίας πατριάρχης Ἱεροσολύμων
47, 98.
Ἡλίας Β' πατριάρχης Ἱεροσο-
λύμων 97, 149, 172, 205.

Θαβὼρ 49.
Θέμελης Τ.Π. 116, 158, 193.
Θεοδόσιος γραμματικὸς 27.
Θεόδωρος δ Γραπτὸς 149.
Θεόδωρος δ Στουδίτης 150.
Θεόδωρος Πρόδρομος ἐρμηνευτὴς
κανόνων τοῦ Κοσμᾶ 130, 143,
160, 162, 170, 171, 179, 181,
183, 187, 190, 194, 202, 205,

206, 207, 208, 209, 210.
Θεοφάνης δ Γραπτὸς 99, 149,
200, 214, 221.

Θεοφάνης δ Ὁμολογητὴς 23,
44, 68, 69, 76, 82, 96, 154,
160, 162, 189, 237.

Θεοσταλονίκη 107.
Θράκη 61, 73.

Ἴακωθος δ ἀδελφόθεος 49, 185,
187.

Ἴβηρια 61.

Ἴβηρων χώρα 57.
Ἱεροσόλυμα 32, 38, 43, 57, 59,
75, 79, 224, 236.

Ἱεροσολυμιτικὸς Βίος τοῦ Δα-
μασκηνοῦ 30.

Ἴουδας δ ἀδελφόθεος 49, 187.

Ἴουστινιανὸς Β' αὐτοκράτορας
Κωνσταντινουπόλεως 23.

Ἴταλία 19, 37, 44.

Ἴωάννης ἱερομάρτυς δ ἐν Περσίδῃ
58.

Ἴωάννης δ Ἀρκλᾶς 179.

Ἴωάννης πατριάρχης Ἀντιόχει-

ας 30.
Ἴωάννης Γ' πατρ. Ἀντιόχειας
33.

Ἴωάννης Δ' πατρ. Ἀντιόχειας
33, 34.

Ἴωάννης Ε' δ Ὁξείτης 34.

Ἴωάννης πατριάρχης Ἱεροσολύ-
μων 33.

Ἴωάννης Ε' πατρ. Ἱεροσολύμων
48, 98.

Ἴωάννης ΣΤ' πατρ. Ἱεροσολύμων
33.

Ἴωάννης Η' πατρ. Ἱεροσολύ-
μων, συγγραφέας τοῦ Βίου
τοῦ Δαμασκηνοῦ 18, 30, 33,
41, 42, 71, 72.

Ἴωάννης Λυδὸς 94.

Ἴωάννης δ Μερκουρόπωλος, πατρ.
Ἱεροσολύμων, συγγραφέας κοι-
νῆς βιογραφίας Κοσμᾶ καὶ Δα-
μασκηνοῦ 30, 33, 39, 59, 60,
76, 84, 86, 88, 89, 97, 115,
116, 130, 147, 181, 182, 186,

187, 192, 193, 200.
Ἴωάννης Ἄπατος Πελοποννή-
σιος, ἀγιογράφος 108.

Ἴωβ, ὄμνογραφικὰ 49, 116, 156.
Ἴωνᾶς δ προφήτης 136.

Ἴωσήφ δ μνήστωρ, ὄμνογραφ-
ικὰ 49, 155, 187.

Ἴωσήφ δ Στουδίτης 150.

Ἴωσήφ δ Ὅμνογράφος 108, 114,
158, 161, 162, 168, 171, 172.

Ἴωσήφ δ Φιλάγρης, Κρητικὸς

μοναχὸς 151, 188.

Καισαριανῆς μονὴ 108.
Κάλβος Ἀνδρέας 161.

Καλοκύρης Κ. 108.
Καραγιανόπουλος Ἰ. 19.

Κασία, ποιήτρια εἰρμῶν 141, 169,
174, 198, 210, 211.

Καστοριά 107.
Καύκασος 61.

Κεδρηγὸς Γεώργιος 44, 83, 149.

Κομίνης Ἀθν. 131, 183, 204,
205, 207, 208, 209, 227.

Κομηνοὶ 79.

Κοσμᾶς δ Μελωδὸς 11 - 244.

Κοσμᾶς δ Ἰταλιώτης μοναχὸς 16,
19, 43, 91 - 93.

Κοσμᾶς δ Ξένος (Ἰκέτης, Ἀσύ-
κριτος) 113 - 115, 233.

Κοσμᾶς μοναχὸς τοῦ Παναρέτου
115, 185, 186.

Κουκουλές Φ. 54.

Κουμπελίδηκη Καστοριᾶς 107.

Κρήτη 16, 54, 55, 66, 68, 69,
73, 76, 85. Ἐπιδρομὲς Ἀρά-
βων 55, 66.

Κρυπτοφέρρης μονὴ 111, 127.

Κωνσταντία πόλη 94. Βλ. Μα-
σουμάς.

Κωνσταντινούπολη 18, 28, 42,
52, 60, 61, 73, 236.

Κωνσταντίνος Ε' δ Κοπρώνυμος
24, 87, 82, 238.

Κωνσταντίνος ΣΤ' δ Πορφυρο-
γένητος 60.

Κωνσταντίνος Ζ' δ Πορφυρο-
γένητος 54.

Κωνσταντίνος ὁ Μέγας 94.
Κώνστας Β' αὐτοκράτορας 224.

Λάμπρος Σπ. 31, 106, 131, 158
201, 204, 208.
Λαυριωτικός Βίος τοῦ Κοσμᾶ 20.
Λειψάνος μονὴ (Δέσπου) 51, 118.
Λέων Γ' ὁ "Ισαυρος 22, 23, 46,
88, 238.
Λέων ΣΤ' ὁ Σοφὸς 158, 210.
Λυχνικοῦ ἀκολουθία 157.

Μαῖουμᾶς, πόλη Ηαλαιστίνης,
ἔδρα ἐπίσκοπῆς 17, 25, 28,
38, 39, 65, 78, 93, 193, 224.
μαῖουμᾶς, ἔστι στὸ Βυζάντιο 94.
Μακάριος Γ' Zaim πατριάρχης
Ἀντιόχειας 52.
Μακεδονία 61, 73.
Μακάκης Ἰωάννης 180, 184, 188,
191.
Μανιάτη Τριανταρυλλίτος 202.
Μανούσακας Μ. 32.
Μανσούρ Σέργιος, πατέρας τοῦ
Δαμασκηνοῦ, 19, 22, 23, 29,
38, 43, 44, 47, 53, 54, 55, 59,
66, 67, 74, 75, 76, 90.
Μαργούνιος Μάξιμος 17, 100.
Μαρία ἡ Αἰγυπτία, ὑμνογραφικὰ
156.
Μαρκιανὸς Βίος τοῦ Δαμασκηνοῦ
26.
Μάρκος ἐπίσκοπος Ὑδροῦντος
169, 170, 171, 210.
Μάρκος ὁ Διάκονος 94.
Μάρτυρες λγ' ἐν Μελιτινῇ, ὑμνο-
γραφικὰ 156.
Μάρτυρες μβ' ἐν Σεβαστείᾳ, ὑ-
μνογραφικὰ 156.
Μαυρίκιος αὐτοκράτορας 224, 225.
Μαυροπούλου - Τσιούμη Χρυσ.
107.
Μηνᾶς μεγαλομάρτυρας, κανόνας
49.
Μητροφάνης Σμύρνης, ὑμνογρά-
φος 158.
Μητσάκης Κ. 122, 132, 160, 222,
224, 225, 231, 232, 234, 238.

Μιχρά 'Αστικ 22.
Μιχαήλ, "Αραβίς μοναχὸς συγ-
γραφέας Βίοι τοῦ Δαμασκηνοῦ
33, 36.
Μιχαήλ Σύγκελλος 53.
Μονὴ Θεοτόκου τῆς Εὐεργέτιδος
(Κωνσταντινούπολη) 192.
Μονὴ Ἀγίας "Ανδρου 189.
Μονὴ Ἀγίου Σάββα, βλ. Ἀγίου
Σάββα μονὴ.
Μονὴ Προδρόμου Σερρῶν 107.
Μονὴ Στουδίου 150.
Μονὴ τῆς Χώρας (Κωνσταντι-
νούπολη, Kariye Djami) 107.
Μπάτσκοβο Βουλγαρίας 107.
Μωάσης 107.

Ναζαρὲτ 43.
Ναθαναήλ 43.
Νεάπολις 94. βλ. καὶ Μαῖουμᾶς.
Νεοκαισάρεια 23.
Νίκαια 23, 87. Νικαίας Ζ' Οικου-
μενικὴ Σύνοδος 87.
Νικήτας Παφλαγῶν 202.
Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπου-
λος 114, 161, 194, 208.
Νικόδημος Ἀγιορείτης 17, 60,
94, 100, 117, 118, 162, 172,
181, 183, 187, 190, 194, 201,
202, 204, 205, 207, 208.
Νικόδημος ἡγούμενος μονῆς Ἀ-
γίου Σάββα 50.
Νικομήδεια 42, 52, 60, 73.

Ξυγγόπουλος Ἀνδρέας 107.
Ξόδης Θ. 129, 135, 153, 160,
181, 185, 189, 191, 211.

Οκτώηχος 157, 219.
Οματάδες, δυναστεία - 92.
Ομάρ Β', γαλίφης Δαμασκοῦ 46.
Ομηρος 134.
Ορφεὺς 147, 150.
Οὐαλίδ 46, 96.

Παλαιστίνη 43.
Πανσέληνος Μ. ἀγιογράφος 108.
Παντελόνης Ἐμμ. 234.

Παπαδόπουλος Γ. 117, 209.
Παπαδόπουλος - Κεραμεὺς Ἀθ.
31, 33, 39, 42, 49, 51, 52, 64,
117, 128, 144, 191, 192, 217,
231.
Παπαδόπουλος Χρυσόστομος,
ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν 33, 34, 97.
Παπάζογλου Γ. 189.
Παρανίκας Μ. 113, 131, 210.
Παύλος ἀπόστολος 215.
Πεζόπουλος Ἐμμ. 143.
Πελεκανίδης Στ. 107.
Περσίς 57, 58, 61.
Πέτρος ἀπόστολος 215.
Πέτρος ἐπίσκοπος Μαῖουμᾶ 95,
96, 97.
Πέτρος ὁ Ἰθηρ 96.
Πέτρος Καπιτωλέων 96.
Πισίδης Γεώργιος 231.
Πολίτης Λ. 32.
Πολίτης Ν.Γ. 105.
Προδρόμου μονὴ στὴν Ἀντιόχεια
60.
Προτέριος πατρ. Ἀλεξάνδρει-
ας 116.
Πρωτάτο 108.

Ρωμανία 23.
Ρωμανὸς ὁ Μελιωδὸς 154, 160,
224, 231, 234, 235.
Ρώμη 42, 53, 61, 73, 94. Ἐλλη-
νικὸν Κολλέγιον Ρώμης (Col-
legio Greco) 107.

Σάββας ὁ Ἡγιασμένος 58.
Σάββας Ἀγίου μονὴ στὰ Ἱεροσό-
λυμα 57, 62, 71.
Σάθως Κ. 202.
Σακελλίων Ἀλκιβιάδης 39.
Σακελλίων Ἰωάννης 31, 39, 40,
65, 180, 184, 202.
Σαμουήλ μητροπολίτης Ἀδάνων
36.
Σέργιος πατριάρχης 231.
Σέργιος Ἀγιοπολίτης 84.
Σέρρες 107.
Σιγιλλίας νῆσος 68.
Σικελία 68, 69.

Σινᾶ 47, 62, 97.
Στέφχοντος ἡγούμενος μονῆς Ἀ-
γίου Σάββα 50, 57, 61, 62, 63,
79. - Ἀγιοπολίτης 84, 85.
Συμεὼν Μεταφραστῆς 206.
Συμεὼν ἄγιος 49, 187.
Συρία 233.
Σωζομένης 94.
Σωτηρίου Γ. 107.
Σωφρόνιος Ἱεροσολύμων 49.

Ταξιάρχης Μητροπόλεως Κα-
στορᾶς 107.
Ταράσιος πατριάρχης Κων/πό-
λεως 60, 63, 78.
Τζεδάκης Θεόδωρος 171.
Τραϊανὸς 53.
Τρεμπέλας Παν. 56, 111, 113,
115, 119, 122, 126, 140, 155,
161, 170, 181, 188, 208, 209,
215, 219, 220.
Τρυπάνης Κ. 211, 222, 225, 226.
Τσακόπουλος Αἰμ. 32.
Τωμαδάκης Εὔτ. 108, 111, 114,
155, 156, 158, 162, 171, 195,
199.
Τωμαδάκης Ν.Β. 33, 37, 87,
126, 131, 132, 133, 144, 145,
146, 149, 154, 161, 191, 203,
215, 231, 232, 234, 236, 238.

Φανουργάκης Β.Δ. 223.
Φιλάρετος ἀρχιεπίσκοπος Σερ-
νίκον 192.
Φιλόθεος Κόκκινος πατριάρχης
Κων/πόλεως 116, 201.
Φωκᾶς αὐτοκράτορας Κων/πό-
λεως 237.
Φωκᾶς Ἰωάννης περιηγητής
(1117) 57, 58, 79, 233.
Φώτιος πατριάρχης 138, 231.

Χάλκη νῆσος 32.
Χουδαερδόγλου Θεόδ. 93.
Χρήστου Π. 24, 85, 87, 88, 98,
108, 114, 128, 149.
Χριστοφιλοπούλου Αἰκ. 236, 237.
Χριστόφορος ἐπ. Ἐνετίας μετα-

φραστής τοῦ Ἀκαθίστου Υμνοῦ 236.
Χρυσόστομος Ἰεράρχης 185, 213.
Ψελλὸς Μιχαὴλ 202.
Ahtal 88.
Allatius L. 121, 161.
Al - Qwysma, μονὴ κοντὰ στὸν Αμμῶνα 77.
Bacha C. 36.
Baronius 96.
Bardenhewer Otto 95, 147, 160.
Baumstark A. 98, 232, 233.
Beck H.G. 40, 47, 51, 97, 170, 208, 231, 234.
Benesovic V.N. 31, 57.
Bernhard P.L. 86, 161, 179, 189.
Boissonade J. Fr. 209.
Bouvy E. 139.
Caetani L. 44.
Canard P. 70.
Cantarella R. 183.
Carpenter 234.
Chappet A. 189, 192, 211, 212.
Chevalier C. 239.
Christ W. 112, 155, 171, 200, 211.
Colgrave B. 53.
Cominis Ath. 183.
Cosmas le moine 18.
Darrouzès J. 34.
Dead Sea 150.
De' Cavalieri P. Fr. 18, 106.
De Ghellinck J. 32.
Delehaye H. 18, 31, 61.
Del Grande 234, 237.
De Stefani L. 27.
Devos P. 96.
Devreesse R. 51, 184, 202.
Dölger Fr. 234.
Ehrhard A. 20, 27, 31, 39, 41, 51, 70, 100.
Emereau C. 97, 111, 113, 158, 170, 186, 206, 212, 214.

Fabricius 95, 161.
Fecioru D. 34.
Follieri Henr. 101, 212, 231.
Filareta 192.
Garitte G. 18, 62, 77.
Giannelli C. 191.
Gordillo M. 23, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 36, 42, 56, 87, 114.
Graf G. 36.
Grosdidier de Matons J. 223, 231, 234, 235.
Grumel V. 19, 34, 47, 97.
Graber A. 107.
Halkin Fr. 21, 31, 51, 53, 65, 86, 100, 107.
Hemmerdinger B. 36.
Hoeck J.M. 30, 31, 35, 51, 53, 64, 95, 98.
Hoeg C. 69, 167, 169.
Huglo 234.
Jean Patr. de Jerusalem 18.
Jerusalem 150.
Jugie M. 18, 27, 33, 36, 37, 86, 87, 88, 90, 91, 92, 98, 223, 224.
Kekelidje M.C. 33, 36, 96.
Kotter B. 95.
Krumbacher K. 95, 119, 131, 132, 171, 194, 223, 227.
Krypiakiewicz P.F. 231, 234.
Lang D.M. 96.
Lemerle P. 92.
Le Quien 32, 95, 97.
Maas P. 234.
Mai A. 227.
Majoranus N. 32.
Marcus Hidruntinus 170.
Marr N. 36.
Mercati S.G. 104, 105.
Meyer M.A. 93.
Millet 108.
Mioni E. 234.
Montfaucon B. 115, 185, 186

Mtsire E. 36.

Nasrallah P.J. 23, 28, 34, 36, 44, 46, 52, 69, 76, 87, 88, 92, 108, 239.

Ostrogorsky G. 23.

Paranikas M. 112, 211.
Peeters P. 37, 96.
Peri V. 70.
Petit L. 101.
Pitra J.B. 220, 222, 223.

Richard M. 194.
Rochow I. 171.

Sajdak J. 183.
S. Pierre de Capitolas 96.
S. Pierre de Maiouma 96.
Sargun ibn Mansur 44.
Schirò G. 126, 128, 180.
Siberus L. 104.
Stevenson H. 130, 180, 183, 206, 208, 209.

Tardo L. 157, 158, 167, 204, 219.
Théophane 96.
Tillyard H.J.W. 69, 167.
Tranjordanie 96.
Trypanis C. 111, 211, 222, 223, 231.

Underwood P. 107.

Vailhé S. 86.
Van de Vorst C. 31.
Vasiliev A.A. 36, 237.
Vita Damascenica Hierosolymitana 18, 30.
Vita Damascenica Marciana 26.
Vitali Ph. 222.
Vladimir 86.
Von Winterfeld P. 236.
Walid I. 96.
Wellesz E. 55, 69, 143, 149, 150, 167, 234, 235.
Weyh W. 40, 41, 42, 86, 119, 189, 192, 193.
Yazid 88.

Γ' ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΥΜΝΩΝ ΤΟΥ ΚΟΣΜΑ

'Ακάθιστος Ύμνος 231 - 244.
Διώδιο Μ. Τρίτης 206 - 207.

Εἰρμοί
— ἀναστάσιμοι 174 - 175,
176, 177.
— Ἀγίων Ἀποστόλων 176.
— Βαΐων 176.
— Γεννήσεως Χριστοῦ 167
- 168, 173.
— Κοιμήσεως Θεοτόκου 168,
169, 174.
— Γρηγορίου Θεολόγου 168,
173.
— Μ. Δευτέρας 175.
— Μ. Τρίτης 175.
— Μ. Τετάρτης 175.
— Μ. Πέμπτης 177.
— Μ. Παρασκευῆς 177.
— Μ. Σαββάτου, 169 - 173,
177 - 178.
— Μεταμορφώσεως Χριστοῦ
176 - 177.
— Ὅπαπαντῆς 176.
— Φώτων 169, 175.

Ίδιομελα
— Ἀποδείπνου 219
— Βαΐων 216.
— Βαρθολομαίου καὶ Βαρ-
νάβα ἀποστόλων 214,
215.
— Γεννήσεως Χριστοῦ 212.
— Εὐαγγελισμοῦ 214.
— Θεοτόκου (Κατάθεσις Τι-
μίας Ἐσθῆτος), 215.
— Κυριακῆς Μυροφόρων 217.
— Μακκαβαίων 215.
— Μ. Δευτέρας 216.
— Μ. Τρίτης 217.
— Μ. Τετάρτης 217.
— Μ. Πέμπτης 217.

— Μεταμορφώσεως Χριστοῦ
215.
— Ὁκτωήχου 219.
— Πέτρου καὶ Παύλου 215.
— Πεντηκοστῆς 218.
— Ὅπαπαντῆς 213 - 214.
— Φώτων 213.

Κανόνες

— Ἀναστάσεως Χριστοῦ (ἀ-
νεύρετος) 117.
— ἀναστάσιμοι ('Οκτωήχου)
— 195 - 199.
— Αγ. Αρτεμιδώρου 181
- 182.
— Βαΐων 200 - 201.
— Γεννήσεως Χριστοῦ 183
- 185.
— Γεωργίου Μεγαλομάρτυ-
ρος 191 - 193.
— Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ
189 - 190.
— Διούδ καὶ Ἰακώβου 185
- 186.
— Θεοτόκου (ἐγκωμιαστι-
κὸς) 199.
— Θεοτόκου (παρακλητικὸς)
199.
— Θεοφανείων 187 - 189.
— Ἰώβ 116, 193.
— Μ. Πέμπτης 201 - 204.
— Μεσονυκτικοῦ 118.
— Μεταμορφώσεως 194 - 195.
— Μηνᾶ, Βίκτωρος καὶ Βι-
κεντίου τῶν μαρτύρων 182
- 183.
— Πεντηκοστῆς 204 - 205.
— Προτερίου πτρχ. Ἀλε-
ξάνδρειας 116 (ἀνεύρε-
τος).

— Σαββάτου τοῦ Λαζάρου
200.
— Ὅπαπαντῆς 190 - 191.
— Ὅψώσεως Τιμίου Σταυ-
ροῦ 178 - 181.
— Χριστοῦ (παρακλητικὸς)
199 - 200.

Κοντάκιο στὴν Κοίμηση τῆς
Θεοτόκου 221 - 226.

Στιχηρά

— M. Τεσσαρακοστῆς 116

— 117.
— Φώτων προεδρτικα 219 -
- 221.
Τετραχάδια
Τριαδικά 'Οκτωήχου 116.
— M. Σαββάτου 209 - 212.
— Σαββάτου τοῦ Λαζάρου 205

Τριώδια
— M. Δευτέρας 205 - 206.
— M. Τετάρτης 207 - 208.
— M. Παρασκευῆς 208 - 209.

Е
ПА

Л